

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**ENVER PAŞA ÖZELİNDE İTTİHATÇILARIN KURTULUŞ
SAVAŞI'NDAKİ ETKİLERİ ÜZERİNE BİR TARİHSEL ANALİZ
(1918 – 1921)**

Mehmet Murat AKPEK

DOKTORA TEZİ

GAZİANTEP - 2023

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ DOKTORA TEZ KABUL VE ONAY FORMU

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi **Mehmet Murat Akpek** tarafından hazırlanan “**Enver Paşa Özelinde İttihatçıların Kurtuluş Savaşı’ndaki Etkileri Üzerine Bir Tarihsel Analiz (1918 – 1921)**” başlıklı tez, **04/07/2023** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Doktora Tezi** olarak kabul edilmiştir.

<u>Görevi</u>	<u>Unvanı, Adı ve Soyadı</u>	<u>Kurumu/Üniversitesi</u>	<u>İmzası:</u>
Tez Danışmanı - Jüri Başkanı	Prof. Dr. Şakir Dinçşahin	Gedik Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Cenker Korhan Demir	Hasan Kalyoncu Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Bora Bayraktar	İstanbul Kültür Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üye. Yaman Kepenç	Hasan Kalyoncu Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üye. Orhun Cem Karsavuran	Hasan Kalyoncu Üniversitesi	

Bu tez Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

.....
Enstitü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

Mehmet Murat AKPEK

Tarih: 25.07.2023

HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ENVER PAŞA ÖZELİNDE İTTİHATÇILARIN KURTULUŞ
SAVAŞI'NDAKİ ETKİLERİ ÜZERİNE BİR TARİHSEL ANALİZ
(1918 – 1921)

Mehmet Murat AKPEK

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Şakir DİNÇSAHİN

ÖZET

Enver Paşa tarihimizin en gri şahsiyetlerinden birisidir. Osmanlının son dönemine ciddi şekilde damga vuran Paşa'nın aldığı kararlar ve takındığı duruş günümüzde bile çok ciddi tartışmalara yol açmaktadır. Sevenleri ve sevmeyenleri arasındaki çekişme Enver Paşa'nın objektif değerlendirilmesinin önündeki en büyük engeldir. Tezimizin temel amaçları Enver Paşa ile etrafındaki İttihatçıların Birinci Dünya Savaşının kaybedildiğinin anlaşılmasından sonra savaşın ikinci safhasına (bir bağımsızlık savaşına) yönelik çalışmaları olup olmadığının ve varsa neler olduklarının, bu sürece etkilerinin ve bu savaş sırasındaki faaliyetlerinin incelenmesidir. Bir vaka çalışması olarak planladığımız araştırmamızda narratif yöntemle tarih yazımı historiyoğrafi araştırma metodumuz olarak ön plana çıkmıştır. Araştırmamız başta Enver Paşa'nın kişisel mektupları ile dönemin önde gelen aktörlerinin hatıraları olmak üzere birincil ve ikincil kaynaklarla şekillendirilmiştir. Çalışmanın ilk kısmında Enver Paşa ile İttihatçılar savaşın ikinci safhasına yönelik çalışmaları ile bunların başarısızlıkla sonuçlanmaları ele alınmıştır. İkinci kısımdaysa Anadolu Hareketi'nin dışında kalan Enver Paşa'nın 1921 sonunda Türkistan'a gidene kadar geçen sürede olaylar karşısında sergilediği tutum ve davranışlar incelenmiştir. Çalışmamız, Enver Paşa ve İttihatçıların birtakım planlamalar yaptıklarını ancak bunların Enver Paşa'nın Kafkasya'ya geçememesi nedeniyle başarıya ulaşamadıklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Enver Paşa, İttihat ve Terakki, Kurtuluş Savaşı, Osmanlı, Karakol Cemiyeti

**HASAN KALYONCU UNIVERSITY
GRADUATE EDUCATION INSTITUTE
DEPARTMENT of POLITICAL SCIENCE AND INTERNATIONAL RELATIONS**

**A HISTORICAL ANALYSIS OF THE UNIONISTS' ROLES IN THE
INDEPENDENCE WAR IN RELATION TO ENVER PASHA
(1918-1921)**

Mehmet Murat AKPEK

PHD THESIS

**Advisor
Prof. Dr. Şakir DİNÇŞAHİN**

ABSTRACT

Enver Pasha has been one of the most disputed personalities of recent Turkish history. The stance and decisions by the Pasha, who severely marked the last decade of the Ottoman State, cause serious debates even today. The conflict between his supporters and opponents is the biggest obstacle to the objective evaluation of Enver Pasha. The main purposes of this thesis are to examine whether Enver Pasha and the Unionists worked for the second phase of the war (an independence war) after it was understood that the First World War was lost, and if so, what was the nature of the framework of these preparations, their effects on these processes and activities during this war. In the thesis, which was planned as a case study, historiography has been adopted as the research method. Both primary and secondary sources have been utilized, especially the personal letters of Enver Pasha and the memoirs of the leading actors of the time. In the first part of the study, the efforts of Enver Pasha and the Unionists towards the second phase of the war and their unsuccessful results were discussed. In the second part, the attitudes of Enver Pasha, who was out of the Anatolian Movement, were examined, before his departure to Turkistan at the end of 1921. The analysis suggested that Enver Pasha and the Unionists made some important planning for the second phase however these were not concluded as the Pasha could not reach to the Caucasus.

Keywords: Enver Pasha, Union and Progress, Independence War, Ottoman, Karakol Society

ÖNSÖZ

Tarihte kritik önemdeki zamanlar ve kişilikler üzerine akademik çalışmalar yapmak hep zor olmuştur. Yeterli kaynaklara ulaşılsa bile yazanın her türlü önyargılarından kendini arındırması, olaylara nesnel bakabilmesi ve objektifliği elden bırakmaması gerekir. Oysa tezi yazanın onlarca yıldan beri beraberinde sürüklediği birikimleri bunu yapmasını zaman zaman imkansız hale getirir. Bunun için çalışmanın her aşamasını defalarca gözden geçirmek ve kendini acımasızca eleştirmek gerekir. Araştırmamda buna dikkat etmeye çalışsam da kusursuz olduğunu iddia edemem. Lakin pek çok hususu bir araya getirdiği için umarım bundan sonra yapılacak çalışmalara yardımcı olur ve tarihimizin hala uzak durulan bu dönemi ile kişileri üzerine çalışma yapacakları biraz daha cesaretlendirir. Uzun yıllar önce hayatın anlamını sorgulayıp işimden istifa ederken aklımda bir gün doktoramı yapma isteğim de vardı. Bugün bunu gerçekleştirebildiysem bunda bana yıllardır inanılmaz sevecenlikle destek olan biricik eşim Özlem'in inanılmaz katkısı vardır. Kendisine, tez arkadaşım ve canım kızım Zeynep'e, aslan oğlum Kerim Utku'ya sabırları için ne kadar teşekkür etsem azdır. Çok kolay günler geçirmediler ama desteklemekten de hiç vazgeçmediler. Kriz anlarında iş hayatımı hep kolaylaştıran ve çalışmalarımı destekleyen ortaklarım Levend ile Onur'a da şükranlarımı sunmak isterim. Başka bir ortamda bu çalışmayı muhtemelen tamamlayamazdım. Üniversite hayatım boyunca uzak durduğum bir dönemi ve kişiyi seçmemi sağlayan ve bana yol gösteren danışmanım Prof. Dr. Şakir Dinçşahin ile en zor günümde sözleriyle bırakmamamı sağlayan dostum ve hocam Doç. Dr. Bora Bayraktar'a da şükranlarımı sunuyorum. Tez jürimde yer alan, yorumlarına, yönlendirmelerine ve eleştirilerine sonsuz saygı duyduğum Yaman Kepenç, Cenker Korhan Demir ile Orhun Cem Karsavuran'a da teşekkürlerimi iletmek isterim. Tez sürecinde yardımlarını esirgemeyen Salih Aydemir ile Engin Korkmaz da kocaman bir teşekkürü hak ediyorlar. Beni daima cesaretlendiren ve sonsuz güvenlerini hep gösteren çalışma arkadaşlarıma, dostlarıma ve kardeşlerime de ayrıca teşekkür etmek isterim. Keşke bunu başardığımı Babam da görebilseydi! Olmadı ama en azından Annem gördü! Hep hayallerin peşinden koşmak umuduyla! Bazen çok akılcı gözükmeseler de!

Mehmet Murat AKPEK

Gaziantep, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
BİRİNCİ BÖLÜM	
ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	1
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	5
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	6
1.3. Araştırmanın Soru Cümlesi	6
1.4. Araştırmanın Literatür Taraması	7
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	21
1.6. Araştırmanın Yöntemi	22
İKİNCİ BÖLÜM	
2. DEVLETİN YÖNÜNÜ DEĞİŞTİREN ADAM	29
2.1. İsmail Enver'in Hayatı	29
2.2. Enver'in Yükselişi – İkinci Meşrutiyet Sonrası	32
2.3. Enver Paşa'nın Kişiliği	37
2.4. Sonuç	40
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. OSMANLI'NIN EN ZOR YILLARI	42
3.1. Birinci Meşrutiyet ve 93 Harbi'nin Yarattığı Travma	42
3.2. İttihat ve Terakki'nin Kurulması	48
3.3. İkinci Meşrutiyet'in İlanı: Kansız Devrim	52
3.4. İttihat ve Terakki: Lidersiz Bir Yapı	58
3.5. Mustafa Kemal ve İttihat Terakki	60
3.6. Denetleme İktidarından Tam İktidara Uzanan Yıllar	62
3.7. Sonuç	66
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
4. BÜYÜK SAVAŞ YILLARI	68
4.1. Balkan Savaşları – Hayalleri Değiştiren Savaşlar	68

4.2. Almanların Osmanlı Ordusunu Islah Çalışmaları	73
4.3. Büyük Harbin Ayak Sesleri ve Alman İttifak Antlaşması	77
4.4. Büyük Cihan Harbi – Beklenen Savaş	86
4.5. Sonun Başlangıcı: Rus Limanlarının Bombalanması	88
4.6. Bir Dönemin Sonu - Savaşın Bitişi	91
4.7. İttihat ve Terakki'nin Hükümünün Sonu – Yeni Bir Başlangıç	98
4.8. İttihatçıların Lider Kadrosunun Yurtdışına Kaçışları	103
4.9. Talat Paşa'ya Suikast – Bir Devrin Sona Erişi – İttihat ve Terakki'nin Ölümü	114
4.10. Sonuç	117

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. İTTİHATÇILARIN FIRKAYI KURTARMA ÇABALARI VE KURTULUŞ SAVAŞININ İLK SAFHASINDAKİ FAALİYETLERİ

5.1. Teceddüt Fırkası ve Karakol Cemiyeti	119
5.2. Dönemin İstanbul Hükümetlerinin Ankara İle Olan İlişkileri	133
5.3. Kurtuluş Savaşı Sırasında İttihatçılar	135
5.4. Avrupa'daki İttihatçıların Faaliyetleri	139
5.5. Mütareke Sonrası Kurulan Cemiyetlerde İttihatçıların Rollerini	152
5.6. Kurtuluş Savaşı Lider Kadrosunun Enver Paşa ve İttihatçılarla İlişkileri	167
5.7. Sonuç	175

ALTINCI BÖLÜM

6. ENVER PAŞA - TEK BAŞINA YENİ BİR MÜCADELE

6.1. Yeni Bir Başlangıç	177
6.2. Enver Paşa Nihayet Moskova'da	186
6.3. Enver Paşa Bakü Doğu Halkları Kurultayı'nda	189
6.4. Bir Ümit – İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı	194
6.5. Berlin Günleri	199
6.6. Moskova'da Uzun Bir Bekleyiş	207
6.7. Talat Paşa'nın Öldürülmesi ve İttihatçıların Yeniden Birleşmesi	211
6.8. Halk Şuralar Fırkası ve Liva el-İslam Dergisi	215
6.9. Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa Karşı Karşıya	224
6.10. Türkiye Halk Şuralar Fırkası – Yeni İttihat ve Terakki	234
6.11. Enver Paşa Türkistan Yolunda – Geride Kalan İttihatçılar	241
6.12. Sonuç	251

YEDİNCİ BÖLÜM

7. SONUÇ	253
7.1. Genel Değerlendirme	253
7.2. Sonuç	255
7.3. Öneriler	264
KAYNAKÇA	266
EKLER	274
Ek A - Uşi Barış Antlaşması	274
Ek B – Osmanlı İttihat ve Terakki Şeraiti	278
Ek C – Alman Askeri Heyetinde Görevli Subaylar	280
Ek D – Osmanlı – Alman İttifak Antlaşması	283
Ek E – Peace Treaty of Brest Litovsk	284
Ek F – Mondros Ateşkes Antlaşması	289
Ek G – Karakol Cemiyeti Programı	291
Ek H – Bolşeviklerle Uşak Kongresi Arasında İmzalanan Anlaşma	292
Ek I – İşgal Döneminde Kurulan Bazı Önemli Cemiyetler	295
Ek J – Kongreler Tablosu ve Delege Sayısı	297
Ek K – Wilson Prensipleri	299
Ek L – Balıkesir Milli Kongresi Kararları	301
Ek M – Alaşehir Milli Kongre Mukarreratı	306
Ek N – Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nin Programı	310
Ek O – Enver Paşa Tarafından Bakü Kongresi'nde Yapılan Konuşmanın Orijinal Metni	311
Ek P – İttihad-ı İslam Cemiyetleri İlk Üç Protokolleri	315
Ek R - Liva el-İslam – I. Sayı – İlk Makale	318
Ek S – Halk Şuralar Fırkası Programı	320
Ek T – Enver Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya Mektup (Mayıs 1921)	343
Ek U – İttihat ve Terakki Kongresi Kararları (8 Eylül 1921)	348
ÖZGEÇMİŞ	354

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
A-RMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
Haz.	: Hazırlayan
İT	: İttihat ve Terakki
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
İTF	: İttihat ve Terakki Fırkası
MH	: Müdafaa-i Hukuk
MHC	: Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri
OHC	: Osmanlı Hürriyet Cemiyeti
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vd.	: Ve Diğerleri
Vs.	: Vesaire

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

1. GİRİŞ

Enver Paşa, 1908 ile 1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyetinin en önemli liderlerinden birisidir. İkinci Meşrutiyet sırasında Padişah II. Abdülhamit idaresine karşı dağa çıkan yüksek rütbeli subaylardan biri olan Enver Paşa, Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi ve Meclis'in yeniden açılmasıyla birlikte İstanbul'a gelmiş ve yurdu terk ettiği Kasım 1918'e kadar alınan tüm kararlarda etkili olmuştur. 1913 sonuna kadar kabineye girmeyen Enver Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın yerine getirildiği Harbiye Nazırlığı ve Başkomutan Vekilliği görevlerinde Birinci Dünya Savaşı sırasında askeri konularda tek karar alıcı olarak görev yapmıştır. Ülkenin büyük savaştan yenilgiyle ayrılması üzerine kısa bir süre sonra geri dönmek üzere ayrıldığı yurda bir daha dönememiş ve şehit olduğu 1922 yazına kadar da uzak kalmıştır.

Çalışmamızda, Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin anlaşılması üzerine savaşın ikinci safhası için yaptığı çalışmalar, yurt dışında bulunduğu sürede Anadolu'da yapılmakta olan Kurtuluş Savaşı'na etkileri, Rusya'daki faaliyetleri, partisini yeniden diriltme ve anayurda geri dönüş çabaları incelenmiştir. Çalışma, Enver Paşa'ya ilişkin biyografik bilgileri de içermekle birlikte esasen Paşa'nın bahsedilen süreçlerde ne kadar aktif yer aldığı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu esnada, yalnız hareket etmediği için, kendisiyle birlikte yurt dışına çıkan veya yurt içinde kalan diğer önemli İttihatçıların olaylara etkileri de detaylıca tartışılmıştır. Sürecin en önemli kilometre taşlarından olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) mensuplarının Kurtuluş Savaşı esnasında sürdürdükleri faaliyetlerle, İstanbul ve Anadolu'daki karar alma süreçlerine etkileri de araştırmamızın başlıklarından olmuştur. Tüm bunlar kaleme alınırken, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı görevine geldikten sonra alınan önemli kararlarda takındığı tutumlara, bunların sonraki olaylara olan etkileri nedeniyle, değinilmiştir.

Enver Paşa hakkında çok sayıda kitap yazılmış olsa da bunların büyük bir kısmı Paşa'nın 1918 yılına kadar Osmanlı harbiyesinin başında bulunduğu dönemi veya 1921 sonunda gittiği Türkistan'da Ruslara karşı olan mücadelesini konu edinmektedir. Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesine etkilerine ilişkin ortaya konulan eserler ise daha çok öznel düşünceler olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle, Enver Paşa'nın yurtdışına çıktıktan sonra yaşadıklarını kronolojik olarak ortaya koyan araştırmamız burada önemli bir boşluğu dolduracaktır. Üstelik Enver Paşa'nın ve İttihatçıların Dünya Savaşı'nın hemen ardından verileceğini düşündükleri bir savaşın ilk safhalarına olan dolaylı ve dolaysız etkilerini

irdelemesi açısından da önemlidir. Dönemin zorlu siyasal şartlarını yansıtmaya çalışan çalışmamız ilgili literatürün önemli bir kısmını gözden geçirmesi açısından da farklılık yaratmaktadır.

Bu safhada biraz daha geriye giderek İkinci Meşrutiyet'e nasıl gelindiğine bakmak faydalı olacaktır. On dokuzuncu yüzyıl başladığında, sömürgelerden gelen muazzam gelirlerle sanayileşmesini neredeyse tamamlayan Batılı güçler karşısında, Osmanlı Devleti, gerilemeye devam etmiştir. Üstelik, on yedinci ve on sekizinci yüzyılda sık sık yaşanan Padişah ve Sadrazam değişiklikleri de durumu düzeltmek yerine içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Mütemadiyen devam eden savaşlar toprak kayıplarını arttırırken, kaybedilen topraklardaki Müslüman halk da Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Kuruluşundan itibaren, dört yüzyıl boyunca ilerleyen, toprak kazanan ve durmadan gücünü arttıran "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye" 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra başlayan gerileyişini bir türlü durduramamıştır. 1789 Fransız Devrimi'nden sonra başlayan ulus devlet akımları devasa imparatorlukları hedef alırken içlerinde etnik ve dinsel olarak en kozmopolit yapıya sahip olan Osmanlı Devleti, her geçen gün toprakları üzerinde kurulan yeni devletler yüzünden oldukça güç kaybetmiştir. Yüzyıllar boyunca üstünde bulunduğu coğrafyadaki halkların kaderine yön çizen İmparatorluk, kendi kaderini belirleyemeyecek hale gelmiştir. Bu sürede, yönetim anlayışıyla, bilime ve sanata yaptığı katkılarla, ekonomik yapılanması ve dış politika oluşturulmasındaki etkisiyle diğer imparatorluklara öncülük eden Devlet-i Âli, çağı yakalayabilmek için Batılı devletlerin sistemlerini taklit etmeye ve hayatta kalabilmek için onların finansal yardımlarını almaya mecbur kalmıştır.

1700'lerin sonunda III. Selim tarafından başlatılan ancak engellemeler nedeniyle sonuçlandırılmayan yenileşme çabaları II. Mahmut döneminde tekrar hızlanmış; askeriye merkezli yenilikler, Batılı idari yapının ve kıyafetlerin Osmanlı sistemine adapte edilmesiyle devam etmiştir. 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı bir taraftan padişahın yetkileri kısıtlarken diğer taraftan da Batılı devletlerin baskılarıyla, azınlıklara yeni hakların verilmesi sağlamıştır. Ancak bu değişiklikler, Balkanlar'da Yunanlılarla başlayan isyanları ve ayrılıkçı fikirleri söndürmek bir yana daha da alevlendirmiştir. Yüzyılın sonunda, elde kalan topraklar, yüzyılın başıyla kıyaslanamayacak kadar azalmıştır. Yüzyılın son padişahı II. Abdülhamid tahta çıkmak için 23 Aralık 1876'da Meşrutiyet'i ilan etmeyi kabul ederken sadece bir yıl sonra Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle 13 Şubat 1878'de Mebusan Meclisi'ni feshedip tüm yetkileri eline almıştır. Padişah 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede tüm ülkeyi tek başına yönetmiştir.

Abdülhamid'in politikalarına bir tepki olarak Jön Türkler tarafından kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, İkinci Meşrutiyet'in ilanından Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar geçen sürede yönetime hakim olduğu iddia edilebilir. İlk başlarda kabinelerde yer almayan ancak 1913 Babıali Baskını sonrasında resmi olarak hükümet etmeye başlayan İttihatçılar ve liderleri Enver, Cemal ve Talat Paşalar tüm ülkenin geleceğinde birincil derecede etkili olmuşlardır. Tüm dünya, daha önce yaşanmamış ölçüde büyük bir kargaşaya sürüklenirken, yönetimin başında bulunan Paşaların kaderiyle ülkenin kaderi bir noktada kesişmiş ve sonuna kadar da birlikte gitmiştir. Nihayetinde, Osmanlı Devleti, bağımsızlığını kaybederken, Paşalar da ailelerini ve itibarlarını geride bırakarak, sonu, kısa süre sonra, ölümle sonuçlanacak nihai yolculuklarına çıkmak üzere ülkeyi terk etmişlerdir.

İTC'nin kurucu kadrosunun içinde yer almasa da Enver Paşa, 1918'de yurttan ayrılana kadar, bu hareketin askeri kanadının önderliğini yapmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanı esnasında yaptıklarıyla "Kahraman-ı Hürriyet" olarak tüm ülkeye nam salan Enver Paşa'nın saraydan evlenmesine de izin verilmiştir. Meşrutiyet'in ilanından sonra çok genç yaşta olmasına rağmen kariyer basamaklarını olağanüstü bir hızla tırmanan Paşa, 1909'da binbaşı iken 1912'de yarbaylığa, Aralık 1913'te albaylığa, 1 Ocak 1914'te ise paşalığa terfi ettirilmiştir. Kabineye Harbiye Nazırı olarak girmiş, bir süre sonra da Başkumandan Vekilliği ile tüm askeri yetkileri elinde toplamıştır. Hızlıca yükselmesi nedeniyle uzun safhalı planlamalar konusunda eksikliği olduğu eleştirilerini de beraberinde getirmiştir. Hatta bunun Kanal Cephesi ve Sarıkamış Harekatı'nda on binlerce askerin boş yere ölmesine sebep olduğuna ilişkin kritiklerde mevcuttur. Ancak Enver Paşa'nın gözü pekliği, idareciliği ve kitleleri organizasyon yeteneği taraflı tarafsız herkes tarafından da kabul edilmektedir.

Tezimiz toplam yedi kısımdan meydana gelmektedir: Giriş bölümünde araştırmanın metodolojisi tanımlanmıştır. Araştırmanın problemi, genel kapsamı, önemi, literatür taraması, araştırmanın sınırları ile yöntemi gibi temel konular bu başlık altında ele alınmıştır. İkinci kısımda "Devletin Yönünü Değiştiren Adam" olarak tanımladığımız Enver Paşa'nın hayatı aktarılmıştır. Bu başlık altında Enver Paşa'nın çocukluk yıllarından İkinci Meşrutiyet'e kadar geçen sürede yaşadıkları aktararak İttihat ve Terakki'ye katılmasına neden olan ana unsurlar ortaya konulmuştur. Ayrıca, Meşrutiyet öncesinde Padişah'a karşı dağa çıkması ve isyanı başlatması da ele alınmıştır. Bu bağlamda, Enver Paşa'nın kişiliği kendisini yakından tanıyanların anlatımıyla incelenmiştir. "Osmanlı'nın En Zor Yılları" olarak tanımladığımız 1877-78 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönem Üçüncü kısımda ele alınmıştır. 93 Harbi olarak da bilinen bu savaşta kaybedilen topraklar ve Osmanlılarca son dönemde en büyük düşman olarak görülen Rusların Yeşilköy'e kadar gelip

buraya, zaferlerinin anısına, devasa bir anıt dikmelerinin takip eden nesillerin atlatamadığı bir travma yaratması konu edinilmiştir. Sonrasında yönetime gelen İttihatçılar da aldıkları her kararda Ruslara duydukları bu güvensizliği karar alma süreçlerinin en tepesine koymuşlardır. Bölümde İkinci Meşrutiyet'in ilanı, İttihat ve Terakki gizli örgütünün kurulması ile cemiyetin genel yapısı, Mustafa Kemal'in kuruluş sırasında İttihatçılarla ilişkileri ve İttihatçıların iktidarı tam olarak ele geçirmesine neden olan Babiali Baskını gibi konular kaleme alınmıştır.

Dördüncü kısımda 1914-1918 yılları arasındaki “Büyük Savaş Yılları” anlatılmıştır. 1912 yılındaki Balkan Savaşı'nın kaybedilmesi Osmanlı Ordusu kadrolarında çok kapsamlı bir ıslahat çalışması yapılması gerekliliği ortaya çıkarmıştır. Yardım istenen Almanların orduyu güçlendirme çalışmalarının ele alındığı bu kısımda, diğer Batılı Devletlerin de Osmanlı Devleti içinde ne tür bir bürokratik ve askeri ıslah çalışmaları yaptıkları detaylıca anlatılmıştır. Hemen ardından Almanlarla yapılan İttifak Antlaşmasına neden ihtiyaç duyulduğu, diğer devletlerin ittifak çağrılarına verdikleri yanıtlar dönemin önemli siyasal aktörlerinin hatıralarının üzerinden aktarılmıştır. Savaşın bitişiyle birlikte on yıllık İttihat Terakki hükümlerinin sona ermesi ve İttihatçı liderlerin ülkeden ayrılmaya karar vermeleri de bu başlık altında incelenmiştir. Ayrıca, İttihat ve Terakki'nin beyni olarak nitelendirilen Talat Paşa'nın bir suikaste kurban gitmesi de konunun devamlılığı açısından burada ele alınmıştır. Talat Paşa'nın öldürülmesi, araştırmamızda, İttihat ve Terakki'nin de fiilen sona ermesi olarak nitelendirilmiştir. Beşinci kısımda, İttihatçıların ve Enver Paşa'nın, Dünya Savaşı sonrası yapılacak olası bir mücadelenin ilk kıvılcımlarını yakması konu edinilmiştir. Bu bağlamda, İttihat ve Terakki'nin devamı niteliğinde kurulan Teceddüt Fırkası ile Enver Paşa tarafından kurulması emredilen Karakol Cemiyetinin oluşturulması anlatılmıştır. İttihatçıların yurt içindeki ve dışındaki faaliyetlerinin de aktarıldığı bu bölümde, mütareke sonrası kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerindeki İttihatçıların rollerine de dikkat çekilmiştir. İlaveten, milli mücadeleye liderlik eden siyasi ve askeri kadronun Enver Paşa ile olan ilişkileri de bu kısımda irdelenmiştir.

Altıncı kısım, zorlu ama yalnız bir mücadeleye yeniden başlayan, Enver Paşa'ya ayrılmıştır. Burada, Enver Paşa'nın savaşın kaybedildiğini anlaması üzerine ikinci safhası için yaptığı planlamalar, Kasım 1918'de yurt dışına çıktıktan sonra Kafkasya'ya ulaşmak için verdiği çabalar, bunların başarısızlığa uğramasının ardından Berlin'e dönmesi, defalarca sonuçsuz kalan Moskova'ya ulaşma çabaları ve bu arada boşa geçirilen aylar ele alınmıştır. Uzun uğraşlar sonrasında Paşa'nın 1920 yılı Eylül'ünde Bakü'deki Doğu Halkları Kurultayı'na katılması ve kurmayı planladığı İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadının Moskova'da oluşturduğu ilk nüveleri de bu kısımda konu edinilmiştir. Talat Paşa'nın öldürülmesiyle İttihatçıların

yeniden Enver Paşa'nın etrafında toplanması, Halk Şuralar Fırkası oluşumu, Liva el-İslam dergisinin çıkarılması ile İttihat ve Terakki'yi, orijinal ismiyle, diriltirme çabaları da bu bölümde işlenmiştir. Son olarak, Enver Paşa'nın Anadolu'ya girme çalışmaları ve bunun karşısında Mustafa Kemal Paşa ile Kazım Karabekir'in kendisini ve diğer İttihatçıları önlemelerine de bu bölümde yer verilmiştir. Sonuç kısmının yer aldığı yedinci ve son bölümdeyse tezimizin genel bir değerlendirilmesi yapılmış ve araştırma sorularına verilen cevaplar tartışılmıştır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Bu araştırma iki önemli aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, İttihat ve Terakki'nin en önemli liderlerinden Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin belli olmasından sonra savaşın ikinci safhası için yaptığı çalışmalar ele alınmakta, ikinci aşamadaysa Anadolu'da başlayan milli mücadele sırasında aldığı tavır ve çalışmaları değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra aynı dönemde yaşamış önde gelen İttihatçıların da bu süreçte oynadıkları roller yan başlık olarak konu edilmektedir.

Enver Paşa, Padişaha karşı dağa çıkan komutanların en önemlilerinden biri olarak hayati bir risk üstlenmiş fakat isyanın başarılı olması ve İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle bunun karşılığını, askeri ve siyasi olarak, ziyadesiyle almıştır. Dönemin parlayan yıldızı olarak ortaya sürülen Enver Paşa, Sakarya Savaşı öncesi Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı tarihi mektubunun meşhur cümlesinde olduğu gibi oldukça “yaver giden talihinin” de yardımıyla henüz çok genç bir yaşta ülkenin kaderini etkileyecek bir konuma gelmiştir.

Süreç o kadar hızlı gelişmiş ve tecrübeli devlet adamları o kadar kısa sürede devre dışı kalmışlardır ki Birinci Cihan Harbi başladığında, ortada, iktidarda bulunan ve henüz çok az devlet yönetme tecrübesi olan İttihatçıları yönlendirecek veya yanlışlara müdahale edecek kimse kalmamıştır. Enver Paşa'nın oldukça yetenekli olduğu ve mücadele azmiyle bu seviyeye kendi çabalarıyla geldiği hep iddia edilse de tecrübenin lazım geldiği durumlarda alınan yanlış kararlar süreci olumsuz etkilemiştir.

Dolayısıyla, bu tez, Enver Paşa'nın II. Meşrutiyet'in hemen öncesinde İttihat ve Terakki saflarında yaptığı çalışmalardan başlayarak, yenilgiyle sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli müsebbibi olarak ülkeyi terk etmesinden sonraki süreci ele almakta ve Enver Paşa'nın, kendi deyimiyle, savaşın ikinci safhasına yönelik çalışmaları ile Anadolu Hareketi'ne neden katılmadığı konularına odaklanmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu tezin en önemli amaçlarından biri, Enver Paşa'nın ve İttihatçıların Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin anlaşılması üzerine savaşın ikinci safhası için bir hazırlık yapıp yapmadıklarını sorgulamaktır. Bunu yaparken Atatürk'ün Anadolu'ya geçişinden önceki süreçte yaşananlar, bu sürece Enver Paşa ile İttihatçıların etkileri ve Paşa'nın yurtdışındaki mücadelesinin araştırılması amaçlanmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurtuluş Savaşı'na etkileri üzerine yapılan en önemli çalışmalardan bir tanesi Erik Jan Zürcher'in "Milli Mücadelede İttihatçılık" isimli eseridir. Zürcher, çalışmasında, Kurtuluş Savaşı'nın altyapısının İttihatçılar tarafından inşa edildiğini vurgulamaktadır. Mustafa Kemal'in, Anadolu Hareketi'ne görece olarak geç bir zamanda katılmış olduğunu, rakiplerini teker teker elimine ederek hareketin liderliğini ele geçirip Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduğunu ve tartışmasız önderliğini üstlendiğini iddia eden Zürcher'e göre, 1926 İzmir Suikasti ve 1930 Serbest Fırka deneyimi de Atatürk tarafından rakiplerini saf dışı bırakmak için kullanılmıştır (Zürcher: 1995). Bununla birlikte Zürcher kitabında, Enver Paşa'nın bu oluşumların herhangi bir yerinde olduğuna dair bir iddiada bulunmamaktadır.

Bu nedenle çalışmamız ağırlıklı olarak Enver Paşa özelinde ilerlemiştir. Bu konuda çalışmamıza neden olan düşünce kabineye, orduya ve cemiyete oldukça hakim olan, gelmiş geçmiş en önemli teşkilatçılardan biri, Enver Paşa'nın mücadelenin ikinci safhası (bir Kurtuluş Savaşı) için çaba harcayacağı öngörüsüdür. Araştırmamız bu noktada Zürcher'den ayrılmış ve Enver Paşa'nın, Kurtuluş Savaşı'na olası etkilerine odaklanmıştır.

Araştırmamız, ayrıca, İttihatçıların bu süreçteki önemli karar alma mekanizmalarında yaptıkları çalışmaları incelemeyi de amaçlamıştır. Bu bağlamda, Birinci Dünya Savaşı'na girişimiz esnasında yaşananlar ile savaş sonrası değişimler de ayrı ayrı ele alınmıştır. Kurtuluş Savaşı esnasındaki tutumları, çalışmaları ve Anadolu Hareketi'ne katkıda bulunup bulunmadıkları da araştırmamızın amaçları arasında yer almıştır.

Çalışmamız, olayları tarihsel süreçte neden-sonuç ilişkisi içinde incelemesi, analizlerle Enver Paşa ile İttihatçıların milli mücadeleye etkilerini göstermesi açısından literatürde önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemiştir. Ayrıca, Enver Paşa'nın süreçteki etkisini göstermesi açısından en kapsamlı kaynaklardan biri olacaktır.

1.3. Araştırmanın Soru Cümlesi

Yapılan çalışmalar ve geniş bir literatür taraması sonucunda araştırmamızın temel soruları şöyle belirlenmiştir:

- Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedileceğini düşünüp savaşın ikinci safhasına yönelik bir hazırlık yapmış mıdır?
- Yaptıysa, bu hazırlıklar nelerdir ve hangi planlamalar yapılmıştır?
- Dönemin önde gelen İttihatçıların bu sürece etkileri nelerdir?

Araştırmamızda ayrıca aşağıdaki alt soruların da cevaplanması amaçlanmıştır:

- İttihat ve Terakki'nin ilk kurucuları arasında olmamasına rağmen Enver Paşa neden ve nasıl ön plana çıkmıştır?
- Enver Paşa'nın orduda yaptığı düzenlemelerle bir kısım askerlerin emekliye ayrılması sonrası genç kurmay subayların önünün açılması Kurtuluş Savaşı lider kadrosunu nasıl etkilemiştir?
- Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının hemen ardından ülkeyi terk etmek zorunda kalan Enver Paşa'nın planı nedir ve bu plan neden başarısızlığa uğramıştır?
- Enver Paşa ve İttihatçılar ülkeden ayrıldıklarında arkalarında nasıl bir miras bırakmışlardır?
- Teşkilatçılık yönünün oldukça kuvvetli olduğu yazılan Enver Paşa, ülkeyi terk ettiğinde ve henüz ortalıkta kimse yokken neden Anadolu'ya geçip İtilaf Devletleri'ne karşı bir harekete önderlik etmemiştir?
- Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen sonrasında yurdun değişik bölgelerinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Enver Paşa ve İttihatçılarla ilişkileri var mıdır?
- Karakol Cemiyeti neden ve kimler tarafından kurulmuştur? Enver Paşa ve İttihatçılar ile münasebetleri var mıdır?
- Ankara Hükümeti'nin milli mücadele sırasında Enver Paşa ve arkadaşlarına yönelik tavrı ne olmuştur?
- Mustafa Kemal'in, Enver Paşa'nın Anadolu Hareketi'ne katılmasını engellediği doğru mudur? Aralarında bir güç mücadelesi olmuş mudur?

Tez içerisinde tüm bu sorular tek tek değerlendirilerek yapılan literatür taraması ve bilgiler ışığında analiz edilmiş ve tartışılmıştır.

1.4. Araştırmanın Literatür Taraması

Literatür taraması sırasında metodolojiye uygun olarak ele aldığımız kaynaklar dikkatlice gözden geçirilmiş ve birbirleriyle neden sonuç ilişkisi kurularak ilerlenmiştir.

İncelediğimiz literatür üç kategoride toplanmış ve araştırmamızda kullanılmıştır. İlk kategori direkt olarak Enver Paşa hakkında yazılmış olan eserlerdir. Bu kategoride Enver Paşa'nın son dönemde yayımlanan özel mektupları da yer almış ve araştırmamızda bunlardan oldukça fazla faydalanılmıştır. Bu eserlerden bazıları aşağıda sıralanmıştır.

Enver Paşa ile ilgili son dönemde yazılan en önemli eserlerden birisi Murat Bardakçı'nın (2015) "*Enver*" isimli kitabıdır ve araştırmamızda bundan sıklıkla faydalanılmıştır. Kitap, Enver Paşa'ya ait olan ve ailesinde bulunan özel bilgi ve belgelerin yazar ile paylaşılmasını takiben Bardakçı tarafından yazıya dökülmesi açısından da bir ilki oluşturmaktadır. Eser, Enver Paşa'nın yurttan ayrıldığı Kasım 1918 tarihi ile Türkistan Çigan Tepesi'nde şehit olduğu 1922 yılı ortasına kadar geçen yaklaşık dört yılı konu edinmektedir. Özel mektuplarına, kendi çizdiği resimlerine ve aldığı notlarına yer verilen kitapta, bu dönem, Paşa'nın kendi gözünden aktarılmaktadır. Kitabın satır aralarında Enver Paşa'yı haksız bulan hatta "maceracı" olarak adlandıran Bardakçı, onu, Turancı değil ümmetçi olarak nitelendirmektedir. Bardakçı'ya göre Enver Paşa, Türkistan'a gitmek için Batum'dan ayrıldığı 1921 Eylül'üne kadar hep ümmet için çalışmış, Osmanlı'nın yeniden diriltilmesi için çabalamıştır. Kurduğu yeni oluşumlarda da bunun etkileri açıkça görülmüştür. Ancak kitapta, Enver Paşa'nın Kurtuluş Savaşı'nın ilk aşamalarındaki çabalarına, gizli teşkilatların ve/ya Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kurulmasındaki rolüne hiç değinilmemiştir. Bunda, Murat Bardakçı'nın, Paşa'nın bu oluşumlarda herhangi bir katkısının olmadığı yönündeki düşüncesi etkilidir. Bu noktada kitap tezimizden ayrı düşmektedir. Diğer taraftan, Enver Paşa'yı ümmetçi olarak nitelemenin sadece o dönem için ve mecburen doğru olduğunu düşünüyoruz. Kuşkusuz Osmanlı'nın yeniden diriltilmesi ümmetçilikten çok daha fazlasını kapsamaktadır.

Yukarıda bahsedilen "*Enver*" isimli değerli kitap, yine Murat Bardakçı (2016) tarafından kaleme alınan ve Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'a yazdığı özel mektuplarını içeren "*Naciyem, Ruhum, Efendim*" adlı eserle birlikte eşzamanlı olarak okunmuş ve değerlendirilmiştir. "*Naciyem, Ruhum, Efendim*", Enver Paşa'nın ailesi tarafından Murat Bardakçı'ya verilen özel mektuplarının derlenmesiyle meydana getirilmiştir. Bardakçı, kitapta, sadece mektuplara yer verirken kendi görüşlerini yansıtmaktan, mümkün olduğunca, uzak durmuştur. Eser, oldukça disiplinli bir asker ve koyduğu hedeflerden geri adım atmayan bir lider olarak görülen Enver Paşa'nın insani yönünü, sevgisini, duygularını ve gelişen olaylar karşısında düşüncelerini anlatması açısından oldukça önemlidir. İleride de değinileceği üzere, döneme ilişkin hatıraların neredeyse tamamı sonradan kaleme alındığından, çoğunlukla geçmiş yaşanmışlıkları, korkuları, çekinceleri ve kişisel duyguları da barındırmaktadır. Oysa, günlükler

kadar disiplinli yazılmasa bile, özellikle 1920 yazından sonra oldukça düzenli kaleme alındığı görülen mektuplar, Enver Paşa'nın detaylandığı düşüncelerini, sonraki nesillere aktarmak ister gibi yazılmıştır. Paşa, bunu, Naciye Sultan'a gönderdiği 21 Mart 1921 tarihli mektubunda da dile getirmiştir. Mektuplarını kağıtların sadece bir yüzüne yazdığını söyleyen Enver Paşa, bunların bir deftere yapıştırılmasını ve korunmasını istemiştir. Bir nevi, tarihe bıraktığı notların nasıl saklanacağını da tarif etmiştir (Bardakçı, 2016: 97). Enver Paşa, mektuplarında, dönemin şartlarını, ülkelerin durumlarını, siyasilerin kendisine yaklaşımlarını ve tabii ki çevresindeki kişilerle, onlar hakkındaki düşüncelerini de anlatmıştır. Paşa, neleri nasıl yapmak istediğini de zaman zaman bu mektupların satır aralarında yazmıştır. Bizim için önemli olansa Kurtuluş Savaşı'na ilişkin düşünceleri ile hareketlerinin ve kararlarının nedenleridir. Tezimizde bunlar araştırılmış ve tartışılmıştır.

Murat Bardakçı tarafından Enver Paşa'nın ailesindeki özel mektupların kullanılmasıyla hazırlanan "*Naciye, Ruhum, Efendim*" kitabından önce Enver Paşa'nın kişisel mektuplarıyla ilgili yapılan en önemli çalışma Ari İnan (1997) tarafından toparlanan "*Enver Paşa'nın Özel Mektupları*" isimli eserdir. Her ne kadar özel mektuplar olarak adlandırılrsa da kitapta, sadece, Enver Paşa ile Naciye Sultan ve Paşa ile Naciye Sultan'a refakat için yanında bıraktığı kardeşi Kâmil Bey arasındaki mektuplaşmalar yer almıştır. Kitabın tezimiz açısından önemli olan kısmı ilk 150 sayfada yer alan ve Paşa'nın yurtdışına çıktıktan sonra kaleme aldığı bölümü içeren mektuplarıdır. Ağırlıklı olarak kardeşi Kâmil Bey ile arasında geçen mektuplaşmalar ve bunların değerlendirilmesi tezimizde kullanılmıştır. Mektuplar Enver Paşa'nın karakteri hakkında da ipuçları verirken zaman zaman kullandığı dil, çok güçlü görünen Paşa'nın, aslında naif ve kırılğan olduğunu da göstermektedir. Bu mektupları yazan kişinin yurtdışına çıktıktan sonra bazı irrasyonel kararlar vermesi de şaşırtıcı olmasa gerekir.

Atatürk, İnönü ve Menderes üzerine de biyografik eserleri bulunan Şevket Süreyya Aydemir'in (2017a-b-c) üç ciltlik "*Enver Paşa*" isimli eseri Paşa üzerine yazılan en detaylı çalışmalardan birisidir. Abdülhamid Dönemi'ni de içine alan kitap Enver Paşa'nın şehit olmasına kadar geçen sürede yaşadıklarını neredeyse günü gününe anlatmaktadır. Dönemin Osmanlısının sosyo-ekonomik yapısını, kültürel öğelerini ve tarihsel olaylarını da konu edinen serinin bizim açımızdan incelenmeye değer kısmı serinin üçüncü kitabı olan (2017c) ve Paşa'nın 1914 ile 1922 yılları arasındaki yaşamını konu edinen "*Enver Paşa Makedonya'dan Orta Asya'ya 1914-1922*" adlı bölümüdür. Eser tezimizin inceleme konusu hakkında oldukça kapsamlı bilgiler vermektedir. Aydemir'in kendi politik duruşu zaman zaman subjektif değerlendirmeler yapmasına neden olsa da Enver Paşa hakkında yazılan bilimsellikten uzak

nice kitaba göre oldukça faydalıdır. Kitap, Enver Paşa hakkında az bilinen bazı gerçekleri de ortaya koyması açısından önemlidir.

Masayuki Yamauchi (1995), Enver Paşa'nın 1918 sonrası yaşadıklarını konu ettiği "*Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa, Türkiye'den Türkistan'a*" isimli çalışmasında Paşa'nın Osmanlı tarihinin en tartışmalı şahsiyetlerinden biri olduğundan bahsetmektedir. Yamauchi'ye göre; Enver Paşa, Jön Türk hareketinin ve imparatorluk yıkılmadan önceki siyasetin anahtar adamı, İttihat ve Terakki'nin en güçlü lideri, Balkan ve Trablusgarb savaşlarının kahramanı, Sultan'ın damadı, Başkomutan yardımcısı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Savunma Bakanı olmasına rağmen 1918 yılında sürgünle başlayan ve 1922 yılında Orta Asya'da ölümüyle sona eren süreç hakkında çok az bilgi vardır. Yazara göre, bu döneme ait ayrıntılı ve dengeli bir çalışmanın yapılmasını engelleyen temel neden, Enver'in hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği'ndeki Ortodoks tarihi yazımlarından çıkarılmış olması ve araştırma malzemelerinin azlığıdır. Enver kısıtlı ve dolayısıyla yanlış kaynaklardan aktarılmakta veya hiç aktarılmadan es geçilmektedir. Dolayısıyla, Osmanlı'nın son 10 yılına damga vuran bir şahsın görmezden gelinmesi akademik olarak kabul edilebilir bir durum değildir. Enver Paşa hakkında yapılan ve belki de en önemli arşiv çalışmalarını içeren kitaptan tezimizde oldukça faydalanılmıştır.

Enver Paşa konu olduğunda onun Alman hayranlığının kendisine yanlışlar yaptırdığı konusu da hep gündeme gelmiştir. Almanya ile kurulan çok yakın ilişkiler, Dünya Savaşı sırasında yapılan müttefiklik ve Osmanlı'da görev yapan çok sayıda üst rütbeli Alman askerinin varlığı nedeniyle döneme ve Enver Paşa'ya ilişkin çok sayıda belge Alman arşivlerinde bulunmaktadır. Bu bağlamda, Prof. Dr. Mustafa Çolak'ın (2019) Berlin'de bulunan Alman Dışişleri Arşivi, Federal Arşiv, Devlet Gizli Arşivi ve dönemin Alman gazetelerini tarayarak yaptığı çalışmaların ürünü olan "*Komitenin Kahramanı Enver Paşa*" isimli eseri önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Çolak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Komite diyerek bahsederken Komite'nin ruhu olarak Talat Paşa'yı görmüş, kahramanı olarak da "Hürriyet Kahramanı" ve "Edirne Kahramanı" Enver Paşa'yı anmıştır. Bilimsel tarihçiliğin kişileri kahraman veya hain olarak değerlendirmek gibi bir hakka sahip olamayacağını vurgulayan Çolak, tarihçinin asıl ve belki de tek işinin ancak ve ancak belgelere bakarak değerlendirme yapmak olacağını dile getirmiştir. Doğal olarak, Alman ve Türk kaynaklarının bir arada kullanılması Çolak'ın çalışmasını daha da değerli kılmıştır. Kitabın ilk bölümü Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı değerlendirirken ikinci bölümündeysen Enver Paşa'nın Türkçülük faaliyetlerine odaklanılmıştır. Son bölümdeyse Bolşevik İhtilali sonrası Osmanlı-Alman ilişkilerinin değişen yapısı ve Osmanlı'nın Kafkaslardaki nüfuz çalışmaları ele alınmıştır. Kitap özü itibarıyla Enver Paşa'nın milli mücadeleye etkisi yönünden detaya girmediği için araştırmamızda sınırlı olarak

kullanılabilmiştir. Oysa savaşın kaybedilmiş olmasına rağmen İttihatçıları ülkelerinde koruyabileceklerine inanan ve bu özgüvenle onların Almanya’da saklanmalarına izin verenlerin bu kararı neden ve nasıl aldıklarına yönelik kısmın en azından çalışmaya ilave edilmesi gerekirdi.

İkinci kategoride Enver Paşa’nın ve İttihatçıların Kurtuluş Savaşı’na etkileri ve milli mücadele sırasında takındıkları tavırlar ele alınmıştır. Eserlerinde ağırlıklı olarak bu günleri anlatan dönemin önde gelen aktörlerinin hatıraları veya bu kişilerle ilgili yazılan kitaplar bu kapsamda araştırmamıza dahil edilmiştir.

Bu bağlamda, ilk olarak, son dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet tarihi üzerine kalem oynatan yabancı yazarların içinde ciddi bir yere sahip olan Erik Jan Zürcher’in (1995) “*Milli Mücadele’de İttihatçılık*” isimli kitabı ele alınmıştır. Zürcher, eserinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1918’de kendini feshetmesinden sonraki süreçte milli mücadeledeki rolü üzerine fikir yürütmektedir. Yazar, kitabında, ülkenin en önemli on yıllarından birine damgasını vuran, açık ve gizli siyasal mücadele konusunda tecrübeli ve de örgütlü kadroları oluşturan İttihatçıların, mütareke koşullarında hareketsiz kalıp kalmadıklarını sorgulamıştır. Zürcher, aksi yöndeki resmi tarih tezini hedef almakta ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin oluşumunda İttihatçıların önemli roller oynadıklarını ispatlamaya çalışmıştır. Kitapta, ayrıca, Kurtuluş Savaşı’nın dayandığı insan ve örgüt kaynağının büyük ölçüde İttihatçılardan oluştuğu savunularak, İttihatçıların milli mücadelenin kontrolünü ele geçirmek için fırsatları kullanmaya çalışmaları ve bu tehlikenin Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa tarafından bertaraf edilmesi üzerinde durulmuştur. Zürcher tüm kitabını İttihatçılara ayırırken Enver Paşa veya Talat Paşa’nın etkilerini göz ardı etmiş gibidir. Bize göre, bu iki liderin sıkı kontrolü altında olan, geçmişte gizli bir örgütlenmeden gelen ve o dönemde bile derli toplu olan bir yapının liderlerinin onayı olmadan adım atmaları pek olası değildir. Dolayısıyla araştırmamız özellikle Enver Paşa’nın etkilerinin oldukça fazla olduğunu iddia ederek Zürcher’den ayrılmaktadır.

Enver Paşa’dan sonra konu hakkında söyleyecekleri en çok merak edilen kişi hiç şüphesiz Talat Paşa’dır. Ancak Kabacalı (2019) tarafından “*Talat Paşa’nın Anıları*” adıyla kitaplaştırılan hatıralarda neredeyse hiçbir önemli bilgi bulunmamaktadır. Bundan hatıraların tamamının yazılmasından önce Talat Paşa’nın bir suikaste kurban gitmesinin muhakkak ki bir etkisi vardır. Hatıralar, aslında, İstanbul’dan kaçmayı hala içine sindiremeyen kudretli bir eski Sadrazam’ın Beşinci Şube’deki sorguda geride kalan İttihatçılara sorulara verdikleri cevaplardır. Kendi döneminin bir savunması niteliğinde olan bu hatıralarda, Talat Paşa, alınan kararların nedenlerini de kendince açıklamaya çalışmaktadır. Milli Mücadele’de Enver Paşa’nın aksine tamamen sahnenin dışında kalmayı tercih eden Talat Paşa’nın, Ankara

Hükümeti'nin, yaptığı ısrarlı taleplere rağmen, kendisini yurda kabul etmemesinin kırgınlığı da göze çarpmaktadır. Bir başka göze çarpan unsurda Enver Paşa ile artık tamamen fikir ayrılığına düştükleridir. Geride kalanların yaptıklarına dair çok fazla bilgi olmamasının sebebi Enver Paşa'nın bu tür bilgileri muhtemelen kendisinden dahi gizlemesidir.

Tezimize konu olan Enver Paşa'nın Kurtuluş Savaşı üzerine etkileri ve Anadolu'ya girme çabalarını ele alan bir diğer önemli eser ise Kazım Karabekir Paşa'nın (2015) olayları neredeyse günü gününe anlattığı ve resmi belgelerle deruhte ettiği "*İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*" isimli kitabıdır. Karabekir Paşa'nın, diğer kitaplarında da şahit olduğumuz üzere, olaylar, sırasıyla teker teker aktarılmış, kendi görüşleri dile getirilmiş ve olayları yönlendirmek için yaptığı çalışmalar da yazıya dökülmüştür. Kitap, ağırlıklı olarak Eylül 1920 ile Aralık 1921 arasındaki mektuplar, telgraflar ve raporlar ile bunlar üzerine Kazım Karabekir'in yaptığı değerlendirmelerden oluşmuştur. Enver Paşa'nın Anadolu macerasını anlamak açısından Karabekir'in anlatımları en az Enver Paşa'nın özel mektupları kadar önemlidir. İlgili dönemde, zaman zaman, İTC'nin hükümler Paşalarıyla da sorunlar yaşayan Kazım Karabekir, Enver Paşa dönemini ikiye ayırmıştır. Karabekir'e göre, 1906, 1907 ve 1908 yıllarında samimi ve fedakarca görev yapan bu kişiler, sonrasında mağrur birer Kahraman-ı Hürriyet'e dönüşmüşler ve eski arkadaşlarının eleştirilerini dahi istihza ile karşılamışlardır. Kendisinin uyarılarının aksine, yatırımların önemli bir kısmı Anadolu yerine kaybedilmesi muhtemelen topraklara yapılmış, zaman ve para israf edilmiş, savaş sırasında açılan yanlış cephelerde de on binlerce vatan evladı canını yitirmiştir. İttihatçılar, en sonunda da yaptıkları yanlışların bedellerini fazlasıyla ödemişlerdir. Anadolu'da dönemin en önemli üç aktöründen biri olan Karabekir'in, Enver Paşa'ya olan kırgınlığının tepkilerine ve sonrasında da yazdıklarına yansımaları doğaldır. Zaman zaman abartılı ifadelerle kendisini savunduğu görülen Karabekir'in yorumları diğer eserlerle karşılaştırılarak kullanılmıştır.

General Sami Sabit Karaman, Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmek için yoğun şekilde çabaladığı 1921 Sonbaharında Kazım Karabekir tarafından 13. Fırka Komutanı olarak İttihatçıların yoğun olduğu Trabzon'a atanmış ve onlarla oldukça yoğun bir şekilde uğraşmış bir subaydır. Sami Sabit Bey (2002) "*Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*" isimli kitabında Enver Paşa'nın Trabzon'a gelme çalışmalarını, şehirde bulunan İttihatçıların çabalarını ve bunlara karşı verdiği mücadeleyi anlatmıştır. Kitabın içinde, Trabzon Kayıkçılar Kethüdası Kahya Yahya, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Üyeleri, Birinci Meclis'te görev alan mebuslar ve özellikle Ardahan Mebusu Hilmi Bey ile ilgili yaşananlar teker teker anlatılmış ve evraklarla desteklenmiştir. Bu kitap Kazım Karabekir'in "*İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*" kitabı ile eşzamanlı

okunmuş ve iki farklı yerde aynı zaman diliminde yaşananları anlayarak birbirlerini tamamlamak açısından faydalı bir kaynak olmuştur.

İttihat ve Terakki dönemini çalışanlar için en önemli kaynaklardan birisi, muhakkak ki, meşhur Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey'in günlükleridir. Günlükler şartlar ne olursa olsun neredeyse günü gününe tutulmuş olduğundan ve Cavid Bey'in kişisel yorumlarını da yansıttığından oldukça önemlidir. Cavid Bey, İttihat ve Terakki'nin kapatılmasından sonra İstanbul'da ve Avrupa'da saklandığı günlerde de tuttuğu günlüklerinde hatıralarda rastlanmayacak kadar çok ve detaylı bilgiyi araştırmacılara sunmuştur. Günlükler oldukça öznel olduğu için kızgınlıklar, öfkeler, acılar, sevinçler de satır aralarında yer almaktadır. İdam edilene kadar günlüklerini tutan Cavid Bey'in günlükleri "*Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi*" adıyla iki cilt olarak Kocahanoğlu (2000a-b) tarafından hazırlanmıştır. Yurtdışına kendisinden habersiz olarak kaçtıkları için İttihatçı liderlere kızgın olan Cavid Bey, kendi ifadesiyle, Enver Paşa'ya hep mesafelidir ve pek çok olaydan da onu sorumlu tutmaktadır. Araştırmamızda kullandığımız bilgilerin bazıları, İttihatçıların Roma buluşmaları gibi, sadece Cavid Bey tarafından dillendirilmektedir. O olmasa bahsedilen olaylara ulaşmak mümkün olmayacaktır. Ancak Cavid Bey'in günlüklerinde milli mücadeleye dönük yapılanmayla ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bunu Enver Paşa'nın askeri ve istihbarat konularına, değil Cavid Bey'den hatta Talat Paşa'dan bile gizlemesinin doğal bir etkisi vardır. Dolayısıyla bu tür konularda çok da fikir sahibi olmamasını normal karşılamak gerekir.

İttihat ve Terakki'de Enver, Talat ve Cemal Paşalardan sonra, çok önemli görevlerde bulunan, bu nedenle "Üç Paşa'nın Dördüncüsü" olarak anılan, uzun yıllar Osmanlı Mebusan Meclisi Reisliği görevinde bulunan ve Cumhuriyet Dönemi'nde de milletvekilliği yapan Halil Menteşe'nin (2019) anıları da tez çalışmamızda faydalanılan bir başka değerli eserdir. Döneme ait hatıraların çoğunda olduğu gibi Halil Bey'inkiler de ilk defa uzun yıllar sonra basılmıştır. Döneme ait siyasilerin anılarında sıklıkla rastlandığı gibi oldukça dar bir ölçekte planlanmış ve sadece istenen bilgileri içerecek şekilde kısa tutulmuştur. Dolayısıyla bu kadar önemli bir şahsın hatıraları, bilinenler dışında çok az şeyi gün yüzüne çıkarmıştır. Bununla birlikte İttihat ve Terakki'de nazırlık ve meclis başkanlığı gibi üst seviye görevlerde bulunmasına rağmen Halil Bey'in yurtdışına kaçmaması, Meclis feshedilene kadar görevine devam etmesi, Ankara Mahkemeleri'nde yargılanmaması ve vekil olarak TBMM'de görevine devam etmesi dikkat çekicidir. Kitap, ayrıca, pek çok bilginin ilk ağızdan duyulması ve onaylatılması açısından da önemlidir.

Dönemin önde gelen askeri figürlerinden, Enver Paşa'nın kendisinden yaşça küçük amcası ve birlikte Harp Okulu'nu okuduğu, Kut-ül-Amare Kahramanı Halil (Kut) Paşa'nın

anıları da araştırmamızda faydalanılan eserlerden bir diğeridir. Birlikte Makedonya Dağları'nda eşkiya kovaladıkları Enver Paşa'nın neredeyse her anına şahit olan Halil Paşa, Mütareke'den sonra gittiği Moskova'da da Enver Paşa'nın hemen yanı başında yer almıştır. İttihatçıların siyasi kanadının Talat Paşa'nın etrafında birleşmesine karşın, Halil Paşa, her daim Enver Paşa'nın yakınında bulunmuştur. Dönemin pek çok aktörü gibi Halil Paşa da Atatürk Dönemi'nde siyasetin ve askeriye'nin tamamen dışında bırakılmış, onun ölümünden sonra dahi siyasete dönmemiş ve sade yaşantısını sürdürmeye devam etmiştir. 1957 yılında vefat eden Paşa'nın hatıraları Taylan Sorgun (1972) tarafından yayına hazırlanmış ve "*Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e, Bitmeyen Savaş – Kutulamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*" adıyla basılmıştır. Olayların bu kadar içinde olmasına rağmen hatıraların ilgili kısmı oldukça dar kapsamlı tutulmuş ve pek çok olayda da ayrıntılara hiç girilmemiştir. Dolayısıyla olayları aydınlatma açısından çok fazla bir katkısı bulunmamıştır. Üstelik anlatılarından bir kısmı da aynı döneme ilişkin yazılan hatıraların bazılarıyla da çelişir görünmektedir. Dolayısıyla, oldukça dikkatli bir şekilde ve karşılaştırılarak tezimizde kullanılmıştır.

Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey dönemin önemli aktörlerinden biri olarak, İttihat ve Terakki liderlerinin ülkeyi terk etmesinden sonra geride kalan İttihatçıların toparlanması, Mustafa Kemal'in lider olarak belirlenip Anadolu'ya gönderilmesi, Karakol Cemiyeti'nin teşkilatlanması, Anadolu'ya ciddi miktarda silah, mühimmat, subay ve siyasilerin kaçırılması ve sonrasında da hem Ankara'da hem de Trabzon'da yaptıklarıyla ön plana çıkmıştır. Anılarının ilk kısmı 16 Temmuz ile 20 Eylül 1952 arasında Hizmet Gazetesi'nde yayınlanmış ancak ikinci kısmı, duyurulmasına rağmen, Şükrü Bey'in vefatı nedeniyle yayınlanamamıştır. Anılarında hem Enver Paşa'ya hem de Mustafa Kemal Paşa'ya büyük bir sevgisi olduğu görülen Şükrü Bey, İsmet İnönü ve onun etrafında teşkilatlanıp vatanı sömürdüklerini düşündüğü kişilere karşysa ciddi bir tepki duymaktadır. Vurgulamak gerekir ki, Anadolu Hareketi'nde İttihatçıların önemini göstermesi açısından bu anılar çok önemlidir ancak bu hatıralarda Enver Paşa ile ilgili bilgiler oldukça azdır. Oysa Enver Paşa'ya oldukça yakın olan Şükrü Bey'in daha fazla detaya girmesi beklenirdi. "*Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*" Yaşar Semiz ve Ömer Akdağ (2011) tarafından kitaplaştırılmıştır.

Ahmet Rıza Bey, uzun yıllar yaşadığı Paris'te İttihat ve Terakki'nin ilk kuruluşundan itibaren görev almış ve çıkardığı Meşveret gazetesi ile sürgündeki İttihatçıların seslerini ve fikirlerini duyurabilecekleri bir ortam hazırlamıştır. Mizancı Murat Bey'in yurda dönmesi üzerine, geride kalanlar onun etrafında birleşmiş ancak Abdülhamid'e karşı fikri muhalifliğin ötesine geçememişlerdir. Selanik'teki grup ile birleşmelerinden sonra Meşrutiyet'in ilanında önemli rol oynayan Ahmet Rıza Bey, sonrasında döndüğü İstanbul'da bir süre mebusluk ve

bilahare Ayan Meclisi Başkanlığı görevini yürütmüştür. 1930 yılında vefat eden Ahmet Rıza Bey'in çok uzun olmayan anıları 1950 yılında Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Dönemin diğer siyasileri gibi Ahmet Rıza Bey'in anıları da Abdülhamid yılları ile İttihat ve Terakki dönemine yoğunlaşmıştır. Ancak, olayların bu kadar içinde olmasına rağmen anlatıları üstünkörü ve genellikle bilinen şeylerdir. Bununla birlikte, diğer siyasilerin aksine, kurtuluşu toplumsal yapının tamamen değişmesinde gören düşünceleriyle dönemin diğer siyasilerinden farklı bir portre çizmektedir. Bunda Ahmet Rıza Bey'in üzerindeki Comte'un pozitivist düşüncelerinin de ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Ahmet Rıza Bey'in (2001) hatıraları ilk yayımından çok uzun yıllar sonra "*İlk Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza Bey'in Anıları*" adıyla basılmıştır.

Arif Cemil (Denker) Bey'in (1992) 14 Mayıs 1922 ile 13 Temmuz 1922 arasında Tasvir-i Efkâr'da yayınlanan anılarından oluşan "*İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*" isimli eser Talat, Enver ve Cemal Paşa'nın yurtdışına çıkışlarından sonra yaşananları en erken, henüz Kurtuluş Savaşı devam ederken, kamuoyunun dikkatine sunan yayın olması açısından oldukça önemlidir. Her ne kadar Talat Paşa ölmüş olsa da Enver Paşa ve Cemal Paşa bu hatıralar gazetede yayınlandığı sırada henüz hayattadırlar. Ancak her ikisi de yayınları takip eden bir ay içerisinde şehit olmuşlardır. Elimizde, Paşaların bu yayınlardan haberdar olduğunu gösteren bir emare yoktur fakat olsa da cevap verip vermeyeceklerini tahmin etmek oldukça güçtür. Bununla birlikte, Teşkilat-ı Mahsusa'da görev yapmış ve Almanya günlerinde Talat Paşa'nın hususi katipliğini yapacak kadar yakınında bulunmuş olan Arif Cemil Bey'in anlattıkları kayda değerdir. Sonraki on yıllar boyunca yazılamayan pek çok husus bu hatıralarda dile getirilmiş ve Talat Paşa ile Enver Paşa, bir nevi, yeniden yüceltilmişlerdir. Üstelik Başkomutanlık Meydan Savaşı'ndan hemen önce ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşullar altında bu hatıraların önemli bir İstanbul gazetesinde (Tasvir-i Efkâr-Velid Ebuuzziya) yayınlanması da Türkiye'deki o anki siyasi durumu göstermesi açısından oldukça ilginçtir. Hatıralar yayınlanırken, Falih Rıfkı Atay tarafından Akşam gazetesinde çok ciddi şekilde eleştirilmiş ve her iki gazeteci arasında sert münakaşalar yaşanmıştır. Bunlara zaman zaman Arif Cemil Bey de katılmıştır. Sonunda Kazım Karabekir'in uyarısıyla İzmit seyahati sırasında Velid Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından uyarılmış ve yayınlara durdurulmuştur.

Tezimizde Enver Paşa tarafından kurulan İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadının yayın organı olan Liva el-İslam'dan bahsetmeden geçmenin de uygun olmayacağı düşünülmüştür. Hatırlatmakta fayda var ki, oldukça önemli olduğunu düşündüğümüz bu dergi ile ilgili bilgiler, dönemle ilgili kitaplarda neredeyse hiç geçmemektedir. Avrupadaki İttihatçıların o dönemdeki dünya görüşlerini ve güncel olaylar karşısındaki duruşlarını yansıtan dergi, yayın hayatına 15

Mart 1921 tarihinde başlamış ve 1 Aralık 1922 tarihine kadar toplamda 24 sayı yayınlanmıştır. Çoğu zaman Türkçe ve Arapça bazen de diğer dillerde basılan derginin sayfa sayısı ise sekiz ile on altı arasında değişmiştir. Konuya ilgili en detaylı çalışma, içinde Liva el-İslam'ın tüm sayılarını da barındıran, Selçuk Gürsoy (2007) imzalı “*Enver Paşa'nın Sürgünü, İhtilalci İslam Birliği ve Livâ el-İslam Dergisi*” isimli eserde yer almaktadır. Aynı zamanda doktora tezi olan kitabının ilk kısmında, kendi görüşleriyle birlikte, bilgiler veren Gürsoy, ikinci kısımdaysa Liva el-İslam'ın tüm sayılarını eksiksiz olarak yayınlamıştır. Araştırmamızda Enver Paşa'nın mektuplarında verdiği tepkiler, Liva el-İslam'dan da karşılaştırmalı olarak araştırılmış ve İttihatçıların genel görüşleri hakkında fikir edinilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Liva-el İslam'da, Anadolu Hareketi'nin aleyhinde, neredeyse, hiçbir yayın yapılmadığını ve Enver Paşa'dan çok daha itidalli bir dil kullanıldığını da belirtmekte fayda vardır.

1920 ortasında Moskova'ya gidip orada uzun süreli olarak kalan Enver Paşa beraberindekilerle birlikte İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadının temellerini atmış ve “Mesai” adını verdikleri ilk parti programını yayınlamışlardır. Bu programa ilişkin en önemli çalışma Mete Tunçay tarafından yapılmış ve tüm program, ilk defa, kamuoyu ile paylaşılmıştır. Sonrasında Halk Şurular Fırkasına dönüşecek olan yapının programı da Tunçay'ın bu eserinde bulunmaktadır. Ankara'daki İttihatçıların da izini süren Tunçay, Halk Zümresi Hareketi'ni ve sonrasında bu grubun Mustafa Kemal tarafından dağıtılarak parçalara ayrılmasını ve bunun yurtdışındaki İttihatçı harekete etkilerini de kitabında kaleme almıştır. Kitap Mete Tunçay (1972) tarafından “*Mesai – Halk Şurular Fırkası Programı 1920*” adıyla basılmıştır.

Uzun yıllar boyunca bir tabu olarak görülen, üstünde çalışılması pek düşünülmeyen İttihat Terakki ile ilgili Türkiye'deki en kapsamlı sempozyum Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından 25 Kasım 2014'te Ankara'da düzenlenmiş ve daha önce gündeme getirilmeyen pek çok konu burada tartışmaya açılmıştır. Sunumu gerçekleştirilen 31 makale Türk Tarih Kurumu Yayınları tarafından 2015 yılında üç cilt olarak “*İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu Bildiriler*” başlığı altında yayınlanmıştır. Sunulan bildiriler arasında İttihat ve Terakki'nin ilk milli burjuvazinin kurulmasına etkileri; Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Kuvvacıları İttihatçılıkla suçlaması; İngilizlerin Kurtuluş Savaşı sırasında İttihatçılar hakkında hazırladıkları raporlar; aynı dönemde İttihatçıların İstanbul'daki faaliyetleri; Enver Paşa'nın Moskova'ya geçme girişimleri; İttihatçı ve İtilafçı çatışmaları; Kahya Yahya'nın İttihatçılığı ve öldürülmesi; İttihatçılara karşı gelişen Arap muhalefeti; Abdullah Cevdet, Ömer Naci ve İbrahim Temo hakkında bilgiler; Mehmet Akif'in İttihat ve Terakki ile ilişkileri; Cemiyetin tarım ve toprak politikası gibi konular bulunmaktadır. Bunlardan bazıları da tezimizde kullanılmıştır.

Üçüncü kategoride ise döneme dair yazılmış ve araştırma için yararlı görülen eserler incelenmiştir. Bu eserlerin çoğunluğu birincil ve ikinci aktörlerin yazdıklarının karşılaştırılması ve kontrol edilmesi için kullanılmıştır.

Hatırlatmak gerekir ki dönem içerisinde söz sahibi olan siyasilere ve askerlerin anıları olayların gidişatını anlama ve değerlendirme açısından oldukça önemlidir. Bu kişilerin karar alma mekanizmalarında bulunmaları ve süreci direkt etkileyecek olmaları yazdıklarının değerlerini daha da arttırmaktadır. 1908 ile 1922 yılları arasında Sadrazamlık, Harbiye Nazırlığı, Hariciye Nazırlığı, Dahiliye Nazırlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Ordu Komutanlıkları görevlerinde bulunan Ahmet İzzet Paşa'nın (2019) "*İstiklal Harbinin Gerçekleri-Feryadım*" adıyla kaleme aldığı anıları hem oldukça detaylı olması hem de ekine koyduğu resmi yazışmalarla çok önemli bir boşluğu doldurmuştur. Hatıralarda, Meşrutiyet'e gelirken genelde Osmanlı'nın, özeldeyse askeriye'nin durumu; İttihat ve Terakki devrimi sonrası yaşananlar, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreç; Ermeni sorunu; Yemen, Irak ve Suriye'deki gelişmeler; İttihat ve Terakki'nin iktidardan ayrılması; Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'daki olaylar; Mondros ve Sevr Antlaşmalarının perde arkaları; saltanatın kaldırılması ve Mustafa Kemal'in mutlak hakimiyetini ilan etmesi safhaları detaylıca anlatılmıştır. Ahmet İzzet Paşa, bu süreçte, içinde bulunduğu ruh halini, aldığı kararların nedenlerini, pişmanlıklarını dile getirmiş ve bir nevi savunmasını yapmıştır. Enver Paşa ile aralarının iyi olmadığı ve Paşa'yı sevmediği açıkça belli olan İzzet Paşa, İttihat ve Terakki ile yaşadığı olayları da kendi perspektifinden, hatıralarında ele almıştır. Yine de bunların günlük olarak tutulmaması ve sonradan kaleme alınmış olmaları nedeniyle, yazıldığı anda hatıra gelen şeyler olduğunu ve arada geçen sürede yaşananlardan da etkilenilebileceğini ifade etmekte büyük bir fayda vardır. Ancak pek çok bilginin ilk defa duyurulması açısından yukarıda zikredilen pek çok hatıradan ayrılmaktadır.

Milli Mücadele'nin ilk evresinde henüz birliktelik tam anlamıyla sağlanmadan çeşitli şehirlerde yerel örgütlenmelerin harekete geçtiği ve birtakım faaliyetlere başladıkları bilinmektedir. Çalışmamızın içerisinde de ayrıntılarının bulunacağı üzere, özellikle İstanbul'da başlayan bu örgütlenmelerin liderliğini eski İttihatçılar ve Teşkilat-1 Mahsusacılar yapmışlardır. Paşaların yurtdışına çıkmasından önce fitili ateşlenen bu çalışmaların detayları hakkında bilgi edinmek için Teşkilat-1 Mahsusa'nın son Başkanı Albay Hüsametdin Ertürk'ün anıları oldukça önemlidir. Dönemin gizli mücadele örgütü olarak kurulan ve daha sonra milli mücadeleye çok ciddi katkılarda bulunan Teşkilat-1 Mahsusa'nın son ve Kurtuluş Savaşı sırasında Fevzi Çakmak'ın kontrolünde kurulan Mim Mim Grubu'nun (Milli Müdafaa Teşkilatı) ilk Başkanı olan Ertürk'ün hatıraları dönemin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Hüsametdin Ertürk'ün

anlatımları yazar Samih Nafiz Tansu (2016) tarafından kaleme alınmış ve “İki Devrin Perde Arkası” ismiyle kitaplaştırılmıştır. Ertürk’ün anlattıkları hem Enver Paşa’yı tanımak ve onun yapabilecekleri hakkında fikir edinmek hem de dönemin değişen şartlarını anlamak açısından ziyadesiyle faydalıdır. Zaten Ertürk de parça parça dahi olsa, pek çok bilinmeyen konuyu anılarında dile getirmiş ve isimleri bilinmeyen pek çok kahramanı tarihe not düşmüştür. Yine de dönemin şartları gereği bazı konularda yeterince derine inmediğini de saptamak gerekir. Kronolojik sırayı takip ederek yazılan hatıralarda Enver Paşa ve etrafındakiler de detaylı olarak anlatılmış ve düşünce yapıları ortaya konulmuştur. Bununla birlikte döneme ait hatıralarını yazan tüm meşhur aktörlerde görüldüğü üzere, bunların düzenli tutulan günlüklerden aktarılmadığını, baskın siyasi unsurların tüm gerçeklerin yazılmasını engelleyebildiğini ve 1956 gibi olaylardan oldukça geç bir tarihte yazdırıldığını da göz önünde bulundurmak gerekir. Hatıralar kaleme alındığında Ertürk 85 yaşındadır.

Enver Paşa’nın Kurtuluş Savaşı esnasındaki faaliyetlerine bakarken dönemin en önemli şahsiyetlerinden, Osmanlı’nın bir dönem Erkan-ı Harbiye Reisi ve bilahare Harbiye Nazırı olan, sonrasında katıldığı Milli Mücadele’nin çok uzun yıllar Genelkurmay Başkanlığı’nı yapmış olan Mareşal Fevzi Çakmak’ın günlüklerine de göz atmakta fayda vardır. Nilüfer Hatemi (2021) tarafından büyük bir emekle iki cilt olarak yayına hazırlanan ve “*Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*” adıyla sunulan günlüklerinde Mareşal, İttihatçıların meşhur Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey’e benzer bir hassasiyetle 11 yıllık bir süreci günü gününe kaydetmiştir. Ancak Cavid Bey’in aksine Mareşal’in günlükleri dışa dönük olarak adlandırabileceğimiz şekilde olup kendi duygu ve düşünceleriyle kişisel görüşlerini neredeyse hiç yansıtmamıştır. 1921 yılı sonuna kadar olan süreyi kapsayan günlükler Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nda değişik cephelerde yaşananları günü gününe aktarmıştır. Genel duruma ilişkin oldukça yararlı bilgiler içeren günlüklerin eksik yanıyla, mesela Kazım Karabekir’in hatıralarında rastlanan öznel yorumların, hiçbir şekilde yer almamış olmasıdır. Bu nedenle, Çakmak’ın düşünce yapısını, kızgınlıklarını, gerginliklerini, hatta çekişmelerini satır aralarında okumak mümkün değildir. Yine de süreci anlamak açısından önemli bir kaynaktır.

Ali Fuat Cebesoy, Kurtuluş Savaşı’nın ilk döneminin en önemli üç paşasından birisidir. Atatürk’ün yakın silah arkadaşı ve Ankara Kolordu Kumandanı olan Ali Fuat Paşa önce Batı Cephesi’nde görev yapmış, ardından da Ruslarla hayati önemde olan ilişkileri götürebilecek kişi olarak Moskova’ya ilk büyükelçimiz olarak atanmıştır. Cebesoy (2017) bu dönemde yaşadıklarını “*Moskova Hatıraları, Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*” isimli kitabında anlatmıştır. O dönemde Enver Paşa ve İttihatçıların merkez olarak kullandığı Moskova’da Ali

Fuat Paşa, bir taraftan Ruslarla ilişkileri yürütürken diğer taraftan da Enver Paşa'nın faaliyetlerini öğrenmeye ve bunlara engel olmaya çalışmıştır. Özellikle Rusların ikili oyunları işleri oldukça zorlaştırmış ancak görüldüğü kadarıyla Fuat Paşa tüm bunların altından kalkmıştır. Kitabında Cebesoy, Moskova'da Enver Paşa'nın faaliyetlerini, Rusların tutumlarını, Bolşevik Hükümeti'nin aldığı kararları ve Anadolu'daki durumu detaylıca anlatmıştır. Ayrıca, yapılan resmi yazışmalara, ele geçirilen gizli mektuplara, bilgi ve belgelere de yer verilmiştir. Paşa'nın, kitapta, olaylara kattığı şahsi yorumları da önemlidir. Ancak daha önce de vurguladığımız gibi olayların içinde bulunan şahısların hatıraları, vakaları aydınlatma açısından eşsiz bir öneme sahip olmakla birlikte diğer tarafta yaşananlar nedeniyle, değerlendirmelerinde, objektif olamayacaklarını da göz ardı etmemek gerekir. Dolayısıyla, çalışmamızda, bunların doğrulukları aynı dönemde yaşayan diğer şahitlerin hatıralarıyla teyit ettirilmeye çalışılmıştır.

Feroz Ahmad (1971) İttihat ve Terakki'nin örgütlenmesini ve cemiyet yapısını irdelediği "*İttihat ve Terakki (1908-1914)*" isimli kitabında, bilinenlerin aksine, İttihat ve Terakki üyelerinin her adımlarını ince eleyip sık dokuduklarını, askeri ve siyasi olarak belirli bir doygunluğa ulaşıncaya Temmuz 1908'de harekete giriştiğini yazmaktadır. Yani, Ahmad'a göre, İTC'ni basit bir teşebbüs olarak adlandırmak ve hafife almak doğru değildir. Üstelik, yazara göre, İttihatçı hareket, devrimci olmaktan ziyade reformist bir yapıya sahiptir. Cumhuriyet dönemi siyasal partilerinden farklı olarak İttihat ve Terakki'nin kolektif önderlik ve ortak akılla yönetilen bir cemiyet olduğunu ifade eden Ahmad, liderlik görevini üstlenen Enver, Cemal ve Talat Paşaların da Cemiyet'teki farklı hizipleri temsil ettiklerini de aktarmaktadır. Kitapta 1908'den başlayıp 1914'e gelene kadar yaşananlar ve İttihatçıların iktidarı ele geçirme mücadeleleri detaylıca anlatılmaktadır. İttihatçıların daha erken iktidarı almalarının önündeki en büyük engel olarak ise Mahmud Şevket Paşa olarak gösterilmektedir.

Bernard Lewis (2017), "*Modern Türkiye'nin Doğuşu*" isimli çalışmasında, Feroz Ahmad gibi, İttihatçılara oldukça pozitif bakmakta ve İttihatçıları Osmanlı'nın yıkılışının yegane sorumlusu olarak görmemektedir. İttihatçılar, ellerinden geleni fazlasıyla yapmış olsalar da devletin yok olmasına mâni olamamışlardır. Lewis'e göre, İttihatçılar, büyük ekonomik sorunları çözmeye odaklanmışlar ve Cumhuriyet'e miras olarak bıraktıkları iktisadi milliyetçiliğin ilk adımlarını atmışlardır. Sosyal hayattaki batılılaşmaya hız kazandıran İttihatçılar, eğitime de oldukça önem vermişlerdir. Lewis'e göre, İttihatçılar, aile hukukunun korunması ve kadın hakları konularında da önemli düzenlemelerde bulunmuşlardır. Dönemi çalışın diğer yazarlara benzer şekilde, Lewis de Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan çoğu devrimin ilk nüvelerinin İttihat ve Terakki zamanında atıldığını dile getirmektedir.

Araştırmamızda, zamanın İstanbul’undaki siyasi ve askeri durumu anlamak için, dönemin önemli şahsiyetleri hakkında yazılan kitapları takip etmenin de gerekli olduğu düşünülmüştür. Şüphesiz bu dönemin en gözde şahsiyetlerinden birisi son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa’dır. Kısa süreli Ahmet İzzet Paşa kabinesinden sonra art arda iki defa Sadrazam olarak göreve gelen deneyimli hariciyeci Ahmet Tevfik Paşa, ikinci Damat Ferit Paşa Kabinesi’nden sonra yeniden aldığı görevi saltanatın lağvedilmesine kadar sürdürmüştür. Tevfik Paşa, Osmanlı’nın son dönemindeki keskin yol ayrımlarında hep önemli görevlerde bulunmuştur. 93 Harbi sırasında Rusya’da elçi iken Rus Çarı’nın savaş ilanını sadarete iletme zorunda kalan Tevfik Paşa, Birinci Dünya Savaşı’nda İngilizlere savaş ilan edildiğinde de Londra’da elçidir ve yine bu zor görev kendisine kalmıştır. II. Abdülhamid’in hal edilmesine kadar 15 yıl onun Hariciye Nazırlığı görevini yerine getiren Paşa, öncesinde de on yıl Berlin Büyükelçiliği görevinde bulunup Osmanlı-Alman yakınlaşmasını sağlayan kişilerden birisi olmuştur. Gittiği her ülkede sevilen ve saygı duyulan Tevfik Paşa, İttihatçıların ülkeyi terk etmesi sonrası defalarca Sadrazamlık yapmış ve ülkenin en karmaşık günlerinde İstanbul Hükümeti’nin başında bulunmuştur. Londra Konferansı’nda sözü Ankara Hükümeti’ne bırakmasıyla meşru zeminde Anadolu’nun önünü açan son Sadrazam, Kurtuluş Savaşı sırasında da Anadolu Hükümeti’ne elinden gelen yardımı yapmaya çalışmıştır. Öyle ki, saltanatın kaldırıldığını duyduğunda dahi bunu sükunetle karşılamış, yapılacak bir şey olmadığını Padişah dahil herkese anlatmış ve gerginlik çıkarmamıştır. Bunun karşılığında da Cumhuriyet kurulduktan sonra ülkede kalmasına izin verilmiştir. Nurten Çetin (2015) tarafından kaleme alınan “*Son Sadrazam Tevfik Paşa*” isimli kitap, çalışmamızın İstanbul ayağında kalan eksiklikleri tamamlaması açısından oldukça önemlidir.

İkinci Cumhurbaşkanımız, Kurtuluş Savaşı’nın Garp Cephesi Kumandanı ve Mustafa Kemal Dönemi’nin önde gelen Başbakanlarından İsmet İnönü de anılarını uzun yıllar sonra kaleme aldırnlardandır. İnönü’nün (2018) kendi doğumundan, Atatürk’ün ölümüne kadar geçen süreyi anlattığı anıları “*Hatıralar*” adıyla basılmıştır. Şifahi anlatımların, hazırlayanlar tarafından kaleme alınmasıyla ortaya çıkan anıların tezimizle ilgili olan kısmı ise oldukça azdır. Hatta Enver Paşa’ya ve İttihatçıların Kurtuluş Savaşı sırasındaki mücadelelerine ilişkin neredeyse hiçbir bilgi bulunmamıştır. İnönü, anılarında, bunu kendisinin İttihatçıların durumuyla ilgilenmemesine bağlasa da olayların bu kadar göbeğinde bulunan birisi için, bu durum pek şaşırtıcıdır. Bu az bilgilerin yazıldığı bölümdeyse bunlar daha çok sağdan soldan ve sonradan kulağına gelen bilgiler olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla İnönü’nün anıları tezimizde daha çok doğrulatma ve tamamlama unsuru olarak kullanılmıştır. Dikkat çekici husus ise

Atatürk ile olan fikri çatışmalarını yazması ve örneğin bazı olaylarda; Atatürk'e suikast olayı sonrası mahkeme safhalarındaki gibi; yanlışlıklar yapıldığını dile getirmesidir.

Literatür taramasında bahsi geçenlerin dışında döneme ait çok sayıda kitap, makale, gazete ve tez incelenmiş ve analizleri yapılarak çalışmamızda kullanılmıştır. Enver Paşa hakkında oldukça çok sayıda eser kaleme alınmış olsa da bunların önemli bir kısmı akademik objektiflikten uzak, aşırı didaktik ve oldukça yüzeyseldir. Dikkate aldığımız literatürdeyse Enver Paşa'nın Kurtuluş Savaşı'ndaki direkt etkileri üzerine yapılmış bir çalışmaya rastlamak mümkün olmamıştır. Sınırlı sayıdaki eser, İttihatçıların etkilerini yansıtırken, yazarlar bunları kendi başlarına hareket eden bir organizma gibi göstermeyi tercih etmişlerdir. Oysa temeli Osmanlı'nın en gizli örgütlerinden birine dayanan İttihatçılığın önemli liderlerinden ayrı hareket etmesi pek olası değildir. Dolayısıyla, askeri ve istihbarat anlamında ülke ile birlikte İttihat ve Terakki'yi tek başına yöneten Enver Paşa'nın bilgisi ve onayı olmadan bu tür önemli bir harekete başlamak mümkün görünmemektedir. Tezimiz bu noktada Dünya Savaşı sonrası Enver Paşa ile İttihatçıların savaşın ikinci safhasında yaptıkları çalışmaları ve oynamayı planladıkları rolleri araştırmaya yönelmektedir.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmamız, konu bakımından, Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası ülkenin uğrayacağı işgale nasıl karşı konulacağına ilişkin yaptığı planların incelenmesi ve Kurtuluş Savaşı sırasında takındığı tutumun izlenmesi açısından 1918 ile 1921 yılları arasında sınırlı tutulmuştur. Araştırmamızda da görüleceği üzere süreç Enver Paşa'nın diğer İttihatçı liderlerle birlikte ülkeyi terk ettiği Kasım 1918'de tarihinde başlamış ve Sakarya Savaşı sonrası Batum'u terk ettiği 1921 Eylül'üne kadar sürmüştür. Enver Paşa Türkistan'a geçtikten sonraki birkaç ay boyunca da Ankara Hükümeti geride kalanlara yönelik sıkı takip politikasını devam ettirmiştir.

Öte yandan, Kurtuluş Savaşı'na ilişkin araştırmalarda 1918 yılı başlangıç olarak kabul edilse de gerek Enver Paşa'nın gerekse de İttihatçıların 1908'den itibaren önemli olaylar karşısında aldıkları tavırları ve bunların nedenlerini anlamadan olaylar hakkında analizlerde bulunmanın uygun olmayacağı düşünülerek araştırmamız geriye götürülmüştür. Elimizde bulunan en önemli metinler olan dönem aktörlerinin hatıralarının kapsamlı olmayışı, olaylardan uzun yıllar sonra yazılmaları ve cevabı aranan temel konuları içermemeleri en önemli kısıtlar olarak karşımıza çıkmıştır. İttihat ve Terakki'nin bazı önemli liderlerine yönelik derli toplu çalışmaların olmaması da büyük bir sınırlılıktır. Olayların birebir içinde bulunan bazı

İttihatçılar ise konu hakkında sonradan dahi olsa bir şeyler yazmamayı tercih etmelerini de buraya ilave etmek uygun düşecektir.

Diğer bir kısıt ise arşivlerin henüz tam anlamıyla gün yüzüne çıkmamasıdır. Tüm arşiv tasnif edilse bile çeşitli dönemlerde, değişik nedenlerle yok edilen arşivler yüzünden bazı gerçeklere ulaşmak oldukça zordur. Ayrıca, Osmanlıca konusu da kendi açımızdan bir sınırlılık olarak karşımıza çıkmıştır. Osmanlıcaya hakim olunması dönemin gazetelerinden derinlikli araştırma yapılması anlamında fayda sağlayabilirdi. Son olarak, dönemin İngiliz ve Rus arşivlerinde yapılan çalışmalar taranmışsa da kendimiz tarafından araştırma yapılamamış olmasını da çalışmamızın bir başka sınırlılığı olarak belirtmekte fayda vardır.

1.6. Araştırmanın Yöntemi

Tarihi, insanoğlunun geçmiş zamanlardaki davranışlarını inceleyen ve onların sebep olduğu olayların yorumunu yapan bir bilim dalı olarak tanımlayan Oral Sander bu bilim dalının nedenlere, sonuçlara ve eğilimlere değinilmeden incelenemeyeceğini yazmaktadır. Sander'e göre bu bilim dalının üzerinde çalıştığı olaylarla genellemeler yapılması doğru değildir. Kendi başlarına ve ancak kendi içerisinde anlamlıdır. Tarih bir başka ifadeyle süreklilik ile değişikliğin birbirleriyle devamlı çatışmasından başka bir şey değildir (Sander, 2003: 19-23). Bir diğer çalışmasında Sander, tarihin pozitivist bir bilim olmadığını ve kendine özgü biricik olaylardan kurulu olduğunu ilave etmektedir. Sander'e göre tarihçinin görevi beş aşamadan oluşmaktadır: Olayları kronolojik ve sistematik olarak sıralamak; olayların sebeplerini tespit etmek, sebep-sonuç ilişkisi kurmak; bunlardan yola çıkarak tarihsel eğilimleri tespit etmek ve yapılan çıkarımların ışığında günümüzü anlamaya ve gelecek için öngörülerde bulunmaya çalışmaktır (Sander, 2011: 19-26; Ertosun, 2016: 122). Zeki Velidi Togan'a göre ise incelenen veriler ışığında olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisinin kurulması çok önemlidir. Togan, incelenen vakadaki insanların tabii, beşeri ve ruhsal koşullarının olaylara etki ettiğini ve bunların da mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiğini iddia etmektedir. Ayrıca, tarihçinin olayları incelerken tarafsız olması, yaşanılan zaman ve kültür bakımından fazlasıyla zor olsa dahi çok önemlidir. Son olarak, detaylar üstünde çok ince çalışan araştırmacının elde ettiği sonuçları başka durumlar ve örnekler ile de sınaması gerekmektedir. Ancak tüm bu basamaklar aşıldıktan sonra genellemeler yapılması doğru olacaktır (Ertosun, 2016: 120; Togan, 1985: 2-4).

"Siyasi tarih" terimi ise tarihin geniş alanından daha sınırlı bir anlamda kullanılmakta fakat oldukça önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda siyasal tarih alanında ulus-

devletlerin kuruluşunu, yükselişini, ilerlemesini ve çöküşünü tartışmak neredeyse adettendir. Bu nedenle, bir siyasi tarih çalışmasının kuruluş, evrim, gerileme ve devletler arası siyasi ve ekonomik etkileşimler hakkında fikir verdiğini söylemek yanlış olmaz (Ünal, 1985: 5). Siyasi tarih çalışmaları, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler ana bilim dalının ayrılmaz bir parçası olup olayları doğru değerlendirmede gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır. Görevi, geçmiş ve gelecek süreçleri yorumlamak ve geleceğe dönük perspektif çizebilmek olan siyasi tarih, tarihsel olayları yaşanan günün sosyal, siyasi ve iktisadi koşullarını göz ardı etmeden değerlendirmesiyle gittikçe daha çok ihtiyaç duyulan bir dal haline gelmektedir. Ancak Batılı ülkelerde political history ve diplomatic history adı altında ele alınan iki ayrı alan, belki de ayrıma ilişkin netlik iyice anlaşılmadığı için, Türkiye’de siyasi tarih adıyla birleştirilmiştir. Sander’e göre siyasi tarih, geçmişteki politik olayları, siyasi liderleri, devrimleri, savaşları ve diğer önemli siyasi gelişmeleri inceleyen bir disiplindir (Sander, 2003: 25-27). Dolayısıyla, döneme yön veren önemli figürler de bu başlık altında incelemektedir. Siyasi tarih, insanlık tarihinin önemli bir bölümü olup farklı yöntemler ve yaklaşımlar kullanılarak incelenmektedir. Alan üzerine çalışanlar, çoğunlukla, 1789 Fransız Devrimi’ni milat olarak kabul etmekte ve araştırmalarına bu tarihten itibaren başlamaktadırlar. Siyasi tarih uluslar arasındaki etkileşimleri ilgilendirdiği için bu tarih mantıklı görünebilir. Ancak, karşıt bir bakış açısı, Avrupa merkezli bir önyargı sergiledikleri için bu yaklaşımın kusurlu olduğunu ve Ortadoğu ile Asya'nın önde gelen uygarlıklarının çöküşünün ardındaki nedenlerin siyasi tarihsel bir perspektiften kavranmasının önemli olduğunu öne sürmektedir.

Siyasi tarih çalışmaları, üzerinde araştırma yapılan konuya dair hislerin ve önyargıların yazıma kolaylıkla hakim olabildiği bir alandır. Fahir Armaoğlu’nun altını çizerek vurguladığı gibi, bu tür araştırmalarda hislerin hakimiyetini engelleyebilmek için konuları, bilimin objektif ve tarafsız mantık süzgecinden geçirmek gerekir. Her ne kadar bunu yapabilmek oldukça zor ve hislerin mantıkla aşılması halinde konunun taraflarından sızlanmalar ve ciddi kritikler duyulmaya başlansa da doğru bilimsel çalışmaların ön şartı bunu uygulayabilmektir (Armaoğlu, 2017: 7). Siyasi tarih çalışmalarında bilgiye ve yoruma oldukça dengeli bir biçimde ve birlikte yer verilmelidir. Bunlardan sadece birinin ağırlıklı yer aldığı çalışmalar genellikle eksik veya yanlış olabileceği akıldan çıkarılmamalıdır. Bu nedenle, verilen bilgiler yorumlanmalı ve okuyucunun eksik veya hatalı anlamasının da önüne geçilmeye çalışılmalıdır (Sander, 2003: 16). Tarih çalışmalarının öngördüğü birincil ve ikincil kaynakları tarayıp kronolojik neden sonuç ilişkileri çıkarsamalarının aksine siyasi tarih çalışmaları, analitik ve eleştirel yaklaşımların zorunluluğuyla da öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu tür çalışmalarda

metodolojinin doğru belirlenmesi, hangi yöntemin nasıl kullanılacağına açıkça tanımlanması ve metnin analitik açıdan güçlü olması araştırmayı daha da verimli kılacaktır.

Tüm bunların ışığında, araştırmamıznarratif yöntemle tarih yazımı, Historiyografi, olarak biçimlendirilmiştir. Historiyografi, basit bir ifadeyle, tarihçilerin olayları bir hikaye şeklinde anlatması anlamında kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, tarihi olayların kronolojik sırayla sunulduğu ve anlatılarının geleneksel bir kurguyla benzerlik gösterdiği bir yol sunmaktadır. Tarihçiler, olayların nedenlerini, sonuçlarını ve insanların bu olaylarla nasıl etkileştiğini anlatarak bir bağlama yerleştirmektedir. Bu nedenle de nomotetik olmaktan uzak, idiografik bir disiplin olarak algılanmaktadır (Tamura, 2011: 150-157). Bu yöntem tarihin daha çekici ve erişilebilir hale getirilmesi için de kullanılmaktadır. Olayları bir hikaye şeklinde sunmak, okuyucuların tarihi daha kolay anlamalarını ve bağlantılar kurmalarını sağlamaktadır. Bu alanda çalışanlar, karakterlerin duygularını, motivasyonlarını ve niyetlerini vurgulayarak tarihi daha canlı bir şekilde anlatmaktadırlar. Bu da beraberinde okuyucunun o dönemi veya olayı daha derinden hissetmesini getirmektedir.

Tarihçiler arasındaki farklılıklar, ortaya çıkan yeni bilgiler ve bakış açılarının değişmesi tarih yazımını sürekli bir dönüşüm ve yeniden değerlendirme süreci içerisinde tutmaktadır. Geçmiş olaylar tarihsel olarak değişmese bile geçen zaman içerisinde ortaya çıkan yeni bilgiler bu olayların yorumlanmasında değişiklikler ortaya çıkarabilmektedir. Bu nedenle gerçek ve yaşayan tarihi yapılan yorumlar oluşturmaktadır. Konu hakkında yeni bilgilerin veya bakış açılarının ortaya çıkması yorumları da değiştirebilmektedir (Sander, 2003: 17). Historiyografi, farklı tarihçilerin yaklaşımlarını ve anlatılarını inceleyerek tarihi daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Narratif yöntem, aynı zamanda, tarihçilerin olayları farklı açılardan anlatmalarını mümkün kılarak çeşitlilik ve çoklu perspektiflerin ortaya çıkmasını da desteklemektedir. Ancak, tarihçilerin seçtikleri olayları vurgulaması veya bazı detayları atlaması, tarih biliminden çıkılarak edebiyata kayması gibi faktörler, anlatılan hikayenin yönlendirilmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle gerçekliği sağlamak için yoğun betimleme, üçgenleme ve araştırmacı önyargılarının açıklanması gibi farklı stratejiler belirlenmelidir (Creswell, 2016: 250- 253). Bunlar tarihin tek bir doğru ifadesi olamayacağı ve farklı yorumlamalara açık olduğu gerçeğinin önüne geçilebilmesi için atılması gereken adımlardır.

Başka bir ifadeyle, Historiyografi, tarih yazma yöntemlerini ve tarih felsefesini inceleyen bir disiplindir. Tarihçilerin yöntemleri, kaynakları ve perspektifleri üzerine odaklanır. Tarih yazımının sübjektifliğini ve tarihçilerin değerlerini anlamamızı sağlar (White, 1988: 1194). Tarih yazımında kullanılan bu yaklaşım, tarihçilerin farklı yönlerini, vurgularını ve öyküleştirme biçimlerini gösterir. Narratif tarih yazımının olumlu etkileri, tarih yazımının

çeşitliliğini ve zenginliğini vurgular. Ancak, narratif tarih yazımına ilişkin önemli eleştiriler de yapılmaktadır. Eleştirmenler, bu yaklaşımın objektiflikten uzaklaşabileceğini, nomotetik olmadığını ve tarihçilerin kişisel yargılarını, önyargılarını ve perspektiflerini içerebileceğini iddia etmektedirler. Sonuç olarak, narratif yöntemle tarih yazımı tarihçilerin olayları ve süreçleri bir hikaye şeklinde sunarak okuyucuların tarihi daha etkili bir şekilde anlamalarını sağlamaktadır. Fakat, tarihçilerin kişisel yargıları ve perspektifleri göz önünde bulundurulmalı ve tarih yazımının sübjektifliğiyle ilgili bir farkındalık geliştirilmelidir. Tarih disiplini, bu yöntemlerin ve yaklaşımların birleşimiyle daha kapsamlı ve zengin bir şekilde anlaşılabilir.

Bilindiği üzere, siyasi tarih araştırmaları, siyasi süreçleri, kişilerin karar alma mekanizmalarını ve toplumun politik yapısını anlamayı amaçlar. Bu alanda yapılan araştırmaların temelini, sağlam bir veri toplama süreci oluşturur. Veri toplama teknikleri, siyaset bilimi araştırmalarında doğru, güvenilir ve kapsamlı verilerin elde edilmesini sağlar. Araştırmamız da bu türlerin çoğunda kullanıldığı gibi nitel yöntemle devam etmiştir. Genel olarak kabul edildiği üzere nitel araştırmalar, araştırma yapanın önceki bilgi, birikim ve tecrübelerinden bağımsız olarak değerlendirme yapmayı mümkün kılmadığı için, nicel araştırmalara göre daha sübjektif olup öznel yaklaşımlar da barındırabilmektedir. Üstelik rakamlar yerine kavramlar üzerine çokça zaman harcayıp oldukça açıklayıcı ve detaylı olmakta, göreceli olarak da daha uzun bir alanı kapsamaktadır. Genellikle tımdengelimli bir metot olarak seçen nitel çalışmalar, araştırma modelinin de süreç içerisinde değişimler göstermesini olağan karşılamaktadırlar. En sonunda da sonuç üzerinden bir değerlendirme yapmak yerine, sürece yönelik bir değerlendirme yapmayı tercih etmektedir (Başol, 2008: 118-123).

Enver Paşa hakkında yapılan çalışmamız siyasi tarih çalışmalarında sıklıkla kullanılan vaka çalışmasının bir örneğidir. Bir kişi, grup, olay veya fenomen hakkında derinlemesine çalışma olarak tanımlanan vaka çalışmasında genellikle araştırmamızda da kullandığımız gibi nitel yöntemler kullanılmaktadır. Bu tür çalışmalar, bir araştırma probleminin daha önce tartışılmayan yönlerini detaylıca tanımlamak, diğer örneklerle karşılaştırmak, yorumlarda bulunmak ve konuyu anlamak için sıklıkla kullanılmakta ve oldukça verimli bulunmaktadır. (Süleymanoğlu-Kürüm, 2021: 150-152). Tek bir olaya veya kişiye odaklanıldığı ve onun üzerinde detaylıca çalışıldığı için vaka çalışmaları hala alanın ana araştırma yöntemlerinden biridir. Vaka çalışmaları çalışılan konu hakkında geçerli, anlamlı ve kayda değer çıkarımlarda bulunmalıdır (Halperin ve Heath, 2012: 205-208).

Vaka araştırmalarında amaç, detaylı bir şekilde betimlemeler yapmak ve durum araştırmasıyla gerçekleri ortaya çıkarmaktır. Bu tür çalışmalarda belirlenen zaman dilimi

içerisinde birden çok kişi üzerinde araştırma yapılabileceği gibi bizim örneğimizde olduğu gibi tek bir kişi üzerinde de araştırma yapılabilmektedir. Bu tür çalışmalarda, farklı kaynaklardan veriler toplanarak birbirlerini teyit etmelerine özel önem verilmekte, güvenilirlikleri test edilmekte, teyit alınamayan noktalarda da görüşler peşi sıra not olarak düşülmektedir (Başol, 2008: 118-123). İslamoğlu ve Alnıaçık ise vaka çalışmasını bir olayı onu yaşayan kişilerin anlatımlarından elde edilen bilgilerle bir sonuç çıkarma yöntemi olarak tanımlamaktadır (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2019: 228). Olayları mümkünse gözlemlemek yoksa yaşayanlardan olayın safhalarını öğrenmek araştırmanın özünü oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu yöntem Enver Paşa üzerine somut ve derinlemesine bilgi edinmek için yaptığımız çalışmada en uygun çalışma tasarımı olarak öne çıkmaktadır.

Veri toplama için literatürün taranmasından sonra birincil ve ikincil kaynaklar okunmuş, değerlendirilmiş ve analizleri yapılarak yazıya aktarılmıştır. Metin ve içerik analizleri yapılarak çıkarılan yorumlar araştırmamıza eklenmiştir. İçerik analizlerinin ağırlıklı olarak resmi, kültürel ve kişisel dokümanların incelenmesini kapsadığı bilinmektedir. Üstelik, Halperin ve Heath, liderlerin mektupları ve hatıraları gibi kişisel belgelerinden elde edilen bilgilerin anket, röportaj, odak grubu çalışmaları gibi veri toplama metodlarına göre daha az yanlılık içereceğini iddia etmektedirler. Örneğin, insanlar röportaj vermeye genellikle önyargıları ile gelmekte ve insanların gözünde kötü görünmemek için gerçekleri saklamaktadırlar. Yani gözlem altında davranışlarını değiştirmektedirler. Dolayısıyla metin analizlerinden insanların gerçek algıları ve tutumlarına ilişkin daha fikir edinmek çok daha kolaydır (Halperin ve Heath, 2012: 318-319).

Bu bağlamda, mektuplar, hatıralar ve resmi yazışmalar gibi birincil kaynaklarda en başta Enver Paşa olmak üzere dönemin önemli siyasi figürleri takip edilmiştir. Bunların olayları nasıl yorumladığı, karar alma mekanizmaları ve onları etkileyen faktörleri anlamak için incelemeler yapılmış ve elde edilen çıkarımlar değerlendirilmiştir. Bulgular, yeni bir perspektifle olayların anlaşılmasına katkıda bulunacak ve siyasi etkilerini tartışacak şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Özellikle vurgulamak gerekir ki çalışmamızda dönemin aktörlerinin hatıralarından oldukça faydalanılmıştır. Dönemi yaşayanlar ve atalarından duyduklarını aktaranlar olmak üzere iki tür hatıra yazanlar olduğunu aktaran Alşan ve Akın, bunlardan ilk kısımdakilerin olayların bizzat içinde olmaları nedeniyle daha güvenilir ve yazdıklarının geçerli kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedirler. İkinci kısımda değerlendirilenlerin yazdıklarına kişisel algıların ön plana çıkması, zaman içerisinde kırılmaların yaşanması ve eksik/yanlış aktarımların olabilmesi ihtimallerine karşı ihtiyatlı yaklaşılması, karşılaştırılmalı ve tarihsel bir tetkikten

geçirilmelidir (Alşan ve Akın, 2019: 110). Aynı dönemi yaşayan insanların buldukları tarafa göre farklı anlatımlarda bulunabileceğinden bahseden İslamoğlu ve Alnıaçık, bu dokümanların oldukça dikkatli bir şekilde gözden geçirilmesi ve tutarlılık testine tabi tutulması gerektiğini yazmaktadır (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2019: 228).

Tezin amacını ve problemini net ve berrak bir şekilde oluşturduktan sonra bunu çözmek için en uygun araştırma tipini, yöntemini ve tekniklerini belirlemek oldukça önem arz etmektedir. Bunun için tekraren belirtmek gerekir ki, araştırmamızın amacı belirlenen süre içerisinde yaşanan olayları, bunlar yaşanırken Enver Paşa'nın tutumlarını ortaya çıkarmak ve ulaşılan noktaları açıklamaya çalışmaktır. Buna ulaşmak için, Togan'ın önerdiği gibi, kaynaklar sıkı bir şekilde taranmış, bunların gerçeklikleri sorgulanmış ve bilahare eleştirel bir bakışla içerik doğruluğu yapılmaya çalışılmıştır (Ertosun, 2016: 120; Togan, 1985: 2-4).

Bir vaka çalışması olarak ele alınan ve tariyografiyi kullanan araştırmamız, doğası gereği birincil ve ikincil kaynaklar irdelenerek oluşturulmuştur. Kapsamlı bir literatür taraması ve önceden ortaya konulan eserlerin/dokümanların derinlemesine incelenmesiyle sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bunlar için tarihi kişiliklerin mektupları, hatıraları, günlükleri ve varsa otobiyografileri incelenmiş, dönemin gazeteleri, yazılan kitaplar, makaleler, akademik çalışmalar ve tezlerden de faydalanılmıştır. Konuya ilişkin tarihi vakalar yaşanan dönemin koşulları içerisinde analiz edilmiş ve elde edilen veriler bütünleştirilmiştir. Tarihi kişilere yönelik çalışmalarda önemli bir veri oluşturan hatıraların ve günlüklerin subjektif olabilecekleri hatırdan çıkarılmamakla birlikte geçerlilikleri başka kaynaklardan mümkün olduğunca sınanmış ve karşılaştırmalarla tartışılmıştır. Daha önce bu konuda yapılan çalışmalar ön bilgiye sahip olmamız için yeterli veriyi sağlamıştır. Dolayısıyla bunlar araştırmamızı kolaylaştırmış ve çıkacak sonuçlar hakkında da öngörüler oluşturulabilmiştir.

Enver Paşa konusunda yapılan araştırmamızda internet siteleri de önemli ölçüde kolaylık sağlamıştır. Çalışmayla ilgili olarak çeşitli devlet kuruluşlarının siteleri ile Enver Paşa ve çevresiyle ilgili çalışmalar için kurulmuş internet sitelerinden yararlanılarak önemli bilgiler elde edilmiştir. Tüm bunlar rehber edinilerek araştırmamızın metodolojisi kurgulanmış ve temel araştırma sorularımıza cevaplar aranmıştır. Buradan hareketle veriler objektif bir şekilde değerlendirmeye çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen bilgi ve bulgular tenkit süzgecinden geçirilmek suretiyle yazım aşamasına gelinmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde, Enver Paşa'nın yaşamı, karakter özelliklerini etkileyen olaylar, siyasi duruşu ve İkinci Meşrutiyet sonrası yükselişi ele alınmıştır. İkinci bölümdeyse yurdu terk etmeden önce yaptığı çalışmalar, savaşın ikinci safhasına yönelik çalışmaları, yurtdışındaki günleri irdelenmiştir. Ayrıca, süreç ilerledikçe ülkelerin ve kişilerin yaşadıkları

değişimlere de dikkat çekilmiştir. Çıkan sonuçlar, Enver Paşa özelini temsil etse bile, dönemin diğer aktörlerinin davranışlarını anlama ve olaylar karşısında neden o şekilde davrandıklarını çözümlene anlamında değerli katkılar sağlamıştır. Ancak, tabii olarak, sonuçlardan diğer kişilere yönelik olarak kesin bir genelleme yapmanın mümkün olmadığını da akıldan çıkarmamak gerekir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DEVLETİN YÖNÜNÜ DEĞİŞTİREN ADAM

2.1. İsmail Enver'in Hayatı

6 Aralık 1882 tarihinde İstanbul Divanyolu'nda ailesine ait evde dünyaya gelen İsmail Enver Manastırlı Surre Emine Ahmet Bey ile Ayşe Hanım'ın oğludur. Altı yaşına kadar İstanbul'da kalıp sonrasında babasının tayininin çıkması üzerine Manastır'a taşınmışlardır. Erken yaşta okula başladığı için yaşlılarına göre daha erken okullarını bitirmiştir. İlkokul sonrası sırasıyla Manastır'daki askeri okula ve Pangaltı Askeri İdadisi'ne devam etmiş, kurmay subay olmak için girdiği Harbiye'den 1901 yılında okul ikincisi olarak mezun olarak Manastır'daki 3. Ordu'ya tayin edilmiştir (Hanioğlu, 1989: 253). Murat Bardakçı, Halil Erdoğan Cengiz'den referansla doğum tarihini 23 Kasım olarak verdiği Enver Paşa'nın Hasene, Nuri, Mediha, Kamil ve Ertuğrul isimli beş kardeşinin olduğunu yazmaktadır (Bardakçı, 2015: 51-52). Enver Paşa'nın torunu Osman Mayatepek ailenin Gagavuz Türklerinden olduğunu ve birkaç asır evvel Kastamonu'nun Bozkurt ilçesine bağlı Killi mıntikasına gelerek burada ikamet ettiklerini belirtmektedir. Soyadı kanunundan sonra Enver Paşa'nın kardeşleri Nuri Paşa ile Kamil Bey, "Killigil" soyadını bu bölgeye atfen almışlardır. Aile daha sonra İstanbul'a taşınmış ve İsmail Enver burada doğmuştur. Mayatepek, Enver Paşa'nın okulu bitirme ve yüzbaşı olma tarihini ise 1902 olarak vermektedir (Mayatepek ve Bayhan, 2015: 43).

Hanioğlu'na göre, bazı askeri öğrencilerin Abdülhamid'e ihanetten dolayı okuldan atılmaları ve bir kısmının da idam edilmelerine yol açan olaylar sırasında komutanlarından Zeki Paşa'nın yaptığı konuşmada, "Padişah'a sorgusuz sadakatin eğitimden önemli olduğunu ve zafere savaş bilgisi olmadan da ulaşılabileceğini" ifade etmesi, İsmail Enver'in genç yaşında bir şeylerin yanlış gittiğini anlamasına neden olmuştur. Sonraki hayatında bu zihniyeti değiştirmek için çabalamıştır (Hanioğlu, 1989: 255). Aynı dönemde, okulda Şehzade Zeki Bey'e yardım ettikleri iddiasıyla yaşıtı ve amcası Halil ile birlikte Yıldız'da sorguya çekilmişler ama sonunda suçsuz bulunmuşlardır. Hanioğlu'na göre, bu yaşadıklarını asla unutamayacak olan genç Enver, Abdülhamid'in ve çevresinin en küçük şeyleri bile büyüterek şehzadeleri dahi saraydan uzaklaştırmak ve halkı bataklığa sürüklemek için neler yaptığını görmüş ve ileride bunları değiştirmek için uğraşmıştır (Hanioğlu, 1989: 259). İleride Kanun-i Esasi'nin yeniden hâkim kılınması için çalışırken asıl amacı halkı bu durumdan kurtarmak ve padişah dahi olsa kişilerin otokratik yönetimlerinden arı kılmak olmuştur.

Okuldan mezun olduktan sonra bir süre 3. Ordu, 13. Topçu Alayı, 6. Bataryanın komutanlığını yapan Enver Bey, sonrasında Eylül 1903'te piyade hizmetini yapmak için 20.

Piyade Alayı'nın 1. Tabur'una atanmıştır. Hanioglu'na göre amacı bölgeyi tanımak ve kalkışma hazırlığında olan Bulgar çeteleriyle savaştır. 1904 Nisan'ında süvari görevini yapmak için Üsküp'teki 16. Süvari Alayı'nda görevlendirilen Enver, 6 ay sonra İştib'teki alayına geri dönmüş ve iki aylık oldukça kısa görev süresinin ardından 7 Mart 1906'da Kolağası olması üzerine Ohri ve Kotsavo bölgelerine müfettiş olarak tayin edilmiştir (Hanioglu, 1989: 262-264). Enver Bey, yeni atamaların hepsini büyük bir memnuniyetle karşıladığını, yeni bölgeleri tanımayı, askerle birlikte olmayı, ordunun tüm birimlerine hâkim olmayı ve savaş tecrübesini iletmeyi istediğini belirtmektedir. Kendi deyimiyle, bir taraftan askerlik sanatını öğrenirken diğer taraftan da insanları çalıştırmayı ve işlerin kusursuz neticelenmesinin kanunlara harfiyen uyulmasından geçtiğini keşfetmektedir. Ordudaki bozulmanın vahameti de ilk olarak o tarihlerde kafasına takılmıştır. Tümendeki komutanlarından bir miralayın beceriksizliğinden dolayı emekli edilmesi gerekirken sırf İstanbul'daki arkadaşlarına gönderdiği birkaç bin hatırına rütbe alarak askeriye kalmasını orduya ve ülkeye bir ihanet olarak adlandırmaktadır (Hanioglu, 1989: 260-263). Enver'in dillere destan teşkilatçılığının ve komitacılığının askeri tarafı da yine bu yıllarda, bahsedilen bölgede gelişmiş ve oturmuştur. Kimsenin üzerine almaya cesaret edemediği görevleri tereddütsüz üstlenmiş, kimsenin gitmek istemediği çetelerin peşinde koşmuş ve pek çok önemli görevi çok az zayıyla atlatmıştır. Kendi ifadesine göre bu dönemde 35-40 silahlı çatışmaya girmiş ve pek çok çeteyi imha etmiştir. Her çatışmada edindiği tecrübeler yeni tedbirler almasını ve kendisini de geliştirmesini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde gösterdiği üstün muvaffakiyetler dolayısıyla 4. ve 3. Mecidiye, 4. Osmaniye ve altın liyakat madalyalarına layık görülmüştür (Hanioglu, 1989: 266).

İleride de değinileceği gibi, özelde Enver Bey'in genelde de İttihatçıların Ruslara karşı duyduğu derin güvensizlik hissini oluşturan etmenler de o günlerde gün yüzüne çıkmıştır. 93 Harbi'nin yaşattığı travma ve sonrasında ülkede bulunan Rus elçilerin Osmanlılara karşı adeta taciz boyutuna ulaşan tutum ve davranışlarının, kendisinin Ruslara ve Rusya'ya karşı hep mesafeli durmasına neden olduğu aşikardır. Özellikle Manastır'da yaşadığı ve anılarında üzüntüyle bahsettiği bir hadise bunu daha da körüklemiştir. Anlattıklarına göre şehirde bulunan Rus Başkonsolosu Rostkovsky tüm Osmanlı askerlerinin kendisine selam vermesini istemekte, vermeyenlere ise hakaret etmekte ve hatta zaman zaman da onları kırbaçlamaktadır. Bir gün kendisini tanımayan Jandarma eri Halim'e de aynı şekilde hakaret edip vurması üzerine Halim kendisini silahla vurup öldürmüş, Osmanlı ise Rusya ile sorun yaşamamak için alalecele bir Divan-ı Harp kurarak üstünkörü bir yargılamayla er Halim ve kendisine mani olmayan arkadaşını idama mahkum etmiştir. Oysa, Enver Bey'e göre bunun cezası en fazla 15 yıl hapis cezası olmalıdır (Hanioglu, 1989: 261). Bu olay Ruslara karşı olan antipatisini daha da arttırmış

ve aldığı önemli kararlarda önyargılı olmasına neden olmuştur. Bardakçı da Enver Paşa'nın otobiyografisinden ve Kazım Karabekir'in anılarından bu olayı kitabında detaylıca anlatmaktadır (Bardakçı, 2015: 84-86). Olay Osmanlı'nın Rusya karşısında içinde bulunduğu acziyeti ve genç subayların bu adaletsizlik karşısında bir şey yapamamalarının verdiği vicdani rahatsızlıkları göstermesi açısından çok önemlidir. Üstelik buna benzer olaylar sadece Ruslarla değil, diğer Batılı ülke temsilcileriyle de yaşanmakta ve kimse bir şey yapamamaktadır. Osmanlının, o günlerde, ismi konulmamış bir manda yönetimi altında olduğunu söylemek, sanırım, yanlış olmaz. Tüm bunlar Birinci Dünya Savaşı'na giriş sırasında alınan önemli kararlarda belirleyici etki yaratacaktır. Ayrıca, bu tür olayların II. Abdülhamid yönetimine karşı var olan tepkileri daha da arttırdığı bir gerçektir. Gerek mahkeme sırasında üstlerinin adaletsiz tutumları, gerekse de mahkemeyi takip için gelen Rus kâtibin Osmanlı'ya ettiği hakaretler ve buna kimsenin ses edememesi Enver Bey'i çok sınırlendirmiştir. Ona göre idare mantıklı olmalı, devlet kendini ve vatandaşlarını her türlü hakaretlere karşı koruyabilmelidir. Avrupa tarafından desteklenen Hristiyan halka yapılan haksızlıklar hemen cezalandırılırken Müslüman halkın uğradığı zulümler kimsenin umurunda olmamaktadır (Hanioglu, 1989: 264). Oysa bu düzeltilmelidir ve Enver Bey'in hayatının geri kalanını, bu ideal, şekillendirecektir.

Bu dönemde yaşadığı, gördüğü ve hissettiği tüm bu olumsuzluklar ileride dillere destan olacak keskinliğinin de verdiği kararlardan kolay kolay dönmemesinin de altyapısını oluşturacaktır. 1906 yılında sınıf arkadaşı ve amcası Halil'in; geleceğin Kut-ül-Amare Kahramanı Halil Paşa'nın; kendisine tanıttığı gizli örgüt İttihat ve Terakki'ye hemen katılmasında da yaşanan bu haksızlıkları düzeltme isteğinin çok önemli bir etkisi vardır. 1906 yılında Enver gibi Makedonya Dağları'nda çete peşinde koşan ve önemli bir üne sahip olan Halil Bey, Selanik'e geldiği bir gün karşılaştığı sınıf arkadaşı İsmail Hakkı tarafından Selanik'te gizlice kurulan örgüte girmesi için ikna edilmiştir. İsmail Canbulat tarafından yemin edeceği mekâna gözleri kapatılarak götürülmüş, burada tepeden tırnağa kadar inen kukuletalı kırmızı birer manto giyen beş kişinin önünde masada bulunan tabanca, hançer ve Kuran üzerine yemin etmiş ve cemiyetin 17 nolu üyesi olmuştur. Sonradan kendisine yemin ettiren kişinin sesini tanıyacak ve Talat Bey olduğunu anlayacaktır. Halil Bey peşi sıra yeğeni Enver'e bu gizli örgütten bahsetmiş ve onun da katılımını sağlamıştır (Sorgun, 1972: 32-35). Bardakçı'nın aktardığına göre Enver Bey, Halil Bey ile konuştuktan sonra konuyu Selanik Rüştüyesi Müdürü Binbaşı Tahir Bey'e açmış, onun da üye olduğunu öğrendikten sonra girmeye karar vermiştir. Yemin töreni için Enver Bey'i evden Priştineli Erkan-ı Harp Binbaşı Hakkı Bey almış ve onu Talat Bey ile tanıştırmıştır. Oradan yemin edecekleri yere gözleri kapalı olarak geçmişler ve Halil Bey'inkine benzer giyimli kişilerin önünde sağ elinde Kuran, sol elinde kama ve bıçak

olduğu halde Kanun-i Esasi'nin yeniden hayat bulması üzerine çalışmak için yemin etmiştir (Bardakçı, 2015: 87-89).

2.2. Enver'in Yükselişi – İkinci Meşrutiyet Sonrası

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden ve dönemin etkin figürlerinden Resneli Niyazi'nin kendi isteğiyle köşesine çekilmesinden sonra Enver'in etkinliği her alanda artmış ve neredeyse tüm önemli kararın alınmasında belirleyici rol oynamaya başlamıştır. Hanioglu'na göre, Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurulması ve organizasyonu, Trablusgarb'a gizli yollarla askerlerin gönderilip orada İtalyanlara karşı örgütlenmenin sağlanması, Bâb-ı Âli Baskını ile hükümetin devrilip yerine yenisinin kurdurulması, Edirne'nin Bulgarlardan alınması için askeri hareketin düzenlenmesi ve Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi gibi devletin gidişatını etkileyen konularda Enver'in çabaları ve hatta ısrarları çok etkili olmuştur (Hanioglu, 1989: 11).

Enver Bey, İkinci Meşrutiyet sonrası, İttihat ve Terakki'nin yıldızı parlayan genç subaylarının yurtdışında Cemiyet'in politikalarını ilgili ülkeye anlatması ve Batı tarzı sistemi tanınması için yaptığı planlama doğrultusunda 5 Mart 1909'da Berlin Askeri Ataşeliğine atanmış ve orada aralıklarla iki yıl görev yapmıştır. Çolak'a göre Alman Ordusu'na olan hayranlığı da bu yıllarda oluşmuştur. (Çolak, 2019: 16). Benzer şekilde ordunun önemli parlak subaylarından Hafız Hakkı Viyana, Ali Fuat ise Roma Askeri Ataşeliğine atanmıştır (Bardakçı, 2015: 106). Enver Bey, 31 Mart Vakasının patlak vermesi üzerine Berlin'den ülkeye dönüp Hareket Ordusu'nun Kurmay Başkanlığı'nı üstlenmiş, Ordu'nun İstanbul'da düzeni yeniden sağlaması ve II. Abdülhamid'in görevden el çektilmesinden sonra yeniden görev yerine dönmüştür (Çetin, 2015: 140-147).

Çolak, Trablusgarb'da yerel unsurları İtalyanlara karşı örgütleyerek bir gerilla savaşı verilmesi fikrinin ilk defa Enver tarafından 3 Eylül 1911 tarihinde Selanik'te yapılan İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi toplantısında dile getirildiğini ve bunun için çok ısrarcı olduğunu ve çalıştığını yazmaktadır (Çolak, 2019: 16). Alman karar üzerine de 10 Ekim 1911'de İstanbul'dan ayrılarak deniz yoluyla Mısır'a, oradan da Bingazi üzerinden Tobruk'a geçmiş, 1 Aralık 1911'de Trablusgarb Aynülmansur'da askeri karargahını kurmuştur. Takip eden bir yıl özellikle Senusi Tarikatı ile yakın ilişkiler kurarak İtalyanlara karşı gerilla savaşını örgütlemiş ve onların sahilinden iç kısımlara geçmelerine izin vermemiştir. Buradaki savunma savaşları Enver Bey'in, Birinci Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine alelacele İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmasına kadar sürmüştür ancak kendisinden sonra bin bir güçlkle kurduğu savunma hatları kısa sürede çökmüş ve İtalyanlarla 18 Ekim 1912'de Uşi Barış Antlaşması imzalanmak zorunda kalınmıştır (Çolak, 2019: 17-18), (Antlaşma'nın maddeleri için bakınız Ek A).

Balkan Savaşı'nın kaybedilmesi ve Edirne'nin düşmana bırakılacağına dair bir antlaşmanın imzalanacağı duyumu üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri 23 Ocak 1913 tarihinde meşhur Babıali Baskını'nı gerçekleştirip Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürerek Sadrazam Kamil Paşa'yı istifaya zorlamışlar ve Mahmud Şevket Paşa'nın sadarete atanmasını sağlamışlardır. Enver Bey burada da en öndedir. O güne kadar belki de kendilerini hazır hissetmedikleri için resmi olarak yönetimden uzak duran İttihatçıların iktidarla ilk tanışması da bu vesileyle gerçekleşmiştir (Çolak, 2019: 20). Hanioglu, Enver'in Nazım Paşa'nın öldürülmesini istemediğini ama önleyemediğini, sonrasında göreve gelen Mahmud Şevket Paşa'dan da memnun olmadıklarını ama onun öldürülmesinde bir dahlinin olduğuna dair bir kanıtın bulunmadığını belirtmektedir (Hanioglu, 1989: 24). Türkiye Cumhuriyeti'ne de kötü bir miras olarak kalan askerlerin darbe yapmasının ilk örneği, kuşkusuz, Babıali Baskınıdır. 12 Haziran 1913'te Mahmud Şevket Paşa'nın, genel kanaate göre muhaliflerince düzenlenen, bir suikaste kurban gitmesi ve 23 Temmuz 1913'te başında bulunduğu birliklerin Edirne'yi Bulgarlardan geri almasının ardından Enver Bey'in unvanlarına "Edirne Kahramanı" da eklenmiş ve tek başına İTC'nin askeri kanadının başına geçmiştir. Artık kendisinden daha güçlü bir İttihatçı subay bulunmamaktadır.

İttihat ve Terakki askeri kanadının en önemli kişisi olarak parlayan Enver Bey, Osmanlı ile yakından ilgilenen devletlerin de dikkatini çekmiştir. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wagenheim, 1 Kasım 1913 tarihli raporunda Almanya'nın Osmanlı'ya karşı uyguladığı bencil İngiliz benzeri politikalardan Enver'in oldukça rahatsız olduğunu, Berlin'e bir ameliyat için seyahat edecek olan Enver Bey'in yakın markaja alınması gerektiğini çünkü kendisinin Osmanlı Devleti'nin geleceğinde çok önemli bir rol oynayacağını düşündüğünü belirtmektedir (Çolak, 2019: 18-19). Wagenheim, aynı raporunda, Enver'in Doğulu kimliğinin dikkate alınarak çok fazla ilginin ters tepebileceğini belirterek dönüşünde bizzat kendisinin gerekli teması kuracağını iletmekte ve Enver'e Alman şeref madalyası verilmesini teklif etmektedir. Her ne kadar Hanioglu mektuplarının hemen hepsinde kullandığını iddia ettiği Alman yanlı ifadelerden yola çıkarak, Enver Bey'in, Dünya Savaşı başlamadan çok önce tercihini yaptığını iddia etse de (Hanioglu, 1989: 25), Wagenheim'in aynı kanıda olmadığı hatta ürkütmemek için çok dikkatli davrandığı raporundan gözlemlenmektedir (Çolak, 2019: 18-19). Feroz Ahmad ise, biraz daha erken bir dönem için, Cemiyet'in İngiltere'ye, Mahmud Şevket Paşa'nın başında bulunduğu ordunun ise Almanya'ya dönük olduğunu yazmaktadır (Ahmad, 1971: 92).

Enver Bey'in Balkan Savaşları'nda bitik bir görüntü veren ve çok büyük kayıplara karşın önemli bir tepki gösteremeyen orduda modernizasyona gitmek istediği o dönemde bilinen bir gerçektir. Ona göre, bunu gerçekleştirilebilmek için uzun süredir orduda görev yapan

ama artık hiçbir katkısı bulunmayan üst rütbeli askerlerin tamamının emekli edilerek yerlerine alttan şevki yüksek ve modern askeri bilimler eğitimi almış askerlerin getirilmesi gerekmektedir. Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın bu karara direnmesi üzerine İTC tarafından istifası istenmiş ve yerine Enver geçmiştir (İzzet, 2019a: 172-173). İzzet Paşa, hatıralarında, ordunun gençleştirilmesine muhalif değil, bilakis taraftar olduğunu yazmaktadır. Hatta, kendi ifadelerine göre, Kurmay Başkanı Hadi Paşa başkanlığındaki bir komisyona savaşta görevini yerine getiremeyen veya iyi hizmet edemeyeceklerini düşündüğü 300 kişilik bir liste hazırlanmış fakat orduyu tekellerine almak isteyen, bu nedenle de ihraç ve emekliliğe sevkleri kendi amaçlarına uygun şekilde yapmak isteyenler kendisinin hazırlattığı bu adil listeye razı olmamışlardır. Burada kastedilen İttihatçılar olmalıdır. Talat Bey ve Halil (Menteşe) Bey'in Harbiye Nezareti'nden ayrılması talebine direnmeyen İzzet Paşa, yine de Enver Bey'i kendi yerine tayin etmelerinin sakıncalarını anlatmaktan da geri durmadığını yazmaktadır (İzzet, 2019a: 173).

Nevzat Kösoğlu, Enver Bey'in hızla yükselmesinin sırf damat olmasına bağlanmasının yanlış olduğunu belirtirken Harbiye Nezareti'nin başına gelmesinin hem parti hem de askeriyece alınan ortak bir kararla gerçekleştiğini özellikle vurgulamaktadır. Halil Bey'den yaptığı alıntıda Talat Paşa'nın topladığı genç komutanlara kimin Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili olması halinde kayıtsız ve şartsız itaat edeceklerini sorması üzerine toplananların hepsi oy birliğiyle Enver Bey'i istemişlerdir (Kösoğlu, 2008: 181). Toplanan subayların kimler olduğuna ve bunların içinde örneğin Mustafa Kemal'in bulunup bulunmadığına dair bir bilgi ise Kösoğlu'nun eserinde yer almamaktadır. Cemal Kutay ise Mahmud Şevket Paşa'nın ölümünden sonra büyük bir şok yaşayan İttihat ve Terakki içindeki genç subayların kendilerine lider olarak Enver Bey'i seçtiklerini ve Harbiye Nazırı olması için Talat Bey ve Said Paşa nezdinde girişimlerde bulduklarını yazmaktadır. Başını Cafer Tayyar, Mümtaz ve Hakkı Beyler gibi subayların çektiği grup bunun gerçekleşmesi için oldukça çok çabalamışlar ve sonunda da istedikleri olmuştur. Enver de göreve gelir gelmez kendisini destekleyen genç subaylara güvendiğini göstermek için onları önemli görevlere getirmiştir (Kutay, 2004: 6). Bu kadrolar ilerde Milli Mücadele'nin de liderliğini üstlenecektir.

Nazırlık için tek aday olan Enver Bey'in yaşadığı rütbe sıkıntısı Trablusgarb ve Balkan Savaşları'ndan elde edilen başarıları nedeniyle üçer yıldan altı yıl kıdem ilave edilmesiyle aşılmış, önce 18 Aralık 1913'te rütbesi kaymakamlıktan miralaylığa, sonra da 1 Ocak 1914'te mirlivalığa yükseltilmiştir. Hemen ardından, 3 Ocak 1914'te müstafi İzzet Paşa'nın yerine Mirliva rütbesiyle Harbiye Nazırı Enver Paşa olarak atanmıştır. Henüz 33 yaşında olmasına rağmen, o güne kadar yaptıkları, gözü pekliği ve enerjisi genç nesil askerler arasında büyük bir

motivasyon kaynağı olmuştur. Çolak'a göre Enver'in çevresi onu ülkeyi kurtaracak kişi olarak görürken Enver de kendisini Napolyon ve Büyük Friedrich gibi ülkesini özgürlüğüne kavuşturmak için ömrünü bu uğurda harcayacak seçilmiş kişi olarak görmektedir (Çolak, 2019: 21). Başkomutan Vekili olarak ordunun başına geçtiğinde 33, ordudaki en üst rütbe olan Birinci Ferik unvanını aldığıdaysa sadece 36 yaşındadır (Bardakçı, 2015: 105).

İleride, 6 Kasım 1918'de, Beşinci Şube'de sorgulanması sırasında, vekillerin bu kadar önemli bir pozisyon için çok daha deneyimli generaller varken neden Enver Paşa gibi henüz hazır olmayan birisinin atandığını sormaları üzerine dönemin Sadrazamı Said Halim Paşa o dönemde Enver Paşa'dan başka birisinin göreve talip olmadığını ve ortada bir "Mücahid-i Hürriyet, Trablus ve Edirne Kahramanı" varken başkasının da düşünülmemeyeceğini söylemiştir (Kocahanoğlu, 2017a: 63). Açıkçası o esnada başka birisi de kimsenin aklına gelmemiştir. Said Halim Paşa'nın anlatımlarına göre, göreve geldikten sonra yaptığı hiçbir olay ve eylemden; Sarıkamış ve Kanal Harekatları, önemli şehirlerin kaybedilmesi, Ermeni Tehciri, Cemal Paşa'nın Suriye'de yaptıkları, Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetleri gibi; kendisinin haberi olmamış, Enver Paşa, askerliğe dair tüm işleri bazen tek başına bazen de Alman Heyet-i Islahiyesi ve Alman Genelkurmay Başkanlığı ile birlikte yürütmüştür (Kocahanoğlu, 2017a: 83-92).

Enver Paşa'nın genç yaşına rağmen Harbiye Nazırı olmasının ordu tarafından beklendiğini ve çok ciddi destek gördüğünü kaydeden İsmet İnönü, orduda yapılan gençleştirme ve siyasetin askeriye den sökölüp atılması operasyonlarının büyük bir başarıya ulaştığını düşünmektedir. Bu kapsamda, İttihat ve Terakki'nin ilk günlerinde subay rütbesiyle Cemiyet'e hizmet edenler büyük şöhretleri nedeniyle emir-komuta zincirini bozabilecekleri endişesiyle ordudan çıkartılıp devlette veya siyasette görevlendirilmişlerdir. İnönü, Enver Paşa'nın Cemiyet'in başarıya ulaşmasında, iktidar olmasında, Balkan Harbinde ve Cihan Harbinde hep birinci derecede rol aldığını da söylemektedir. O dönemde, neredeyse, her askeri konuda tek karar alıcı ve hâkim Enver Paşa'nın kendisidir (İnönü, 2018: 141). Başka birisinin söz hakkı da yoktur.

Makedon çetelerinin korkulu rüyası, Trablusgarb'ı İtalyanlara dar eden, İkinci Meşrutiyet'in korkusuz Hürriyet Kahramanı ve eski başkent Edirne'yi Bulgar işgalinden "kurtaran" Enver'in Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili olması genç subayları deyim yerindeyse büyülemiştir. Nazır olur olmaz aralarında meşhur paşaların da olduğu üst rütbeli yaşlı askerleri emekli ederek orduyu gençleştirmek için harekete geçmesi de genç subaylar arasındaki şöhretini ve ona duyulan saygıyı arttırmıştır. Kaderin bir cilvesi olsa gerek ki, önu açılarak Osmanlı Ordusu'nda önemli görevlere getirilen bu genç subaylar 5-6 yıl sonra Kurtuluş

Savaşı'nın liderliğini yapacak ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracaktır. Bunların Birinci Cihan Harbi'nde farklı cephelerde elde ettiği tecrübeler ve kazandıkları önemli başarılar Kurtuluş Savaşı'na da olumlu anlamda çok büyük katkıda bulunacaktır. Bir başka ifadeyle II. Abdülhamid'in açtığı askeri okullarda modern eğitimler alan, Enver Paşa'nın ordudaki yenileşme çabalarıyla önleri açılan ve Birinci Dünya Savaşı'nın en zor koşullarında tecrübe kazanan bu kadro, ülkeyi yuvarlanmakta olduğu uçurumdan kurtaracak ve modern Cumhuriyet'in temellerini atacaktır.

Ertuğrul Zekai Ökte de Enver Paşa'nın askeriyede yaptığı değişikliklerden hayranlıkla bahsetmektedir. Ona göre, İkinci Meşrutiyet'ten hemen sonra Trablusgarb'da ve Balkanlarda hezimete uğrayan orduyu, Enver Paşa, iki yıldan daha kısa bir sürede rehabilite etmiş ve tarihin en büyük savaşlarından birinde beş ayrı cephede yıllarca savaşır hale getirmiştir. Üstelik bu savaşta bazı büyük zaferler de kazanmıştır. Siyasetten ve eski subaylardan tamamen arındırılan bu ordunun Enver Paşa tarafından görev verilen ve tecrübe kazandırılan genç subayları ileride Kurtuluş Savaşı'nın mimarları olacak ve ülkeyi kurtaracaklardır (Ülkü, 2016: 138). Bu da Enver'i hayalleri peşinde koşan romantik birisinden ziyade yüksek idealleri olan ve geleceği gören büyük bir stratejist yapmaktadır (Ülkü, 2016: 139).

Sarıkamış'ta yaşananlar dolayısıyla Enver Paşa'yı suçladığı bilinen ve Sarıkamış anıları 1922 yılında yayımlanıp gazetelerde neşredilen Yarbay Şerif Bey bile bu dönemde yaşanan değişimlere kayıtsız kalamamıştır. Şerif Bey'e göre, Enver Paşa göreve gelir gelmez ordu müfettişlerini, kolordu komutanlarını, tümen komutanlarını ve birliklerin kurmay başkanlarının çoğunu emekliye ayırmış, yerlerine de genç ve atılgan subayları getirmiştir. Görev yerini beğenmeyip eski alışkanlıklarla değiştirmek için Nazırlığa başvuranlar hemen emekli edilmişler, işi olanların dışında kimse kapıdan içeri alınmamış, göreve başlayan Alman Islahat Heyeti gerçekten orduyu ıslah çalışmalarına başlamıştır. Bu dönemde liyakate aşırı önem verilmiş, Nezaretin ve Erkan-ı Harbiye'nin en önemli dairelerinin başına temiz ve kudretli askerler geçirilmiştir. Yeni Harbiye Nazırı, Osmanlı'nın gördüğü en çalışkan, azimli ve yenilikçi Paşalardan birisi olmuştur. Sonunda Osmanlı Ordusu gerçek bir orduya, subayları ise örnek subaylara benzemişlerdir. Enver'in herkes tarafından kabul ve takdir edilen örnek teşkilatçılığı Nazırlıkta da hemen kendini göstermiştir (Aydemir, 2017c: 46-48).

Burada önemli bir hususun da altını çizmek gerekir. Nazırlık sırasında Enver Paşa, Osmanlı unsurları arasında bir ayırım yapmamıştır. Bardakçı'ya göre Enver'in yazılıp çizilenlerin aksine Türkçülük ile ilişkisi ancak Türkistan'a gittikten sonra olmuştur. Oradan özellikle Naciye Sultan'a gönderdiği mektuplarda bu durum ziyadesiyle hissedilmektedir. Yurttan ayrılmadan önceyse asıl amacı Osmanlı'yı diriltmek ve birlikteliği yeniden

sağlamaktır. Tüm İslamları bir bayrak altında toplama gibi ulvi bir gayesi vardır. Bardakçı'nın da bahsettiği gibi yeni kurduğu teşkilatların ve çıkardığı dergilerin adları hep İslami'dir: İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı ve Liva-ül İslam yani İslam Tugayı gibi (Bardakçı, 2015: 20). Liva kelimesinin sancak anlamına geldiğini de unutmamak gerekir. Yunus Nadi de kendisi İslam İttihadı fikrini oldukça gülünç bulsa dahi, bu fikrin İttihatçılar arasında o dönemde oldukça popüler olduğunu yazmaktadır. Ancak Bardakçı'nın aksine Yunus Nadi tüm Türk uluslarını tek bir çatı altında buluşturmak isteyen Turancılık fikrinin de oldukça kabul gördüğünü, hatta bazı İttihatçı liderlerin “mevcut” durumun Kafkasya'yı ve Kırım'ı içine alan bölgeyi yeniden ele geçirmek ve Turan'ı genişletmek için bir fırsat olduğunu düşündüklerini ifade etmektedir (Aydemir, 2017c: 19).

2.3. Enver Paşa'nın Kişiliği

Onu çok yakından tanıyan ve yıllarca birlikte görev yaptıkları Halil Menteşe'ye göre Enver Paşa mizacı gereği saf ama aynı zamanda idealleri uğruna hayatını bile hiçe sayan, kalbi bu uğurda atan bir kahramandır. Onun ideali Türklüğü layık olduğu makama tekrar çıkarmaktır. Bu uğurda Buhara'da ölmeyi bile göze almıştır. Paşa çok hırslı değildir ama Cemiyet için öne atılmasını bilmiş ve bu uğurda saraya damat olmayı da kabul etmiştir. Üstelik Paşa, askerinin siyasete karışmasına şiddetle karşı çıkmış ve bunu yapmaya çalışanları da askerlikten menetmiştir. Neredeyse sıfırdan kurduğu ordu, dünyanın en büyük güçlerini Çanakkale'de perişan etmiş, Paşa'nın önlerini açtığı ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki tecrübelerin pişirdiği genç subaylar da Milli Mücadele'nin kazanılmasını sağlamıştır. Menteşe, Enver ile Mustafa Kemal'in bir araya gelmeseler de birbirlerine büyük saygı duyduklarını da ilave etmektedir. (Menteşe, 2019: 203-207).

İttihat ve Terakki'nin Katibi Umumisi Mithat Şükrü Bleda hatıralarında, Enver Paşa'nın paraya karşı tok gözlülüğüyle tanındığını yazmaktadır. Savaşın en cafcıflı günlerinde Alman İmparatoru II. Wilhelm tarafından Çanakkale'de kazanılan başarılar karşılık kendisine yollanan 50.000 altınlık çeki, gözünü bile kırpmadan, Ordu'ya irat kaydedilmek üzere Maliye Nazırı Cavid Bey'e vermiştir (Bleda, 2010: 104-105). Paşa dindar, son derece iffetli, memleketi için ihtiraslı ve askeri yönden de ileri görüşlüdür. Moskova'ya gittikten sonraki en büyük hayaliyse Orta Asya ile Anadolu'daki Türkleri birleştirmektir. Bleda'ya göre en büyük hatası ise Almanya'ya çok fazla güvenip savaşa girmek için erken harekete geçmesidir (Bleda, 2010: 105).

Mustafa Çolak'a göre Enver Paşa'nın dostları da düşmanları da onun aşırı derecedeki vatan sevgisi konusunda mutabıktır. Efsanevi cesaretinin altında “Allah'ın kendisini, ülkesini

kurtarmak için görevlendirdiği” düşüncesi vardır. Diğer siyasetçilerde olan vatan sevgisine kişisel menfaatleri de karışırken Enver Paşa’nın safi amacı vatani kurtarmaktır. Bunun yolu da Almanya’nın yanında savaşa girmektir. Hırsı, aşırı vatan sevgisi, iyimserliği, Alman teknoloji ve biliminin ülkeyi kurtaracağına olan inancı her şeyin önüne geçmiştir. Enver Paşa muazzam bir kara gücüne sahip olan Almanya’nın kısa bir sürede düşmanlarını yeneceğine inanmıştır. Çolak, devrinin tüm ileri gelen devlet adamları gibi, Enver Paşa’nın da ideallerinin bazen gerçeklerin önüne geçtiğini yazmaktadır. Ancak yanıldığı husus ise Almanlara olduğundan fazla güç fehmetmesidir (Çolak, 2019: 82-86).

Maliye Nazırı Cavid Bey, İttihat ve Terakki’nin diğer sivil siyasi aktörleri gibi Talat Paşa’ya daha yakın, Enver Paşa’ya ise mesafelidir. Günlüklerinde Paşa’yı cesaretli ve oldukça girişken bulduğunu aktarmaktadır. İsteddiği hedeflere ulaşmak için gözünü bile kırpmazken en zorlu işleri bile kolay addeden, hemen bitirmeye çalışan bir yapısı vardır Enver Paşa’nın. Bu da beraberinde birtakım sorunları getirmiştir (Cavid, 2000b: 174).

Ahmet İzzet Paşa ise anılarında Enver Paşa’dan genellikle olumsuz olarak bahsetmektedir. Mesela, Harbiye Nazırı olan Enver Paşa, doğru bir adım olarak bazı askerleri emekliye sevk etmiş ama parti taraftarlarını kollamış, önemli mevkilere liyakatsiz insanları getirmiştir. İzzet Paşa’nın daha önce başlattığı bazı projelerini rafa kaldırmış ve bunların zararları Birinci Dünya Savaşı’nda ülke olarak çekilmiştir. Yine, Edebiyatçılar Encümeninin arzusunun hilafına, uygulamaya koyduğu yazı usulü zaman kaybına neden olmuş ve iletişimi ciddi manada sekteye uğratmıştır. Fakat her ne olursa olsun İzzet Paşa da Enver Paşa’nın orduda kaybolan itaat ve disiplini geri getirdiği konusunda hemfikirdir. Enver sayesinde ordunun ve askeri öğrencilerin siyasete bulaşması da engellenmiştir (İzzet, 2019a: 178-179). Savaş sırasında askeri anlamda yapılan hataları, haksız müsadereleri, vagon ticaretinde yapılan yolsuzlukları ve vurgunları İttihat ve Terakki’nin eksi hanesine yazan İzzet Paşa, kapitülasyonların kaldırılmasını ise büyük bir başarı olarak görmektedir (İzzet, 2019a: 210-212).

Ali Fuat Cebesoy, Harp Okulu yıllarında yakından tanıdığı Enver Paşa’dan ciddi, vakarlı, intizamlı, mert ve karakterli birisi olarak bahsetmektedir. Bulgar isyanı sırasında yaptıklarından da sitayişle söz eden Cebesoy, Paşa’nın Harbiye Nazırlığı sırasında da çok çalıştığını ve ordunun savaşma kabiliyetini yükselttiğini yazmaktadır. Cebesoy’a göre Birinci Dünya Savaşı sırasında gösterilen cesaret ve savaşma gücü, Enver Paşa’nın orduda yarattığı disiplin, teşkilatlanma ve idari yeteneğin bir sonucudur. Ancak savaşın devamında Başkomutan Vekili olarak orduların stratejik idaresinde ve kuvvetlerin doğru kullanılmasında gereken kabiliyeti gösterememiştir. Hürriyet Kahramanı olarak geldiği iktidardan ülkeyi büyük bir

felakete sürükledikten sonra ayrılmak ve memleketi terk etmek zorunda kalmıştır (Cebesoy, 2017: 222).

Enver Paşa hakkında üç cilt eser bırakan Şevket Süreyya Aydemir'e göre ise Paşa, biraz ihtiras adamı, biraz hayalperest, biraz cezbeli bir mümin, biraz emellerinin peşinde koşan bir yolcu, biraz da kaderin kendisine tahtlar sunmaya hazırlandığına inanan bir zaferler takipçisidir. Ama özellikle belirtmek gerekirse Enver Paşa müthiş bir aksiyon adamıdır. Kumandan olmayı başaramamışsa da iyi bir teşkilatçı ve müthiş disiplinli bir asker olmuştur. Lakin makus talihini ölçsüz davranması, fazlaca atak olması ve bilmediği bir ülkenin sosyal çevresi hazırlamıştır (Aydemir, 2017c: 652).

Enver Paşa'nın Almanlardan etkilendiği sıklıkla dile getirilmiştir. Ancak, mesela Ülkü, Alman istihbarat belgelerine göre Enver Paşa'nın Alman askeri yetkilileriyle sıklıkla çatıştığını ve onların isteklerine karşı çıktığını yazmaktadır. Bunun altında yatan esas neden Paşa'nın bu vatana olan bağlılığı ve vatanseverliğidir. Fakat Ülkü, hayal gücünün oldukça geniş olduğunu söylediği Paşa'yı zaman zaman gerçeklerle hayalleri birbirine karıştırdığı konusunda da eleştirmektedir (Ülkü, 2016: 35). Bunun için, Ülkü, Paşa'nın büyük bir kumandan değil ama orduları güçlü bir şekilde teşkilatlandıran bir lider olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir (Ülkü, 2016: 44). Kesin olan tek şeyse Osmanlı'nın hikayesi gibi Paşa'nın hikayesi de çok hızlı bir yükseliş ve sonrasında da hızlı bir çöküş dönemi içermektedir. Sonrasında yapılan değerlendirmelerin çoğuysa subjektiftir.

Uzun bir süre Enver Paşa'nın maiyetinde çalışan İnönü de Ülkü gibi düşünmektedir. İnönü'ye göre Enver Paşa Almanlarla olan ilişkilerinde onlara tabi olmamış hatta Almanlar çekindikleri için onu memnun etmeye çalışmışlardır. Ancak savaşın ilerleyen yıllarında Osmanlı'nın zayıflaması ve Enver Paşa'nın askeri yeteneklerinin sınırlı olduğunun Almanlar tarafından anlaşılmasından sonra Almanlar onu sevk ve idare etmeye başlamışlardır (İnönü, 2018: 142). İnönü yaşananların ve savaşa girişin birinci derece sorumlusu olarak Enver Paşa'yı görmektedir. Savaş sırasında kendi isteklerini uygulamış, savaşı kendisine göre sevk ve idare ettirmiştir. Evet, Enver Paşa iyi bir insan ve askerdir; vazifeye düşkün, çalışkan, korku nedir bilmez ve kusur olarak görülebilecek bir davranışı yoktur ancak anlayış ve sevk ü idare bakımından olması gerektiği kadar yüksek bir seviyede değildir ki bu Sarıkamış gibi felaketlere neden olmuştur (İnönü, 2018: 142-143; Bardakçı, 2015: 123-124).

Bardakçı'ya göre ise Enver Paşa şöhretini girdiği savaşlardan değil, silahından almıştır. Örnek olarak da Meşrutiyet öncesi tek başına dağa çıkışını ve Babıali Baskını'nı göstermektedir Bardakçı. Bireysel cesareti olan her faninin ulaşabileceği şeylerdir bunlar. O ülkenin en şöhretli askeri ve sarayın damadıdır ama büyük savaşların mağlubudur (Bardakçı, 2015: 21). Enver

Paşa hakkında son dönemde ifrat ile tefrit arasında gidildiğini söylese de Bardakçı; Balkan dağlarını, Trablusgarb'ı, Edirne'nin geri alınmasını, Çanakkale'yi, Kut-ül Amare'yi başarı olarak saymamaktadır. Muhtemelen bunların bir kısmını önemsiz görmekte bir kısmının mükafatını da Başkomutan Vekiline değil de daha düşük rütbeli subaylara vermeyi uygun görmektedir. Oysa, hatasıyla sevabıyla, Sarıkamış da Çanakkale de Kanal da Kut-ül Amare de Galiçya da en başta Enver Paşa'nın hesabına yazılmalıdır.

İttihat ve Terakki'nin siyasi kanadının liderliğini yapan Talat Paşa ile Enver Paşa'nın uzun süreli birlikteliklerine rağmen aralarının pek iyi olduğu da iddia edilemez. İngiliz istihbaratçı Aubrey Herbert ile Şubat 1921'de yaptığı görüşmelerde Herbert'in bir sorusu üzerine Enver Paşa'nın gözü pek ve vatanını seven bir kişi olduğunu ama pek zeki bulmadığını söylemektedir Talat Paşa (Kabacalı: 2019: 150). 1900'lerin başından beri birlikte taşıyan ülkenin kaderine hükmeden iki kişiden birinin diğeri hakkında bu yorumda bulunması bir şeylerin uzun zamandır ters gittiğinin göstergesidir.

2.4. Sonuç

Osmanlı'nın en zor yüzyılında dünyaya gelen ve askerliği meslek olarak seçen İsmail Enver pek çok çağdaşı gibi vatanın içine düştüğü zor durumu görmüş ve bir gün kurtarabileceği hülyasıyla Harbiye'den mezun olmuştur. Devletin dört bir yanında patlayan isyanlar nedeniyle ilk yıllarını Balkan Dağlarında çete kovalamakla geçirmiş, atılganlığı ve gözü pekliği sayesinde bulunduğu bölgede büyük bir şöhret elde etmiştir. Vatanı kurtarmanın tek yolunun İkinci Abdülhamit'e Kanun-i Esasi'yi yeniden ilan ettirmek ve Meclis'i açtırmaktan geçtiğine inanan Enver Bey ile İttihatçılar, Padişah'ın buna yanaşmaması üzerine dağa çıkmışlar ve zorla İkinci Meşrutiyet'i ilan ettirmişlerdir.

Meşrutiyet sonrası Hürriyet Kahramanı olarak şöhreti tüm ülkeye yayılan Enver Bey Berlin'e askeri ataşe olarak atanmış ve iki yıl orada kalmıştır. Bu süreçte Alman Ordusu'nun yapısını incelemiş ve kendi ordusunu da benzer bir yapıya kavuşturmanın hayallerini kurmuştur. 1911'de Trablusgarb'da savaşın çıkması üzerine bir yıl orada kalan ve direnişi örgütleyen Enver Bey, Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine İstanbul'a dönmüştür. Savaşın kaybedilmesi ve yüzlerce yıllık toprakların tek bir silah atılmadan kaybedilmesi o güne kadar kabineden uzak duran İttihatçıların resmen Hükümeti ele almalarına da neden olmuştur. Balkan Savaşları'nın ikinci safhasında Edirne'nin geri alınması sırasında şehre ilk giren grubun başında bulunan Enver Bey unvanlarına Edirne Kahramanı da eklemiştir.

Olayların gidişatı İttihat ve Terakki'yi hükümeti kurmaya zorlarken Enver Bey de Enver Paşa ünvanıyla Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili olarak kabineye girip askeri kanadın

önderliğini tamamen eline almıştır. Yükselişini başka hiçbir Osmanlı askerine nasip olamayacak kadar hızlı olmuştur. Bu ileride alacağı bazı yanlış kararlarda tecrübesizlikle eleştirilmesine de neden olmuştur. Aynı dönemde yaşayan ve Enver Paşa'yı tanıyanlar kendisini mert ve karakterli bir insan, cesaretli, gözü pek, teşkilatçı ve oldukça disiplinli bir asker olarak tanımlamaktadırlar. Ancak aceleci tavırları, bildiğinden hiç şaşmaması ve hayalci olması gibi özellikleri de kitaplarda eleştirilen yönleri arasında yer bulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI'NIN EN ZOR YILLARI

3.1. Birinci Meşrutiyet ve 93 Harbi'nin Yarattığı Travma

Osmanlı'nın devasa bir imparatorluktan güçsüz bir devlete dönüştüğü 19. Yüzyıl durumun vahametini idrak edebilen padişahların ve sonrasında da iktidarı bir vesileyle eline geçiren devlet adamlarının çeşitli reformlarla devleti yeniden diriltme çabalarıyla geçmiştir. Öyle ki, bu yüzyıl, imparatorluğun yükseliş döneminden sonra devlet içinde düzenlemelerin en fazla yapıldığı yıllar olarak anılabilir. Sömürgelerden gelen kaynaklarla güçlenen İngiltere ve Fransa ile etkisini giderek arttıran komşu Rusya; yüzyılın sonuna doğru da Almanya ve İtalya; Osmanlı'nın Hristiyan tebaasını kullanarak toprakları üzerinde söz sahibi olmaya başlamışlardır. O kadar ki Osmanlı yöneticileri aldıkları her kararda kendilerini bu devletlerin büyükelçilerinin her birinden ayrı ayrı fikir ve onay almak zorunda hissetmişlerdir. Yüzyıl, Osmanlı devlet adamlarının yabancı elçiler arasında gidip gelmeleriyle geçmiştir.

III. Selim'in başlatıp tamamlayamadığı askeri ıslahatlar II. Mahmut zamanında nihayete erdirilse de sorunun sadece askeri ıslahatlarla çözülemeyecek kadar ağır olduğu Sultan Abdülmecit zamanında iyice ortaya çıkmıştır. 1839-1861 arasında yaşanan Abdülmecitli yıllar, aynı zamanda, Osmanlı'nın üstündeki en kalın kabuğu değiştirdiği yıllardır. Bu dönemde yapılan reformlarla Osmanlı Padişahı yetkisini ilk defa Sadrazam'ına devretmeyi uygun bulmuştur. Bu değişimde, şüphesiz, dönemin kudretli Sadrazamı ve yapılan ıslahatların mimarı Mustafa Reşit Paşa ile öğrencileri Keçecizade Mehmet Fuad Paşa ve Mehmet Emin Âli Paşa'nın da çok büyük etkileri vardır. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ve 1856 tarihli Islahat Fermanı devletin batıyı yakalamasını sağlamak için dizayn edilse de etkileri oldukça sınırlı kalmış hatta azınlıklar tarafından bile hoşnutsuzlukla karşılanmıştır.

Kitabının giriş kısmında kısaca bahsettiği bu ıslahatların istenen etkiyi yaratmaktan uzak olduğunu dile getiren Erik Jan Zürcher, Osmanlı tarihinde hiç olmadığı bir şekilde halka uzak olan "Tercüme Odası" devlet adamlarının kendi iç alemlerinde yarattıkları isteklerine ve niyetlerine göre ülkeyi yönlendirdiklerini ve sadece Müslümanlar arasında değil Hristiyan azınlıklar arasında da yeterli desteği hiçbir zaman görmediklerini hatta zaman zaman Hristiyanların şiddetli tepkilerini aldıklarını yazmaktadır. Tercüme Odası devlet adamlarına da kitabında açıklık getirmektedir Zürcher. Buna göre, 1821'deki Yunan İsyanı, Osmanlı'da tercüme işlerini gören Rumlara olan güveni sarstığından hem tercüme işlerinde çalıştırılmak hem de Avrupa'daki daimi elçiliklerde görevlendirilecek görevlileri yetiştirmek amacıyla 1833'te Tercüme Odası kurulmuş, burada yetişen insanlar zamanla sadrazamlık dahil olmak

üzere çok önemli görevlere gelmiş ancak halkla aralarında ciddi bir kopukluk yaşanmasının önüne bir türlü geçilememiştir (Zürcher, 1995: 28).

Avrupalı devletlerin iddialarının ve taleplerinin aksine Hristiyan azınlık Müslümanlarla eşit duruma geldiklerinde kendilerine sağlanan dinsel otonomiye, askerlikten muafiyeti ve ticari ayrıcalıklarını kaybedeceklerini bildiklerinden bu ıslahatları hiçbir zaman yeteri kadar desteklememişlerdir (Zürcher, 1995: 25-31). İronik olarak, Avrupalılar ve Rusya, Hristiyan azınlıkların haklarının iyileştirilmesi için Osmanlı'yı sıkıştırıp bunu savaş sebeplerinin ilk sırasına yazarlarken, halinden memnun olan Hristiyan tebaa ise eşitlik konusuna ciddi biçimde ayak diremektedir. Günün sonunda azınlıklar "ayrıcalıklı eşit" olarak statülerini yukarı taşırlarken Avrupalılar ve Rusya da Osmanlı'dan istediklerini hep almışlardır.

Fuad ve Âli Paşaların iktidarda giderek artan halktan kopuk siyaset anlayışlarına ve padişahların bu konuda etkisiz kalmalarına tepki olarak "Genç Osmanlılar" hareketi, tam da bu dönemde, ülke gündemine girmeye başlamıştır. Başını İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi'nin çektiği bu akım, liberal fikirlerle örülü bir manzumede Fuad ve Âli Paşaların ülkeyi yüzeysel ıslahatlarla daha da otoriter hale getirdiğini ve demokratik ortamdan uzaklaştırdığını savunmuşlardır. Onlara göre, Osmanlı, kökeninde muhafazakâr, meşruti ve demokratik bir yapıdır. Dolayısıyla İslamın devlet kurumlarına olan etkisini eleştirmek yerine sistemi batılı değerlerle harmanlayıp halkın kullanımına sunmak en doğrusudur (Zürcher, 1995: 29-31). Bu tartışma günümüze kadar uzanan sürecin de bir özeti gibidir.

O dönemde, bu görüşleri savunmak ve yaymak için gazeteciliğin kullanılmaya başlanması gelecek nesillerin de başvuracağı bir alan açması açısından önemlidir. Muhalifler, gelen baskıları göğüsleyebildikleri kadar yurtiçinde, sonrasında da kaçtıkları Fransa'da yayınladıkları gazeteler ve mecmualarla görüşlerini yaymaya çalışmışlardır. Ancak 1871'de Âli Paşa'nın ölmesinden sonra sistemin hızla Rus yanlılarına kayması ve bunu değiştirecek bürokratik güce sahip olmamalarından dolayı istediklerini gerçekleştirememişler, üstelik yeni yönetimce de kabul edilmemişlerdir. Demokrasi havarisi olsalar dahi ülkeden uzak kalmanın dezavantajını yaşamışlar, II. Abdülhamid'in tahta geçmesinden sonra oluşan görece daha demokratik ortamda dahi etkili olamamışlardır. Ülkeye milliyetçilik ve liberalizm kavramlarını ilk defa sokan kişiler olarak bir süre sonra hareketin önderlerinin vefatıyla tamamen ortadan kaybolmuşlardır. Başarı olarak sayılabilecek tek şey kendilerinden sonra gelecek Jön Türkler Hareketi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nüvelerinin toprağa serpilmesidir.

1876 yılında Sultan Abdülaziz'in katledilmesi üzerine Sadaret Makamında bulunan Mithat Paşa'nın arzusuyla V. Murat padişahlığa getirilmiş ancak V. Murat'ın ruhsal durumunun padişahlık yapmaya yetersiz olduğunun anlaşılması üzerine de üç ay sonra Şehzade

Abdülhamid, II. Abdülhamid olarak yine aynı kadro tarafından iktidara taşınmıştır. An, yüzlerce yıllık Osmanlı Devleti tarihinde ilk defa bir padişahın mevcut hükümetin başı tarafından seçilmesi açısından sembolik olarak oldukça önemlidir. Osmanlı'nın geleceğini Batılı tarzda parlamento bazlı meşruti yönetimlerin belirleyeceği bir dönemin ilk adımları da aynı yıl atılmıştır. Padişahın otoritesinin sorgulanabildiği ve üzerinde oynanabildiği bir figür olduğunun anlaşılması, ilerleyen dönemde padişahların iyice etkisiz hale getirilmesinin de önünü açmıştır. Her ne kadar II. Abdülhamid bu akışı tersine çevirmeye çalışsa da verdiği büyük tavizlere ve ülkenin ödediği bedellere rağmen eski yönetim tarzına dönmek mümkün olmamıştır. Abdülhamid sonrası padişahlar ise hükümetlerin ve meclislerin aldıkları kararları onaylayan “monarşik bir figür” rolünü oynamanın dışında ülkenin gidişatında çok fazla söz sahibi olamamışlardır.

Mithat Paşa ve ekibi Abdülhamid'i tahta geçirirken yeni bir anayasanın yapılması ve parlamentonun açılmasını içeren Meşrutiyet'in ilanını şart koşmuşlardır. Temel amaç, burada yapılacak ıslahatlarla, Batılı Devletlerin suiistimallerinin önüne geçme ve ülkeyi yeni bir savaşa sokmama gayretidir. Aynı esnada, Rusya'nın Sırpı, Karadağlıları ve Bulgarları kurtarmak için bir savaş hazırlığı içinde olduğu bilindiğinden İngilizler bunu önlemek için İstanbul'da bir konferans düzenlenmesini talep etmişler ve Osmanlı'yı taviz vermek için baskı altına almaya çalışmışlardır. Bu amaçla toplanan Tersane Konferansı devam ederken 23 Aralık'ta Osmanlı yeni anayasanın kabul edildiğini top atışlarıyla duyurmasına rağmen katılımcılar üzerinde etkisiz kalmıştır (Zürcher, 1995: 36). Kanun-i Esasi, Batılı ülkelerin desteklerini almak için 1831 Belçika Anayasası'ndan uyarlanmış ve tamamen batılı bir nitelik taşımasına rağmen hiçbir iltifata tabii olmamıştır. Hatta anayasanın içeriğine bile bakılmadan Konferans'ın çalışmalarına devam edilmesi istenmesi Osmanlı'da büyük bir hayal kırıklığına yol açtığı gibi Osmanlı'nın gelen taviz isteklerini reddetmesi üzerine Konferans dağılmış ve akabinde 24 Nisan 1877'de Rusya, Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir.

93 Harbi sırasında Petersburg'da Rusya Büyükelçiliği Başkatipliği görevinde bulunan Ahmet Tefik Paşa anılarında, bu savaşın neredeyse kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Çar II. Aleksandr ile oldukça yakın temas halinde olan Tefik Paşa, Çar'ın Osmanlı'ya karşı oldukça önyargılı olduğunu, bunun Rus yetkililere de sirayet ettiğini, barış yanlısı görüneler de savaş çıkarmak için bir bahane aradıklarını dile getirmektedir. Rus yetkililerin davranışlarını “küstahlık” seviyesinde diye niteleyen Tefik Paşa, bunları olduğu gibi yazdığı da Osmanlı Sarayı'ndan tepki aldığını ifade etmektedir. Çar, “Şark Hristiyanları Sorunu” olarak adlandırdığı ve Osmanlı içindeki Ortodoks Hristiyan azınlıkların durumunun çözülmesi için İstanbul'da 23 Aralık 1876 tarihinde başlayan Tersane Konferansı'nı bekleyeceğini ama konu

kendi istediği gibi çözülmezse Osmanlı'ya savaş açacağını Tevfik Paşa'ya iletmiştir. Oldukça ağır şartlar içeren bu konferansın kararlarını kendi iç işlerine müdahale olarak gören Osmanlı'nın şartları reddetmesi üzerine de 21 Nisan 1877'de Rusya diplomatik ilişkileri sonlandırarak Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir (Çetin, 2015: 34-39).

Sadrazam Mithat Paşa'nın İngiltere ve Fransa'yı yanına alma konusunda emin olması ama bunu başaramaması, 700 bin kişi olduğu bildirilen ordu mevcudunun ancak 30 bininin savaşabilir durumda olması, Rusya'nın savaş ilanından sonra hazırlığa fırsat vermeden hızlıca ilerlemesi, önüne askeri bir engel çıkmaması gibi sebeplerle savaş kısa sürede bitmiş ve Ruslar Yeşilköy'e kadar ilerlemişlerdir. Tevfik Paşa'nın İngilizler vasıtasıyla Rusların savaş planlarını ele geçirip İstanbul'a göndermesi bile etkili olmamış, Hükümet bunu değerlendirip harekete geçene kadar Ruslar savaşı sonlandırmışlardır. Sonunda, durumdan endişe eden Batılı güçlerin araya girmesiyle İstanbul'un Rusların eline geçmesi engellenebilmiştir. (Çetin, 2015: 38-40). Tarihte 1293 Harbi olarak da bilinen 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın yarattığı yıkım ve oluşturduğu travma korkunçtur.

3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'na göre;

1. Bosna-Hersek iç işlerinde tamamen bağımsız olacak ve kimseye bağlı kalmayacak,
2. Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın sınırları genişletilecek ve bağımsızlık verilecek,
3. Batı'da büyük bir Bulgaristan Krallığı kurulacak ve bu krallığın sınırları Trakya'dan Arnavutluk'a, Tuna'dan Ege'ye kadar olacak;
4. Osmanlı Devleti savaş tazminatı olarak Rusya'ya 30 bin ruble (245 milyon Osmanlı altını) ödeyecek,
5. Teselya, Yunanistan'a teslim edilecek,
6. Bulgaristan asilleri tarafından yeni Bulgar Anayasası hazırlanacak,
7. Boğazlar Savaş ve barış zamanında tüm gemilere açık olacak,
8. Ermenistan ve Girit'te ıslahatlar yapılacak ve
9. Ardahan, Artvin, Kars, Doğubayazıt, Eleşkirt ve Batum Rusya'ya bırakılacaktır (Antlaşmalar, Erişim Tarihi: 28.08.2022)

Antlaşma Osmanlı üzerindeki hakimiyetini kaybedeceğini gören İngiltere'nin araya girmesi üzerine uygulamaya girmeden iptal edilerek yerine 13 Temmuz 1878 tarihinde Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın da katılımıyla Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre;

1. Sırbistan, Romanya ve Karadağ'a bağımsızlık verilmiş,
2. Bosna-Hersek'in yönetimi geçici bir süreliğine de olsa Avusturya'ya bırakılmış,

3. Bulgaristan sınırları küçültülerek üç bölgeye ayrılmış,
4. Asıl Bulgaristan olan bölge, Osmanlı devletine vergi vermek zorunda olan bir prenslik haline getirilerek özerklik verilmiş,
5. Hristiyan bir vali atamak koşuluyla Doğu Rumeli, Osmanlı'ya bağlı bir yönetim haline getirilmiş,
6. Makedonya, Doğu Anadolu ve Girit ıslahat yapmak şartı ile Osmanlı Devleti'ne bırakılmış,
7. Kars, Ardahan, Batum Rusya'ya verilmiş,
8. Doğubayazıt, Osmanlı devletine bırakılmış,
9. Teselya'nın Yunanistan'a ait olduğu kabul edilmiş.
10. Kosova, Osmanlı'da kalmış ve
11. Osmanlı, Rusya'ya iki kat tazminatı taksitle ödemeyi kabul etmiştir (Antlaşmalar, Erişim Tarihi: 30.08.2022).

Sonuç olarak Osmanlının dağılma süreci hızlanmış ve Tersane Konferansı'nda istenen yerlerin hemen hepsi "93 Harbi" sonrası yine kaybedilmiştir.

Rusların Yeşilköy önüne kadar ilerleyip ancak Batılı devletlerin baskılarıyla durdurulmaları ve oraya kazanımın bir anısı olarak diktikleri Ayastefanos Anıtı tüm Osmanlıların içinde onanmaz yaralar açmıştır. İngilizler, Boğazlar üzerindeki hakimiyetin gideceğini görüp müdahale ederek Ayastefanos Antlaşması'nı Berlin Antlaşması ile değiştirtmese durum ülke için çok daha vahim olacaktır. Yine de 93 Harbi ile bir milyondan fazla Osmanlı mülteci durumuna düşmüş, yollarda veya yaşadıkları yerlerde kıyımlara uğramışlar ve Ruslar Yeşilköy'e kadar gelmişlerdir. Bu travma Osmanlılar için I. Balkan Savaşı ile eski başkent Edirne'nin kaybedilmesinin yarattıkları kadar büyüktür ve İttihatçıları da derinden etkilemiştir.

Açıkçası, devletin içinde bulunduğu güçsüzlüğü doğru değerlendirmesi bu harpte yüzbinlerce kişinin ölmesini, milyonlarca insanın mülteci durumuna düşmesini ve psikolojik olarak gelecek nesillerin hepsini etkileyecek bir travma yaratmasını önleyebilirdi. Üstelik Tersane Konferansı'nda tüm önerilerin reddedildiği anda Rusların bir savaş açacağı bilinmesine rağmen Osmanlı'nın hazırlıksız yakalanması akıl alır gibi değildir. Tezimizde de değinileceği üzere, hem 93 Harbi hem de Balkan Savaşları Enver Paşa ile İttihat ve Terakki yöneticilerinin olaylara bakışlarında ciddi önyargılara neden olmuştur ve karar mekanizmalarını etkilemiştir.

Bu dönemin Padişahı II. Abdülhamid, Cumhuriyet Dönemi'nde, Osmanlı tarihinin en çok tartışılan padişahlarından birisidir. Diğer padişahlar üzerinde otoriteler iyi ya da kötü bir

fikir birliğine varmışken II. Abdülhamid üzerinde ortadan ikiye bölünmüştür. Oysa Abdülhamid dönemi gibi ülkelerin siyasetlerinin ve buna bağlı davranışlarının anlık değişkenlik gösterdiği, Batıların son hız sömürgeleşme çabalarının içinde bulunduğu bir ortamı, bugün içinde bulunduğumuz koşullarla değerlendirmek doğru ve tutarlı değildir. Değerlendirme yapılırken 33 yıllık saltanatında Tunus, Mısır, Kıbrıs, Sırbistan, Karadağ ve Romanya başta olmak üzere 1,5 milyon km² ülke toprağının kaybedildiği, donanmanın Haliç'te çürütüldüğü, güçlü bir jurnal devleti oluşturulduğu hatırd tutulmalı ama pek çoğu Cumhuriyet Dönemi'ne taşınan reformların da onun döneminde başladığı ve özellikle eğitime ile sanayileşmeye çok büyük önem verildiği de unutulmamalıdır.

Bu konuda yazan Bernard Lewis, Tanzimat döneminde başlayan reform çabalarının Abdülhamid ile devam ettiğine dikkat çekerek onun hakkındaki olumsuz değerlendirmelerin yeniden ele alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Lewis, kitabında Abdülhamid'in reformlarını eğitim, adalet ve hukuk, ulaşım ve iletişim ile basın ve yayın başlıkları altında sıralarken bunlarda en büyük payın zamanın Sadrazamı Küçük Said olarak da anılan Mehmed Said Paşa'nın olduğunun altını özellikle çizmiştir (Lewis, 2017: 238-284). Zürcher, biraz abartılı bulduğunun altını çizse dahi Stanford Shaw'un Abdülhamid dönemini "Tanzimat'ın en üst noktası" olarak tanımlamasını kitabına taşımayı uygun bulmuştur (Zürcher, 1995: 37; Shaw, 2014: 172-272). Tanzimat döneminde planlanan ancak çeşitli nedenlerle istendiği kadar gerçekleştirilemeyen pek çok reform bu dönemde ya yapılmış ya da etki alanları genişletilmiştir.

İlave etmek gerekir ki, Abdülhamid'in Batı tarzı eğitim modelinin önünü açması, okulların sayısını ve niteliğini arttırması, uzak vilayetlerle iletişim sağlamak için altyapıya yatırım yapması ve bürokraside mevcut hegemonyayı yıkarak yeni insanların yükselmesini sağlaması belki de daha büyük bir muhalefet hareketinin doğmasını da mümkün kılmıştır (Zürcher, 1995: 38). Tanzimat Dönemi'nin aksine her ne kadar güç, Babıâli yerine, padişahın kontrolüne ve saraya kaysa da kuvvetli ama gizli bir muhalefetin oluşmasının da önüne geçilememiştir. Yapılan bu reformlar olmasa halktan birilerinin devletin yetkili kademelerine ulaşmaları pek mümkün görünmemektedir.

Öte yandan, Abdülhamid yönetimi bu dönemin yetiştirdiği "aydınları" yanına çekme konusunda da pek başarılı olamamıştır. Uygulanan baskı rejimi ve 1789 Fransız Devrimi'nin etkisinde kalan ulusların, ayrılıkçı hareketlerle, her gün imparatorluktan kopmaları yeni oluşumların fitilini ateşlemiştir. Aydınlar, başarısızlığın suçlusu olarak parlamentoyu kapatan, sesleri kısmaaya çalışan padişahı görmüş, padişah da suçlandıkça daha çok sesi kısmaaya çalışmıştır. Tarihin pek çok devresinde görülen bir kısır döngü burada da kendini yinelemiştir.

Ahmet İzzet Paşa hatıralarında, Abdülhamid'in zekasının ve ileri görüşlülüğünün yerli ve yabancı herkes tarafından kabul edildiğini, Meşrutiyet ilan edildikten sonra yapılan araştırma ve soruşturmalarda dahi zalimliğine ve acımasızlığına dair bir sonuca varılmadığını yazmaktadır. Sultanın hükümet işlerini ehil olmayan kişilere vermesi, Babıali'yi fiili olarak ortadan kaldırıp her işi sarayda yapmaya çalışması, olayların kötüye gitmesiyle artan vehmi ve bunun yüzünden alınan yanlış kararlarla tüm ülkede karışıklıkların artması ve ülkenin Sultanla aydınlığa kavuşacağına dair olan inancın kalmaması da ülkeyi 1908 Meşrutiyetine götüren kilometre taşlarıdır İzzet Paşa'ya göre (İzzet, 2019a: 65-66).

3.2. İttihat ve Terakki'nin Kurulması

Ülke bu gelgitleri yaşarken Genç Osmanlılar Hareketi'nin serptiği tohumlar da Abdülhamid'in kurduğu batı tarzı okullarda kök salmaya başlamıştır. Hareketler, genellikle, vatanperver Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi meşhur yazarların kitaplarının çoğaltılması ve gizliden gizliye yayılmasından oluşmaktaydı. Yönetim bunları baskıyla önlemeye çalışmakta ama birkaçı dışında başarıya ulaşamamaktaydı. Ülke genelinde parça parça da olsa muhalif hareketlerin sesleri de yükselmeye başlamıştı.

İttihat ve Terakki'nin kuruluşu tam da bu döneme rast gelmektedir. 1889'da Gülhane'de İbrahim Temo, İshak Sükuti, Abdullah Cevdet ve Çerkez Mehmet Reşit'ten oluşan dört askeri tıp öğrencisi "İttihad-ı Osmani Cemiyeti"ni kurmuşlardır. Amaçları istibdadın kaldırılması, anayasanın yeniden yürürlüğe sokulması ve parlamentonun açılmasıdır. İstanbul'a hücreler üstünden yayılan Cemiyet'e bu dönemde, ileride İttihat ve Terakki'nin önemli liderleri arasında olacak, Edirneli posta memuru Mehmet Talat ile askeri tıp öğrencisi Selanikli Nazım Beyler de katılmışlardır (Zürcher, 1995: 40-41). Bu gizli Cemiyet'in kuruluş tarihini 4 Haziran 1889 olarak veren Ahmet Eyicil kurucular arasında Bakülü Hüseyinzade Ali'yi de saymaktadır. Eyicil'e göre, yaşı itibarıyla daha küçük olan Doktor Nazım ise ilk kurucular arasında olmasa da sonradan Cemiyet'e katılmış ama rejimin baskılarına dayanamayarak Paris'e kaçarak Ahmet Rıza Bey ile Meşveret'i çıkarmaya başlamışlardır (Eyicil, 2021: 28-29).

Örgüt 1894 ile 1896 yılları arasında hızlıca büyümüş ve Padişahı devirmeyi planlamıştır. Ermenilerle yaşanan olaylar ve ekonomik kriz II. Abdülhamid yönetimini uluslararası arenada yalnız bırakmış olsa da kendisine yapılmak istenen darbe girişimini önceden haber alan Padişahın gereken tedbirleri almasıyla başta kurucu dört üye olmak üzere pek çok kişi tutuklanmış ve Trablusgarb'a sürgüne yollanmışlardır (Zürcher, 1995: 42-44). Yukarıda isimleri sayılan ilk kurucular 1908'e kadar geçen süre içerisinde ya yurda

dönememişler, döndülerse de artık kendilerinin olmayan Cemiyet içerisinde aktif bir rol oynayamamışlardır. Cemiyet, kurucuları olmadan büyümüş ve gelişmiştir.

Kurucuların sürgüne yollanması sonrasında artan baskı ortamı muhaliflerin önemli bir kısmının yurtdışına kaçmasına neden olmuş ve burada yeni bir örgüt kurmuşlardır. Ahmet Rıza Bey anılarında kendisinden önce kurulan ve ismi İttihat-ı İslam olan cemiyetin adını tüm Osmanlı uluslarını kapsaması amacıyla İttihat ve Terakki olarak değiştirdiğini ve kendi imkanlarıyla Meşveret isimli bir gazete çıkarmaya başladığını anlatmaktadır. Padişah'ın önünü kesmek için Fransız Hükümeti nezdinde yaptığı girişimler neticesinde mahkemeye verilen Ahmet Rıza Bey, dönemin ünlü yazarları Clemenceau, Rochefort ve Delbos'un kendisi lehine ifade vermesi üzerine beraat ettiğini ancak bu esnada Fransız medyasının olaya eğilmesi ile Abdülhamid aleyhinde kendisinin bir yılda yapamadığı propagandanın bir günde yapıldığını yazmaktadır (Ahmet Rıza, 2001: 16-18).

Abdülhamid'in çabalarının sonuçsuz kalması üzerine muhalifler Paris'te Ahmet Rıza Bey ve Meşveret gazetesinin çevresinde yeniden bir araya gelmeye başlamışlardır. Eyicil, Doktor Nazım'ın olağanüstü gayretleriyle çıkarıldığını dile getirdiği Fransızca Meşveret'in yazar kadrosunda Paris Sandukarı Nazım'ın yanı sıra Lübnanlı Maruni Halil Ganem, Rum Aristidi Paşa ve Selanikli Yahudi Albert Fua gibi yazarların isimlerini saymaktadır (Eyicil, 2021: 32). Gazetenin yazar kadrosu, destekçileri ve Ahmet Rıza'nın pozitivist düşünceleri dikkate alındığında oldukça ilginç bir yapılanma olduğu dikkat çekmektedir. Ki İttihat ve Terakki ilerleyen dönemde Abdülhamid'e karşı Osmanlı'ya isyan eden azınlıklarla da çok sıkı dirsek temasında olacaktır.

Doktor Nazım gibi idealleri uğruna yurtdışına kaçan ve hukuk eğitimini orada tamamlayan Halil Menteşe de bu günlere anılarında detaylı olarak yer vermektedir. Ahmet Rıza Bey'e büyük saygı duyduğunu gizlemeyen Menteşe, Meşveret'in yayın politikasının kendilerine duyulan teveccühü arttırdığını iddia etmektedir. Kurulan cemiyetin üyeleri olaraksa Başkan Ahmet Rıza Bey'in yanı sıra Dr. Nazım, Mizancı Murat, Şerafettin Mağmumi Beyleri ve kendisini saymaktadır (Menteşe, 2019: 12-16). Ancak Ahmet Rıza Bey'in çabalarıyla Doktor Nazım, Mizancı Murat, Şerafettin Mağmumi ve Halil Bey tarafından 1894'te kurulan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, yine Ahmet Rıza Bey'in pek de hoş karşılanmayan pozitivist düşünceleri nedeniyle, çok fazla kişiyi çemberine almayı başaramamış ve bir müddet sonra da kopmalar yaşamaya başlamıştır (Eyicil, 2021: 40).

Ortaya çıkan boşluğu Mizan gazetesini çıkaran Murat Bey doldurmuş ve 1896'da taşındığı Cenevre'de pan-islamist fikirleriyle Ahmet Rıza'dan daha çok destek görmüştür. Ancak hemen ertesi yıl II. Abdülhamid'in muhalifleri birbirine düşürme stratejisi bir kez daha

işe yaramış ve Ahmet Celalettin Paşa tarafından çeşitli vaatlerle ikna edilen Mizancı Murat, taraftarlarının aksi yöndeki çabalarına rağmen, Ağustos 1897’de ülkeye dönerek Şurâ-yı Devlet azası olmuştur. Mizancı Murat’ın geri dönüşü sadece kendisinin popülaritesine değil, tüm muhaliflerin inandırıcılığına ciddi bir darbe indirmiş ve uzun bir süre kendilerine gelememişlerdir. Genç Türkler, liderlerinin sürgün edilmesinden sonra, 1897’de Mizancı Murat’ın yurda dönmesiyle de ikinci kez dağılma aşamasına gelmişlerdir (Eyicil, 2021: 41-42).

Oysa, bu ana kadar muhalifler için işler yoluna girmiş gibiydi. Ahmet Rıza, Paris’te yaptığı faaliyetlerin yanı sıra 1895’te Cenevre Ofisi’ni de açmış ve başına eğitim bahanesiyle buraya gelmiş olan Mithat Şükrü Bleda’yı geçirmişti. Bleda, burada, önce Akil Muhtar ile birlikte bir gazete çıkarmış, sonrasında da Paris’ten gelen Mizan Gazetesi’ni çoğaltıp dağıtmaya başlamışlardı. Ancak Murat Bey’in zamansız dönme isteği zamanla iştiağın kaybolmasına ve bu büronun da kapanmasına neden olmuştur (Eyicil, 2021: 41-42).

Tam bu karamsarlık ortamında, Abdullah Cevdet ile İshak Sükuti’nin Trablusgarb’dan kaçıp Cenevre’ye gelmeleri ve Damat Celalettin Paşa’nın iki oğlu Sabahaddin ve Lütfullah ile Fransa’ya kaçıp muhaliflere katılmaları Mizancı Murat’ın kaybını bir nebze de olsa gidermiştir. Lakin bu olumlu hava da çok fazla sürmemiş ve aralarındaki fikri anlaşmazlıklar birlikte hareket etmelerini engellemiştir. Şubat 1902’de yapılan “Osmanlı Liberalleri Kongresi”, Ahmet Rıza’nın başını çektiği ve merkezîyetçilik ile birlikte Müslüman Osmanlı milliyetçiliğini savunan, dış müdahaleye kesinlikle karşı olan grupla; Prens Sabahattin’in önderlik ettiği âdemi merkezîyetçilikten yana olan ve dış müdahalelere belli bir noktaya kadar sıcak bakan grubun çekişmesi şeklinde geçmiştir. Anlaşma olmayınca Prens Sabahattin, “Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet Cemiyeti”ni kurarak yolunu ayırmıştır. Harekete yeni katılımlar olmasına rağmen bölünmeler de devam etmiştir (Zürcher, 1995: 45-46).

Eyicil, Kongre’de Ahmet Rıza Bey’i destekleyenler arasında, ileride İttihat ve Terakki’nin önemli liderlerinden olacak olan Doktor Nazım ve Doktor Bahaddin Şakir Bey’leri de saymaktadır. Prens Sabahaddin’i destekleyen arasındaysa Dr. Nihat Reşat, Siret, Hakkı, Dr. Sabri ve Fazlı Bey’ler bulunmaktadır (Eyicil 2021: 48). Yaşanan çalkantılar sonrası, çok küçülen ve zorla da olsa hayatta kalmayı başaran İttihat ve Terakki Cemiyeti, Doktor Nazım’ın inanılmaz çabalarıyla 1907 yılında Selanik’teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşecek ve adını koruyarak Osmanlı’nın son 10 yılına damgasını vuracaktır.

Yurtdışında bunlar yaşanırken yurtiçinde de başını Edirne Posta İdaresi’nde memurluk yapan Mehmed Talat Bey’in çektiği bir grup yeni bir oluşum yapmanın peşindeydi. Mithat Şükrü Bleda’nın anlattığına göre kurulan bu gizli cemiyetin ilk üyeleri Askeri Rüüşdiye Müdürü Bursalı Mehmed Tahir, Fransızca Hocası Naki, eski İzmir Valisi Rahmi, Yüzbaşı Kazım Nami

(Duru), İsmail Hakkı (Baha), Yüzbaşı Edip Servet, İsmail Canbulat, Ömer Naci, Talat ve kendisi olup ismi de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti (OHC) olarak belirlenmiştir (Bleda, 2010: 23). Karabekir'den alıntıyla kurucular arasında Süleyman Fehmi Bey'i de sayan Eyicil, bu örgütün kuruluş tarihini ise Eylül 1906 olarak vermektedir (Karabekir, 1982: 131; Eyicil, 2021: 83).

Öncesinde ve sonrasında kurulan tüm cemiyetler gibi OHC için de gizlilik en önemli prensip olmuştur. Cemiyetin son derece sıkı talimatnamesine göre; Abdülhamid yönetimine yakalanmamak, yakalanırlarsa da diğerlerini ele vermemek için Cemiyet'e üye olanlar sadece kendilerini cemiyetle tanıştıran rehberi ve iki üyeyi tanımışlardır. Mayatepek, Enver Bey'in Cemiyete 12. üye olarak katıldığını ancak asıl güçlenmenin merkezi Paris'te bulunan ve dağılmakta olan İTC'nin OHC ile birleşmesiyle olduğunu yazmaktadır. Enver'i bu gizli cemiyete katılmaya ikna edense amcası Yüzbaşı Halil Bey'dir (Mayatepek ve Bayhan, 2015: 45-47). Kazım Karabekir ise Enver Paşa'yı, kendisi ve Hüseyin Bey ile birlikte 8 Şubat 1907'de kurulan Manastır Şubesi'nin kurucuları arasında saymaktadır (Karabekir, 1982: 131; Eyicil, 2021: 83).

1907 yılının sonlarına doğru birleşen iki örgütün adı Selanik'tekilerce yeni tanınan ve aralarına henüz katılan Dr. Nazım'ın ısrarlarıyla "İttihat ve Terakki" olmuştur (Bleda, 2010: 23). Ahmet Eyicil de ismin kabul edilmesinde Doktor Nazım'ın ısrarlarının çok etkili olduğunu belirterek cemiyetin şartlarına ilişkin bilgiler vermektedir. Dışarıda Paris ve içerdeyse Selanik merkezli olarak faaliyet gösterecek olan örgütün asıl ve görünen tek gayesi ise, ikinci maddede belirtildiği gibi II. Abdülhamid tarafından yürürlükten kaldırılan 1876 tarihli Kanuni Esasi'nin yeniden uygulanmaya konulmasını sağlamaktır (Eyicil, 2021: 97). Diğer maddeler tali olarak adlandırılacak maddeler olup anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra yapılacaklara ilişkin ise tek bir hüküm dahi bulunmamaktadır (birleşmenin şartlarını içeren metin için bakınız EK B). Üstelik İttihat ve Terakki'nin lidersizlik politikası, ilk tohumlarını burada atarak, oldukça karmaşık bir yapıyla cemiyeti ortadan ikiye bölmüş ve iki tarafın liderlerini dahi adlandırmamıştır. Meşrutiyet'in ilanından sonra da bu şekilde devam eden yapı ileride ciddi problemlerin doğmasına neden olacaktır.

Hüsamettin Ertürk kurulan bu gizli cemiyetin amaçlarını şöyle sıralamaktadır: Abdülhamid istibdadını yıkmak, Kanun-i Esasi'yi yeniden tesis etmek, imparatorluğun tüm unsurlarını ayırt etmeksizin eşit vatandaş olarak telakki etmek, hanedana sadık kalarak hilafeti kuvvetlendirmek, İttihat ve Terakki Genel Merkezi'ni hükümetin de üstünde bir makama çıkarmak ve orduyu inkılapların bekçisi yapmak (Tansu, 2016: 33). Ohrili Eyüp Sabri, Yakup Cemil, Sapançalı İsmail Hakkı, Atıf Bey, Talat Bey, Enver Bey, Niyazi Bey, Hüseyin Cahid, Hacı Adil, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, İsmail Müştak, Ömer Naci, Mithat Şükrü, Doktor

Nazım, Prens Said Halim Paşa, Ahmet Nesimi, Ali Fethi Bey, Halil Bey, Selanikli Cavid, Ahmet Cemal Bey, Doktor Bahaeddin Şakir, Hasan Tosun gibi isimler de cemiyetin önemli şahsiyetleri olarak tanıtılmaktadır (Tansu, 2016: 33). İstibdadın yıkılmasından sonra yapılacaklara ilişkin bir planlama ise görünmemektedir.

Ahmet Rıza Bey'in hatıralarında ise Tunalı Ahmet Lütfi Bey'in bir mektubuna istinaden, İttihat ve Terakki'nin kurucularının isimleri şu şekilde verilmektedir: Abdülhamid Memduh, Hacı Adil Bey, Çürüksulu Ahmet, Ahmet Rıza, Ahmet Lütfi, Ahmet Saib, Akil Muhtar, Ali Fahri, Ali Fehmi, Ali Haydar, Bahriyeli Ali Rıza, Ali Şakir, Ali Şefkati, Bahaeddin Şakir, Celalettin Arif, Cemal Bey, Emir Aslan, Tarsusizade Feyzi Bey, Fuat Bey, Köprülüzade Galib, Halil Ganem, Halil Halid, Ataşemiliter Hamdi, Zaimzade Hasan Fehmi, Hikmet Bey, Hüsrev Sami, İbrahim Nahiv, İshak Sükuti, İsmail Hakkı, İsmail Gasprenski, İsmail Yorokov, Hoca Kadri, Kamil Efendi, Kemal Mithat, Prens Mahmut, Prens Mehmet Ali Paşa, Mehmet Emin, Mehmet Fazlı, Mehmet Sait, Mehmet Talat, Hoca Muhittin, Murat Bey, Mustafa Ragıp, Mustafa Refik, Mülazım Naci, Doktor Nazım, Necati Bey, Necmettin Arif, Hafız Osman, Doktor Örfi, Reşit Bey, Prens Sabahattin, Saffet Bey, Doktor Salih Neşet, Salih Bey, Sami Paşazade Sezai, Seyid Kenan, Siret Bey, Suat Bey, Kaymakam Şefik Bey, Yerköy Şehbenderi Şefik Bey, Şerafettin Bey, Talha Bey, Talha Kemal, Tunalı Hilmi (Ahmet Rıza, 2001: 30-31).

3.3. İkinci Meşrutiyet'in İlanı: Kansız Devrim

Zürcher'e göre, 1907 yılında, hemen ertesi yıl Meşrutiyet'in ilan edileceğine dair ortada hiçbir belirti yoktur. Hatta muhaliflerin yurtiçindeki hücreleri dağıtılmış, yakalananlar sürgüne yollanmış, yurtdışına kaçan muhaliflerin en önemlilerinden Mizancı Murat yurda dönmeye ikna edilmiş, bir kısım muhaliflere rüşvet olarak devlet memurlukları verilmiş, yurtdışında hala muhalif olarak kalanlarsa Ahmet Rıza ile Prens Sabahattin arasında bölünmüş durumdadır. Nitelik ve nicelik olarak bir birliktelik görünmemektedir. Yurtiçindeki grupların bu dönemde hangi tür gizli faaliyetler yürüttüklerine dair yazılı belgeler maalesef günümüze kadar ulaşmamıştır. Ulaşanlarsa genellikle 1908 ve sonrasına aittir (Zürcher: 1995: 52).

Neredeyse her şey 1908 yılında olmuştur. Mithat Şükrü Bleda anılarında, o günlerden bahsederken, Enver'in yardımcılarıyla eniştesi Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey'in suikastle yaralanmasının ve Padişah'ın has adamları Manastır Müftüsü ile Şemsi Paşa'nın öldürülmelerinin örgütün ne kadar kuvvetli olduğunun herkes tarafından anlaşılmasını sağladığını yazmaktadır (Bleda, 2010: 36-42). Hatta Talat için gelen Anadolu'ya sürgün emrini Müfettişi Umumiye Reisi Hüseyin Hilmi Paşa yerine getirmemekte ve payitahtı oyalamaktadır. Teşkilat sadece Rumeli'de çalışmayarak İzmir'den Selanik'e düzenin sağlanması için

gönderilecek askerlerle görüşmek ve onları saflarına çekmek için ön hazırlıklar yapmakta ve Dr. Nazım İzmir'e yerleşerek özellikle subayları etkilemeye çalışmaktadır. Düzen sağlamaya gelen askerlerin çoğu Selanik'e gelir gelmez örgüte katılmaktadırlar. Ahmet Eyicil, 22 Temmuz 1908'de isyanı bastırmak için Selanik Limanı'na çıkan 18.000 askerinin silah çatarak İttihatçıların safına katılmalarını ihtilalin dönüm noktalarından biri olarak yazmaktadır. Gelen gemilerin birinde Doktor Nazım da vardır ve yol boyunca tereddütlü olan az sayıdaki subayı da İttihatçıların yanına çekmek için uğraşmış ve başarılı da olmuştur (Eyicil, 2021: 121). Halil Mentеше de anılarında bu sürece vurgu yaparak Dr. Nazım'ın, II. Abdülhamid'in isyanı bastırmak için İzmir'deki birlikleri kullanacağını önceden tahmin ederek İzmir'e gelmesini ve burada subayları ikna ederek kendilerine katılmalarını sağladığını anlatmaktadır (Mentеше, 2019: 22-24).

Mayatepek cemiyettekileri bir araya getiren itici gücün memleketi kurtarmak olduğunu, bunun için de önceliğin askeriyeyi düzeltmek, askerlerin politikadan uzaklaşmasını sağlamak ve içinden geçilen çok sıkıntılı dönemde meşrutiyetin yeniden ilanını başarmak düşünceleri olduğunu ifade etmektedir. Tüm bu isteklerin üzerine Reval Görüşmelerini de haber alan Resneli Niyazi Bey ile Enver Bey dağa çıkıp ihtilali ateşlemişlerdir (Mayatepek ve Bayhan, 2015: 48-49). Dağa çıkış Meşrutiyet'in ilanını hızlandırmıştır. Diğer bir ifadeyle, İkinci Meşrutiyet'e giden yolda ana itici unsur, İttihatçıların Paris'teki veya Selanik'teki sivilleri değil, ülkenin anayasa ile meşruti yönetime geri dönmesini isteyen ve büyük çoğunluğu küçük rütbeli olan askerlerdir. Resneli Ahmet Niyazi 3 Temmuz'da Resne'de, Kolağası İsmail Enver 7 Temmuz'da Tikveş'te ve Kolağası Eyüp Sabri'nin 20 Temmuz'da Ohri'de bireysel inisiyatif alıp Padişah'a baş kaldırarak dağa çıkmışlar ve isyan ateşini yakmışlardır (Zürcher, 1995: 78). Konuyla ilgili Vural ise Selahattin Bey ile Hasan Bey'in de 7 Temmuz'da Karaçova'da çeteye çıktıklarına dair bilgiler vermektedir (Vural, 2017: 155). Feroz Ahmad, bu tarihlerde Enver Bey'in binbaşı, Niyazi Bey'in ise Kolağası olduklarını yazmaktadır (Ahmad, 1971: 234). Hareketin bu sırada birbirinden kopuk da olduğunu söyleyen Feroz Ahmad, mesela dağa çıkan Resneli Niyazi'nin ilk başlarda Cemiyet adına değil, kendi adına hareket ettiğini yazmaktadır (Ahmad, 1971: 22).

Bleda anılarında olaylara günü gününe değinmemekle birlikte kendisinin Mutasarrıf Reşit Paşa ile birlikte Serez'den, Enver Bey'in de Müftüzade İhsan Namık Bey ile Tikveş'ten Padişaha aynı metni içeren bir telgraf çektiklerini ve bu telgrafta hürriyetin ilanını ve Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasını istediklerini anlatmaktadır. Ayrıca, Meclis'in hemen toplantıya çağırılması istenmekte ve yapılmazsa Padişah'ın hal edileceği kendisine bildirilmektedir. Bu telgrafları Ohri, Selanik, Manastır, Üsküp, Resne gibi Rumeli şehirlerinden

yollanan telgraflar izlemiştir (Bleda, 2010: 47-48). Telgrafların Resneli Niyazi ve Enver Bey'in dağa çıkmasını takip eden günlerde olduğunu tahmin edebiliriz. Rumeli'nin her bir şehriden İstanbul'a telgraf yağarken, ilginç bir şekilde, Anadolu'dan veya Arabistan'dan tek bir telgrafın dahi çekildiğine dair bir bilgi kitaplarda yer almamaktadır. Meşrutiyet'i sağlayan, tek başına, Rumeli gibidir. Feroz Ahmad bunun nedenini Cemiyetin sadece Makedonya'da örgütlü olmasına bağlamaktadır. Anadolu'da veya Arapların yaşadığı bölgelerde herhangi bir İttihat ve Terakki örgütlenmesi o döneme kadar gerçekleştirilememiştir (Ahmad, 1971: 40-41). Hatta örgüte en büyük desteği Rumeli'deki Bulgarlar verirken aynı bölgedeki Müslümanlar harekete sonradan katılmışlardır (Ahmad, 1971: 27).

Halil Menteşe de hatıralarında olayları benzer şekilde anlatmaktadır. Enver Bey, Resneli Niyazi ve Eyüp Sabri'nin ardı ardına dağa çıkmaları, Padişah'ın çok güvendiği ve olayları bastırmakla görevlendirdiği Şemsi Paşa'nın Atıf (Kamçıl) Bey tarafından öldürülmesi, diğer komutanların olayların büyüklüğü karşısında karşı çıkacak cesareti gösterememeleri, halkın Rumeli'nin her tarafından sistematik olarak padişaha telgraf göndererek hürriyetin ilanını istemeleri Abdülhamid'in şevkini kırmış ve Padişah beklenmeyecek kadar kısa bir sürede Meşrutiyet'i ilan etmiştir (Menteşe, 2019: 28-32). Şemsi Paşa'nın öldürülmesini Ahmad da oldukça önemli bulmaktadır. Ahmad'a göre, Şemsi Paşa öldürülme muhtemelen Resneli Niyazi'yi bulup ortadan kaldıracak ve ihtilali doğmadan bitirecektir (Ahmad, 1971: 24).

Olaylarla ilgili en detaylı, hatta günü gününe, anlatımları Resneli Niyazi'nin hatıratında bulabiliriz. Uzun bir girişle doğduğu ve çok uzun yıllar görev yaptığı Rumeli'nin ve Makedonya'nın durumunu anlatarak başladığı hatıralarında Niyazi Bey, II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine karşı Cemiyet'in uzun yıllar gizlice faaliyetler yürüttüğünü ancak İngiltere Kralı ile Rus Çarı'nın Reval'de yaptıkları görüşmelerin ardından harekete geçmekten başka çare kalmadığını savunmaktadır (Vural, 2017: 51-88). Bardakçı da Reval Görüşmelerinin Osmanlı aleyhine anlaşmayla sonuçlanmasının ihtilali ateşleyen en önemli unsur olduğunda hemfikirdir. 9 ve 10 Haziran'da Estonya'nın başkenti Reval'de bir araya gelen İngiltere Kralı XII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola Osmanlı'nın parçalanması konusunda anlaşmalarının haber alınması ve Padişahın harekete geçmemesi üzerine, İttihatçılar planlarını uygulamaya karar vermişlerdir. Bardakçı Reval'de alınan, resmi olmayan, kararları aşağıdaki şekilde sıralamaktadır (Bardakçı, 2015: 90-92):

- Osmanlı'nın bazı bölgelerinin milletlerarası bir yönetime devredilmesi,
- Bunlardan Irak'ın İngilizlere, İstanbul ve Boğazların Ruslara terkedilmesi,
- Diğer devletlere sus payı verilmesi ve

- Osmanlı sınırları içindeki azınlıklar üzerinde Rusların ve İngilizlerin söz sahibi olmaları.

Resneli Niyazi, Abdülhamid ve çevresinin Reval'de alınan kararların mahiyetini anlamamaları veya görmezden gelme çabalarının İTC içinde büyük bir infiale neden olduğunu belirtmektedir. Ordudaki üst rütbeli askerlerin padişaha karşı çıkmaya cesaret edememeleri nedeniyle buna mâni olmanın küçük rütbelilere kaldığının farkında olduğunu ancak İttihatçılardan fazla bir destek alamayacağını bildiğini de ifade etmektedir. Niyazi Bey'e göre bunun nedeni, İttihat ve Terakki'nin Anadolu teşkilatına daha çok önem vermesi ve bu doğrultuda çalışmasıdır (Vural, 2017: 90). Yıllarca Cemiyet'in esas güç merkezinin Selanik, Manastır ve Üsküp olduğunu okuyanlar için bu bildirim oldukça ilginçtir. Ancak Anadolu'dan herhangi bir destek gelmediğini bilenler içinse daha da enteresandır.

Reval Görüşmesi ve alınan kararların duyulmasının hemen ertesinde İttihatçıların dağa çıkışı başlamıştır. 28 Haziran'da tek başına Padişah'a karşı isyan etme kararı alan ve bunu birkaç arkadaşıyla paylaşan Niyazi Bey, 3 Temmuz'da Resne'de dağa çıktığında yanında 200 kadar adam, 88. Alay Üçüncü Tabur cephaneliğinden aldığı her asker başına birer silah ve yine tabur emanetinden aldığı 544 lira 64 kuruşu vardır (Vural, 2017: 105-120). Dağa çıktığı 3 Temmuz ile İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 23-24 Temmuz akşamına kadar geçen 20 günlük sürede bölgedeki köyleri gezip köylülerin desteğini almaya çalışan Niyazi Bey, 20 Temmuz'da Ohri'de kendisine katılan Eyüp Sabri ile birlikte 2.000 kişilik bir güce ulaşmıştır. Bu sırada İTC Manastır Merkez Heyeti ile sık sık görüşmüş ve onların talimatlarıyla hareket etmiştir. Enver'in ise içinde bulunduğu Selanik Merkez Heyeti ile görüştüğü bilinmektedir. Ferik Şemsi Paşa'nın 7 Temmuz'da Manastır'da postaneden çıkarken korumalarının ve muhafızlarının arasında Mülazım Atıf tarafından öldürülmesi ve Atıf'ın da öldürülmeden oradan çıkarılması İttihatçıların popülaritesini oldukça arttırmıştır. Vural'a göre, insanların Abdülhamid'in istibdat yönetiminin ortadan kalkacağına olan inançları ilk defa arttırmıştır (Vural, 2017: 165-168). Öldürüldüğünde Şemsi Paşa'nın Fırka Kurmay Başkanı ise 1901'den beri emrinde çalışan Fevzi Çakmak'tır. Olayın tahkikatını yapan, cemiyetin gizli bir üyesi olan, Manastır Vilayeti Sermüstantiği Kemal Bey sorumluları bulamamış ve vaka faili meçhul olarak kapatılmıştır. İttihatçı olduğu da dile getirilen Fevzi Çakmak ise ordu içindeki ikiliklerin de etkisiyle İttihat ve Terakki'nin durdurulamayacağını da görerek çok ileri gitmemiştir (Akbaş, 2020: 24).

Niyazi Bey'in anılarında da vurguladığı gibi kilit noktalara hâkim olan İttihatçılar, her ne kadar 3. Ordu'nun işleyişini yavaşlatıp dağa çıkanları arama, yok etme emrini bilerek ve isteyerek ağırdan alsalar da II. Abdülhamid'in 23-24 Temmuz gecesi Meşrutiyet'i ilan

etmemesi halinde sonuçların ne olacağını öngörmek pek de mümkün değildir. Rumeli’de çok güçlü olsa da İstanbul’da veya Anadolu’da aynı güçte olduğuna dair bir bilgi de yoktur. Aksine Bleda, Talat Bey ile Manyasızade Refik Bey’in birlikte 1908 başında önemli kişileri örgüte katılmaya davet için gittikleri İstanbul’dan büyük bir hayal kırıklığıyla döndüklerinden bahsetmektedir. Örneğin zamanın Mercan İdadisi Müdürü Hüseyin Cahid Bey tekliften dehşete kapılmış ve onları örgütün adını İstanbul’da hiçbir yerde anmamaları konusunda şiddetle tembihlemiştir. Birkaç isimsiz genç dışında kimseyi ikna edemedi gerisin geri dönmüşlerdir (Bleda, 2010: 43-48). Bu açıdan bakıldığında İstanbul tarafında güçlü ve uzun bir direnme olsaydı, İkinci Meşrutiyet’in ilanının çok daha kanlı olacağını öngörebiliriz. Öyle ki Cemiyet üyeleri Meclis için İstanbul’a gittiklerinde bile olayın bu kadar sorunsuz ve kansız olmasına hala çok şaşırıldıklarını ifade etmişlerdir (Akbaş, 2020: 23). Buna karşın, dağa çıkanların büyük bir organizasyonu olduğuna dair de çok az bilgi vardır. Genellikle kişisel kararlarla hareket edilmiştir. Resneli Niyazi’nin veya Enver Bey’in kısa sürede yakalanması halinde güç kaybı yaşanacağı ve motivasyonun kırılacağı için başarısızlık kesin gibidir. Bu açıdan bu Meşrutiyet’in 1960 Askeri Darbesi’ne benzediğini iddia edebiliriz. Her ikisinde de hareketi başlatan alt kademe subayların, üst kademedeki veya iktidar yanlısı subaylardan bir karşılık almaları durumunda ne tür bir planlarının olduğuna dair çok az bilgimiz vardır. Bu tür bir karşı koyuş, her iki örnekte de muhtemelen darbeleri akim bırakacaktı. Ancak başarılı oldukları için her ikisini de devrim olarak adlandırmakta bir beis görülmemiştir. Ahmet İzzet Paşa da devrimin bu kadar kısa bir sürede ve kansız olarak başarılmasına çok şaşırıldığını belirtmektedir. Birkaç ufak tefek hadise dışında ülkede neredeyse hiçbir olay yaşanmamıştır. Cemiyet liderlerinin halk tarafından kurtarıcılar olarak görülmesi, Reval kararlarının kaldırıldığının Avrupa tarafından hediye olarak ilan edilmesi, Padişah’ın tahtta kalmasına rıza gösterilmesi ve bunun halkça olumlu karşılanması, kötü idareciler haricinde kimseye dokunulmaması ve bunların da hızlıca değiştirilmesi, İttihat ve Terakki’nin ülkenin iyiliği için gücü paylaşmayı kabul etmesi İkinci Meşrutiyet’in olumlu haberlere aç, bıkkın kitleler tarafından da kolayca sahiplenilmesini sağlamıştır (İzzet, 2019a: 67).

Bardakçı da Enver’in dağa çıkmasıyla Abdülhamid’in II. Meşrutiyet’i ilan etmesi arasında sadece 41 gün olduğunu, özellikle, vurgulamaktadır (Bardakçı, 2015: 94). Anladığımız kadarıyla, Abdülhamid yanlısı Paşalara yönelik suikastlar ve bunun yarattığı terör ortamı, görevli Paşalardan saraya giden mesajlardaki umutsuzluk nidaları ve korkudan harekete geçememeleri, Balkanların dört bir yanından saraya yağın ve Meşrutiyet’in ilanını isteyen telgraflar ve dağda sayısı gittikçe artan asker sayısı II. Abdülhamid’i Meşrutiyet’i acilen ilan etme kararı almaya itmiştir. Baskılara dayanamayan Padişah, 23-24 Temmuz gecesi, Kanun-i

Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyup Meclis'i göreve çağırarak Hürriyet'i ilan etmek zorunda kalmıştır (Bleda, 2010: 48). İttihatçıların olgunlaşmasına daha çok var diye düşündükleri Kanun-i Esasi bir gecede yeniden yürürlüğe konulmuştur (Akbaş, 2020: 23). Burada Abdülhamid'in olayların gidişatını görüp daha fazla büyümeden önünü almak ve kaybederken kazanmak düşüncesinde olduğu öne sürülebilir. Ancak tüm idaresi boyunca sorunlar karşısında tavizler vererek ülkeyi veya padişahlığını korumaya çalışan Abdülhamid'in son tavizi kendisi için de sonun başlangıcı olacaktır.

Aslında, İttihatçılar dahi, her şeyin bu kadar hızlı olup bitmesine ve Abdülhamid'in Meşrutiyet ilan etmesine oldukça şaşırılmışlar ve bir komploya karşın güvenilir bir kişinin yurtdışında kalmasına karar vermişlerdir. Bu kişi o esnada hala Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey'dir. Bir müddet daha Paris'te kalan Ahmet Rıza Bey, Paris'teki Müslümanları bir araya getirmeye çalışmış ve bunun için bir cemiyet kurmuştur. Gerekli tedbirlerin alındığına emin olunduktan sonra da İstanbul'a davet edilmiştir (Ahmet Rıza, 2001: 31-32). İlginç bir şekilde Paris'teki şubenin başında bulunan Ahmet Rıza Bey ile Selanik'teki şubenin başında bulunanların, mesela Talat Bey veya Enver Bey'in, o ana kadar kişisel tanışıklıkları olmamıştır. Aradaki tüm iletişim gizli mektuplar yoluyla veya Doktor Nazım tarafından sağlanmıştır.

Talat Paşa anılarında 93 Harbi'nden sonra yapılan anlaşmalarla Osmanlı'nın çok fazla toprak kaybettiğini, Bismarck'ın ülkesini çok hızlı geliştirmesi ve Üçlü İttifak'ı kurması üzerine İngilizlerin de Ruslarla yakınlaştığını, Avrupalıların sadece kendi çıkarlarını düşündüklerini ve Osmanlı'ya yardım etmeyip yapılmak istenen reformları bile desteklemediklerini vurgulamaktadır. Paris ve Berlin Antlaşmalarını imzalayanlar dahi artık Osmanlı'nın varlığına ve birliğine saygı göstermemektedirler (Kabacalı, 2019: 14-15). Olaylar o kadar hızlı ve trajikomik gelişmiştir ki Bulgaristan, 1908 yılında, maslahatgüzarının bir ziyafete davet edilmediği bahanesiyle Doğu Rumeli'yi ilhak ederken Avusturya, Berlin Antlaşması ile koruması altına verilen Bosna-Hersek'i sebep göstermeksizin topraklarına katmıştır. Rusya bir taraftan Slavları, diğer taraftan Ermenileri kışkırtırken 1914'te Said Halim Paşa Hükümeti'ne Doğu'daki altı vilayetin birleştirilmesini, Hristiyanların ve Müslümanların memur, polis ve asker olarak yarı yarıya alınmasını teklif etmekte beis görmemiştir. Durum dışarıda bu haldeyken içerdeyse de etnik unsurlar arasında bulunan Arnavutlar, Araplar ve Kürtler Padişah'ın koruması altında imtiyazlarını devam ettirmektedirler. Talat Paşa'ya göre, diğerleri bağımsızlıkları için uğraşırlarken, sefaletiyse geri kalan az kısım Hristiyanlar ile ayrıcalıklı zümre dışında kalan Türkler çekmektedirler (Kabacalı, 2019: 16-24).

1908 İhtilali'ne giden yolu döşeyen askerler arasında Ermeni, Bulgar, Yunan, Yahudi etnik azınlıkların bulunmaması ve sınırlı sayıda Arnavut dışında diğer etnik grupların da destek

vermemesi nedeniyle hareketin bir Müslüman Türk görüntüsü verdiğini söyleyebiliriz. Bu yıllarda Turancılık sanıldığı gibi aksine İttihat ve Terakki subayları arasında yaygın değildir. Hala pan-islamist politikalarla imparatorluğun eski şaşaalı günlerine döndürüleceği ve ümmetin de bunun arkasında duracağı düşünülmektedir. Genel gidişat İTC lider kadrosu arasında bile henüz doğru düzgün okunamamaktadır. Bu durum Bükreş Antlaşması'yla Arnavutların ayrıldığı 1913 yılına kadar devam etmiştir. Sonrasında acı gerçeklerle yüzleşmek zorunda kalan İttihat ve Terakki üst yönetimi elinde kalan topraklarda yaşayan halklara uygun olarak ümmetçi politikalara yönelmeye çalışmıştır. Ülkeden ayrıldıktan sonra da Enver Paşa'nın gönlünde tüm İslamları bir çatı altında birleştirmenin var olduğu açıktır. Anadolu'ya dönme ve Osmanlı'yı yeniden diriltme umudu kalmayınca Turancılığa yönelmiştir. Hanioglu, bunların aksine, Turancılık/Türkçülük akımının daha erken tarihlerde başladığını hatta 1908 Reval görüşmelerinin hemen ertesinde Cemiyeti harekete geçiren temel fikri gücün milliyetçilik olduğunu yazmaktadır (Hanioglu, 1989: 20). Halkın İttihatçıları desteklemesinin temel nedeni de savundukları liberal fikirlerden dolayı değil, ülkenin düştüğü derin çukurdan kurtarılması isteğindedir. Burada pompalanan milliyetçilik rüzgarları diğer düşüncelerin duyulmamasına neden olmuştur. Bu yeni örgüt ve izlediği fikirlerin, çok uzun bir süre korkak politikalar izleyen Osmanlı halkının hoşuna gittiğini söylemek de yanlış olmaz. Temel amacı en az toprak kaybıyla statükoyu korumak olan eski tip devlet adamlarına karşın Cemiyetin haris politikaları daha çok beğeni toplamıştır. Öte yandan, İttihatçılar da halkın bunlarla oyalanmasını yeterli bulup siyasal temsile ve halkla birlikte bir şeyler başarmaya karşı çok istekli değillerdir (Hanioglu, 1989: 21). O dönem imparatorluk topraklarında oldukça popüler olan ve uzun yıllardır bir arada yaşanan etnik unsurların tek tek kopmasına neden olan milliyetçilik ve ulus devlet fikirlerinin sonunda tek başlarına kalan Türkleri etkilemesi de oldukça olasıdır. Ancak bu etkileme Kurtuluş Savaşı yıllarına sarkacaktır.

3.4. İttihat ve Terakki: Lidersiz Bir Yapı

Resneli Niyazi'nin Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından köşesine çekilmesi üzerine kendisinden hemen sonra dağa çıkan en üst rütbeli subay olan İsmail Enver'in şöhreti tüm yurdu sarmıştır. İkinci Meşrutiyet ilan edildikten sonra Selanik Garı'na gelen Enver trenin kapısında İttihat ve Terakki Selanik Heyeti tarafından karşılanmış ve elini tutup havaya kaldıran Talat Bey "Yaşasın Hürriyet Kahramanı Enver Bey" diyerek onu yeni dönemin en önemli şahsiyetlerinden biri olarak uluslararası kamuoyuna takdim etmiştir (Bardakçı, 2015: 99). Yaşıtlarına göre daha hızlı yükselmesinin birinci ve belki de en önemli nedeni budur. İlerleyen

yıllarda buna Trablusgarb'da yaptıkları, Edirne'nin kurtarılması sırasında oynadığı rol ve saraya damat olması da eklenecektir.

Altını çizmek gerekirse Jön Türk Hareketi hiçbir zaman homojen bir yapı olmamıştır. 1908 öncesi olan çalkantılar ve bölünmeler 1908 Meşrutiyeti sonrasında da hız kesmeden devam etmiştir. Örneğin, Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra İstanbul'a gelen Ahmet Rıza umduğunu bulamadığı için kısa sürede İttihat ve Terakki'den kopmuştur. Bu bölünmelerin kök sebeplerinin 1908 öncesinde olduğu rahatlıkla söylenebilir. 1908'de İkinci Meşrutiyet'i zorla ilan ettiren de yurtdışındaki bu yapılar değil, Makedonya'da mukim bulunan 3. Ordu çevresinde toplanmış bir yeraltı örgütüdür. Hanioglu bu heterojen yapıya atıfta bulunarak farklı alanlarda farklı liderlerle karşılaştığını belirtmektedir. Dr. Nazım ve Dr. Bahaeddin Şakir örgütlenmeyi gerçekleştirip ihtilalci kimliğe kavuşmasında ön ayak olmuşken düşünce yapısını ve ideolojik zemini Ziya Gökalp ve Hüseyinzade Ali Bey oluşturmuştur. Cemiyetin bütün alanlardaki irtibat ve iş birliği faaliyetlerini Talat Bey ve Kâtibi Umumi Mithat Şükrü organize ederken olmazsa olmaz askeri alanla örgütün ilişkilerini de Enver ve Cemal Beyler götürmüşlerdir (Hanioglu, 1989: 16).

Talat Paşa'nın elde olan kısa anılarını yayına hazırlayan Alpay Kabacalı da bu konuya atıfta bulunmaktadır. İttihatçıların ülkeye tam olarak hâkim oldukları, Talat, Enver ve Cemal Paşaların hep birlikte kabinede yer bulduğu 1914 sonrasında bile birbirleriyle çekiştiklerini ve birbirlerine tam olarak güvenmediklerini belirtmektedir (Kabacalı, 2019: 5). Bu durum, tek bir liderin hâkim olmadığı örgütlerde sıklıkla görülen yapısal bir sorundur. Bu çekişmeler aralıklarla tekrar etmiş, ortam genellikle Talat Paşa'nın müdahaleleriyle sakinleşebilmiştir. Mesela Enver Paşa, Talat Paşa liderliğindeki sivil kanata güvenmediği için İstanbul'da Ordu Levazım Dairesi Reisi İsmail Hakkı Paşa önderliğinde olası bir kriz anında müdahale edecek özel bir askeri güç oluştururken Talat Paşa da "İaşeci" Kara Kemal eliyle esnaf derneklerine el atmış ve bunlardan gerektiğinde kullanılmak üzere İttihat ve Terakki militanı yetiştirilmesine çaba harcamıştır. Her ikisiyle ilgili skandallar savaş boyunca gündemi fazlasıyla işgal etmesine rağmen Paşaların koruması altındaki bu kurumlara ve kişilere dokunulamamıştır. Talat Paşa, ayrıca, aldığı kararları İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisinden ve Meclis'ten geçirerek kendisini güvenceye almıştır (Kabacalı, 2019: 6).

İttihat ve Terakki'nin hazırlık çalışmaları sırasında Şam'da olduğu için cemiyete katılamadığını söyleyen Ahmet İzzet Paşa, partinin kurucularının hiçbir zaman devrimle elde ettikleri güçten vazgeçme veya başkalarına devretme fikrinde olmadıklarını yazmaktadır. Devrimden sonra yeni birtakım insanların Cemiyete katılması doğaldır ancak sonradan katılanlar hep perde arkasından yönetilmiş ve hiçbir zaman gerçek yönetici pozisyonuna terfi

edememişlerdir. Sonradan katılanlardan bazılarının kurucular heyetine girmelerinin bile bu gerçeği değiştirmedini belirten İzzet Paşa, kendi katılımının İttihatçıların tutumlarını değiştirmesini başaramayacağı için hep uzak durduğunu söylemektedir (İzzet, 2019b: 266-268).

Ahmet İzzet Paşa, İttihat ve Terakki'nin lidersiz teşkilatlanma yapısına atıfta bulunurken başkansız bir cemiyeti beyinsiz bir insana benzetmektedir. Paşa'ya göre gizli bir komite olarak çalışırken oldukça yararlı olan bu uygulama ülkeyi yönetirken kesinlikle tatbik edilmemeliydi. Cemiyete hâkim bir baş olmadığı için zamanın irili ufaklı gazetelerinden, hamallar kahyasına, okul çocuklarından, önde gelen liderlere kadar herkes kendi görüşlerini Cemiyet'in görüşleri gibi yansıtmıştır. Bu nedenle, iktidara geldikten sonra, kısa süre içerisinde Cemiyet'in ileri gelenleri birbirleriyle çelişen açıklamalar yapmaya ve ulusal çıkarlara aleyhte kararlar almaya başlamışlardır. Üstelik, Avrupa'yı oldukça küçümseyen ifadeleri, dünyanın genel siyasetini önemsememeleri, ülkenin başına gelenleri sadece Sultan Abdülhamid'in yanlış politikalarına atfetmeleri, dışarıdan gelen nasihatlere kulak tıkamaları, askerlikte ast üst itaat zincirini kırmış olmaları ve blöfleriyle düşmanları korkutacaklarına olan inançları nedeniyle işler iyice içinden çıkılmaz hale gelmiştir (İzzet, 2019: 187).

Cemiyetin başından itibaren hiziplere bölündüğünü belirten Feroz Ahmad ise bu durumun İttihat ve Terakki'ye muhalif olanlarca ince bir şekilde kullanıldığını yazmaktadır. Ahmad'a göre, Cemiyet, Abdülhamid'e karşı olduğu zaman desteklenmiş ancak siyasi gücü eline almaya çalıştığı zamansa içerdeki hizipler kullanılarak kösteklenmiştir (Ahmad, 1971: 71). Cemiyetin gücünün bazen olduğundan fazla abartıldığını da yazan Feroz Ahmad, İttihatçıların bu durumu aşmayı, en azından, ilk dört beş yılda başaramadıklarını vurgulamaktadır. Bu nedenle zaman zaman döneminin en büyük ve en güçlü partisi olmasına rağmen İttihatçılar istediklerini çoğu zaman gerçekleştirememiştir (Ahmad, 1971: 106, 82).

3.5. Mustafa Kemal ve İttihat Terakki

Yurtiçi ve yurtdışı kaynaklarda Mustafa Kemal'in, bu süreçte, önemli bir rol oynadığına dair çok az bilgi bulunmaktadır. Hatta, Mustafa Kemal'in, İTC'nin içinde çok da aktif olmadığı bugün daha çok kabul edilen bir gerçektir. Diğer subaylar gibi anayasanın geri getirilmesini ve meclisin açılmasını desteklediği muhakkaktır ancak bunun ötesinde İttihatçılar arasında önemli bir faaliyeti bulunmamıştır. Aksine, Zürcher, 1922 tarihli Vatan gazetesine atıfta Mustafa Kemal'in Selanik'te bulunduğu Şubat-Mayıs 1906 arasında Vatan ve Hürriyet Fırkasının Selanik Şubesi'ni kurma çalışmalarında bulunduğunu ve ilk toplantıya Ömer Naci, Hakkı Baha Pars, Hüsrev Sami Kızıldoğan, İsmail Mahir ve Bursalı Mehmet Tahir'in katıldığını

yazmaktadır (Zürcher, 1995: 67-68). Ancak Mustafa Kemal görev yerinde olmadığına fark edilip geri çağırılması üzerine alalecele Suriye'ye gitmek zorunda kalmış ve Selanik Şubesi gelişmemiştir. Bundan sonra Trablusgarb'a gidip Enver ile birlikte savaşa dahi Mustafa Kemal'in İttihatçı hareket içerisinde başat bir rolü olmamıştır. Bununla birlikte ilerleyen yıllarda örgüt içinde bulunarak askerlerin siyasetle bir ilişkileri olmamasını isteyen grupta yer aldığı ve Türk milliyetçiliğini savunduğu görülmektedir (Zürcher, 1995: 89). Bleda da anılarında Mustafa Kemal'in Cemiyet'in üyelerinden birisi olmasına rağmen azalarla arasının pek de iyi olmadığını söylemektedir (Bleda, 2010: 102).

Mehmed Cavid Bey, günlüklerinde, Mustafa Kemal'in Vakit Gazetesi'nde Osmanlı Hürriyet Fırkasını Selanik'te Ömer Naci ile birlikte kendisinin kurduğunu söylemesi üzerine olayı dönemin canlı şahidi olan Canbulat'a sorduğunu, onun da kuruluş sırasında Mustafa Kemal'in isminin hiç geçmediğini ve zaten Mustafa Kemal'in de o sırada Selanik'te olmadığını söylediğini yazmaktadır. Sonrasında Suriye'den dönen Mustafa Kemal, azami beş kişiden oluşan bölüklerin birinde Canbulat'ın altında çalışmıştır (Cavid, 2000b: 268-269). Mustafa Kemal Meşrutiyet'i takip eden dönemde, Eylül 1908'de, devrime yerel halkın desteğini sağlamak için Libya'ya gönderilmiştir. Aynı dönemde Cemiyetin gözde subayları benzer nedenlerle Avrupa'nın çeşitli başkentlerine askeri ataşe olarak atanmışlardır. Enver Berlin'e, Ali Fuat Roma'ya, Hafız Hakkı Viyana'ya, Ali Fethi ise Paris'e gönderilmişlerdir. Bu görevin ardından Mustafa Kemal Selanik'e dönüp 11. İhtiyat Fırkasına Kurmay Başkanı olarak yollanmış, Nisan 1909'de İstanbul'a ilerleyen Harekât Ordusu'nun ilk Kurmay Başkanı olmuş ancak İstanbul'a yaklaşıncaya görevi, istemeden de olsa, arkadan gelen Mahmud Şevket Paşa'nın 3. Ordusunun kurmay heyetindeki Ali Fethi, Hafız Hakkı ve Enver gibi subaylara devretmiştir. Burada yaşadığı hayal kırıklığının yüksek olduğunu tahmin etmek zor değildir. Sonrasında 1910'da 3. Ordu'da görev almış, 1911 İlkbaharında ise Arnavut isyanını bastırmak için Mahmud Şevket Paşa'nın komutasında görevlendirilmiştir. Harekat sonrası İstanbul Genelkurmay'da görev almış ancak 11 Ekim'de Trablusgarb'a gönüllü olarak gidip İtalyanlara karşı savaşmak istediği için birliğine katılmamıştır. 8 Aralık 1911 ile 24 Ekim 1912 tarihleri arasındaysa yerli unsurlarla birlikte İtalyanlara karşı Libya'yı savunmada rol oynamıştır (Zürcher, 1995: 88-91).

Bu dönemde Libya'da yaşanan ama sebebi meçhul birtakım olayların Enver ile Mustafa Kemal'in arasını iyice açtığı iddia edilmektedir. Sebebi çok da bilinmeyen bu gerginlik uzun yıllar boyunca devam etmiştir. Hatta Sakarya Savaşı'nın hemen öncesinde 17 Temmuz 1921'de kendisine yapılanlardan duyduğu kızgınlıkla yazdığı mektupta Enver Paşa bu duruma da atıfta bulunmaktadır (Bardakçı, 2015: 17): "... *maateessüf Trablus'tan beri bildiğim ahlâk-ı*

şahsiyenizin bugün vardığınız mevkide bile tebeddül edemediğini görüyorum..... Sizi şahsi hırsınıza mağlup olarak bu kadar küçülmüş gördüğümünden dolayı teessüf ederim.”

Yine Bardakçı, Mustafa Kemal'in de Enver'in aleyhinde Sadrazam Mahmud Şevket Paşa nezdinde birtakım girişimlerde bulunduğunu belirtmektedir. Benzer bir durum Şehzade olarak Almanya'ya giden Vahdeddin'in de dikkatini çekmiş, kendisine eşlik eden yaveri Mustafa Kemal'de en çok dikkat çeken özellikleri çok parlak bir zekaya sahip olması, daha yükselme çıkma isteği ve Enver Paşa'ya karşı duyduğu sınırsız nefret olduğunu sıralamıştır (Bardakçı, 2015: 17). Enver ise bunları bilmesine ve duymasına rağmen genellikle görmezden gelmiştir. Ordunun üst kadroları Almanlara teslim edilmişken Anafartalar Kahramanı olan başarılı bir Türk subayını harcamayı ve buna karşı gelecek tepkileri karşılamayı göze alamamıştır, belki de. Çok tartışılan konuya da değinen Murat Bardakçı, Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili olarak Enver'in aynı dönemde yarbay olan Mustafa Kemal'i kıskanmasının mümkün olmadığını, birbirlerinden pek hoşlanmadıklarının bilinen bir gerçek olduğunu ama ilişkilerinin her zaman ast-üst saygısı çerçevesinde sürdüğünü belirtmektedir (Bardakçı, 2015: 17).

İTC askeri kanadı içinde de homojen bir yapı olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Enver'in başını çektiği grup en büyük yapı olmakla birlikte erken ölümüne kadar Hafız Hakkı'nın ve Ahmet Cemal'in de etkili olduğu ve Mustafa Kemal'in Ali Fethi ile birlikte Cemal'e yakın olduğu bilinmektedir. Savaş başladıktan hemen sonra Cemal Paşa'nın Suriye'ye gitmesi Mustafa Kemal'in etkinliğini azaltmıştır. 1913'te Sofya'ya askeri ataşe olarak gönderilen Mustafa Kemal 1915'te Çanakkale'de, 1916'da İkinci Ordu içinde Silvan'da ve 1917'de de 7. Ordu Komutanı olarak Suriye'de görev yapmıştır. Yine aynı yıl Veliaht Vahdeddin ile Almanya gezisine yaver olarak katılmış, gezi dönüşü karaciğer rahatsızlığı için 1918'de bir süre Karlovy Vary'ye gitmiştir. Dönüşünde Vahdeddin padişah olmuş fakat İttihatçıları karşısına almamak için Genelkurmay Başkanlığı'nı isteyen yaveri Mustafa Kemal'i reddedip kendisini 7. Ordu'ya tayin etmiştir (Zürcher, 1995: 100-104). Mustafa Kemal bu süreç boyunca İTC içinde olsa dahi üst yönetimine, özellikle de askeri kanadın tek güç sahibi Enver'e ulaşması mümkün olmamış ve taleplerini yerine getirememiştir.

3.6. Denetleme İktidarından Tam İktidara Uzanan Yıllar

Kabacalı 1908 ile 1913 yılları arası İttihat ve Terakki için “Denetleme İktidarı” olarak tasvir etmiştir (Kabacalı, 2019: 4). Daha önce devletin üst kademelerinde çalışmadıkları için tecrübe eksiklikleri bulunan İttihatçılar bu dönemde her ne kadar siyasi ve askeri olarak kuvvetli olsalar da kabineye girmeye ve tüm gücü ellerine geçirmeye soğuk bakmışlardır. Amaçları

iktidara gelme hazırlıklarını tamamlamak, ülkede özgürlükleri yaymak ve sistemi tam manasıyla oturtup tecrübelenmek olarak özetlenebilir (Kabacalı, 2019: 4-6). Ahmet İzzet Paşa bunda Cemiyet'in faaliyetlerini henüz ülkenin sınırlı şehirlerinde yapmasına ve bazı yerlerde neredeyse hiç örgütlenmesi olmamasına bağlamaktadır. Bu süreç içerisinde yapılanmasını tamamlayacak ve kendisini iktidara hazırlamaya çalışacaktır. Öte yandan, pek çok önemli yetkilinin atanması için İTC'den teyit alınmakta ve Goltz Paşa'nın da dediği gibi ihtilali gerçekleştiren 3. Ordu kendi başına buyruk bir "askeri cumhuriyet" gibi davranmaktadır (İzzet, 2019a: 69).

Ahmet Rıza Bey de İttihat ve Terakki'nin iktidara, beklemediği bir anda, kavuşmasının yarattığı şaşkınlığa anılarında yer vermektedir. Cemiyet hürriyet için çok çalışmış ancak sonrasında ne yapacağını pek düşünmemiş gibidir. Paris dönüşü İstanbul'da gittiği Cemiyet merkezinde daha önce adını sanını duymadığı ama Meşrutiyet için kendisinden daha çok çalışmış gibi görünen bir takım garip adamlarla karşılaştığını anlatmaktadır Ahmet Rıza Bey. Selanik'te bulunan genel merkez uzaktan emirlerle işi yönetmeye çabalarken birkaç eski üyeye Cemiyet'e sonradan katılanlar hükümetle ve vilayetlerle temas kurmaya çalışmaktadırlar. Anadolu'da örgütlenmenin oldukça eksik olduğunu vurgulayan Ahmet Rıza Bey, üye sayısını fazla göstermek için kapıların ardına kadar açıldığından, bu yüzden de Abdülhamid'in eski hafiyelerinin bile Cemiyet'e üye olduklarından yakınmaktadır. Kısaca ortalıkta liyakatli, deneyimli, işi götürebilecek kişiler hemen hemen hiç yoktur (Ahmet Rıza, 2001: 33).

Eyicil, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini takip eden günlerde İttihatçıların aşırı İngilizci buldukları Prens Sabahaddin ve görüşlerine karşı olmalarına rağmen İngiliz yanlısı politikalarıyla tanınan Kâmil Paşa'nın sadrazamlığa, yine Prens'e oldukça yakın olan Recep Paşa'nın da Harbiye Nazırlığına getirilmesini garip bulmaktadır. Yine de kısa süre de olsa bir iyimserlik havası hâkim olmuş, Reval kararları ortadan kalkmış, Makedonya'da çetecilik faaliyetleri sona erdirilmiş hatta kapitülasyonların daraltılması istekleri yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Lakin önce Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, ardından Yunanistan'ın Girit'i, Avusturya-Macaristan'ın ise Bosna Hersek'i topraklarına katması ve son olarak ortaya çıkan 31 Mart Vakası balayı dönemini çabuk bitirmiştir (Eyicil, 2021: 142-144).

İttihat ve Terakki'ye 1907 yılında dahil olan İsmet İnönü de Meşrutiyet ilan edildikten sonra Cemiyet'in iktidarı direkt olarak eline almak yerine kontrol makamında kalmasının çok ciddi bir hata olduğunu ifade etmektedir. İttihatçılar Kanun-i Esasi ilan edilir edilmez her şeyin kendiliğinden düzeleceğine o kadar inanmışlardır ki idareyi almak için bir hazırlık yapmayı gerekli görmemişlerdir. İhtilal olmuş ama hükümetler yine Padişahın kontrolünde kalmıştır (İnönü, 2018: 139). Pabucun pahalı olduğu 31 Mart Vakası ile anlaşılmış, bundan sonra bir

şeyleri düzeltmeye çalışmışlardır. Ancak yine de Babıali Baskını'na kadar önemli bir hamle yapamamışlardır. Yani, İttihat ve Terakki zihniyeti, uzunca bir süre iktidarda olmasına rağmen muktedir olamamıştır.

Konuyla ilgili Feroz Ahmad da önemli tespitlerde bulunmaktadır. Ahmad, orta sınıf burjuvazi olarak tanımladığı İttihatçıların (Ahmad, 1971: 40), tecrübeleri olmadığı için Meşrutiyet'in ilanından sonrası yönetimi üzerlerine almak istemediklerini ve kendiliğinden kenara çekildiklerini yazmaktadır (Ahmad, 1971: 38). Burada İttihatçıların önyargıları nedeniyle rütbesiz, şöhretsiz birilerinin yani kendilerinin nazır ya da sadrazam olmayı hayal edemediklerini ve bunun halk tarafından da kabul edilmeyeceğini düşündüklerini belirtmektedir. Bunun ülkede anarşi çıkarmasından korktukları için de yönetimi geçmişin üst düzey yaşlı görevlilerine bırakmışlardır (Ahmad, 1971: 39).

15 Haziran 1913'te Mahmud Şevket Paşa'nın suikaste kurban gitmesinin ardından Cemiyet "Tam İktidar"ı ele alma döneminin geldiğine karar verip düğmeye basmıştır (Kabacalı, 2019:4). 17 Haziran'da Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa liderliğinde kurulan kabinede, bazıları sonradan katılsa da İttihatçıların liderleri Talat Paşa Dahiliye Nazırı, Enver Paşa Harbiye Nazırı, Cemal Paşa Bahriye Nazırı ve Mehmed Cavid Bey de Maliye Nazırı olarak görev almışlardır. Bu tarihe kadar bir hükümet kurmak için gereken çabayı İttihat ve Terakki'nin gösteremediğini Talat Paşa da hatıralarında yazmaktadır. Bundan önceki dönemlerde Cemiyet, ülkenin dış işlerine karışmamış ve hükümetlere "körü körüne" itaat etmiştir. Bu nedenle de bu kabineden öncesine yönelik bir hata varsa bu, o dönemin kabinesinden ve sadrazamından sorulmalıdır Talat Paşa'ya göre (Kabacalı, 2019: 41). Tabi ki bu kendi dönemini aklamaya yönelik bir bakış açıdır ve doğru olmadığı da iddia edilebilir.

Döneme ilişkin yorumlarında Murat Bardakçı, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 ile Babıali Baskınının gerçekleştirildiği 1913 yılları arasında Osmanlı halkının yüzyıllardır yaşamadığı bir şeyi, yani özgürlüğü, yeniden tattığını söylemektedir. İttihat ve Terakki'nin resmi olarak iktidarda olmadığı, muhalefete, basına ve kişilere yeni hakların verildiği bu yıllarda alınan bu tat, gelecek nesillerin de peşinde koştuğu bir hülya olmuştur. Fakat 1913 sonrası ülkeye Abdülhamid yıllarını aratan bir "istibdat" yeniden gelmiştir. Abdülhamid döneminde muhaliflerin katledildiği pek görülmezken bu dönem muhalif siyasilerin ve gazetecilerin üst üste katledilmeleriyle geçmiştir. Ölümünden kurtulanlarsa Anadolu'nun çeşitli yerlerinde uzun süren sürgün hayatları yaşamak zorunda kalmışlardır (Bardakçı, 2015: 12-13). Benzeri sonraki yıllarda ülkemizde ve demokratik kültürü çok oturmamış ülkelerde de görüleceği üzere iktidarlar büyük bir özgürlük fırtınasıyla ülkeyi değiştirmek için gelip problemleri çözemeyince de başarısızlıklarının duyulmaması için hınçlarını muhalif

unsurlardan çıkarmaktadırlar. Fakat en sonunda ülkeye önemli bedeller ödetmelerine rağmen yine de iktidarı kaybetmektedirler. Bu kötü gidişatı tersine çevirmek tüm iyi niyete rağmen çoğunlukla mümkün olamamaktadır.

Bununla birlikte İttihat ve Terakki ülkede uzun bir süredir unutulmaya yüz tutan bir kavramı yeniden ülke gündemine sokup insanlara hatırlatmıştır: Kendine güvenmek (Bardakçı, 2015: 12-13). Kazanılan askeri başarılar, yapılan iktisadi reformlar, vatandaşlara verilen haklar ve ülkeyi geliştirme çabaları bu güveni arttıran nedenlerdir. Belki de bu “güven” sayesinde İstiklal Savaşı kadroları mücadeleyi bırakmamışlar ve başarıya ulaşmışlardır. Şevket Süreyya da kendi neslinin, eski, çürümüş, hantal ve çağdışı istibdat rejimini ortadan kaldırıp gururlu bir gelecek ümidi verdikleri için İttihat ve Terakkicilere borçlu olduğunu ancak bu ümidi boşa harcadıkları ve hayal kırıklığına neden oldukları için de kızgın olduklarını söylemektedir (Aydemir, 1976: 281).

Ahmet İzzet Paşa, İttihat ve Terakki inkılabını yapanların ilk kısmını iyi niyetli, fedakâr, vatanperver ve hamiyetli kişiler olarak anmaktadır. Ve Paşa’ya nazaran, eğer inkılap olmasa, her hâlükârda ülkenin yok oluşu daha kısa bir sürede ve feci şekilde meydana gelecek, memleketin her köşesinde isyanlar çıkacak, ordu başsız kalacak ve yabancı devletler de Osmanlı’yı kolayca parçalayacaklardır (İzzet, 2019a: 314-315). Çünkü yaptığı yanlışlarla Sultan Hamid devleti paralize etmiş, İttihatçılar ise çok zor bir göreve talip olmuşlardır. Şayet kontrol yukarıda nitelikleri verilen İttihatçıların elinde kalabilseydi, İzzet Paşa’ya göre, ülkenin kurtulma şansı vardı fakat gidişata el koyan ve iş bilmeyen Fransız İhtilali tutkunu ikinci ekip Fransa’da yaşanan süreci burada da uygulamak isteyince olay kopmuştur (İzzet, 2019a: 316). Paşa bu kişilerin kimler olduğuna ilişkin bilgilere anılarında yer vermemiş ama Talat Paşa, Hayri Bey, Kara Kemal ve Mithat Şükrü’nün dürüstlüklerine özel bir vurgu yapmıştır.

Anılarında Talat Paşa da İttihat ve Terakki’nin son durumuna ilişkin bilgileri paylaşmıştır. Buna göre Cemiyet’e ilişkin son değişiklikler 1913 ve 1914 yıllarında yapılan kongrelerde gerçekleştirilmiştir. Partinin bugünkü siyasi yapıyla kıyaslandığında Parti Meclisi olarak adlandırılabilir “Fırka İdare Heyeti” ve Merkez Karar Yürütme Kurulu’na oldukça benzeyen bir “Merkez-i Umumi”si bulunmaktadır. Merkez-i Umumi’de her fikir serbestçe bazen de sertçe tartışılmaktadır. 1907 Şeraiti’nde yazıldığı gibi Fırka, hükümetin de üzerinde konumlanmış ve Nazır dahi olsa İT üyeleri gelip kanunları öncelikle burada savunmak zorunda bırakılmışlardır. Bu kadar büyük bir fırka içerisinde farklı fikirlerin olması ve bunların özgürce savunulması da oldukça doğal karşılanmıştır (Kabacalı, 2019: 37-40).

Unutulmamalıdır ki, Talat Bey’in anıları yurtdışına çıktıktan sonra yazıldığı için genellikle kendisini savunmaya yöneliktir. Daha çok, ülkede kalsa ve Divan-ı Harb’e verilse

yargılanacağı konular üzerine, kalem oynatmıştır. Anılar oldukça kısa ve ağırlıklı olarak savaş zamanı Ermeni Meselesini açıklamaya yönelik olduğundan İttihat ve Terakki'nin işleyişi hakkında çok fazla detay vermemektedir. Bunun dışında fazlaca yolsuzluk eleştirisi alan vagon ticareti üzerine yorumlarda bulunmuş ama nihayetinde suçluları İTC'nin dışında bulmuştur. Dönüp baktığında İTC üyelerini, ülkesine her zaman sadık kalan, temiz ruhlu ve parayla işi olmayan milliyetçiler olarak tanımlamıştır. Yolsuzluk, hırsızlık gibi konularda herhangi bir İTC üyesini suçlamanın büyük bir yanlış olduğunu yazmış ve böyle bir suçlamayı şiddetle reddetmiştir (Kabacalı, 2019: 33-37).

3.7. Sonuç

II. Abdülhamid yılları pek çok açıdan 600 yıllık imparatorluğun en zor yıllarıdır. 1293 Osmanlı Rus Harbi'nin büyük bir felaketle sonuçlanması ve ezeli düşman Rusların ancak Yeşilköy önlerinde Batılılarca durdurulabilmesi ve oraya dikilen anıt yeni yetişen her Osmanlı gencinde ciddi bir travma yaratmıştır. Ülkeyi içinde bulunduğu açmazdan kurtarmak isteyen Genç Türklerin kurduğu ilk gizli örgütün ifşa edilmesi sonrası kurucuları sürgüne yollanmış, bazıları da yurtdışına kaçmışlardır. Paris'te ve Cenevre'de yeniden örgütlenseler de istedikleri ivmeyi bir türlü yakalayamamışlardır. Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile 1907 yılında sağlanan birleşme olayların seyrini değiştirmiş ve İkinci Meşrutiyet'e giden kapıyı açmıştır. İngilizler ile Rusların Reval'de Osmanlı'yı paylaştıkları haberinin gelmesi ise fitili ateşlemiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir başka husus ise İttihatçıların İstanbul, Anadolu veya Arap topraklarında herhangi bir örgütlenmelerinin olmamasıdır. İttihat ve Terakki, Balkan Savaşları'na kadar, ağırlıklı olarak Rumeli'deki ordu çevrelerinde etkilidir.

II. Meşrutiyet'i kansız bir devrim olarak nitelemek doğru olacaktır. Resneli Niyazi ve Enver Bey'in dağa çıkması, Atıf Kamçıl'ın Şemsi Paşa'yı öldürmesi ve Rumeli'nin dört bir yanından padişaha telgrafların yağması üzerine Abdülhamid geri adım atarak beklenmeyecek kadar kısa bir sürede Meşrutiyet'i ilan etmiştir. Hatta hatıralarda buna İttihatçıların bile oldukça şaşırarak görülmektedir. Bu nedenle, Padişahın herhangi bir sürprizine karşı Ahmet Rıza Bey birkaç ay yurtdışında bekletilmiştir. Dolayısıyla kısa sürmesi, kanın akmasını da engellemiştir.

Hatırlatmak gerekir ki oldukça gizli bir yapıya sahip olan İttihat ve Terakki'de üyelerin birbirlerini tanımamasının bile önüne geçilmiştir. Liderin yakalanıp örgütün dağılmasının önlenmesi için de tek bir lider etrafında toplanılmamıştır. Gizli örgüt fırkaya döndükten sonra da bu lidersiz yapı korunmuş ve tek bir kişinin tüm fırkayı eline geçirmesi önlenmiştir. Uzun yıllar sonra Talat Paşa siyasi kanadın, Enver Paşa ise askeri kanadın lideri olarak sivrilmiş ancak kabinede alınacak kararların bile öncelikle partinin yetkili organlarında onaylatılması

uygulamasından vazgeçilmemiştir. Bu lidersiz yapı, özellikle iktidardayken, zaman zaman ciddi sorunlar da yaratmıştır.

İttihatçılar ilk başlarda tecrübesizliklerini bahane ederek iktidarın uzağında kalmayı ve sadece denetlemekle yetinmeyi tercih etmişler ancak ülkenin bir türlü bunalımdan çıkamaması ve sorunların temelinde kendilerinin görülmeye başlanması üzerine harekete geçerek iktidarı ellerine almışlardır.

Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki ile ilişkileri hep bir tartışma konusudur. Anlaşıldığı kadarıyla kendisi, kısa bir süre de olsa, İttihatçılarla bir birliktelik kurmuş ancak sonrasında gerek görev nedeniyle Suriye'ye gitmek zorunda kalması gerekse de fikirlerin uyuşmaması nedeniyle onlardan ayrılmıştır. Yine de ülkeyi savunmak için çağrı yapıldığında İttihatçı subaylarla birlikte Trablusgarb'a gitmiş ve orada bir yıl kadar Enver Bey ile birlikte savaşmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BÜYÜK SAVAŞ YILLARI

4.1. Balkan Savaşları – Hayalleri Değiştiren Savaşlar

Bu dönem insanların zihinlerinde en az 1293 Rus Harbi kadar yer tutan ve onları üzen bir başka hadise de Birinci Balkan Savaşıdır. Bu savaşta kaybedilen Osmanlının kuruluş toprakları ve milyonlarca insanın göçe zorlanması çok ciddi bir travma yaratmıştır. 1912 yılına gelindiğinde özgürlükleri savunarak Meşrutiyet'i ilan ettiren ve ülkenin daha çok toprak kaybetmesini önleyeceğini hatta çöküşü durduracağını iddia eden İttihat ve Terakki yaklaşık dört yıldır ülke yönetiminde söz sahibidir. Her ne kadar ülkeyi yöneten kabineye girmemişlerse de pek çok konuda İTC'nin görüşü ve hatta onayı mutlaka alınmaktadır. Buna rağmen Balkan Savaşı'nın patlak vermesi ve düşman birliklerinin Çatalca'ya kadar ilerlemesine engele olunamaması büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Buradaki can alıcı noktalardan birincisi, ordunun birkaç gün içerisinde darmadağın olması ikincisi ise yüzlerce yıl hakimiyetinde yaşayan unsurların Osmanlı'ya karşı savaşması ve onu bozguna uğratmasıdır.

Talat Paşa'ya göre savaşın kaybedilmesinin nedeni iktidardaki Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinin savaşa hazırlıksız yakalanmasıdır. Gazi Muhtar Paşa, Avrupalıların Balkan ülkeleriyle Osmanlının savaşmasına izin vermeyeceklerini düşünerek askeriyedeki ıslahatları gerçekleştirmek üzere eğitim altına alınmış yaklaşık 100 bin kişilik kıtaları terhis etmiş, Avrupalıların Osmanlı'nın savaşı kazanacağına ve kaybeden uluslar üzerindeki egemenliklerini arttıracaklarına inandıkları için savaşı önlemek için bir baskı yapmamışlardır (Kabacalı, 2019: 20-22). Savaş kopunca bir taraftan terhisler devam ederken öbür taraftan askere alımların yapılması gibi garip bir durum oluşmuştur. Üstelik yeni sistem de işin tuzu biberi olmuştur. Kimsenin birbirini tanımadığı bir ortamda başarının gelmesi de mucizeye kalmıştır.

Ahmet İzzet Paşa hatıralarında, kendi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği sırasında, Balkanlarda beliren tehlikeye karşı beş aşamalı bir plan hazırladığından bahsetmektedir. Tüm alternatiflerin çalışıldığı bu planların dördüncüsü küçük Slav Hükümetlerinin (Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ) birleşerek Osmanlı'ya saldırması, beşincisiyse tüm Balkan devletlerinin birleşip saldırması üzerine alınacak önlemlere ilişkindir. Ancak kendisi bir emrivakiyle Yemen'e gönderildikten sonra bu projeler taarruzdan başka bir şey düşünmeyen Harbiye Nazırı Nazım Paşa tarafından rafa kaldırılmış ve ordu Balkan Savaşları'na hazırlıksız yakalanmıştır. Yanlış yönlendirilen ve taarruza geçirilen ordu iki gün içinde bozguna uğramış ve Çatalca'ya kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Oysa İzzet Paşa'nın planlarında savunmayla başlanması ve Bulgar hücumlarının akamete uğratılması sonrasında da hücumla kaybedilen yerlerin geri

alınması hedeflenmiştir (İzzet, 2019a: 141-147). Ancak bunlar uygulanmadığından, sadece iki gün içinde 500 yıldır elde olan Balkan topraklarının büyük bir kısmı kaybedilmiş ve büyük bir felaket yaşanmıştır.

İzzet Paşa'ya göre yenilginin birden fazla nedeni vardır. Öncelikle Harbiye Nazırı Nazım Paşa gereksiz bir özgüvenle gerekli önlemleri almamıştır. Terhis edilen askerler çok geç toplanmış, askerden kaçışlar engellenememiştir. Üstelik savaş sırasında askerlerin iiaşesi sağlanamamış ve aç bırakılmışlardır. Yıllardır askeri törenlerin dışında talim ve manevra yapmayan askerler geçen sürede savaş becerilerini kaybetmişler, orduda ast üst itaat zinciri kırıldığı için de disiplin kaybolmuştur. Hazırlanan planlar dikkate alınmamış ve yeteneksiz yöneticiler yüzünden yanlış stratejiler uygulanmıştır. Son olarak, teknik ve ağır silah sanayiinde geç kalınmış olunması nedeniyle hemen her silah ve mühimmatta dışa bağımlılık artmış ve yenilgiler kaçınılmaz hale gelmiştir (İzzet, 2019a: 191-197). Aksu da Nazım Paşa'yı suçlu görmektedir. Bölgeyi en iyi bilen komutan Ahmet İzzet Paşa savaşın yaklaştığı hissedilmesine rağmen sudan bir sebeple Yemen'e gönderilmiş, tüm sorumluluk Balkanları yeterince tanımayan Harbiye Nazırı Nazım Paşa'ya kalmıştır. Savaşa gerçek bir plan olmadan yakalanmak, savaştan hemen önce yapılan terhisler, subaylar arasında yaşanan anlaşmazlıklar, silah ve cephane sıkıntıları, iiaşe sorunları ve askerlerin siyasetle ilişkileri yaşanan büyük bozgunun en önemli nedenleridir (Aksu, 2017: 28).

Halide Edip de bu günleri anlattığı kitabında savaşa 1912 Ağustos'unda Muhtar Paşa'nın liderliğindeki Büyük Kabine'nin karar verdiğini anlatmaktadır. Savaş ilan edilir edilmez, Osmanlıların kazanacağı zannıyla, İngiliz Asquith Hükümeti bir açıklama yaparak savaş sonunda statükonun bozulmayacağını ilan etmesine rağmen savaşı Osmanlı'nın kaybetmesi üzerine Londra Antlaşması'nda tüm gücüyle Balkan Devletleri'nin yanında yer almıştır (Adivar, 2020a: 200). İngilizlerin bu kaypak tutumu tüm yurttaki büyük bir infiale neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na giden yolu bu tutum da olumsuz etkilemiştir. O sırada İngiltere'de Londra Büyükelçiliği görevini yerine getiren Tevfik Paşa ise İngilizlerle yaptıkları görüşmelerde özellikle iki nokta üzerinde durduğunu belirtmektedir: Edirne ve Adalar. Osmanlı için bu iki toprak parçası ölüm kalım meselesidir ve kesinlikle terk edilemezdir. Edirne, Osmanlı'nın bir önceki başkenti olup tamamıyla bir İslam şehridir. Üstelik buranın kaybedilmesi halkı manevi anlamda yıkacak ve onanmaz yaralar açacaktır. Adalar ise hem Çanakkale Boğazı'nın, dolayısıyla İstanbul'un güvenliği hem de Anadolu'ya yakın oldukları için değerlidir. Adalar başka birisine bırakılırsa ülkenin güvenliği de tehlikeye girecektir (Çetin, 2015: 172). Bu öngörülerin haklı olduğu zamanla ortaya çıkmıştır. Edirne'nin kaybedilmesi üzerine halk galeyana gelmiş, hükümetler büyük sorunlar yaşamışlar, Edirne'yi yeniden alan

Enver Paşa ise efsanevi bir halk kahramanına dönüşmüştür. Adalar'ın bırakılmasının etkileriye günümüze kadar devam etmiş ve ülke için çok ciddi bir güvenlik sorununa dönüşmüştür.

Halil Mentеше, Balkan devletleri arasında kurulan ittifak kadar Batılı Devletler ve Rusya'nın uyguladığı politikaların da hezimetin nedenleri arasında sayılması gerektiğini belirtmektedir. Bunların uyguladığı ikircikli politikalarla birlikte içerideki muhalefetin ayak oyunları nedeniyle İttihat ve Terakki gereken tepkiyi vermekte gecikmiştir Halil Bey'e göre. Babıali Baskını'nı bu nedenle olumlu bulan Halil Bey, ardından kurulan Mahmud Şevket Paşa ve Said Halim Paşa hükümetlerinin adımlarıyla Edirne'nin geri alınabildiğini yazmaktadır (Menteşe, 2019: 69-86). Birinci Balkan Savaşı'nın kaybedilmesi üzerine 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra'da Balkan Devletleri ile Osmanlı arasında imzalanan Londra Barış Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin Batı sınırları Enez hattına kadar çekilmiş, Selanik, Girit ve Güney Makedonya Yunanistan'a bırakılmış, Kuzey ve Orta Makedonya ise Sırbistan'a devredilmiştir. Osmanlı'nın en önemli kentlerinden birisi olan ve İTC'nin fikri yapısının oluştuğu Selanik'in yanı sıra yüzlerce yıllık Osmanlı kentleri Manastır, Üsküp, Kosova, Priştine hep birlikte tek bir silah atılmadan kaybedilmiştir. Olayı faciaya dönüştürense Osmanlı askerlerinin şehirleri teslim etmelerinden sonra yaşananlardır.

Kemal Tayfur 1912 Olaylarının 100. Yılı münasebetiyle kaleme aldığı yazısında yaşananları çok çarpıcı şekilde anlatmaktadır (Tayfur, 2012). Savaş öncesi Bulgaristan'da 1,5 milyon olan Müslüman Türk sayısının savaş sonrası sayımda 672 bin olarak tescillendiğini yazmaktadır. 567 bin Türk, Osmanlı'nın kalan topraklarına yani büyük bir oranda Anadolu'ya göç ederken geri kalan 250 bin kişininse göç öncesinde veya yoldayken uğradıkları saldırılar sonucu veya yolda yaşadıkları hastalıklar ve açlık nedenleriyle hayatlarını kaybettiklerini belirtmektedir. Balkan Savaşı sonrasında yaşananları Troçki'nin kaleminden veren Tayfur onun Prizren'de yaşananlar için, *“Sırlar etnografik istatistiklerde kendi işlerine gelmeyen verileri düzeltme yönünde ulusal bir çabayla, tamamen sistemli bir şekilde Müslüman nüfusu yok etmektedirler”* diye yazdığını belirtmektedir (Tayfur: 2012). Türkiye'ye ulaşanların sayısının ancak 414 bin olduğunu söyleyen Tayfur, olaylar öncesi nüfus sayısı dikkate alındığında 650 bin kişinin ya katledildiği ya da yolda açlık ve hastalıklara kurban gittiklerini söylemektedir. Bunlara savaşlar sırasında öldürülen askerler ve görevliler dahil değildir. Savaşlar bittiğinde Balkanlar'daki Müslüman nüfusunun yüzde 35'i göç ettirilmiş, yüzde 27'si ise katledilmiştir. Demografik yapı sadece bir iki yıl içerisinde öyle bilinçli bir şekilde değiştirilmiştir ki her 100 Müslümandan 62'si yaşadığı topraklardan bir daha geri dönmek üzere çıkarılmıştır.

Halide Edip de o günleri büyük bir elemle anlatmaktadır. Harbe hazırlıksız giren Osmanlı mültecilere de hazırlıksız yakalanmıştır. Balkanlardan kopup gelen yüzbinlerce muhacir İstanbul'daki tüm camileri doldurmuş hem orduda hem de mülteciler arasında görülen kolera salgını şehri esir almıştır. O yıl İstanbul'da görülen sefalet tasvir edilemeyecek kadar korkunçtur (Adıvar, 2020a: 201). Durumun korkunçluğunu Şevket Süreyya Aydemir de kitabında tasvir etmektedir. Aydemir'e göre bu devletin koca tarihinde uğradığı en haysiyet kırıcı yenilgidir. Ordular iki üç gün içinde dağılmış, neredeyse yarım milenyumdur elimizde olan Osmanlı'nın en değerli ve verimli toprakları tek bir silah bile atılmadan kaybedilmiş, yüz binlerce insan arkasına bile bakmaya fırsat bulamadan kendilerini İstanbul'a atmak zorunda kalmışlardır. Karmaşaya yaşanan hastalıklar da eklenmiş ve çok kısa bir sürede yalnızca koleradan 40 bin kişi vefat etmiştir. Bulgarlar İstanbul'a kadar ulaşmışlar, Adriyatik'te bir kıyıya sıkışıp kalan ordumuzun kılıç artıklarının ülkeye dönmesi oradaki denizlere hâkim olan Yunanlıların insafına kalmıştır (Aydemir, 2017c: 26). Henüz elli yıl önce tüm bu ulusları tek başına yöneten Osmanlı vatandaşları için bu travma kolay kolay atlatılabilecek gibi değildir. Hele Abdülhamid'i indirip yerine gelen ama henüz resmi olarak ülke yönetimini eline alamayan İttihatçılar için durum daha da vahimdir. O kadar uğraştan sonra tarihin en acı yenilgilerinden birine iktidarlarında şahitlik etmek tüm yöneticilerin kolay kolay kaldırabileceği gibi değildir. Üstelik İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Batılıların savaşın başındaki ve sonundaki iki yüzlü tavırları da bundan sonraki karar alma mekanizmalarını ciddi biçimde etkileyecektir. Ancak unutulmaması gerekir ki dönem, altı ay önce savaşan devletlerin, altı ay sonra ittifaklara imza attıkları bir dönemdir. Her şey çok kısa sürede değişmektedir.

Her ne kadar günümüzde pek hatırlanmasa da 93 Rus Harbi ile Birinci Balkan Savaşı'nın ülkeyi kurtarmak isteyen dönemin genç aydınlarının ve askerlerinin iç dünyalarında büyük bir acıya yol açtığı ve buna yol açanlarla hesaplaşmak istedikleri kesin gibidir. Bu nedenle İkinci Balkan Savaşı sırasında Bulgarların ileri hareketla aldıkları eski payitaht Edirne'nin Enver Paşa öncülüğündeki birlikler tarafından Avrupalıların itirazlarına rağmen geri alınması tüm ülkede coşkuyla karşılanmış ve manen bitik durumda olan milletin maneviyatını bir nebze de olsa arttırmıştır (Kabacalı, 2019: 21). Hiç kuşkusuz bu işten karlı çıkan bir diğer grupsa İttihat ve Terakkicilerle "Edirne Kahramanı" unvanını alan Enver Paşa'dır. Öte yandan, her iki savaşta da Rusya'nın Bulgarları, yok etmek istercesine Osmanlı'nın üzerine saldırtması, Enver Paşa'nın iktidarda bulunduğu süre içerisinde Çarlık Rusya'sına karşı hep soğuk durmasına neden olmuş ve tehlikenin büyüğünün Ruslardan geleceğini düşündürmüştür. Oysa Edirne'nin geri alınması sırasında Ruslar hiçbir harekette bulunmamışlardır. Cemal Paşa hatıralarında Bulgar Sefiri Mösyö Tuşef'ten nakille Rusların Edirne'yi geri almamıza ses

etmemelerini, İstanbul'u kendi paylarına ayırmalarına bağlamaktadır. Ruslara göre Edirne başka bir ülkede kalırsa İstanbul'u korumak mümkün olmayacaktır. Üstelik Bulgaristan üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmek için de Edirne çok iyi bir lojistik merkezdir. Bu nedenlerle ileri harekate bilerek ses etmemişlerdir (Cemal, 2018: 61). Paşa bu düşüncüyü çok mantıklı bulmuştur.

Edirne'nin geri alınmasını anılarında aktaran Cemal Paşa, özellikle İngilizlerin Osmanlı'nın bu isteğinin dillendirilmeye başladığını öğrenir öğrenmez İstanbul'daki elçilikleri vasıtasıyla ileri hareketin önlenmesi için çabaladıklarını ama başarılı olamadıklarını dile getirmektedir. Hatta Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'in Avam Kamarası'nda Türklerin böyle bir harekate girişmesi durumunda İstanbul'u bile kaybedebileceğini söylediğini yazmaktadır (Cemal, 2018: 59-60). Paşa'ya göre vekiller arasında da Edirne'nin geri alınması hususunda fikir birliği yoktur. Hatta Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa oluşabilecek siyasi olaylar konusunda oldukça endişeli olup ordunun iaşesi için de yeterli paranın bulunmasını şart koşturmuştur. Ahmet İzzet Paşa ise Edirne'nin bir taarruzla alınması mevzusunun tartışılması için çağrıldığı Vükela Meclisi'nde Süleyman Elbistani Efendi'nin bir taarruz durumunda Bulgarların müttefiklerinin desteklerini alarak bizi bozguna uğratacaklarından korktuğunu söylemesi üzerine artık bunlardan korkmamıza gerek olmadığını ve genel siyasete ilişkin bir çekince yoksa ordunun taarruza hazır olduğunu söylediğini yazmaktadır. İleri harekatta Hurşit Paşa'nın Kurmay Başkanı Enver Bey'e süvarileriyle ilerlemesi için izin verilmesi üzerine Enver Bey Bulgarların boşalttığı Edirne'ye girip buranın kurtarıldığını Başkumandanlıktan önce tüm memlekete telgraflarla yaymıştır (İzzet, 2019a: 169-171). Bu Enver Paşa'ya "Edirne Kahramanı" unvanını getirmiştir. Enver Paşa hakkındaki olumsuz düşünceleri hatıralarında açıkça belli olan ve yaşananlardan genelde onu sorumlu tutan İzzet Paşa yine de Edirne'nin alınması sırasında Talat ve Enver Paşa'nın karar vericiler üzerinde çok büyük bir baskı kurduklarını da söylemeden geçememektedir.

Aksu, İkinci Balkan Savaşı'nı, Enver Paşa ile özdeşleştirmekte ve onun yeniden doğuşu olduğunu yazmaktadır. Paşa'nın güzel talihi burada da kendisini yalnız bırakmamış ve Edirne'yi alarak tüm ülkede itibarını en üst seviyeye çıkarmıştır. Ayrıca yapılan İstanbul Antlaşması'nda bir ilk olarak kaybedilen topraklarda kalan Türklerin durumlarına ilişkin hükümlere yer verilmiştir. İmza koyan devletler bunların din, mezhep ve dil öğrenim özgürlüğünü teminat altına almışlardır (Aksu, 2017: 38).

4.2. Almanların Osmanlı Ordusunu İslah Çalışmaları

93 Harbi sonrası Rusların oldukça hızlı ilerlemesi, Osmanlı'nın bunu durdurabilecek gücünün olmaması, İngiltere ve Fransa'nın da yardım taleplerine duyarsız kalması Osmanlı'yı yeni arayışlara itmiş ve bunun için Almanların kullanılması düşünülmüştür. Almanya ile Abdülhamit döneminde başlayan ilişkiler Tevfik Paşa'nın Berlin Büyükelçiliği sırasında ivme kazanmış ve ordunun modernizasyonunun Alman sistemine uygun olarak yapılması, eğitim için subayların getirilmesi, gerekli olan silah, cephane, gemi gibi ihtiyaçların Almanya'dan karşılanması birinci öncelik olmuştur. Karşılıklı yakınlaşma Tevfik Paşa'nın II. Abdülhamid'in Hariciye Nazırlığını yaptığı 1895 ile 1909 yılları arasında en üst düzeye çıkmıştır (Çetin, 2015: 53-83). Osmanlı idarecilerinin, o yıllarda, güçsüzlüğün ve yalnızlığın getirdiği karamsarlık duygusuyla hiç kimseyi küstürmemek adına bir politika kurguladığı görülmektedir. Batılı ülkelerden kim ne isterse verilmiş, hatta bu paylaşımın diğerini incitmemesi için birine bir pay verildiğinde diğerine de başka bir pay verilmesi olağan bir durum haline gelmiştir. Öyle ki maliye ıslahatları Mösyö Jolie, jandarma ıslahatları General Bauman başkanlığındaki Fransız heyetlerince yapılırken mülki işleri İngiliz müfettişlerinin, bahriye Amiral Limpoos'un ve gümrükler de Bay Crawford'un başkanlığındaki İngiliz ıslahat heyetlerine bırakılmıştır. Diğer taraftan orduyu da Almanların ıslah etmesi istenmiştir. Demiryolları imtiyazları Batılı devletlere paylaştırılırken askeri ihtiyaçlar da bunlar arasında bölüştürülerek satın alınmıştır. İşler o kadar ileri gitmiştir ki Doğu illerini yönetmesi için İngiltere'den bir vali istenmiş ancak Rusların tepkisinden korkan İngilizlerin reddetmesi üzerine buraların idaresi Danimarkalı ve İsveçli müfettişlere havale edilmiştir (İzzet, 2019a: 182-183). Adli ve mali kapitülasyonları, Batılı ülkelere istenen istikrazları ve Duyun-u Umumiye yönetimini de dahil edersek ülkenin fiili bir işgal altında olduğunu söylemek sanırım yanlış olmaz.

Bahriye'ye İngiliz sisteminin adapte edilmesi uygulamasına II. Abdülhamid Dönemi'nde başlanmış, II. Meşrutiyet yıllarında da devam etmiştir. 1909'dan Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar geçen sürede üç ayrı İngiliz heyeti Osmanlı Bahriyesinin başında bulunmuş ve ıslahatlara yardımcı olmuşlardır. Amiral Douglas Gamble, Amiral Sir Hugh Pigot Williams ve Amiral H. Limpoos başkanlığındaki bu heyetlerden ilk ikisi yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle görev süreleri dolmadan istifa ederek ayrılmışlar, sonuncusuysa Cihan Harbi'nin başlaması üzerine ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Heyetlerin en önemli görevleri; donanmayı gözden geçirip yeni bir yapısal planlama yapmak, tersaneyi işler hale getirmek, yurtiçi ve yurtdışı silah ve ihtisas kurslarıyla nitelikli personel yetiştirmek ve yönergeler hazırlayarak Bahriye'nin modernleştirilmesine çalışmak olmuştur (Gençoğlu, 2015: 621-622). Limpoos döneminde belirli bir aşamaya gelen ıslahatlarda, erlerin açık deniz

eğitimlerine başlanmış ancak 9 Eylöl 1914'te Donanma Komutanlığı'na Alman Souchon Paşa'nın atanmasıyla tüm bu işler yarıda kalmıştır. O dönemde aralarında 10 amiralin de bulunduğu 60 İngiliz subay Osmanlı Donanması'nda görev yapmış, karadaki subayların sayısının 25 generalle beraber 130 civarına ulaşmıştır (Turan, 2000: 170). Aynı konuyu aktaran Karadoğan, İngilizlerin bilerek bazı ıslahlara engel olduklarını veya işi yokuşa sürdüklerini belirterek yaşanan birtakım sorunları dile getirmiştir. Karadoğan'a göre, Ruslarla stratejik iş birliği anlaşması imzalayan İngilizlere ısrarla stratejik görevler verilmesi büyük bir hatadır ve en nihayetinde de bu anlaşılmış ama geç kalınmıştır. Ülke savunmasının en önemli kısmını oluşturan donanmanın yabancı subayların elinde olması büyük bir zafiyete yol açmış ve Türk personel tarafından da hep olumsuz karşılanmıştır. Adalar Denizi'nin savunulmasına, yığınak nakliyatına veya ikmal hatlarına dönük herhangi bir plan veya program oluşturulmamıştır. Verilen eğitimler hep teorik ve basit birkaç gemi düzen hareketleriyle sınırlı tutulmuştur. İngiliz komutanlarla imzalanan sözleşmelerde savaş durumunda başka ülkelerin donanma kumandanlığı yapamayacakları belirtilmesine rağmen gerekli tedbirler alınmamıştır (Karadoğan, 2008: 781). Nitekim savaş öncesi Yunanlılar için çalışan Amiral Gamble savaş sırasında da İngiliz Donanması'nda Osmanlıya karşı savaşmıştır.

Savaş Dönemi'nin Bahriye Nazırı Cemal Paşa anılarında donanmanın durumunu detaylıca anlattıktan sonra yaklaşan savaşi da göz önünde bulundurarak ilk iş olarak bütün gemi, muhrip ve torpidolarımızı muayene ettirip ihtiyaç duyulanların hemen bakıma alındığından bahsetmektedir. Sonrasında İngilizlerin de yönlendirmeleriyle tersane, fabrika ve havuzların ıslah edildiğini, yeni bir tersane kurulması için çalışmalara başlandığını, modern harp gemilerinin sipariş edildiğini ve İngiltere'de yapılan ama çeşitli bahanelerle teslim edilmeyen Osmaniye ve Reşadiye gemilerinin gönderilmesi için baskı yapılmaya başlandığını yazmaktadır (Cemal, 2018: 110-114). Bu iki dretnot, parası da ödenmesine rağmen, İngilizlerce teslim edilmemiştir. Dönemin yöneticileri için beklenen bir durum olmakla birlikte yine de büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Cemal Paşa hatıralarında Meşrutiyet sonrası orduyu Alman subaylara teslim etme fikrinin ilk defa Sadrazam Mahmud şevket Paşa'dan çıktığını belirtmektedir. Venizelos'un Yunanistan'da uyguladığı sistemden etkilendiğini belirten Sadrazam, II. Meşrutiyet sonrası geçici tedbirlerle 1913'e kadar gelindiğini ama Balkan Savaşları'nda ordunun durumunun köklü bir ıslahat yapmayı gerekli kıldığını iddia ederek yapılması gerekenin gerekirse tüm ordunun kontrolünü bir Alman generaline vermek ve beraberinde getireceği Alman askeri uzmanların da tüm sistemi değiştirmesine izin vermek olması gerektiğini belirtmiştir. Liman von Sanders ve heyetinin İstanbul'a gelmesi için ilk girişimlerde bu şekilde bulunulmuştur. Bunda Enver Paşa'nın kesinlikle bir dahli

bulunmamaktadır. Hatta Cemal Paşa'ya göre, Enver Paşa, Sanders'in Kolordu Komutanı olarak çalışmasını sakıncalı bulmuş ve sistemi genel müfettişlik olarak tanzim etmiştir (Cemal, 2018: 83-84). Şevket Süreyya Aydemir Alman askeri heyetinin gelmesi için imzalanan antlaşmanın tarihini 27 Ekim 1913 olarak vermektedir (Aydemir, 2017c: 62). Bu Enver Paşa'nın resmi olarak göreve gelmesinden önce ancak Said Halim Paşa sadaretinde kurulan İttihatçı Hükümetin göreve gelmesinden hemen sonradır. Dolayısıyla Enver Paşa gibi güçlü ve etkili bir şahsiyetin bu kadar önemli bir antlaşmada konuya dahil olmaması pek mümkün görünmemektedir. Onayı alınmış olmalıdır.

Alman Heyeti'nin göreve başlamasına ve buna Boğazların da dahil olmasına en büyük tepkiyi kendisini Boğazların tek sahibi olarak gören Rusya vermiş, onları, Cemal Paşa'ya göre aralarındaki gizli anlaşmaya göre İstanbul'u Rusya'ya veren, Fransa ve İngiltere takip etmiştir (Cemal, 2018: 84-85). Ordunun ıslahını Almanlara bırakan Osmanlı, sanki diğerlerini de gücendirmemek için donanmasının ıslahını İngilizlere, jandarmasının ıslahını da Fransızlara bırakmıştır. Abdülhamid'in kimseyi gücendirmeden devleti olabildiğince uzun süre yaşatmaya odaklanan bu kurt kapanı Dünya Savaşı ile kapanacaktır. Savaşın başlamasıyla birlikte İngiltere ve Fransa'yı küstürmeme politikası tamamen terk edilmiş ve tüm ıslahatları gerçekleştirmek için Almanya ile çalışılmaya başlanmıştır. Mustafa Çolak'ın ifadesiyle Enver Paşa, Osmanlı'yı "İslam Dünyasının Prusyası" yapmak için çalışırken Almanya da bu isteğe karşılık verip güçlü bir Osmanlı yaratmaya uğraşmıştır. Almanya'nın hedefi Osmanlı üstünden diğer İslam ve Türk ülkeleriyle irtibat kurmak iken, Osmanlı da bu iş birliğini, gerekli reformları tamamlayarak ülkesini refaha kavuşturmak için kullanmaya çalışmıştır (Çolak, 2019: 110-111). Öyle ki Almanya diğer hiçbir ülkenin yapmadığı şekilde Ocak 1917'de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü dahi kabul etmiştir.

Aydemir savaşın başlangıcında 42 kişi olan Alman Askeri Heyetinin zamanla 600 subay ve astsubaya kadar çıktığını belirtmektedir. Liman von Sanders'in başkanlığındaki heyete sonradan çok önemli görevler ifa edecek subaylar da eklenmiştir (Aydemir, 2017c: 62). Mete Soy Türk heyette bulunan bazı subayların isimlerini, görevlerini ve görev yerlerini verdiği yazısında savaşın hemen öncesinde sadece 42 olan sayının savaş başlar başlamaz önce 70'e çıkarıldığını ve bilahare yüzlerle ifade edilecek kadar çoğaldığını belirtmektedir (Axis History, Alman Subaylar, Erişim Tarihi: 30.08.2022) (Askeri Heyet'teki subayların bazılarının listesi, görevleri ve görev yerleri için bakınız EK C). Listeden de görüleceği üzere gelen subaylar ülkenin hemen hemen tüm askeri kurumlarında ve bölgelerinde görevlendirilmişler ve genellikle de en kritik pozisyonlarda bulunmuşlardır. Üstelik bu heyete Yavuz ve Midilli'de görev yapan Souchon Paşa gibi Osmanlı subayları olarak kabul edilenler dahil değildirler.

Ayrıca, ordu komutanlıklarının önemli bir kısmında da Almanlar görev yapmışlardır. Örneğin, von Sanders Paşa Trakya ve İstanbul'dan sorumlu Birinci Ordu'da, Çanakkale ve Ege'den sorumlu Beşinci Ordu'da ve Şam'da Bağdat'ı geri almak için kurulan Yıldırım Ordularında görev yapmıştır. İsmi çok sık duyduğumuz Colmar von der Goltz Paşa Padişah'ın ve Enver Paşa'nın danışmanlıklarını yaptıktan sonra İstanbul'daki Birinci Ordu'nun ve Irak'ta bulunan Altıncı Ordu'nun komutanlığı görevlerini ifa etmiştir. Dönemin hatıra yazarları arasında pek de iyi anılmayan General Erich von Falkenhayn Suriye ve Suriye ve Filistin'den sorumlu Yıldırım Ordularının komutanlığında bulunmuşken Albay Kress von Kressenstein ise Filistin'deki Sekizinci Ordu ile Kafkasya'daki Alman Ordularının komutanlıklarını yapmıştır. Ayrıca, 1914 ile 1917 arasında Erkan-ı Harbiye Kurmay Başkanı olarak görev yapan General von Schellendorf'un yerine 1917'de General von Lenthe ve Ocak 1918'den sonra da General Hans von Seeckt atanmıştır. (Axis History, Alman Subaylar, Erişim Tarihi: 30.08. 2022). Dolayısı ile Almanların istedikleri an istedikleri bilgilere ulaşmaları oldukça kolay görünmektedir. Üstelik bu kadar subayın gerekli olup olmadığı da tartışmalıdır.

Alman Heyeti'nde görev yapanların listesine, onlarla birlikte çoğunlukla yan yana çalışan, İsmet İnönü de anılarında yer vermektedir. Buna göre ilk defa Moltke ile birlikte 1756'da gelen Alman Heyetlerindeki subayların sayıları II. Abdülhamid Dönemi'nde Goltz Paşa ile birlikte artmıştır. 1908-1913 arasında İttihat ve Terakki ile de çalışan Goltz Paşa yerini, yeni anlayışla Liman (von Sanders) Paşa yönetimindeki heyete bırakmıştır. 1913 yılında göreve başlayan Bronsart Paşa, Weber Paşa, Back Paşa, Trommer Paşa, Weidtmann Paşa, Bischof Paşa gibi isimlere 1914 yılında Falkenhayn Paşa, von Seeckt Paşa, Gressmann Paşa, von Gleich Paşa gibi subaylar eklenmiştir. Savaşla birlikte 1918 yılında görevleri biten Alman heyeti 1925-1939 arasında bir dönem daha genç Türkiye Cumhuriyeti'nde görev yapmışlar ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte de ülkeden ayrılmışlardır (İnönü, 2018: 563-564). İnönü'ye göre heyet içinde görev yapan Almanların Türkiye'ye asıl geliş amaçları ülkelerinin menfaatlerine uygun olarak çalışmak ve politikalar geliştirmektir. Özellikle Suriye ve Arap Yarımadası'nda savaş sonrası için Osmanlı'dan farklı stratejiler gütmüşlerdir. Bunu hiçbir zaman açıklıkla dile getirmediklerini belirten İnönü, Almanların ülkeye geri dönmek üzere gelmediklerini aktarmaktadır. Savaşın kaybedilmesi tüm planları değiştirmiş ve belki de ülkemiz için en hayırlısı olmuştur (İnönü, 2018: 154). Lakin bu kadar kısa sürede sistemi değiştirmek mümkün olamadığından bazen subayların görevleri "sözde" kalmış, örneğin donanma, İngiliz sistemiyle çalışmaya devam etmiştir. Üstelik 1878'den beri devamlı Osmanlı aleyhinde çalışan ve ülkeyi parçalamak için Reval'de Rusya ile anlaşan İngiliz sistemiyle. Bu

durumun sakıncaları sonradan ortaya çıkmakla birlikte Reval Görüşmeleri için ihtilal yapan İttihat ve Terakki'nin İngilizlere karşı çıkmaması da oldukça ilginçtir.

4.3. Büyük Harbin Ayak Sesleri ve Alman İttifak Antlaşması

Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda atılan en önemli adımlardan birisi de Almanlarla yapılan ittifak antlaşmasıdır. Dile getirilenlerin aksine bu antlaşmaya kadar Osmanlı Devleti kendisine Avrupa'da müttefikler aramış ama hem İngilizlerden hem de Fransızlardan ret cevabı almışlardır. Hatta Almanlarla 2 Ağustos 1914'te imzalanan antlaşmadan hemen önce, Temmuz ayı içerisinde Cemal Paşa, Fransızları müttefik olmaya ikna edebilmek için Paris'e seyahat etmiş ama büyük bir hayal kırıklığıyla geri dönmüştür. Fransızlarla çok yakın ilişkileri olan Cavid Bey'in de bir katkısı olamamıştır. Aydemir kitabında sadece Cemal Paşa'nın Fransızlarla anlaşma yapmaya çalışmadığını, Enver ve Talat Paşaların da Ruslarla anlaşmak için çalıştıklarını yazmaktadır. Üstelik Fransızlarda aradığını bulamayan Cavid Bey, İngilizlerle arayı yapmak için uğraşırken önde gelen bazı İttihatçılar da Balkan devletleriyle ittifak kurmak için gizli görüşmeler gerçekleştirilmekteydiler (Aydemir, 2017c: 27). Osmanlı yaklaşan büyük savaş öncesi hummalı bir şekilde kendisine Batıda müttefik aramış ancak görüşmelerin hepsi başarısızlıklarla sonuçlanmıştır. Hatırlatmak gerekirse, son yüzyılda Osmanlı Devleti, gayri resmi bir devlet politikası olarak, yabancı devletlerin desteklerini alabilmek adına, onların kendi içişlerine karışmalarına izin vermiş ve bu devletlerin yurtiçinde sahip olduğu imtiyazları durmadan genişletmiştir. Her taviz başka bir tavizi doğurmuş, tavizi koparan da bunu kaybetmemek için savaş çığırtkanlığı yaptığından, verilen tavizi geri almak mümkün olmamıştır. Örneğin, Abdülhamid döneminde Fransızlara tanınan ayrıcalıklara, Rusya'ya karşı desteklerini alabilmek için, Said Halim Paşa Hükümeti döneminde de yeni ayrıcalıklarla devam edilmiştir. Bu bağlamda, jandarma teşkilatının ıslahı Trablusgarb Savaşı nedeniyle ülkeyi terk eden İtalyanlardan alınıp General Bauman önderliğindeki Fransızlara verilmiş, hatta uzun yıllardır Alman sistemine bağlı olmasına rağmen ordunun ıslahının da Fransızlara verilmesi düşünülmüştür. Dönem itibarıyla Osmanlı yollarını çoğunlukla Fransızlar yapmış ve maliye memurlarının başına da işleri düzene sokması için bir Fransız genel müfettiş atanmıştır. Ayrıca, onları hoşnut edebilmek için altı destroyer, iki denizaltı ve on iki deniz uçağı sipariş edilerek orduya Fransız dağ topları alınmıştır. Verilen tüm bu tavizler ve silahlara harcanan muazzam paralarla hedeflenen tek amaç, Fransız kamuoyunun desteğini alarak yaklaşan savaşa Fransızların dahil olduğu ittifak içine girebilmektir (Cemal, 2018: 123-126).

Paşalar arasında Fransızlara yakınlığıyla bilinen Cemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı başlamadan ve Almanlarla ittifak antlaşması imzalanmadan önce Fransızları ikna etmek için

neler yaptıklarını anlatırken Temmuz 1914'te Fransa'ya yaptığı ve başarısızlıkla sonuçlanan seyahatten de bahsetmektedir. Fransızların daveti üzerine bir donanma tatbikatını izlemek için gerçekleştirilen bu seyahatte Cemal Paşa, dönemin Dışişleri Bakanı Viviani ve Siyasi İşler Müdürü de Margerie ile görüşmüştür. Yapılan görüşmelerde Cemal Paşa, Fransızların ve İngilizlerin ana imparatorluklarını Güneydoğu'dan gelecek tehlikelerden korumak için Osmanlı'ya ihtiyaç duyduklarını, Yunanlılarla aramızda süregelen Adalar sorununun halledilmesi halinde Osmanlı'nın da bu ittifaka dahil olabileceğini ve bunun da Osmanlı'yı Ruslara karşı koruma işlevi göreceğini muhataplarına iletmiştir. Bunun gerçekleşmesi halinde, Fransız ve İngilizlerin ezeli düşmanları Almanlara da şark yolu tamamen kapanacaktır. Burada Osmanlı'nın birincil amacı ülkeyi Rus işgaline karşı güvence altına almak olduğu açıktır. Ancak Cemal Paşa'ya ittifakın diğer üyelerinden (İngiltere ve Rusya) teyit alınmadan Fransa'nın kendi başına hiçbir teşebbüse girmeyeceği iletmiştir. Cemal Paşa anılarında bunu *"Bu kadar bir hayal kırıklığına uğrayacağımı hiç ümit etmezdim!"* diyerek dile getirmektedir. (Cemal, 2018: 126-131). Muhtemeldir ki Fransızları ikna edebileceğine kendisini ve diğer kabine üyelerini çok fazla inandırmıştır. Anlaşma yapılması çok arzu edilmesine rağmen, İngiltere ile de durum pek farklı değildir. Reval Görüşmeleri'nde Osmanlı'nın parçalanmasının görüşüldüğü bilinmesine rağmen İngiltere ile ilişkileri geliştirmek için dönemin kabine üyeleri çok çalışmışlardır. Çünkü, her borç isteğinde Osmanlı'yı Fransızlara yönlendiren, Ermeni meselesine durmadan burnunu sokan, İtalyanların Trablusgarb'ı ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhak etmesine ses etmeyen Almanya'ya güven çok fazla değildir (Cemal, 2018: 120-121). Cemal Paşa'ya göre İngilizlerin desteğini kazanabilmek için Basra Körfezi'nde ve Yemen'de göz yumulan tavizlere ilaveten Bağdat tren hattının Basra'ya kadar uzatılmasına izin verilmiş, Dicle ve Fırat üstündeki gemilerin işletme hakları onlara bırakılmış, Aydın tren hattı anlaşmasının biten süresinin uzatılmasına ve ilave istasyonlar yapılmasına rıza gösterilmiş, Arabistan'da petrol kaynaklarını araştırmalarına karışılmamış ve Samsun ile Trabzon limanlarının inşası imtiyazları da kendilerine bırakılmıştır (Cemal, 2018: 121). Hatta Mahmud Şevket Paşa Hükümeti Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilayetlerin idaresi için İngiliz valilerin istenmesine kadar ileri gitmiş ama hiçbiri İngilizleri durdurmaya yeterli olmamıştır (Menteşe, 2019: 88-89).

Dönemin Londra Büyükelçisi ve son Sadrazam Tefik Paşa da anılarında İngilizlerle yapılmak istenen ittifaka değinmektedir. 1911 yılında başlayan temaslar, 1 Haziran 1913'te resmi ittifak teklifinin yapılmasıyla bir seviye ileriye taşınmış ancak İngiltere bir anlaşmaya girmek yerine, Osmanlı'nın tarafsız kalması gerektiğini bildiren birtakım tavsiyelerde bulunmuştur (Çetin, 2015: 181; Aydemir, 2017c: 505). Tarafsızlık durumunda İngiltere'nin

teklifleri, iki yeni savaş gemisinin hibesi ile diğer ikisinin de uygun koşullarla satılması ve Yunan hücumunun olmayacağına dair güvence verilmesi olarak sıralanmıştır. Karşılığında da savaş boyunca tarafsızlık ile Goben ve Breslau mürettebatının gözaltında bulundurulması istenmiştir. 17 Ağustos'ta Sadrazam Said Halim Paşa bunların sağlanacağını Tevfik Paşa'ya iletmiş ancak toprak bütünlüğü konusunda İngiltere'den istenen teminat bir türlü alınamamıştır. Verilen teminatlar ya şifahi olmuş ya da ikinci kişiler üstünden iletilmiştir (Çetin, 2015: 182-185). Halil Mentеше'ye göre İngilizlerle ittifak görüşmelerine ilk olarak Hakkı Paşa başlamıştır. Cemal Paşa'nın hatıralarında anlattığı tavizlerin yanı sıra, Hükümet, yeni tersanelerin inşası ve var olanların yenilenmesi işini de İngilizlere vermiştir. Hatta İngiltere'de inşa edilmekte olan Reşadiye ve Fatih zırhlılarına ilaveten yeni siparişlerin verilmesi ve gümrüklerin ıslahı için de bir İngiliz yetkilinin görevlendirilmesi kabul edilmiştir. Ancak ittifak önerisi hiçbir zaman karşılık bulmamış ve sadece mali kapitülasyonların kaldırılması, diğer devletlerin de onay vermesi şartıyla, kabul edilmiştir (Mentеше, 2019: 108-111). Dolayısıyla, verilen onca tavize rağmen Osmanlı pek bir şey kazanamamıştır.

Ahmet İzzet Paşa, Avrupa ülkeleri ile ittifak arayışlarının kendisi Harbiye Nazırlığı görevindeyken başladığını ve bunun için çeşitli ülkelerle görüşüldüğünü yazmaktadır. Paşa, kendisinin de ülkenin içinde bulunduğu "sönük bir yalnızlık"tan kurtulmasını böyle bir ittifakta görmekte ve buna taraftar olduğunu ifade etmektedir. Lakin kendi ittifak anlayışının savunmaya, İttihatçılarınsa taarruza dayalı olduğunu vurgulamaktan da geri durmamaktadır. Hatta bu ittifak arayışları Mahmud Şevket Paşa döneminde başlamış ve ülkenin İngiltere, Fransa ve Almanya arasında uzlaştırıcı politikalar izlenmesine çabalanmıştır. İttihatçılar da Balkan Savaşları'ndan hemen sonra, belki de gelen büyük harbi hissederek, Bulgaristan ve Romanya ile savunma anlaşmaları yapılması için yoğun çaba harcamışlardır (İzzet, 2019a: 180-182).

Dönemin Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey, savaş sonrası Beşinci Şube'de yapılan sorgulamasında Osmanlı için en büyük sorunun Rusya olduğunu ve bir ittifak antlaşması yapılmasının ihtiyacının devletin kendisini Rusya'ya karşı koruma altına almak istemesinden kaynaklandığını söylemektedir. Şükrü Bey'e göre Almanya ile yapılan bu antlaşma Rusya'nın saldırması halinde devreye girecek olması ve Osmanlı'ya tam bir koruma sağlayacağı için antlaşmanın imzalanmasını doğru bulmuştur. Benzer bir antlaşmayı Said Halim Paşa, Rusya ile de yapmak istemiş ancak gelen cevapta Ruslar, Osmanlı'nın kendi himayesine girmesini istemiştir. Oysa Almanlar Osmanlı'ya eşiti gibi davranmış ve Osmanlı'yı zillet altında bırakacak bir istekte bulunmamışlardır. Üstelik antlaşmayla Rusların tehdidi bertaraf edilmiş ve Almanya ile Avusturya-Macaristan kapitülasyonların ilgasını da kabul etmişlerdir. Tüm bu

nedenlerle Almanlar ile imzalanan antlaşmayı tam bir başarı olarak addeden Ahmet Şükrü Bey, savunmasında İngiltere veya Fransa'dan gelen bir tekliften ise haberinin olmadığını belirtmiştir (Kocahanoğlu, 2017a: 152-155).

Bu süreçte Ruslarla bir anlaşma yapılması ihtimali de gündeme gelmiştir. Osmanlı'nın son birkaç yüzyıldaki en büyük düşmanı olmasına rağmen Ruslara yapılan ittifak antlaşması önerisini Feroz Ahmad kitabında dillendirmektedir. Ahmad, ittifakın Talat Paşa tarafından teklif edildiğini belirtmektedir. Ülkenin Almanya'nın kontrolü altına girmesinden rahatsız olan Paşa'nın Ruslarla anlaşmak istediğini ve teklifin Rus Elçisi Giers tarafından da desteklendiğini ifade etmektedir. Ancak müttefik olma yerine düşman olmanın, Osmanlı topraklarını ele geçirmek için daha iyi bir yol olduğunu hisseden Ruslar, bu isteği geri çevirmişlerdir (Ahmad, 2016: 192). Teşkilat-ı Mahsusa'nın son Başkanı Hüsamettin Ertürk de anılarında Rusya ile yapılmaya çalışılan bir antlaşmadan bahsetmektedir. Ancak Feroz Ahmad'ın aksine Ertürk, bunun Enver Paşa'nın bir projesi olduğunu belirtmektedir. Enver Paşa, Balkan Savaşı'nda kaybedilen toprakları bir türlü içine sindirememiş ve bunları geri almak için planlar yapmıştır. Rusya ile anlaşılırsa Kafkasya'daki ordular Garp cephesine nakledilecek ve Alman kurmay subayları da memleketlerine gönderileceklerdir. Ertürk'e göre, Said Halim Paşa'nın da haberinin olduğu Rus Elçisi ve Ataşemiliteri ile yapılan bu gizli görüşmeler olgunlaşma aşamasına geldiğinde Almanlar Goben ve Breslau emrivakisi ile işleri bozmuşlardır (Tansu, 2016: 128-129).

Bardakçı'ya göre de İttihatçılar arasında ülkenin zayıflığı nedeniyle bir saldırı durumunda korunmak için güçlü bir ülkeyle ittifak isteği çok yaygındır ancak bu ülke konusunda tam bir mutabakat söz konusu değildir. Cemal Paşa Fransızlarla, Mehmed Cavid Bey İngilizlerle, askeri kanat ise Almanlarla böyle bir antlaşmanın yapılmasını daha uygun bulmaktadırlar. Buna örnek olarak, Churchill'in Cavid Bey tarafından 1911 tarihinde yapılan öneriyi neden kabul etmediklerini anlattığı yazısına, kitabında yer vermektedir Bardakçı (Bardakçı, 2015: 125-126). Osmanlı, İngilizlere 1911'de yapıp reddedildikleri öneriyi İtalyanlarla olan savaş bittikten sonra yinelemiştir. İstek 1913 yılında Tevfik Paşa tarafından İngilizlere iletilmiş ancak İngilizler, Üçlü İtilafın diğer üyeleri Fransa ve Rusya'nın onayını alamayacakları ve Üçlü İttifak'ın bunu bir tehdit olarak görerek büyük bir savaşın başlayabileceği endişesiyle reddetmiştir. İngiltere, Osmanlı'nın tüm güvenlik korkularını göz ardı edip tarafsız kalmasını istemiştir (Ahmad, 2016: 189-192). Oldukça ciddiyetsiz bu isteği Alman İttifak Antlaşması'nın imzasına kadar sürdüren İngilizler için de yapılan antlaşma tam bir sürpriz olmuştur.

Almanlarla yapılan antlaşmadan sonra bile Cemal Paşa, Sadrazam Said Halim Paşa'nın oluruyla, İngilizlere ittifak teklifinde bulunmuş ancak İngilizler bunun yerine Türkiye'nin tarafsız kalması ve savaşa girmemesi gerektiği yönündeki ısrarlarını devam ettirmişlerdir (Menteşe: 2019: 128). Hüsamettin Ertürk de anılarında Sadrazam ile İngiliz Elçisi'nin mektuplaşmalarına yer vermektedir. Osmanlı'nın tarafsız kalmasını isteyen Büyükelçi, mektubunda, İngiltere ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıklara son vermek için geldiği İstanbul'da sekiz aydan beri yoğun çaba sarf ettiğini ancak ülkedeki gazetelerin yoğun şekilde İngiliz düşmanlığı pompaladığını ve yönetimin buna müdahale etmemesini anlamakta çok zorlandığını, oysa her iki devletin birlikte çalışarak sorunların üstesinden gelebileceğini yazmaktadır. Ertürk'e göre tüm bunlar Said Halim Paşa'nın da kafasına yatmış ve tarafsızlık konusunda İngiltere ile görüşmelere devam etme kararı almışken Souchon Paşa'nın bir emrivakiyle Rus limanlarını bombalaması üzerine bu görüşmeler de kesilmiştir (Tansu, 2016: 131-136).

İnönü'ye göreysen Abdülhamid Dönemi'nde Fransa'da sürgün hayatı yaşayan ve bu ülkenin ihraç ettiği hürriyet kültüründen oldukça etkilenen Jön Türkler için Fransa ile bir ittifak antlaşması yapmak "İstibdat Dönemi" işbirlikçisi olarak gördükleri Almanlarla çalışmaya göre çok daha öncelikli ve anlamlıdır. Ancak Fransızların böyle bir ittifaka yanaşmaması üzerine İngilizler ve Ruslara karşı Almanlarla çalışmaktan başka bir seçenek elde kalmamıştır. İsmet İnönü, antlaşmanın gerçekleşmesinde Enver Paşa'nın etkisinin çok fazla olduğunu da düşünmektedir (İnönü, 2018: 140-141). Açıkça görüleceği üzere Enver Paşa veya İttihat ve Terakki bir önyargıyla hareket ederek Almanların safında savaşa girmemiş, bilakis verilen onca tavize rağmen İngiltere ve Fransa'dan arzuladığı desteği bulamadığı için hızla yaklaşan Rus tehlikesine karşı Almanlara sığınmak zorunda hissetmiştir. Almanlar Osmanlı'ya eşiti gibi davranmış hatta kapitülasyonların kaldırılmasını dahi kabul etmişlerdir. İngilizler ve Fransızlar ise zayıf ve güçsüz Osmanlı'yı yanlarına almak yerine Rusya ile anlaşarak onu paylaşmayı daha uygun görmüşlerdir.

Sonuçta, Alman elçisi Wagenheim'in itirazlarına rağmen, Enver Paşa'nın çabaları ve Kayzer Wilhelm'in direkt müdahalesiyle Almanlarla bir ittifak antlaşması yapılmasına karar verilmiştir. Ülkü, kitabında, Enver Paşa'nın ittifak antlaşmasını bir oldu bittiye getirerek imzaladığı şeklindeki ifadelerle karşı çıkmaktadır. Osmanlı'nın ittifak yapma isteği Alman elçisi Wagenheim tarafından uzunca bir süre askıda bekletilmiş daha sonraysa Şansölye Betmann Hollweg'in itirazlarına rağmen Avusturya-Macaristan'ın da desteklemesi ve Kayzer'in emriyle imzalanmıştır. Avrupa'da yalnız kalan Osmanlı'nın bir saldırı esnasında destek bulabilmesi demek olan bu antlaşma İttihat ve Terakki'nin üst kademesi tarafından da istenmiştir (Ülkü,

2016: 34). Temmuz 1914'te Sadrazam Said Halim Paşa, Alman elçisi Wagenheim'in antlaşma önerisini Talat ve Enver Paşa'ya iletğinde ortada başka bir alternatif de kalmamıştır. Tarafsız kalmak bir seçenek olarak masadadır ama bu, savaş bittiğinde ülkenin paylaşılması riskini de beraberinde getirmektedir. Öte yandan, Osmanlı gibi görece olarak zayıf kabul edilen bir devlete bunun teklif edilmesi savaşın da kapıda olduğunu göstermektedir. Talat Paşa anılarında savaşın hemen çıkmayacağını, bu tür bir antlaşmaya girmekle ülkeyi koruyabileceklerini ve bilim, sanat, ticaret ve sanayi alanlarında bu kadar gelişmiş bir devletin desteğini almanın ülke açısından çok önemli olduğunu düşündüklerini ifade etmektedir (Kabacalı, 2019: 25-33). Paşa'ya göre amaç saldırıdan ziyade savunmadır.

Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması 2 Ağustos 1914'te ve 31 Aralık 1918 tarihine kadar geçerli olmak üzere Almanya adına Büyükelçi von Wangenheim, Osmanlı Devleti adına da Sadrazam Said Halim Paşa tarafından imzalanmıştır (Shaw, 2014: 68; Özgüldür, 2020: 10), (Antlaşmanın tam metni için bakınız EK D). Bu tür antlaşmaların eşitler arasında imzalanması geleneğine rağmen bir elçinin Osmanlı Sadrazamı ile imzalamasında bir sorun görülmemesi bir yandan Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumun zorluğunu gösterirken diğer yandan da Osmanlı ülkesindeki Avrupalı elçilerin ne kadar güç sahibi olduklarını gözler önüne sermektedir. Özgüldür, geçerli uluslararası teamüllere göre, antlaşmaların imza koyan ülkelerin resmi dillerinde olması gerekirken bu antlaşmanın sadece Almanca ve Fransızca olarak imza edilip Fransızcasının Osmanlı'da kaldığını yazmakta ancak bunun nedenine ilişkin bir yorumda bulunmamaktadır (Özgüldür, 2020: 10). Antlaşmanın en önemli maddelerine göre Almanya'nın Rusya ile bir savaşa dahil olması halinde Osmanlı da Almanya'nın yanında savaşa girecek, benzer şekilde Osmanlı toprakları Rusya tarafından bir saldırıya uğrarsa da Almanya, Osmanlı'nın yanında savaşa dahil olacaktır. Savaş çıkarsa, ülkede görev yapan Alman askerleri (Islah Heyeti bünyesinde görev yapanlarla Goben ve Breslau'daki askerler) Osmanlı Ordusu'nun emrine girecek ve ordunun sevk ve idaresinde görev alacaktır. Ülkeler halihazırda sürmekte olan Avusturya-Macaristan ile Sırbistan ihtilafındaysa tarafsız kalacaklardır (Bayur, 1983: 643; Özgüldür, 2020: 10). İhtilaftan Avusturya-Macaristan Veliahdı Arşidük Ferdinand'ın Haziran 1914'te Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi üzerine Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a açtığı savaş kastedilmektedir.

Talat Paşa anılarında Almanya ile yapılan İttifak Antlaşması'ndan bahsederken Sadrazam'ın kendisiyle birlikte Enver Paşa ve Mebusan Meclisi Başkanı Halil Bey'i çağırıp konuyu anlattığını başka kimseye bilgi vermemelerini istediğini söylemektedir (Kabacalı, 2019: 150-155). Bundan kastı antlaşmadan kendilerinin sonradan haberleri olduğudur. Shaw'a göre ise Almanya ile görüşmeleri Enver Paşa yürütmüştür. Paşa 22 Temmuz'da, Alman elçisi

ile görüşürken Sadrazam da aynı gün Avusturya Büyükelçisi von Pallaviçini ile görüşmüştür (Shaw, 2014: 52). Antlaşmanın imzalandığı gün Harbiye Nezareti hemen genel seferberlik ilan etmiş ve Meclis-i Mebusan süresiz olarak kapatılmıştır. Her şey o kadar hızlı gelişmiştir ki tüm bunlardan seferberlik için gerekli olan parayı bulmak zorunda olan Maliye Nazırı Cavid Bey'in bile sonradan haberi olmuştur (Shaw, 2014: 69). Said Halim Paşa'ya göre ise antlaşma isteği 14 veya 15 Temmuz'da Almanlardan gelmiş ve görüşmeler sonrasında imza edilmiştir (Kocahanoğlu, 2017a: 50). Paşa, Almanlardan böyle bir teklif bekleyip beklemediklerine ilişkin bir görüş beyan etmemektedir ama görünen o ki uzun yıllar sonra Osmanlı'yı ilk defa eşiti olarak gören ve İtilaf Devletlerine karşı ciddi bir koruma sağlayan böyle bir antlaşmayı imzalamak doğru bir seçenek gibi görünmüştür.

Said Halim Paşa savaş suçlarından dolayı Divan-ı Harb'de yargılanırken Beşinci Şube Reisi Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Bey'in sorusu üzerine Almanya ile yapılan antlaşmayı bir "silahlı tarafsızlık antlaşması" olarak değerlendirmiştir. Paşa, ifadesine göre, her ne kadar antlaşma aksini belirtse dahi kendisi Almanya saldırıya uğrasa bile Osmanlı'yı savaşa sokmak niyetinde olmadığını belirtmiştir. Osmanlı savaşa girmediği için Balkan ülkeleri de savaşa girmeyecekler ve dolayısıyla Almanya doğusundan gelecek bir saldırıya maruz kalmayacaktır. Said Halim Paşa bunun Osmanlı için en hayırlısı olduğunu düşünmüştür. Hatta bir oldu bitti ile Goben ve Breslau'nun Çanakkale Boğazı'ndan girmesini bile İtilaf Devletleri elçilerine bu gemilerin satın alınması olarak açıklamış ve elçiler gerçeği bilmelerine rağmen Osmanlı'nın tarafsız kalmasını istedikleri için ses etmemişlerdir. Ancak Osmanlı'nın işi ağırdan alacağını anlayan Almanya'nın ikinci bir oldu bitti ile Rus limanlarını bombalaması üzerine savaşa girmekten başka seçenek kalmamıştır. Paşa'nın ifadelerine göre, bu gemilerin alınmasından da limanların bombalanmasından da Sarıkamış gibi felaketlerden de haberi olmamıştır. Ortadaki tek sorumlu Enver Paşa'dır. Nazırlıkların yaptığı işlerden de kendisine çoğu zaman haber verilmemiştir. Tüm bunlara rağmen sadrazamlıktan çekilmemesinin tek nedeni ise ülkenin daha büyük felaketlere sürüklenmesinin önüne geçebilme düşüncesidir (Kabacalı, 2019: 160-162; Kocahanoğlu, 2017a: 45-55).

Halil Bey, antlaşmadan Temmuz 1914 sonunda Sadrazam Said Halim Paşa tarafından haberdar edildiğini ve Sadrazam'ın bunu kendi teşebbüsü olarak gösterdiğini yazmaktadır. Kendisine görüşü sorulması üzerine, Halil Bey, Fransa ve İngiltere ile tüm teşebbüslere rağmen bir ittifak antlaşması yapılamaması üzerine, Rusya'nın saldırgan tavrına karşı ülkeyi savunmak için bir antlaşma yapılması konusunda hemfikir olduğunu Sadrazam'a söylediğini belirtmektedir. İfade ettiği kadarıyla bunun dışında detaylara ilişkin bir bilgilendirme kendisine yapılmamıştır. Yıllar sonra dönüp baktığında bu kararın doğru olduğuna inandığını da ilave

eden Halil Bey, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı'yı paylaşmak için savaştan önce anlaştıklarını ve kendilerine de başka bir çıkar yol kalmadığını yazmaktadır (Menteşe, 2019: 115-116). Müzakerelere kimin tarafından, ne zaman başladığına dair bir haberi olmadığını söyleyen Cemal Paşa, Fransa dönüşü tek malumatın Talat Paşa tarafından verilerek Fransızlarla bir anlaşma yapılamayacağına göre Almanlarla anlaşılmasına nasıl bakacağını sorulduğunu, kendisinin de Türkiye'nin tek başına kalmaktan kurtaracak her türlü ittifakı kabul edeceğini söylediğini aktarmaktadır (Cemal, 2018: 132). Görünen o ki Fransa ile bir anlaşma yapabilme olasılığını yüksek gören ve bunu isteyen İttihatçılar başarısızlık üzerine harekete geçerek Almanya seçeneğini devreye almışlardır.

Cemal Paşa antlaşmanın imzasını ise Said Halim Paşa'dan ancak imzadan sonra öğrendiğini ve okuduğunda da metnin iki bağımsız ve eşit devlet arasında yapılan çok güzel bir antlaşmaya ait olduğunu gördüğünü yazmaktadır. Antlaşmadan Maliye Nazırı Cavid Bey'in ve nazırlardan bir bölümünün o esnada bile haberi yoktur ama ittifak içerisindeki bazı ülkelerin, mesela Avusturya'nın, vardır hatta onay mektubunu elçileri vasıtasıyla kendisine verdiğini söylemektedir Cemal Paşa. Diğer ittifak üyesi İtalyanlarınsa bundan henüz haberi olmamıştır. Cemal Paşa anılarında hareket serbestisini elinden aldığı için antlaşmanın sorunlar yaratacağını öngördüğünü de ilave etmektedir. Ayrıca, antlaşmanın, son dönemde hiç alışık olunmadığı şekilde, Osmanlı, Almanya ve Avusturya'yı eşit tutmasının şaşkınlığını da yaşamaktadır Cemal Paşa (Cemal, 2018: 136). Bu son cümle Osmanlı devlet adamlarının içinde buldukları özgüven kaybını göstermesi açısından çok önemlidir. Belki yüz yıl sonra ilk defa bir Batılı ülke ile eşit konuma geldiklerine en tepedekiler bile inanmamaktadır. Bunun yaratacağı özgüven ortamının bile antlaşmanın yapılması için yeterli görülmüş olma ihtimali çok yüksektir.

Almanya İttifak Antlaşması ile ilgili kabine toplantılarında en ufak bir tartışmanın yaşanmadığını söyleyen Cavid Bey ise diğerlerinin aksine Fransa ile de bir antlaşma yapılabileceğine inanmaktadır. Antlaşmadan ancak imzalandıktan sonra haberi olduğunu dile getiren Cavid Bey, Bulgaristan harekete geçmeden ve Romanya'nın tarafsız kalacağına dair teyit alınmadan bu tür bir antlaşmanın imzalanmasını oldukça sakıncalı bulduğunu ifade etmektedir. Bu dediklerinin hiçbirinin yapılmadığını anlatan Cavid Bey, buna imza atanların bir savaş olsa dahi bu antlaşmanın Osmanlı'yı savaşa sürükleyemeyeceğini düşündüklerini söylemektedir (Kocahanoğlu, 2017a: 250-252). Bu da Said Halim Paşa'nın söylemlerini haklı çıkarmaktadır. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken sorulan sorulara verdiği cevaplarda Doktor Nazım Bey de antlaşmadan haberinin olmadığını hatta kendisiyle birlikte neredeyse tüm Merkez-i Umumiye üyelerinin de olmadığını dile getirmiştir. Nazım Bey antlaşmayı önce dedikodu olarak duyduğunu sonrasında da tüm heyet üyeleriyle birlikte

kendilerine Talat Bey tarafından “hayırlı bir antlaşma” olarak bildirildiğini söylemektedir. Oysa Doktor Nazım Bey savaşa taraftar olmadığını birçok kez dile getirmiştir (Eyicil, 2021: 189-191). Görünen o ki en baştan beri İTC'nin içinde olanlar bile antlaşmanın yapıldığından bihaber olup görüşleri dahi alınmamıştır.

Diğer yandan, Cemal Paşa her ne olursa olsun antlaşmadan oldukça memnundur. Çünkü bu İttifak sayesinde küçük Balkan Devletleri antlaşma yürürlükte olduğu müddetçe Osmanlı'ya saldırmaya cesaret edemeyeceklerdir. Osmanlı'yı parçalamaya niyetli büyük devletler de genel bir savaşa neden olmamak için bir süre bu diyarlardan uzak duracaklardır. Bu arada, Almanya'dan gelecek nitelikli yöneticiler ülkeyi ayağa kaldırmakta yardımcı olacaklar ve Almanya da şark yolu kapanmadığı için oldukça memnun kalacaktır. Hele bir de büyük savaş beş on yıl geciktirilebilirse ordu takviye edilecek, boğazlar güçlendirilecek ve memleket de imar edilebilecektir. Savaş birkaç ay içinde başlarsa da bir ittifaka üye olmak Osmanlı için ehven-i şer olacaktır (Cemal, 2018: 139-140). Dolayısıyla, anılarından anlaşıldığı kadarıyla, Cemal Paşa'nın Almanya ile bir ittifakı ilk önceliği olarak görmemesine rağmen, yapılan antlaşmadan, her ne kadar ilk andan itibaren haberi olmadığı için kırgın olsa dahi, memnun olduğu ve haber edilmemesini de çok sorun etmediği anlaşılmaktadır. Çünkü İngilizlerin ve Fransızların desteği olmadan Rusların emellerine karşı tek koruma gücü Almanya ve Avusturya ile yapılacak bir ittifaktır. Tarafsız kalmak bir şık bile değildir. Kalınsa bile İngiltere ve Fransa Almanya'yı yendikten sonra Osmanlı'yı parçalayacaklardır. Mesele ülkeyi müdafaa ederek mi yoksa etmeden mi ölmektir ve İttihatçılar birincisini seçmiştir (Cemal, 2018: 153).

Son Osmanlı Sadrazamı ve dönemin Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa ise Osmanlı'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesine, hatta herhangi bir savaşa girmesine, ülkenin içinde bulunduğu koşullar itibarıyla tamamıyla karşıdır. Tevfik Paşa, bunu önleyebilmek için, son güne kadar İngilizlerle iletişimde bulunmuş ve onları Osmanlı'nın yanına çekmeye çalışmıştır. Ancak çabaları yetersiz kalmış ve savaşın resmen ilan edilmesi üzerine 4 Kasım 1914'te memlekete geri çağırılmıştır. Bu esnada Tevfik Paşa, Said Halim Paşa'ya İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey'in savaş ilan edilse bile İngiltere ile tarafsız kalınması, bunun karşılığında da Fransa ile birlikte para yardımında bulunacakları çağrısını iletmiş ancak olumsuz cevap almıştır (Çetin, 2015: 186-187; Okday, 1986: 30).

Halil Mentеше, Almanlarla antlaşma imzalandıktan sonra bile Ruslarla anlaşmak için çaba harcadıklarını ve Enver Paşa'nın 16 Ağustos'ta Ruslara bir teklifte daha bulunduğunu yazmaktadır. Burada Türkiye, Kafkasya'daki ordularını çekmeyi, Balkan devletlerinin Rusya'ya hücum etmesi halinde Rusların emrine bir ordu vermeyi ve Alman subayları ülkeden uzaklaştırmayı taahhüt etmekte ve bunun karşılığında da Meridyen hattına kadar Trakya'dan

toprak ve hakkı olan Adalar Denizi'ndeki adaları istemektedir. Anlaşma 10 yıllık ve savunma ittifakı şeklinde olacaktı (Menteşe, 2019: 127-128). Ruslardan gelen cevaptaysa İstanbul ve Boğazların kendilerine bırakılması ve Türklerin Anadolu'ya çekilmesi talep edilmiştir. İtilaf Devletleri de Rusya'nın isteklerinin kabul edilmesi gerektiğini müteaddit defalar Osmanlı'ya bildirmişlerdir (Menteşe, 2019: 129-133). Ruslar herhangi anlaşma yapmak yerine kabul edilmeyecek taleplerle işi yokuşa sürmüşlerdir. Dolayısıyla buradan bir antlaşma çıkarılması mümkün olmamıştır. Emir Şekip Arslan da müttefiklerin bağımsızlığa ilişkin birtakım vaatlerle Osmanlı'ya tarafsız kalması yönünde bir antlaşma teklif ettiklerini duyduğunu yazmaktadır. Ancak bu teklifte Türkiye'ye önemli görülebilecek hiçbir şey sunulmadığı gibi Rusların bir müddet sonra bir bahaneyle Osmanlı'ya saldırılarının önü de kapatılmamıştır. Bu anlaşma kabul edilse dahi Balkan Savaşları'nda olduğu gibi savaş sonrası farklı bir pozisyon almayacaklarının da garantisi yoktur. Arslan'a göre, önerilenler sadece Almanlarla yapılacak bir iş birliğinin önünü kapatmaya çalışan basit şeylerdi ve kabul edilmesi de mümkün değildi (Arslan, 2004: 43-44).

4.4. Büyük Cihan Harbi – Beklenen Savaş

İttifak antlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre sonra beklenen büyük savaş başlamıştır. Almanya ile Rusya savaşa girdiği anda dahi Said Halim Paşa tarafsız kalmaya çalışmıştır. Talat Paşa ise antlaşma gereği mutlaka Almanların yanında olunması gerektiğini düşünmekte ancak Bulgaristan'ın Osmanlı'nın yanında savaşa girip Almanya'dan gelecek lojistik ikmal yollarını güvenceye almadan savaşa girmenin ülkeyi çok zorda bırakacağını da görmektedir. Bunun için asıl çaba Bulgaristan ve Romanya'nın durumunu anlamak üzerine yoğunlaşmıştır. Lakin hazırlıklar tamamlanmadan Rus limanlarının bombalanması ve savaşa girilmek zorunda kalınması tüm planları şaşırtmıştır. İlginç bir şekilde Talat Paşa da Said Halim Paşa gibi Goben ve Breslau olayından daha önceden haberi olmadığını hatta olayı ilk defa gemiler ülkeye girdikten sonra Enver Paşa'dan duyduğunu belirtmektedir (Kabacalı, 2019: 29-31). Bu oldukça ilginç bir bilgidir çünkü Talat Paşa'dan habersiz böyle bir vakanın gerçekleşmesi pek olası değildir. Said Halim Paşa, Alman elçiye gemilerin ülkeden geri çıkması gerektiğini söylediğinde Wangenheim çok sinirlenmiş ve bunun müttefiklikle bağdaşmayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine gemilerin satın alındığı, mürettebatın Osmanlı Ordusuna katıldığı ve komutanlarının da Souchon Paşa olduğu ilan edilmiştir. Peşi sıra Donanma Komutanı Amiral Limpoos ve İngiliz subaylarla olan bağlar koparılmıştır. Hükümet, yine de genel savaş çıkarsa tarafsız kalacağını ama her iki tarafın da kendisine saldırmayacağına güvenemediği için seferberlik ilan ettiğini duyurmuştur (Cemal, 2018: 143).

Amaç hazırlıklar için daha çok süre kazanmak ve mümkünse savaşa hiç girmemektir. İngiltere'nin parası ödenmiş iki savaş gemisine el koymasıyla gelen tepkileri daha kolay karşılamak için güzel bir bahane olmuştur.

Ahmet İzzet Paşa, İttifak Antlaşması'nın Almanların Rusya'ya savaş ilan etmesinden sadece bir iki gün önce imzalanmasını fahiş bir hata olarak nitelendirmektedir. Almanya, sanki, antlaşmanın imzalanmasını beklemiş ve hemen ardından da Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Paşa'ya göre, İngiltere ve Fransa, Rusya'yı küstürmemek için Osmanlı ile bir ittifaka girmeyi kabul etmemiş olmalarına rağmen her ikisinin de hatta Rusya'nın bile, Osmanlı ile bir savaşa girmemeyi tercih edecekleri su götürmez bir gerçektir. Sonradan yayınlanan İngilizlerin "Mavi Kitap"ında Osmanlının tarafsızlığı için çok çaba harcandığının yazıldığından bahseden İzzet Paşa, İngiltere ve Fransa'nın kontrolü altındaki Müslüman tebaayı gücendirmemek için bile Osmanlı'ya savaş açmayacaklarını düşündüğünü ifade etmiştir. Öte yandan, Rusya'nın kötü emellerinin herkes gibi o da farkındadır ama Rusya'yla müttefik olmanın veya hiç olmazsa Rusya'nın tarafsız kalmasını sağlamanın düşman olmaktan çok daha iyi olacağından da şüphe etmemektedir (İzzet, 2019a: 206-209).

Antlaşmanın imzalandığını bilmeyen ama durumdan şüphelenen İngilizler, Osmanlı'nın tarafsızlığını korumak için neler istediğini sorduğunda, Cemal Paşa, Sadrazam Said Halim Paşa ile de görüşerek kabul edilmesi zor bazı taleplerde bulunmuştur: Bütün kapitülasyonlar kaldırılmalı, gasp edilen adalar iade edilmeli, Mısır meselesi çözülmeli, Ruslar bir daha topraklarımıza müdahale etmemeli ve onlardan bir saldırı gelirse İngilizler ve Fransızlar ülkeyi korumamıza yardım etmelidir (Cemal, 2018: 151). Türkiye için her biri oldukça önemli olan bu taleplerin hiçbiri tabii ki kabul edilmemiştir. Gelen cevap daha çok oyalama ve istekleri zamana yayma üzerinedir. Hatta Boğazlar konusunda yeni imtiyazlar dahi talep edilmiştir. Burada sağlanamayan anlaşma, bir anlamda, Osmanlı-Almanya İttifak Antlaşması'nın ahlaki zeminini inşa etmiştir. Said Halim Paşa, İtilaf Devletleri adına Rusya'nın şifahi bir teklifte bulunduğunu, diğerlerinin de bunu desteklediklerini ama Rusya'nın vereceği herhangi bir söze inanmanın fazla saflık olacağını düşündüklerini belirtmektedir (Kocahanoğlu, 2017a: 60). Bu nedenle, Ruslara olan güvensizlik bir anlaşma yapmanın önüne geçmiş gibidir.

İttifak Antlaşması, Osmanlı Devleti ile imzalanmasına ve Enver Paşa'nın imzası bulunmamasına rağmen bölgede görev yapan Alman ajanları Almanya'nın tüm gücünün sadece Enver Paşa'ya dayandığını, diğer destek verenlerince bir yenilgi durumunda Almanya'yı suçlayacaklarını dile getiren raporlar yazmışlardır. Talat Paşa ve Halil Bey'in de Alman taraftarı gözüktüğü rapor edilse dahi bunların yeterli çabayı göstermediği de belirtilmektedir. Üstelik, Almanlara göre, Türk Ordusu'nda görev yapan Alman danışmanlar aktif görevlere

getirilmemekte ve orduya hâkim olmaları da engellenmektedir. Bu nedenle, Alman devletine, her türlü organizasyon kabiliyetinden yoksun olan Türklerle çalışma yerine diğer büyük devletlerle birleşip ülkeyi paylaşma üzerine yeni bir strateji geliştirmesi tavsiye edilmektedir. Daha da ileri giden bazı Almanlar, raporlarında, Türklerin bu savaşta Almanya'yı sömürdüğünü iddia ederken Osmanlı'da Enver Paşa'ya muhalif olanlar da Almanya'nın Osmanlı'yı sömürgeleştirmek istediğini dile getirmişlerdir (Çolak, 2019: 112-115). Görünen o ki her iki taraftan da bazıları bu antlaşmayı bitirmeye çalışırken iş birliğini ayakta tutmaya çalışanlar Enver Paşa ile Alman İmparatoru II. Wilhelm idi. Halil Bey ise anılarında Alman ajanlarını tekzip etmektedir. 22 Ekim 1914'te Talat Bey ve Enver Paşa ile Meclis'te görüşüğünü söyleyen Halil Bey, savaşa girip girmeme konusunda fikirleri sorulduğunda Bulgarların henüz karar vermediklerini ve İtilaf Devletleri yanında savaşa girerlerse iki ateş arasında yok olacağımızı dile getirmiş, bu durumda İstanbul'un düşmesinin mukadder olacağını eklemiştir. Bunun üzerine konunun Sadrazam'a arzı ve Halil Bey'in Viyana ve Berlin'e giderek durumu muhataplarına anlatmasının istenmesine karar verilmiştir. Halil Bey'e göre bu tarihe kadar savaşa girileceğine dair bir karar verilmemiştir. Durumdan İngiliz ve Fransız sefirleri de haberdar edilmiştir. Onay gelmesi üzerine Hafız Hakkı Paşa ile birlikte Avrupa'ya gitmek için hazırlanan Halil Bey'in planları 29 Ekim'de Rus limanlarının bombalanmasıyla sükuta uğramıştır (Menteşe, 2019: 137-138).

4.5. Sonun Başlangıcı: Rus Limanlarının Bombalanması

Rus limanlarının Osmanlı gemilerince bombalanması devletin ansızın savaşa girmesine neden olan gelişmedir. Olaydan haberinin olmadığını söyleyen Talat Paşa bu olaydan da Enver Paşa'yı sorumlu tutmaktadır (Kabacalı: 2019: 31). Talat Paşa'nın o zamanki muhabere subayı Saim Sokollu'dan nakille Alman gemilerinin Rus limanlarını bombalamasından Talat Bey'in de haberinin olmadığını aktaran Mithat Şükrü Bey'e göre Talat Paşa olayı Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa'nın telefonundan öğrenmiştir. Mahmud Paşa o kadar öfkelenmiştir ki hemen telefonda istifa etmiştir. Said Halim Paşa da böyle bir olayın vuku bulabileceğinden habersizdir ve o da çok şaşkındır. Herkes Almanların ikinci bir oldubittisi karşısında ne yapacaklarını bilemez halledir. İçlerinde en çabuk toparlayan Talat Paşa olurken Bleda'ya göre zaten büyük bir devlet adamı ve politikacı olmayan Said Halim Paşa istifa etmek istemiş ama kalması için Talat Paşa tarafından ikna edilmiştir (Bleda, 2010: 81-82). Bu olay İttihatçılar arasında çok büyük bir buhrana neden olmuştur. Said Halim Paşa gemilerin vuku bulan bir tecavüz yüzünden Ruslara saldırdıklarını söylerken Rus limanlarının bombalanmasını önceden bilecek kişilerin sadece Harbiye ve Bahriye Nazırları olacağını özellikle vurgulamaktadır. Hatta

Almanlar savaşa girdikten sonra kendisiyle görüşen Amiral Souchon Paşa ile Alman Deniz Ataşesi Mösyö Human'ın Osmanlının da hemen savaşa girmesini istediklerini, kendisinin bunu kati bir dille reddetmesi üzerine de Karadeniz vakasının meydana geldiğini belirtmektedir (Kocahanoğlu, 2017a: 85).

Cavid Bey de sürecin mesuliyetini Enver Paşa'ya yüklemektedir. Gemilerin Çanakkale'den içeri alınmaması, alınırsa Alman olan personellerinin değiştirilmesi ve bilahare Karadeniz'e çıkarılmaması hususunda Enver Paşa ile sıklıkla karşı karşıya geldiğini söyleyen Cavid Bey, tekliflerinin kabul edilmediğini hatta Paşa'nın, Amiral Souchon'a kendisinden daha fazla güvendiğini ifade etmektedir. Hatta o dönemde verilen önemli kararların hiçbirinin kabine toplantılarında tartışılmadığını, bunların olaydan birkaç gün sonra genellikle yabancı sefirlerden duyulduğunu da ilave etmektedir (Kocahanoğlu, 2017a: 254-8). Anlaşıldığı kadarıyla ortada bir başıbozukluk vardır ve kararlar birkaç kişi tarafından alınmaktadır. Rus limanlarının bombalanması meselesinden daha önceden haberdar olup olmadığını anılarında belirtmeyen Cemal Paşa ise önce Rusların sonra da İngilizlerin ve Fransızların savaş ilan etmesi üzerine alelacele toplanan kabinede Telgraf Nazırı Oskan Efendi, Ziraat ve Ticaret Nazırı Süleyman Elbistani Efendi, Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa ve Maliye Nazırı Cavid Bey harbe karşı olduklarını belirterek kararnameyi imzalamayıp istifa ettiklerini yazmaktadır. Kabinede bulunan diğer üyeler Sadrazam Said Halim Paşa, Şeyhülislam Hayri Efendi, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Maarif Nazırı Şükrü Bey ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa ise imzalayıp onay için Padişah'a yollamışlardır (Cemal, 2018: 161-162).

İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmesinden sonra Beşinci Şube'de sorulara cevap veren Çürüksulu Mahmud Paşa'nın ifadesi Nazırların dahi pek çok gelişmeden haberdar edilmedikleri gerçeğini gözler önüne sermektedir. Seferberliğin ilan edildiğini Babıali'ye tesadüfen uğradığında öğrendiğini söyleyen Mahmud Paşa, Almanlar ile yapılan İttifak Antlaşması'ndan da sadece Enver ve Talat Paşalar ile Halil Bey ve Sadrazam'ın haberinin olduğunu ifade etmektedir. Karadeniz'deki olayları erkan-ı harp zabitlerinden, Sivastopol'un bombalanmasını ise İzzet Paşa'dan duyan Mahmud Paşa telefonla ulaştığı Talat Paşa'nın da haberinin olmadığını iletildiğini söylemektedir (Kocahanoğlu, 2017a: 93-110). Dolayısıyla nazırların önemli bir kısmının işlevsiz olarak sistemin dışında tutuldukları görülmektedir. İşin daha ilginç tarafı savaş gemilerinin Almanların kontrolünde Karadeniz'e çıkmasını engelleyemeyen bu işlevsiz nazırlar Rus limanlarının bombalanması emrini kimin verdiğini dahi öğrenememişlerdir.

Savaşa girişin tek sorumlusu olarak Enver Paşa'yı gösterenlerin aksine Mithat Şükrü Bleda anılarında, Talat Paşa'nın kesinlikle cihat yanlısı olduğunu ve cihat ilanının İslam aleminde büyük bir destek göreceğini düşündüğünü yazmaktadır. Hatta Talat Paşa'ya göre Sancak-ı Şerif ortaya çıktığında Atlas Okyanusu'ndan Hint Okyanusu'na kadar tüm İslamlar koşarak Osmanlı'ya katılacaktır. Böyle olacağına inanmasa Talat Paşa savaşa girmeye mâni olacak bir yol mutlaka bulurdu diye yazmaktadır Bleda (Bleda, 2010: 87-88). O dönemde Panislamizm o kadar baskındır ki kimse de bunun aksini iddia edememiştir. Enver Paşa'nın da benzer düşüncelerde olduğunu ve hatta bazı hocaların rüyalarında görüp Paşa'ya aktardıklarını manevi bir işaret olarak hayra yordduğu söylenmektedir. Dönemin heyecanlı ruhi yapısı gereği kimse olayları objektif olarak değerlendirememektedir. Cemal Paşa da ne kadar direnseler ve şart öne sürseler de Almanların hepsini kabul ettiğini, Almanların harbin hemen başında üst üste muharebeleri kaybetmelerinin kendi üzerlerindeki baskıları arttırdığını ve savaşa katılmaktan başka bir şansları kalmadığını yazmaktadır (Cemal, 2018: 158-159).

Doktor Nazım Bey 1926 yılında İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifadelerde Alman İttifak Antlaşması gibi Rus limanlarının bombalanması olayından ve savaşa girilmesinden kendisinin de haberdar edilmediğini dile getirmiştir. Hükümet, Almanların baskısına rağmen savaşa girmeyi en azından 1915 İlkbaharına kadar geciktirmeye çalışırken ve Almanları oyalamak için Halil Bey Başkanlığı'ndaki bir heyeti Almanya'ya göndermek üzereyken Karadeniz'e çıkan gemiler Rus limanlarını bombalamış ve barışmak için Rusların tazminat talepleri o kadar büyük olmuştur ki savaşa girmenin dışında bir seçenek kalmamıştır (Eyicil, 2021: 189-190). Ahmet İzzet Paşa da suçun büyük bir kısmını, hayalinin oldukça kıt olduğunu düşündüğü "yalancı şöhret" sahibi, Enver Paşa'da bulsa da Talat Paşa ve Cemal Paşa'nın da sorumluluklarının olduğunu hatıralarında yazmaktadır. Talat Paşa savaş taraftarı olmakla birlikte hazırlıklar tamamlanana kadar süreci ertelemeye çalışırken, Cemal Paşa bahriye subaylarına Amiral Souchon'un emirlerine itaat edilmesine ilişkin verdiği emirle savaşa giden yolun taşlarını döşemiştir. Enver Paşa'nın karargahında bulunup Paşa üzerinde etkileri olduğu için daha rasyonel kararlar alınmasına yardımcı olduklarını düşündüğü Kazım Karabekir ve İsmet İnönü gibi kurmay subayların Almanlar tarafından uzaklaştırılmasının da savaşa aniden girmemizin bir nedeni olduğunu düşünmektedir İzzet Paşa (İzzet, 2019a: 202-203). Oysa İzzet Paşa'ya göre İttihatçılar istese savaşa girilmeyebilirdi, üstelik girilmezse savaş sonrası İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'yı yutacağı iddiaları da sadece içi boş dedikodulardır (İzzet, 2019a: 206). Açıkçası bu kadar üst düzey görevlerde bulunmuş Ahmet İzzet Paşa'nın bu yorumunu da yabana atmamak gerekir.

Savaş başladığında Mebusan Meclisi Başkanlığı görevinde bulunan Halil Bey ise savaşa girişimizi “kaza eseri” olarak nitelendirmektedir. Boğazları mayınlamak için gelen Rus gemilerine engel olmak isteyen donanmamızın ateş etmesi üzerine her şey bir anda gelişmiştir. Enver Paşa'nın Rus donanmasına saldırı emri vermediğini ondan duyduğunu dile getiren Halil Bey, Enver'in mizacı gereği atak olduğunu ama alınan ortak kararlara da sonuna kadar riayet ettiğini yazmaktadır. Sonrasında İtilaf Devletleri ile yapılan görüşmeler sonuç vermemiş ve Osmanlı istemeyerek de olsa bir savaşa girmek zorunda kalmıştır (Menteşe, 2019: 139-142). O sırada Osmanlı Meclisi'nde mebus olarak görev yapan Emir Şekip Arslan, anılarında, savaşa girmenin kaçınılmaz olduğunu yazmaktadır. Arslan'a göre, Fransa ile İngiltere 1912 yılında Filistin ve Suriye'yi kendi aralarında paylaşmışlar, Rusların da en büyük hedeflerinin İstanbul'u işgal etmek olduğu herkesçe malumdur. Osmanlı savaşa girmese Rusya yıkılmayacak ve savaş sonrası ülke yine de işgale uğrayacaktır. Dolayısıyla bu kaçınılmaz sonu önlemenin tek çaresi Almanların yanında savaşa girmek ve galip çıkmayı ummak olarak değerlendirilmiştir. Şekip Arslan'a göre Amerika savaşa girmese Almanların kaybetmesi de pek mümkün değildi (Arslan, 2004: 43-44).

Murat Bardakçı ise Rus limanlarının bombalanması emrini saldırıdan bir hafta önce 22 Ekim 1914'te direkt olarak Enver Paşa'nın verdiğini yazmaktadır. Hafız Hakkı'nın hatıralarına dayandırılan ve aslının Genelkurmay Arşivleri'nde bulunduğu belirtilen belgeye göre, Amiral Souchon Paşa'ya Karadeniz'e hâkim olunması için Rus Donanması'nın aranıp bulunması ve bulunduğu da saldırılması Enver Paşa tarafından emredilmektedir (Bardakçı, 2015: 133-134): “*Donanma Kumandanı Amiral Suşon Paşa'ya: Donanma-i Hümayun, Karadeniz'de hakimiyet-i bahriyeyi kazanacaktır. Bunun için Rus filosunu arayarak nerede bulursanız ilan-ı harp etmeden ona hücum ediniz. 9.8.30*”. Burada her ne kadar limanlara saldırı emri olmasa da görüldüğü kadarıyla emir Souchon Paşa'nın suiistimal etmesine oldukça açıktır. Emir bir zarfın içinde acil durumlarda açılması şartıyla verilmişken limanların bombalanmasından anlaşıldığı kadarıyla Souchon Paşa tarafından önceden açılmış ve Alman çıkarları için kullanılmıştır. Bu olaydan sadece iki gün sonra Osmanlı hazır olmadığı savaşın taraflarından biri olmuştur.

4.6. Bir Dönemin Sonu: Savaşın Bitişi

Talat Paşa'ya göre savaşın dört yıl süreceğini ve Almanya'nın kaybedeceğini hiçbir zaman öngörmemişlerdir. Halk savaşın kazanılacağını düşündüğü için ilk iki yıl nerdeyse hiç sesini çıkarmamış ve savaşın getirdiği yükü sırtlamıştır. Ancak sonraki iki yılda yenilgiler başlayıp kaybedilen topraklarda yaşayanlar da Anadolu'ya göç etmeye başlayınca işin seyri değişmiştir. Bu dönemde bile savaşın kaybedileceğini kimsenin düşünmediğini yazan Talat

Paşa fakat yoksulluğun katbekat arttığını, verimli toprakların tahrip edildiğini ve keşmekeşin hâkim olduğunu not düşmektedir (Kabacalı, 2019: 32-33). Uygulanan katı sansür ve yapılan propagandalar nedeniyle halkın büyük bir kısmının olaylardan haberdar olmadığı da aşikardır.

Cemal Paşa savaş ilan edilir edilmez Enver Paşa'nın ricasıyla Suriye'de bulunan Dördüncü Ordu Komutanlığı'na atanmış ve savaş süresince İstanbul'dan uzak kalmıştır. Kendisinin ifadesiyle alınan pek çok kararda dahli neredeyse hiç olmamış hatta şiddetli ısrarlarına rağmen Kudüs Cephesi'nde çok ciddi hatalar yapan Alman General Falkenhayn'ın görevden alınmasını bile sağlayamamıştır. Anılarında bu bölgelerin büyük yanlışlarla göz göre göre gittiğini yazmaktadır Cemal Paşa (Cemal, 2018: 210-230). Görünen o ki savaş başladığındaki gücüyle, sonuna doğru elindeki gücü aynı değildir Cemal Paşa'nın. Başkentten uzak kalması etkisini yitirmesine neden olmuş, süreç içerisinde görüşleri dinlenmemiş, itirazları pek ciddiye alınmamıştır. Benzer sorunlardan ordunun önde gelen diğer subayları da muzdariptir. Kavaklı Fevzi hem kendisinin hem de selefi Mustafa Kemal'in benzer sorunlar yaşadığını yazmaktadır. Bölgeyi incelemeye gelen Enver Paşa, Fevzi Paşa'nın Alman subaylarla ilgili yaptığı itirazlara onun Almanları lekelemek istediğini söyleyerek şiddetle tepki göstermiş ama sonrasında gerçekleri görüp yaptıkları için onu tebrik etmiştir (Akbaş, 2020: 86).

1917'de Rusya'da Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi ve savaşı sona erdirmek istemesi üzerine İttifak güçleri ile Rusya arasında 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Barış Antlaşması imzalanmıştır (antlaşmanın tam metni için bakınız EK E). Beklenti, doğal olarak, Doğu cephesinde rahatlayan Osmanlı Devleti ve Almanya'nın bütün gücüyle Batı'daki savaşa odaklanacağı ve kısa sürede burada Fransa ve İngiltere'ye karşı galip geleceğidir. Lakin iki devlet arasında Doğu'daki toprakların paylaşımı konusunda çok ciddi problemler ortaya çıkmıştır. Çolak'a göre bu antlaşmaya kadar Kafkasya politikasını Osmanlı ile birlikte yürüten Almanya, bundan sonra Osmanlı'ya karşı yürütmeye çalışmıştır (Çolak, 2019: 165). Öyle ki iki devlet pek çok defa çatışmanın eşiğine kadar gelmişlerdir. Burada yaşanan en büyük sorun Osmanlı'nın ileri hareketle 14 Nisan'da Kars, Ardahan ile Batum'u ele geçirmesi ve sonrasında bunun Transkafkasya Hükümeti ile yapılan antlaşmayla güvenceye alınmasıdır. Bilahare Azerbaycan adına Mehmet Emin Resul tarafından imzalanan antlaşmayla da buradaki demiryolları ile Bakü limanı ve askeri gücü Osmanlı'nın emrine girmiştir. Buna engel olmak isteyen Almanların, Gürcüler ile Ermenileri desteklemesi, kendilerini Osmanlı ile silahlı bir çatışmanın eşiğine kadar getirmiştir. Almanlar Bakü'yü ihtiyacının çok önemli bir kısmını tedarik edebileceği petrol için isterken, daha sonra anlaşılacağı üzere, Enver Paşa'nın planları çok farklıdır. Bir taraftan Almanlara Bakü'ye ilerlenmeyeceği sözünü veren Enver Paşa, diğer taraftan da Kafkas İslam Ordusu Komutanı ve kardeşi Nuri Paşa'dan Bakü'nün alınmasını

istemiş ve Nuri Paşa 15 Eylül'de Bakü'ye girerek tüm Azerbaycan'ı kontrolü altına almıştır (Çolak, 2019: 167-185).

Almanya ile burada oluşan sorunların daha fazla büyümesini istemeyen Enver Paşa, Emir Şekip Arslan'ı özel yetkilerle donatarak 1918 içinde Berlin'e Alman Dışişleri nezdinde temaslarda bulunmak ve onları ikna etmek için göndermiştir. Arslan anılarında, gidişinin amaçlarını, Gürcistan'ın yanı sıra Azerbaycan ve Dağıstan'ın bağımsızlıklarının da Almanya tarafından kabul edilmesi ve bir takım başka mahrem işler olduğunu yazmaktadır (Arslan, 2004: 46). Enver Paşa, muhtemelen, savaşın kaybedileceğini öngörmüş ve kendince önlemler almaya başlamıştır. Bağımsız bir Azerbaycan da sağlayacağı faydalar açısından oldukça önemlidir kendisi ve idealleri için. Bu dönemde Osmanlı-Alman İttifakı son dört yılda olmadığı kadar zor bir sınavdan da geçmiştir. Şevket Süreyya Aydemir de kitabında bu çalkantılı günlere değinmiştir. Aydemir'e göre Osmanlılar hiçbir yazılı taahhüt almadan her cephede Almanlar ile birlikte çarpışmışlar ancak ilk kazanımda Almanlar tarafından kandırılmışlardır. Aydemir'e göre, Brest-Litovsk sonrası Enver Paşa'nın, dört önemli konuda, Almanlardan kabul edileceğinden çok emin olduğu birtakım istekleri olmuştur (Aydemir, 2017c: 366-367):

1. Doğu'da ve Kafkasya'da kaybedilen ve antlaşmayla geri alınan toprakların Osmanlı'ya geri bırakılması,
2. Savaşa katılsın diye Bulgaristan'a bırakılanlarla beraber aynı bölgede Yunanistan'dan kurtarılan Osmanlı topraklarının iadesi,
3. Çarlık Rusyasına ait Karadeniz donanmasından önemli bir pay verilmesi ve
4. Barış sonrası Ege'de Osmanlı'ya ait adaların iade edilmesi.

Aydemir, Çarlık Rusyasının devrilmesiyle Almanların elde ettiği kazanımlara kıyasla bu isteklerin esamesinin bile okunmaması gerektiğini ancak açgözlülük sonucu, Almanların bunların hiçbirini kabul etmedikleri gibi Osmanlılarla çatışmaya girmeyi göze alacak kadar ileri gittiklerini yazmaktadır. Sonuçta Kafkasya'dan toprak verilmesi bir yana Osmanlı'nın ilerlemesine bile karşı çıkmışlardır. Batı Trakya'da iade edilmesi gereken topraklar geri verilmemiş, Rus Donanması yeni kurulan Ukrayna Devletine bırakılmış ve adaların bahsinin bile açılması istenmemiştir (Aydemir, 2017c: 366-367). Dört yıllık savaşın sonunda Çanakkale geçilemediği için yenilgiye uğratan Ruslardan elde edilen kazanımların tamamına Almanlar tek başlarına konmaya çalışmışlardır. Enver Paşa ve İttihatçıların bu durum karşısındaki düş kırıklıklarını tahmin etmek zor değildir. Bu his sonrasında tüm ülkeye de yayılacaktır. Murat Bardakçı ise Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra, Moskova'nın, 93 Harbi'nden beri elinde tuttuğu Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı'ya vermek zorunda kaldığını, Almanlarla yapılan

ikili anlaşmanın aksine Bakü petrollerine sahip olmak için Enver'in Üçüncü Ordu'yu ileri sürüp Şubat-Nisan 1918 arasında savaş sırasında kaybettiği toprakların tamamını; yani Erzurum, Trabzon, Sarıkamış, Erzincan; geri aldığını ve bunun Enver'e çok ciddi bir prestij sağladığını yazmaktadır. Savaşın Osmanlı aleyhine sonuçlanabileceğini düşünen Enver Paşa, bununla da yetinmeyip kardeşi Nuri Paşa komutasında, mevcut askeri sistemin dışında, yeni bir düzenli ordu kurup bu orduya önce Gence'yi ardından 14 Eylül'de de Bakü'yü aldirtmiştir (Bardakçı, 2015: 156-157). Birinci Dünya Savaşı diğer tüm cephelerde bitmek üzereyken üstelik Almanların ve Rusların tüm itirazlarına rağmen yeni bir orduyla, Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycan'ı kontrol altına aldirtması savaş sonrasına hazırlık, bir "B Planı" olarak adlandırılabilir.

Bölgede görev yapan en önemli komutanlardan Yakup Şevki Paşa'nın Kafkasya bölgesindeki askeri faaliyetlerini kaleme alan Selma Yel'e göre de bütün planlamalar ve savaş hazırlıkları Bakü'nün ele geçirilmesine yönelik yapılmaktaydı. Bu bağlamda, ilk olarak 28 Mayıs'ta başkenti Gence'de olan bir Şura Hükümeti kurdurulmuş ve hemen ardından 4 Haziran'da bu hükümetle Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma imzalanmıştı. Anlaşmanın 4. maddesine göre Şura Hükümeti istediği anda Azerbaycan'daki emniyetin tesisi için Osmanlı'dan yardım isteyebilecekti. Bu istek derhal yapıldı ve Osmanlı tarafından da kabul edildi. Zaten Nuri Paşa Kafkas Ordularının başına geçmiş ve 28 Mayıs'ta karargahını Gence'de kurmuştu bile (Yel, 2002: 63-65). Halil Paşa anılarında Bakü'nün Almanların karşı çıkmasına rağmen alındığından bahsederken olayları detaylıca anlatmakta ve Enver Paşa'nın Dünya Savaşı'nın bitişi ile bundan sonra olacakları haber veren telgrafına da yer vermektedir. Bulgarların daha fazla dayanamayacağını ve Almanların savunma hatlarının sıkıntılı olduğunu dile getiren Enver Paşa, Şark Ordularının daha önce planlandığı gibi İran içlerine girmek yerine yavaş yavaş bir araya getirilmesini istemiştir Halil Paşa'dan (Halil; 1972: 230). Bu konu Ali Fuat Paşa tarafından, Enver Paşa'ya, Moskova'da yaptıkları bir görüşmede de sorulmuştur. Ali Fuat Paşa, o zaman oluşturulan Üçüncü Ordu ve Dokuzuncu Ordu'nun Batum'un kuzeyine ve Bakü'nün fethine gönderilmesi yerine Anadolu'ya neden çekilmediğini öğrenmek istemiştir. Enver Paşa savaşın 1918'de aleyhimize sonuçlanacağını ve herkesten evvel Avusturyalıların ve Bulgarların teslim olacağını öngördüğünü, bu nedenle de bunlar olmadan önce güçlü iki orduyu Kafkaslara ve İran'a gönderdiğini, burada koruyup daha da güçlendirerek ileride Anadolu'yu desteklemeyi düşündüğünü belirtmiştir. Amacı Bakü'de geçici bir hükümet kurup ülkeye dayatılacak barış antlaşmasının şartlarının zorluğuna göre de memleketi yeniden tamire çalışmaktır. Bunun için Bakü'yü aldirtmış, oraya varmak için yola çıkmış ancak gemisinin parçalanması üzerine uzun bir süre kendini bilmez bir halde hasta olarak bir köyde yatmak

zorunda kalmış ve kendisiyle irtibat kuramayan subayları da İstanbul Hükümeti'nin emrine uyarak Erzurum'a ve İstanbul'a dönmüşler, Bakü de bir müddet sonra Rusların kontrolüne geçmiştir. Enver Paşa da her şeye yeniden başlamak için Almanya'ya dönmek zorunda kalmıştır (Semiz ve Akdağ, 2011: 188-189).

Aydemir de Kafkas meselesi yüzünden Osmanlı ile Almanya arasında Haziran 1918 ile Eylül 1918 arasında yaşanan gerilimli günlerden kitabında bahsetmektedir. Bu gerilimde Enver Paşa'nın savaşın aleyhimize sonuçlanacağını öngörmesi üzerine yaptığı planın da etkisi olduğundan bahseden Aydemir, Paşa'nın her türlü zorlamaya karşın bu hayati plandan vazgeçmediğini de belirtmektedir. Enver Paşa kardeşi Nuri Paşa'yı Mısırata'dan çağırıp yeni kurduğu Kafkas İslam Ordusu'nun başına geçirmiş ve Nuri Paşa'nın emrine İkinci Ordu, Üçüncü Ordu ve Altıncı Ordu ile yerellerden oluşturulan askeri birlikler vermiştir. Halil Paşa da Şark Orduları Grup Komutanı olarak görevlendirilmiştir (Aydemir, 2017c: 410). Osmanlı'nın en donanımlı ordusu artık Kafkas İslam Ordusu adı altında görev yapmaya başlamıştır.

Sonunda Bakü 15 Eylül 1918'de Nuri Paşa tarafından şiddetli çarpışmalardan sonra ele geçirilmiştir. Enver Paşa, hemen, savaş sonrası için sığınak olarak düşündüğü Azerbaycan'ın güvenliğini sağlamak için birtakım tedbirler almaya girişmiştir. 21 Eylül'de yolladığı telgrafta Almanların göndermek istediği askerlerin değil Bakü'ye, Gence'ye dahi sokulmamasını ve ısrar ederlerse de tren yolunun havaya uçurulmasını emretmiştir. 23 Eylül'de Azerbaycan Hükümeti'nin hemen Meclis'i toparlamasını ve yönetici makamının bir hükümdar olarak belirlenmesini ancak hükümdarın kim olacağını daha sonra karar verileceğinin açıklanmasını istemiştir. Bu makama ileride kendisini seçtireceğini düşünmek için oldukça fazla neden vardır. Üstelik Enver Paşa oldukça pragmatik bir yaklaşımla Bakü'de seçilecek yeni hükümetin, Almanların bir emrivakiyle Bakü'ye girmesini engellemek için, ivedilikle Tahran'daki İngiliz ve Amerikan konsolosluklarına başvurarak bağımsızlıklarını tanımalarını istemelerini de emir notasına ilave etmiştir (Aydemir, 2017c: 425-430). Müttefik olursa bile son yılda yaşananlar Almanlar ile olan ittifakı zedelemiş ve güveni tam anlamıyla bitirmiş gözükmektedir ki Enver Paşa müttefiki yerine düşmanlarından medet ummaktadır. İngiltere ve Amerika tarafından tanınan bağımsız bir Azerbaycan Devleti'ne Almanya'nın saldıramayacağını düşünmektedir Enver Paşa. Almanya, Bakü'nün alınmasını protesto etse bile bir sonuç alamamıştır. Osmanlı'nın verdiği cevapta Nuri Paşa komutasındaki Kafkas Ordularının Azerbaycan Hükümeti'ne bağlı bir yapılanma olduğu, Osmanlı'dan emir almadıkları, dolayısıyla konuyla bir alakaları olmadığı iletilmiştir. Enver Paşa'nın yapmış olduğu plan buraya kadar oldukça iyi işlemiştir (Yel, 2002: 67). Sonuç olarak, Ekim 1918'de Dünya Savaşının kaybedileceğini

anlayan Enver Paşa tüm ağırlığını Azerbaycan'a ve yeni kurulan iki ordunun takviyesine vermiştir. 2 Ekim'de Halil Paşa'ya gönderdiği telgrafta Azerbaycan'daki birliklerin takviyesini ve daha fazla silah ve cephane sevkinini emretmiş, aynı gün Nuri Paşa'ya yolladığı telgrafta ise dünya savaşının kaybedildiğini yazarak bundan sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığını temin etmenin çok önemli olduğunu belirtmiş ve bir taraftan Ermenilerle iyi geçinilmesi gerektiğini salık verirken diğer taraftan da Amerikalılar ve İngilizlerle doğrudan doğruya anlaşma yapmak gerekliliğini tekrarlamıştır (Aydemir, 2017c: 438-443).

Devam etmeden önce Aydemir'in kitabında yapılan rumi takvim tarihlerinin, miladi takvime çevrilmesiyle ilgili yanlışlığa dikkat çekmeden geçemeyeceğiz ki dönem kitaplarında bu tür yanlışlıklara zaman zaman rastlanmaktadır. Bu büyük yanlış, olayları kronolojik sıraya koyarak anlamaya çalışanlar için çok ciddi problemler oluşturmaktadır. Mesela 442. sayfada verilen resmi telgrafın tarihi 2 Teşrinievvel 1334 olarak yazılmaktadır ve yayına hazırlayan tarafından 15 Ekim 1918 olarak çevrilmiştir. Burada Enver Paşa sulh yapılacağını bildirmekte ve birtakım emirler vermektedir. Oysa 15 Ekim 1918'de Talat Paşa Kabinesi çoktan istifa etmiş ve yerine İzzet Paşa Kabinesi göreve başlamıştır. Resmi hiçbir görevi kalmayan Enver Paşa'nın bu tarz bir telgraf çektirmesi olası değildir. 446. sayfada Halil Paşa'ya istinaden yazılan telgrafta ise Talat Paşa Kabinesi'nin görevden çekilmek üzere olduğu bildirilmektedir. 8 Teşrinievvel 1334 tarihi 23 Ekim 1918 olarak verilmiştir. Oysa, Talat Paşa, 11 Ekim 1918'de görevi İzzet Paşa'ya devretmiştir bile (Aydemir, 2017c: 443-446). Buradaki yanlışlık Rumi takvim ile Miladi takvim arasında var olan 13 günlük farktan kaynaklanmaktadır. Ancak bu fark 125 sayılı kanunla İttihat ve Terakki yönetimi tarafından 1918 yılı başında kaldırılmıştır. Yani 1 Kanunisani 1334, 1 Ocak 1918 olarak kullanılmaya başlanılmıştır. Dolayısıyla hesaplama için kullanılması gereken 584 yıl 13 günlük fark, bu tarihten itibaren 584 yıl olarak düzeltilmiştir (Atatürk Ansiklopedisi, Takvim, Saat ve Ölçü Sistemlerinin Değiştirilmesi, Erişim Tarihi: 14.11.2022). Bu konunun göz ardı edilmesi veya çevirenler tarafından bilinmemesi nedeniyle bu tür hatalar kitaplarda zaman zaman görülmektedir. Birkaç günün dahi önemli olduğu tarihsel kronoloji için bu affedilmesi zor bir hatadır.

Olayların dumanı tüterken Enver Paşa'nın yeni süreç için tamamen farklı fikirleri olduğunu Halil Paşa'nın anılarından da okumaktayız. Talat Paşa Hükümeti'nin istifasının üstünden birkaç gün geçmeden 16-17 Ekim 1918 tarihini taşıyan telgrafında Enver Paşa birtakım emirlerinin hemen yerine getirilmesini Halil Paşa'dan istemiştir. Buna göre Enver Paşa, Azerbaycan'ın mevcut durumda tarafsız kalacağını İtilaf Devletleri büyükelçilerine iletilmesini ve bir tereddüt hasıl olursa İtilaf Devletleri ile birlikte Ruslara karşı savaşa girilmesini telkin etmekte ve Osmanlı Azerbaycan'ı savunamaz ve nihayetinde ordularını

çekmek zorunda kalırsa yerel kuvvetlerin ne kadar dayanabileceğinin araştırılmasını istemektedir. Azerbaycan'a yüklü miktarda cephane ve silah göndermek isteyen Enver Paşa bunun için hemen bir tren ayarlanmasını emretmektedir. Son olarak, İngilizlerle görüşmeler yapılırken Ruslarla da her ihtimale karşın görüşmeler yapılmasını rica etmektedir (Halil, 1972: 248-249). Halil Paşa'ya göre gelen emirlerin nedenleri çok açıktır. Yapılacak antlaşmayla orduların işlevsiz hale getirileceğini gören Enver Paşa ordularını ve cephanelerini Kafkasya ve Azerbaycan gibi Türk kökenli devletlere ileride kullanılmak üzere yığılmaktadır (Halil, 1972: 249). Enver Paşa, Kafkas İslam Orduları Komutanı Nuri Paşa'dan da Azerbaycan Hükümeti ile Şarki Kafkas Hükümeti'nin birleştirilerek konfederasyon kurulmasını istemiştir. Ancak mezhep farklılığının birleşmeyi önlemesi, Talat Paşa Hükümeti'nin görevden ayrılması ve Halil Paşa'nın tutuklanması tüm bunların yapılmasına engel olmuştur. Sonuçta gelen emirle Nuri Paşa ve Kafkas Ordusu Bakü'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Halil Paşa'nın anlattıklarından Enver Paşa'nın ilk gündemini Berlin'e gitmek değil, Bakü'ye ulaşmak olduğu açıktır. Bunun için de gerekli hazırlıkları yapmaya çalışmış, Azerbaycan'a ordu, silah, cephane ve para yollamış ancak hem sürenin kısıllığı hem de kendisinin Karadeniz'de mahsur kalması hedeflerine ulaşmasına engel olmuştur.

Ali Fuat Paşa da hatıralarında Enver Paşa'nın durumu görerek Mütareke imzalanmadan önce ileride kullanılmak ve dayanak oluşturmak üzere önemli bir askeri kuvveti Kuzey ve Güney Kafkaslara yığdığını, Ahmet İzzet Paşa'nın da bu kuvvetleri orada tutabilmek için yoğun çaba harcadığını yazmaktadır. Kısa süre görev alan İzzet Paşa Kabinesi azledildikten sonra yerine geçen Tefik Paşa İngilizlerin ısrarlarına göğüs geremediği için bu kuvvetlerin ülkeye geri dönmesini emretmiştir (Cebesoy, 2017: 53-54). Fevzi Çakmak buradaki askeri birliklerimizi İngilizlerin zoruyla 3 Aralık 1918'de dağıtıldığını yazmaktadır (Hatemi, 2021b: 629). Enver Paşa, muhtemelen bu süreç içerisinde Kafkasya'ya birliklerin başına ulaşabilseydi, bugün farklı şeyler konuşulabilirdi. Görüldüğü üzere Enver Paşa savaş sonrası için Kafkaslarda ortamı hazırlamış ve Azerbaycan'da da hükümeti kurdu muştur. Fakat Kasım 1918'de ülkeden çıkan Enver Paşa'nın Kafkasya'ya bir türlü ulaşamaması, ancak altı ay sonra Nisan 1919'da Almanya'ya hiçbir şey yapmadan dönmesi ve bu arada kaybedilen sürenin ne kadar önemli olduğu burada daha iyi anlaşılmaktadır. Arada geçen sürede yurtiçindeki ve yurtdışındaki İttihatçılarla irtibatı kopmuş, Anadolu Hareketi de kendine yeni liderler edinmiştir.

Brest-Litovsk Antlaşması ile rahatladığını ve buradaki güçlerini Batı'ya kaydırabileceğini düşünen Osmanlı'nın karşısına kazanılan ganimetleri paylaşma konusunda Almanya ile yaşadığı huzursuzluklar ve silahlı çatışma riski üzerine Almanlarla Rusların ikili bir antlaşma yapma durumu ortaya çıkmış ve bunun Alman Meclisi'nde onaylanmasını

engellemek ve problemleri çözmek için Talat Paşa 1918 Sonbaharında (3 Eylül) Berlin'e seyahat etmek zorunda kalmıştır (Bleda, 2010: 113). İlginç olan savaşın sonu bu kadar yaklaşmışken dahi çok fazla kimsenin bunun farkında olmamasıdır. Fevzi Çakmak'ın günlüklerinde Talat Paşa'nın Almanya seyahatinin nedeni Kafkas meselesini çözmek olarak gösterilmektedir. Amaç sadece Gürcü Hükümetini tanıyan Almanya ile sorunları çözmek ve arayış bulmaktır. Savaşın kötü gidişatına dair bir bilgi günlüklerde yer almamaktadır. Üstelik yine buradan öğrendiğimiz kadarıyla Azerbaycan ileri hareketle 16 Eylül'de alınmış ve 18 Eylül'de de Almanlar, Bulgarların aksayan bölgelerine takviyelerde bulunmuşlardır (Hatemi, 2011b: 621).

Seyahat esnasında Talat Paşa, durumun beklenenin aksine kötü olduğunu kavramış ve hem Almanya'nın hem de Avusturya'nın savaşın bitmesini istediğini görmüştür. Dönüş yolunda Bulgaristan'ın On Birinci Tümen'inin dağıldığını ve Kral Ferdinand'ın ateşkes istediğini bizzat Kral'ın kendisinden duymuştur. Dört yıllık savaşın sonunun geldiğini düşünerek İstanbul'a dönüşünde de Meclis'in açıldığı gün 10 Ekim 1914'te istifasını vermiştir (Kabacalı, 2019: 147-148). Bu esnada, Bulgaristan'da iç karışıklık çıkmış, Şam İngilizlerin eline geçmiş ve Osmanlı, Almanya ile Avusturya'dan oluşan İttifak Devletleri Amerika'dan Wilson Prensiplerinin 14. Maddesi gereğince ateşkes ve barış için aracı olmasını istemişlerdir (Hatemi, 2021b: 623). Talat Paşa gidişatı görüp istifasını verirken Meclis Reisi Halil Bey Meclis'i açış konuşmasında, 20 gün sonra imzalanacak ateşkesteki haberi yokmuş gibi Rusya'nın durdurulması, Avrupa'nın Rusların istilasından kurtarılması ve Çarlık rejiminin yıkılmasındaki Osmanlı'nın rolünü öve öve bitirememiştir (Kocahanoğlu, 2017a: 13).

4.7. İttihat ve Terakki'nin Hükümünün Sonu – Yeni Bir Başlangıç

Bleda'nın anlatımlarına göre Talat Paşa'nın istifasına İttihat ve Terakki Heyet-i Umumiyesi şiddetle karşı çıkmıştır. Savaş sonrası barış antlaşmaları için güçlü bir hükümetin görevde olmasını şart gören Heyet-i Umumiye, yaşanan bunca sıkıntıya karşın Cemiyetin hala güçlü olması, azınlıkların hareketlenip doğacak güç boşluğunu değerlendirmeye çalışacak olmaları ve bunun da ancak Talat Paşa'nın başında bulunduğu güçlü bir hükümetle önlenebileceği gibi sebepleri öne sürmelerine rağmen Paşa'yı ikna edememişler ve kararından döndürememişlerdir (Bleda, 2010: 114). Vahdettin istifayı onaylamış ancak yeni hükümeti kurdurması beklediği kadar kolay olmamıştır. Ahmet İzzet Paşa, anılarında, kendisinden önce hükümeti kurma görevinin Tefik Paşa'ya tevdi edildiğini ancak onun kuramaması üzerine işin kendisine kaldığını yazmaktadır (İzzet: 2019 (b): 19). Paşa'ya göre de Enver ve Cemal Paşaların hükümete devam etme isteklerini Talat Paşa kabul etmemiş, İttihatçıları hiç sevmeyen

Padişah da istifayı hemen kabul etmiştir. Peşi sıra İzzet Paşa yeni hükümeti açıklamış ancak İttihatçılıklarıyla bilinen Adliye Nazırı Ürgüplü Hayri Efendi, Maliye Nazırı Cavid Bey ve Dahiliye Nazır Fethi Bey'in kabinede yer almaları muhalefette ve İstanbul basınında çok büyük tepkilere yol açmıştır. Bunların kabineye alınmalarının kendi kararı olduğunu belirten İzzet Paşa, savaşın sorumlusu da olsa İttihat ve Terakki'nin hala tüm ülkede ve özellikle de İstanbul'da çok güçlü olduğunu altını çizmektedir. Oluşabilecek kargaşanın önünü almaya çalıştığını anlatmakta ve kabinenin İttihatçılar tarafından kendisine kurduulduğu iddialarını yalanlamaktadır (İzzet, 2019b: 19-22).

Halil Bey, yaşı oldukça ilerlemiş olan Tefvik Paşa'nın ölmüş şahısları listesine yazması üzerine Talat Paşa'nın devreye girerek İzzet Paşa ismini Padişah'a kabul ettirdiğini, listeyi de İzzet Paşa ile birlikte yaptıklarını yazmaktadır. Fethi, Rauf ve Cavid Beyler de Talat Paşa'nın isteğiyle kabineye alınmıştır (Menteşe, 2019: 175). Bu muhalefet ile basının iddialarını doğrulamakta ve İttihatçıların hala oldukça güçlü oldukları gerçeğini gözler önüne sermektedir. Sonrasında ise bu isimler bahane edilerek İzzet Paşa'nın istifası, Padişah tarafından, istenecektir. Sadece 25 gün görev yapan İzzet Paşa Kabinesi, bu kısacık sürede, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmış ve İttihatçıların ileri gelenlerinin ülkeden kaçmaları üzerine siyasi muhaliflerin ve basının ağır hücumlarına maruz kalmışlardır (Antlaşmanın tam metni için bakınız EK F). Mondros'a antlaşmayı müzakereye giden Rauf Bey, Amiral Caltrope'un resti üzerine Hükümet'in onayını bile beklemeden antlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır (Kocahanoğlu, 2017a: 15). İzzet Paşa, Suriye ve Irak'ta hezimetle uğrayan ordu komutanlarının daha geç olmadan antlaşmanın imzalanması için ısrar ettiklerini, 60 bin kişiyi geçmeyen derli toplu silahlı birliklerin bir kısmının Acemistan'ı geri almak için bölgede bekletildiğini, kalan kısmınınsa Nuri Paşa komutasında Bakü'den geçerek Türkistan ve Afganistan'ı istila etmek hülyasında oralarda gezdirildiğinden Başkent'i dahi koruyacak doğru düzgün bir gücün olmadığını yazmaktadır (İzzet, 2019b: 24). Dolayısıyla antlaşmanın imzalanmasından başka bir şans yoktur. Antlaşmanın imzalanması için ağır geçen İspanyol Gribi nedeniyle evinde istirahat eden Sadrazam İzzet Paşa'nın ayağa kalkması bile beklenmemiştir.

Kabine kurulurken Mustafa Kemal de görev almak istemiş ve bir mektupla eski yaveri olduğu Padişah Vahdeddin'e başvurmuştur. Memleketin içinde bulunduğu zorluklardan ve orduların içine düştüğü aciz durumdan bahseden Mustafa Kemal bir an önce bir kabine kurulup harekete geçilmesini istemiştir. Mektubunda Sadrazamlığa Ahmet İzzet Paşa'nın getirilmesini isteyen Mustafa Kemal kabinenin ise Fethi, Tahsin, Rauf, İsmail Canbulat, Azmi, Şeyhülislam Hayri ve kendisinden oluşturulmasını istemiştir (İzzet, 2019b: 279). Mektup kabinenin

kurulmasından birkaç gün sonra İzzet Paşa'nın eline geçmiş ve dolayısıyla bu isteği yerine getirilmemiştir. İzzet Paşa hatıralarında Mustafa Kemal'i Harbiye Nazırı olarak kabineye almayı düşündüğünü, bu nedenle o makamı boş bıraktığını belirtmektedir. İzzet Paşa, ordudaki işlerini bitirene kadar komutanlıktan ayrılmamasını istediği Mustafa Kemal'in, terfi ettirilmesi isteğini reddetmesinin yarattığı hayal kırıklığıyla Cevat Paşa'ya yazdığı hakaret içerikli telgraf üzerine kendisini komutanlıktan aldığını ve nazırlığını da ertelediğini yazmaktadır (İzzet, 2019b: 31-32).

Celal Bayar ise anılarında savaşın son dönemlerinde Enver Paşa ile Mustafa Kemal arasında bir yakınlaşma doğduğundan bahsetmektedir. Mütareke şartlarına tam anlamıyla haiz olunmadan Talat Paşa Kabinesinin görevden ayrılmasını doğru bulmayan Enver Paşa buna muvafık olamayınca kuvvetli bir kabinin kurulması gerektiğini, ordunun başına da mutlaka Mustafa Kemal'in getirilmesi gerektiğini çevresine söylemiştir (Aydemir, 2017c: 455). Enver Paşa'nın istediği gibi Talat Paşa Kabinesinin Mondros'ta bulunmasıyla daha iyi şartlarda bir ateşkes yapılıp yapılamayacağı tabii ki soru işaretidir. Üstelik İttihatçıların yurtdışına gidiş nedenlerinden birinin de ülkenin işgalinin, belki daha hafif şartlarla gerçekleşmesi olduğunu unutmamak gerekir. Ancak, ülke, yine de savaş sonrasının en ağır işgallerinden birine uğramıştır.

Savaş sonrası durum hakkında bir değerlendirme yapan Maliye Nazırı Cavid Bey ise gidişatın vahimliğinden Enver Paşa'yı sorumlu tutmaktadır. Paşa, şartların ne olduğu konusunda kabinedeki arkadaşlarını bile bilgilendirmemiştir. Oysa şartların müşkülâtı ve gidişatın vahimliği konusunda aylar önce bilgilendirmiş olsaydı, Osmanlı daha uygun şartlarda barış isteyebilirdi. Tek başına barış istemek yerine Almanya ile birlikte hareket edip müşterek barış istenmesi için beklenmiş ve bu da felakete sebep olmuştur. Almanlara çok fazla güvenerek Enver Paşa hem kendini kandırmış hem de memleketi geri dönülemez bir noktaya getirmiştir (Cavid, 2000a: 12-13).

Fevzi Çakmak'a göre Osmanlı'nın, her ne kadar kaybetse de harbe girmesi kaçınılmazdır çünkü paylaşım masasının en önemli pastası kendisidir. Savaşa girmeyip Boğazlar İtilaf Devletleri'nin istediği gibi Ruslara açılrsa, Ruslar önce Almanları yenmek için İngilizlere ve Fransızlara yardım edecek, sonra da İstanbul'u ve Boğazları istila edecektir. Savaş da muhtemelen bir yılda bitecektir (Akbaş, 2020: 78). Mareşal'in günlüklerinde yazdıkları bu yorumunu doğrular niteliktedir. Mondros imzalanır imzalanmaz 7 Kasım'da İngilizler Çanakkale'ye asker çıkarmış; 8 Kasım'da İzmir'e girip telgraf idaresini kontrolüne almış; 10 Kasım'da İngiliz ile Fransız muhripleri ve torpidoları İstanbul'a gelmiş; Yedinci Ordu ve Yıldırım Orduları Grubu dağıtılmış; 13 Kasım'da düşman donanmaları İstanbul'da görünüp

İzmit'e demir atmış; 14 Kasım'da İskenderun Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Devamında 28 Kasım'da da Üçüncü, Beşinci ve Sekizinci Ordular lağvedilip İstanbul'u ve Batı Anadolu'yu koruyacak hiçbir güç bırakılmamıştır (Hatemi, 2021b: 626-628). Dolayısıyla çok kısa bir sürede Osmanlı'nın elindeki tüm güç alınmış ve diğer kaybeden ülkelerde görülmeyecek şekilde bir işgale uğramıştır.

Akbaş'a göre savaşa katılmak Osmanlı için pek çok olumsuzluk barındırır da harbe girmemiz savaşın gidişatının değişmesine neden olmuş, barışın daha kısa sürede ve adil gelmesini sağlamıştır. İlk olarak, Osmanlı'nın dahil olmasıyla savaş en az iki yıl daha uzamış, her iki taraf da yorulmuş ve bir anlaşma isteği uyanmıştır. Başta Almanya'yı ezmek isteyenler daha adil bir barışa razı olmuşlar, hatta Almanya işgale bile uğramamıştır. İkinci olarak, Bolşevikliğin ortaya çıkması savaşın erken bitirilmesine neden olmuştur. Savaş devam etse, yoksullukla ezilen Avrupa'ya Bolşeviklik yayılabilirdi. Son olarak, Wilson İlkeleri istila siyasetine galip gelmiştir. Bu da daha barışçıl bir savaş sonunu beraberinde getirmiştir (Akbaş, 2020: 77-78). Uygulamalara bakınca, tüm bu yorumların Osmanlı için geçerli olduğunu söylememiz zor olsa da kaybeden diğer ülkeler için bunların doğru olduğu kabul edilebilir. Halide Edip ise anılarında ilginç bir tespitte bulunmaktadır. Ona göre savaşa girse de girmese de Osmanlı Devleti hayatını sürdüremeyecektir. Gerçi ileriye gören, akılcı bir siyaset izlenseydi o günlerde çekilen acılar belki çekilmeyecekti ama imparatorluğun bir süre sonra yıkılacağı muhakkaktır (Adıvar, 2020b: 17).

Dönemin aktörleri anılarında Cihan Harbi'ne girilip girilemeyeceğini tartışırken girilmemesi yönünde en net ifadeleri İsmet İnönü kullanmaktadır. Savaş esnasında henüz çok genç bir subay olan İnönü hatıralarında, belki de İkinci Dünya Savaşı'na benzer şekilde, savaşa girilmeyebileceğini veya ittifak unsurlarını oyalayıp çok geç girebileceğimizi belirtmektedir. İnönü'ye göre savaşa girmemenin riski İtilaf Devletleri'nce yutulmak olabilirdi ama geriye çekilip bakıldığında aynı şey dört yıllık savaştan sonra çok daha feci bir şekilde gerçekleşmiştir. Oysa, Osmanlı, savaşa hiç girmemeyi veya birkaç yıl sonra girmeyi başarabilseydi, mali ve askeri olarak çok daha güçlü bir durumda olacak ve hiç yıpranmayan ordusuyla memleketini daha iyi savunabilecekti (İnönü, 2018: 136-137). İnönü bu söylediklerini İkinci Dünya Savaşı esnasında uygulamış ve ülkenin bir savaşa girmesini önlemiştir. Ancak savaşa girilmemesine rağmen arzu edilen güce erişilip erişilemediği bir soru işaretidir. İnönü hatıralarında savaşa farklı bir boyuttan da bakmaktadır. Savaşta Almanların en büyük stratejisi (Schlieffen Planı) büyük bir güçle Fransa'yı alıp sonrasında Ruslara saldırmaktır. Plana göre Fransa kısa sürede yenilemezse Almanlar hemen barışa talip olmalıdır. Oysa bu plan daha ilk günlerde akamete uğramış ve Almanlar Marne Savaşı'nda bozguna uğramıştır. Osmanlı'nın girişi ise Marne

Savaşı'ndan sonradır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti kaybedilmesi mukadder bir savaşa sokulmuştur. İnönü'ye göre savaşın tek olumlu yönü, Kurtuluş Savaşı'nı verecek kadroların savaş meydanlarında akılları ve bileklerinin güçleriyle yükselmeleri ve tecrübe kazanmalarıdır. Bu tecrübeler kendilerine ileride yapacakları ihtilalin kapılarını açmıştır (İnönü, 2018: 136-137).

Ahmet İzzet Paşa büyük umutlarla iktidara gelen İttihat ve Terakki'nin başarısızlığının dört nedeni olduğunu belirtmektedir. Ona göre ilk sebep, İttihatçıların isteklerini uygulamak için gösterdikleri şiddet, kibir ve azametinin hem devlet ricalinde hem de askeriye de ast ve üst arasında olması gereken itaat zincirini kırmasıdır. İkincisi, içeriye karşı gösterilen şiddet ve hakaretin yurtdışına da aynı şekilde yansıtılması nedeniyle buralarda oluşan olumlu hava ve desteğin kısa bir sürede dağılması ve topraklarımıza karşı yapılan saldırılarda Avrupalıların duyarsız kalmalarına neden olmasıdır. İlâveten, ülkeye sokulan dinsizlik akımları halkı devrimden uzaklaştırmış ve ordunun manevi gücünü zayıflatmıştır. Son olaraksa, Müslüman unsurlar arasına sokulan nifakın önlenmesi için çalışılmamış, aksine yanlış politikalarla nefret körüklenmiştir (İzzet, 2019a: 327). Tüm bunlarsa çöküşe neden olmuştur.

Ahmet Rıza Bey de benzer düşünceleri taşımaktadır. Halkta öteden beri her şeyi Hükümet'in çözmesi beklentisi vardır. Büyük umutlarla gelen İttihat ve Terakki büyük yenilikleri bir türlü yapamamıştır. Çünkü yeniliklerin aleyhinde olan kamuoyunun desteği alınamamış ve üstelik bunları yapacak kasa da bomboştur. Devrimle gelenlerin devrimi hızlıca ve acıya bakmaksızın gerçekleştirmesi gerekirken İttihatçıların hep yurtdışında olmaları nedeniyle ulusun durumunu tam olarak anlayamadıklarını ve halkı gücendirmekten korktuklarını söylemektedir Ahmet Rıza Bey. Bu sırada, ardı ardına gelen Bosna Hersek ve Trablusgarb olayları, Kosova ve Havran ayaklanmaları, Balkan Savaşları ve son olarak da Birinci Dünya Savaşı var olan düzeni de yıkmıştır. İttihat ve Terakki bir türlü ıslahatlar için gerekli zamanı ve parayı bir araya getirememiştir. Ahmet Rıza Bey'e göre, bunlara ilâveten, cemiyete sonradan giren müstebit ve kanı bozukların tavırları, halkın hürriyeti tam olarak anlamaması, subayların siyasetle meşgul olmaları, bilimsellikten uzaklaşılması ve partinin de istibdada yönelmesi gibi hususlarla birlikte İttihat ve Terakki herhangi bir konuda kesin karar veremeyen bir oluşuma dönüşmüştür (Ahmet Rıza, 2001: 51-53). Sonuçta hiç istenmeyen ama beklenen gerçekleşmiştir.

İttihatçılar, özellikle Talat Paşa ile Enver Paşa taraftarları, arasındaki çekişmenin Dünya Savaşı'nın son yıllarında iyice açığa çıktığı görülmektedir. Bu çekişmeyi İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nin raporlarından aktaran Çolak, ikisini karşılaştıran Bernstorff'a göre devlet adamlığı ve rasyonellik açısından Talat Paşa'nın, Enver Paşa'nın çok önünde olduğunu

yazmaktadır (Çolak: 2019: 81). Ancak Enver Paşa'ya karşı zaman zaman sertleşen parti içi muhalefet her defasında Talat Paşa tarafından engellenmiştir. Talat Paşa'nın bunu partinin bu zor zamanlarda bölünmemesi için yaptığına şüphe yoktur. Paşalar arasındaki sert rekabet Sultan V. Mehmet'in vefatı üzerine tahta geçen Vahdeddin'in de dikkatinden kaçmamıştır. Meşrutiyet'ten beri gücünü her geçen gün daha çok kaybeden Saltanatı yeniden eski kudretli günlerine döndürmek isteyen Sultan, kendisine taraftar olabilecek dönemin kudretli isimleriyle gizli gizli görüşmeler sürdürmüştür. Bu görüşmelerde Padişahın ilk amacının bu iki Paşa'yı birbirinden ayırmak olduğuna şüphe yoktur ancak hangisiyle devam edeceği konusunda kararsız kaldığı görülmektedir. Ahmet İzzet Paşa, konu hakkında kendisine görüşlerini soran Padişah'a İttihat ve Terakki'nin hala gücünü koruduğunu ve onsuz bir adım atmanın pek mümkün olamayacağını, ancak Cemiyet'in Talat ve Enver partilerine ayrılmış olduğunu, saltanatın hangi tarafa destek verirse o tarafın kazanacağını söylediğini yazmaktadır. İzzet Paşa; Enver Paşa ve zümresi kokuşmuş olduğu için; nispeten daha samimi görünen ve daha kolay yola geleceğini tahmin ettiği Talat Paşa'nın desteklenmesi gerektiğini Padişah'a iletmiştir. Ancak aynı konu hakkında görüşleri sorulan Ahmet Rıza Bey ise askeri kanadı yani Enver Paşa'yı seçmesi gerektiğini Sultan'a bildirmiştir (İzzet, 2019b: 15-16). Ahmet Rıza Bey siyasi çıkarlarının önünde engel gördüğü Talat Bey'i ortadan kaldırmayı düşünürken İzzet Paşa'nın da hiç hazzetmediği Enver Paşa'ya karşı bir tavır aldığı görülmektedir.

4.8. İttihatçıların Lider Kadrosunun Yurtdışına Kaçırları

2 Kasım'ı 3 Kasım'a bağlayan gece Enver Paşa beraberinde Talat ve Cemal Paşalar olmak üzere bir Alman gemisiyle ülkeden ayrılmışlardır. Bleda'nın anlatımından kendisinin de gidecekler arasında olduğunu ancak son akşam hanımının ricası üzerine ülkede kalmıştır. Bleda'nın eşinin Talat Paşa ile arasında geçen konuşmaya göre İTC üyelerinin ülkeyi terk etmesinin tek sebebi, işgal sonrası Ermeni meselesinden dolayı sıkıştırılmaları ihtimalidir ve bu nedenle icra işlerine karışmayan Mithat Şükrü Bey'in ülkeyi terk etmesi için bir sebep görünmemektedir (Bleda, 2010: 120). Gidenlerin yanında sadece birkaç aylık yetecek para vardır. Hatta Enver Paşa, eski İzmir Valisi Rahmi Bey'den 3.000 lira borç alarak yola çıkmıştır (Bleda, 2010: 120). Bu da kısa sürede geri dönmeyi planladıklarını göstermektedir. Üstelik, bu durum, devletin son on yılına etki eden zevatin yola çıkarken içinde buldukları maddi durum haklarında çıkan iddiaları da boşa çıkarmaktadır. Ellerindeki güce rağmen memleketin serveti peşinde koşmamışlardır.

Fevzi Çakmak günlüklerinde İttihatçı Paşaların yurtdışına çıkış tarihlerini 1 Kasım olarak bildirmektedir (Hatemi, 2021b: 626). Aydemir ise yurtdışına çıkışları 8-9 Kasım gecesi

olarak vermektedir. Paşalara Doktor Nazım, Doktor Bahaeddin Şakir, eski Polis Müdürü Bedri, eski Beyrut Valisi Azmi ve eski Trabzon Valisi Cemal Azmi Beyler refakat etmişlerdir. Talat Paşa'nın bir gün evvel Arnavutköy'deki bir yalıda bir bavul evrakı yaktığını yazan Aydemir, İttihatçılardan geride önemsizler dışında pek evrak kalmamasını buna bağlamaktadır (Aydemir, 2017c: 468). Bu kadar süre iktidarda kalan bir firkanın gizli evrakının sadece bir bavula sığacak kadar az olmadığını düşünürsek daha önce de farklı yerlerde başka evraklar imha edilmiş olmalıdır.

Talat Paşa'nın yaveri Arif Cemil'e (Denker) göre yurtdışına gitme işi, birkaç başka alternatifle birlikte, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisinin bazı üyeleri tarafından gizli yapılan toplantılarda görüşülmüş ve Mondros'tan memleketin işgali yönünde bir durum ortaya çıkarsa alınan kararlardan en uygun olanının yapılması hususunda fikir birliğine varılmıştır. Buna göre ya yurtdışına çıkılacak ya Doğu Anadolu'da birtakım oluşumlar için çalışılacak ya da İstanbul'da kalınıp gerektiğinde saklanma yoluna gidilecektir (Denker, 1992: 13-14). Tarihler konusunda bir detay bulunmamasına rağmen toplantıların Ekim 1918 içinde yapıldığını düşünmek tarihi gerçeklere daha uygundur. Almanya'ya gitme konusuysa son on günde kararlaştırılmış gibidir. Bununla birlikte, Anadolu'ya geçip Doğu vilayetlerinde çalışmak fikrinin Enver Paşa'ya ait olduğunu düşünmekteyiz. Paşa'nın Sivastopol sonrası Kafkasya'ya geçme çalışmaları da bunun bir göstergesidir. Eyicil, Doktor Nazım Bey'in Anadolu'ya kaçıp orada saklanmayı, şartlar uygun olunca da İstanbul'a geri dönmeyi teklif ettiğini ancak Kara Kemal'in önerisiyle sadece birkaç ay kalıp dönmek üzere Avrupa'ya gitme fikrinin kabul gördüğünü yazmaktadır. Kısa sürede dönecekleri için de hiç kimse maddi ve manevi bir hazırlık yapmamıştır (Eyicil, 2021: 204-208).

Cemal Kutay'a göre İttihatçıların yurtdışına çıkmasını yeni Sadrazam Ahmet İzzet Paşa istemiştir. Mütareke olur olmaz İngilizler savaşın çıkmasında ve bu kadar uzamasında dahli olanların tutuklanmasını isteyecek, tutuklanmazlarsa da tüm yurdu işgal için istedikleri bahane ellerine geçmiş olacaktır. Bu nedenle başta Paşalar olmak üzere birtakım İttihatçıların yurtdışına çıkması kaçınılmazdır. Konuyu Ali Fethi Bey, Talat Paşa'ya iletmış ve onları ikna etmiştir (Kutay, 2004: 60-61). Kutay'a göre yurtdışına çıkma konusunda en zor ikna edilen Enver Paşa olmuştur. İtilaf Devletleri'nin savaş suçluları listesinde olacaklarını öngören Talat Paşa ve Cemal Paşa yurdu terk etmeye karar vermişken Enver Paşa yaptıklarının tüm mesuliyetini almaya, hatta çarpışarak ölmeye hazır olduğunu dile getirmiştir. İttihat ve Terakki kurmaylarıyla birlikte Şeyhülislam Hayri Efendi, Fethi Okyar ve Cavid Beylerin yoğun ısrarlarıyla eski İzmir Valisi Rahmi Bey, Enver Paşa'yı ayrılmak için ikna etmiştir (Kutay, 2004: 18-20).

Paşaların yurtdışına kaçmalarının iki önemli nedeni vardır (Kaya, 2008: 185-187; Denker, 1992: 10). Birincisi, işgal sonrası kişisel can güvenliklerinin, geçmiş on yılda aldıkları kararlarla canlarını yaktıkları muhaliflerine ve Ermeni/Rum azınlıklara karşı sağlanamayacağını düşünmeleridir. Mütareke'nin imzalandığı gün azınlıkların işgal güçleriyle birlikte yaptıkları taşkınlıklar bunların kontrol altında tutulamayacağı ve intikam peşinde koşacakları hissini vermiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası da büyük bir arzuyla Paşaların yargılanmalarını istemiştir. İkincisi, İttihat ve Terakki lider kadrosunun iktidarda olmasalar bile, kalmalarının İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'ya daha ağır şartları dayatabileceği endişesidir. Saklanmaları halindeyse yerlerini öğrenmek için yüzlerce kişi tutuklanabilecektir. Oysa tüm suç ülkeden kaçanlara atılabilir ve ülke işgal güçlerine karşı daha rahat hareket edebilirdi. Bu nedenlerle ülkeyi terk etmişlerdir. Öte yandan, Talat veya Enver Paşa'nın yazdıklarına bakınca kendilerini suçlu hissettiklerini düşünmek pek mümkün değildir. Kendileri anılarında veya mektuplarında dönemin şartları gereği en iyi kararları aldıklarını savunmaktadırlar. Dolayısıyla tüm suçu üstlenmek gibi bir düşünceyle yurtdışına çıktıklarını düşünmek çok doğru değildir. Ayrıca, İTC lider kadrosu yurtdışına çıkmış olsa bile işgal güçleri yine de en ağır şartları dayatmışlardır. Üstelik İttihatçı kadrolardan kalanlar da ya Malta'ya sürülmüşler ya da ağır şartlarda yargılanmışlardır.

Mete Soytürk, Paşaların kaçırılmasının Alman Akdeniz Filosu Kurmay Başkanlığı'nca organize edildiğini yazmaktadır (Soytürk, 2005: 47). Kocahanoğlu ise kaçış planlarını von Bronzart ile Kara Kemal'in yaptıklarını belirtmektedir (Kocahanoğlu, 2017a: 17). Paşaları Sivastopol'a, donanmaya Eylül 1918'de katılan, R-1 tipi bir torpidobotu götürmüştür. Soytürk dokuz kişinin ülkeyi terk ettiklerini belirtirken Enver, Talat ve Cemal Paşaların yanı sıra gemide Beyrut eski Valisi Azmi Bey, eski Polis Müdürü Bedri Bey, Dr. Nazım Bey ve Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in bulduklarını yazmaktadır (Soytürk, 2005: 48-49). Kaçanların sekiz kişi olduklarını belirten Bleda bu kişinin ise Dr. Rüsuhi Bey olduğunu yazmaktadır (Bleda, 2010: 120). Arif Cemil de bu ismi doğrulamaktadır (Denker: 1992: 14).

Enver Paşa'nın 1918-1922 yılları arasında yaşadıklarını ailesinin verdiği özel bilgi ve belgelerle en detaylı şekilde "Enver" isimli kitabında yazan Murat Bardakçı kaçış tarihini 1-2 Kasım gece yarısı olarak vermektedir. Kaçışı Almanlar organize etmiş ve istikamet Kırım'ın Gözleve Limanıdır. Bardakçı yukarıda isimleri sayılan sekiz kişinin yanı sıra Talat Paşa'nın kayınbiraderi Hayreti Bey'in de yolcularla beraber gittiğini belirtmektedir (Bardakçı, 2015: 37-38). Ancak bu son kişinin Enver Paşa'nın Trablusgarb'dan beri emrinde olan Hayreti Bey de olabileceği düşünülmektedir. Bardakçı, İttihatçıların yurtdışına gitmeye 20 Ekim gibi geç bir tarihte karar verdiğini ve sonrasında Almanlarla temasa geçtiklerini, muhtemelen Talat

Paşa'nın Anadolu'ya gidip mücadeleye devam etme fikrine diğer İttihatçıların "Avrupa'ya gidilmeli" diyerek karşı çıktıklarını ve ne yapılacağı konusunda çok fazla da fikir sahibi olmadan yolculuğa başladıklarını yazmaktadır. Bardakçı'ya göre, burada farklı bir fikri savunan ve muhtemelen de önceden hazırlık yapan tek kişi Enver Paşa olmuş ve iki gün süren yolculuk esnasında bir fikirde mutabık kalamadıkları için de yolları ayrılmıştır (Bardakçı, 2015: 42-47). Görünen o ki hem yurtdışına gitme konusunda hem de bundan sonra izlenecek yol konusunda anlaşmazlık yaşanmış ve kararlar aceleyle alınmıştır. Enver Paşa mücadeleye askeri yöntemlerle devam etmek için ayrılırken diğerleri siyaset yolunu takip etmek için Almanya'ya gitmeyi tercih etmişlerdir.

İttihatçıların, savaş sonrası Almanya'dan kaçan üst düzey generallerin hatta Alman İmparatoru'nun tercih ettiği daha tarafsız Hollanda veya İskandinav ülkeleri yerine, savaşı kaybeden ve İtilaf Devletlerince işgal edilme tehlikesi bulunan Almanya'yı neden tercih ettikleri ise bir soru işaretidir. Almanya'nın barış antlaşmasını imzaladıktan sonra İttihat ve Terakkicileri koruyup koruyamayacakları bile meçhuldür. Hatta, yeni hükümetin dostça davranıp davranmayacağı bile şüphelidir. Soytürk, Alman Generali Hans von Seeckt'in anılarına dayanarak kendilerinin Almanya'ya gitmek istemeleri halinde yardımcı olabileceklerine dair ilk teklifin 20 Ekim 1918'de von Seeckt tarafından Enver Paşa'ya yapıldığını ve Almanların, Osmanlı'nın çok muhtemel bir İngiliz işgali ve sonrasında Paşaların yargılanması sırasında, Almanya aleyhine ifade vermelerinin önüne geçmek istediklerini düşünmektedir (Soytürk, 2005: 47). Ve bunun karşılığında da Paşaların anılarında Almanya aleyhine tek bir sözcük dahi yazmadıklarını iddia etmektedir. Ancak İzzet Paşa'ya bıraktığı mektupta da belirttiği gibi Enver Paşa'nın planları daha önce yaptığı ve teklif gelince de harekete geçtiği görülmektedir. Lakin planı farklıyken neden diğerleriyle birlikte hareket ettiği ise meçhuldür.

Mustafa Çolak, Paşaların Almanya'ya gitme isteğinin Büyükelçi Bernstorff tarafından ülkesine bildirildiğini, bundan Sadrazam İzzet Paşa'nın da haberinin olduğunu ve Sadrazam'ın Paşaların iade talebi olursa yakın veya uzak bir gelecekte herhangi bir Alman Hükümeti tarafından iade edilip edilmeyeceğini öğrenmek istediğini yazmaktadır. Almanya'dan gelen cevapta ise savaş sırasında Almanya'ya sadık olan Paşaların hiçbir surette iade edilmeyeceği belirtilmiştir (Çolak, 2019: 188-189). Savaşı kaybeden, yöneticileri görevden alınan hatta sürgüne yollanan ve yakın bir gelecekte İtilaf Devletleri ile şartları dahi meçhul olan bir barış antlaşması imzalayacak olan Almanya'nın bu kadar kati cevap vermesi ve bu sözünü de tutabilmesi gerçekten çok ilginçtir.

Dönemin aktörlerinin yazmış olduğu anıların bu süreci aydınlatmada çok önemli rol oynadığı genellikle kabul gören bir gerçektir. Oysa bu süreci birebir yaşayıp gün be gün içinde olanlar bu dönemi, genellikle, görmezden gelmeyi yeğlemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı döneminde Meclis Başkanlığı ve Nazırlık yapan, en ufak detaydan bile Enver ve Talat Paşa'dan hemen sonra haberi olan ve mutlaka reyî sorulan Halil Bey buna güzel bir örnektir. Toplam 207 sayfa olan hatıralarının sadece 17 sayfası Mütareke sonrası döneme aittir. Bunun da önemli bir bölümünü kendisinin Malta günleri oluşturmaktadır. İttihatçıların kaçışının nasıl planlandığına veya o süreçte yaşananlara dair tek bir cümle bile anılarda yer bulamamıştır. Sanki o dönem hiç yaşanmamış gibidir. Oysa olayların anlaşılması için Halil Bey'in anıları çok büyük bir önem arz etmektedir. Hatıralarını uzun yıllar sonra yazmış olsa bile o günlere dair bir şey eklemeyi düşünmemiştir Halil Bey (Menteşe, 2019: 175-192).

Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa ayrılırlarken dönemin Sadrazamı Ahmet İzzet Paşa'ya birer mektup bırakmayı uygun bulmuşlardır. Ahmet İzzet Paşa anılarında bu mektuplara yer vermiştir:

“Pek muhterem ve mübarek tanıdığım İzzet Paşa Hazretlerine;

Memleketin bir müddet ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve millet muvacehesinde muhakeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu âtiye tâlik etmek için ısrar ettiler. Zat-ı fahîmaneleri ile istişare edemedim. Müşkül mevkide kalacağımızdan, çok düşündükten sonra sarfınazar ettim.

Bütün hayat-ı siyasiyemde hedefim memlekete namuskârâne ve fedakârâne hizmet etmek idi. Bütün servetim Zat-ı Şahane'nin ihsan ettiği otomobil esmanı ile her ay arttırdığım yirmişer liradan müterakim bin altı yüz liralık istikraz-ı dahilî bedelinden ve bir de dört arkadaşım ile birlikte isticar ettiğimiz çiftliğin devr-i icarından hâsıl olan paradan ibarettir. Bunun bir kısmını aileme terk ederek bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka nesneye malik değilim, millete hesap vermek ve muhakeme olarak tayin edilecek cezayı kemal-i cesaretle çekmek isterim. İşte zat-ı fahîmanelerine söz veriyorum, memleketin ecnebi nüfuz ve tesirinden azade kaldığı gün ilk telgrafınıza itaat edeceğim.

Baki kemal-i hürmetle ellerinizden öperim. Muhterem Paşa Hazretleri.

2 Teşrin-i sani 1334

Mehmet Talat” (İzzet, 2019b: 287)

“(Ma'ruzdur)

Mütareke-i münferide mecburiyeti dolayısıyla vatanımın şimdilik alacağı şekil, yakın zamanlarda bu topraklarda nafile bir iş göremeyeceğime ayan bir alamettir. Binaenaleyh zaten mevcut olan mezuniyetim zamanında faydalı bir surette iş göreceğimi ümit ettiğim Kafkasya'ya hareket ediyorum. Bu suretle bütün hayat ve mevcudiyetimi iyiliğine vakfettiğim memleketimde kalarak dinime, milletime, padişahıma hizmet edememekten mütevellit teessürüm pek büyüktür. Fakat Kafkasya'da bir İslâm istiklalinin husul bulmasına yardım edebilmek ümidi teessürümü biraz tadil ediyor. İlerde hizmet edebilmek imkânı hasıl olunca her halde gelip burada aynı maksatla çalışmayı tercih edeceğim. Şu müşkül zamanda deruhte buyurduğunuz vazifede muvaffakiyetinizi Allah'tan diler arz-ı hürmet eylerim.

İmza

Enver” (İzzet, 2019b: 287)

“Ahmet Cemal

Boyacı Köyü

1/ Teşrinisani/ 34

Maruz-ı çâker-i keminelere;

Uzunca müddet düşündükten sonra bu aralık memlekette uzaklaşmayı muvafık-ı ihtiyar telakki ettim. Bilirim bir çok mahrum-ı haya eşhas bu uzaklaşmaya başka manalar vermeye çalışacaklar. Lakin siz herkesten ziyade bilirsiniz ki benim ef'al ve hareketimde kanundan, kanuni muamelattan tevekki etmemi icab ettirecek hiçbir şey yoktur. Siyasi ve idari icraat ve ef'alimin kâfesi için birer birer cevap vermeye, efkâr-ı millete bunların hesabatını açık alınla edaya hazırım. Fakat bu galeyanlı zamanlarda, bulanık suda balık avlamak isteyen garazkâranın utlak-ı lisan eyledikleri bu devr-i heyecanda bi-gayr-i hakkın dûçar olabileceğim ufak bir tecavüze tahammül edemeyeceğimi zat-ı devletleri de takdir buyursunuz. Memlekette yalnız kuvve-i milliye'nin hakim olduğu, mütareke şeraiti icabınca aramıza karışacak olan ecanibin akd-i sulh ile buradan uzaklaştığı zamana kadar münasebetsiz taşkınlıklara hedef olmayacak bir mevkiye çekilmekliğimi tercih ettim.

Asker olduğum için tensib-i devletleri üzerine irade-i seniyye istihsal etmedikçe Avrupa'ya mezunen gitmeye selahiyattar olmadığımı bilirim. Fakat bazı mülâhazat bu tarzda istihsal-i mezuniyete teşebbüs etmekten beni men etti. Zat-ı şevket-simat-ı hazret-i Padişahi her bir iradat-ı seniyyelerinin en şedid mutâvaatkârı olduğuma itimat buyurarak bu hilaf-ı usul hareketimi mazur görürler kanaatindeyim. Mahaza ba'dema bil-fil hizmet-i askeriye ifasına kudret-yâb olamayacağından ayrıca takdim ettiğim resmi istidanamemi tervic buyurarak muamele-i tekaudiyemin ifa buyurulmasını suret-i muhsûsada istirham eylerim. İstanbul'da pek kimsesiz bırakmaya mecbur olduğum evlât ve iyalimi zat-ı devletlerinin himaye-i necibanelerinde göreceğime itimadım kavi bulunduğunu arz eder ve kariben yine teşerrüf edebilmek ümid-i vasıkı ile ifa-yı lazime-i veda etmeme ve suret-i mahsusada mübarek ellerinizi öpmekliğime müsaade buyurunuz paşa hazretleri.

Bahriye Nazır-ı Sabıkı

Birinci Ferik

İmza

Ahmet Cemal” (İzzet, 2019b: 288)

İzzet Paşa hem Enver Paşa'nın hem de Cemal Paşa'nın yurtdışına çıkmak için izin istediklerini ama kendisinin reddettiğini belirtmektedir. General von Seeckt tarafından kaçırılan İttihatçıların iadesi için Alman makamları nezdinde girişimlerde bulunduğunu, Enver Paşa içinse Kafkasya İşgal Komutanlığı'na bir telgraf çektiğini ve elinden başka bir şey gelmeyeceğini belirten Paşa kısa süre sadaretini bıraktıktan sonra konunun da takip edilmediğini yazmaktadır (İzzet, 2019b: 34). Yurtdışında son ana kadar Talat Paşa ve Bahaeddin Şakir Bey'in yanında kalan Arif Cemil Bey Paşaların yurtdışına çıkış kararı almalarında Almanlardan etkilendiklerini yazmaktadır. Yurtta kalması halinde ülkesinin iyi bir barış antlaşması yapamayacağını düşünen II. Wilhelm'in yurdu terk etmesi üzerine İttihatçılar da aynı kararı

alma gereksinimini duymuşlardır. Başlangıçta, son ana kadar bekleme kararı alsalar, hatta hiçbir şekilde gitmeyeceklerini belirtse de İttihatçılar bir gece aniden yurdu terk etmişlerdir. Arif Cemil'e göre özellikle Enver ve Talat Paşa'nın geçmiş yıllarda oynadıkları rol ve kalmaları halinde İtilaf Devletleri'nin mütareke şartlarının uygulamasını daha da ağırlaştıracağı yönündeki temayüzler bu yönde karar almalarını etkilemiştir. Paşalar yurt dışına giderek tüm öfkeyi kendi üstlerine çekeceklerini, dolayısıyla da hem cemiyetin hem de ülkenin rahat bir nefes alacağını düşünmüşlerdir (Denker, 1992: 10).

Cavid Bey günlüklerinde, yaşadığı büyük hayal kırıklığının da etkisiyle olsa gerek, Paşaların yurtdışına kaçışlarını ve bıraktıkları mektupları kinayeli bir ifadeyle anlatmaktadır. Sadrazam'a önce Cemal Paşa'nın, sonra Enver Paşa'nın ve bir gün sonra da Talat Paşa'nın mektuplarının ulaştığını söyleyen Cavid Bey, Cemal Paşa'nın, Sadrazam ile birlikte halefi Rauf Bey'e de bir mektup yollamış olduğunu yazmaktadır (Cavid, 2000a: 42). Enver Paşa'nın Kafkasya'ya gideceğini mektubunda yazmasının Sadrazam'ı daha fazla kızdırdığını, bunun Doğu vilayetlerinin elimizden gitmesine sebep olacağını ifade ettiğini belirtmektedir Cavid Bey. Soy Türk de Karadeniz'de deniz trafiğini denetleyen Askeri Deniz Teknik Komisyonu Başkanı Alman Koramiral Albert Hopman'ın anılarında, Enver Bey'in Sivastopol'e ulaşır ulaşmaz Kist Oteli'nde bulunan Alman Karargahı'na gidip kendini başka bir isimle tanıtarak Kafkasya'ya giden bir araç olup olmadığını sorduğunu ama olumsuz yanıt aldığını yazmaktadır (Soy Türk, 2005: 52). Paşa'nın amacı öyle ya da böyle bir an önce Bakü'ye ulaşmaktır. Enver Paşa Kafkasya'ya gitmek için bilahare bir Tatar yelkenlisi ile denize açılmış ama fırtınaya yakalanıp Kırım'a sürüklenmiştir. Cavid Bey, kaçışları öğrenince geride kalanların çok fena olduğunu da belirtmektedir günlüklerinde (Cavid, 2000a: 42-43). Hatta çok öfkelenen dönemin nazırlarının İttihat ve Terakki'den geride kalanları tutuklayarak Divan-ı Harb'e vermeyi veya sürgüne göndermeyi tartıştıklarını ama buna kendisinin karşı çıktığını ve bu girişimin neticesiz kaldığını da ilave etmektedir. Tutuklanan tek kişi olan Kara Kemal de bir müddet sonra serbest bırakılmıştır. Savaşın bitmiş olmasına ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasına rağmen kaçış için kullanılan Alman gemilerinin hala İstanbul'da olmaları ve serbestçe dolaşmaları da oldukça ilginçtir. Özellikle Cavid Bey, Talat Paşa'nın kaçıştan, çok yakın olmalarına rağmen, kendisine ve Hüseyin Cahid Bey'e haber vermemesine çok içerlemiştir. İntikam almak isteyen ve düşman olan bir hükümetin yönetimi altında olursa kaçışları anlayabileceğini, oysa o gün itibarıyla böyle bir durumun olmadığını düşünmektedir Cavid Bey. Hüseyin Cahid ise anılarında ilk anda büyük bir hayal kırıklığına uğradığını anlatırken sonrasında kurulan harp divanlarının tutumlarını, Hürriyet ve İtilafın Padişah ve işgalcilerle kol

kola aldıkları tavırları görünce İTC liderlerinin kaçışlarına hak verdiğini söylemektedir (Yalçın, 1976: 247).

Yunus Nadi, 4 Kasım 1918 tarihinde Yeni Gün Gazetesi'ndeki yazısında haklarında iddia bulunan Azmi Bey ve Bedri Bey gibi ikinci kademe yöneticilerinin kaçmasını anlayabileceğini ama Enver, Talat ve Cemal Paşaların mutlaka kalıp hesap vermeleri gerektiğini dile getirmektedir. Hele hakkında somut bir yolsuzluk veya suiistimal iddiası olmayan ve herkes tarafından hala saygı gören Talat Paşa'nın kaçmasını da çok ilginç bulmaktadır (Demirbaş, 2013: 137-138). Liderlerin yurtdışına bu şekilde kaçmaları geride kalanlarla aralarına bir perde çekilmesine de neden olmuştur. Geride kalanlar, her ne kadar bir kısmı Teceddüt Fırkası ile siyasi hayatlarına devam etseler de ülkenin içinde bulunduğu koşullar zorlaştıkça daha çok Müdafaa-i Hukuk kimliğine kaymışlardır (Demirbaş, 2013: 138). Aldatılmış hissedenlerin liderlerine olan sadakati ciddi bir sarsıntıya uğramış ve Ankara'ya geçtikten sonra eski İttihatçılarla olan ilişkilerini de kesmişlerdir. Adı belli olmasa da yeni bir fırkanın kurulma çalışmalarının yapıldığını da Cavid Bey günlüklerinde yazmaktadır (Cavid, 2000a: 19). 19 Ekim 1918 günü Talat Paşa kendisine Cemiyet'in dağılmasından, yeni fırkanın kısımlara ayrılmasından ve İttihat ve Terakki adının kaldırılmasından bahsetmiş, kendisi de bunları uygun bulmuştur. Talat Paşa 1 Kasım 1918 günü son İTC Kongresi'nin ilk gününe katılmış ve sonra yurtdışına çıkmıştır. Dolayısıyla alınacak kararların hepsinden öncesinde haberinin olması hatta bu kararları kendisinin vermesi kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle, Kara Kemal ve Cavid Bey gibi bazılarının yeni kurulan partiye alınmamasını da bilinçli bir tavır olarak kabul etmek gerekir.

Paşalar henüz İstanbul'dayken başka bir parti kurup başına geçen Fethi Bey'in Teceddüt Fırkasının merkez-i umumisine alınmasına karar verildiğini duyan Cavid Bey, benzer bir durumun daha önce de yaşandığına atıfla, geçmişte de Fethi Bey'in kendi fırkasıyla devam etmesinin daha uygun olduğunu söylediğini hatırlatarak aynı reyinde ısrar edeceğini ve Fethi Bey'e de bunu iletteceğini yazmaktadır (Cavid, 2000a: 117). Kadroların büyük bir kısmı "Teceddüt Fırkası" safına geçerken fırka içinde çalışmayanlar da "Karakol" gibi gizli cemiyetlerle kendilerine bir yön çizmişlerdir. Bununla birlikte bu sert tepkinin anı kurtarmak ve tepkiyi üzerlerinden atmak için verildiği de iddia edilebilir. Eski liderlerini beklemek üzere Müdafaa-i Hukuk saflarında beklemeye geçen hareket, yeni bir güçlü liderin çıkmasıyla birlikte ikiye bölünmüştür. Bir kısmı ortadan kaldırıldıkları 1926'ya kadar muhalefet olarak devam etmişler, kalan kısmıysa kendi kaderlerini Mustafa Kemal ile birleştirmişlerdir. Emir Şekip Arslan ise Teceddüt Fırkasının kurulmasının arkasında da Talat Paşa'nın olduğunu yazmaktadır. İttihat ve Terakki'ye gelecek tepkilerin oldukça fazla olacağını düşünen Paşa

partinin ismini değiştirerek bir müddet daha yaşatılabileceğini öngörmüştür. Talat Paşa, geçici bir süre Hükümetten el çekmeyi, mütarekenin yapılması beklemeyi ve tepkiler azaldıktan sonra yeniden harekete geçmeyi planlamıştır. Ancak bu öngörünün hatalı olduğu kısa bir süre içerisinde anlaşılmıştır. Arslan'a göre Vahdeddin'in kendilerini işgalcilere teslim edeceği endişesiyle İttihatçılar yurtdışına çıkmaya karar vermişlerdir (Arslan, 2004: 20).

Cavid Bey'in Mithat şükrü'den aktarımlarına göre yurtdışına kaçış olayını tertipleyen Enver Paşa'dır ve yurtdışına gitme fikri olmayan Talat Paşa'yı ikna edense Bahaeddin şakir'dir (Cavid: 2000: 48). Cavid Bey'in kaçış olayından haberi olmadığı iddialarını ise Fethi Okyar'ın anıları yalanlamaktadır. Fethi Okyar kaçış planından İzzet Paşa'nın, Cavid Bey'in, Rauf Bey'in ve kendisinin bilgilerinin olduğunu ve en uygun anın kollandığı yazmaktadır (Okyar, 1980: 251). Anlatanlara göre hikaye farklılaşsa da bu kaçış kısa vadede hem ülkeyi terk edenler hem de geride kalan İttihatçılar için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Dönemin subaylarında bulunan Enver ve Cemal sevgisinden farklı olarak asker olmasına rağmen kendini Talat Paşa'ya çok daha yakın hissettiğini ve onun Cemiyetin en değerli adamı olduğunu ifade eden İsmet İnönü, hatıralarında, Talat Paşa'nın nasıl olup da böyle netameli günlerde ülkeyi bırakıp gittiğini hala anlayamadığı çok uzun yıllar sonra yazmaktadır. Talat Paşa'yı yakinen tanıdığını belirten İnönü, ne yapılırsa yapılsın Paşa'nın mutlaka ülkede kalacağını düşündüğünü söylemektedir. Belki de Almanlar tarafından yapılan vaatler Paşa'nın kanmasına neden olmuştur. Ancak yine de büyük bir şaşkınlık yaşadığını saklamamaktadır İsmet Paşa. Oysa Enver Paşa veya Cemal Paşa hakkında böyle bir çıkarımda bulunmamaktadır (İnönü, 2018: 147).

Kara, dönemin İstanbul medyasında çıkan yazılardan örnekler verdiği makalesinde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Dahiliye Nazırı Fethi Bey ve İstanbul Muhafızı Fevzi Paşa'nın çok ciddi eleştiriler aldığını belirtmektedir (Kara, 2008: 194-198). Basına göre yetkililer bildikleri halde kaçışlara engel olmamışlar ve kaçakları bulmak için de çaba harcamamışlardır. Üstelik tüm bu olanlarda kendilerinin geçmişte İttihat ve Terakki'nin etrafında bulunmalarının da çok ciddi bir etkisi vardır. Örneğin, Refik Halid Bey, Zaman Gazetesi'nin 6 Kasım 1918 tarihli yazısında kaçışları nazırlık yerine derebeylik yapmakla suçlamakta hatta bunlarla doymayıp padişahlık istediklerini ve az daha kalsalar şam'da Halep'te adlarına hutbe okutup sikke kestireceklerini iddia etmektedir (Kara, 2008: 199). Buradaki kasıt, büyük ihtimalle, o bölgede görev yapan Cemal Paşa'dır. İstanbul Muhafızı olduğu için olayda ismi sıklıkla geçen Fevzi Çakmak ise günlüklerinde bu yaşananlardan neredeyse hiç bahsetmemektedir. 1 Kasım'da Paşaların firar ettiklerini yazan Çakmak, 4 Kasım'da Teceddüt Fırkasının kurulduğunu belirtmekte ve 7 Aralık'ta da kaçışların Berlin'de tutuklandığı rivayetini paylaşmaktadır (Hatemi, 2021b: 626-629). Olayların bu kadar içinde ve eleştirilerin muhatabı

iken kendini yazdığı günlüklerde bile savunma ihtiyacı hissetmemiştir Mareşal. Bunu kişiliğine bağlamak da yanlış olmaz.

Süreç, geride kalanlar için de çok kolay olmamıştır. Divan-ı Harpte yargılandıktan sonra bile olaylar durulmamıştır. Said Halim Paşa, kardeşi Abbas Halim Paşa, Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp, Kara Kemal, İsmail Canbulat, Fethi Okyar, eski İzmir Valisi Rahmi Bey, Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Cahit, Ali İhsan Sabis, Rauf Orbay ve Mithat Şükrü gibi İTC'nin yurtiçinde kalan kadroları ve eski hükümet mensuplarının da aralarında bulunduğu siyasiler ve aydınlar da bir müddet sonra İngilizler tarafından önce Limni'ye, sonra da Malta'ya sürgün edilmişlerdir (Bleda, 2010: 129-133). Suçlamalar Ermeni meselesine ilişkindir. Halide Edip'e göre İzmir'in Yunanlılarca işgalini protesto eden Sultanahmet Mitinginin ardından kalabalıkların hapishanelere saldırıp adı geçen kişileri serbest bırakmasından korkan İngilizler tedbiren kalan İttihatçıları gizlice Malta'ya yollamışlardır (Adıvar, 2020b: 46-47). Sürgünlerin ülkeye geri dönmeleri üç yılı bulacaktır. Mehmed Cavid Bey ise uzun süre İstanbul'da saklandıktan sonra eski Reji Müdürü Weil'in yardımlarıyla Fransız güçlerince ülke dışına çıkarılmıştır (Cavid, 2000a: XVIII). Cavid Bey günlüklerinde önceki yıllarda Fransızlara yaptığı yardımlar karşılığında kaçış planının bizzat Fransa Başbakanı Clemenceau tarafından yapıldığını öğrendiğini belirtmektedir (Cavid, 2000a: 233). Bu yardımların ne olduğunu veya Fransızlar için neden bu kadar önemli olduğuna dair birtakım açıklamalarda bulunsa da zannımca bunlar bir Başbakan'ın dahil olacağı bir kaçış planını açıklamamaktadır. Cavid Bey bulunduğu mevki nedeniyle Osmanlı'nın tüm borçlanma politikasını yıllarca neredeyse tek başına yöneten kişidir. Bu görüşmelerde yolsuzlukları olduğuna dair çok fazla eleştirilere ve saldırılara muhatap olmuştur. Kendisi günlüklerinde bunlardan örnekler vermekte ama herhangi bir yolsuzluk iddiasını şiddetle reddetmektedir. Ayrıca, günlüklerine yazdığı notlardan da ciddi bir para sıkıntısı çektiği anlaşılmaktadır.

Bu arada, yine Cavid Bey 20 Ekim 1918 günü yazdığı günlüğünde Enver Paşa'nın Avrupa'ya gitmek için yeni Sadrazam İzzet Paşa'dan izin istediğini yazmaktadır (Cavid, 2000a: 20-21). Konuyu heyetin huzuruna getirdiğinde Nazırlar bu isteği zamansız hatta münasebetsiz bulmuşlardır. Hatta toplantıda birilerinin, Enver Paşa'nın yurtdışına gitmek yerine alınca bir kurşun sıkmayı düşünmesini dile getirmişlerdir. Daha da ilginç olan Enver Paşa Azerbaycan'a gidip orada bir teşkilat kurmak istediğini Sadrazam'a bahsetmiş, o da bu isteği kesin bir dille reddetmiştir. Hatta Azerbaycan'a yollanan 700 bin liranın bu amaçla gönderildiğini düşünen İzzet Paşa paranın bulunup geri getirilmesi için emir vermiştir. Ertesi gün konuyu Talat Paşa'ya da açtığını söyleyen Cavid Bey, bunun hem Enver Paşa için hem İttihat ve Terakki için hem de eski Hükümet için çok sakıncalı olduğunu dile getirmesi üzerine Talat Paşa'nın Enver Paşa ile

görüştüğü kendisini bu düşünceden vazgeçireceğini söylediğini yazmaktadır (Cavid, 2000a: 22). Paşalar arasında bir görüşme olup olmadığına dair bir bilgiyi ise paylaşmamaktadır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla Enver Paşa bu düşüncesinden vazgeçmemiştir.

Halil (Kut) Paşa ise anılarında Paşaların yurtdışına çıkışlarına ilişkin herhangi bir bilgi paylaşmamaktadır. İzzet Paşa ile görüşen Ermenilerin kendisini Erivan'a büyükelçi olarak istemesi ve Sadrazam'ın da bunu kabul etmesi üzerine yola çıkan Halil Paşa, Zonguldak'a vardığında Sadrazam tarafından alelacele geri çağırılmış ve Paşaların yurtdışına kaçtıklarını o esnada öğrenmiştir. İzzet Paşa, kendisinin, Enver Paşa ile Kafkasya'da bir araya geleceği ve İtilaf Devletleri'ne karşı bir harekate başlayacakları şüphesiyle İstanbul'da alıkonulmasını emir buyurmuştur (Halil, 1972: 254-5). Tabi ki Paşa'nın anılarında kendisinin Enver Paşa ile buluşmak için İstanbul dışına çıktığını doğrulayacak bir bilgi bulunmamaktadır. Bu istek olsa bile anılarında yer bulmamıştır. Ancak bu geri dönüş Enver Paşa açısından da varsa bir umudun tamamen yok olması demektir.

İzzet Paşa Kabinesi'nin erken süreli istifasının ardından 11 Kasım'da göreve gelen Tevfik Paşa Kabinesi, basından ve muhalefetten gelen yoğun baskıların da etkisiyle, ülkeden kaçan İttihatçıların bulunması, ülkede kalanlarınsa yargılanması için girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda verilen önerenin Meclis'te 4 Kasım'da kabul edilmesiyle Beşinci Şube'de sorgulamalar başlasa da sonu getirilememiş ve yıl sonuna doğru 21 Aralık'ta Meclis'in feshiyle de ilave adımlar atılmamıştır. Sadece göstermelik olarak komisyonlar kurularak yurtdışına kaçanların yurttaki mallarına, taşınmazlarına ve bankadaki paralarına el konulmuştur (Çetin, 2015: 200-248). Bununla birlikte, İttihatçılara daha mesafeli olan Tevfik Paşa, Enver Paşa açısından gidişatı değiştirecek bir adım atmış ve yurtdışında bulunan birlikleri geri çağırmıştır. Böylelikle Azerbaycan'da ve İran'da Enver Paşa tarafından ihtiyat amaçlı bekletilen ve savaşın ikinci safhası için kullanılması planlanan donanımlı muharip güçler dağıtılmıştır.

Olayların gidişatına bakıldığında İttihatçı liderlerin yurtdışına kaçmaları kendilerini açık etmelerine ve yapılan işlerin tüm sorumluluklarını üstlenmelerine neden olmuştur. Oysa, örneğin dönemin Sadrazamı Said Halim Paşa memlekette kalmasına ve hakkında idam cezası istenmesine rağmen, herhangi bir sıkıntı yaşamamıştır. Hatta Malta'ya sürgüne yollanan Paşa sonrasında hakkında bir kanıt bulunmadığı için İngilizler tarafından serbest bırakılmıştır. Üstelik gelecek tepkileri azaltmak adına başkentten uzaklaşmayı düşünen liderlerin neden Anadolu'ya gitmediklerini anlamak da zordur. Anadolu'daki başıbozukluk, yerel İttihatçılar ve hatta ordu mensupları vasıtasıyla kendilerini rahatlıkla saklayabilirlerdi. Paşalardan çok daha düşük rütbeli olan ve daha az askeri desteğe sahip Mustafa Kemal'i bile başkente geri

getiremeyen İstanbul Hükümetlerinin İttihatçıları bulması ve İstanbul'a alabilmesi kanımca hiç kolay değildir. Dolayısıyla son günlere kadar yurtdışına gitmeye sıcak bakmayan İttihatçılar alelacele yanlış karar vermişler gibidir. Bunun tek istisnası tamamen yurtdışında kalıp bir daha ülkeye dönmek istememeleridir ki anılar ve mektuplar hadiselerin bu minvalde olmadığını göstermektedir. Diğer yandan, İstanbul'da kalsalar dahi yakalanıp idam edilebileceklerine de pek ihtimal dahilinde değildir. Kurtuluş Savaşı'nın, en azından, başlangıcını örgütleyecek kadar güçlü olan, İstanbul'da silah depolarını patlatıp istediklerini Anadolu'ya kaçırarak İttihatçıların Paşaların idamına izin vereceklerini düşünmek çok inandırıcı gelmemektedir. Üstelik Reşit Bey ve Halil Paşa gibi ünlü İttihatçılar bile istedikleri anda ünlü Bekirağa Koşuşu'ndan kaçırılmışlardır. Bu karar, olsa olsa, hızlıca ve çok iyi düşünülmeden alınmış ve İtilaf Devletleri'nin daha ağır barış şartları dayatmalarının önüne geçmek için gerçekleştirilmiştir. Ancak gerek Mondros gerekse de Sevr'in şartlarına bakıldığında onların kalmaları da sonucu daha da kötüleştirmeyecek gibi durmaktadır.

Yazılanların daha sonra da tekzip edilmemesi nedeniyle doğru olduğunu kabul ederse savaşın kaybedileceği anlaşıldıktan sonra Enver Paşa'nın Azerbaycan'a gidip orada teşkil edilen Hükümet ve Ordu ile Anadolu'yu kurtarmak için bir girişimde bulunacağı büyük bir olasılıktır ki kendisi de mektubunda bunu yazmıştır. Bunun için gerekli olan nakit parayı da Osmanlı'nın son parasını kullanarak karşılamıştır. Ancak bu bilginin İttihat ve Terakki'nin diğer üyeleriyle paylaşılıp paylaşılmadığına ilişkin herhangi bir kaynaktan bir aktarıma rastlanmamaktadır. Olayların birinci şahidi Talat Paşa'nın bu döneme ait anıları olmadığı için Enver Paşa'nın kendisiyle bu planını paylaşılıp paylaşılmadığı da bilinmemektedir. Yine de 700.000 liranın Sadrazam'ın onayı olmadan başka bir yere gönderileceğini düşünmek biraz zorlama olacaktır. Ancak Batum sonrası yollarının ayrılması da bu planda hemfikir olmadıklarını göstermektedir.

4.9. Talat Paşa'ya Suikast – Bir Devrin Sona Erişi – İttihat ve Terakki'nin Ölümü

Talat Paşa 15 Mart 1921 günü Berlin'de Sogoman Teyleryan isimli bir Ermeni tarafından öldürülmüştür. Suikastçi Paşa'nın tam karşısındaki evi tutmuş, aylarca kendisini gözlemiş ve gelen emir üzerine onu öldürmüştür. Benzer şekilde İttihat ve Terakki Dönemi'nin önde gelen liderleri Said Halim Paşa, Bahaeddin Şakir ve Azmi Bey Avrupa'da, Cemal Paşa ise iki korumasıyla birlikte Tiflis'te öldürülmüşlerdir. Kabacalı, Ermenilerin piyon olduğunu suikaste asıl azmettireninse emperyalistler olduğunu yazmaktadır (Kabacalı, 2019: 8). Bleda'ya göre ise Talat Paşa'nın hayata veda ettiği gün İttihat ve Terakki'nin de ölüm günüdür (Bleda,

2010: 152). Enver'in de içinde bulunduğu sonraki diriltme çabalarıysa beyhudedir. Talat Paşa olmadan İttihatçılık da olamazdır.

Talat Paşa ile en son görüşmeyi ölümünden sadece iki hafta önce Aubrey Herbert isminde bir İngiliz istihbaratçı gerçekleştirmiştir. Paşa ile İstanbul'da İngiliz Büyükelçiliği baş tercümanı olarak çalışırken olan tanışıklığını yurtdışında da sürdüren Herbert 26-28 Şubat arasında Düsseldorf'ta gerçekleştirdiği görüşmeleri bir rapor olarak Scotland Yard Başkanı Sir Basil Thomas'a sunmuş ve sonrasında da kitaplaştırmıştır (Kabacalı, 2019: 144). Mithat Şükrü Bleda, suikastı Herbert'e bağlayarak İngilizlerin Paşa'yı öldürme görevini Thomas ve Herbert üstünden Ermenilere pas ettiğini yazmaktadır (Bleda, 2010: 145). Bleda, İstanbul'daki bir tanışmadan bihaber görünüp Talat Paşa ile Herbert'in Almanya'dayken tanışmış olduğunu ve istihbaratta çalıştığı için Türkiye ile haberleri bundan aldığını söylemektedir. Talat ve Enver'i ortadan kaldırmak isteyen İngilizler bu işi Herbert aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Ancak Paşa İngilizlerle anlaşmaya çok sıcak baktığından İngilizlerin Paşa'nın öldürülmesinden ne elde etmek istediğini ise yazmamıştır. Cavid Bey ise Londra Konferansı sırasında 4 Mart 1921'de Herbert'in Talat Paşa ile görüşmesinden sonra gelip kendisini de ziyaret ettiğini hatta raporunu yazıp Lloyd George'a vereceğini söylediğini aktarmaktadır (Cavid: 2000b: 132). Dolayısıyla, kendisi de Herbert'i İstanbul'dan tanımaktadır. Herbert ile yaptığı görüşmede, Talat Paşa, kendisini takdir etse de İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'un Türklere karşı oldukça soğuk davrandığını, baş tercüman olarak çalışan ama elçiliğin perde arkasındaki en önemli ismi olan Gerald Fitzmaurice'in ise düşmanca bir tutum içinde olduğunu oysa Türkiye'de İngiltere'nin çok sevildiğini, en ufak bir umut ışığı görülse Osmanlı'nın Almanlarla asla iş birliği yapmayacağını dile getirmiştir. Talat Paşa Almanların yanında savaşa girseler bile Almanların kazanmasının ülkeyi köleleştirmekle eş anlamlı olduğunu, bu nedenle savaşın kazananı olmadan bitmesini arzu ettiğini söylemiştir Herbert'e (Kabacalı, 2019: 147). Kısacası Paşa'ya göre Almanlarla çalışmak berbatır ama İngiltere onları Almanların kolların atmıştır. Tarafsız kalmak ya paylaşılma ya da ölüm demek olduğundan bunu da kabul etmek mümkün olmamıştır.

Talat Paşa'nın en ilginç saptaması ise kaybedilen topraklar için çok fazla üzülmemesidir. Makedonların, Arnavutların hatta Arapların isyanlarından o kadar bıkmıştır ki bu kayıplar için şükretmekte hatta ilerleyen günler için bir kazanç olarak görmektedir. Devlet artık bunlarla uğraşmayacağı için kendini daha çok işine gücüne verebilecektir (Kabacalı, 2019: 153). Feroz Ahmad da Paşa ile aynı fikirdedir. İttihatçıların göreve gelmesinden sonra kaybedilen toprakları zararlı bulmadığını dile getiren Ahmad, bunun ülkeye çok daha homojen bir nitelik kazandırdığını yazmaktadır. Bunun bir dönüşüme de neden olduğunu düşünen Feroz Ahmad, özellikle Balkan topraklarının kaybının devletin yapısını laik Osmancılıktan dinsel

öğelerin ağırlık kazandığı İslamcı Osmancılığa dönüştürdüğünü vurgulamaktadır (Ahmad, 1971: 199-203). Talat Paşa göremese de Kurtuluş Savaşı sonrası sadece önüne bakan bir devletin kısa bir sürede Osmanlının son yüzyılında yapılandan daha çok reform yapması bunun bir kanıtı gibidir. Mustafa Kemal de muhtemelen onunla aynı fikirdedir. Talat Paşa, Mustafa Kemal ile de görüşüğünü ve onunla bir görüş ayrılığı olmadığını da belirtmektedir. Herbert de anlattıklarından hem Talat Paşa'nın hem de Ankara Hükümeti'nin İngilizler dışında tüm Avrupalılarla temasta olduklarını gösterdiğini yazmaktadır (Kabacalı, 2019: 153-154).

Üstelik Talat Paşa kendinden o kadar emindir ki Düsseldorf'ta söylediklerinin aynısını Bekir Sami Bey'in de aynı günlerde Londra'da Downing Street'te yetkililere anlattığını iddia etmektedir. Paşa'ya göre, İngilizler, Türklerin önemini anlayıp Yunanlılara ezdirmeye çalışmamalı bilakis öğretmen olmalı ve Türkleri ileri taşımalıdır. Hindistan ile olan dini bağları Türklerin oraları da etkilemesini sağlayacaktır ve bunun olumlu olması da İngilizlere bağlıdır. Bolşevikliğin belki Rusya'da başarılı olacağını ama Anadolu'ya veya Avrupa'ya etkisinin de çok sınırlı kalacağını belirtirken Enver Paşa'nın Moskova'da bulunmasının da birlikte planladıkları bir nedenden dolayı olduğunu dile getirmektedir. Türki devletlerle irtibat her zaman vardır ama aradaki farklılıklar nedeniyle Pan-Turanist hareketlerin başarılı olacağını ya da bir geleceği olacağını düşünmemektedir (Kabacalı, 2019: 155-158). Bu görüşlerin 1921 içinde olduğunu düşünürsek Turancılık fikrinin zerresinin Talat Paşa'da kabul görmediğini iddia edebiliriz.

Paşa'nın öldürülmesinden hemen önce gerçekleşen bu görüşme Emir Şekip Arslan'ın anılarında da detaylıca yer almaktadır. Hatta İngilizlerle görüşmeyi de kendisi ayarlamıştır. Arslan'ın ifadelerine göre, İngilizler Sevr'i imzalaması karşılığında Talat Paşa'ya yeniden sadrazamlık teklif etmiş, Paşa ise antlaşmanın bu şekilde uygulanmasının imkansızlığını belirterek teklifi geri çevirmiştir. Ancak antlaşmanın değiştirilmesi durumunda Ankara'ya bir seyahat düzenleyip oradakileri ikna edebileceğini de ilave etmiştir. Yapılan görüşmeler de Mustafa Kemal'e bir rapor olarak sunulmuştur. Anılardan anlaşıldığı kadarıyla Enver Paşa'nın Bolşeviklerle iş birliği yapma fikrine Rusların bağımsızlık verdiği ülkeleri yeniden işgal etmeleri ve hatta oralarda katliam yapmaları nedeniyle Talat Paşa hep soğuk bakmış ve İngilizlerle anlaşmak istemiştir. Ancak Lloyd George'un Yunanlıların galip geleceğine olan inancı Sevr'in tadilatını engellemiş ve bu esnada da Talat Paşa suikaste kurban gitmiştir. İngilizlerle yapılan son görüşmenin tarihini Şubat 1921 olarak vermektedir Şekip Arslan yani Talat Paşa öldürülmeden bir ay önce (Arslan, 2004: 63-66). Bu tarihten sonra İngilizlerle başka bir İttihatçının görüşme yaptığına dair bir bilgi ise yoktur. Bu yazılanların veya Ankara Hükümeti'nin Londra temaslarının ne kadar başarılı olduğu ve İngilizlerin fikirlerini ne kadar

değiştirebildiği meçhuldür. Gerçek olansa İngilizlerin de Sakarya Savaşı'nın sonucunu beklediğidir, tıpkı Fransızlar ve Enver Paşa gibi. Her şey ondan sonra değişecektir.

4.10. Sonuç

İktidarının ilk yıllarında resmi olarak hükümetlerde yer almayıp durumu fiili olarak idare etmeye çalışan İttihatçılar, Birinci Balkan Savaşının patlaması ve Balkanların tamamının birkaç günde kaybedilmesiyle zora girmişler ve Babıali Baskını ile darbe yaparak işlere el koymuşlardır. Başkan Savaşları'nda kaybedilen topraklar tüm Osmanlı'yı 93 Harbi kadar etkilemiştir. Çok büyük bir göç dalgası daha gelip Anadolu topraklarına yerleşmek zorunda kalmıştır. Bu esnada orduda ciddi bir modernizasyonun gerekliliği ortaya çıkmış ve Almanların askeri ıslahat çalışmalarına katılmaları Mahmud Şevket Paşa ile birlikte başlamıştır. Kısa sürede ordunun önemli bölümlerinde Alman subaylar görev almaya başlamış ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte de Alman subayların sayısı artarak tüm ordu kademelerine yayılmışlardır.

Kısa bir süre sonra, Ağustos 1914'te, günümüzde bile tartışılan ve savaşa girme sebebimiz olarak gösterilen, Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması imzalanmıştır. Araştırmamızda da gösterildiği gibi Osmanlı için ittifak yapmanın dışında bir alternatif yoktur ve diğer devletler hiçbir şekilde bir ittifak antlaşmasına yanaşmamışlardır. İngilizler ve Fransızlar tarafsız kalınmasını istemiş, Ruslar ise olmayacak koşullar öne sürmüşlerdir. Sonunda Osmanlı, kendisine eşiti gibi davranan ve kapitülasyonların kaldırılmasını kabul eden Almanya ile bir antlaşma imzalamıştır. Sadrazam Said Halim Paşa, Talat Paşa, Enver Paşa ve Halil Bey'in haberinin olduğu antlaşma uzun bir süre saklanmış ancak Rus limanlarının bombalanması sonrası açığa çıkmıştır.

Savaşın kaybedildiğinin anlaşılmasıyla birlikte Talat Paşa Kabinesi istifa etmiş yerine Ahmet İzzet Paşa Kabinesi görev yapmaya başlamıştır. 25 günlük kabine Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmış ve İttihatçıların yurtdışına kaçmalarına mani olamadıkları için ciddi bir eleştiri yağmuru altında istifa etmek zorunda bırakılmıştır. İlk başlarda kaçmayacaklarını açıkça ilan eden Talat ve Enver Paşalar 2-3 Kasım 1918 gecesini bir Alman zırhlısı ile Kırım'a geçmişler ve orada yolları ayrılmıştır. Kendileriyle birlikte 6 kişi daha yurtdışına çıkmıştır. Bu kaçış geride kalanlarla aralarındaki gönül bağının zedelenmesine neden olmuş ve birbirlerinden kopuşu da hızlandırmıştır.

Enver Paşa ile diğer İttihatçıların yolları da bu günlerde ayrılmış ve Enver Paşa yeni kurduğu Kafkas ordularının başına geçmek için Kırım'da diğerlerinden ayrılmıştır. Geride bıraktığı mektubunda da açıkça belirttiği gibi Enver Paşa'nın savaşın ikinci safhası için

hazırladığı bir planı vardır. Avrupa günlerinin başında hareketsiz kalan ve siyaset dışında kalmaya çalışan Talat Paşa, sonrasında Ankara Hükümeti'nin isteklerine uygun olarak çalışmaya başlamış ancak yurda dönmesine izin verilmemiştir. 15 Mart 1921 bir Ermeni tarafından öldürülmesiyle de İttihat ve Terakki fiili olarak sona ermiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. İTTİHATÇILARIN FIRKAYI KURTARMA ÇABALARI VE KURTULUŞ SAVAŞININ İLK SAFHASINDAKİ FAALİYETLERİ

5.1. Teceddüt Fırkası ve Karakol Cemiyeti

İttihat ve Terakki'nin son kongresinde kendini feshetmesi ve liderlerinin yurtdışına kaçması üzerine geride kalan kadro ismi Teceddüt olan yeni bir firkanın kurulması kararını vermiştir. Amaç İttihat ve Terakki ismiyle olan bağı kesmektir. 24 Kasım 1918'de resmen kurulan Fırkanın kurucuları arasında Hüsnü Paşa, Mavrokordato Efendi, Yunus Nadi, Orfanidis, Reşit Paşa, Faik, Dr. Tefvik Rüştü ve İsmail Canbulat Beyler bulunmaktadır. Halen mebus olan İttihatçıların katıldığı Fırka kendine Meclis'te grup kuracak kadar bir çoğunluk da sağlamıştır. İttihat ve Terakki'nin devamı olduğunu reddeden Teceddüt Fırkası mensupları parlamenter bir hilafet sistemiyle meşrutiyetin devamı için çalışacaklarını ilan etmişlerdir (Tunaya, 1952: 412-413).

İzzet Paşa Hükümeti'ne iki üye veren Teceddüt Fırkası sonrasındaki Tefvik Paşa Kabinesi'nde yoğun baskılar sonucu kendisine yer bulamamıştır. Ancak Tefvik Paşa kurduğu kabinenin henüz 40. gününde, Meclis'teki İttihatçıların varlığından rahatsız olan Padişah'ın yoğun baskıları sonucu, Tefvik Paşa 21 Aralık 1918 günü Meclis'i feshettiğini açıklamıştır. Cavid Bey, anılarında, kararın kimseye danışılmadan alındığını belirtmektedir (Cavid, 2000a: 90). Buradaki amaç İttihatçıların kontrolü altındaki bir Meclis'in Hükümeti rahat çalıştırmayacağı yönünde olan inançtır. Anlaşıldığı kadarıyla önemli liderleri yurdu terk etmiş olsa dahi İttihatçılar hala çok güçlüdürler. Üstelik işgal güçleri de bunun için baskıda bulunmaktadırlar. İrade-i Senediye ile kapatılan Meclis'teki bu durumu İngilizler, Vahdeddin tarafından İttihat ve Terakki'yi kontrol altına almak için yapılmış bir hareket olarak görmüşlerdir (Menteşe, 2019: 74; Çetin, 2015: 267). Meclis'te herhangi bir faaliyette bulunamayacağı için Teceddüt Fırkası da karanlığa itilmiş ve İttihatçıların ortalığı karıştırmalarına izin verilmemesi planlanmıştır. Hatta dört ay sonra yapılacağı düşünülen seçimler, barış antlaşmasının sonrasına bırakılmış ancak antlaşma bir türlü yapılamadığı için Meclisin açılışı da uzamıştır. Bu nedenle Meclis 1920'ye kadar kapalı kalmıştır (Çetin, 2015: 269). Anadolu'dan gelen yoğun baskılar olmasa bu sürenin daha da uzayacağı iddia edilebilir.

Meclis'in kapatılmasının İttihatçıları yeterince baskı altına almayacağını düşünen Tefvik Paşa Hükümeti bununla yetinmeyerek 13 Ocak 1919'da yurtdışına kaçan İttihatçı liderlerin haklarındaki suçların araştırılması için Nezaretlere yazı göndermiş, araştırmalar sonuçlanınca da Adliye Nezareti'nin tutuklanmaları için müzekkerelerin hazırlanmasını

istemiştir. Bu istek listesinde yurtdışına çıkanlara ilaveten Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı Paşa'nın da ismi bulunmaktadır (Çetin, 2015: 301). 30 Ocak'ta ise yurtiçinde kalan İttihatçıların gizlice örgütlendikleri gerekçesiyle tutuklanmalarına başlanmıştır. Tutuklananlar arasında Mithad Şükrü, Kara Kemal, Hüseyin Cahid, Doktor Rüsuhi, Ziya Gökalp, İsmail Canbulat, Emmanuel Karasu Beyler gibi isimler bulunmaktadır. Sina Akşin, listenin İngilizler tarafından verildiğini, Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa'ya dayandırarak, iddia etmektedir (Akşin, 1992: 154). 3 Şubat'ta da İttihat ve Terakki'nin yurt çapındaki tüm taşınmazlarına el konuşmaya başlanmıştır (Çetin, 2015: 304). Tutuklananların hemen hepsi, bir müddet sonra, Malta'ya sürgüne yollanmıştır.

İttihatçı liderlerin yurtdışına kaçmalarını takiben, kısa bir süre içerisinde, bazı gizli cemiyetler kurulmaya ve varlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. Bunlar arasında Karakol Cemiyeti'ni özellikle anmak gerekir. Karakol Cemiyetinin henüz ortada kimse yokken Kuva-yi Milliye Hareketi'ni başlatan ve organize eden kuruluş olarak öne çıktığı iddia edilmektedir. İzmir Suikasti davalarında yargılanıp beraat eden ve sonrasında ölümüne kadar sessiz kalan Kara Vasıf'ı bu hareketin en önemli kişisi olarak anmak yanlış olmaz. Lakin belirtmekte de fayda var ki İTC gibi bu cemiyette de tek bir liderden değil de bir liderler kadrosundan bahsetmek daha doğru olur. Halide Edip Adıvar, Karakol'un kurulan cemiyetler arasında en önemlisi ve en verimli çalışanı olduğundan bahsederken cemiyetin lideri olarak tanıttığı Kara Vasıf'tan da övgüyle bahsetmektedir. Adıvar, Kara Vasıf kadar prensiplerine bağlı birisini asla tanımadığını yazarken bugün adı sıkça duyulmasa bile gelecekte gerçek bir yurtsever olarak hak ettiği değeri göreceğinden emin olduğunu yazmaktadır (Adıvar, 2020b: 32-33). Öte yandan, Kara Vasıf'ı hareketin ruhu olarak gören Halide Edip mesela Kemalettin Sami Bey'i de hareketin eli kolu olarak tarif etmektedir. Bir taraftan işgal kuvvetlerinin elindeki depolardan Anadolu'ya envai çeşit silah kaçıran örgüt diğer taraftan da subayları ve önemli sivilleri ikna ederek bin bir zorlukla Ankara'ya göndermek görevini üstlenmiştir. Bu faaliyetler başladığında Mustafa Kemal henüz Anadolu'ya geçmemiştir.

Hüsamettin Ertürk İttihatçıların bir arada kalmalarını sağlayacak gizli bir teşkilatın kurulma emrinin Talat Paşa tarafından Kara Kemal'e İstanbul'u terk etmeden hemen önce verildiğini ve bunun Enver Paşa tarafından da onaylandığını yazmaktadır. Kara Kemal bu talimat üzerine Miralay Kara Vasıf ile birlikte önce İttihatçıların, sonra da memleketin varlığını korumak için Karakol Cemiyeti'ni kurmuşlardır (Tansu, 2016: 219). Amaç liderlerinin ülkeyi terk etmesi üzerine büyük bir baskı altına girecek olan İttihatçıları korumak ve bunların katkılarıyla da memleketin kurtarılması için çalışmak olarak belirlenmiştir. Teşkilatlanma çalışmalarında Kara Kemal'in şüphesiz çok ciddi bir rolü bulunmaktadır. Kara Kemal'in ismi

ilk defa Birinci Dünya Savaşı sırasında yaptığı çalışmalarla duyulmuştur. İttihatçıların iktidarı ele geçirdikten sonra sanayi kuruluşları, esnaf, tüccarlar ve lojistikle ilgili yaptığı çalışmalar ve bunları yabancıların ve azınlıkların ellerinden alıp Müslümanlara ve Türklere verme girişimleri Feroz Ahmad tarafından “İttihatçılıktan Kemalizme” isimli eserinde detaylıca anlatılmaktadır (Ahmad, 2016). İttihat ve Terakki tarafından uygulaması başlatılan sanayi, tarım, esnaf ve lojistik projelerinin çoğu daha sonra Cumhuriyet Dönemi’nde ya devam ettirilmiş ya da reforme edilerek arzu edilen başarının kazanılması bu döneme nasip olmuştur.

İttihatçılar yerli esnafın (tüccar, bakkal ve iş adamları) desteklenmesi ve azınlıkların kontrolünde bulunan bu yapının ele geçirilmesi için Kara Kemal önderliğinde 1915 yılında Esnaf Cemiyeti’ni kurmuşlardır. Sonraları tipik rant oyunları nedeniyle bozulsa ve istenen başarıya ulaşmasa da bu cemiyet esnafın yerleştirilmesi projesinin ilk adımı olarak kayıtlara geçmiştir. Bu yıl aynı zamanda Çanakkale Savaşları nedeniyle Avrupa’dan tecrit edilen Türklerin Anadolu’ya vazgeçilmez bir şekilde bağlı olduklarını anladıkları ve buraya dayalı bir Türk milliyetçiliğinin filizlerinin atıldığı yıl olmuştur. Benzer şekilde Cemiyet’in kendisine bağlı olarak kurduğu ve ticari bağımsızlığını sağlamaya çalıştığı Milli Mahsulat Osmanlı, Kantarya İthalat ve Ekmekçiler Şirketleri’nin kuruluşları da aynı dönemdedir. İttihatçılar, Osmanlı ülkesinde bir Türk burjuvazisi yaratmanın ilk adımlarını atarken azınlıklara ve hatta yabancılar karşı uzun yıllar sonra ilk defa ticari olarak kafa tutabilen Türk ve Müslüman halk da bunlara dört elle sarılmışlardır (Ahmad, 2016: 53-58). Duygusal olarak oldukça güçlü olan bu sahiplenme içgüdüğü ve özellikle esnaf arasında kurulan sağlam yapı Karakol’un kuruluş aşamasında Kara Kemal’in işlerini de oldukça kolaylaştırmıştır. Bu nedenle, Karakol, ilk olarak, esnaf arasında hızlıca yayılmıştır.

İttihat ve Terakki içinde Küçük Efendi olarak anılan Kara Kemal, Paşaların yurtdışına çıkmasından sonra teşkilatın bir nevi liderliğine yükselmiştir. Çam’a göre Talat ve Enver Paşaların talimatları doğrultusunda, yurt içinde kalan İttihatçıları, Ermenilerin terör saldırılarından ve iktidarı ele geçiren Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi muhaliflerin şerrinden korumak, İngilizlere karşı casusluk faaliyetleri yürütmek ve Anadolu’nun işgaline karşı direnişe ön ayak olarak oraya silah, cephane ve insan kaçırmak amacıyla Kara Kemal, Kara Vasıf ve Baha Said ile birlikte Kasım 1918’de Karakol Cemiyeti’ni kurmuşlardır (Çam, 2018b: 35-36). Kuruluş tarihine ilişkin farklı ifadeler bulunmaktadır ve Çam da kitabında buna dikkat çekmiştir. Karakol’un kuruluş tarihi için Zürcher Ekim 1918 derken, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Tunaya ve Tevetoğlu Kasım 1919, Karan ise 5 Şubat 1919’u işaret etmektedirler (Çam, 2018b: 36). Ancak anılara ve faaliyetlere bakılırsa Paşaların emri üzerine kurulan ve faaliyetlerine başlayan Cemiyet’in kuruluşunun 1919 yılına kalması pek olası değildir.

Yanlılık, bize kalırsa, Tunaya'nın 1952 basım Türkiye'de Siyasi Partiler isimli kitabından kaynaklanmaktadır. Burada Karakol'un kuruluş tarihi Teşrinisani 1334 – Kasım 1919 olarak verilmektedir (Tunaya, 1952: 520). Oysa 1334 yılı miladi 1918'e denk gelmektedir. Kitaptaki bu maddi hata buradan direkt alıntı yapan diğer kaynakları da etkilemiş görünmektedir. Doğru kuruluş tarihi Kasım 1918 olmalıdır.

Dolayısıyla gizli teşkilatın ete kemiğe bürünmesi yani Karakol'un kurulması Enver Paşa'nın yurdu terk etmesinden hemen sonra yani Kasım 1918'de gerçekleşmiştir. Semiz ve Akdağ'a göre, İstanbul'da düşman kontrolündeki depolardan sınırsız silah ve malzemeyi, iki binden fazla subayı ve yüzlerce siyasiyi Anadolu'ya kaçıran, azınlık çetelerine karşı bölge halkının güvenliğini sağlayan Karakol Cemiyeti'nin ilk kurucuları ve merkez heyeti Baha Sait, Refik İsmail, Kara Vasıf, Kafkas Fırkası Kumandanı Çolak Kemal (Kemalettin Sami), Karadeniz Boğazı Komutanı, Galatalı Şevket, Sevkiyatçı Ali Rıza (İstanbul Mebusu) ve Miralay Edip Servet Beyler'den oluşmuştur. Gruplar halinde İstanbul'un her tarafına yayılan Karakol'un Üsküdar Grubu'nda Yenibahçeli Şükrü Bey, Eski Bahriye Vekili Topçu İhsan Paşa, Şer'iyeye Mahkemesi Başkatibi Naci Hoca, Tevfik Sükuti, Kalender Hasan, Ahmet Halim, Adliyecisi Talat, Binbaşı Remiz ve Atif Kamçıl bulunurken Topkapı Grubu'ndaysa Kaymakam Hüsamettin (Ertürk), Topkapılı Mehmet Bey, Emin Ali Bey, polis memurları Ahmet, Saip ve Cemal Beyler, Bahriyeli Hakkı, Yüzbaşı Mehmet, Topçu Şefik, Yüzbaşı Enver Beyler bulunmaktadır (Semiz ve Akdağ, 2011: 59-61). Adı sayılanların çoğu Enver Paşa tarafından kurulan eski Teşkilatı Mahsusa mensuplarıdır.

Cemiyet'in programında kuruluş amaçları insan haklarını korumak, bağımsızlık ile milli hukuku sağlamak ve vatani korumaya çalışmak olarak sıralanmıştır (Madde 1). Cemiyet vatanın menfaatlerine karşı olan her nevi istibdadı kırmak için bunun karşısında çalışan bütün Hükümet unsurları ve cemaatlerle çalışacaktır (Madde 2). Karakol'un yurtiçindeki faaliyetleri vatanın ve milletin birliğini sağlamak, halkı ezen ve kuvvete boyun eğen dikta yönetimlere karşı silahlı ihtilale kalkışmak, bu uğurda gerekirse ölmek ama zelil ve esir yaşamamaktır. Burada dökülecek kanlardan mesul olanlar kendilerinden zayıf olanları ezenlerdir (Madde 4). Bunun için de kendilerine saygısı olan, milletlerin hürriyetlerini kazanmalarına yardımcı olacak, inançlarına ve evrensel hukuk kurallarına saygılı tüm dış güçlerle iş birliği yapacak ve onlardan yardım isteyecektir (Madde 5), (Semiz ve Akdağ, 2011: 63-65), (Cemiyetin programı için bakınız EK G). Anlaşılacağı üzere, Karakol, vatani kurtarmak için silahlı mücadele seçeneği de dahil olmak üzere bir ulusal hareket başlatmakta, bu uğurda işgal güçleriyle iş birliği yapan yerel unsurları düşman ilan etmekte, milli unsurları ve Osmanlı milletlerinin hukukuna saygı duyacak dış güçleri de kendileriyle birlikte hareket etmeye davet etmektedir.

Şükrü Bey, ilginç bir şekilde, teşkilatlanma süreci içerisinde vatanın selameti açısından sadece dost gördükleriyle değil, kendilerine muhalif olan veya öteden beri düşman olduklarıyla da görüştüklerini yazmaktadır. Şükrü Bey'in ismini saydıkları arasında Şehzade Abdülhalim Efendi, Ahmet İzzet Paşa, Yakup Şevki Paşa, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın önde gelenleri ile zamanın Dahiliye Nazırı Reşit Bey de bulunmaktadır (Semiz ve Akdağ, 2011: 49-70). Fikirler ayrı olsa ve milli mücadeleye katılmasalar bile bu girişimleri akamete uğratmak için Damat Ferit dışında kimse harekete geçmemiştir. Dolayısıyla bu tür bir faaliyetin olduğu hemen herkesçe bilinmekte ama birkaçı dışında görev alanlar gizli tutulmaktadırlar.

Halil Paşa anılarında Karakol Cemiyeti'nin kendisinin Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmeden birkaç gün sonra kurulduğunu yazmaktadır. Cemiyeti İttihatçılar kurmuş ve yine İttihatçılar tarafından Aydın ve İzmir başta olmak üzere yurt genelinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile de yakın ilişkiler içindedir. Hatta Erzurum'da işleri yönetenlerin başında da İttihatçıların olduğunu yazmaktadır Halil Paşa. Ancak herkesin gizliden gizliye bildiği bu gerçek İtilaf Devletleri'nin hışmını üstüne çekmemek için ifşa edilmemiştir (Halil, 1972: 259). Karakol Cemiyeti'nin başta İttihatçılar olmak üzere Anadolu'ya sivil, asker ve cephane kaçırdıklarını, zengin İttihatçılardan toplanan paraların da Anadolu'ya gönderildiğini yazmaktadır Halil Paşa (Halil, 1972: 281).

Karakol'un teşkilatlanma çalışmalarına ilişkin ayrıntılar Enver Paşa'nın yaveri Yenibahçeli Şükrü Oğuz'un hatıralarında detaylıca anlatılmaktadır. İstanbul'un fiili işgalinden sonra Dr. Fahri Necip (Can) ve Dayı Mesut (Gürbüz) Bey ile birlikte neler yapılabileceğine dair ilk görüşmeleri yaptıklarını anlatan Şükrü Bey, İstanbul'daki teşkilatlanmanın yanı sıra askeri olarak tek gücün bulunduğu Şark'ta, Kafkas İslam Ordusu'nun görev sahasında, organize olmaları gerektiğine ve bunun için de Halil Paşa, Kütahya Mebusu olan abisi Nail Bey, Ardahan Mebusu Hilmi Bey ve Erzurumlu Cafer Bey'i Şark'a gönderme kararı aldıklarını yazmaktadır. İstanbul'dan sorunsuz çıkabilmek için gerekli olan yazılı izniyse o sırada İspanyol Gribi nedeniyle yatmakta olan İzzet Paşa'dan almışlardır. Bu durumda, bu tarihin, İzzet Paşa'nın hala sadrazamlık görevinde olduğu 8 Kasım 1918'den önce olması gerekir. Ayrıca, bunların kendi başlarına Enver Paşa'nın hemen ardından Kafkasya'ya gitmelerinin de tesadüfi olmadığı düşünülmektedir. İlgili kişilerin 5 Aralık 1918'de İstanbul'dan ayrılmalarından önce yapılan toplantıda teşkilat içerisinde bulunanlara da şifreleri dağıtılmıştır (Semiz ve Akdağ, 2011: 43-48). Şifre alanların yapılanma içinde buldukları düz mantığıyla teşkilatın içinde aşağıdaki kişilerin bulunduğunu varsayabiliriz ve neredeyse hepsi İttihatçıdır:

Enver Paşa	Bahaeddin Şakir	Doktor Nazım
Talat Paşa	Cemal Paşa	Kara Vasıf

Kara Kemal	Göz Tabibi Esat	Yenibahçeli Şükrü
Albayrak Necati	Halil (Kut) Paşa	Ardahanlı Hilmi Bey
Nuri Paşa	Cafer Bey	Doktor Sabit
Rüştü Bey	Küçük Kazım	Halit Bey
Nail Bey	İbrahim Cihangir	Ağaoğlu Ahmet
Ahıskalı Ömer Faik	İsmail Bey	Mehmet Bey (Batum)
Japon Rıza	Kör Ali	Baha Sait
Cavid Bey	Canbulat Bey	

Ertürk cemiyetin ilk heyet-i merkeziyesinin Kara Kemal, Kara Vasıf, Baha Said, Ali Çetinkaya, Yenibahçeli Şükrü, Çerkez Reşid, Refik İsmail, Sevkiyatçı Rıza, Miralay Galatalı Şevki, Kemalettin Sami, Edip Servet ve Japon Rıza'dan müteşekkil olduğunu yazmaktadır (Tansu, 2016: 219). Anadolu ile irtibatı ve geçişleri koordine etmek için kurulan Kocaeli Menzil Teşkilatı'nın başına Yenibahçeli Şükrü Bey getirilmiştir. Kara Vasıf'ın kardeşi Muhiddin Bey, Erzincanlı Binbaşı Rıza Bey, Lazistan eski mebusu Sudi Bey, Baytar Yüzbaşısı Baki Bey, Hüseyin Kadri Bey, Miralay Arif Hikmet Bey, İstanbul eski mebusu Arif Bey, Tolçalı Süleyman Bey, Sakin İhsan Bey, Ahmet Hilmi Bey, Çolak İbrahim Bey, Binbaşı Cemal Bey, Binbaşı Naim Cevat Bey, Yenibahçeli Ömer Lütfi Bey, Siphidayı Mesut Bey ve Doktor Fahri Can Bey Karakol Cemiyeti'nin önde gelenleri arasında sayılmaktadır. Cemiyet İstanbul'un neredeyse tamamında kök salmış ve tüm semtlerde teşkilatlanmıştır. Teşkilatların yapısı Ertürk tarafından kitabında oldukça detaylı bir şekilde anlatılmaktadır (Tansu, 2016: 220-240).

Halil Paşa anılarında Ekim içinde döndüğü İstanbul'da ateşkes antlaşmasının konuşulmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa dahil tüm İttihatçıların orada bulduklarını, mütarekenin savaşın bir safhası olduğunu düşündüklerini, silahların bırakılmasına razı gelmediklerini ve sonuna kadar mücadeleye devam etmek niyetinde olduklarını yazmaktadır. Hatta yeni mücadelenin Doğu'dan başlayacağını da belirtmektedir. Doğu'dan kastın Azerbaycan ve Kafkas Ordusu olduğunu düşündürecek fazlaca neden vardır. Enver Paşa ile olan görüşmesinde Paşa'nın bir şeyler planladığını hissettiğini söyleyen Halil Paşa çok fazla detay alamadığını yazmaktadır (Halil, 1972: 251-253). Dönemin pek çok siyasi ve askeri yetkililerinin hatıralarında ne kadarının bilinmesini istiyorlarsa o kadarını yazdıklarını tahmin etmek zor değildir. İlk günden beri birlikte olan Enver Paşa ve amcası Halil Paşa'nın yazılanlardan daha fazlasını paylaştıklarını tahmin edebiliriz ancak ispat edecek delil maalesef yoktur.

Halil Paşa'nın hatıralarını yayına hazırlayan Taylan Sorgun dönemin şartları ve Karakol Cemiyeti hakkında bilgi vermek için Dr. Fahrettin Can'ın hatıralarına atıfta bulunmaktadır. O

zaman henüz 21 yaşında genç bir doktor olan Fahri Can Mütareke'den henüz üç gün sonra, muhtemelen 3 Kasım 1918 tarihinde, ziyaret ettiği Kara Kemal'in kendilerinin birtakım çalışmalar içerisinde olduklarını, hatta Dayı Mesut ve Yenibahçeli'nin isimlerini zikretmiş ve Yenibahçeli Şükrü'yü bulan Fahri Can da Karakol Cemiyeti'ne dahil olmuştur (Halil, 1972: 250-252). Bu anda Enver ve Talat Paşalar ülkeyi henüz terk etmişlerdir. Aslan ise Tunaya'ya atıfla Cemiyetin Kasım 1919'da (daha önce izah ettiğimiz gibi bu tarih Kasım 1918 olmalıdır) kurulduğunu belirterek kurucularının Reis Kara Vasıf, Baha Said, Miralay Şevket, Kemalettin Sami, Binbaşı Ali Rıza, Kaymakam Edip, Davavekili Refik İsmail, Doktor Adnan ve Kaymakam Çolak Selahaddin Beyler olduğunu belirtmektedir. Listede Kara Kemal bulunmamaktadır (Aslan, 2004: 30). Karakol'un yedi kişilik hücre sistemine göre örgütlendiğini söyleyen Zürcher başlıca iki amacını İttihatçıları saldırılara karşı korumak ve bir direniş örgütlemek için en yetenekli kişileri Anadolu'ya kaçırmak olarak vermektedir. Teşkilat gücünü esnaf örgütü ve Teşkilatı Mahsusa'dan alıyordu (Zürcher, 1995: 126).

Nizamnamesine göre Cemiyet, ülke genelinde, her vilayet ve sancakta birer şube açacaktır ancak teşkilatlanmasına ilişkin bilgiler gizli tutulmuştur. Tunaya, faaliyetlerin sekiz başlık altında toplandığını yazmaktadır: “1) Siyaseti umumiye, istihbarat, umuru hariciye, 2) Propaganda ve Karakol şubelerinin tesisi ve teşkilatı; 3) Milli ordu ve muharebe çeteleri teşkilatı, seferberlik ve harekâtı harbiye; 4) Kuvvei umumiye, esliha, mühimmat, malzeme tedarik ve ihzarı; 5) Umuru maliye ve hesabiye; 6) Nakliyat ve sevkiyat; 7) Muhabere, muvasala; 8) Muamelatı zatiye, mahakim ve umuru cezaiye” (Tunaya, 1952: 522). Mütareke sonrası kurulan cemiyetler içerisinde silahlı direnişe yönelik olan tek cemiyetin Karakol olduğunu söylemek yanlış olmaz. Diğerlerinin amaçları ve öncelikleri farklı olacaktır. Bu durum yeri geldiğinde izah edilecektir.

Karakol Cemiyeti'nin bu kadar kısa bir sürede teşkilatlanmada başarı sağlamasının ve Anadolu'ya silah ve asker kaçırmasının altında yatan en önemli neden Kara Kemal'in Birinci Dünya Savaşı sırasında kurduğu Esnafkar Cemiyeti'dir. Milli İktisat politikası uyarınca özellikle Türk ve Müslümanlardan seçilen esnafkar, mavnacılar, hamallar, arabacılar milli mücadelenin ilk taşlarını döşemişlerdir (Çukurova, 1994: 39). Feshedildiği 23 Nisan 1920 tarihine kadar cemiyet, sadece cephane olarak 250 top, 350 bin silah ve bunlara altı ay yetecek kadar mühimmatı Anadolu'ya kaçırmıştır. Aslan sadece İzmir'de işgale direnen 30 bine yakın bir kuvvetin cemiyetin kontrolü altında olduğunu ifade etmektedir (Aslan, 2004: 38-39). Ancak Anadolu'nun o anki durumu itibarıyla bunun abartılı bir rakam olduğunu da belirtmek gerekir. Cemiyet nizamnamesine göre beş murahhastan oluşan merkez-i umumi seçilmiş, bunlar

da ihtisas alanlarına göre faaliyet alanlarını ve görevlerini icra edecekleri bölgeleri belirlemişlerdir. Buna göre her murahhas için oluşturulan beş daire şöyledir (Aslan, 2004: 37):

- *Siyaset, İstihbarat ve Hariciye Dairesi,*
- *Milli Ordu, Muharebe Çeteleri ve Seferberlik Dairesi,*
- *Sevkiyat, Nakliyat, Muhabere ve Muvasal Dairesi,*
- *Maliye Dairesi ve*
- *Muamelat-ı Zatiye ve Propaganda Dairesi.*

Her daire alt kısım ve bölümlere ayrılmış, gizlilik gereği kısımların birbirlerinden haberdar olmamalarına ve tanımamalarına azami ehemmiyet verilmiştir. Taşradaki teşkilatlanma da vilayetlere (5 kişi) ve kazalara (3 kişi) kadar inmiş ve benzer şekilde gerçekleştirilmiştir. Bunlar için de İttihat ve Terakki'nin tüm yurda yayılan teşkilatı kullanılmıştır (Aslan, 2004: 38). Başarı da buradan gelmektedir. Yapılanma İttihatçıların II. Meşrutiyet öncesi kullandığı ve daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa'ya adapte ettiği sistemle neredeyse birebir aynıdır.

Karakol Cemiyeti Anadolu'ya sadece insan, silah ve cephaneye kaçırılmamış, Enver Paşa'nın uzun bir süre ortalığa çıkmaması üzerine harekete yeni bir lider belirlemek için de çalışmalarda bulunmuştur. Ahmet İzzet Paşa hatıralarında Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesinin bir İttihatçı organizasyonu olduğunu ifade etmektedir. Mustafa Kemal'in İngilizlerle olan aşırı samimiyetinin ve padişaha olan yakınlığının projektörlerin hep kendi üstünde olmasını isteyen Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın tepkisini çektiğini, İttihatçıların Mustafa Kemal'i Anadolu'ya geçirmek için bulduğu Ordu Müfettişliği görevine bu yüzden Sadrazam'ın hiç düşünmeden "evet" dediğini ve hiç kimseye nasip olmayan diğer ordular üzerinde de söz hakkını sağlayan yetki belgesinin ise Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından hazırlandığını yazmaktadır (İzzet, 2019b: 62-63). Bu organizasyonda asıl payeyi İttihatçılara ve Teceddüt Fırkasına vermektedir İzzet Paşa.

İttihatçıların Anadolu Hareketi liderliğini Mustafa Kemal'e teklif etmeden önce birkaç Paşa ile de görüştükleri tarihçilerce zaman zaman gündeme getirilmiştir. Bununla ilgili en detaylı bilgilere Ahmet İzzet Paşa'nın ve Yenibahçeli Şükrü Bey'in hatıralarında ulaşılmaktadır. Ahmet İzzet Paşa ismini vermediği ama sevdiği vatansever bir gencin sadrazamlıktan ayrıldıktan iki ay sonra gizli İttihat liderlerinden bir zatı alarak evine geldiğini, bu zatın kendisinin ve arkadaşlarının vatanın kurtuluşu için çalışmak istediklerini söylediğini, hareketin önderliğini Paşa'ya vermeyi dilediklerini ve kabul ederse topladıkları parayı da emrine vereceklerini belirttiğini yazmaktadır. Paşa, daha sonra yanlış olduğunu anladığı bir

vehimle, İttihatçıların gizli bir örgüt kurarak yeniden iktidara gelmek istediklerini, liderliği de kendisine vererek takibattan kurtulmaya çalıştıklarını düşünmüş ve görevi kibarca reddetmiştir (İzzet, 2019b: 62). Ahmet İzzet Paşa sonrasında verdiği bu karardan çok büyük pişmanlık duyacak ve bunu hayatının en büyük hatası olarak gördüğünü yazacaktır:

“Kör Kadı türünden bu doğruluk, ömrümde düştüğüm hataların en büyüğü ve en zararlısı olmuştur. Gerçi devleti bu vartaya düşürenler İttihatçılardı. Açtıkları yaraların daha kanı dinmeden, onlarla birlikte çalışmak vicdanıma çok ağır geldi. Fakat onların yerine gelenler daha zararlıydı. Dolayısıyla teklif edilen kuvvet ve serveti iyi bir şekilde ve ustalıklı vatan ve devlet yolunda kullanmaktan kaçınmak ve güçsüz, kuvvetsiz, kimsesiz inziva köşesinde oturmayı seçmek, hesabıma yazılacak büyük bir hatadır. İtiraf ediyorum!” (İzzet, 2019b: 62-63).

Yenibahçeli Şükür Bey ise hatıralarında teşkilatlanmaya karar verdikten sonra tüm ülkede tanınan ve sevilen, şerefli ve iktidar sahibi birisini lider olarak başlarına getirmek istediklerini, bunun için de ilk olarak İzzet Paşa’ya gittiklerini anlatmaktadır. Bu amaçla Sapançalı Baki Bey’in İsmet İnönü ve Salih Omurtak’ın da bulunduğu bir ortamda İzzet Paşa’yı ziyaret ettiğini ve bu fikri açtığını aktaran Şükrü Bey, Paşa’nın fikri asil bulmakla birlikte mevcut şartlar içerisinde tatbik edilmesini mümkün görmediğini belirterek reddettiğini vurgulamıştır (Semiz ve Akdağ, 2011: 53-54). Anlatılanlara göre İsmet İnönü de teklifi alayla karşılamış ve küçümsemiştir. Devamla Kemalettin Sami Bey’in Yakup Şevki Paşa’yı başa geçirme isteğineyse Şevki Paşa hastalığı nedeniyle böyle büyük bir hareketi yönetemeyeceği için istememiş ama enerjik, atak, çok zeki, donanımlı, ileriye çok iyi gören bir komutan olarak tanımladığı Mustafa Kemal Paşa’yı önermiştir (Semiz ve Akdağ, 2011: 106-107). Görüşü sorulan İzzet Paşa da Mustafa Kemal’in çok haris olduğunu ve frenlenmesi gerektiğini belirterek onay vermiştir (Semiz ve Akdağ, 2011: 57). Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeleri Şükrü Bey ve Refik İsmail Bey yapmış ve uzun uğraşlar sonucunda kendisini ikna etmişlerdir (Semiz ve Akdağ, 2011: 52). Burada belirtmek gerekir ki bahsedilen dönemde Yakup Şevki Paşa halen Doğu’da görevde bulunmaktadır. Paşa, İstanbul’a ancak 26 Nisan 1919’da gelecektir. Dolayısıyla kendisiyle yüz yüze bir görüşme yapılması mümkün değildir. Ancak Paşa’nın bu dönemde görevde bulunduğu Kars ve Erzurum’da İttihatçılar faaliyetlere başlamış ve kendisiyle burada görüşme yapıp İstanbul’a bildirmiş olabilirler. Doğu’da kurulan yerel hükümetlerde görev almayı sağlığı elvermediği için reddettiğini Yel de kitabında belirtmektedir (Yel, 2002: 123-144). Ancak İstanbul’da bulunduğu süre içerisinde İttihat ve Terakki düşmanlığına da karşı çıktığı ve İttihatçılara gösterilen aşırı tepkinin ülkeyi daha da böleceğini ifade ettiği görüşleri bilinmektedir (Yel, 2002: 173-175).

Erik Jan Zürcher de Mustafa Kemal’in Anadolu’ya lider olarak geçmesinde Karakol’un rol oynayabileceğini yazmaktadır. Örgüt içinde önemli bir rolde olan Şeref Çavuşoğlu’na

dayandırdığı iddiaya göre İttihatçılar ilk önce Ahmet İzzet Paşa ile görüşmüşler ancak onun reddetmesi üzerine İstanbul mebusu Sevkiyatçı Rıza Bey aracılığıyla Mustafa Kemal ile görüşerek onun kabul etmesini sağlamışlardır. Tayinin gerçekleştirilmesi için de Esat Paşa çaba harcamıştır. Zürcher'e göre dönemin en güvenilen askeri olan Ahmet İzzet Paşa'nın seçimi oldukça mantıklıdır. Onun ardından İttihat ve Terakki'nin savaş politikalarına karşı olması nedeniyle Mustafa Kemal'in tercih edilmesi de doğru bir seçimdir. Zürcher, Rauf Orbay'ın anılarında Mustafa Kemal Paşa ile Kara Kemal'in Paşa'nın evinde şahit olduğu görüşmelerin Paşa ile Karakol arasında bir iletişim olduğuna şahit olarak sunmaktadır. Ancak hemen ardından bunun bir İttihatçı teşebbüsü olduğunun Cebesoy'un ve Karabekir'in hatıralarında yer almadığını da ilave etmektedir (Zürcher, 1995: 161-164).

Yenibahçeli Şükrü'ye göre Mustafa Kemal'in görevi kabul etmesi üzerine kendisini Anadolu'ya yetkili bir pozisyonda göndermek için bir plan yapılmıştır. Harbiye Nazırı Müşir Şakir Paşa ile Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın katkılarıyla konu önce Heyet-i Vükela'nın ardından da Padişah'ın önüne gelip onay alındığını belirten Şükrü Bey, Mustafa Kemal'in İttihatçı olduğu yönündeki düşünceleri izale etmek için gösterdikleri çabaları da hatıralarında anlatmaktadır (Semiz ve Akdağ, 2011: 107-109). Bu durumu Fevzi Çakmak da doğrulamaktadır. Ferit Paşa'nın, entrikalarından dolayı, Mustafa Kemal Paşa'nın müfettiş olarak görevlendirilmesini arzu etmediğini, bunun yerine İttihatçılarla birlikte Malta'ya sürgüne gönderilmesini istediğini Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın kendisine ilettiğini yazmaktadır (Hatemi, 2021b: 648). Damat Ferit Paşa'yı bu görevlendirme konusunda ikna etmek, muhtemelen, hiç de kolay olmamıştır. Buradaki rolüne atıfta bulunmayan Fevzi Çakmak, günlüklerinde, İzmir'in işgali sonrası, kendisinin, Cevat (Çobanlı) Paşa'nın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da direnişe karar verdiklerini yazmaktadır (Hatemi, 2021b: 650). Bundan sonraki süreçte de her daim Atatürk ile yakın temasta olacaktır.

Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa anılarında Mustafa Kemal ile İstanbul'da iken görüştüğünü, kendisinin Hendek ve Adapazarı civarına gidip Abhazlarla birlikte bir direniş örgütleyeceğini ve diğer İttihatçıların da başka yerlerde teşkilatlanıp peşinden geleceklerini düşündüğünü söylemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın bunu kısmi bir çaba olarak nitelendirdiğini, kendisinin Anadolu'ya genel müfettiş olarak tayin edildiğini ve direnişi daha geniş kapsamlı olarak örgütleyeceğini bildirdiğini yazmaktadır. Ayrıca, Halil Paşa'dan da kendisinden habersiz hareket etmemesini ve çağırıldığında kendisine katılmasını istemiştir (Halil, 1972: 257-258). Kendisinin bir direniş başlatmasını İttihatçılara yönelik olumsuz tavır nedeniyle uygun bulmadığını ve bu nedenle Mustafa Kemal'i desteklemeye karar verdiğini de belirtmektedir Halil Paşa (Halil, 1972: 258). Halil Paşa hatıralarında Anadolu'daki direnişi

İttihatçıların örgütlediğine veya Mustafa Kemal Paşa'yı İttihatçıların seçtiğine dair bir bildirimde bulunmamaktadır. Mustafa Kemal'in Anadolu Hareketi'ni örgütleme kararına nasıl vardığını da yazmamaktadır. Enver Paşa'nın ne yapacağına dair bir mevzunun görüşmede geçip geçmediği de anılarında yer bulmamaktadır. Ancak Mustafa Kemal'in bu görüşmede Halil Paşa'nın ve özellikle Enver Paşa'nın ne yapmak istediğini anlamaya çalıştığını düşünebiliriz. Görüşmenin Atatürk'ün Anadolu'ya geçişinin hemen hemen belli olduğu Mart veya Nisan 1919'da yapılması büyük olasılıktır. Burada bir taraftan Halil Paşa'dan söz alarak onun yalnız başına hareket etmemesini sağlayan Mustafa Kemal, diğer taraftan da Anadolu'ya çağırıp yanında tutmayı ve onun gücünden faydalanmayı düşünmüş olmalıdır. Ne de olsa yurtiçinde kalan en güçlü İttihatçılardan birisidir Halil Paşa.

Hüsamettin Ertürk ise anılarında Anadolu'ya geçmeden önce Sevkiyatçı Rıza ve İskeçeli Arif Beylerin de bulunduğu bir ortamda Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünü ve Paşa'nın kendisine İttihatçıların teşkilatı, yapısı ve güçleri hakkında sorular sorduğunu yazmaktadır. Paşa en çok da Teşkilat-ı Mahsusacılardan memleketin kurtarılması hususunda ciddi bir hizmet beklenip beklenemeyeceğini öğrenmek istemiş, Ertürk ise bunların icap ederse canlarını bile vereceklerini söylemiştir. Ayrıca, Enver Paşa'nın kuvvetinin ne olduğunu ve neler yapmak istediğini de sormuştur. Ancak buna ilişkin Ertürk'ün verdiği cevaplar anılarında yer bulmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Kafkasya'dan gelebilecek bir Enver saldırısına karşı koymak için, Hükümet ve Padişah tarafından, Anadolu'ya gönderildiğini, Paşa'nın da bunun karşılığında olağanüstü yetkiler istediğini yazmaktadır. Bu yetkilerin alınması için de Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa ile Arapkirli Cevat Paşa, Harbiye Nazırı Müşir Şakir Paşa nezdinde çok çaba sarf etmişlerdir (Tansu, 2016: 328-329).

Atatürk ise Kurtuluş Savaşı günlerini anlattığı Nutuk'a 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması ile başlamaktadır. Bundan önce neler yaşandığına dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Anadolu'ya geçmeye nasıl karar verdiği ve kendisine kimlerin yardımcı olduğuna dair tek bilgiyi yine Nutuk'ta şu şekilde vermektedir: “... *O tarihte Genelkurmay'da bulunan ve benim amacımı bir dereceye kadar anlayan kişilerle görüştim. Müfettişlik görevini buldular ve yetkiyle ilgili talimatı da ben kendim yazdırdım...*” (Atatürk, 2017: 6). Kazım Karabekir de hatıralarında bu tartışmalara girmekte ancak Milli Mücadele'nin İttihatçılara bağlanmasını yanlış bulmaktadır. Evet, kendisi başta olmak üzere mücadeleyi başlatanların içinde eski İttihatçılar da vardır ancak yolları İttihat ve Terakki ülkeyi felakete sürüklemekten çok önce ayrılmıştır. Aydınların bir kısmının o dönemde hala güçlü olan İttihatçılarla çalışıp Kuvvacılara katılmış olsalar bile milli direniş ve milli hükümet kurmak için yola çıkan Kuvayı

Milliyenin ilk nüvelerini atan İttihatçılar değil, kendisidir. Hatta Mustafa Kemal'i buna ikna edenin de kendisi olduğunu yazmaktadır Karabekir Paşa (Denker, 1992: 181).

O dönemde Atatürk'ün devamlı yanında bulunan Mazhar Müfit Kansu ise hatıralarında Karakol Cemiyeti'nin varlığından çok uzun bir süre haberdar olmadıklarından bahsetmektedir. Erzurum Kongresi sonrası Sivas için hazırlık yaparken ilk olarak 8 Ağustos 1919'da Kazım Dirik'in kolorduya ulaşan nizamnameyi kendilerine ulaştırması üzerine haberdar olmuşlardır. Teşkilatın oldukça gizli bir yapılanmaya sahip olduğunu, kurucularının, genel merkez üyelerinin ve şubelerinin bilinmediğini, ancak tüm ordu kademelerine yayıldığından bahsedildiğini anlatmaktadır. Mustafa Kemal'i cemiyetin başı gibi gösterme çabalarına oldukça şaşırduklarını söyleyen Kansu, Paşa'nın bir tamimle kendisinin bu örgütle hiçbir bağının olmadığını tüm birliklere ve sivil kuruluşlara bildirdiğini de yazmaktadır. Yaşanan en büyük korku bu gizli yapılanmanın askeri birliklerde ve özellikle destek veren aşiretlerde ihtilal içinde ikilik olduğuna dair bir düşüncenin oluşmasına yöneliktir. Sonunda bir görüşme sırasında Kara Vasıf örgütün kendisi tarafından kurulduğunun ve liderinin de Mustafa Kemal olduğunun itiraf edilmesi sonrası kördüğüm çözülecektir. Ancak yaşanan bu süreç Mustafa Kemal tarafından hiçbir zaman unutulmayacaktır (Tevetoğlu, 1970: 757-763). Dolayısıyla İttihatçıların Atatürk'ün, Anadolu Hareketi'nin lideri yapılmasıyla hiçbir ilgisi yoktur.

Tarih vermemekle birlikte Karakol'un tüm ordulara dağıttığı Teşkilat-ı Umumiye Nizamnamesi ile Vezaif-i Umumiye Talimatnamesinden Erzurum Kongresi'nde alınan kararların tüm taraflarca iyice anlaşılması için çalıştıkları sırada haberdar olduklarını bahseden Atatürk, Kara Vasıf'ın açıklamalarından da tatmin olmadığını Nutuk'ta yazmaktadır. Özellikle merkezi ile başkomutanı bilinmeyen bir yapılanmanın kararlarına uymayanları idamla tehdit etmesini çok tehlikeli bulduğunu vurgulamaktadır. Hiç kimsenin kendisine bu yapılanmadan bahsetmediğini ve teyidini almadığını söyleyen Atatürk'e göre örgütün varlığının ortaya çıkmasından sonra açıklamalarda bulunulmasında bir samimiyet aramak yersizdir (Atatürk, 2017: 47-48). Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Şubesi olarak çalışmasını istediği Karakol'un İstanbul'da örgütünü genişletmeye çalışmasından rahatsız olduğunu belirten ve bunun önlenmesi için çaba harcayan Atatürk, Karakol'un ileri gelenlerinin Malta'ya sürgüne gitmesi ve İstanbul'daki örgütlenmenin sıfırlanmasını da yapılan bu yanlışlara bağlamaktadır (Atatürk, 2017: 277, 289).

Kazım Özalp de hatıralarında Karakol'dan çok az bahsetmektedir. İstanbul'da Karakol Cemiyeti adında bir örgüt kurulduğunu yazan Özalp kuruluş tarihinden ve niteliğinden bahsetmediği bu örgütün kurulmasına bir sebep görmediğini vurgulamaktadır. Bursa ve benzeri birkaç yerde daha kısa bir süreliğine göze çarpan örgüt, Özalp'e göre, Anadolu'da bir varlık

gösteremedi yok olmuştur (Çetinkaya ve Özalp, 2009: 369). İkinci Meşrutiyet öncesi İttihat ve Terakki'ye üye olduğu bilinen (Çetinkaya ve Özalp, 2009: 275) ve bunu savaş sonrasına kadar sürdüren Kazım Özalp'ın Karakol'u bilmediğini iddia etmesi ilginçtir. Zürcher ise kitabında Karakol'un Mustafa Kemal tarafından önceden beri bilinmekte olduğunu belirterek bu tavrın taktiksel olduğunu düşünmektedir ve kendisini Karakol'dan ve dolayısıyla İttihatçılardan bağımsız göstermek istemiş olabileceğine bağlamaktadır (Zürcher, 1995: 174).

Karakol Cemiyeti için sonun başlangıcı Mustafa Kemal'den habersiz Uşak Kongresi Heyeti olarak Ruslarla imzalanan anlaşmadır. Resmi kayıtlarda var olduğuna dair bir bilgi veya belgeye rastlanmayan lakin daha çok Karakol Cemiyeti'nin bir çalışması olduğu düşünülen ve Cemiyet tarafından tüm Anadolu adına anlaşma imza yetkisi verilen Uşak Kongresi Heyet-i İcraiyesi, 11 Ocak 1920'de Bolşeviklerin Kafkas temsilcileriyle bir anlaşma imzalamıştır. İmza sahibi Uşak Kongresi'nin Kafkasya Temsilcisi Baha Said Bey'dir (Anlaşmanın tam metni için bakınız EK H). Anlaşmada Karakol Cemiyeti Anadolu'nun tek temsilcisi gibi gösterilmektedir (Giriş). Her iki taraf işgal altındaki İslam topraklarını Batılı istilacılardan kurtarma, Asya ve Afrika'da İngiliz emperyalizmine karşı mücadele etme ve işgalden sonra buralarda kurulacak Sovyet tarzı idareleri kabul etme üzerinde anlaşmaktadırlar (Madde 1-2). Bu amaca ulaşmak için çalışacak olan Türkiye İhtilal Teşkilatına gerekli olan tüm para, silah ve mühimmat Sovyetler tarafından karşılanacak, Türkler de gerekli görüldüğü takdirde askeri kuvvetle Sovyetlere destek vereceklerdir (Madde 3-4). Karakol Cemiyeti Irak, Batum, Hindistan ve Afganistan'da İngilizler aleyhine bir kalkışma başlatmak için harekete geçecekler ve gerekli olan her şey Ruslar tarafından karşılanacaktır (Madde 5). Bu ülkeler bağımsızlıklarını kazanmaları halinde Ruslar tarafından tanınacak ve yerli ahalinin isteğine uygun bir yönetimi kabul edecektir (Madde 6). Sovyet hakimiyeti altına giren Türkistan ve Dağıstan'daki yönetim biçimlerine Türkiye müdahale etmeyecektir (Madde 9-10). Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'da kurulacak hükümetler konusunda taraflar müdahaleci olmayacaklardır. Bunlara halkların kendileri karar vereceklerdir (Madde 11-12), (Aslan, 2004: 48-51). Bu kadar önemli bir anlaşmanın Talat Paşa'nın veya Enver Paşa'nın haberi olmadan imzalanması pek olası değildir ancak her ikisinin anılarında veya mektuplarında bu anlaşmaya dair bir bilgi veya belge paylaşılmamaktadır. Zürcher ise Enver Paşa sayesinde hapisten kurtulan Karl Radek'in girişimleriyle Bolşevik Hükümeti'nin Türk direnişini desteklemeyi kabul ettiğini yazmaktadır. Anlaşılan hala çok güçlü görülmeyen Mustafa Kemal yerine Enver Paşa'nın yönlendirmesiyle İttihatçılarla anlaşma yapmayı tercih etmişler ve Baha Sait ile bahsedilen anlaşmayı imzalamışlardır (Zürcher, 1995: 175-176). Ancak Erzurum ve Sivas Kongreleri yapıldıktan ve Anadolu'da kısmen de olsa bir birliktelik sağlandıktan sonra Heyet-i Temsiliyeye haber

verilmeden böyle bir anlaşmanın yapılması Mustafa Kemal veya Kazım Karabekir açısından da kabul edilebilir değildir. Ayrıca, anlaşmanın çoğu hükmü Anadolu'yu kesin bir Rus tahakkümü altına sokmak ister gibidir. Doğal olarak onaylanması bu açıdan da olası değildir. Karakol'un kendini İttihat ve Terakki'nin devamı olarak gösterme çabaları ve Anadolu Hareketi'nin önderliği isteği ortaya çıkan bu anlaşmayla sekteye uğramıştır.

Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir, Kara Vasıf önderliğindeki Karakol Cemiyeti'nin izinsiz ve özensiz faaliyetlerine çok sinirlenmelerine rağmen oynadıkları mühim rol nedeniyle kaybetmek istememişlerdir. Bu bağlamda, Karakol yerine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Merkez Heyeti olarak tanındıkları kendilerine bildirilmiştir (Aslan, 2004: 53). Bunun ne kadar doğru bir karar olduğu sonrasında daha iyi anlaşılacaktır. Ancak Karakol'un ömrü bir anlamda sona ermiştir. Aradaki gerilimlere rağmen ilişkiler hiçbir zaman kopmamıştır. Örneğin 1920 Mart'ında Mustafa Kemal'e İngilizlerin İstanbul'u resmen işgal etmeyi ve Meclis'i kapatmayı planladıklarını ilk bildiren de yine Kara Vasıf'tır. Hatta bunun bir fırsat bilinerek Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde bir hükümet kurulmasını istemiş ve Meclis-i Mebusan'dan istediği kişileri Ankara'ya kaçırmayı vaat etmiştir (Adıvar, 2020b: 145). Şükrü Bey'in işgali bildirdiği Mustafa Kemal kendisinden, irtibatı koparmamalarını ve İstanbul'dan gelecek vatanperverlerin, silahların ve mühimmatların Anadolu'ya sevkine süratle devam etmelerini istemekte ve eklemektedir: *"Bu hizmetlerinizi millet asla unutmayacaktır"* (Semiz ve Akdağ, 2011: 137).

Tam bu sırada, Damat Ferit'in ikinci defa sadarete getirilmesi, İstanbul'un resmen işgali ve Meclis'i Mebusan'ın dağıtılması Ankara Hükümeti'nin önünü açmış ve kafalarda oluşan karmaşayı dağıtmıştır. Oysa, henüz birkaç ay önce Mustafa Kemal'in Meclis'in Ankara'da açılması önerisi Anadolu Hareketi içinde bile kabul görmemiş ve resmi işgal altında olmadığı için hala pek çoklarınca saltanatın merkezi olarak kabul edilen İstanbul'da toplanması kararlaştırılmıştı. Benzer şekilde Mustafa Kemal'in kendisini Meclis Başkanı seçtirme isteği de Felah-ı Vatan Grubu'nca yerine getirilememişti. Yaşanan işgal üzerine rüzgar tam tersine dönmüş ve Ankara tek alternatif olarak kalmıştır. 16 Mart 1920'de, İstanbul'un işgalini takip eden günlerde içinde askerlerin ve siyasilerin bulunduğu pek çok önemli şahsiyet Karakol Cemiyeti tarafından Anadolu'ya kaçırılmıştır. Şükrü Bey anılarında bunları detaylıca yazmıştır (Semiz ve Akdağ, 2011: 139-147). Örneğin Özbekler Tekkesi Şeyhi Ata Bey, İsmail Fazıl Paşa, Saruhan Mebusu Çerkes Reşit Bey, Dr. Adnan Adıvar, Halide Edip Adıvar, Hacı Cami Bey, Miralay Kazım (Orbay), İzmit Mebusu Sırrı Bey, Gazeteci Yunus Nadi Bey, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Hamdullah Suphi Bey, Bekir Sami Bey, Trabzon Mebusu Şükrü Bey ve Mehmet Akif Ersoy bu kısa süre içerisinde Anadolu'ya geçirilenlerden sadece birkaçıdır.

Nitelikli asker ve siyasetçi sıkıntısı çeken Ankara için bu kişilerin ne kadar önemli olduğu dönemin önde gelen aktörlerinin anılarında özellikle zikredilmiştir. Hatta Anadolu'ya gitmeye çok niyeti olmayan İsmet İnönü'yü de emrivaki yaparak götürdüklerini anlatmaktadır Şükrü Bey (Semiz ve Akdağ, 2011: 148-151).

5.2. Dönemin İstanbul Hükümetlerinin Ankara ile Olan İlişkileri

Anadolu Hareketi, İstanbul ile olan ilişkilerinin en gergin zamanlarını Damat Ferit Hükümetleri dönemlerinde yaşamışlardır. Ancak genel olarak bakıldığında, Damat Ferit dışındaki İstanbul hükümetlerinin çok sert bir tutum takındıklarını söylemek doğru olmayacaktır. Örneğin, ikinci defa göreve gelen Damat Ferit'in Sevr Antlaşması sonrası kısa sürede alaşağı olmasıyla, 20 Ekim 1920'de kurulan ve Saltanat kaldırılana kadar sadrazamlık yapan Tevfik Paşa Kabinesi'nde bulunan Ahmet İzzet Paşa'ya göre bu son kabinenin asıl niyeti Anadolu ile arada bulunan uzlaşmazlıkları ortadan kaldırmak, daha uygun şartlarda bir barış antlaşması imzalamak, sonra da Osmanlı Hanedanlığının egemenliği altında sağlam bir meşruti idare kurmaktır (İzzet; 2019b: 94). Çetin de Yalman'dan atıfla, 17 Ekim 1920'de Padişah ile bir araya gelen İtilaf Devletleri temsilcilerinin kendi hükümetlerinin, yeni kurulacak Osmanlı Kabinesi'nin Anadolu ile uyumlu çalışmasını istediklerini yazmaktadır. İşgal kuvvetleri Anadolu'da büyümekte olan hareketi ciddiye almakta ve İstanbul'un daha da büyümeden onu kontrolü altına almasını arzu etmektedirler. Aksi bir durum işleri kendileri açısından oldukça zorlaştıracaktır. Sonuçta görev Damat Ferit'ten alınarak deneyimli Tevfik Paşa'ya verilmiş ve Ahmet İzzet Paşa ve Salih Paşa gibi iki eski Sadrazamın da bu kabinede görev alması sağlanmıştır (Çetin, 2015: 387). Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesine benzer bir "Büyük Kabine" daha oluşturulmuş ve bunun olayları yatıştırması umulmuştur.

Ankara'da çalışmalar devam ederken İstanbul'da da ciddi bir mücadelenin olduğu görülmektedir. Kısaca hatırlatmak gerekirse İttihatçıların yurtdışına çıkması ile Saltanatın kaldırılması arasında geçen süre içerisinde kurulan kabineler ve görevde kalma süreleri şöyledir (Sonyel, 2001: 661-702):

Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa Kabinesi	14.10.1918 – 08.11.1918
I. Ahmet Tevfik (Okday) Paşa Kabinesi	11.11.1918 – 03.03.1919
I. Damat Ferit Paşa Kabinesi	04.03.1919 – 30.09.1919
Ali Rıza Paşa Kabinesi	04.10.1919 – 02.03.1920
Salih Hulusi (Kezrak) Paşa Kabinesi	02.03.1920 – 05.04.1920
II. Damat Ferit Paşa Kabinesi	05.04.1920 – 17.10.1920
II. Ahmed Tevfik (Okday) Paşa Kabinesi	21.10.1920 – 04.11.1922

Bunlar arasında Damat Ferit Paşa kabineleri dışında kalanların Anadolu Hareketi'ne çok da soğuk bakmadıkları, işgal kuvvetlerine mümkün oldukça zorluk çıkardıkları ve Kuvvacıların çalışmalarına köstek olmayıp destek oldukları Ahmet İzzet Paşa'nın anılarında yer almaktadır. (İzzet; 2019b: 95-96). Lakin hepsinin padişaha ve hilafete sıkı sıkıya bağlı olduklarını da unutmamakta fayda vardır. Olaylara hep bu perspektiften bakmışlar, vatan kurtarıldıktan sonra yeni hükümetin padişahın yönetimi altında ülkeyi yönetmeye devam edeceklerini hayal etmişlerdir. Bu nedenle önce saltanatın, sonrasında da hilafetin kaldırılması bunlar için şok edici bir sürpriz olmuştur. İçlerinde siyasi ve askeri kariyer olarak en üstte bulunan İzzet Paşa aynı zamanda anılarını oldukça geniş yazan ve belgelerle de destekleyen tek kişidir (İzzet, 2019a-b). Paşa'ya Anadolu'dakiler tarafından da çok ciddi saygı duyulmaktadır. Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak gibi önde gelen liderler birebir Paşa'nın emri altında çalışmışlar, diğerleriye Harbiye Nazırı olarak görev yaptığı senelerde kendisini yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. İzzet Paşa'nın da Anadolu Hareketi'ne sıcak baktığı bilinmektedir. Ancak yaşanan bir olay beklenmedik bir kırılma yaratmıştır.

İstanbul Hükümeti adına Salih Paşa ile birlikte Mustafa Kemal ile görüşmek üzere Bilecik'e gelen İzzet Paşa bir emrivakiyle Ankara'ya davet edilmiş ve orada üç ay süreyle resmen alıkonulmuştur. Ankara'da geçen bu "tutsak" günlerinde Paşa ile samimi olan Halide Edip'e göre İzzet Paşa Anadolu Hareketi'ne katılma konusunda istekli iken Mustafa Kemal'in kendisini zorla misafir etmesini ve adına bir beyan yayınlamasını kaldıramamış ve bu fikrinden vazgeçmiştir. Oysa, İsmet Bey'in de ifade ettiği gibi, İzzet Paşa'nın Anadolu Hareketi'ne katılması tüm ülkede Hareket'e olan bakışı pozitif yönde değiştirecektir (Adivar, 2020b: 198). İzzet Paşa da öteden beri Ankara Hareketi'ne soğuk olmadığını hatta zaman zaman İstanbul'dan işleri kolaylaştırdığını söylerken Ankara'da zoraki misafirken kendisine gelen milli mücadeleye katılma tekliflerini reddetmesini, yapılan "nezaketsizliğe" bağlamaktadır. Sonunda Paşa'nın İstanbul'daki kabine görevinden istifası istenerek ve yazılı taahhüdü alınarak gitmesine izin verilmiştir (İzzet, 2019b: 103). Lakin bu durum Mustafa Kemal ile arasını açmıştır. Anılarında Mustafa Kemal'in henüz o tarihlerde hedefini belirlediğini ve o yolda ilerlerken önüne çıkanları alaşağı ettiğini söyleyen İzzet Paşa, kendisinin yapacağı telkinlerin veya tavsiyelerin onu amacından geri çeviremeyeceğinden emin gibidir. Bu nedenle zaman zaman Mustafa Kemal'i sert sözlerle eleştiren İzzet Paşa, kullandığı bu dilden pek de pişman olmadığını dile getirmektedir (İzzet, 2019b: 117). Zaten anılarında Enver Paşa gibi Mustafa Kemal'e de mesafeli olduğu hatta hoşlanmadığı açıkça görülmektedir. Paşa'ya göre Mustafa Kemal, Ali Fuat ve Kazım Karabekir aralarında anlaşıp ülkeyi bir üçlü şirket (triumvirat) gibi yönetmek isterlerken Mustafa Kemal diğer ikisini saf dışı bırakmıştır (İzzet, 2019b: 148-150).

Nutuk'ta bu günlere atıfta bulunan Mustafa Kemal Paşa da her iki Paşa'yı da istememelerine rağmen alıkoyduğunu gizlememektedir. Bir basın açıklamasıyla Paşaların ülkenin selameti için kendilerine katılma kararı aldıklarını bildiren Mustafa Kemal Paşa birkaç ay sonra gitmelerine izin verecektir (Atatürk, 2017: 356-357).

Osmanlı'nın son dönem kabineleri mevcut şartlar içerisinde oluşturulabilecek en güçlü ve etkili kabinelerdir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla İstanbul Hükümetleri Anadolu Hareketi'ni ve Mustafa Kemal'i uzun bir süre küçümsemiş ve ortalık durulunca ellerindekini alabileceklerini düşünmüştürler. Direnişi yapanların saltanata ilişkin ikincil bir fikirleri olabileceği akıllarına hiç gelmemiştir.

5.3. Kurtuluş Savaşı Sırasında İttihatçılar

Bu dönemde, yurttan kalan İttihatçıların yaşadıklarına yazmış oldukları anılardan, günlüklerden ve haklarında yazılan eserlerden ulaşmak mümkündür. Ancak bunların neredeyse tamamı olayları parça parça anlatmakta ve bir bütünlük sağlamamaktadır. Dolayısıyla, araştırmamızda bunlardan yararlanırken mümkün olduğunca birbirleriyle karşılaştırılarak kullanılmış ve güvenilirlikleri kontrol edilmeye çalışılmıştır. Bu döneme ilişkin en fazla detay Teşkilatı Mahsusanın son Başkanı Ertürk'ün hatıralarında bulunmaktadır. Hüsamettin Ertürk anılarında Enver Paşa'nın savaşın ikinci perdesinin başlayacağı için hazırlıklara başlamasını istediğini yazmaktadır. Paşa'ya göre, Dünya Savaşı kaybedilmiş ancak başka bir safhaya geçilmiştir. Enver Paşa detaylı bir çalışma yapmış ve uygulanması için de Ertürk'ü görevlendirmiştir. Ertürk, Türk Ordularının Başkomutanı, büyük Turancı Hürriyet Kahramanındaki bu yılmazlığın, her şeye yeniden başlama azmi ve eşsiz cesaretinin kendisini derinden etkilediğini yazmaktadır (Tansu, 2016: 178-183). Ertürk, Mondros'un ağır şartlarına ve işgal kuvvetlerinin bitmek bilmeyen tecavüzlerine karşı İttihatçıların haklı olduklarını, yapılacak tek şeyin tüm İslam alemini ayaklandırmak ve fiili direniş olduğunu yazmaktadır. Bu sebeple Kavaklı Fevzi Çakmak ile birlikte bir milli teşkilat kurmaya karar verdiklerini, Anadolu'ya silah ve insan sevkiyatını kolaylaştırmak için de teşkilata ilk olarak İstanbul'daki gümrük görevlilerini, polisleri ve deniz kolcularını aldıklarını, Anadolu'daki limanlara da geçişleri kolaylaştırmak için adamlar yerleştirdiklerini anlatmaktadır. Askeri ambarlardan silah kaçıranlar bir yandan örgütlenirken direniş grupları da diğer yandan örgütlenmektedir. Ertürk "Karakol" adı altında yapılan bu örgütlenmenin bir amacının da İttihat ve Terakki'yi yaşatmak olduğunu belirtirken Karakol'un Ardahan'da yapılan ilk milli kongre ile de Kars'ta Şura Cumhuriyeti'ni kuranlarla da ilintili olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, İngiliz, Kürt, Ermeni,

Pontus yanlısı derneklere sızan üyeler de içeriden bilgileri kendilerine iletmektedirler (Tansu, 2016: 200-203).

Cavid Bey günlüklerinde hakkında bulunan tutuklama kararından dolayı İstanbul'da saklandığı sırada 6 Temmuz 1919'da Fazıl Bey aracılığıyla Kemal Ömer'den bir tezkere aldığını ve çok önemli bir vatan meselesi için üç gün içinde hareket ederek Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ile yapılacak görüşmelere İstanbul namına gitmesi istendiğini belirtmektedir (Cavid, 2000a: 218-219). Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti arasında gerçekleşen meşhur Amasya Görüşmesinin 20-22 Ekim 1919'da olduğunu düşünürsek Cavid Bey'in kastettiği görüşmelerin Mustafa Kemal ile İttihatçılar arasında olacağını ve Cavid Bey'in İstanbul İttihatçıları adına orada olmasının istendiğini varsayabiliriz. Cavid Bey gitmeyi kabul ederse birlikte gideceği isimlerin kendisine iletileceği, bunların kendisi tarafından tanındığı ve hürmet edeceği isimler oldukları bildirilmiştir. Kişilerin isimlerine dair başka bir bilgi verilmemiştir. Ancak Cavid Bey 14 Temmuz'da Halide Edip'ten aldığı bir başka tezkerede Anadolu meselesi ile meşgul olanların kendisinin Amasya'ya gitmesini şimdilik uygun bulmadıklarını belirttiğini, yani görevin iptal edildiğini, yazmaktadır (Cavid, 2000a: 224). Bu görüşmeye anılarında yer veren Halide Edip ise İstanbul İttihatçılarının Cavid Bey'i temsilci olarak Anadolu'ya göndermek istemesi üzerine Cavid Bey'in fikrini sorduğunu, gelen olumlu cevabı kendisinin de Kemalettin Sami vasıtasıyla Mustafa Kemal'e bildirdiğini, ancak Ankara'dan gelen ret cevabı üzerine de durumu Cavid Bey'e ilettiğini belirtmektedir (Adıvar, 2020b: 58). Her iki anılarda da İstanbul'daki İttihatçıların kim olduğu üzerine detaylı bilgi verilmemiştir. Ayrıca, Cavid Bey'in Anadolu'ya geçmesinin neden istenmediğine dair bir yorum da yer almamaktadır. Ancak, yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla, İstanbul'daki İttihatçılar Anadolu ile görüşmeye devam etmekte ve gerekirse istedikleri kişileri Anadolu'ya gönderebilmektedirler.

İttihatçılarla Mustafa Kemal arasında oluşan iyi ilişkiler Mustafa Kemal'in Anadolu Hareketinin liderliğini yavaş yavaş almaya başladığı süreçte bozulmaya başlamıştır. Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal ile Karakol Cemiyeti'nin başında önemli görevlerde bulunan Kara Vasıf arasında yaşanan gerginlik İttihatçılarla yeni yönetimin ilk karşılaşması olması açısından önemlidir. Kara Vasıf'ın Talat Paşa'nın emriyle milli mücadelenin önderi olarak kendisini gördüklerini söylemesine rağmen Karakol'u İttihatçılığın yeniden diriltilmesi olarak gören ve Enver Paşa ile irtibatlarının devam ettiğini iddia eden Mustafa Kemal, cemiyetin ilga edileceğini bildirmiş ve vatani temsile yetkili tek organın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olduğunu karara bağlatmıştır. Buna rağmen Karakol gizli de olsa varlığını sürdürmüş ve üyelerinden bazılarını Birinci Meclis'e sokmaya muvaffak olmuştur (Tansu, 2016: 341-343). Benzer şekilde, Halil Paşa da Ağustos 1919'da Bekirağa Bölüğü'nden

firar ettikten sonra gittiği Sivas'ta Mustafa Kemal ile olan görüşmesinde Enver Paşa ve İttihatçılık meselelerinin gündeme geldiğinden bahsetmektedir. O tarihlerde Enver Paşa'nın hala ortalarda görünmediği de anılarda yer almaktadır. Halil Paşa'nın anlattıklarına göre, Mustafa Kemal ve Rauf Bey, Halil Paşa'nın ve Küçük Talat Bey'in Heyet-i Temsiliye ile birlikte görünmelerini ve Heyet'e İttihatçı künyesi yapıştırılmasına neden olmalarını istememişlerdir. Bunun özellikle İngilizler nezdinde sıkıntı yaratacağı düşünülmüştür. Bu nedenle daha önce Halil Paşa için düşünülen İzmir Cephesi Kumandanlığı yerine Paşa'nın oldukça itibarlı olduğu Doğu'ya (Rusya ve İran) gidip Anadolu Hareketi için silah ve para temin etmesi istenmiştir (Halil, 1972: 304-305). Bu vesileyle güçlü bir figür olan Halil Paşa'nın Anadolu'dan uzakta bırakılması da planlanmış ve mümkün olursa da bulacağı para ve cephaneyle de Anadolu Hareketi'ne nefes aldırması düşünülmüştür. Ki bu görevi, geçmiş tecrübeleri ve bölgede olan bilinirliği nedenleriyle, Halil Paşa'dan daha iyi yapacak birisini bulmak da mümkün değildir. İlerleyen aylarda, görevi başarıyla sonuçlandırmasına rağmen Halil Paşa'nın yurda girmesine izin verilmemesi de bu planın bir parçası gibidir. Yapılan görüşmede, Mustafa Kemal Paşa'nın henüz ortalarda görünmeyen Enver Paşa'nın ortaya çıkması halinde tutumunun ne olacağı sorusu üzerine Halil Paşa, Enver Paşa'nın bir şey istemeyeceğini, yalnızca milli mücadeleye katkı sağlayacağını, bunun aksi bir davranış sergilemesi halinde de kendisinin Enver Paşa'ya katılmayacağını ve gerekeni yapacağını Mustafa Kemal'e iletmiştir (Halil, 1972: 306). Mustafa Kemal'in Halil Paşa'dan hem destek istemesi hem de söz alması bulunduğu şartlarda dahi ileriye düşünmesine güzel bir örnektir. Üstelik bunu kendisini ülkeden uzaklaştırarak yapmaktadır.

Anılarında Heyet-i Temsiliye namına Hakkı Behiç imzalı bir telgrafla Suşehri Kaymakamı'na kendisinin öldürülmesi emrinin verildiğini söyleyen Halil Paşa, sonrasında gittiği Kazım Karabekir'in karargahında da Karabekir Paşa tarafından, birlikte görünmemek için, birlikleri denetleme bahanesiyle yalnız bırakıldığını anlatmaktadır (Halil, 1972: 307-311). Bu Halil Paşa açısından hayal kırıklığı yarattığı kadar, gelecekte yaşanacak çekişmeyi göstermesi açısından da oldukça önemlidir. Devamında Moskova'ya ulaşan Halil Paşa, Ankara Hükümeti adına, Lenin, Çiçerin ve Karahan ile görüşmeler yapıp Ruslardan piyade ve topçu mühimmatını tedarik edip bunların Karadeniz üzerinden Anadolu'ya gönderildiğini yazmaktadır. Üstelik yüklü miktarda altını ve ilk Rus Sefir Heyetini Türkiye sınırında Şark Cephesi Komutanı Kazım Karabekir'in Kurmay Başkanı Kazım Orbay'a teslim ettiğini ancak girişine izin verilmediğini ve kendisinin de geri döndüğünü belirtmektedir (Halil, 1972: 335). Anadolu'nun en önemli ihtiyaçlarını sağlamasına rağmen bir suçlu edasıyla ülkeye girişine izin verilmemesi Halil Paşa'yı oldukça üzmüş olmalıdır.

Dönemin önemli figürlerinden Şükrü Bey'in anılarından ise Enver Paşa ile istedikleri irtibatı bir türlü kuramadıklarını anlıyoruz. Bu da İttihatçılar arasında iletişim kopukluğuna neden olmuş ve kendilerine yeni bir lider aramışlardır. Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşmesinde kendisinden Enver Paşa'ya gitmek için izin istediğini, bundan memnun olmadığını belli eden Paşa'nın yapacak çok iş var diyerek reddettiğini yazmaktadır. Yer yer fesat hareketleri olduğunu belirten Mustafa Kemal Paşa, böyle bir zamanda memleketten ayrılmanın ve kendisinden beklenen hizmetlerden uzak kalmanın yanlış olacağını vurgulamıştır. Şükrü Bey, bunun üzerine, 25 Mayıs'ta gittiği Eskişehir'de Kuşçubaşı Eşref ve Çerkez Reşit ile görüşüp hükümeti desteklemeye devam etme kararı aldıklarını anlatmaktadır (Semiz ve Akdağ, 2011: 170-171). Yine Şükrü Bey, 4 Haziran'da Nuri Paşa'dan kendisine hitaben dört ay önce yazılmış fakat elden ele dolaşarak ancak ulaşan bir mektup aldığını, bu mektupta Nuri Paşa'nın da kimseye ulaşamadığı için ne yapacağını bilemediğini, acilen subay ihtiyacı olduğunu, Şükrü Bey'in bunları temin etmesini ve gerekli paranın İstanbul'daki Azerbaycan Temsilciliği'nden alınmasını talep ettiğini yazmaktadır. Nuri Paşa'nın Nahcivan'da Ruslara karşı savaştığı göz önüne alındığında durum oldukça ciddi olmalıdır. Sonuç olarak İttihatçılar, 1920 başından ortalarına kadar hem Enver Paşa ile doğru dürüst irtibat sağlayamamış hem de kendi aralarında iletişim kuramamışlardır. Konuyu Fevzi Çakmak, İsmet İnönü ve Hakkı Behiç ile görüşen Şükrü Bey, Bolşeviklerin Azerbaycan'ı rahat bırakmayacaklarının da anlaşılması üzerine ve kendisinin de isteğiyle Temmuz 1920'de Trabzon'a gönderilmiştir (Semiz ve Akdağ, 2011: 171-172). Anadolu Hükümeti, Rusları küstürmemek için Nahcivan'dan uzak durmaya karar vermiştir. Enver Paşa ile Trabzon'dayken irtibat kuran Şükrü Bey'in de İttihat ve Terakki'nin diğer asker üyeleri gibi Enver Paşa'ya karşı derin bir sevgi beslemekte olduğu yazdıklarından anlaşılmaktadır. Yurtdışında olduğu için Enver Paşa'nın Anadolu Hareketi ile bir ilgisi olmadığını söyleyen Şükrü Bey'e göre, Paşa'nın amacı, dışarıda esaret altında inleyen büyük Türk milletlerini uyandırmak ve kurtarmaktır. Anılarında, Enver Paşa böyle ulvi bir amaç için çalışırken şimdi arkasından bu büyük Türk şehidine karşı yapılan iftiraları da nefretle karşıladığını yazmaktadır Şükrü Bey. Trabzon'da Enver Paşa ile irtibat kuran Şükrü Bey, Paşa'nın 2 Ekim 1920 tarihli mektubunda vatandan ayrılmak istemediğini ama buna mecbur kaldığını belirttikten sonra mümkün olduğu kadar güç kazanmasını ama bu kuvvetleriyle de Mustafa Kemal'e sadık olmasını istediğini yazmaktadır. Enver Paşa'ya göre vatani kurtarmanın yolu birlik olmaktan geçmektedir. Şükrü Bey tüm yazışmalardan Enver Paşa'nın eniştesi Şark Ordusu Erkanı Harbiye Reisi Kazım Orbay'ı da bilgilendirirken Kazım Karabekir'in kendilerini izlediğinden ve telgrafları ele geçirdiğinden daha sonra haberleri olacaktır (Semiz ve Akdağ, 2011: 184-186).

5.4. Avrupa'daki İttihatçıların Faaliyetleri

Türkiye'dekiler gibi Avrupa'ya giden İttihatçılar da boş durmamışlardır. Aydemir, Avrupa'ya ulaşan İttihatçıların ilk aylardan itibaren Avrupalılarla temasa geçtiklerini ve siyasi faaliyetlere başladıklarını yazmaktadır. Zaman zaman birbirleriyle çelişen faaliyetler yürütseler de eski düşmanlar İtalya, Fransa ve İngiltere'nin yanı sıra Bolşevik Rusya ile de görüşmeler yapılmıştır. Aydemir'e göre, Anadolu Hareketi ve Mustafa Kemal ile de yazışmalar sürdürülmüş ve bilgiler verilerek talimatlar alınmıştır (Aydemir, 2017c: 484). Görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla, İttihatçılar kendilerini hala çok güçlü ve ülkeyi yönetebilir görmekte, hatta ülke adına anlaşma yapmaya yetkili hissetmektedirler. Mesela, Avrupa'ya kaçan Cavid Bey, İsviçre'de bulunduğu sırada Fransa adına Mösyö Weil ile görüşmeler yapmakta ve bir anlaşma için çabalamaktadır. Öyle ki Cavid Bey'e göre, zamanı geldiğinde Enver, Talat ve Cemal Paşalar ortaya çıkacaklar ve inzibatı yeniden sağlayacaklardır Bu nedenle Weil'e Fransızlar kendileriyle bir anlaşma yapmaya karar vermeleri halinde gerisini kolaylıkla halledebileceklerini söylemektedir (Cavid, 2000a: 248). Bunu yazdığı tarih 10 Ekim 1919'dur. Anadolu'da Sivas Kongresi henüz yapılmış ancak ulusal birlik henüz sağlanamamıştır. Yeni kurulmakta olan Anadolu Hareketi'nin başarıya ulaşip ulaşamayacağı da öngörülememektedir. Üstelik İttihatçıların ülkede hala çok güçlü oldukları da bilinmekte ve Cavid Bey de muhtemelen buna dayanarak görüşmelerine devam etmektedir.

Cavid Bey'in umut saçı görüşmelerine rağmen, Avrupa'daki İttihatçıların bir araya gelmeleri ve birlikteliklerini sağlamaları da çok uzun bir zaman almıştır. Cavid Bey'in günlüklerinden yurtdışına çıktıktan sonra Cemal Paşa ile ilk irtibatının 17 Ekim 1919'da olduğu, Talat Paşa ile ilk görüşmesinin ise 25 Ekim 1919'da gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Cavid, 2000a: 250-253). Bu Sivas Kongresi'nden sonrasını işaret etmektedir. Talat Paşa kendisine içinde buldukları durumun bir özetini yapmıştır. Buna göre, Talat Paşa bir İngiliz istihbarat subayıyla görüşme yapıp Londra'ya rapor yollamış ama cevap alamamıştır. Zamanın İngiltere Başbakanı Lloyd George'a da bir mektup yazmış ama o da yanıtsız kalmıştır. Aubrey Herbert'e yazdığı mektuba gelen cevapta ise Herbert kendisi gibi pek fazla etkili olmayan bir mebusla görüşmesinin fayda sağlamayacağını ifade etmiştir. Hollanda'da Hoisman ile Ermeni Meselesi üzerine görüşmüş, Berlin'de ise Bolşevikler adına Radek ile görüşme yapmıştır. Cavid'in Fransızlarla olan temasına da onay vermiş hatta anlaşma olursa Anadolu'ya bile gidebileceğini ifade etmiştir (Cavid: 2000a: 254). Gelen tek resmi davet Ruslardandır ancak onlara da güvenemediğini ifade etmiştir Talat Paşa. Üstelik çok istemesine rağmen Enver Paşa da çeşitli nedenlerle henüz Moskova'ya gidememiştir.

Yukarıda bahsi geçen ve Talat Paşa tarafından Lloyd George'a yazılan mektubu Cemal Kutay kitabında özet olarak aktarmaktadır. Türkiye'nin savaşa neden Almanların yanında girmek zorunda kaldığını ve halen içinde bulunduğu durumu açıklamak için yazılan mektupta Talat Paşa, İngiltere ve Fransa'nın İstanbul ve Boğazların Ruslara devir kararının tüm sürecin tetikleyici unsuru olduğunu yazmaktadır. Nesim Mazelyah tarafından iletilen mektupta, İttifak Antlaşması'nın sadece Rusların Almanya'ya saldırısı halinde geçerli olduğunu da dile getiren Talat Paşa, yaşananların tüm sorumluluğunu üstlenmekte ve mahkeme huzuruna çıkmayı kabul etmektedir. Bu arada, halen Anadolu'da istiklal mücadelesi verenleri de savunan Talat Paşa, Türkiye'nin parçalanması halinde Bolşevikleri Avrupa'ya saldırmaktan alıkoyacak bir gücün kalmayacağını ve bunun da Avrupa için bir yıkım olacağını ifade etmektedir. İngilizlerin Anadolu'ya saldırılarına son vermesini de isteyen Paşa, aksi olsa bile Türklerin bu mücadeleden mutlaka zaferle çıkacağına emin olduğunu Lloyd George'a kesin bir dille iletmektedir (Kutay, 2004: 67-68). Talat Paşa'nın geleceğe ilişkin tüm yazdıklarında haklı çıkması ilginçtir.

Paşaların kendi aralarında yaptıkları mektuplaşmalarda da yapılan görüşmeler hakkında birbirlerine bilgi ilettikleri görülmektedir. Örneğin Talat Paşa, Enver Paşa'ya yazdığı 7 Kasım 1919 tarihli mektubunda Avrupa'da yaptıkları görüşmelerin son durumunu özetlemektedir. Buna göre, İtalyanlar ve Fransızlar bağımsız ve kuvvetli bir Türkiye'den yana ve manda aleyhtarı iken, İngilizler Türkiye için en uygununun bir manda yönetimi olduğunu belirtmektedirler. Amerikalılar ise insafli tavırları nedeniyle halk tarafından daha çok beğenilmektedir (Aydemir, 2017c: 494). Avrupa ülkeleriyle yapılan temaslar ve sonrasında Paşalar arasındaki bilgilendirme yazışmaları Aydemir'in kitaplarında sıklıkla kendisine yer bulmaktadır. Bu arada, Anadolu'da Sivas Kongresi'nin henüz yapıldığını ve seçilen Heyet-i Temsiliye'nin ancak yavaş yavaş çeşitli ülkelerle temas kurmaya çalıştığını da hatırlatmakta fayda vardır.

Cavid Bey'in anlatımına göre kendisinin ısrarla üstünde durduğu Fransızlarla iş birliği önerisinin gerçekleşmesi olasılığı bile Talat Paşa'yı heyecanlandırmıştır. Paşa'ya göre böyle bir anlaşma olursa Ruslarla görüşmeye bile gerek yoktur (Cavid, 2000a: 254). Ancak Fransızlarla olan görüşmeler bir müddet sonra hayal kırıklığı ile sona ermiştir. Kuva-yi Milliye'nin güçlenmesi ve başa çıkamamaları ihtimaline karşılık İttihatçıları ellerinde tutmak istedikleri anlaşılan Fransızlar, Anadolu Hareketi'nin zaafı olduğunu ve pek güçlenemeyeceğini düşündükleri anda İttihatçılara da ihtiyaçları olmadığını düşünerek görüşmelere son vermişlerdir (Cavid, 2000a: 266-267). Arif Cemil Bey de Talat Paşa'nın pek çok kesimle hatta Yunanlılarla bile görüştüğünü yazmaktadır. Denker'e göre Talat Paşa bir taraftan Rusya ile Türkiye arasında bir anlaşma yapmaya çalışırken diğer taraftan da verilen

mücadelede bir ihtilaf yaşanmaması için Anadolu'daki hareketin Mustafa Kemal'in etrafında toplanması gerektiğini yanındakilere aşılılamaya gayret göstermektedir (Denker, 1992: 86-88). Bu noktada Talat Paşa'nın Enver Paşa ile farklı düşündükleri aşıkardır.

Tüm bunlardan yurtdışına çıkmalarının üzerinden bir yıl geçmesine rağmen İttihatçıların halihazırda ülkenin geleceğine ilişkin kayda değer bir planlarının olmadığını, içlerinde birliktelik sağlayamadıklarını hatta bir araya gelmede bile zorlandıklarını, Anadolu ile ilgili gelişmeleri sadece uzaktan izlemekle yetindiklerini, herkesle görüşmelerine rağmen henüz dikkate alınmadıklarını çıkarabiliriz. Batılı Devletler de bir taraftan İttihatçılarla temasa devam ederlerken diğer taraftan da Anadolu'daki gelişmeleri takip etmektedirler. Tıpkı Ruslar gibi. Murat Bardakçı da benzer fikirlere sahiptir. 1919 yılında Talat Paşa ile Enver Paşa arasında yapılan mektuplaşmalara kitabından değinen Bardakçı, Talat Paşa'nın İngilizlerle ve Hollanda'da Sosyalist Enternasyonalcilerle, Cemal Paşa'nın Fransızlarla, Enver Paşa'nın ise Ruslarla görüştiklerini ve her üç Paşa'nın Ankara Hükümeti ile de görüşmelere devam ettiklerini yazmaktadır. Birbiriyle ilintili olmayan tüm bu temasların tek bir sebebi vardır Bardakçı'ya göre: İttihatçılar savaşı kaybedeceklerine ihtimal vermemişler, savaş sonrası için plan yapmamışlar ve bir türlü kendilerine gelememişlerdir (Bardakçı, 2015: 170-171).

Ahmet Eyicil'in, Doktor Nazım Bey'i anlattığı kitabında tarihlere yer verilmemekle birlikte Nazım Bey'in Talat Bey ile birlikte kurdukları İslam İhtilalleri İttihadı Cemiyeti'nden bahsedilmektedir. Cemiyet sömürge altındaki diğer İslam milletlerini harekete geçirerek karışıklıklar çıkarmayı ve Anadolu'nun üstündeki yükü azaltmayı amaçlamaktadır. Buna göre her millet, kendi bağımsızlığı için, başka bir yerden yardım beklemeden, özellikle İngilizlere karşı, kalkışmaya başlamalıdır. Bunun için Cemiyet'in merkezi olarak belirlenen Berlin'de, her millettten bir delege bulunacak ve irtibatı bunlar sağlayacaklardır. Bu arada Cemiyet için Rus Hükümeti'ni temsilen Radek ile bir anlaşma yapılmış ve bu da Bolşevikler tarafından tanınmıştır. Anlaşmaya göre İngilizlerin kontrolü altındaki bölgelerde çıkarılacak karışıklıklar için Ruslar para ve silah yardımıyla bulunacak, karşılığında İttihatçılar Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgaline ses çıkarmayacaklardır (Eyicil, 2021: 214-217). Çok fazla faaliyette bulunamayan bu cemiyetin merkezi daha sonra Enver Paşa tarafından Moskova'ya taşınacak ve orada yeniden canlandırılmaya çalışılacaktır.

Tüm sıkıntılara rağmen İttihatçıların Avrupalılarla temasları, aralıklarla da olsa, devam etmiştir. Ocak 1920'de İngilizlerin isteğiyle birtakım görüşmelerin başladığını söyleyen Cavid Bey, onların tekliflerini şu şekilde sıralamaktadır: İstanbul dahil olmak üzere çoğunluğu Türk olan yerler Türklerde kalacaktır. Mısır, Hindistan ve Afganistan'daki Müslüman halkları olumlu etkilemek için organizasyonlar yapılacak ve Bolşeviklerin İran'a doğru yayılmasının

önlenmesi için Kafkas hükümetleriyle birleşilecektir. Bu amaçları gerçekleştirmek için de İttihatçılarca hemen bir hükümetin kurulmasına onay verilecektir. Buna mukabil, Talat Paşa'nın, İskenderun-Musul hattını da içine alacak bir devlet kurulmasına, Araplar kendileri isterlerse de bir konfederasyona çevrilmesine ilişkin bir istekte bulunduğunu belirtmektedir Cavid Bey. Ancak olayın gidişatından İngilizlerin de İttihatçıları oyalamak istediklerini düşünmektedir. Nitekim 2 Şubat tarihli notlarında Talat Paşa'nın kendisine İngilizlerin karar değiştirdiklerini ve artık anlaşma yapmak istemediklerini yazdığını günlüğüne not düşmektedir (Cavid, 2000a: 286-288). 26 Şubat 1920 tarihli mektubunda İtalyanlar ve Fransızlarla yapılan temaslardan bir şey çıkmadığını yazan Enver Paşa da İngilizlerle yapılan görüşmelerden bahsetmektedir. Buna göre ilk görüşmelerin kesilmesinden üzüntülü olan İngilizler yeniden temas kurmak ve Türk milletinin çoğunluğunu temsil eden milliyetçilerle çalışmak istemektedirler. Hatta, Enver Paşa, İngilizlerin İstanbul'u ve İzmir'i Türklere bırakacaklarını, Boğazları bir iki yıla terk edeceklerini, Kafkasya'da kurulan cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını tanıyacaklarını ve Irak'taki kararın ise bilahare alınacağını ilettiklerini bildirmektedir. Kendisinin ise İngilizlerin Türklere dost olmak isteyip istemediklerini anladıktan sonra birlikte çalışılabileceklerini ilettiğini yazmaktadır (Cavid, 2000a: 290). Görüldüğü gibi Cavid Bey görüşmelerin Şubat başında sona erdirildiğini söylerken Enver Paşa Şubat sonunda hala devam ettiğinden bahsetmektedir. Bu bilgiler arasındaki çelişki iki nedenden kaynaklanabilir. Eğer temaslar Talat Paşa tarafından devam ettirildiyse olumsuz sonuçlandığı Enver Paşa'ya henüz bildirilmemiş olabilir. Veya İngilizlerin kararlarını yine değiştirip temasa devam etmişlerdir. Ancak her iki koşulda da sürecin çok fazla ilerlemediği anlaşılmaktadır.

İngilizlerle anlaşmanın neticelenmesini bekleyen ancak olumsuzlukla sonuçlandığını gören Enver Paşa artık elde kalan tek seçenek olan Bolşevikler ile görüşmek üzere Moskova'ya hareket etmiştir. Cavid Bey, Talat Paşa'ya yazdığı bir başka mektupta Talat'ın Berlin'dekileri başsız bırakarak kesinlikle Rusya'ya seyahat etmemesini istemektedir (Cavid: 2000b: 13). Tüm bu hengamede sadece daha çok vakit kaybedilmiştir. Yurdu terk etmelerinin üstünden yaklaşık bir buçuk yıl geçmesine rağmen İttihatçıların ileriye dönük bir planlarının olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Enver ile Talat Paşaların ve Cavid Bey'in oldukça aktif ve popüler olduklarını tespit etmekte fayda vardır. Cavid Bey'in günlüklerinde, kendisinin, İstanbul ve Ankara'dan neredeyse her hafta bilgi aldığı, özellikle İstanbul siyasetinin önde gelenleri ile sıkı bir görüşme trafiği içinde olduğu ve Ankara'dan tanıdığı eski İttihatçıların da sık sık kendisine başvurduğu belirtilmektedir. Yazışma yapılanlar arasında Enver Paşa, Doktor Nazım, Kara Kemal, Ahmet Rıza, Mahmud Muhtar Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Şerif Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Reşit Saffet, Necmettin Bey, Hallaçyan, Hüseyin Cahid, Çürüksulu Mahmud Paşa,

Halide Edip, İzmirli Tevfik Paşa, Cafer Bey, Harun Bey, İsmail Hakkı Paşa, Câmi Bey, İsmail Canbulat, Rüstem Bey, Bekir Sami Bey, Yunus Nadi, Zekai Bey, Selim Sırrı Bey, Necmettin Molla Bey, Rıfat Paşa, Mısırlı Seyfullah Paşa, Galip Bahtiyar, Cevat Bey, Abdullah Paşa gibi isimler sayılmaktadır (Cavid, 2000b). Bunlara ilaveten zamanın Başbakanları ve Bakanları dahil olmak üzere pek çok yabancı siyasetçi, diplomat, gazeteci ve üst düzey memurlarla görüştüğü de günlüklerde yer almaktadır. Elimizde bu kadar detaylı günlükleri veya anıları olmasa bile Talat Paşa'nın da Cavid Bey'e yazdığı mektuplarda da aktardığı kadarıyla kendisi ve Enver Paşa da çok ciddi bir görüşme trafiğinin içerisinde olduklarıdır.

Prof. Eyicil de, Doktor Nazım Bey'in, Mustafa Kemal'den aldığı bir mektupta, Ankara'daki kabinenin, kendisinin ve arkadaşlarının Avrupa'da Anadolu Hareketi için çalışmalarını istediğini; bunun üzerine de kendisinin ve Talat Bey'in İsviçre, Hollanda ve İtalya'ya seyahat edip oradaki hükümetlerin Anadolu ve Türkler hakkındaki düşüncelerini bir rapor halinde Ankara'ya ilettiklerini, Alman ve İngiliz partileriyle de temaslar kurup Anadolu'nun görüşlerini anlattıklarını hatta Yunan Kralı Konstantin'in temsilcisi ile bile görüşmelerini aktarmaktadır (Eyicil, 2021: 223-224). Lakin resmi temsilci olunmadığı için bu görüşmelerin adı geçen devletler nezdinde ne kadar dikkate alındığına veya gönderilen raporların Ankara Hükümeti tarafından nasıl değerlendirildiğine dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. Bu bilgilerin süreç içerisinde Ankara'nın İttihatçılara karşı olan tutum ve davranışlarında bir değişikliğe yol açtığı da görülmemektedir. Dolayısıyla, Mustafa Kemal'in bu isteğini, daha çok yurtdışındaki İttihatçıların liderlerini oyalamak ve kendi işlerine karışmalarını önlemek için yanında tutma gayreti olarak okumak daha doğru olur. Nitekim, İttihatçıların, özellikle de Doktor Nazım, Baha Şakir ve Rüşühi Beylerin, Anadolu'ya dönüşlerinin defalarca reddedilmesinin başka bir izahını yapmak zordur (Eyicil, 2021: 226-231). Bu arada, liderleri dahil olmak üzere İttihatçıların Avrupa içinde kolayca seyahat etmelerine de dikkat çekmek gerekir. Anlaşıldığı kadarıyla, Almanlar kendilerine tam bir hareket serbestisi sağlamışlardır.

Kutay da kitabında Talat Paşa'nın suikaste uğramadan hemen önce Doktor Nazım ve Bahaddin Şakir ile görüşmek üzere gittiği Münih'te onlara Mustafa Kemal'den gelen bir mektuptan bahsettiğini yazmaktadır. Mustafa Kemal, Talat Paşa'dan Batı dünyasında yaşananlardan ve Paşa'nın temaslarından kendilerine de bilgi vermesini istemekte ve Türkiye'nin kurtarılması amacı doğrultusunda birlikte hareket etmenin gereğinden bahsetmektedir. Aynı şeyi Doğu'da çalışmalarda bulunanlardan da yani Enver Paşa ve Cemal Paşa'dan istediği aşikardır. Bu meyanda, Anadolu Hükümeti adına İtalya'da bulunan ve temsil yetkisi Almanya'yı da içeren Cami Bey üzerinden iletişimin devam etmesi istenmektedir.

Kutay'a göre, Talat Paşa Memduh Şevket Bey, Ali Fuat Bey ve Rauf Bey ile de sık sık görüşmektedir hatta Padişah'a ne olursa olsun güvenilmemesi tavsiyesi ve Millet Meclisi'nin İstanbul yerine Ankara'da açılması fikri de ilk olarak Talat Paşa'dan çıkmıştır (Kutay, 2004: 69-70). Hüsamettin Ertürk ise Talat Paşa'nın yeni bir maceraya atılmaktansa, Anadolu Hareketi'nin ve Mustafa Kemal'in desteklenmesi gerektiğini, kendisine ve diğer Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarına yazdığı mektuplarda ve yüz yüze görüşmelerde dile getirdiğini yazmaktadır. Çünkü memleketin kurtuluşu Mustafa Kemal'in muvaffak olmasına bağlıdır Talat Paşa'ya göre. Dolayısıyla, düşmandan kurtulmak için, Teşkilat-ı Mahsusa İstanbul'da ve Anadolu'da yaptığı teşkilatlanmayla elinden gelen desteğin azamisini vermelidir (Tansu, 2016: 176-177).

Vurgulamak gerekir ki İttihatçıların yurtdışında yabancı ülke heyetleriyle yaptıkları görüşmeler genellikle İstanbul ve Anadolu'da yaşananlar paralelinde cereyan etmektedir. Çoğunda da yapılacak olası barış antlaşmasında Osmanlı'nın neyi verip neyi vermeyeceğine ilişkin tutumları anlamaya yöneliktir. Muhtemelen hala iktidarda olduklarını ve Osmanlı adına söz söyleyebileceklerini düşünmektedirler. Öte yandan, Anadolu Hareketi başladıktan sonra savaşlarda alınan başarılarla veya başarısızlıklara bağlı olarak yabancı devletlerin tutumlarının da değişiklik gösterdiği görülmektedir. Başarısızlık durumunda kimi zaman görüşmeler kesilmekte, bir başarı kazanıldıgındaysa hemen yeniden başlamaktadır. Her ne kadar artık karar verici konumunda olmasalar da İttihatçıların her iki merkezde de etkili oldukları düşünülmekte ve özellikle Cavid Bey'den mali konularla ilgili öneriler alınmaya çalışılmaktadır. Yazışmalardan anlaşılan önemli bir diğer husus ise Talat Paşa'nın ikilik yaratmamak adına İttihatçıların Mustafa Kemal'i hareketin lideri olarak görmelerini ve ondan izinsiz Anadolu'ya dahi girmemelerini istemesidir. Bu durum, yaptığı her hareketten Mustafa Kemal'e de haber veren Talat Paşa ile liderliği almak için Anadolu'ya girmeye fırsat kollayan Enver Paşa arasında fikir ayrılığı yarattığı kesindir. Talat Paşa ölümüne kadar Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesine engel olmuştur.

Cavid Bey'in günlüklerinden öğrenildiği kadarıyla İttihatçılar birbirleriyle ve Türkiye ile ilişkilerini koparmamışlar ancak eskisi gibi derli toplu bir siyasi mekanizma haline de hiçbir zaman geri dönememişlerdir. Anadolu Hareketi'ne başlangıçta mesafeli durmuşlar, maddi ve askeri destek olmadan bunun başarılı olamayacağını düşünmüşler ve Sevr'in yumuşatılmış bir halinin onaylanmasını daha uygun bulmuşlardır. Mustafa Kemal'i benimsememişler, kendisinin Enver ve Talat ile ilgili vehimleri olduğunu, hatta çok hissettirmese de İttihatçı düşmanı olduğunu düşünmüşler ancak kontrolü tamamen eline alana kadar da bunu açık sesle dile getirmemişlerdir. İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlarla görüşmeler yapmışlar ve onları ikna

etmeye çalışmışlardır. Süreç içerisinde İtalyanlar ve Fransızların kendi tezlerine (yumuşatılmış bir sulhun akdedilmesi) yaklaştıklarını ancak Lloyd George nedeniyle İngilizlerin buna bir türlü yanaşmadığını görmüşlerdir. Oysa İngilizlerle yapılacak bir antlaşmanın ülke için en iyisi olacağını düşünmüşler ve bunun için çaba harcamışlardır. Bu bağlamda ülke adına konuşmaktan da geri durmamışlardır. Cavid Bey'in, Lord Robert Cecil adına hareket ettiğini düşündüğü İngiliz Profesör Pittar ile görüşmesinde Trakya ve İzmir meselelerinin halledilmesi şartıyla Türklerle antlaşma olursa Türklerin buna mukabil ne vereceği sorusuna cevabı "*Şarkta elli sene sulh ve sükun*"dur (Cavid, 2000b: 70). Gerçekten de Lozan bunu sağlamıştır. Öte yandan, açıkça söylemek gerekirse, Lozan'da elde edilenler İttihatçıların düşündüklerinin veya görüşmelerde dile getirdiklerinin çok daha fevkindedir. Lozan o dönemde hayal dahi edilemeyen bir barış antlaşması olmuştur.

Bolşeviklerle çalışmak ise İttihatçılarca hep son seçenek olarak görülmüştür. Enver Paşa ve Talat Paşa'nın ortaklaşa olarak aldıkları "artık Ruslarla geçici değil, devamlı çalışmalıyız" kararına Cavid Bey karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre "Rus Rus'tur" ve İstanbul'daki emellerinden, yönetim şekilleri değişmiş olsa dahi, kolay kolay vazgeçmeyeceklerdir. Mevcut durum itibarıyla Ruslara muhtaç olursa bile Anadolu'ya giren Bolşeviklerin bir yılda memleketi silip süpüreceğini unutmadan hareket etmek gerekmektedir (Cavid, 2000b: 26). Ayrıca, Bulgarların, Makedonların, Rumların 40-50 senede on binlerce adamla yapabildiklerini bir iki yılda birkaç kişiyle hem de başka bir ülkede yapmayı düşünmek safdilliktir. Cavid Bey, Enver ve Talat'ın da bu konuda kendisiyle hemfikir olduğunu 8 Ekim 1920 tarihinde günlüğüne not düşmektedir (Cavid, 2000b: 53).

Süreç içerisinde Enver, Talat ve Cemal Paşalar arasında da ciddi görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Enver Paşa'nın yurdu terk ettikten sonra diğerlerinden ayrılarak kendi başına Bakü'ye gitme çabalarının ilk kırılmayı yarattığını varsayabiliriz. Sonrasında Talat Paşa'nın kaleme aldığı bir çalışmada kendisi hakkında yazdıkları Enver Paşa'yı gücendirmiş ve "itimat olmayınca çalışma olamaz" diyerek Talat Paşa'yı Moskova'ya götürmek istemediğini Cafer Bey'e yazdığını not düşmüştür Cavid Bey. Talat Paşa da bunun üzerine kendisine yakın olan Doktor Nazım'ın Moskova'ya gitmesine izin vermemiştir (Cavid, 2000b: 57). Bardakçı da Enver Paşa ve Talat Paşa'nın ülkeden ayrıldıkları gece başlayan görüş ayrılıklarının birbirlerinden haber alamadıkları süre boyunca artarak devam ettiğini ve giderek aralarının açıldığını yazmaktadır. Enver Paşa'nın kendi başına hareket etmesi ile başlayan bu uzlaşmazlıklar Ankara ile olan ilişkilerde de kendini göstermiştir. Bardakçı'ya göre Talat Paşa attığı her adımda Ankara'nın onayını alırken Enver Paşa daha çok kendi adına hareket etmeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla Enver Paşa'nın kurmak istediği yeni siyasi hareket de her seferinde

Talat Paşa engeline takılmıştır (Bardakçı, 2015: 217-218). Bu da uzun süren bir hareketsizlik ortamı meydana getirmiş ve ilk ilerlemeyi ancak Talat Paşa'nın ölümünün ardından gerçekleştirebilmiştir Enver Paşa. Bu tartışmalara Kutay da kitabında yer vermektedir. Anadolu ile kendi irtibat ağını kuran Talat Paşa, Enver Paşa'nın Trabzon üzerinden Anadolu'ya gireceğini öğrenmiş ve buna şiddetle karşı çıkmıştır. Talat Paşa'ya göre böyle bir durumu bahane edecek olan İtilaf Devletleri, Yunanlılara daha çok yardım edecekler ve tabii ki Mustafa Kemal Paşa'nın kurmaya çalıştığı liderlik otoritesi sekteye uğrayarak memleket hiç istenmeyen bir çatışmanın içine girecektir. Bunun yerine 'Sarı Paşa'nın rahat bırakılmasını ve ona dışarıdan destek olunmasını isteyen Talat Paşa, Enver Paşa'nın daha geniş bir perspektifte Türklük için çalışmasını salık vermiştir (Kutay, 2004: 72-73).

Bu anlaşmazlığa Cebesoy'un hatıralarında da vurgu yapılmaktadır. Cebesoy'a göre Talat Paşa ile İttihatçıların sivil erkânını oluşturan Doktor Nazım, Bahaeddin Şakir Bey, Rüşühi Bey ve diğerleri, Enver Paşa ve arkadaşlarından ayrı olarak çalışmaktadırlar. Talat Paşa, İngilizlerle bir anlaşma yapmanın mümkün olduğunu düşünerek İslam alemindeki mevki ve nüfuzunu İngilizlere karşı bir zorlama unsuru olarak kullanmak ve bir anlaşmaya ulaşmak istemiştir. Diğer taraftan Enver Paşa ise, İngilizlerle herhangi bir anlaşma yapmanın mümkün olmayacağından bahisle sonuna kadar askeri mücadeleyle yoluna devam etmeyi arzu etmiştir. Her iki taraf da kendilerini Anadolu'nun gerçek temsilcileri olarak gösterme çabalarına rağmen yöntem konusunda da ayrılmışlardır. Talat Paşa her konuda önce Ankara Hükümeti ile anlaşıp sonra hareket ederken, Enver Paşa bazen haber vermeden de kendi bildiği yolda yürümeyi uygun görmüştür. Üstelik Talat Paşa Anadolu'ya gidilmesine ve bir fırkanın orada kurulmasına karşıyken Enver Paşa bu fikre oldukça sıcak bakmıştır. İki tarafın zorunlu birleşmesi ancak Talat Paşa'nın katledilmesinden sonra gerçekleşmiştir (Cebesoy, 2017: 235-236). Birleşme sırasında da Talat Paşa grubu içinde ciddi tartışmalar yaşanmış ancak sonunda; gerek Ankara'nın memlekete dönmelerine izin vermemesi, gerekse de kendi ifadeleriyle, Enver Paşa'nın ihtiraslı kişilerin elinde yanlış işler yapan birine dönüşmesini önlemek için birlikte çalışmaya karar vermişlerdir (Cebesoy, 2017: 268).

Olaylar durulana kadar, kısa bir süre için, yurtdışına çıkmalarına rağmen bir türlü yurda dönemeyen İttihatçıların yurtdışında bir yerde toplanması fikri ise ancak Ocak 1921'de hayata geçirilebilmiştir. Ancak İttihatçıların sadece bir kısmı Ocak'ta Roma'da başlayan gayri resmi bu toplantıya katılıp İttihat ve Terakki'nin geleceği hakkında fikir beyan etmişlerdir. Bu sürece kadar Anadolu'da çeşitli kongreler yapılmış, İzmir ve İstanbul işgale uğramış, Birinci Meclis açılmış, Yunanlılarla iki savaş gerçekleşmiş, eski güçlü İttihatçı kadroların yerini İttihatçı olmayan ve yeni sivrilmiş askerler ve siviller almaya başlamıştır. Mustafa Kemal ise Anadolu

Hareketi'nin askeri ve siyasi tek lideri olmuştur. Bu toplantıya davet edildiği halde katılmayanlar olduğu gibi katılanların da geleceğe dair bir fikir birliğine varamadığını ifade etmek yanlış olmaz. Necmettin Molla, Rıfat Paşa, Hallaçyan gibi bazı İttihatçılar toplantıya katılmazken, Ankara'nın dışında yeni bir oluşumu tehlikeli bulduklarını, bu nedenle kendisinin de uzak durması gerektiği yönünde telkinde bulunmuşlardır Cavid Bey'e. 15 Ocak'ta başlayan toplantılarda İstanbul ve Ankara'nın son durumu; ülkedeki iki hükümet arasında birliktelik sağlanıp sağlanamayacağı; İtalyanlar, Fransızlar ve İngilizlerle bir barış antlaşması imkanının olup olmayacağı; Rusya ile ilişkiler ve Anadolu için görev alınıp alınamayacağı gibi konular tartışılmıştır (Cavid, 2000b: 98-106).

Cavid Bey toplantıya katılan Talat Paşa'nın anlattıklarından Enver Paşa ile olan ilişkilerinin kopma noktasına geldiğini hissettiğini yazmaktadır. Mesele Anadolu'ya geçme meselesidir ve anlaşıldığı kadarıyla da bir süredir devam etmektedir. Enver Paşa, Moskova üzerinden hemen Anadolu'ya geçmeyi ve Talat Paşa'nın da kendisiyle gelmesini şiddetle savunurken Talat Paşa, Ankara'nın onayı olmadan geçmenin doğru olmayacağı düşüncesiyle buna karşı çıkmaktadır. Karşılıklı olarak anlaşamayınca her ikisi de bildikleri yoldan gitmeye karar vermişlerdir. Enver Paşa Moskova'ya hareket ederken Talat Paşa da Şeref Bey'i temsilci olarak Ankara'ya gönderme kararı almıştır. Bu doğal olarak örgütün de ikiye bölünmesi anlamına gelmektedir. Cavid Bey de Anadolu'nun mukadderatı gereği ikilik yaratılmaması, kendilerinin Anadolu'ya geçmemesi hatta Enver Paşa'nın da gitmesinin engellenmesi gerektiğini düşünenlerdendir. Enver'in bir an önce Anadolu'ya geçmesi gerektiğini savunansa Eyüp Sabri'dir (Cavid, 2000b: 111).

Bu arada, İttihatçıların bireysel çabaları da devam etmektedir. Mesela Malta'da sürgünde olan Halil Bey, memleketin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için inisiyatif alması gerektiğini düşünerek, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a mektup yolladığını anılarında yazmaktadır. Mektubunda, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin, Almanya'yı yıkmak için Ruslarla iş birliği yapma isteğini anladığını ifade eden Halil Bey, bunun Osmanlı'nın feda edilmesi anlamına geldiğini ve buna karşın kendilerinin ellerindeki tek seçeneğin de Almanlarla ittifak yapmak olduğunu vurgulamaktadır. Menteşe'ye göre, Almanlar da Ruslar da artık tehlike olmaktan çıkmışken İngilizlerle Türkler yeniden birlikte hareket etmelidirler. Zaten Anadolu'daki milliyetçi kasırgası önüne çıkan her şeyi kısa sürede süpürecek, İngilizler de Boğazları emanet edecek daha güvenilir birilerini bulamayacaklardır. Dolayısıyla en rasyonel hareket biçimi eski dostluğu yeniden diriltmektir (Menteşe, 2019: 189).

Anadolu'ya geçmeyi Ankara'nın iznine bağlayan ve İttihatçıların her hareketinde Ankara'nın onayını almayı şart koşan Talat Paşa, ülkeye dönmek için Bekir Sami Bey

aracılığıyla başvurduğunda ret cevabını alınca çok büyük bir hayal kırıklığına uğradığını yazmaktadır Cemal Kutay. Paşa'yı ayakta tutan tek şeyin, yani bir gün yurda dönme umudunun, böylece sekteye uğraması onun için kolay kolay atlatılabilecek bir şok değildir. Kutay'a göre Talat Paşa'nın ömrünün son günleri bunun yarattığı travmanın etkisinde geçmiştir. Oysa Paşa'nın Anadolu'ya dönmesinin memleket içinde devam eden kardeş kanının durmasına ve herkesin daha büyük bir maneviyatla mücadeleye sarılmasına yardımcı olacağını da eklemektedir (Kutay, 2004: 74-75). Talat Paşa'nın vefatından sonra etrafındaki klik adına Enver Paşa ile görüşmeleri sürdüren ise Doktor Nazım olmuştur. Moskova'ya ulaşan Enver Paşa, burada İslam İhtilal Cemiyetlerini kurup Kurtuluş'a Doğru isimli bir gazete çıkaracağını bildirdiği Nazım Bey'i, Baha Bey ve Rüsuhi Bey ile birlikte yanına davet etmiştir. Enver Paşa, eşzamanlı olarak Türkiye'de de bir partinin kurulmasını ve Cemiyet'in fikirleri olan halkçılığı ve emperyalizm karşıtlığını dahilinde de savunmasını planlamıştır. Dahildeki fırkanın Hükümete katılmayıp muhalif kalarak uygun zamanı beklemesi gerektiğini de Enver Paşa, Nazım Bey'e iletmiştir (Cavid, 2000b: 173). Cavid Bey ise belirtilen hedeflerin sabır ve çok dikkatli çalışma gerektirdiğini ancak Enver Paşa'nın bu kadar sabırlı olabileceğini düşünmediğini, Anadolu'ya gitmesininse fayda değil, zarar getireceğini yazmaktadır. Cavid Bey hem Talat Paşa'nın hem de Enver Paşa'nın Anadolu'ya gitmesine her defasında karşı çıkmıştır.

Aynı konuya Ahmet İzzet Paşa da anılarında yer vermektedir. İzzet Paşa kendisinin Harbiye Nazırlığından koparılma biçimi ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki yanlışları nedeniyle Enver Paşa'yı sevmediğini anılarında sık sık dile getirmiştir. Ancak, öte yandan, Mustafa Kemal Paşa ve yandaşlarından da pek hoşnut değildir. Anadolu halkının da Yunan mezalimi bitene kadar dişini sıktığına dair kendisine raporlar geldiğini dile getirmektedir. Bu nedenle, Paşa'nın anılarında paylaştığı ve 1921 Nisan'ından itibaren Enver Paşa'nın Anadolu'da yeniden daha görünür hale geldiğine ilişkin bilgi ve belgeler şaşkıncı değildir. Özellikle İstanbul'da ve ülkenin Doğu şehirlerinde Enver ve yandaşlarının faaliyetlerinin artmakta olduğunun ve Enver kulüplerinin kurulduğunun kendisine rapor edildiğini yazmaktadır. Enver Paşa'nın orduda süregelen nüfuzu ve hanedanla ilişkisi kendisine istediği alanı açmakta, İttihat ve Terakki de kendi taraftarlarını yeniden konsolide etmeye çalışmaktadır (İzzet, 2019b: 151). Raporların kimlerden geldiğine ve hangi şehirlerin kastedildiğine dair Paşa'nın anılarında bir açıklık bulunmamaktadır. Bu kısımlar gizlendiği için yorum yapma şansımız oldukça kısıtlıdır.

Mayıs 1921'de Dr. Nazım, Cavid Bey'e yazdığı bir mektupta Doğu Anadolu'da, muhtemelen Trabzon, Erzurum, Kars ve çevresinde, İttihat ve Terakki'nin oldukça etkin olduğunu ne Mustafa Kemal'in ne de Kazım Karabekir'in çabalarının kendilerini etkilemeye yetmediğini yazmaktadır. Buradaki yapılanmanın yanı sıra İstanbul'da da ciddi bir destek

olduğunu, Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye gibi bazı kuruluşların ve savaş zamanında Kara Kemal tarafından organize edilen esnaf derneklerinin hala İttihatçıları desteklediklerini ve bunların aynı zamanda Kuva-yi Milliye'ye de aracılık ettiklerini belirtmektedir (Cavid, 2000b: 191-192). 1921 Mayıs ayının sonunda Enver Paşa, Cavid Bey'e yazdığı bir mektupta ise yurtdışında yapılandıklarını ama bunu yurtiçine de yaymaları gerektiğini, bu nedenle bir program hazırladıklarını, Halil, Nesimi, Şükrü, Hacı Adil ve İsmail Canbulat Beylerle ile görüştüğünü ve Anadolu'dakilerle birlikte çalışma gayesinde olduklarını belirtmektedir. Enver Paşa, Moskova ile de görüşüp İtilaf Devletleriyle bir barış antlaşması yapması için ikna ettiğini söylemektedir. Anadolu'da Mustafa Kemal'in ülkeyi bir şahsi diktatörlüğe doğru götürdüğünden bahisle bunun Rusların da tepkisini çektiğini ifade etmektedir (Cavid, 2000b: 204-205). Cavid Bey, cevabında Anadolu'ya gitme konusuna yine itiraz etmekte, kendisine gelen parti programını (Halk Şurular Fırkası Programı olmalı) yetersiz bulup revizyon yapılması gerektiğini söylemekte ve Anadolu'ya gideceklerin de orada rahatça çalışmalarına izin verilmeyeceğini dile getirmektedir. Nitekim, Dr. Nazım, Rüşühi ve Baha Beylerin ülkeye girişlerine Ankara cevaz vermemiştir. Hatta Nazım Bey Moskova'da görüştüğü Ali Fuat Paşa'dan eski İttihatçı liderlerinin sadece o anda değil, barıştan sonra da ülkeye girişine izin verilmeyeceğini öğrendiğini Cavid Bey'e yazmaktadır (Cavid, 2000b: 228). Bu amaçla yurtiçinde her türlü tedbirleri aldıkları gibi İttihatçıların Moskova'da kalmaması için de çalışmalara başladıklarını da ilave etmektedir Fuat Paşa. Diğer taraftan Hakimiyet-i Milliye'de de Enver aleyhinde yazılar yazdırılmaktadır. Çelişkili görünense Ziya Gökalp gibi beyin takımından İttihatçıların halen Ankara'da önemli yerlerde bulunmasıdır ki Halide Edip'e göre Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki'nin partinin felsefesini oluşturan kişi ve en büyük fikir babasıdır, hatta ülkeye Panturanizm'i getiren kişidir (Adıvar, 2020a: 193).

Anlaşıldığı kadarıyla Enver Paşa başta olmak üzere İttihatçıların Temmuz 1921 ortasında bile doğru dürüst bir planları yoktur. Üstelik ciddi bir kafa karışıklığı ve kararsızlık da vardır. Cavid'e gelen bir mektupta Enver Paşa, artık Bolşevik prensiplerinden vazgeçtiğini, harici teşkilatın çok güzel gelişmeler gösterdiğini hatta yurtiçinde sorun yaşayan İttihatçıların da yurtdışına çıkması gerektiğinden bahsetmektedir. Ayrıca, ikilik çıkarmamak için itidalli bir yol izleyeceklerini de eklemektedir (Cavid, 2000b: 228-229). Aylar hatta haftalar içerisinde birbiriyle çelişen plan değişiklikleri yapan Enver Paşa'nın Ruslar tarafından bile ülke dışına çıkarılma ihtimali varken yurtiçindekileri de yanlarına çağırılmaları büyük bir açmazın da işareti gibidir.

İlerleyen dönemde de planlarda değişiklikler olacaktır. Mesela, Eylül 1921'de Sakarya Savaşı sonrası Enver Paşa, Ahmet İzzet Paşa'ya Batum'dan gönderdiği bir mektupta birlikte

çalışmayı ve gizli bir cemiyet kurmayı önermiştir. İzzet Paşa'nın anılarında yayınladığı bu mektuba göre Enver Paşa savaşın kötü cereyan etmesi üzerine memlekete bir yardımı olabilir düşüncesiyle Batum'a geldiğini (savaşın kaybedilmesi durumunda Anadolu'ya girme düşüncesiyle) söyleyip Sakarya Savaşı sonrası genel gidişata ilişkin düşüncelerini paylaşmıştır. Durumun hala çok sıkışık olduğunu düşünen Enver Paşa, hariçte Müslüman ülkelerde çalışacak İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı isimli bir dernek kurduğunu belirterek yurtiçindeki durum hakkında İzzet Paşa'nın fikirlerini sormaktadır. Bunu da dahilinde kendisinden emir bekleyen İttihatçıları yönlendirmek için kullanmayı düşünmektedir (İzzet, 2019b: 384-385). İzzet Paşa, mektupta yazılmasa da bunu kendisine ulaştıran kişinin gizli bir dernek kurulması için talimatnameye benzer birtakım evrakları da kendisine verdiğini belirtmektedir. Ahmet İzzet Paşa, Enver Paşa'yı hala savaşın sorumlusu olarak gördüğü ve Enver'in Bolşevik propagandasına alet olduğunu düşündüğü için mektuba bir cevap vermediğini yazmaktadır (İzzet, 2019b: 152-153). Bir döneme damga vuran halef ile selef arasında yıllar sonra gerçekleşen son irtibat işte bu mektup olmuştur. Görünen o ki hemen herkes; Enver Paşa, İttihatçılar, Anadolu'daki muhalifler, Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar, Ruslar hatta Mustafa Kemal'in kendisi bile harekete geçmek için Sakarya Savaşı'nın sonucunu beklemişlerdir. Pek çok soru bu savaş sonrası cevabını bulmuştur. Sevr ile ömrünü tamamlayan Vahdeddin'in ülkesi artık Mustafa Kemal ve arkadaşlarının olmuştur.

Cavid Bey'in Doktor Nazım'dan 8 Kasım 1921'de aldığı mektupta İttihat ve Terakki'nin yeniden diriltilmesi için çalışmaların hala devam ettiğini öğrenmekteyiz. Ancak bu mektuplarda Enver Paşa'dan bahsedilmemektedir. Cavid Bey 4 Aralık'ta günlüğüne Berlin'dekilerle haberleşmesinin kalmadığını, Moskova'dan da ses çıkmadığını yazmaktadır. Hatta gazetelerin Enver Paşa hakkındaki yazılarından bile bilgisi olmadığını belirtmektedir, bunları takip de etmemektedir (Cavid, 2000b: 259). Anlaşıldığı kadarıyla irtibat kopmuş ve İttihatçılar sessizliğe bürünmüşlerdir. Ankara Hükümeti de tüm gücüyle İttihatçıları kötülemekte, memlekete girmelerine izin vermemekte ve yurtiçinde faaliyetlerde bulunmalarına engel olmaktadır. Sessizliğin nedeni ise bir müddet sonra Kara Kemal'in gönderdiği bir beyanname ile ortaya çıkmaktadır. Cavid Bey'in 19 Aralık 1921 tarihli günlüğünde Hacı Adil Bey'den aktardığına göre Kara Kemal yurtdışındakilerin Anadolu'daki teşkilat ile alakalarını kesmelerini, İttihat ve Terakki adına hiçbir faaliyette bulunmamalarını, bunu kabul etmeyenlerinse artık tek başlarına hareket edeceklerini ve bunun da vatanın kötülüğüne yapıldığının addedileceğini bildirmektedir (Cavid, 2000b: 262-263). Enver Paşa'dan ise hala ses seda yoktur. Cemal Paşa da artık Enver Paşa'nın aleyhindedir ve Anadolu ile iletişimde olduğunu herkesle paylaşmaktadır.

11 Mart 1922 gibi geç bir tarihte Kara Kemal ile Cavid Bey Floransa'da bir araya gelmişlerdir. Bu tarihte bile partiye ilişkin bir program olmadığı ve kuruluş çalışmalarının pek iyi gitmediği görülmektedir. Ancak her ikisi de partinin yeniden İttihat ve Terakki adıyla kurulması gerektiğinde hemfikir olurlarken bugüne kadar ortaya çıkan tüm programları reddederek ancak İstanbul'da toplanacak yeni bir kongrede alınacak kararlarla yönelişin belirlenebileceğinde anlaşmışlardır. Bu görüşmelerde İzzet Paşa ve Salih Paşa gibi itibarlı kişilere yeni kurulacak partiye katılmaları, Mustafa Kemal'e ise partinin başına geçmesi için teklif götürülmesine karar verilmiştir. Kara Kemal, fırkanın İstanbul'da oldukça güçlü ve gizli olduğunu, Ankara'da ise Mustafa Kemal teklife olumlu cevap vermedikçe güç kazanmalarının çok zor olduğunu belirtmiştir. Gelecek cevaba göre tavır alınması hususunda anlaşılmıştır. İttihatçıların aralarındaki derin ayrışmayı göstermesi açısından Kara Kemal, Enver ve arkadaşlarını Anadolu'ya muhalif hiçbir akımın içine girmemeleri konusunda uyardığını söylemesi de oldukça kayda değerdir. (Cavid, 2000b: 272-273). Kara Kemal ve ekibi artık Mustafa Kemal'in yanında saf tutmak isterken Avrupa'da görüştükleri de kendilerine katılmaktadırlar. Enver Paşa ise artık, neredeyse, tek başına ve Türkistan'da bilinmeyen bir yerdedir.

Burada bir konunun daha altını çizmekte fayda vardır. Aralarında Cavid Bey'in de olduğu Avrupa'daki İttihatçılar resmi bir sıfatları olmasa bile çeşitli ülkelerle barış görüşmelerinde bulunmakta, yorumlar ve öneriler yapmakta hatta bu ülkeleri yönlendirmektedirler. Benzer şekilde Anadolu'dan veya İstanbul'dan Avrupa'ya gidenler de kendilerine uğramakta, fikirlerini almakta ve buna göre görüşmelerini sürdürmektedirler. Bu düşünceler aynı zamanda dönemin önemli şahsiyetleri tarafından da kabul edilmektedir. Bu nedenle, İttihatçıların barış antlaşması konusunda neler düşündüklerini bilmek çok önemlidir. Mesela Mart 1922'de, yapılacak yeni bir barış antlaşması için, günlüğüne yorumlarını yazan Cavid Bey şartlarını şöyle sıralamaktadır: Yapılacak antlaşma iktisadi ve mali kapitülasyonları ortadan kaldırmalı, İzmir kayıtsız Osmanlı'ya bırakılmalı, Edirne olmasa da Enez/Midye hattı kurtarılmalı, Rumları Boğaz'dan çıkarmalı (tarafsız kalması kabul edilebilir), adli kapitülasyonların tadilini kabul etmeli, Ermenistan meselesini mevzubahis etmemeli ve azınlıkların hukuku konusunda Osmanlı'ya kontrol yetkisi vermelidir. Bunun dışında bir şey istenmesini ise muvafık görmüyoruz demektedir Cavid Bey çünkü memleketin ne insan ne de para kaybına daha fazla tahammülü yoktur (Cavid: 2000b: 273). Musul ve 12 Adalar'a ilişkin bir görüş ise belirtilmemektedir. Memleketin durumunu bu kadar iyi bilen insanlar bile, daha fazlasını istemenin mümkün olamayacağı görüşündedir. Bu nedenle, Lozan'da bunların kat be kat fevkinde elde edilen kazançlar çok önemlidir. Dönemin şartları içerisinde

değerlendirildiğinde kıymeti çok daha iyi anlaşılacaktır. Bu nedenle, tek başına kapitülasyonların kaldırılması bile Lozan'ı imzalamak için yeterlidir ve bunların tamamen kaldırılacağını en romantikler bile hayal etmemişlerdir.

5.5. Mütareke Sonrası Kurulan Cemiyetlerde İttihatçıların Rollerini

Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra, bir elden yönetiliyormuş gibi, ülke genelinde çeşitli cemiyetler kurulmaya ve peşi sıra kongreler yapılmaya başlanmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'deki açılışına kadar geçen bu süreyi Bülent Tanör "Kongreler Dönemi" olarak adlandırmaktadır (Tanör, 1998: 109). Tanör'e göre, Sivas ve Pozantı gibi birkaçının dışındaki tüm kongrelere yerel inisiyatifler öncülük etmişlerdir. Ülkenin içinde bulunduğu zor durumu gören yerel siyasetçiler, eşraf, din adamları ve bürokratlar Hükümet'ten bir yönlendirmeyi beklemeden cemiyetleri kurmuşlar ve kongreleri düzenlemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa da örgütlenme çalışmaları belli bir noktaya geldikten sonra mücadeleye katılmıştır. Hatta Sivas Kongresi'nden sonra bile ülke genelinde 15 kongre daha gerçekleştirilmiştir. Öyle ki Milli Meclis açıldıktan sonra bile kongreler devam etmiş ve Trakya'da 9-14 Mayıs 1920 tarihleri arasında Büyük Edirne Kongresi düzenlenmiştir (Tanör, 1998: 115).

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin özellikleri üzerine çalışan Cemal Güven o dönemde kurulan cemiyetlerin tümünü içeren bir listeye çalışmasında yer vermektedir (Güven, 2019: 489-490), (listenin bir kısmı için bakınız EK I). O dönemde düzenlenen kongreler ve katılımcı sayıları da Tanör tarafından listelenmiştir (Tanör, 1998: 148), (liste için bakınız EK J). Listeden de görüleceği üzere Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılımcı sayısı az olmasına rağmen hareketin lideri, aldığı kararlar ve Milli Mücadele'ye yön vermesi açısından diğerlerinden oldukça başat bir rol oynamıştır. Mütareke sonrası, Milli Mücadele sırasında kurulan cemiyetler ve yapılan kongreler üzerine en detaylı çalışan araştırmacılardan Şerafettin Turan, hepsinin temelinde ülkeyi kurtarmak gibi bir amacı olan kongrelere genellikle bölgesel derneklerin öncülük ettiğini yazmakta ve bunları beş ana grupta toplamaktadır (Turan, 1975: 148):

Bunlardan ilki, belki de Anadolu'daki ilk direniş hareketi, 5 Kasım 1918'de, Mondros'un hemen sonrasında hatta ülke henüz fiili işgale bile uğramamışken yapılan Kars İslam Şurası ile başlayan ve 21 Şubat 1920'de Oltu İslam Terakki Fırkası Kongresi ile sona eren Kars, Ardahan ve Oltu etrafında şekillenen kongreler grubudur. Sonucunda Oltu Şura Hükümeti 13 Mayıs 1920'de, kendini feshederek Ankara Hükümeti'ne katılmıştır. Tarih sırasına göre gidildiğinde ikincisi, özel amaçlarla 7 Kasım 1918'de Trakya'da kurulan, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi'nin öncülük ettiği kongreler zinciridir. Bu da 9-14 Mayıs 1920'de yapılan Büyük Edirne Kongresi ile kendisini lağvederek TBMM Hükümeti'ne

katılım kararı almıştır. Kongre gruplarının üçüncüsü ve belki de en önemli görülenleri, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin 13 Şubat 1919'da başlayıp Erzurum ve Sivas Kongreleri'ne uzanarak Atatürk ile birlikte Milli Mücadele'ye yön veren kongreleridir. İzmir'de 1 Aralık 1918'de kurulan Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin öncülüğünde 17-19 Mart 1919'da yapılan kongre ile Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak adı altında Balıkesir-Alaşehir ve Nazilli ekseninde Kasım 1919'a kadar yapılanlarsa dördüncü kongreler grubunu oluşturmaktadır. Son grup ise İstanbul'da Doktor Esat Paşa nezaretinde ülkenin işgaline karşı çıkan tüm teşkilatları bir araya getirmeye çalışan ancak kalan Milli Kongre oluşumudur. İttihat ve Terakki'den sonra oluşan boşluğu doldurmak amacıyla yola çıkan teşebbüs 29 Kasım 1918'de yapılan toplantı neticesinde alınan kararları 7 Aralık 1918'de bir bildiriyle kamuoyuyla paylaşmasına rağmen Hürriyet ve İtilaf Fırkasının direnişi karşısında başarısız olmuştur. İstanbul'daki Milli Kongre'yi Bülent Tanör, bağımsız ve kalıcı bir hareket olarak görmemekte, bunun yerine bu yapının gevşek bir konfederasyon olarak tanımlanmasının daha doğru olacağını ifade etmektedir. Diğer yerel cemiyetlerin aksine bu konfederasyonu oluşturanlar birbirinden farklı görüşteki örgütler, fırkalar ve aydınlardır. Güzel bir fikir olarak doğan bu blok, bir müddet sonra, herhangi bir kongre toplayamadan veya kalıcı bir faaliyete imza atamadan dağılmıştır. Dolayısıyla Turan'ın aksine Tanör kongre kümelenmelerini beş değil dört grup olarak kabul etmektedir (Tanör, 1998: 119).

Halide Edip, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından İzmir'in işgaline kadar geçen sürede ülkede çok sayıda derneğin kurulduğunu ve herkesin ideallerine göre ülkeyi kurtarma çabalarına girdiklerinden bahsetmektedir. Örneğin Doğu'da ülkenin hatırı sayılır tek ordusunun başındaki Kazım Karabekir halkı Ermeni muhtemel saldırılarına karşı silahlandırırken İstanbul'da da bir kısım aydınlar Amerikan Başkanı Wilson'un yayınladığı ilkelerin ülkeyi içinde bulunduğu çıkmazdan kurtaracağını düşünerek Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurmuşlardır (Adıvar, 2020b: 28-29). Amerikan mandacılığını savunan bu cemiyetin ömrü sadece iki ay sürebilmiştir. Ahmet İzzet Paşa da ülkenin işgale uğrayacağı anlaşıldıktan sonra, İstanbul Hükümetinin işe yaramazlığını gören, her insaf sahibi Osmanlının vatanın kurtuluşu için birtakım arayışlara girdiğini yazmaktadır. Ülke içerisinde çok kısa sürede bir şeyler yapmak isteyen insanlar tarafından milli dernekler kurulmuştur. Bunların en önemlileri Trakya Paşaeli, Vilayat'ı Şarkiye, Kilikyalılar, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Dernekleri ve İzmir'de işgale karşı kurulan Redd-i İlhak Derneğidir (İzzet, 2019b: 209).

Turan'a göre bu örgütlerin kuruluş amaçlarından en önemlisi silahlı direnişten ziyade o dönemde oldukça popüler olan ve bir nevi kurtuluş reçetesi olarak görülen Wilson

Prensiplerinin 12. maddesine göre bulunulan bölgedeki ekseriyetin Türk olduğunun ispatına yönelik bilimsel çalışmalar yapmaktır (Wilson Prensipleri için bakınız EK K). Mesela İzmir’de, henüz işgal olmadan önce, 13 Mart 1919’da yapılan toplantıda alınan kararlardan birisi İzmir ve Aydın bölgesinde Türklerin hem nüfus olarak hem de emlak olarak çoğunluğa sahip olduğundan, yukarıda anılan maddeye göre işgal edilemeyeceğinin, bilimsel olarak Batılılara kanıtlanmasıdır (Turan, 1975: 150). Sonyel de ilk kurulan derneklerin neredeyse tamamının Amerikan Başkanı Wilson’un 14 ilkesinden etkilendiğini ve özellikle 12. maddesine dayanarak yaşadıkları bölgede Türklerin ekseriyette olduğunu kanıtlamaya çalıştıklarını yazmaktadır. İşgalin büyük çaplı olmayacağı beklendiği için silahlı mücadeleye yönelik bir çalışma ilk aşamada bu derneklerin amaçları arasında değildir (Sonyel, 1987: 70). Bahsi geçen 12. madde şöyledir: “12. Osmanlı imparatorluğunda Türklerin oturdukları, çoğunluk sağladıkları bölgelerin bağımsızlığının sağlanması, Türk egemenliği altında bulunan diğer unsurlara da özerk bir gelişme için tam ve engelsiz bir fırsatın sağlanması, Türk Boğazlarının uluslararası garanti altında tüm devletlerin ticaret gemilerine açılması” (Atatürk Ansiklopedisi, Wilson Prensipleri, Erişim Tarihi: 28.08.2022).

Görüldüğü üzere, Osmanlı adına Mütarekeyi imzalayanların beklentileriyle paralel olarak, ülkedeki aydınlar da kazananların büyük çaplı bir işgale girişmeyeceklerini düşünmüşlerdir. Ülkenin bir kısmının elden gideceğini öngörülmuş ancak Wilson Prensiplerinin adilane uygulanacağı saikiyle Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin İtilaf Devletleri ve Amerika’ya bilimsel olarak ispat edilmesi durumunda kurtarılacağı zannedilmiş ve bu birincil amaç olarak öne çıkmıştır. Oysa Başkan Wilson’un tutumu Balkan Savaşı’ndaki Batılıların tutumundan farklı olmamış ve İtilaf Devletleri çok büyük tepki alacaklarını bilmelerine karşın İzmir’in Yunanlılar tarafından işgaline göz yummuşlardır. Bu işgalden sonra dernekler için direnişin nevi değişmiş ve silahlı mücadele kısmına geçilmiştir.

Güven, cemiyetlerin tamamının siyasetle bir ilişkileri olmadıklarını ve bir partiye bağlı olmadıklarını kuruluş aşamasında ilan ettiklerini belirtmektedir. Bunu yapmadaki temel amaç, İttihat ve Terakki ile bir bağlarının olmadığını Hükümete ve işgal güçlerine göstermek ve tepkiyi üzerlerine çekmemektir. Yöneticiler arasında genellikle siviller yer almış, eşrafın ve din adamlarının olmasına ise özel önem verilmiştir. Ancak bölgesel mücadele öngörüldüğü için cemiyetler arasında kopukluklar yaşanmış, bu da Mayıs 1920’ye kadar devam etmiştir (Güven, 2019: 487). Bununla birlikte İttihatçılar hemen hemen her cemiyette yer almışlar ve kuruluşlara destek vermişlerdir. Mesela Celal Bayar, İzmir’deki cemiyet için dışarıdan mücadele ederken Kara Vasıf, Batı Anadolu’da Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli örgütlerinin silahlı kolunun başına bir nevi başkomutan olarak atanmıştır (Turan, 1975: 153). Yine Turan, Kara Vasıf’ın 1918 ve

1919 yıllarındaki tüm teşebbüslerde görüldüğünü vurgulamaktadır (Turan, 1975: 154). Enver ve Talat Paşa'nın yurtdışına çıkarken kurdurduğu Karakol Cemiyeti'nin kurucularından biri olan Kara Vasıf, Batı Anadolu'da Başkomutan iken Sivas'ta da Heyet-i Temsiliye üyesidir. Cemiyetlerin üzerindeki İttihatçı etkisi onunla oldukça açıktır. Batı'daki örgütlenmelerde sivil ağırlığı sonuna kadar korunurken Doğu'da Erzurum Kongresi'ne katılan Mustafa Kemal ve Rauf Bey bu cemiyetlerin ilk kez askerlerin kontrolüne girmesine neden olmuş ve etkileri giderek artmıştır. Ayrıca, Turan'a göre, Batı ile Doğu'nun birbirlerinin ne yaptıklarına dair bilgileri de oldukça sınırlıdır ve birbirlerinden bağımsız hareket etmektedirler (Turan, 1975: 154).

Mayatepek bu konuda daha iddialı yorumlarda bulunmaktadır. Ona göre Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan Müdafaa-i Hukuk Dernekleri'nin tüzükleri neredeyse aynıdır. Bu derneklerin kurulması Enver Paşa tarafından ülke dışına çıkmadan önce emredilmiş ve orduların terhisyle ortada kalacak silahların da saklanması henüz ateşkes imzalanmadan önce ilgili komutanlıklara iletilmiştir. Dolayısıyla derneklerle, işgal güçlerine karşı hemen harekete geçebilecek bir mekanizma oluşturulmuş ve silahlı mücadele için de mühimmatın yurtiçinde kalmasına yönelik stratejiler geliştirilerek tedbirler alınmıştır. Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtiğinde hazır durumda bulunan iki ordu, dernekler ve silahlar Enver Paşa tarafından organize edilmiştir (Mayatepek ve Bayhan, 2015: 204). Ertuğrul Zekai Ökte de Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Enver Paşa'nın Almanlar başta olmak üzere ittifak yaptıkları ülkelerin savaşı kaybedeceğini öngörerek bir işgal durumunda karşı koymak için gerekli askeri hazırlıkları yaptığını, savunma planlarını hazırladığını hatta yığınaklar yaptırdığını söylemektedir. Ökte'ye göre Anadolu'daki direnişi organize edecek subayların isimleri ve görev yerleri en büyükten en küçüğüne kadar bellidir (Ülkü, 2016: 138-139). Dolayısıyla bu tarihten itibaren atamaların planlı olarak yapıldığını, düzenli orduların Anadolu'ya kaydırıldığını, mütareke durumunda silahların nasıl saklanacağına ilişkin planların yapıldığını ve derneklerin bu amaçla kurdurulduğu iddia edilebilir. Ancak buna ilişkin bir bilgi veya belge sunulmamaktadır, Ökte tarafından.

Tahliyelerden sorumlu olan Yakup Şevki Paşa'nın da ellerinde bulunan silahların önemli bir kısmını bölgedeki yerel yönetimlere, aşiretlere ve direniş gruplarına dağıttığı bilinmektedir. Selam Yel, bunu, ahalinin işgal güçlerine karşı direnmesi için yapıldığını söylerken Yakup Şevket Paşa'nın dileyen subay ve erlerin de direnişçilere katılmalarına izin verdiğini yazmaktadır. Hatta bölgedeki kumandanlara gönderdiği gizli emirlerde bu dağıtımın oldukça gizli yapılması gerektiğinin altını çizdiğini de vurgulamaktadır. Paşa Mondros hükümlerine aykırı hareketleri nedeniyle ülkeye zarar vermek istememektedir. Sel'e göre

Doğu'daki direniş Yakup Şevki Paşa'nın katkılarıyla Mondros'tan hemen sonra başlamıştır (Yel, 2002: 96-99). Hatta bu tür faaliyetlerde bulunarak mütarekeyi ihlal ettikleri gerekçesiyle İngilizler, Yakup Şevki Paşa ile birlikte Nihat Paşa, Ali İhsan Paşa, Nuri Paşa, Mürsel Bey, Tevfik Paşa, Galip Paşa ve Fahri Paşa'nın da cezalandırılmalarını Osmanlı'dan Ocak 1919'da istemiştir (Şimşir, 1970: 33).

Bülent Tanör de “Kongreler Dönemi”nde İttihatçıların çok önemli bir rol oynadığını özellikle vurgulamaktadır. Kurulan cemiyetlerin tamamında siyasi fırkaları şiddetle reddeden özel bir madde olmasına rağmen, bu daha çok, İttihatçıların cemiyetlerde oynadıkları rolü gizlemeye yöneliktir. Tanör, hareketin doğası gereği İttihatçıların radikal, ihtilalci ve milliyetçi olduklarını, iktidarda buldukları süre içerisinde ulusal bilincin yükselmesi için çaba sarf ettiklerini ve azınlıklar dışındaki Osmanlı orta sınıfının iktisadi olarak kalkındırılmasına çalıştıklarını yazmaktadır. Liderleri yurtdışına kaçmış olsa bile taşra teşkilatları merkezin yaşadığı yıpranmadan etkilenmemiş olarak güçlü bir şekilde ayaktaadır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi başkentte güçlü olan siyasi unsurlar da taşrada pek bir varlık gösterememektedirler. Üstelik Hilal-i Ahmer, Türk Ocağı, esnaf ve sanatkâr kuruluşları, dağıtılsa bile Teşkilat-ı Mahsusa unsurları ve yeni kurulan Karakol gibi dernekler İttihatçıların kontrolü altında olup başlaması beklenen İttihatçı avı kendilerine direnmekten başka bir şansı bırakmamaktadır (Tanör, 1998: 137). Erik J. Zürcher, Hüsametdin Ertürk, Şeref Saraçoğlu, Zekai Ökte gibiler tarafından dillendirildiği gibi Tanör de Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunun nereye evirileceği belli olduktan sonra, İttihatçıların, kendilerini Enver Paşa önderliğinde ve illerde bulunan kamu kuruluşları aracılığıyla savaş sonrasına hazırladıklarını öne sürmektedir. Zaten Mütareke imzalanır imzalanmaz yurdun dört bir yanında Kasım 1918 ile Mart 1919 arasında kurulan cemiyetlerin kurucularının çoğu İttihatçılardır (Tanör, 1998: 138). Kutay biraz daha fazla detay vermektedir. Ona göre Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine ait 197 şubenin 164'ünün başında İttihatçılar bulunmaktadır (Kutay, 1983: 7). İngiliz Yüzbaşı Hadkinson, Amiral de Robeck'e yazdığı raporda 16-27 Eylül 1919 tarihli Balıkesir Kongresi'ne katılanların dörtte üçünün İttihatçı kökenli olduğunu yazmaktadır (Şimşir, 1973: 239).

Ancak tüm bunlara rağmen Tanör, İttihatçılığın gizliliği ve komployu seven, kapalı, maceracı ve hesap vermez doğal yapısının tam aksine bu cemiyetlerin başındaki İttihatçıların oldukça rasyonel davrandıklarını, kuralcı ve saydam bir örgütlenmeyi benimsemiş olduklarını belirtmektedir. Pantürkçü ve İslamcı karışım da doğal olarak yerini Anadolu milliyetçiliğine bırakmıştır (Tanör, 1998: 139). Açıkçası bunu normal karşılamak gerekir çünkü başka milletlerden neredeyse hiç kimse kalmamıştır ülkede. Buna bir ilave yapacak olursak, kurulan cemiyetlerin hücumdan çok savunmaya yönelik olduğunu söylemeliyiz. Artık, birincil amaç

Osmanlı'yı eski, özlenen, büyük günlerine döndürmek değil, yaşanabilecek bir avuç toprak parçasını elde tutabilmektir. Mustafa Kemal'in de en büyük hedefi bu olacaktır. Halide Edip ise Sivas Kongresi sırasında Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin tek bir çatı altında birleştirilmesinden bahsederken bu bölgelerde bulunan İttihat ve Terakki siyasi kulüplerinin ihtilalci bir yapıya bürünerek bu oluşumun ilk nüvelerini oluşturduğunu da yazmaktadır (Adıvar, 2020b: 58).

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasını takip eden günlerde Antlaşma şartlarına göre silahlarını düşmana teslim etmeye ve askerlerini terhise gönlü el vermeyen subaylar da birtakım çözümler aramaya başlamışlardır. Doğu'da Kars'ta 9. Ordu'nun başındaki bulunan Yakup Şevki Paşa ve Ardahan'daki 3. Tümen'in başındaki Halit Bey direniş için yerel güçler veya hükümetler kurup silahlarını onlara teslim etme çözümünü geliştirmişlerdir. Bu bağlamda harekete geçen Yakup Şevki Paşa'nın önderliğinde 5 Kasım 1918'de Kars Milli İslam Şurası kurulmuş ve 30 Kasım'da yapılan kongrede de milli mücadelenin yurttaki ilk adımları atılmıştır. 70 kişinin katıldığı kongrede, Kars Milli İslam Şurası Hükümeti kurulmuş, Başkanlığına da Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey seçilmiştir. Hükümete daha önce 28 Ekim'de kurulan Ahıska Geçici Hükümeti ile 3 Kasım'da kurulan Iğdır merkezli Aras Türk Hükümeti ve Batum Milli Şurası katılarak bölgede milli birlik sağlanmıştır. 12 kişilik Heyet-i Merkeziye'nin görev yaptığı Hükümet terhis edilen ordulardaki silahların ele geçirilmesi ve İngilizlere karşı milli bir ordu kurularak direnişin başlatılması kararlarını almıştır. Aynı direnişin Ermenilere ve Gürcülere karşı yapılması da kararlaştırılmıştır. Kağızman, Oltu, Ardahan ve Nahcivan'da milli şuraların, Batum, Morgül ve Acara'da ise direnişler için teşkilatların kurulması ve bunlar için de Yenibahçeli Nail Bey, Edip Bey ve Ali Rıza Bey gibi eski Teşkilat-ı Mahsusacıların görevlendirmesi konularında görüş birliğine varılmıştır (Turan, 1975: 148). Ordulardan terhis edilen askerler bu yerel hükümetlerin çatısı altında toplanırken işgal güçlerine verilmesi gereken silahlar da bunlara teslim edilmiş veya depolardan çalınmasına izin verilmiştir. Öte yandan, düzenli orduların çekilmesiyle Ermeniler ve Gürcüler karşısında savunmasız kalan halkın imdadına da bunlar yetişmişlerdir. Konuya ilişkin detayları Selma Yel, Yakup Şevki Paşa'nın bölgedeki faaliyetlerini anlatan kitabında da anlatmaktadır (Yel, 2002: 101-159).

Hüsamettin Ertürk'e göre Mütareke'den kısa bir süre önce ele geçirilmiş olmasına rağmen Enver Paşa'nın özel isteğiyle bu bölgeye çok daha fazla önem verilmiş ve yetenekli Teşkilat-ı Mahsusacılar burada görevlendirilmişlerdir. Yenibahçeli Nail Bey Batum'da, Filibeli Hilmi Erzurum'da, Cafer Bey ise Trabzon'da İttihat ve Terakki adına çalışmışlar ve kuryelik görevi görüp Enver Paşa'nın talimatlarını iletmişlerdir. Bu kişilerin ilettileri talimatlarla,

Ertürk'ün ateşli bir İttihatçı dediği Halit Paşa, miralay Rüştü Bey ve Albayrak Gazetesi Müdürü Süleyman Necati Bey Ardahan Kongresi'nin toplanması için çalışmışlar, bilahare Trabzon, Erzurum ve Kars'tan önemli kişilerin kongreye iştirak etmelerini sağlamışlardır (Tansu, 2016: 210). Yine Ertürk'e göre, Kars Kongresi'nden sonra seçilen yeni Hükümet ülkenin dört bir yanında milli mücadelenin teşkilatlanması için çalışmalar yapmaya başlamış ve çoğunlukla eski İttihatçıları görevlendirmişlerdir. Bu görevlendirmelerde kongreye katılan İttihatçıların ve Teşkilat-ı Mahsusacıların da rolü olduğu yadsınamaz. Buna göre, Filibeli Hilmi Bey, tüccar Cafer Bey, Miralay Kazım Bey ve Albayrak Gazetesi Müdürü Süleyman Necati Bey Erzurum'un teşkilatlanması için çalışırken Yenibahçeli Nail Bey ise Batum'da görevlendirilmiştir. Trabzon teşkilatının kuruluşuna Alay Kumandanı Ali Rıza Bey ve Barutçuzade Hacı Muhtar Ahmet Efendi yetkili kılınırken Giresun için Topal Osman Ağa, Harput için Hacı Kaya, Morgül içinse Müyesser Paşa ve Mebus Ali Rıza Bey belirlenmiştir. Samsun için Mehmet Bey ve eski Mebus Emin Bey, Ahıska için gazeteci Ömer Faruk Bey, Sivas içinse Şekeroğlu İsmail Efendi ile Halit Turgut Bey yetkilendirilmişlerdir. Dikkat çekici biçimde İstanbul teşkilatlanmasını kurmak için de Göz Hekimi Esat Paşa, Yenibahçeli Şükrü, Japon Rıza, Baha Sait ve Hemşinli Ali Tosun Bey görevlendirilmişlerdir. Ayrıca, Erzurum'da Albayrak ve Batum'da Sada-yı Hak isimli iki gazetenin yayınlanmasına yönelik karar da Kongre tarafından alınmıştır (Tansu, 2016: 211).

Görünüşe göre Enver Paşa'nın talimatlarıyla İttihatçılar ve eski Teşkilat-ı Mahsusacılar göreve geri dönmüşlerdir. Ülke işgale uğradıktan çok kısa bir süre sonra yerel mücadeleye başlanmış olduğu da görülmektedir. Lakin bu talimatlara ilişkin elimizde yazılı bir belge bulunmamaktadır. Ancak yine de Kars Şurular Hükümeti'nin kontrolü dışında kalan alanlara bile yetkilendirme yapabilmesi ancak İttihatçıların organizasyon yeteneğine bağlanabilir. İttihatçıların bu çabaları sonunda Padişah ve Damat Ferit Paşa, olayların kontrolden çıkmasını önlemek ve muhtemelen Enver Paşa'nın yurda girişini önlemek için, çareyi Mustafa Kemal'i olağanüstü yetkilerle Anadolu'ya göndermekte bulmuşlardır (Tansu, 2016: 212).

Milli Mücadele döneminde gerçekleştirilen ilk kongrelerden bir diğeri ise 1919 başında Ardahan'da yapılmış olandır. Burada birkaç gün arayla iki kongre toplanmıştır. 3-5 Ocak 1919'da toplanan ilk kongrenin başkanlığını, ismi ilerleyen bölümlerde Enver Paşa'nın Trabzon'dan yurda giriş teşebbüsleri sırasında da geçecek olan Paşa'nın yakın silah arkadaşlarından, Üçüncü Tümen Komutanı Deli Halit Paşa yapmıştır. Dr. Hakkı Cenap, Cafer Bey, Dr. Fuat Sabit, Dr. Abidin, Filibeli Hilmi, Arif Bey ve Ardahan Kaymakamı Rasim Bey kongreye katılan diğer isimlerdir. Halit Paşa ile birlikte Dr. Fuat Sabit, Filibeli Hilmi Bey ve Cafer Bey de İttihatçıların önde gelen isimlerinden olarak bilinmektedirler. Kongrede Mondros

Ateşkesinin şartlarına uyulmaması, eldeki silahların kesinlikle teslim edilmemesi ve düşman işgalinden henüz kurtulan Batum, Kars ve Ardahan'ın terk edilmemesi kararları alınmıştır. Daha geniş bir katılımıla 7-9 Ocak'ta gerçekleştirilen ikinci kongreye ise Ahıska, Çıldır, Oltu, Kars, Ahılkelek, Kağızman ile Şüregel'den gelenler de katıldılar. Başkanlığını yine Halit Paşa'nın yaptığı kongrenin önemli misafirlerinden birisi de Kars Şura Hükümeti Cumhurbaşkanı Cihangirzade İbrahim Bey'dir. Burada Geçici Millî Kafkas Hükümeti kurulması için Kars'ta Büyük Kongre toplanması, milli yayın yapan gazetelerin çıkarılması; Trabzon'da İstikbal ve İkbal, Batum'da Saday-ı Millet ve Erzurum'da Albayrak gibi; terhis edilen ordulardaki silahların düşmana teslim edilmeyip halka dağıtılması, Gürcü ve Ermenilerin memlekete kesinlikle sokulmaması ve Milli Şura Hükümeti ile temas kurulması gibi kararlar alınmıştır (Ardahan Valiliği, Ardahan Kongresi, Erişim tarihi: 25.08.2022). Bu bölgedeki mücadelenin fişegini ateşleyen İttihatçı Halit Paşa daha sonra Erzurum'da Mustafa Kemal'in emrine girmiş ve Sakarya Savaşı'ndaki başarılarıyla anılmıştır. 5 Kasım 1918'de kurulan Kars İslam Şurası, Ardahan ve ardından Kars'ta gerçekleştirilen kongrelerden sonra Cenûb-i Garbî Kafkas Muvakkatesi'ne dönüşmüş, İngilizlerin 12 Nisan'da Kars'ı işgalinden sonra ise işgal edilmeyen yerlerde kurulan yerel şura hükümetlerine evrilmiştir. Bunların içinde en çok göze batan Oltu İslam Şurası Hükümeti de 17 Mayıs 1920'de kendini feshederek Büyük Millet Meclisi'nin iradesi altına girmiştir (Tanör, 1998: 117).

Batıdaki örgütlenmeler ise ilk olarak İzmir'de başlamıştır. İzmir'deki direniş örgütlenmesiyle ilgili en erken bilgi 23 Ekim 1918'de günlüğüne yazan Cavid Bey'den öğrenilmektedir. Kabine Toplantısı'nda Bandırma'da ve İzmir'de Anadolu İhtilal Komitesi teşkil edildiğine dair evrak okunduğunu söyleyen Cavid Bey, bu komitelerin eski hükümete karşı kurulduğunun ilan edildiğini ve İzmir Valisi Rahim Bey'in kötü yönetiminden şekva edildiğini ama telgrafla görüşü sorulan Rahmi Bey'in bu konuyu önemsemediğine dair bir beyanı olduğunu belirtmektedir (Cavid, 2000a: 26). Turan, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kuruluş çalışmalarına 6 Kasım 1918'de başladığını ve kuruluş belgesinin 1 Aralık'ta Valiliğe verildiğini yazmaktadır (Turan, 1975: 149). Bir başka deyişle, gizli saklı değil, işgale karşı açıktan açığa direniş hazırlıkları yapılmaktadır. Valiliğe verilen nizamnamenin ikinci maddesi Mütareke sonrası farklı bölgelerde kurulan sayısız derneklerin hemen hemen hepsiyle aynıdır ve bu derneklerin kuruluşlarının esas amacını oluşturmaktır:

“Cemiyetin maksat ve gayesi, aksam-ı vatanın maddeten ve manen terakki ve tealisi esbabını temine çalışmak, efkâr ve hissiyat-ı memleketi alem-i medeniye iblağ ve isal eylemek, bu maksadın husulüne mâni olacak her türlü teşebbüsata karşı müdafaat-ı meşrua ve ilmiyede bulunmak ve bu memlekette ekseriyete teşkil eden

anasırın hukukunu edille-i ilmiyye ve mukniası ile enzar-ı medeniyete karşı ispat eylemekten ibarettir” (Turan, 1975: 149-150).

Bu benzerlik kuruluşların hemen hepsinin aynı yerden ve eski İttihatçılar tarafından organize edildiğine bir delil olarak kabul edilebilir. Mesut Çapa, Celal Bayar’dan nakille, teşebbüsün Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından bir nevi İttihatçılık olarak değerlendirilmesi sonucunda Cemiyet’in kuruluşunun geciktirildiğini ve ancak Vali’nin değişmesi sonucunda dilekçenin verilebildiğini yazmaktadır. Bunda kuruculardan bir kısmının eski İttihatçı olmalarının da önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Celal Bayar gibi İttihatçılığı herkesçe malum olanlarsa direkt üyelik yerine dışarıdan destek vermekle yetinmişlerdir. Üstelik Cemiyet’in İttihatçı olup olmadığı Sabah ve Vatan gibi büyük gazetelere de günlerce konu olmuş ve tartışılmıştır. (Çapa, 1991: 554-559).

Oldukça çalkantılı günlerin sonunda İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti’nin büyük kongresi 17-19 Mart 1919 tarihlerinde yapılmış ve Çapa’ya göre üzerindeki İttihatçılık izlerini silmek için Umumi Katipliğe Cami (Baykut) Bey getirilmiştir (Çapa, 1991: 558). Turan’a göre katılımcıların sayısı açısından bu kongre, Vilayat-ı Şarkkiye Cemiyeti’nin Trabzon ve Erzurum’da gerçekleştirdiklerinden sonraki, en büyük üçüncü kongredir ve İzmir’in yanı sıra Aydın, Karesi ve Menteşe sancakları ile Batı Anadolu’nun neredeyse tüm bölgelerini kapsamaktadır. Ancak İzmir’in tahmin edilen ama umulmayan işgaliyle Cemiyet’in merkezi İstanbul’a taşınmış ve faaliyetleri Ağustos 1919’daki Alaşehir Kongresi’ne kadar bir müddet hareketsiz kalmıştır. (Turan, 1975: 150). Alaşehir’de yapılan kongrede Cemiyet’in yönetim kurulu üye sayısı beşe indirilmiş ve İstanbul’da çalışmak üzere yeniden düzenlenmiştir. Üyeler ise Cami Bey (Katibi Umumi), Moralızade Halid Bey (Veznedar), Halide Edip, Ragıp Nurettin ve Aydınlı Nazmi Bey olarak belirlenmiştir. Heyet, İstanbul’un işgali olan 16 Mart 1920 tarihine kadar çeşitli faaliyetlerde bulunmuş ancak sonrasında işlevini tamamen yitirmiştir (Çarıklı, 1967: 45).

Bölgedeki diğer bir önemli yapılanma ise İttihatçılardan Hacim Muhittin Çarıklı önderliğinde gerçekleştirilen Balıkesir ile Alaşehir Kongreleri ve akabinde kurulan direniş örgütlenmeleridir. Şerafettin Turan’ın belirttiği gibi iyi bir İttihatçı olan ve bu yüzden Mütareke sonrası bulunduğu görevlerinden azledilen Muhittin Çarıklı tuttuğu günlüklerle bu döneme ışık tutmuştur. Erzurum Kongresi’nin hemen ardından 26 Temmuz 1919’da toplanıp 30 Temmuz’a kadar süren Balıkesir Kongresi’nde alınan kararlar asıl amacın vatanın kurtarılması olduğuna vurgu yapması ve Yunanlıları ülkeden kovmak için ulusal seferberlik ilan etmesi açısından oldukça önemlidir. Kongre kararlarıyla bilimsel amaç taşıyan cemiyetler silahlı direniş örgütlerine dönüştürülmektedir (Kongre kararları için bakınız EK L). Direniş için Akhisar,

Soma ve Ayvalık cepheleri kurulmuş ve Redd-i İlhak Heyetlerine bağlı olarak çalışacak levazım, maliye ve teşkilat örgütlenmeleri gerçekleştirilmiştir (Turan, 1967: 3-4). Karar metnine göre Kongre'ye Balıkesir ile çevre il ve ilçelerden 41 kişi katılmış ve hepsinin ismi de metinde yer almıştır. Metne bakıldığı zaman Kongre kararlarının üzerinde oldukça detaylı ve ince düşünüldüğü görülmektedir. Basit ve tesadüfen toplanmış bir Kongre'den ziyade Batı Anadolu'da silahlı bir direnişi örgütler niteliktedir.

Örneğin, 3. maddede, kongrenin hiçbir fırka ile ilişkisi olmadığı açıkça yazıldıktan sonra Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmak arzusu vurgulanmıştır. Ancak bunu yaparken çeteciliği reddetmekte ve muntazam bir askeri teşkilat hüviyetinde çalışma isteği belirtilmektedir. İstanbul'dan ve İstanbul'a bağlı birliklerden yardım alma ihtimali yokken çetelerden uzak durma isteği çok önemlidir. 4. maddede asıl gayenin vatanın kurtarılması olduğu ifade edilmiştir. 7. maddede milli seferberlik ilan edilmiş ve 1300'den 1309'a kadar olan doğumluların askere alınacağı yazılmıştır. İlerleyen maddelerde askerlerin toplanma usulleri, iase ve elbiselerinin nasıl sağlanacağı, geride kalan hastalarına yapılacak yardımlar ve bunların organizasyonu için Menzil Müfettişliklerinin oluşturulması hüküm altına alınmıştır. 14. maddede, yapılacak masrafların karşılanmasına yönelik olarak her bölge için nüfusu ve serveti nispetinde bir pay belirlenmiştir. Kongre her ne kadar İstanbul'un bilgisi dışında yapılsa bile, aradaki irtibatı koparmamak veya halka mücadelenin onlara karşı olduğu izlenimi vermemek için olsa gerek, Kongre kararlarının padişaha ve sadrazama gönderilmesi 18. maddede kararlaştırılmıştır. Verilen kararlar doğrultusunda Eylül ayında yeni bir kongre yapılması konusunda da mutabakata varılmıştır (Turan, 1967: 112-115). İlginç bir şekilde, 18. maddede kongre kararlarının İtilaf Devletleri'nin temsilcilerine de bir telgrafla bildirilmesi yer alırken ve bunda bir beis görülmezken 26 ve 27. maddelerde Yunanlılarla her türlü müzakere yasaklanmakta ve onları yurttan atmak birincil amaç olarak öne çıkmaktadır (Turan, 1967: 114-115). Bu maddeler, Yunanlılar İzmir'i işgal etmese, en azından bu bölgelerde, ciddi bir direniş hareketinin örgütlenmeyeceği savını güçlendirmektedir. Kongre hitamında başta Amerika olmak üzere İngiltere, İtalya ve Fransa temsilcilerine gönderilen metindeyse Wilson Prensiplerinin 12. maddesi gereği, Türkler çoğunlukta olduğu için, Anadolu'nun hiçbir yerinin işgal edilemeyeceği, asıl gayenin vatanın kurtarılması olduğu, İtilaf Devletleri Türklerin haklarını kabul etmezse, Yunanlıları yurttan tamamıyla kovana kadar silahlı mücadelenin devam edeceği de kendilerine iletilmiştir (Turan, 1967: 117-118).

Balıkesir Kongresi'nin devamı niteliğinde olup daha büyük bir bölgedeki illeri ve kazaları temsilen 45 katılımcıyla 16-25 Ağustos 1919 tarihlerinde yapılan Alaşehir Büyük Kongresi'nde de benzer kararlara imza atılmıştır. Reislige yine eski İttihatçılardan Hacim

Muhittin Çarıklı seçilirken, reis vekilliklerine Alaşehir'i temsilen katılan ve aynı zamanda Kuvayı Milliye Komutanı olan Hüseyin Paşazade Mustafa Bey ile Uşak'ı temsilen katılan İbrahim (Tahtakılıç) Bey seçilmişlerdir. Kayıtlara giren kongre kararlarının 4. maddesinde Osmanlı saltanatına ve hilafetine olan bağlılık önemle vurgulanmış, 5. maddede ise bu kongrenin tek gayesinin Yunanlıları ülkeden çıkarmak olduğu belirtilmiştir (Turan, 1967: 206). İki kongre arasında geçen sürede gelen eleştirileri ve belki de saldırıları, bertaraf etmek için bu maddeler öne alınmış ve üzerinde ehemmiyetle durulmuş gibidir. Hatta 10. maddede belirtildiği üzere kongrenin toplanma maksatlarını anlatmak üzere padişaha ve sadrazama birer mektup yazılmıştır. Bu mektuplarda Yunan mezalimine karşı koymak için teşkilatlandığı anlatılırken yegâne amacın ülkeyi kurtarmak olduğu not edilmiş ve kendilerine olan sadakatlerine de özel vurgu yapılması ihtiyacı hissedilmiştir (Turan, 1967: 207-210). 6. maddede çetecilik yine reddedilirken, 8. maddede milli seferberlik ve gerekli görülenlerin silah altına alınacağı tekrar vurgulanmıştır. Kongre kararlarında sadece Yunanlılar hedef alınırken İzmir'e tahkikat için gelen İngiliz General Milne ve İtilaf Devletleri temsilcilerine birer mektup yazılarak gerçeklerin anlatılması isteği kendine Kongre kararları arasında yer bulmuştur. 14. maddede belirtildiği gibi teşkilatlanma Aydın ve Nazilli yörelerine de kaydırılmakta ve eksik görülen diğer konularda da bazı tedbirler alınmaktadır (Turan, 1967: 207-208), (Kongre Kararları için bakınız EK M).

Bu bölgede daha sonra Nazilli, Balıkesir ve Alaşehir'de ardı ardına yapılan kongrelerle alınan kararlar doğrultusunda tüzük değişiklikleri yapılmış ancak Yunan saldırılarının da etkisiyle güçlü bir teşkilat kurulamamıştır. Bir müddet sonra Sivas'taki kongrede oluşturulan Heyet-i Temsiliye'nin askeri gücü arkasına alması ve Ankara'ya gelmesi üzerine Batı Anadolu'daki örgütlenme buraya doğru meyletmiştir (Turan, 1975: 155). Bülent Tanör, Alaşehir Kongresi'ni, İzmir'deki ilk kongre gibi, Batı Anadolu'nun tamamını kapsayan büyük bir kongre olarak görmekte ve ayrı bir önem atfetmektedir. Tanör'ün deyişiyle, bu bölgedeki "kongre sistemi" varlığını Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra da devam ettirmeye çalışmış fakat Meclis'in müdahalesiyle 2 Ağustos 1920'de Afyon'da yapılan kongre ile nihayete erdirilmiştir (Tanör, 1998: 118).

Mütareke sonrası kurulan cemiyetler içerisinde Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hem kuruluşu daha erken bir tarihe tekabül etmekte hem de amacı diğerlerinden bir nebze farklılaşmaktadır. Talat Bey'in Eylül 1918'de Almanya'ya gidiş ve dönüş yolunda gördükleri durumun vahametini anlamasına neden olurken Bulgarların savaştan çekilmesi neticesinde ilk önce Trakya'nın tehlikeye düşeceğini ve buranın devlet tarafından savunulamayacağını düşündürmüştür. Bunun üzerine Talat Paşa, Edirne İstasyonu'nda görüştüğü İttihatçılığıyla bilinen Edirne Valisi Zihni Bey'den bölgeyi korumak amacıyla halkı

organize etmesini istemiştir. Devamında İttihat ve Terakki'nin görevlendirmesiyle Edirne Mebusu Faik Bey (Kaltakkıran), Edirne Belediye Başkanı Şevket Bey, Tüccar Yolageldili Kasım Efendi ve Avukat Mehmet Şeref Bey (Aykut) tarafından henüz Mondros Ateşkes Antlaşması'nın mürekkebi kurumadan 2 Kasım 1918'de İstanbul'da Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi kurulmuş ve Valilik onayından sonra çalışmalarına başlamıştır (Güner, 1998: 12-13). Dolayısıyla bu Cemiyet de devlet tarafından bilinen ve onaylanan bir tüzel kişilik olarak tarihteki yerini almıştır. Gizli değildir ve yeraltında bir faaliyeti de bulunmamaktadır çünkü ana gayesi direniş değildir.

Cemiyetin amaçlarını yaymak için Şeref Bey'in sahipliğinde kurulan Trakya-Paşaeli Gazetesi 2 Aralık 1918 tarihinde yayın hayatına başlamış ve ilk sayısında da cemiyet programını tüm ülkeye ilan etmiştir. Cemiyetin programı daha sonra tüm İstanbul medyasında da yer almıştır (Bıyıklıoğlu, 1987: 129-130). O dönemde kurdukları diğer tüm cemiyetlerde olduğu gibi bu Cemiyet'in programında da Wilson Prensipleri çerçevesinde bölgede Türklerin yoğun olarak yaşamasının bilimsel ispatı ve bu nedenle de işgalinin önlenmesi vardır (Madde 4). Bu gayeyle nesli cetveller ve nüfus kayıtları çıkarılmış, köylere kadar etnografik yapının ortaya konulması amaçlanmış ve tapu kayıtlarına göre arazinin sahiplerinin Türkler olduğuna yönelik çalışmalar yapılmıştır (Güner, 1987. 13-14). Cemiyeti İttihatçıların kurmasına rağmen diğer cemiyetlerde olduğu gibi tepkileri üstlerine çekmemek ve İttihatçılıkla suçlanmasını önlemek amacıyla hiçbir fırkayla ilgisinin bulunmadığı özellikle vurgulanmıştır (Madde 7). Bu Cemiyet de bölgesel olarak kurulmuş ve Trakya'nın işgale uğramamasını önledikten sonra dağılmayı amaçlamıştır (Madde 1 ve 9). Diğer cemiyetlerde olduğu gibi burada da başlangıçta silahlı mücadeleye dönük bir arzu görülmemektedir. Güner'in de belirttiği üzere silahlı mücadele kararı, çok daha ileri bir tarihte, 31 Mart 1920'de toplanan Lüleburgaz Kongresi'nde alınmıştır (Güner, 1987: 18), (Programın tamamı için bakınız EK N). Cemiyet tüm diğer cemiyetlerde de görüleceği üzere genellikle eşraftan, tüccarlardan, din adamlarından ve devlet memurlarından oluşturulmuş ve bölgenin tamamında teşkilatlanmıştır. İstanbul, Edirne, Tekirdağ, Çorlu, Lüleburgaz, Kırkkilise gibi büyük merkezlerin yanı sıra Lalapaşa, Malkara, Uzunköprü İpsala, Saray, Babaeski, Havsa, Pavlı, Hayrabolu, Kavaklı, Vize, Enez, Pınarhisar, Çatalca, Çerkezköy, Evreşe, Keşan, İğneada, Gelibolu, Sarayakpınar, Ömerbey, Maksudlu, Zaluf gibi kaza ve nahiyelerde de teşkilatlanmalar tamamlanmış ve faaliyete geçirilmiştir. Hatta Balkan Savaşları sırasında göç eden Trakyalıların yoğun olduğu Sakarya'da da bir şube kurulmuştur (Güner, 1987: 21-23).

Turan'ın aktardığına göre Trakya'daki örgütlenme temel amaç olarak Batı ve Doğu Trakya'nın bir arada tutulmalarını ve bağımsızlığını hedeflemiştir. Cafer Tayyar Paşa

(Eğilmez) liderliğinde kurulan Trakya-Paşaeli Cemiyeti, bu amaç doğrultusunda çalışmalara başlamış ve işgal günlerinde de gizlice faaliyetlerine devam etmiştir. Bu nedenle, Sivas Kongresi'nde alınan tüm cemiyetlerin tek bir çatı altında birleştirilmesi fikrine 1920 Mayıs'ına kadar direnmiş ve Müdafaa-i Hukuk mührünü Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniye mührü ile birlikte kullanmaya devam etmişlerdir (Turan, 1975: 156). Tanör ise buradaki yapının iki kesimden oluştuğunu ve hatta bugün Yunanistan sınırları içerisinde kalan Batı Trakya'daki kesiminde açıkça bir hükümetleşmeye dahi gidildiğini belirtmektedir. Tanör'ün dikkat çektiği en önemli husus ise sınır bölgelerindeki örgütlenmenin Mondros Mütarekesi ile aynı gün yani 30 Ekim 1918'de başlamasıdır (Tanör, 1998: 117). Mütareke'nin imza edildiği ertesi gün açıklanmışken buradaki milli mücadelenin başlatılması yukarıdan gelen bir iradeye de işaret etmektedir.

Atatürk'ü Anadolu Hareketi'nde sahneye çıkaran kongre olan Erzurum Kongresi iki şehirde, Trabzon ve Erzurum, kurulan müdafaa-i milliye cemiyetlerinin ortaklaşa gerçekleştirdiği bir kongredir ve sadece Doğu bölgesindeki şehirleri kapsamaktadır. Bu cemiyetlerin ilki Trabzon ve havalisinin olası bir Rum işgaline maruz kalmaması için şehrin ileri gelenlerinin öncülüğünde 12 Şubat 1919'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'dir. İlerleyen günlerde ülkeyi kurtuluşa götürecektir Erzurum Kongresi'ne ön ayak olacak bu Cemiyet'in kurucuları arasında Belediye Başkanı Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi, Mebus Hafız Mehmed ve Mebus Eyüpzade İzzet bulunmaktadır. Bu kurucuların üçü de İttihatçı kimlikleriyle tanınmaktadırlar. Cemiyetin amacı o dönemde kurulan diğer cemiyetlere paralel olarak buldukları bölgede Türklerin çoğunlukta olduğunu ve bölgenin Wilson Prensiplerine göre işgal edilemeyeceğini bilimsel olarak ispat etmektir. Ayrıca, hiçbir partiye bağlı olmadığı da özellikle belirtilmiştir (Piyale, 1992: 13-15, 162).

Mütareke'den sonra İtilaf devletlerinin yurdun çeşitli bölgelerini işgal etmelerine karşı koymak amacıyla İttihatçıların önderliğinde kurulan cemiyetlerden bir diğeri de Vilayat-ı Sitte'nin bir oldu bitti ile Ermenistan'a verilmesinin önüne geçmek için İstanbul'da 2 Aralık 1918'de kurulan "Vilayat-ı Şarkiye Müdafa'a-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti"dir. Kurucuları İttihatçı mebuslardan Hoca Raif Efendi ve Şair Süleyman Nazif'tir. Daha sonra tüm şubelerin merkezi konumuna gelecek Erzurum Şubesi ise 10 Mart 1919'da açılmış ve Başkanlığa Hoca Raif Efendi seçilmiştir. Yine İttihatçılığı ile tanınan Albayrak Gazetesi sahibi Süleyman Necati de kurucular arasında bulunmaktadır. Cemiyet'in beyannamesinde kuruluş maksadı şöyle paylaşılmaktadır:

"Binaenaleyh müsteinen bi-tevfiki Taâlâ memleketimizde şubelerini teşkil ettiğimiz Vilayat-ı Şarkiye Cemiyeti bu memleketteki hukuk-i tarihiyye ve milliyyemizin muhafazasıyla beraber tehcir esnasında yapılan sui-

muamelatta milletin katiyyen medhaldar bulunmadığı ve emvallerinin Rus istilasına kadar muhafaza edildiği, buna mukabil Müslümanların pek gaddarane harekata maruz kaldığı ve hatta hilaf-ı emr tehirden alıkonulan bazı Ermenilerden hamilerine karşı reva gördükleri muamelatı müdellel vesaikle alem-i medeniyete arz ve iblağa ve memleketimize karşı dikilen enzar-ı ihtirası hükümsüz bırakmaya çalışacaktır” (Şen, 2000: 542-543).

Şen’e göre, Kurucuların yaşlı olması, askerlerden beklediği desteği alamaması ve çeşitli kesimlerce İttihatçıların bir organizasyonu zannedilmesi Cemiyetin istenen performansı gösterememesine neden olmuştur. Ancak 15. Kolordu’ya atanan ve 3 Mayıs’ta Erzurum’a gelerek göreve başlayan Kazım Karabekir tüm gidişatı değiştirmiştir (Şen, 2000: 545-546). Erzurum Kongresi’ne giden kilometre taşlarını Trabzon ve Erzurum’da kurulan cemiyetler döşemişler ve ülkenin tarihini değiştiren adımları atmışlardır.

Dönem üzerine çalışma yapanlar İttihat ve Terakki tarafından Balkan Savaşları sonrasında kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin etkisine ayrı bir vurgu yapmaktadırlar. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın zorlu koşullarında yerine getirmiş olduğu önemli görevlere dikkat çeken Tevfik Bıyıklıoğlu, bu Cemiyeti Kurtuluş Savaşı öncesi kurulan ve yukarıda isimleri zikredilen tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin temeli ve öncüsü olarak görmenin doğru olacağını yazmaktadır. Bıyıklıoğlu'na göre, Bu derneklerin fikirleri hatta isimleri bile Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nden çıkmıştır (Bıyıklıoğlu, 1987: 66). Prof. Dr. Nazım Polat ise Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin yapısı hakkında daha fazla detay vermekte ve benzerliklere vurgu yapmaktadır. 31 Ocak 1913'te İttihat ve Terakki tarafından siyaset dışı kalmak düsturuyla kurulan Cemiyet, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ve İttihatçılık nefretinin artması üzerine günün şartlarına uyarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine dönüştürülmüşlerdir. Polat, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurucularının veya aktif görev üstlenen üyelerinin Müdafaa-i Milliye Cemiyeti üyeleri olmalarına, bazen eski Cemiyet binalarının yeni Cemiyetler tarafından da kullanılmalarına ve çalışma yöntemlerinin benzerliklerine vurgu yaparak aynı nüveden çıktıklarını iddia etmektedir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kuruluşlarında rol alan Faik Kaltakkıran, Celal Bayar, Süleyman Nazif ve Esat Paşa gibi isimler Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin de üyeleridir (Polat, 2013: 1-3).

Görüleceği üzere, Talat ve Enver Paşaların emirleriyle, içine düşülecek zor durumu göz önünde bulunduran İttihatçılar bölgesel cemiyetlerin kurulmasına öncülük etmişler ancak resmi görev almayarak dışarıdan onları kontrolleri altında tutmuşlardır. İttihatçılığın, İtilaf Devletleri nezdindeki kötü imajının amaçlarına ket vurmaması için de herhangi bir siyasi partiyle ilişkileri olmadığı cemiyet programlarında özellikle vurgulanmıştır. Bilinenin aksine, hemen hepsinde silahlı mücadeleden ziyade, Wilson Prensiplerinin 12. maddesi gereği, bölgede nüfusun çoğunluğunun Türk olduğu ve arazilerinin de Türklere ait olduğu bilimsel olarak ispata

çalışılmıştır. Buna yönelik bilgi ve belgeler toplanarak Amerikan Başkanı Wilson'a ve İtilaf Devletleri'ne gönderilmiştir. Bu bağlamda heyetler oluşturularak Avrupa'ya yollanmış ve diplomasiyle netice alınmaya çalışılmıştır. Tüm bu eylemler esnasında Padişaha ve Sadarete bağlı olduğu dokümanlarda belirtilse de Cemiyetler kendi başlarına hareket etmişlerdir. Örneğin, Avrupa'ya gidip oradaki yetkililerle görüşmek için İstanbul'un iznini istememişlerdir. Hepsini bir araya getiren ateş ise İzmir'in işgaliyle yakılmış, süreç meşakkatli günlerden sonra Sivas Kongresi, İstanbul'un işgali ve Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanması ile devam etmiştir. Barışçıl örgütler olarak kurulan bu cemiyetler, başka çözüm yolu kalmadığını görünce, teker teker silahlı mücadele kararı almışlar ve direnişin öncülüğünü yapmışlardır. Ancak özellikle belirtmek gerekir ki bu cemiyetler direniş kararı almadan önce de Karakol Cemiyeti, Anadolu'ya silah ve insan kaçırmaya başlamıştır. Valilik izinleriyle legal olarak kurulan Cemiyetler ise önceleri daha çok paravan işlevi görmüşler, İzmir'in işgali ve İstanbul'un Anadolu'daki kontrolü yitirmesi üzerine de direnişin merkezleri olmuşlardır.

Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki Türk kimliği de bu dönemde daha fazla önem kazanmış ve hareketleri sürükleyici unsur olmuştur. Bilindiği üzere Turan kavramı İkinci Meşrutiyet ile Osmanlı yazımına girmiştir. Bu kavramı ilk kullananlardan olan Ziya Gökalp'e göre kavram "Türkçe konuşan halkları" ifade etmektedir. Bu nedenle, çok tartışıldığı gibi Türkçe konuşmayan ama aynı soydan geldiği kabul edilen Macar, Tonguz, Finuva, Moğol gibi diğer halklar Turan kavramının içine sokulamayacağını iddia etmektedir (Gökalp, 1977: 25-30). Enver Paşa'nın vatan anlayışını aktaran Çolak'a göre bu anlayış yıllar içerisinde değişmiş ve 1917 sonrası oturmuştur. 1908 Devrimi'ni gerçekleştiren İttihat ve Terakki'nin çeşitli etnik kökenlerden gelen tebaadan oluşan Osmanlı'da Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan ulus devlet akımını uygulayamayacağı aşikardır. Bir zamanlar büyük bir avantaj olan bu durum son yarım yüzyılda büyük bir dezavantaja dönüşmüş ve kopuşlar birbirini izlemiştir. Dolayısıyla vatani mevcut sınırlar ve buralarda yaşayan yasal vatandaşlık bağıyla bağlı olan kişiler olarak düşünen Enver Paşa'nın bu fikirleri 1917'den itibaren Arapların da ayaklanmasıyla büyük bir darbe almıştır. Osmanlıcılık ile İslamcılığı bünyesinde barındıran ümmetçilik politikalarının çökmesi sonucunda Enver Paşa'nın gözleri bütün Türkleri bir araya getirmeyi hedefleyen Türkçülük-Turancılık akımına dönmüştür (Çolak, 2019: 83-84). Enver'in yaşadığı bu sorunun aksine Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa ise elinde Türklerin büyük bir çoğunlukta olduğu bir Anadolu bulmuştur. Ulus milleti kurmak hem daha kolaydır hem de başka bir şans zaten yoktur. Dönemin Türkçülük akımlarına yönelik çalışmalarda Türk Ocağı derneği çok önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Türk Ocağı benzeri yapılanmaları Osmanlıcılık ve ümmetçilik fikirlerinin en tehlikeli düşmanları olarak gören ve bunları yabancıların oyunları olarak görenler de az

değildir. Ahmet İzzet Paşa'ya göre Türk Ocağı'nın kurulması Türklerle diğer etnik unsurların arasını açmış, ırka dayalı nefret duygularını körükleyecek bir çalışmanın ürünü olmuştur. Paşa'ya göre, İttihatçılara bu fikri veren akıl ise bu işlerden nemalanan Selanik tüccarlarıdır! İzzet Paşa, Türk gençlerini Bozkurt ve Ergenekon efsaneleriyle etkisi altına alan Türk Ocağı'nın kurucuları arasında İttihatçıların meşhur ideoloğu Musevi Mois Kohen'i (diğer adıyla Tekin Alp), Kürt iftihar tarihini yazmaktayken meşrutiyetle Türkleşen Ziya Gökalp'i, Arnavutları, Morali Rumları sayarken Amasyalı Hüsametdin ve birkaç Azeri dışında neredeyse hiçbir Türk'ün sivriilemediğinden bahsetmektedir (İzzet, 2019a: 321). Paşa, Doktor Adnan ve Halide Edip gibi Türk aydınlardan bahsetmezken Anadolu'nun işgali sırasında düzenlediği telin mitinglerinden de bahsetmemektedir.

İttihat ve Terakki Dönemi'nde gelişen milliyetçilik fikirlerinden bahsederken örgütün en önemli liderlerinden olan Doktor Nazım'ın duruşunu da belirtmeden geçmemek gerekir. Nazım Bey, Türk Ocağı'nın kurulmasına büyük bir destek verirken Ziya Gökalp'in de en önemli savunucularından birisi olmuştur. İzmir'de Celal Bayar ile birlikte kurdukları Halka Doğru Cemiyeti ve yayınladıkları Halka Doğru Dergisi vasıtasıyla bir nevi İTC'nin yan kuruluşu olarak Türkçülüğün bir sistematiğe bağlanması ve Anadolu'ya yayılması için çalışmışlardır. Bir yıl boyunca ve 52 sayı olarak yayınlanan dergide Dr. Nazım, Türklüğü ve Türkçülüğü yücelten, Türk dilinin doğru kullanılmasına, yanlış örf ve adetlerin düzeltilmesine çabalayan ve Türklerin uğradıkları zulümleri hatırlatarak milliyetçiliklerini arttırmaya çalışan yazılar neşretmiştir (Eyicil, 2021: 175-184). Türk Ocağı'nın bir başka faaliyeti olarak başını Halide Edip gibi aydınlardan çektiği isimler İzmir'in işgalinden sonraki süreçte halkın bilinçlenmesi için çok önemli etkinliklerde bulunmuşlardır. Bu esnada özellikle Sultanahmet'te düzenlenen mitinglerle milli mücadele ruhu insanlara aktarılmaya çalışılmıştır. Bu uğurda mücadele edenler arasında Halide Edip, Süleyman Nazif, Yunus Nadi, Falih Rıfkı, Yahya Kemal, Mehmet Akif, Mehmet Emin, İsmail Hami Danişmend, Hamdullah Suphi, Muslihiddin Adil Bey, Matbaacı Şeref Bey, Doktor Adnan Bey, Nakiye Hanım ve Göz Hekimi Esat Bey gibi aydınlardan başı çekmişlerdir (Tansu, 2016: 319-321).

5.6. Kurtuluş Savaşı Lider Kadrosunun Enver Paşa ve İttihatçılarla İlişkileri

Balkan Savaşları'nın hezimetle sona ermesi üzerine İttihat ve Terakki askeri cenahı hezimetten sorumlu tuttıkları yaşlı ve iş yapmayan subayları görevden alması için Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya baskı yapmaya başlamışlardır. İzzet Paşa'nın yakın arkadaşlarının da aralarında bulunduğu bu askerleri emekliye sevk etmekte ayak diremesi üzerine istifası istenmiş ve yerine 4 Ocak 1914'te Enver Paşa atanmıştır. Ocak 1914 sonuna kadar kaybedilen

savaşların sorumlusu olduğu ve yeterli askeri beceriye sahip olmadığı düşünülen ne kadar general, subay ve üstsubay varsa hepsi emekliye sevk edilmiştir. Hak edilmeden kazanıldığı düşünülen rütbelere geri alınmış, ordunun pek çok kilit pozisyonuna genç subaylar getirilmiştir. Kadro yetersizliğinden kolordulara albaylar, fırkalara yarbaylar, alaylara binbaşılar ve taburlara da yüzbaşılar tarafından komuta edilmeye başlanmıştır (Efe, 2015: 126). Yapılan bu çok büyük çaplı temizlikle orduya, tek işlerinin askerlik olduğu hatırlatılmak istenmiş ve çeki düzen verilmeye çalışılmıştır.

Hiç şüphe yok ki, bu değişiklikler arkadan gelmekte olan genç subayların önünü açmıştır. Uzun süre beklemek zorunda oldukları pozisyonlara çok kısa sürelerde gelmişler ve olması gerekenden daha erken zamanda kıdem almışlardır. Enver Paşa yaptığı gençleştirme hareketiyle çökmüş olan Osmanlı Ordusu'nu bir taraftan kısa sürede ayağa kaldırıp Birinci Dünya Savaşı'nda dört yıl boyunca onlarca cephede direnmesini sağlarken, diğer taraftan da bilerek veya bilmeyerek Kurtuluş Savaşı'nı yönetecek komuta kademesinin savaşın çeşitli cephelerinde tecrübe kazanmalarına vesile olmuştur. Yaşça çok genç ama aldıkları ağır sorumluluklarla oldukça tecrübe kazanmış bu kadro Kurtuluş Savaşı sırasında, kelimenin en doğru kullanımıyla, büyük bir destan yazmışlardır. 1919 yılında ülkeyi kurtarmak gibi çok büyük bir sorumluluğun altına çok da düşünmeden giren bu kadroda Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Orbay ve Refet Bele 38, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy 37, İsmet İnönü 35 ve Celal Bayar 36 yaşlarındadır. İçlerinde en deneyimli sayılan Fevzi Çakmak ise sadece 43 yaşındadır. Bir karşılaştırma yaparsak, günümüz koşullarında, bir subay, örneğin binbaşılığa, ancak otuzlu yaşlarının ikinci yarısında ulaşabilmektedir.

Zürcher bu grubu "*İttihatçı yarbay ve albayların arkadaş grubu*" olarak tanımlamaktadır. Neredeyse tamamı 15-20 yıllık arkadaşlardır ve 1906-1908 yıllarında Balkanlarda bulunan İkinci ve Üçüncü Ordu'da görev yapmışlardır. Hemen hepsinin düşüncesinde ülkeyi işgalden kurtarmak vardır ve bunun için çalışmışlardır. Hatıralarında da bu konuya vurgu yapmaktadırlar. Bu grubun yaş ortalamasını 38 olarak veren Zürcher'e göre Padişaha sadık olan subay grubunun yaş ortalaması ise 58'dir. Aradaki kuşak farklılığı ülke için verdikleri kararlardaki radikal değişikliğin de bir sebebidir (Zürcher, 1995: 142-143).

Hatırlatmak gerekir ki Osmanlı'nın son yüzyılında savaşların çok fazla olması ve askerlerin bu savaşlarda gösterdikleri başarılar rütbede bekleme sürelerinin de çok değişken olmasına neden olmuştur. Aynı yıl askeri okuldan mezun olsalar bile rütbe değişiklikleri bu nedenle aynı yıla denk gelmeyebilmektedir. Daha önce bahsedildiği gibi Harp Okulu'ndan 1902'de yüzbaşı unvanıyla mezun olan Enver Paşa 1912'de kaymakam olurken 1914'te aynı yıl içerisinde iki rütbe birden alarak miralaylıktan mirlivalığa, 1915'te de ferikliğe terfi

ettirilmiştir. Paşa 1917’de ise Birinci Ferik unvanını almıştır. Benzer şekilde sarayın bir başka damadı Hafız Hakkı Paşa, 1902’de yüzbaşı olarak mezun olduğu askeri okuldan sonra 1913’te kaymakamlığa atanmış, 1914 yılındaysa miralaylık ve mirlivalık terfilerini almıştır (Zürcher, 1995: 108). Hafız Hakkı’nın Sarıkamış Harekatı’ndan hemen sonra tifüsten ölmese en az Enver Paşa kadar etkili olacağını söylemek de mümkündür. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı’nı yöneten kadronun yükselişlerinde ve tecrübe kazanmalarında Enver Paşa’nın kararlarının etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Üstelik hem askeri hem de siyasi kadronun üst kademelerinde bulunanlar Enver Paşa ile yakinen çalışmışlardır. Bunları teker teker ele almakta fayda vardır.

Kurtuluş Savaşı lider kadrosu içinde bizce en önemli şahsiyetlerden birisi ve verdiği destekle Mustafa Kemal’in liderliğini perçinleyen isim Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa’dır. Kurtuluş Savaşı kadroları içerisinde yaşça en büyüklerinden biri olan Mustafa Fevzi 12 Ocak 1876 tarihinde İstanbul’da doğmuş, 1896 yılında girdiği Erkan-ı Harbiye Mektebi’nden 1898 yılında Erkan-ı Harp Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Uzun yıllar Arnavutluk ve Makedonya’da çalıştıktan sonra 1913 Kasım’ında miralaylığa, 1915 Mart’ında mirlivalığa ve 1918 Temmuz’unda da ferikliğe terfi etmiştir. İttihat ve Terakki sonrası Erkan-ı Harbiye Reisliği ve Harbiye Nazırlığı yapmış, Ankara’ya geçtikten sonra bir müddet Heyet-i Vekile Reisliğinde bulunmuştur. Gösterdiği başarılar üzerinde 1921 Nisan’ında rütbesi Birinci Ferikliğe yükseltilmiş, Başkomutanlık Meydan Savaşı’nda gösterdiği kahramanlıklar sebebiyle de 1922 Ağustos’unda mareşalliğe terfi ettirilmiştir. Sonrasında siyaseti bırakıp tamamen askerliği tercih eden Fevzi Paşa 23 yıl Genelkurmay Başkanlığı yaptıktan sonra İsmet İnönü tarafından 1944’te emekliye sevk edilmiştir (Akbaş, 2020: 337-340).

Hayatı boyunca askerlik mesleğini her türlü siyasi görüşün üstünde gören ve memleketin salâhiyeti için Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında devamlı Mustafa Kemal’in yanında duran Fevzi Çakmak’ın İttihat ve Terakki ile ilişkileri çok girift olmamıştır. 1908’de Şemsi Paşa’nın öldürülmesi sırasında Fırka Kurmay Başkanıdır ve Akbaş’a göre 1908 sonunda İttihat ve Terakki’nin Metroviça Şubesi gizli İdare Heyeti Reisi seçilmiştir (Akbaş, 2020: 338). Ancak hemen ardından Ağustos 1909’da Hükümet’in kararıyla rütbesi düşürülenler arasında Mustafa Fevzi de vardır. Rütbesi miralaylıktan binbaşılığa düşürülmüş ama bir yıl sonra yeniden bir rütbe üstü olan kaymakamlığa yükseltilmiştir. İTC kadroları içerisinde etkili bir konumda olsaydı bunun gerçekleşmeyeceği düşünülebilir. Kaderin bir cilvesi olsa gerek Çanakkale Anafartalar’da Mustafa Kemal’den 1915 sonunda görevi devralan Fevzi Çakmak Mustafa Kemal’in 7. Ordu Komutanlığı’nı bırakması üzerine de aynı göreve getirilmiştir. İttihat ve Terakkicilerin ülkeyi terk etmesi sırasında İstanbul Muhafızı olan Fevzi Paşa suiistimali olduğu gerekçesiyle gerek muhaliflerden gerekse de gazetecilerden çok büyük bir tepki almış

hatta “zaten İttihatçı” suçlamalarına maruz kalmıştır. Ancak peşi sıra Cevat Paşa’nın Harbiye Nazırı olması üzerine Aralık 1918’de Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisliği’ne getirilmiştir. Sonrasında gelen Salih Paşa’nın Harbiye Nazırlığı döneminde de bu görevde kalan Fevzi Paşa, Mustafa Kemal’in Anadolu’ya gönderilmesi için gerekli hazırlığı yaptıktan sonra Kazım Karabekir’in de ona destek vermesi için, Anadolu’nun en düzenli ve büyük ordusu olan 15. Kolordu Komutanlığı’na Mayıs 1919’da atanmasını sağlamıştır. Fevzi Paşa, Akın Gazetesi’ne verdiği bir demeçte Anadolu Hareketi’ni Cevat Paşa ile birlikte planladıklarını söylerken Mustafa Kemal’in de onayını aldıklarını belirterek kararları şöyle sıralamıştır (Akbaş, 2020: 105):

- Hemfikir olunan şekilde Mustafa Kemal’in bir görevle Anadolu’ya geçirilmesi,
- Silah ve mühimmatın itilaf devletlerinin eline geçmemesi için gereken tedbirlerin alınması ve Anadolu’ya gönderilmesi,
- Anadolu’da milli bir idarenin oluşturulması,
- Kuva-yi Milliye’nin teşkili ile milli idarenin hizmetine verilmesi ve
- Sadece savunmada kalmayıp taarruza da geçilmesi.

Ancak İstanbul işgal altında olduğu ve tüm haberleşme İngilizler tarafından kontrol edildiği için yukarıda alınan kararların ve sonrasındaki emirlerin ilgili kişilere nasıl ve hangi vasıtalarla ulaştırıldığına dair bir açıklama bulunmamaktadır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları ile Anadolu’daki bir harekete karşı olan padişah yanlıları ve Damat Ferit gibi hükümetlerin de bunları engelleyeceğini düşünürsek bu talimatların Karakol Cemiyeti üzerinden verildiğinin düşünülmesi daha akla yatkındır. Nitekim Mustafa Kemal askerlikten ayrıldıktan sonra Kazım Karabekir’in hiç tereddüt göstermeden gelip emrine girmesi, Mustafa Kemal’in görevlendirildiğinin Paşa’ya bildirilmesine delalet ettiği iddia edilebilir. Padişaha ve halifeye bağlılığıyla bilinen Fevzi Paşa’nın başlangıçtaki amacının devletin kurtarılması ve sonrasında da Osmanlı’nın, belki başka bir padişahla, devamının sağlanması olduğu açıktır. Mustafa Kemal’i de bu bağlamda desteklemeye başlayan ve bu konuda Kazım Karabekir’in etkisi altında kalan Paşa’nın ilerleyen süreçte görüşlerinin değiştiği ve Birinci Meclis içindeki İttihatçılarla bir araya gelmediği, tam aksine onlardan adım adım uzaklaştığı da görülmektedir (Akbaş, 2020: 122-123).

Fevzi Çakmak’a Anadolu Hareketi’ne görece geç katıldığı için eleştiriler gelmiş ama İstanbul’daki faaliyetlerinin ortaya çıkmasıyla bu gerginlik çok uzun sürmemiştir. Bununla birlikte, Mustafa Kemal’in Ankara’ya geç gelmelerine rağmen İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak gibi prestijli isimlere, bir süre sonra problem yaşayacağını bildiği şöhretli askerlere karşı,

ihtiyaç duyması da bu geç gelişlerden kaynaklı soğukluğun kısa sürede giderilmesine yardımcı olduğu muhakkaktır (Akbaş, 2020: 136). Nilüfer Hatemi ise Mustafa Kemal ile Fevzi Çakmak arasında bu tür bir soğukluğun asla vuku bulmadığını yazmaktadır. 1919 başından itibaren ikisi kararları birlikte almışlar ve haberleşmelerini Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtikten sonra bile bitirmemişlerdir. Fevzi Çakmak, Anadolu için faydalı olacağını düşündüğü için Harbiye Nazırlığı görevini 2 Nisan 1920'ye kadar sürdürmüştü, ondan sonra da ilk fırsatta Anadolu'ya geçmiş ve sürecin her aşamasından Mustafa Kemal'i mutlaka haberdar etmiştir (Hatemi, 2021b: 893-894). Sakarya Savaşı'nın en zor günlerine cephede birebir şahit olan Halide Edip tüm karargâhta iyimser olan tek kişinin Fevzi Paşa olduğunu yazmaktadır. Hatta Çal Tepesi'nin düşmesi üzerine geri çekilme kararı almak üzere olan Mustafa Kemal'i Fevzi Paşa teskin etmiş ve ricat emri vermekten vazgeçmesini sağlamıştır (Adıvar: 2020 (b): 241-242). Bunun doğru olduğunu kabul edecek olursak Anadolu Hareketi'ni ve belki de Mustafa Kemal'in kaderini Fevzi Paşa'nın iyimserliği, gözlemleri ve ısrarları kurtarmıştır demek yanlış olmayacaktır.

Mustafa Kemal bir taraftan her kesimin desteğiyle ülkeyi kurtarmaya çalışırken diğer taraftan da aklındaki gerçekleştireceği zaman destek isteyeceği kişileri yukarıya kendi yanına çekmiştir. Fevzi Çakmak da bunun karşılığını, Mustafa Kemal'in ayrı ayrı dönemlerde, Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi siyasilerle ve askerlerle yaşadığı problemler sırasında vermiş ve her defasında Atatürk'ün yanında yer almıştır. Hatta bu eski silah arkadaşlarıyla bir daha bir araya gelmelerini engelleme pahasına bile olsa! 1937'de Atatürk ile İsmet İnönü arasında yaşanan sorunlarda da Atatürk'ün yanında yer alan Fevzi Çakmak bunu İnönü Cumhurbaşkanı olunca bir gün ansızın emekli edilmekle ödemiştir (Akbaş, 2020: 280). Halide Edip anılarında Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Ankara'daki 12. Ordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Erzurum'daki 9. Ordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ve Samsun'daki 3. Ordu Komutanı Miralay Refet'ten (Bele) sitayişle bahsetmektedir. Adıvar'a göre Refet Paşa detaycı, eleştirici, kurnaz, iyi bir ihtilalci ve son derece cesurdur. Anadolu'daki iki düzenli ordudan ilkinin başında bulunan Ali Fuat Paşa ekibiyle birlikte oldukça sağlam bir teşkilat kurmuşken uzağı görmesi ve hızlı hareket etmesiyle nam salan Kazım Karabekir Paşa da sırtını güçlü ordusuna ve Doğu halklarının sınıksız desteğine yaslamıştır. Bu Paşaların sağlam karakterleri, teşkilatçılıkları ve ihtilale olan inançları her türlü güçlüğü yenecek büyüklüktedir (Adıvar, 2020b: 52-54).

Sırası gelmişken Anadolu'da kurulan ilk hükümetteki İttihatçı etkisini görmek için burada görev alan kişilerin özgeçmişlerine bakmak da fayda vardır. İlk kabinede görev alan Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa, daha önce belirtildiği gibi, İttihat ve Terakki'nin içinde bulunmuşlar ancak sonrasında yaşanan kişisel anlaşmazlıklar nedeniyle üst yönetimle araları

açılmış ve siyasetten uzak durup askerlik mesleğine yönelmeye karar vermişlerdir. İttihat ve Terakkiciler yurtdışına kaçtıkları sırada İstanbul Muhafızı olan Fevzi Paşa ciddi eleştirilere maruz kalmış ve İttihatçı olduğu için kaçışlara izin vermekle suçlanmıştır.

Meclis'in açılışında ilk duayı yapan, Mustafa Kemal önderliğinde kurulan ilk Hükümet'te ve sonrasındaki Fevzi Paşa Hükümetlerinde Şer'iyeye ve Evkaf Vekilliği görevlerinde bulunan ve ölümüne kadar ülkeye milletvekili olarak hizmet eden Mustafa Fehmi Efendi de İttihatçı olarak tanınmaktadır. 1906 yılında Cemiyet'e katılan Mustafa Fehmi, Mütareke'den sonra İttihatçı olması nedeniyle Müftülük ve Evkaf Komisyonu Başkanlığından azledilmesi üzerine Karacabey'e dönerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuş ve Milli Mücadele'ye katılmıştır (İslam Ansiklopedisi, Mustafa Fehmi, Erişim tarihi: 28.07.2021).

İlk Hükümette Erkan-ı Harbiye Vekili olarak görev yapan 1884 İzmir doğumlu Mustafa İsmet İnönü 1903 yılında dönem birincisi olarak Osmanlı ordusuna katılmış ve Birinci Dünya Savaşı'nda bir müddet Enver Paşa'nın karargahında görev yaptıktan sonra Kafkasya ve Filistin cephelerinde savaşmıştır. 1920 yılında Anadolu'ya geçmiş ve Büyük Taarruza Batı Cephesi Komutanı sıfatıyla katılmıştır. Mudanya Mütarekesi'nde ve Lozan Antlaşması'nda Türk heyetine başkanlık yaparak bu antlaşmaları imzalamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ise ilk başbakan olarak görev yapmıştır. Enver Paşa'yı sevmesine rağmen İttihatçılarla çok sıkı bir ilişkisi olmamış, Ankara'ya geçtikten sonra ise hep Atatürk'ün en yakınında yer almıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı, İsmet İnönü, Erişim Tarihi: 14.11.2022).

1862 Erzurum doğumlu olan ilk Dahiliye Vekili Ahmet Hamdi Bey meslek hayatına asker olarak başlamış sonrasında istifa ederek Sultan Abdülhamid'in çiftliklerinde kâtip ve genel muhasebe memuru olarak çalışmıştır. İttihatçılarla bir ilişkisi görünmeyen Ahmet Hamdi Bey Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında olup Birinci Meclis'te Amasya Milletvekili olarak görev yapmıştır (Türkçe Bilgi, Ahmet Hamdi Bey, Erişim Tarihi: 14.11.2022).

İlk Hükümet'in en önemli şahsiyetlerinden birisi de Nafia Vekilliği görevinde bulunan İsmail Fazıl Paşa'dır. Kurtuluş Savaşı'nın önemli liderlerinden Ali Fuat Cebesoy'un babası ve Mustafa Kemal'i askeri öğrencilik dönemlerinden beri tanıyan İsmail Fazıl Paşa, Sivas'ta seçildiği Heyet-i Temsiliye Başkan Yardımcılığı görevini burada da devam ettirmiştir. 1921'deki vefatına kadar Meclis'in bir arada tutulması, ayrılıkların giderilmesi ve sorunlara çözümler bulunması konularında olağanüstü çaba harcayan Fazıl Paşa milli birliğin çimentosu işlevini görmüştür. Köklü bir Osmanlı Ailesi'nden gelen İsmail Fazıl Paşa 1894'e kadar Sultan Abdülhamid'in yaverliğini yapmış, 1901'de mirlivalığa, 1908'de ise ferikliğe yükseltilmiştir. 1914'te Enver Paşa tarafından çıkarılan yasayla yaş haddinden emekliye sevk edilmiştir. Son

Mebusan Meclisi'ne Yozgat Milletvekili olarak giren İsmail Fazıl Paşa, Meclis'in dağıtılması üzerine Ankara'ya gelip Birinci Millet Meclisi'nde vekillik görevine devam etmiştir. İttihatçılarla yakın ilişkileri olmayan Paşa, askerlik geçmişi ve tecrübesiyle Milli Mücadele'nin başlangıcında çok önemli bir görev üstlenmiştir (Ercoşkun ve Torun, 2020: 190-192).

Çalışma hayatı Hariciye ve Dahiliye nazırlıklarında geçen Bekir Sami Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın son döneminde Halep Valiliği yapmış, Mütareke sonrası Anadolu Hareketi'ne katılarak Sivas'ta Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiştir. İlk Hükümet'te Hariciye Vekilliği'ne getirilen Kafkas kökenli Bekir Sami Bey, Ruslar ve İngilizler arasında gidip gelen siyasetinde ağırlıklı olarak İngilizlerin desteğini almaya çalışmış ancak isteklerinin Lloyd George tarafından Çiçerin'e sızdırılması üzerine görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. İzmir Suikasti nedeniyle tutuklanıp beraat eden Bekir Sami Bey sonrasında siyasetten uzaklaşmıştır. İttihatçılarla çok yakın bir ilişkisi olan Bekir Sami Bey'i de İttihatçılar grubu içerisinde saymak yanlış olmayacaktır. (Atatürk Ansiklopedisi, Bekir Sami Bey, Erişim Tarihi: 28.07.2021).

Dr. Abdülhak Adnan (Adıvar) Bey, 1905 yılında Abdülhamid'in istibdat rejiminden kaçıp 1909 yılına kadar yurtdışında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne destekte bulunmuştur. Dönüşünde İttihatçılarca Hilal-i Ahmer Genel Sekreterliği'ne getirilen Adnan Bey, Mütareke sonrası İstanbul Mebusu olarak Meclis'e girmiştir. Eşi Halide Edip ile birlikte bir yandan Türk Ocağı'nın çatısı altında işgale karşı mitingler tertiplerken diğer taraftan da Anadolu Hareketi ile temasa devam etmişlerdir. 1920 yılında Anadolu'ya kaçan Adnan Bey, önce Sıhhiye Vekili ardından da Büyük Millet Meclisi İkinci Reisliği yapmıştır. İkinci Meclis döneminde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılan Adnan Bey, Atatürk ile yaşadıkları siyasi problemler nedeniyle Halide Edip ile birlikte 1925 yılında yurtdışına kaçmışlardır. 1939'a kadar yurtdışında kalan Adnan Bey, 1946'da Demokrat Parti'den İstanbul Milletvekili seçilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile çok sıkı ilişkileri olan Adnan Bey yine de Cemiyet'e körü körüne bir bağlılıktan ziyade yapılanlara eleştirel yaklaştığı ifade edilebilir. (İslam Ansiklopedisi, Adnan Adıvar, Erişim Tarihi: 28.07.2021).

1878 yılında Sinop Boyabat'ta fakir bir ailenin oğlu olarak doğan Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey önce askerliği denemişe de maddi zorluklar nedeniyle hukuk okumak durumunda kalmıştır. 1905 yılında avukatlığa başlamış, okuldayken tanıştığı muhalif fikirlerle İttihat ve Terakki'ye katılmış ve 1908 yılında Sinop Milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. Mütareke'ye kadar Cemiyet içinde çeşitli görevlerde bulunan Yusuf Kemal Bey son Mebusan Meclisi'ne de yine Sinop Milletvekili olarak girmiştir. Meclis'in kapanması üzerine Ankara'ya gelen Tengirşenk, ilk Hükümet'te İktisat Vekili olarak görev yapmıştır. Bekir Sami Bey'den

sonra getirildiği Hariciye Vekilliği görevinde TBMM'ni İstanbul'da ve yurtdışında işgal güçlerine karşı temsil eden Yusuf Kemal Bey hastalığı üzerine Avrupa'ya gitmek zorunda kalmış, döndüğünde de içinde bulunduğu koşullar gereği siyasetten uzak durarak üniversitede hocalık yapmaya başlamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Yusuf Kemal Bey, Erişim Tarihi: 14.11.2022).

1886 yılında İstanbul'da doğan Hakkı Behiç Bey, 1905 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuş ve çeşitli yerlerde mutasarrıflık görevlerinde bulunmuştur. Son Mebusan Meclisi'ne Denizli Milletvekili olarak giren Behiç Bey sonrasında bu görevine Ankara'da devam etmiştir. Burada önce Maliye Vekilliği, sonra da Dahiliye Vekilliği görevlerinde bulunmuştur. Atatürk'ün yakın çevresine giren Hakkı Behiç Bey onun isteğiyle Türkiye Komünist Fırkasını kurmuş ve Umumi Katipliği görevini üstlenmiştir. Sol görüşleriyle bilinen Hakkı Behiç Bey birkaç ay sonra fırkanın kapatılması üzerine 1923'ten sonra milletvekilliğine devam etmemiştir (Bursa Gazeteciler Cemiyeti, Hakkı Behiç, Erişim Tarihi: 14.11.2022). Halide Edip Adivar anılarında İttihat ve Terakki'nin en idealist azalarından birisi olarak belirttiği Hakkı Behiç Bey'i Birinci Meclis içinde çarpışan Şark ve Garp mefkurelerinden Şark cephesinin (Komünizm) en önemli üyesi olarak gördüğünü yazmıştır. Adivar'ın ciddi bir Turanist olarak betimlediği Hakkı Behiç Bey aynı zamanda din, sınıf ve servet gibi kavramların aleyhindedir (Adivar, 2020b: 166).

1879 yılında Sinop'ta doğan Dr. Rıza Nur Bey dönemin en sıra dışı karakterlerinden birisidir. Askerî Tıbbiye öğrencisiyken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından Sinop mebusu olarak Meclis'e girmesine rağmen fikri anlaşmazlık yaşadığı İttihat ve Terakki'den istifa edip önce Ahrar Fırkasına katılmış, ardından da Hürriyet ve İtilâf Fırkasının kurulması için çalışmıştır. 1912 seçimlerinden sonra buradan da ayrılıp Prens Sabahaddin ile birlikte siyasî faaliyetlerde bulunmuştur. Bâbîâli Baskını sonrası tıp tahsili bahanesiyle yurt dışına sürülmüş, Mondros Mütarekesi'nden sonra döndüğü memlekette son Mebusan Meclisi'ne yine Sinop milletvekili olarak girmiştir. Meclis dağıtılınca da Ankara'ya geçip Büyük Millet Meclisi'nde görev almaya başlamıştır. Bu dönemde kurulan hükümetlerde Maarif, Sıhhiye ve Muâvenet-i İctimâiyye vekillikleri yapmıştır. Lozan Konferansı'nda İsmet İnönü ile birlikte ülkeyi temsil etmiştir. 1923'te yapılan seçimlerde yine Sinop'tan milletvekili olan Rıza Nur bu dönemde bir görev almak yerine kendini on iki ciltlik Türk Tarihi'ni yazmaya vermiştir. Hemen ardından 1926 yılında Mustafa Kemal ile yaşadığı anlaşmazlıklar nedeniyle yurtdışına kaçmış ve ancak Aralık 1938'de yurda dönebilmiştir. 1942'deki ölümüne kadar çeşitli gazetelerde yazılar yazmış ve Türkçü dergiler çıkarmıştır.

Zaman zaman muhalif çıkışlarıyla hafızalarda yer alsada İttihatçılara karşı da hep mesafeli durmuştur (İslam Ansiklopedisi, Rıza Nur, Erişim Tarihi: 28.08.2022).

Görüldüğü üzere milli mücadelede de önde bulunan askeri ve siyasi kadroların önemli bir kısmı İttihatçı kabul edilmekte, bir kısmı da geçmişte Enver Paşa ile çok yakın ilişkiler içerisinde bulunmuştur.

5.7. Sonuç

İttihatçı liderlerin yurdu terk etmesi sonrası geride kalanlar İttihat ve Terakki Fırkasının ömrünü bitirdiğini düşünerek ilk kongrede ismini Teceddüt Fırkasına çevirmişlerdir. Amaç geride kalanların sığınacağı bir liman yaratmak ve fırkayı isim değişikliğiyle gelecek tepkilerin odağı olmaktan kurtarmaktır. Ancak bu değişiklik işe yaramamış, İttihatçıların hala çok güçlü olduğunu fark eden Padişah Vahdettin ve Sadrazam Tevfik Paşa aldıkları kararla Meclis'i barış antlaşmasından sonra açılmak üzere Aralık 1918 sonunda kapatmışlardır. Meclis yeniden 1920 başında açılacaktır. Ancak Teceddüt Fırkasının yoğun gayretleriyle haklarında soruşturma açılan ve vatana ihanetten ceza alması istenen ve halen ülkede bulunan eski yöneticilerin hiçbiri yargılanmamıştır.

Enver Paşa'nın yaptığı planlama doğrultusunda Karakol Cemiyeti, Teşkilatı Mahsusa'ya benzer bir tarzda gizli olarak hemen Mütareke'den sonra Kasım 1918'de kurulmuş ve ortada henüz bir lider hatta hareket bile yokken Anadolu'ya silah, cephane ve insan kaçırmaya başlamıştır. İstanbul'un tamamına Kara Kemal'in Dünya Savaşı sırasında kurduğu teşkilatlar vasıtasıyla kısa sürede yayılan Karakol milli mücadelenin en önemli figürlerinden biri olmuştur.

Benzer şekilde yurdun önemli bölgelerinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri çok hızlı bir şekilde resmi olarak kurulmuşlar ve vatanın işgale uğramaması için çalışmaya başlamışlardır. İşin başında fiili olarak İttihatçıların olduğu Cemiyetlerin nizamnameleri, kuruluş yapıları ve hatta üye olarak seçilenlerin meslekleri bile neredeyse aynıdır. Mondros'tan sonra iki ay içerisinde kuruluşlarını tamamlayan Cemiyetler kurdukları gazeteler vasıtasıyla da seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Cemiyetlerin silahlı direnişe yönelik bir amaçları olmayıp Wilson Prensiplerinin 12. maddesi gereği Türklerin nüfus ve toprakça çoğunlukta olduğu bölgeleri bilimsel olarak kanıtlamayı ve bunu başta Amerika olmak üzere Batılı Devletlere kabul ettirmeyi amaçlamışlardır. Kendilerini İstanbul'a bağımlı görmeyen bu Cemiyetler zaman zaman kendi başlarına yurtdışı seyahatler bile organize etmişlerdir.

Öte yandan, hatırdan tutulması gereken bir başka unsur da İstanbul'daki hükümetlerin, Damat Ferit Paşa kabineleri hariç, Ankara Hükümeti ile dostane ilişkiler geliştirmeye

alışmalarıdır. Bu bağlamda ikilik doğurmamak için Londra Konferansı'nda söz Ankara Hükümeti'ne bırakılmış ve İngilizlerin baskılarına direnilmeye çalışılmıştır. Belirtmek gerekir ki Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosunun tamamı Enver Paşa'nın komutası altında çalışmışlardır. Hatta Karabekir ve İnönü Paşa'nın karargahında onun kurmay subayları olarak görev yapmışlardır. Enver Paşa'nın göreve gelir gelmez çoğunluğu yaşlı, ziyadesiyle siyasete bulaşmış ve savaş zamanında işe yaramamış subayları emekliye ayırması Kurtuluş Savaşı'na n ayak olan kadroların önünü açmış ve uzun savaşta değişik cephelerde komutan olarak tecrübe kazanmalarına yardımcı olmuştur. Birinci Meclis'teki vekiller ve bakanlar arasında da çok ciddi bir İttihati kesim bulunmaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

6. ENVER PAŞA: TEK BAŞINA YENİ BİR MÜCADELE

6.1. Yeni Bir Başlangıç

Cemal Kutay'a göre ülkeyi terk ederken Enver Paşa'nın hedefi çok nettir: Anadolu'ya geçmek ve Kurtuluş Savaşı'na önderlik etmek. Almanya'nın kaybedeceğini anlayan Enver Paşa, kimseye haber vermeden, alternatif bir planı devreye sokmaya karar vermiştir. Balkan Savaşı'nın da ikinci aşamada kazanıldığını hiç aklından çıkarmayan ve bunu çevresine devamlı hatırlatan Paşa ikinci safhanın Anadolu'da yapılacağını düşünerek en seçkin orduları kardeşi Nuri Paşa ve amcası Halil Paşa kumandasında Kafkasya'ya göndererek ülke dışına çıkarmış, gerekli harcamalarda kullanılmak üzere 260.000 bin altınla, güvendiği Yusuf İzzet Paşa'yı Şark'a göndermiştir. Temeli Trabzon'da Doktor Nazım tarafından atılan teşkilat, askerleri İnebolu'dan karaya çıkaracak ve Kastamonu'yu da içine alan bir tahkimatla milli mücadelenin ikinci safhasına geçilecektir. Bununla ilgili planlar Yenibahçeli Şükrü Bey'e teslim edilmiş ve onun yapması gerekenler de detaylıca anlatılmıştır. Bu nedenle, Enver Paşa diğerleriyle birlikte Kırım'a gitmeyi, ancak sonra onlardan ayrılarak Kafkasya'ya geçmeyi ve orduların başına geçerek Anadolu'ya girmeyi planlamıştır (Kutay, 2004: 20-23).

Enver Paşa'nın yaptığı hazırlıklara ilişkin detayları Nuri Paşa ile Halil Paşa'ya yazdığı 8 Ekim 1918 tarihli gizli telgraflarında da görülmektedir. Nuri Paşa'ya yolladığı telgrafta, savaşın kaybedilmesinden dolayı yapılacak mütareke koşulları gereği, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'dan Osmanlı askerlerinin çekilmiş gibi görünmesinin gerekebileceği, bu nedenle savunma işinin oradaki kuvvetlere kalacağı, bunların güçlendirilmesi ve genişletilmesi gerektiği ve orada bulunan kuvvetlerin yeni Osmanlı Hükümeti emir verse dahi geri dönmemesi için gereken tertiplerin alınması gerektiği yazılmıştır. Ayrıca Ruslardan elde edilen silah ve cephanelerin Azerbaycan'a gönderilmesi ve hukuk, eğitim vesaire işlere bakacak liyakatli memurların da Şark Orduları Grubu tarafından temin edilerek oraya gönderilmesi emredilmiştir (Aydemir, 2017c: 445). Aynı tarihli Halil Paşa'ya hitaben yazdığı telgrafta ise Talat Paşa kabinesinin çekilmek üzere olduğu, Azerbaycan'ın bağımsızlığının artık daha fazla önem kesp ettiği, Şark Ordularından oraya silah, cephaneye ve adam gönderilmesi gerektiği ve kendisinin de 700.000 lira gönderdiği yazılmaktadır. Kendisi de Azerbaycan'a gideceğini ve bir umut görürse de orada kalacağını ilave etmektedir (Aydemir, 2017c: 445).

Suriyeli İttihatçılardan Emir Şekip Arslan, anılarında, Paşaların ülkeyi terk ettikten sonra gemide neler konuştuklarını yazmıştır. Enver Paşa, daha önceki planları doğrultusunda Rusya üzerinden Kafkaslara geçerek burayı ve Türkistan'ı ayaklandırmayı planlarken Talat

Paşa bu fikirlerin hepsine şiddetle karşı çıkmıştır. Talat Paşa'ya göre talih kendilerinden yüz çevirmiştir ve artık yapılması gereken Avrupa'ya gidip olabilecekleri oradan izlemektir. En ufak bir harekette bulunulmamalı, hiçbir şeye tamah edilmemeli, sadece olaylar takip edilmelidir. Eğer bir fırsat çıkarsa bunu değerlendirmek evladır ama çıkmazsa müdahil olmak için artık hiçbir şey yapılmamalıdır. Çünkü siyasi hayatları artık bitmiştir (Arslan, 2004: 22; Aydemir, 2017c: 472).

Görüldüğü üzere planlar arasında anlaşmazlıklar vardır fakat Enver Paşa'nın planı katidir. Bununla ilgili tüm hazırlıklarını 1918 başından itibaren yapmıştır. Planın Talat Paşa tarafından kabul görmediği Şekip Arslan tarafından iletirse ve Enver Paşa ordular üzerinde gerekli düzenlemeleri kimseye sormadan yapma kudretine sahip olsa bile bu kadar yüksek bir parayı Talat Paşa'nın ve Cavid Bey'in izni veya en azından bilgisi olmadan göndermesi pek olası değildir. Muhtemelen haberleri vardır ve Paşa yola da bu hevesle çıkmıştır. Ancak kendisinin bir türlü istediği yere ulaşamaması, Karadeniz'de bindiği gemilerin batması ve aylarca hasta yatması bu planların hepsini boşa çıkarmıştır. Bu esnada Kafkas Ordusu dağıtılmış, Nuri Paşa tutuklanmış, Halil Paşa İstanbul'da Ahmet İzzet Paşa tarafından alıkonulmuş ve Yusuf İzzet Paşa da geri çağırılması üzerine dönerek kendisine verilen parayı Padişah'a teslim etmek zorunda kalmıştır (Kutay, 2004: 23-24). Şekip Arslan, Enver Paşa'nın ayrılma planını diğerleriyle paylaşmadığını, daha sonra kendisinin yüz yüze görüştüğü Azmi Bey'in eğer Enver Paşa'nın planını bilse onunla hareket edeceğini söylediğini yazmaktadır. Arslan'a göre, Paşa planlarını kimseye anlatmamış ve beraberindekiler sabah uyandıklarında kendisini bulamamışlardır (Arslan, 2004: 23).

Hüsamettin Ertürk, Enver Paşa'nın verdiği emirleri uygulamakla görevli olan Paşalara verilen talimatların kendilerine ulaşamaması nedeniyle İstanbul'a döndüklerini, o görüşme sırasında yanında bulunan ve olayların en yakın tanığı olan Kara Kemal'den duyduğunu anlatmaktadır. Halil Paşa, Kafkasya'daki Şuralar Hükümeti'ne İttihatçıları sokmak için İzzet Paşa'dan izin alıp yola çıkmışken yine İzzet Paşa'nın emriyle geri döndürülmüş ve Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmiştir. Çerkez Yusuf İzzet Paşa da Bandırma'ya kolordu komutanlığına atanmıştır. Orduların terhis edilmesi ve silahlarının işgal güçlerine dağıtılması emirlerinin İzzet Paşa'dan geldiğini belirten Ertürk, Harbiye Nazırlığı Müsteşarı Miralay İsmet Bey'in göz yummasıyla depoların boşaltılıp silah ve cephanelerin Anadolu'ya gönderildiğini de hatıralarında aktarmaktadır (Tansu, 2016: 214-218).

Bardakçı, Tunaya'ya atıfla, Enver Paşa'nın yurtdışına giderken hedeflerinin Anadolu'ya geçip ulusal kurtuluş savaşına önderlik etmek, Rusları yanına alıp İngilizlere karşı savaşmak ve Türkistan'da milli bir hareketi yönetmek olduğunu yazmaktadır. Son bir seçenek olarak da

kendisi emperyalizme karşı bağımsız bir İslam birlikteliği kurma fikrinde olduğunu öne sürmektedir (Bardakçı, 2015: 165). Kanımızca, Enver Paşa, Tunaya'nın öne sürdüğü hedeflerden ilkinin gerçekleştirilmesi için ikincisini sağlamaya çalışmayı planlamıştır. Yurttan ayrılır ayrılmaz Türkistan'a gitme ve orada milli bir hareket kurma fikrine dair somut bilgiler mevcut değildir. Ancak hedefsiz kaldıktan sonra ani bir fikir değişikliğiyle gitmiştir. Zaten bunun uygun bir görüş olmadığına dair de yeterince delil bulunmaktadır. Bardakçı'nın ortaya attığı İslam birlikteliği kurma düşüncesi ise o dönemde pan-islamist olarak adlandırılabilir Enver Paşa için çok uzak değildir. Fakat bunun öncelikli hedefi olmadığı belki, Anadolu'yu kurtarmak için, bir araç olduğu da açıktır.

Çolak'a göre de açıkça görüleceği üzere yurttan ayrılırken Enver Paşa'nın diğer İttihatçılardan farklı planları vardır. Paşa, Kafkasya üzerinden Bakü'ye ulaşıp Nuri Paşa komutasındaki birliklerin başına geçip barış antlaşmasının şartlarını bekleyecek, Osmanlı Hükümeti'nin koşulları fena olmayan bir antlaşma yapması üzerine de uygun zamanı kollayarak Anadolu'ya geçecek ve ikinci bağımsızlık savaşını başlatacaktır. Kafkasya'da ve İran'da oluşturulan Üçüncü Ordu ile Dokuzuncu Ordu savaşın bu ikinci safhası için kullanılacaktır. Zaten Balkan Savaşı da ikinci aşamada kazanılmıştır ve burada da ikinci safhada başarılı olunacaktır (Çolak, 2019: 193-194). Unutmamak gerekir ki burada kurulan kuvvetler ileride Kurtuluş Savaşı'nın nüvesini kuracak ve zamanının tek hazır kuvveti olarak Kazım Karabekir'in emri altındaki 15. Kolordu'yu oluşturacaktır. Enver Paşa'nın kurdurduğu bu ordu çok işe yarayacaktır.

Hüsamettin Ertürk, Enver Paşa'nın yurttaki son günlerinde yaşadıklarını detaylı şekilde anlatanlardandır. Enver Paşa tarafından Kuruçeşme'deki yalısına çağrılan Ertürk'e vekaleten baktığı Teşkilat-ı Mahsusa Reisliğine asaleten atandığı iletilmiştir. Görüşmede Enver Paşa'nın yanı sıra Talat Paşa, Cemal Paşa ve Kara Kemal de bulunmaktadır. Asıl görevi teşkilatı sessizce feshetmek olan Ertürk'e teşkilatın kısa sürede isim değiştirerek merkezi Berlin'de bulunacak ve yönetiminde Talat Paşa, Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir'in bulunduğu Umum Alem-i İslam İhtilal Teşkilatı adını alacağı tebliğ edilmiştir. Ertürk bu yeni teşkilatın İstanbul Şube Başkanlığını yürütecektir (Tansu, 2016: 178-181).

Enver Paşa kendilerinin ülkeyi terk edeceklerini, arkadaşlarının Berlin'e, kendisinin de Ruslardan yardım almak ümidiyle Moskova'ya gideceğini, sonrasında da Kafkasya'ya yolculuk ederek orada bulunan orduların başına geçeceğini Ertürk'e söylemiştir. Bu nedenle, Kafkasya ve Erzurum'daki orduların dağıtılmaması, silahların teslim edilmemesi ve Ahmet İzzet Paşa'dan gelecek emirlerin dinlenmemesi için Nuri Paşa'ya, Halil Paşa'ya ve Çerkez Yusuf İzzet Paşa'ya talimatlar verdiğini de iletmiştir. Talimatlar Harbiye Nazır Vekili İsmail Hakkı

Paşa tarafından hazırlanmış ve devlet vapurlarıyla Batum'a gönderilmiştir. Ayrıca, Kırım'da kendilerince kurdurulan İslam Cumhuriyeti Reisi Seyyid Cafer Bey ile de temasa geçilerek cumhuriyeti hiçbir koşulda lağvetmemesi de kendisine kati bir emir olarak bildirilmiştir. Üstelik Afrika'da bulunan Şehzade Osman Fuad Efendi ve emrindeki subaylar geri dönmemeli, Arap ülkelerinde Osmanlı lehinde faaliyetlerde bulunacak olan ve halen Türkiye'de misafir olan Şeyh Sünusi, İranlı Şeyh Esat Efendi ve Mısırlı Abbas Hilmi Paşa gibi kanaat önderleri ve beraberindekiler sağ salim memleketlerine ulaştırılmalıydılar. Hatta Wilson Prensiplerini tartışmak için toplanacak kongreye de birkaç adam yollanıp gelecek raporların kendisine, Kafkasya'ya gönderilmesini istemiştir Enver Paşa. Tüm bu hazırlıklar başlamak üzere olan Cihan Harbi'nin ikinci aşaması içindir ve bunu kazanacaklarına olan inancı tamdır Paşaların (Tansu, 2016: 178-79).

Ertürk her ne kadar kesin tarih vermese de Paşaların resmi unvanlarını kullanmasından ve Enver Paşa'nın Teşkilat-ı Mahsusa Başkanlığı için gerekli olan emri yazdırttığını ifade etmesinden bu görüşmenin Talat Paşa Kabinesinin istifasından hemen önce gerçekleştiği varsayılabilir. İzzet Paşa'dan gelen emirlerin dinlenmemesi talimatını ise İzzet Paşa'nın Sadrazam olacağı öngörüsünden verdiği düşünülebilir. Talat Paşa 10 Ekim'de istifa ettiğine, bir iki gün Tevfik Paşa'nın kabine kurması için beklendiğine, kuramayınca da görevi İzzet Paşa aldığına ve kabineyi de 14 Ekim'de kurduğuna göre bu görüşmenin 12 veya 13 Ekim'de olduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte İzzet Paşa Kabinesi kurulduktan sonra da Enver Paşa'nın olaylara hakimiyetinin devam ettiği ve istediği talimatları çıkartabildiği düşünülse de böyle bir durumda Harbiye Nazırı Vekilinin, Harbiye Nazırından (vekaleten Ahmet İzzet Paşa) gizli iş yapmış olması gerekeceği için bunun kendisi açısından alınabilecek bir risk olmadığı açıktır. Dolayısıyla yurtdışına çıkış meselesi son 10 günde verilmiş bir karar olarak görünmemektedir. Anlatılanlar doğruysa olaylardan Talat Paşa ile birlikte Cemal Paşa ve Kara Kemal'in de haberi vardır ve birlikte kararlaştırmışlardır. Yurtdışına yönelik yapılacaklar Ertürk'e delege edilirken yurt içindeki faaliyetler de Kara Kemal'e iletilmiş olmalıdır ki gizli "Karakol Cemiyeti" ve resmi Müdafaa-i Hukuk Dernekleri bunun en önemli ayakları olarak hemen faaliyete başlamışlardır.

Murat Bardakçı ise diğer İttihatçıların Enver'in farklı fikirleri olduğu konusunu bilmediklerini hatta Kırım'a varduktan sonra ertesi sabah trende göremeyince çok şaşırduklarını yazmaktadır (Bardakçı, 2015: 163). Oysa, Enver'in Kafkasya'ya ulaşma fikri, örneğin Ahmet İzzet Paşa'ya bıraktığı mektubunda, çok açık bir şekilde dile getirilmektedir. Bunun Talat Paşa ile tartışılmadan alındığını düşündürecek bir delile de okumalarımızda rastlanmamıştır. Üstelik Bardakçı, Enver Paşa'nın İsviçre'deki Osmanlı Büyükelçisi Fuad Selim'in İngilizlerle temasa

geçmesini ve Kafkasya'daki yeni devletleri tanınması karşılığında, buna Şimali Kafkasya Hükümeti de dahildir, petrolden istifade edebileceğini bildirmesini istediğini yazmaktadır (Bardakçı, 2015: 164).

Ahmet Eyicil de Enver Paşa'nın Kırım'da diğer İttihatçılardan ayrılmasından bahsederken diğerlerinin haberleri olduğunu düşünmektedir. Eyicil'e göre de Paşa'nın amacı kardeşi Nuri Paşa'nın başında bulunduğu birliklerin liderliğini alıp Ermenileri ezdikten sonra Kars'a gelmek ve orada geçici bir Hükümet kurup; ki bu Hükümet daha önce anlatıldığı gibi Mütareke'nin imzası kurumadan kurulmuştur; Anadolu Hareketi'nin başına geçmek için uygun zamanı beklemektir. Bunu uzun süre önce planladığı için de buradaki ordulara yüz bin silah göndermiş ve Harbiye Nazırı olarak Azerbaycan'da bulunan askerler için iki yıllık bir izin çıkarmıştır. Eyicil Azerbaycan'a gönderilen paranın ise 200 bin lira olduğunu iddia etmektedir (Eyicil, 2021: 217-218). Üstelik Enver Paşa kendisine yardımcı olması ve gerekli tertibatı kurması için amcası Halil Paşa'nın Anadolu'ya geçmesini sağlamışken, İngilizlerin korkusuyla Ahmet İzzet Paşa'nın çağrısı üzerine Zonguldak'tan dönen Halil Paşa İstanbul'da alıkonulmuştur. Bu Enver Paşa'nın planlarını sekteye uğratan ilk adım olmuştur (Eyicil, 2021: 218).

Enver Paşa, 12 Kasım 1918 tarihli mektubunda Berlin'de bulunan küçük kardeşi Kâmil Bey'e İngilizlerin İstanbul'a girmelerini görmek yerine Kafkasya'ya geçip İslam alemine hizmet etmeyi seçtiğini yazmaktadır. Bunun için yolda diğerlerinden ayrılmış ve Ukrayna üstünden Kırım'a geçmiştir. Ancak yaklaşık bir haftadır kendisini Kafkasya'ya götürecek bir vasıta bulamadığından şikayet etmektedir. Mektup Yamauchi tarafından da kitabında aynen yayınlanmıştır. (İnan, 1997: 71; Yamauchi, 1995: 81). Enver Paşa'nın Kırım'dan Batum'a geçme denemeleri yakalandığı fırtınada gemisinin parçalanması üzerine yarıda kalmış ve Paşa canını zor kurtarmıştır. Kasım 1918'den 1919 yazına kadar geçen sürede Enver Paşa'nın nerede bulunduğu ve hangi koşullar arasında yaşadığı meçhuldür. Durum Paşa'yı her yerde arayan İngilizlerin gizli raporlarına da yansımış ve gelen her yeni rapor kafaları daha çok karıştırmıştır. İngilizlerin 12 Mayıs 1919 tarihli telgrafı Paşa'nın Rusya üstünden gelerek Afgan kuvvetlerine katıldığını rapor ederken aynı tarihli bir başka telgraftaysa onun Hint liderler Gandhi ve Nehru'ya özgürlük mücadelesinde öncülük edebileceğinden korkulmaktadır. 15 Mayıs tarihli bir telgraf Paşa'nın Berlin'de mi Rusya'da mı yoksa İstanbul'da mı olduğunun belirlenemediğini yazarken 30 Mayıs tarihli telgrafa göreyse Enver Paşa Afganlıları Hindistan'a doğru harekete geçirmek için Afganistan'dadır. Bilgiyi verense bir Türk polis müdür yardımcısı olan Kemal Bey'dir. İngilizler, 19 Haziran'da bir Arap gazetesinden aldığı bilgiyle Enver ve Cemal Paşa'nın Semerkant'ta olduğunu merkeze rapor ederlerken 16

Temmuz'da Türkistan'da değil Kafkasya'da olduğunu bildirmektedirler. Raporlara göre Paşa 26 Kasım tarihli rapora göre kesinlikle Azerbaycan'da değildir ama 3 Aralık tarihli rapora göre ise Sovyet Müslümanlarını Ruslara karşı ayaklandırmak için Azerbaycan'dadır. 15 Ocak 1920'de Enver Paşa'nın kesinlikle Berlin'de olduğuna kanaat getiren İngilizler 20 Ocak'ta onu yine kaybetmişler ve Rusya'ya gidip gitmediğini anlamaya çalışmaktadırlar (Aksu, 2017: 128-130). Dönemin en gelişmiş istihbarat ağlarından birine sahip olan İngilizlerin bile nerede olduğunu bulamadıkları Enver Paşa'nın veya İttihatçıların Anadolu'ya geçseydi bulunmasının ve ele geçirilmesinin çok zor olacağını da burada eklemeyen geçmemek gerekir.

Bu esnada, İttihatçılar da Enver Paşa'nın, tam olarak nerede bulunduğu dair fikir sahibi değillerdir ama mektuplaşmalar yapılmaktadır. Bardakçı, Şubat, Mayıs ve Temmuz 1919 tarihlerinde Talat Paşa tarafından Enver Paşa'ya yazılan üç mektuba kitabında yer vermiştir. Mektupların ilkinde Talat Paşa, Enver Paşa'yı "serseri serseri" dolaşmayı bırakıp Berlin'e gelmesi yönünde uyarmaktadır. İkinci mektubunda Talat Paşa, İngilizlerle olan münasebetinden bahsetmekte ve Enver Paşa ile bir araya gelmek istediğini belirtmektedir. Üçüncü mektubundaysa Malta'ya sürülen arkadaşlarından bahsettikten sonra Kırım'a veya Rusya'ya gitmenin ve orada çalışmanın mümkün olup olmadığını sormaktadır. (Bardakçı, 2015: 167-169). Bu mektuplardan Enver Paşa'nın ne yaptığını dair diğerlerinin de çok fazla bir bilgilerinin olmadığını ve Enver Paşa'nın da askeri isteklerine henüz ulaşamadığını çıkartabiliriz. Zaten bu sürede Ahmet İzzet Paşa'nın tüm arzusuna rağmen ondan sonra gelen Tefik Paşa Kabinesi Bakü'deki askerlerin geri dönmesini emretmiş, Bakü İngilizlere terk edilmiş ve sonrasında da Rus işgaline uğramıştır. Kafkas İslam Ordusu ise ülke içine geri dönüp Şark'taki birliklere katılmıştır. Talat Paşa'nın mektubunda bahsettiği kendisinin Kırım veya Rusya'ya gidip orada çalışma isteğiyle ülke için bir şeyler yapma arzusunu ortaya koymaktadır.

Talat Paşa'nın yurtdışına oldukça gönülsüz çıktığı hatta birkaç ay kaldıktan sonra dönebileceği söylenerek ikna edildiği de hatıralarda geçmektedir. Bununla ilgili önemli bir delil Paşa'nın Enver Paşa'ya yazdığı 29 Kasım 1918 tarihli mektubunda bulunmaktadır. Enver Paşa'dan ayrıldıktan 10 gün sonra Almanya'ya giriş yaptıklarını belirten Talat Paşa, Almanların tüm ısrarlara rağmen kendilerini Osmanlı'ya iade etmediklerini ve Osmanlı sefaretinin mütareke nedeniyle ülkeye geri çağırılması üzerine de kendilerinin artık rahatsız edilmediklerini yazmaktadır. Ancak bizim için önemli olan Talat Paşa'nın kayınbiraderi Hayrullah Bey'i Enver Paşa'nın kardeşi Kamil Bey ile birlikte İstanbul'a göndereceğini, onların yolları ve İstanbul'daki durumu kontrol ettikten sonra uygunsa kendisinin de hemen geri döneceğini belirtmesidir (Yamauchi, 1995: 82-83). Görüldüğü üzere, Talat Paşa Avrupa'da uzun süre

kalmaya pek istekli değildir ancak muhtemelen yolların çok sıkıntılı olması ve İstanbul'da işgal kuvvetlerinin artan baskısı nedeniyle bir müddet daha beklemeyi uygun bulmuş olmalıdır.

Enver Paşa, en azından, Temmuz 1919 sonuna kadar ne yapacağına karar veremez bir halde Kafkasya'da dolaşırken ve kendisiyle sağlıklı bir iletişim kurulamazken Mustafa Kemal Anadolu'ya geçmiş ve Temmuz'da Erzurum Kongresi'ni toplayıp Eylül'deki Sivas Kongresi için ilerlemeye başlamıştır. Enver Paşa'nın çok fazla ortalarda görünmediği Kasım 1918 ile Temmuz 1919 arasında geçen dokuz ay boyunca Anadolu Hareketi kendisine bir lider aramış ve Erzurum Kongresi ile birlikte de liderlik resmen Mustafa Kemal'in eline geçmiştir. Enver Paşa'nın bıraktığı güç boşluğu bir başka güçlü komutan tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Aradan geçen aylar boyunca Enver Paşa'nın kararsızlığı devam etmiştir. Ocak 1920'de Cemal Paşa'ya yazdığı bir mektupta dahi Talat Paşa ve etrafındaki eski İttihatçılarla bir fikir birliği içinde olmadığı ve kendine başına bir yön çizmek istediği açıktır. Mektubunda, Enver Paşa, Müslüman halkların kurtuluşu için emperyalist güçleri yani İngilizleri devirmek gerektiğini, bunun için de sosyalistlerle iş birliği yapılması fikrinde olduğunu ve hatta kurtarılacak ülkelerde sosyalizm prensiplerinin kabulünün gerektiğini yazmaktadır. Ancak gelişmelere göre bir tavır alacağını da eklemektedir (Bardakçı, 2015: 175). Enver Paşa tek başınadır ve 1920'nin başında bile hala bir karar vermekte zorlanmaktadır.

1919 sonlarında Enver Paşa ve Talat Paşa'nın Bolşeviklerin kendilerine hedeflerinde yardımcı olacaklarına olan inancıyla sosyalistlerle temaslara başladıkları da görülmektedir. İlerleyen yıllarda Moskova'da önemli mevkilerde bulunacak ve Enver Paşa ile orada da görüşecek olan ancak o esnada Almanya'ya yasadışı yollarla girmeye çalıştığı için hapiste bulunan Karl Radek üzerinden Bolşeviklerle ilk temas kurulmuştur. Murat Bardakçı, Kasım 1919'da Radek'in kendisini ziyaret eden Enver Paşa'nın Moskova'ya gidebilmesi için devreye girdiğini ve dostlarından yardım istediğini yazmaktadır (Bardakçı, 2015: 177-179). Radek'e göre İttihatçıların Moskova'ya gitmesini kendisi istemiş ve Enver Paşa'yı da sonunda ikna etmiştir. Buradaki amaç Bolşeviklerin bu kadar güçlü bir figürü ellerinin altında tutma isteklerinin olduğu aşikardır. Ayrıca Radek, her iki Paşa'nın da kendisine Anadolu'ya yardım ettiklerini ve Mustafa Kemal ile aralarında bir ayrılık olmadığını söylediğini yazmaktadır. Paşalar hakkındaki görüşlerini de yazan Radek, Talat Paşa'nın zekası ve iradesi ile kendisini etkilediğini belirtirken Enver Paşa hakkındaki görüşleri pek olumlu değildir. Radek'e göre Enver Paşa dengesini kaybetmiş ve şahsı için mücadele eden istikrarsız bir kişidir (Bardakçı, 2015: 178).

1919 yazı sonunda, muhtemelen Ağustos içinde, Almanya'ya gelen Enver Paşa, Moskova'ya gidebilmek için ilk denemesini 8 Ekim 1919'da gerçekleştirmiştir. Dr. Bahaeddin

Şakir Bey ile yaptıkları bu deneme uçak arızaları nedeniyle Litvanya’da hapiste sona ermiştir. 28 Ekim’de hapisten Almanların yardımıyla kaçan Paşa ve Bahaeddin Şakir Bey Berlin’e dönmüşlerdir. İkinci defa 31 Aralık 1919’da yine uçakla yapılan deneme de başarısızlıkla sonuçlanmış, uçak bir evin arka bahçesine zorunlu iniş yapmak zorunda kalmış ve Paşa yeniden Berlin’e dönmüştür (Bardakçı, 2015: 180-185). Enver Paşa’nın üçüncü denemeden hemen önce İngilizlerle bir görüşme yaptığı ve onlardan haber alana kadar bir eyleme girişmeyeceğine dair söz verdiği Cemal Paşa’ya 25 Ocak 1920 tarihinde yazdığı mektubundan öğrenilmektedir. Ancak İngiliz Hükümetinden, birlikte gizli bir angajmana girilmeyeceği ve istediğini yapmaktan hür olduğu, cevabını alan Enver Paşa kısa bir zamanda Berlin’i terk etmek niyetinde olduğunu belirtmiştir (Yamauchi, 1995: 87). Enver Paşa, harekete geçmeden, adını vermediği bu İngiliz zatla 26 Şubat 1920’de yeniden görüşmüştür. Kopan irtibattan dolayı İngiliz nazırlarının oldukça üzgün olduğunu belirten İngiliz temsilcisi, Türk milletini temsil ettiklerine inandıkları milliyetçilerle, Ankara Hükümeti, çalışmak istediklerini, İstanbul’dan hemen ve Boğazlardan iki yıl içinde çekileceklerini, Kafkasya’da kurulan Cumhuriyetleri tanıyacaklarını, İzmir, Irak ve Suriye’yi Türklere bırakacaklarını, bunların karşılığında da İngilizler aleyhinde yapılan faaliyetlere bir son verilmesini istediklerini ifade etmiştir. Enver Paşa kendisinin ise İngilizlerle dost olmak istediklerini ve ancak bu kabul edilirse birlikte çalışabileceklerini temsilciye ilettiğini Cemal Paşa’ya yazmıştır. Temsilcinin Başbakan Lloyd George ile görüşmek üzere Paris’e gittiğini, beş güne kadar cevap vereceğini ve anlaşma olursa da kendisinin İstanbul üzeri Kafkasya ve Türkistan’a geçme niyetinde olduğunu da mektubuna ilave etmiştir Enver Paşa (Yamauchi, 1995: 90).

Bu görüşmenin döneme ait birkaç gerçeği gözler önüne serdiği çıkarılabilir. İngilizler hala Enver Paşa’yı değerli görmekte ve kendisini Anadolu’nun temsilcisi gibi kabul etmektedirler. Paşa ise Anadolu tarafından kendisine verilmeyen bu görevi fiilen üstlenmekte ve İngilizlerle pazarlığa girişmektedir. Bu pazarlığın nasıl sonuçlandığına dair başka bir bilgi mektuplarda yer almamaktadır. Ancak konunun devam etmemesinden İngilizlerden herhangi bir cevap gelmediği sonucuna ulaşılabilir. İngilizlerle yapılan görüşmelerden bir netice alınamaması üzerine Moskova’ya ulaşmak için girişilen üçüncü deneme 1920 Nisan’ında gerçekleştirilmiş lakin uçağın düşmesi üzerine yine yarıda kalmıştır. Letonya’nın başkenti Riga’ya düşen uçaktaki Enver Paşa yetkililerce tutuklanmış ve 6 Nisan 1920 ile 6 Temmuz 1920 arasında burada bir hapisanede geçirmek zorunda kalmıştır. Paşa hapisaneden yine Almanlar tarafından kurtarılmıştır (Bardakçı, 1915: 180-188). Eyicil’e göre Bolşeviklerin eline esir düşen Enver Paşa’yı kurtarmak için Doktor Nazım epeyce çabalamış ve en sonunda

Almanların yardımıyla Paşa'yı Berlin'e getirtmeyi başarmıştır (Eyicil, 2021: 218-220). Enver Paşa bu sırada en az üç ay daha kaybetmiştir.

Bu denemesinden hemen önce kardeşi Kâmil Bey'e yazdığı 6 Mart 1920 tarihli mektubunda Salı günü, yani 9 Mart 1920 tarihinde, Rusya'ya hareket edeceğini ve bu sefer ulaşmayı umduğunu yazmaktadır Enver Paşa. Ayrıca kardeşi Nuri Paşa'ya da haber verilmesini isteyen Paşa, orada Kuzey ve Güney Kafkasları ve Türkistanlıları birleştirmeye çalışacağını, mümkünse de Bolşevikler ile bir barış ve ittifak antlaşması yapmaya uğraşacağını not etmektedir (İnan, 1997: 73; Yamauchi, 1995: 91). Hareketinden sadece bir gün önce Cemal Paşa'ya yazdığı mektuptaysa durumdan oldukça iyimser ve umutludur Enver Paşa. Detaylara çok fazla girmemekle birlikte Kara Vasıf'tan genel durum hakkında bir mektup aldığını, Karakol'un İstanbul'da duruma %95 oranında hâkim olduğunu iletildiğini, Suriye ve Irak'ta hükümler kurduğunu, ancak bunun yeterli olmayarak tüm Asya'nın kurtarılması gerektiğini ve bunun da ancak Panislamizm'e ve Turancılığa bağlı olduğunu yazmaktadır. Kendisinin Kafkasya ve Türkistan'daki vaziyeti idare etmesinin istenildiğinin yazıldığını da ilave etmektedir (Aydemir, 2017c: 523-524). İstanbul'un sadece birkaç gün sonra resmi olarak işgal edildiğini ve Kara Vasıf'ın Anadolu'ya geçtiğini göz önünde bulundurursak bahsedilen hakimiyetin biraz hayalcilik olduğu idrak edilebilir. Yine de bu durum Karakol'un İstanbul ve çevresinde oldukça etkili olduğu gerçeğini değiştirmez.

Enver Paşa ile ekibi bir taraftan ülkeye yeniden hakim olmak için kendi aralarında görüşürlerken İttihatçı Paşaların, Mustafa Kemal ile yazışmaları da diğer taraftan tüm hızıyla devam etmektedir. Enver, Talat ve Cemal Paşalar ayrı ayrı yazdıkları mektuplarda Mustafa Kemal Paşa'ya gizli bilgiler vermekte, öneriler yapmakta, yol göstermekte, neler yapacaklarını anlatmakta ve gidişattan memnuniyetlerini dile getirmektedirler. Mesela, 3 Haziran 1920 tarihli mektubunda Cemal Paşa, 27 Mayıs'ta Dr. Bahaeddin Şakir ve Bedri Beylerle birlikte Moskova'ya geldiğini, Halil Paşa ve Dr. Fuad Bey'in de burada olduğunu, Enver Paşa'nın ise daha sonra geleceğini yazmaktadır (Karabekir, 2015: 12). Geçmişten gelen samimiyetle "Mustafa Kemal" diye hitap ettiği Anadolu Hareketi'nin liderine planlarını anlatan Cemal Paşa, Müslüman halkları İngilizlere karşı ayaklandırmak için kuracakları teşkilattan bahsedip kendisinin Hindistan ihtilalini başlatacağını, Halil Paşa'nın İran'daki örgütlenmeyi yöneteceğini, Enver Paşa'nın ise Moskova'nın başında bulunacağını yazmaktadır. Talat Paşa ise Berlin'de kalıp orayı idare edecektir. Cemal Paşa kendisine yardımcı olması için de Kazım Dirik ve Kazım Orbay'ı yanına istemektedir. Ayrıca, Ruslarla görüşüğünü belirten Cemal Paşa, onlara Anadolu adına vaatte bulunamayacaklarını söylediğini fakat buraya hemen bir elçi gönderilmesinin oldukça önemli olduğunu da ilave etmektedir. Mektubu okuyan Karabekir,

Mustafa Kemal'e gönderdiği mütalaasında onu İngilizlere karşı kurulacak bir teşebbüsün içinde olunmaması konusunda uyarılmış ve kesinlikle karşı olduğunu belirtmiştir (Karabekir, 2015: 13-15). Bu durum Mustafa Kemal tarafından da kabul görmüş olacak ki bu ihtilal hazırlıklarına dair hiçbir faaliyete girilmemiş, yetkilendirmeler yapılmamış, Anadolu'da Yunanlıları desteklese de İngilizleri başka yerlerde daha da kızdırmamak için gereken önlemler alınmıştır.

Enver Paşa'nın Moskova'ya ulaşmak için yaptığı tüm bu denemeler sırasında Almanya'da Dünya Savaşı'na giren hükümetin değiştiğini ve İtilaf Devletleri'ne dost bir hükümetin geldiğini ama yine de Enver Paşa ve İttihatçılar için her türlü imkânın seferber edildiğini belirlemekte de yarar vardır. Üstelik Anadolu'da Erzurum ve Sivas Kongreleri gerçekleştirilmiş, İstanbul işgal edilmiş, Meclis-i Mebusan dağıtılmış ve Birinci Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da göreve başlamıştır. Artık Anadolu Hareketi'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'dır. Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Refet Bele gibi isimler de Paşa'nın etrafında saf tutmuşlardır. Üstelik Malta'ya sürgüne gönderilmeyen pek çok İttihatçı da Ankara'ya kaçmış ve Meclis'te yerlerini almışlardır. Artık ne İstanbul Enver Paşa'nın geride bıraktığı İstanbul'dur ne de Anadolu eski Anadolu'dur. Kısacası, Enverland'da hakimiyet tamamen el değiştirmiştir.

6.2. Enver Paşa Nihayet Moskova'da

Berlin'e dönüşünde İstanbul'dan gelen ailesiyle kısa da olsa bir hasret giderme imkânı bulan Enver Paşa nihayet dördüncü seferinde Moskova'ya ulaşmayı başarmıştır. 4 Ağustos'ta yanında Hayreti Bey, Ziya Bey ve Mısırlı Fuad Bey olduğu halde Berlin'den ayrılan heyet Berlin, Stettin, Königsberg, Yohannesburg, Minsk ve Smolensk üzerinden 15 Ağustos'ta Moskova'ya varmıştır (Yamauchi, 1995: 33). İki yıldır görmediği ailesine henüz kavuşmuşken Moskova'ya gitme arzusunu bastıramayan Enver Paşa'nın bu isteğini Murat Bardakçı, İslam alemine ayağa kaldırma, İngilizleri yenme ve Dünya Harbinde mağlup olarak ayaklar altına alınan gururunu yeniden ayağa kaldırma hissine bağlamaktadır (Bardakçı, 2015: 198). Tarihsel kronolojiye ve Anadolu'daki gidişata bakıldığında bu yoruma katılmak mümkündür. Ağustos 1920'de Anadolu Hareketi liderini belirlemiş ve mücadele Kurtuluş Savaşı safhasına evrilmiştir. Bu aşamadan sonra büyük bir mucize olmazsa, yani Mustafa Kemal giriştiği savaşı kaybetmezse, Enver Paşa'nın yeniden Anadolu'ya dönmesinin önü kapanmış görünmektedir. Gerçi bu mucize Sakarya Savaşı'nın o çok zor günlerinde ufukta belirmiş ve Enver Paşa da bunu kullanmaya çalışmıştır ama 1920 Ağustos'unda buna ilişkin bir belirti henüz görünürlerde yoktur. Tam tersine Radek'in de belirttiği gibi Moskova'nın Enver Paşa'yı kullanma isteği daha ağır basmaktadır. Eğer istedikleri olursa Bolşevikler Enver Paşa ile hem Almanlardan silah

yardımı alacaklar hem de Anadolu'nun mücadelesinde Mustafa Kemal'e karşı çok güçlü bir alternatif elde edeceklerdir. Bu nedenle Paşa'nın Moskova'da olması Ruslar için bulunmaz bir nimettir (Bardakçı, 2015: 200).

Enver Paşa Moskova'ya ulaştığında burada bazı eski tanıdıklarla da karşılaşmıştır. 7 Ağustos 1919'da Bekirağa Koğuşu'ndan kaçıp Sivas'a gelen, burada Mustafa Kemal ile buluşup onun isteğiyle Ankara Hükümeti'nin gayri resmi vekili sıfatıyla Moskova'ya gelen Halil Paşa da Moskova'da bulunmaktadır. Halil Paşa, Enver Paşa'yı karşılayıp Ruslar tarafından kendisine ayrılan özel dairesinde ağırlamıştır. Bunlara bilahare Almanya'dan gelen Doktor Nazım, Bahaeddin Şakir ve Bedri Beyler de katılmışlardır. Haziran 1920'de Moskova'ya gelen Halil Paşa Ruslarla ilk temasları kurmuş, Ankara'ya silah ve cephane gönderilmesini sağlamış ve 8 ton altını da Şark Cephesi'ne teslim edip geri dönmüştür (Bardakçı, 2015: 227). İmkansızlıklar içerisinde kıvranan ve maddi ve manevi olarak çökme noktasında olan Ankara Hükümeti için bu yardımlar can suyu olmuştur. Ankara'nın Halil Paşa'dan yardım isteklerini Cebesoy da doğrulamaktadır. Cebesoy hatıralarında, bu konuyla ilgili, Kazım Karabekir'in Halil Paşa'ya Haziran 1920'de yazdığı mektuptan bahsetmektedir. Mektupta Karabekir, Nuri Paşa'nın Karabağ'da Ruslara karşı giriştiği "anlamsız" savaşın Anadolu Hükümeti'ni çok zor durumda bıraktığını ve bunun derhal durdurulmasını Halil Paşa'dan istemekte, buradaki savaş biterse de İran ve Irak'ta bulunan ve Anadolu'nun çok acil şekilde ihtiyaç duyduğu askerlerin hızlıca yurda dönüp kendilerine katılacağını ifade etmektedir. Üstelik, acil olarak para ve silaha ihtiyaç duyulmakta olup bunun için de Halil Paşa'dan yardım istemektedir Karabekir Paşa (Cebesoy, 2017: 79-80).

Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 11 Haziran 1920 tarihli mektubunda da Türkiye'yi içine düştüğü bu durumdan kurtarmak ve düşman olarak gördüğü İngilizlere en şedit darbeyi indirmek için Anadolu Hükümeti tarafından verilecek her türlü vazifeyi kabul etmeye hazır olunduğu bildirilmektedir. Bunun için Ruslarla görüşüp anlaşmasını ve Afganistan, Türkistan ile Hindistan arasında çalışacağını belirten Cemal Paşa, Anadolu adına da arabuluculuk faaliyetlerine soyunmaktadır. Rusların Avrupa'daki dostları olan İşçi Partilerinin de yakından takip ettiği Ermenistan sınırının Bolşevikler için oldukça önemli olduğunu söyleyen Cemal Paşa, bu sınır işinin bir an önce bir antlaşmayla sonuçlanması için Moskova'ya gidecek olan elçinin yetkilendirilmesi gerektiğini de tavsiye etmektedir (Cebesoy, 2017: 94-95). Görüldüğü kadarıyla İttihatçılar Anadolu adına hareket etmekle kalmayıp yönlendirmeler de yapmaktadırlar.

Enver Paşa'nın Moskova'ya gelmeden bazı hazırlıklar yaptığı da görülmektedir. Moskova'ya gitmeden önce Berlin'den yolladığı talimatlarla orada İslam İhtilal Cemiyetleri

İttihadı'nı kurdurtan Enver Paşa, hazırlanan protokole göre de cemiyetin başkomutanı ve tek temsilcisi ilan edilmiştir. Aynı protokolde Cemal Paşa, Halil Paşa ve Kuşçubaşı Eşref'e çeşitli ülkelerde özerk yönetimler kurma yetkisi de verilmiştir. Benzer bir yetki de Anadolu için Mustafa Kemal'e tanınmıştır (Bardakçı, 2015: 220; Yamauchi, 1995: 113). Tabi ki bundan ne Mustafa Kemal'in ne de Ankara Hükümeti'nin haberi vardır. Anlaşılan o ki Enver Paşa yaşanan onca hadiseden ve geçen zamandan sonra dahi sonra dahi kendisini hala ulusun lideri ve tek karar vericisi olarak görmekten vazgeçmemiştir.

Yamauchi, Enver Paşa'nın mektuplarında Moskova'ya varduktan birkaç gün sonra Rus üst düzey yetkililerle görüşmeler yaptığını yazdığını söylemekte ancak Lenin veya Troçki ile bir görüşme yapıldığına dair bir bilgi vermemektedir (Yamauchi, 1995: 3-35). Bardakçı da bu iki liderin Enver Paşa ile bir araya gelmek istemediklerini ve ağırlıklı olarak Çiçerin ve Karahan üzerinden görüşmelerin yürütüldüğünü yazmaktadır. Lenin ile sadece Halil Paşa, o da bir kez görüşebilmiştir (Bardakçı, 2015: 228). Rusların en tepedeki isimleri muhtemelen ihtiyatı elden bırakmamaktadırlar. Naciye Sultan'a yazdığı 16 Ağustos 1920 tarihli mektubunda Enver Paşa, Ankara Heyeti ile Moskova'da karşılaşması sırasında yaşananları ve gelişen münasebetlerini, Bekir Sami ve Ziya Beylerle Karahan ve Çiçerin'i ziyaretlerini, Bekir Sami Bey'in ricası üzerine Ankara Hükümeti ile Rusların arasını bulmak için çalışacağını ve heyete yardımcı olacağını yazmaktadır. Ayrıca, Halil Paşa'nın yaptığı anlaşma neticesinde Bolşeviklerden, ilk anda, bir milyon lira altın ve bir milyon liralık Osmanlı kağıdı almaya muvaffak olduğunu ve bunu yüz bin kadar silah ve cephanenin takip edeceğini de yazmaktadır (Bardakçı, 2016: 40-41).

Enver Paşa, 18 Ağustos 1920 tarihinde bu kez Omsk'ta bulunan Hacı Sami Bey'e uzun bir mektup yazarak yapılmasını istediği bazı şeyleri sıralamıştır. Buna göre Eskişehir'deki askeri silah imalathanesinin kötü durumunu anlatan Enver Paşa, Hacı Sami'den Fischer ve Kühlman ile görüşmesini ve bu fabrika için top, tüfek, kama, fişek, top mermisi imalatçıları ile atıl durumda bulunan uçakları tamir edecek bir ekip göndermesini istemesini emretmiştir. Hatta ödemenin ne surette yapılacağını bile yazmıştır. Ayrıca, Ruslardan; ihtiyaçları olan silah ve cephaneyi kendisinin Almanlardan temin etmesi halinde; Anadolu'ya silah ve cephane verecekleri sözünü aldığını da belirten Enver Paşa bu konu için de Fischer ve Kühlman ile görüşmesini kendisinden istemiştir. Ayrıca, Doktor Nazım, Mehmed Başhampa, Doktor Fuad, Şekip Arslan, Abdülaziz Çaviş ve Vehib Paşa'nın da çalışmalarına katılmak üzere Moskova'ya gönderilmesini talep etmiştir. İsmi sayılanların bir kısmı İttihat ve Terakki'nin Ortadoğu ve Afrika temsilcileridirler (Yamauchi, 1995: 94-95). Anadolu'nun yurtdışındaki temsilcisi gibi çalışan Enver Paşa, anlaşıldığı kadarıyla, yurtiçindeki ihtiyaçlar için de seferber olmuş gibi

görülmektedir. Bunu, Ankara Hükümeti'nin haberi olmadan, yapması pek olası görünmemektedir. Dolayısıyla aralarında adı konmamış bir anlaşma var gibidir. Bu arada, Moskova'daki ekibini de güçlendirmek istemektedir.

Hemen ertesinde 24 Ağustos'ta Moskova'da Rus-Türk (TBMM) görüşmelerine aracılık eden Enver Paşa, bu görüşmeyle ilgili notlarını 26 Ağustos'ta Alman von Seeckt'e bildirmiştir (Yamauchi, 1995: 34). Bardakçı da Paşa'nın aynı görüşmeye ilişkin notlarını 26 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektupla bildirdiğini ifade etmektedir. Oldukça samimi bir üslupla yazılan mektupta Enver Paşa, Avrupa ve Afrika'daki ülkeler ile Hindistan'ın durumları hakkında detaylı yorumlar yaparken Almanlar ile Ruslar arasındaki silah alışverişine aracılık yaptığını belirtmekte ve Mustafa Kemal Paşa'ya bazı tavsiyeler vermektedir. Mektupta Anadolu'nun işlerine karışmaya çalıştığına dair bir ifade bulunmazken Enver Paşa görüşmeyi ağırlıklı olarak İngilizlerin sömürgesi altında olan Müslüman ülkeleri kurtarmak için teşkilatlar kurmak amacıyla yaptığını ve Rusları da kendi fikirlerine ikna ettiğini belirtmektedir (Cebesoy, 2017: 96-97; Bardakçı, 2015: 204). Mektuptan ilerleyen günlerde haberi olan Kazım Karabekir 21 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği cevabi telgrafında Enver Paşa ve etrafındakilerin Anadolu Hareketi için yararlı bir şekilde kullanılabileceğini ve belki ilk önemli vazifenin Azerbaycan'da bir ordu kurdurtulması ve Şark tarafının kontrol altına alınması olabileceğini yazmaktadır (Karabekir, 2015: 25). Enver Paşa'nın 1920 ortasında, savaştan yenilgiyle çıkan Türkler ve Almanlar İtilaf Devletleri ile anlaşmalarını yapmışken dahi, herkesle bu kadar kolay haberleşmesinin altında Alman gizli kuryesini kullanmasının etkisi vardır. Bu konuyla ilgili Almanlarla görüşüğünü yazan kardeşi Kamil Bey, Alman Hariciye Nazırı Maltzan'ın Enver Paşa'dan şifreli telgraflarda İtilaf Devletlerinin dikkatini celp etmemesi için Heinrich Altmann ismini kullanmasını istirham ettiğini yazmaktadır. Paşa'ya gönderilecek mektuplar içinse Almanya'nın Moskova'da bulunan sefiri Hilger kullanılacaktır. Almanya'da hükümet değişse dahi Enver Paşa ve arkadaşları Almanlar tarafından hala sıkı sıkıya korunmaktadırlar (Yamauchi, 1995: 100).

6.3. Enver Paşa Bakü Doğu Halkları Kurultayı'nda

Yaptığı görüşmelerde Ruslar nezdinde kabul gören Enver Paşa, onlardan izin alarak, Moskova'dan 26 Ağustos'ta hareketle, 1-7 Eylül arasında Bakü'de Komünist Enternasyonal tarafından tertiplenen Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na katılmıştır. Gidişten haberdar olan Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir pan-islamist hareketlere girmemesi ve Ruslar ile İngilizleri şüphelendirmemesi konusunda Enver Paşa'yı nazik bir üslupla uyarılmışlardır. Mustafa Kemal, Kurultay sonuçları hakkında kendisine yazan Enver Paşa'ya gönderdiği 4 Ekim tarihli cevabi

mektubunda da bu nazik hususu yinelemiştir. (Yamauchi, 1995: 41). Ankara, pragmatik olarak, bir taraftan Enver Paşa'yı kontrol altında tutmak isterken diğer taraftan da tek umudu olan Rusların Enver Paşa tarafından kızdırılmamasını sağlamaya çalışmaktadır. Öte yandan, atılacak yanlış bir adımla da İngilizlerin tepkisini üzerlerine çekip onların Yunanlılara desteklerini arttırmalarını da istememektedirler. Bu nedenle, çok ince bir ip üzerinde hareket edilmektedir. Mektuplar dostane olsa da Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa ve arkadaşlarının Anadolu'ya girmelerinin engellenmesi gerektiğine çok daha önceleri karar vermiş ve bunu 20 Haziran 1920'de Kazım Karabekir'e gizli bir telgrafla bildirmiştir (Bardakçı, 2015: 215). Dolayısıyla Ankara, Enver Paşa'dan faydalanılabildiği kadar faydalanacak sonrasında da ülkeye almayıp başının çaresine bakmasını isteyecektir. Benzer şeyleri Enver Paşa'nın düşünmüş olması da muhtemeldir.

Cebesoy hatıralarında Kurultay'da Şark milletlerinden gelen ve elbette ki komünistlerin istediği şekilde seçilen yaklaşık iki bin delegenin hazır bulunduğunu söylemektedir. Fas, Cezayir, Trablusgarb ve Tunus devrimcilerini temsil eden Enver Paşa'ya eski Polis Müdürü ve Beyrut Valisi Azmi Bey eşlik ederken Büyük Millet Meclisi'ni de İbrahim Tali Bey, Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Mühendis Aziz Bey ve Binbaşı Arif Bey temsil etmişlerdir. Ayrıca, Moskova'da Mustafa Suphi tarafından kurulan Türk İştirakiyun Fırkası da Bakü'deki kurultayda hazır bulunmuştur (Cebesoy, 2017: 64).

Yaklaşık iki yıl önce Kafkas İslam Ordularının kontrolü altında olan bu şehre gelebilmek için ölümü dahi göze almasına rağmen başaramayan Enver Paşa, şimdi Rusların kontrolü altına giren şehre, 4 Eylül'de konforlu bir tren seyahatiyle rahatça ulaşmıştır. Bardakçı'ya göre Enver Paşa, Kurultay'da çok istemesine karşın konuşturulmamış ama yazdığı metin Türkiye Komünist Partisi'nden Mehmed Emin isimli bir Türk tarafından okunmuştur (Bardakçı, 2015: 204-205), (konuşmanın tam metni için bakınız EK O). Paşa yazdığı konuşma metninde Bolşevikliği övmüş ve emperyalist güçlere karşı birlikte çarpışılabileceğini dile getirmiştir. Paşa'ya göre Brest-Litovsk ile Çarlık Rusyasını devirerek Bolşeviklerin iktidara gelmesini Osmanlı sağlamıştır. Ancak emperyalist güçler çeşitli yollarla kendilerini yenilgiye uğratmış ve ülkesini işgal etmiştir. Şimdi birlikte yeniden güçleri birleştirme ve emperyalistlere karşı harekete geçme zamanıdır. Fakat Kurultay sırasında Azeri Komünist Sultan Mecid Efendiyev, Taşkent Sovyeti temsilcisi Taşpolad Narbutabekov, Dağıstan komünistlerinden Celal Korkmazov ve Bulgar komünist Ivan Nedialkov-Shablin hem Paşa'nın şahsına hem de Osmanlı Devleti aleyhine çok ağır eleştirilerde bulunmuşlardır (Bardakçı, 2015: 204-210); Aydemir, 2017c: 540-548). Paşa'nın Kurultay'a sunduğu metin Türkkaya Ataöv tarafından

1974 yılında Rusça ve Türkçe olarak yayınlanmış (Ataöv, 1974: 43-51), Murat Bardakçı tarafından da başka bir tercümesine kitabında yer verilmiştir (Bardakçı, 2015: 526-528).

Ali Fuat Cebesoy ise “Moskova Hatıraları” adlı eserinde Enver Paşa’nın Kurultay’da bir konuşma yaptığını ve bahse konu metni de orada okuduğunu yazmaktadır. Cebesoy, ayrıca, Kurultay Başkanı Zinovyev ile Enver Paşa’nın da dostu olan Radek ve Pavloviç’in konuşmalarını da aktarmaktadır ki burada eski Osmanlı Hükümeti’ne nazaran Anadolu’da yeni kurulan Hükümet’e karşı daha dostane ifadeler yer almaktadır. Konuşmalara göre ortak düşman emperyalizme karşı savaşıırken Türkiye desteklenecek, ancak Türk işçi ve köylülerinin kendi birlikteliklerini sağlamaları için de çaba gösterilecektir. (Cebesoy; 2017: 68-72). Cemal Kutay’a göre Kurultay’da bir konuşma yapan ve herkesi kendine hayran bırakan Enver Paşa birkaç önemli nokta üzerinde durmuştur. Paşa’ya göre Anadolu’da verilmekte olan mücadele istilaya karşı bir istiklal savaşıdır. Bu mücadeleyi emperyalizme karşı bir mücadele olarak sunup destek isteyen Enver Paşa, Milli Mücadele ile yakından alakadar olduğunu da herkese göstermek ister gibidir. Kendisinden sonra Anadolu Hükümeti adına söz alan İbrahim Tali Bey’in anlattıkları da Paşa’yı destekler niteliktedir (Kutay, 2004: 30-31). İşin ilginç tarafı Naciye Sultan’a neredeyse günübürlük mektup yazıp yaşadıklarını anlatan Enver Paşa’nın bu günlere ait bir tane mektubu bile kitaplarda yer almamıştır (Bardakçı, 2016: 44-45).

Yamauchi’ye göre Enver Paşa, Kurultay sonrası da bir müddet daha Bakü’de kalmıştır. Hatta 17 Eylül’de Radek ile burada bir görüşme yapıp Rusların Anadolu’ya yardım etmeleri konusunu tartışmışlardır (Yamauchi, 1995: 40). Bardakçı da o günlerde Anadolu’ya bu kadar yakın bir konumda bulunan Enver Paşa’nın İttihatçılarla her daim kontak halinde olduğunu ve Anadolu’da başlatmayı planladıkları hareket için teşkilatlanmayı bitirmeye çalıştıklarını yazmaktadır (Bardakçı, 2015: 210). Lakin elde olduğunu söylediği yazışmaları kitabına almamıştır. Benzer bir iddia Kazım Karabekir tarafından da dile getirilmiştir. 10 Eylül’de kendisine bir şifre gönderen Van Vali Vekili Cavid Bey, Meclis İkinci Reisi Celalettin Arif ve Mebus Hüseyin Avni Beylerin Erzurum’a geldiğini ve şehirde halk şuralar teşkilatı kurmak istediklerini bildirmektedir (Karabekir, 2015: 25-27). Enver Paşa’nın Bakü’de olduğu bir tarihte bu gelişmenin yaşanması Bardakçı’nın iddialarını da doğrular niteliktedir. Üstelik, İttihatçıların Mustafa Kemal’i devirmeye çalıştıklarını düşünen Karabekir, bu işin başında olduğunu düşündüğü Celalettin Arif Bey hakkında İsmet İnönü ile telgraf muharebesi yapıp İnönü’yü ve Mustafa Kemal Paşa’yı uyarmayı uygun bulmuştur (Karabekir, 2015: 29-32).

Bir yandan Enver Paşa’nın Anadolu’ya girmesine engel olmaya çalışan Ankara Hükümeti, öte yandan da Enver Paşa ve Halil Paşa’dan Anadolu’ya Ruslardan yardım bulunması için destek istemektedir. Buna dair mektuplar Kazım Karabekir’in anılarında yer

almaktadır. 13 Eylül ve 16 Eylül 1920 tarihlerinde Halil Paşa'ya dönemin yükselen değeri Bolşevikliğin de etkisiyle “Kumandan Halil Yoldaş'a” hitabıyla iki ayrı mektup gönderen Karabekir Paşa, yakın ve uzak coğrafyadaki durumlar hakkında genel bir bilgi verdikten sonra Rus, Azerbaycan ve Türk menfaatlerinin gereği olarak Kafkasya'da bir ordu kurulmasını ve bu ordunun başına da Enver Paşa'nın veya Halil Paşa'nın kendisinin geçirilmesinin uygun olacağını düşündüğünü belirtmektedir. Böylece Kafkasya'dan veya Şark'tan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı Anadolu'ya, olabilecek en güzel güvence, sağlanmış olacaktır. Öte yandan, ciddi manada para ihtiyacı da söz konusudur. Ankara'ya gelen Rus heyetinin getirdiği altınlar kâfi gelmeyeceği için başka yerlerden de para bulunması için yardım isteğinde bulunmaktadır (Karabekir, 2015: 19-21). Mektuplarda aralarındaki ilişkiler oldukça sıcak görünmektedir. Enver Paşa ve Halil Paşa Anadolu'ya yardım için seferber olmuşlarken Anadolu liderliği de Bolşeviklerden ve Ermenilerden gelebilecek olası tehlikelere karşı onlardan yardım istemekte bir beis görmemektedirler. Ancak bu teşebbüs Bolşeviklerin ile Azerbaycanlıların karşı çıkması ve Nuri Paşa'nın da savunma savaşlarıyla Ruslara Karabağ'da mukabele etmesi nedeniyle boşa çıkmıştır.

Enver Paşa ile yıllar sonraki ilk buluşması Anadolu'ya çok ihtiyacı olan Rus altınlarını teslim etmesine rağmen yurda girişine izin verilmeyen Halil Paşa'nın anılarında da yer almaktadır. Ancak Halil Paşa'ya göre bu görüşme Bakü Kongresi'nden sonra gerçekleşmiştir. Kendisi Anadolu yolundayken, Enver Paşa Moskova'ya gelip Bakü'deki kongreye katılmış ve sonrasında da Moskova'ya geri dönmüştür. Sonrasında buluşan Enver Paşa ve Halil Paşa'ya birkaç gün sonra İttihatçılardan Bahaeddin Şakir, Dr. Nazım ve Bedri Beyler katılmışlardır. Tarihi kesin olarak vermemekle birlikte bu buluşma Ali Fuat Paşa liderliğindeki Türk elçi heyetinin gelmesinden bir müddet öncedir. Halil Paşa'ya göre Anadolu'dan gelen heyette İbrahim Tali Bey, Tevfik Rüştü Bey, Saffet Bey, Seyfi Bey ve Fuat Bey bulunmaktadır (Halil, 1972: 337-338).

Cebesoy, Kurultay'dan sonra Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'e bir mektup daha yolladığını yazmaktadır. Mektubunda Kurultay hakkındaki düşüncelerini ve yorumlarını ileten Enver Paşa, Ruslardan Dağıstan ve Kafkasya'dan iki fırka süvari oluşturarak ilkbaharda Anadolu'ya göndermelerini isteyeceğini ancak buna izin verileceğinden emin olmadığını yazmaktadır. Bunun gerçekleşmemesi halindeyse iki taraf arasındaki ilişkilerin kuvvetlendirilmesi için çalışacağını ifade etmektedir Enver Paşa. Üstelik Rusların Almanya'dan silah ve cephane alması için aracılık ettiğini belirten Paşa, bunların alınması halinde bir kısmının da Anadolu'ya gönderilmesi için uğraşacağını ilave etmektedir. Bunun dışında, parası yine Bolşeviklerce karşılanmak üzere, İtalyanlardan silah ve cephane alınarak

Anadolu'ya gönderilmesi için de çaba harcamakta olduğunu da eklemektedir. (Cebesoy, 2017: 98-99). Tüm bu müjdelere Ankara'nın kesinlikle duymak isteyeceği türdendir ancak bunların ne kadarının gerçek ne kadarının ümit vermek için olduğunu tahmin etmek çok zordur.

Diğer yandan, aynı dönemde, Enver Paşa İngiliz ve Amerikan istihbarat raporlarına konu olmaya devam etmiştir. Üstelik Enver ile Mustafa Kemal arasında var olduğunu düşündükleri rekabeti de ölçmeye çalışmışlardır. Raporlara göre, tekrar ortaya çıkan Enver Paşa'nın prestiji Mustafa Kemal Paşa'yı geçmeyi başarmış ve milliyetçiler üzerinde yeniden büyük bir etkiye sahip olmayı başarmıştır. İngilizlerin raporuna göre Trabzon'daki Müdafaa-i Hukukçular Enver Paşa'yı desteklediklerini açıklamakta bir sıkıntı görmezlerken Meclis'teki 40 (kırk) kadar eski İttihatçı da onu Mustafa Kemal'in yerine getirmek için gizliden gizliye çalışmalar yürütmektedirler (Aksu: 2017: 97). Yeri gelmişken değinmek gerekir ki bazı eserlerde kullanılan bu 40 (kırk) İttihatçının nereden çıktığına veya kimler olduğuna dair kesin bir bilgi mevcut değildir. Bunların Meclis içinde muhalefet faaliyetlerinde bulunan İkinci Grup üyeleri arasında bulunduğunu varsaymak daha gerçekçidir. İkinci Grup üyelerinin isimlerine ilişkin en net bilgiyi ise Tunaya aşağıdaki şekilde vermektedir:

Amasya: Ali Rıza Efendi, Hamdi Bey, Mehmet Ragıp Bey, Ömer Lütfü Bey; Ardahan: Hilmi Bey, Osman Server Bey; Batum: Ahmet Nuri Efendi, Ali Rıza Bey, Edip Bey; Bayezit: Atıf Bey, Şevket Bey; Biga: Hafız Hamdi Bey, Hamit Bey; Bitlis: Arif Bey, Derviş Bey, Sadullah Bey, Yusuf Ziya Bey; Burdur: İsmail Suphi Bey, Mehmet Akif Bey; Bursa: Necati Bey; Canik: Emin Bey, Nafiz Bey, Süleyman Bey, Şükrü Bey, Hamdi Bey; Çankırı: Behçet Bey, Neşet Bey, Tevfik Efendi; Çorum: Dursun Bey; Dersim: Abdülhak Tevfik Bey, Hasan Hayri Bey, Mustafa Zekai Bey, Ramiz Bey; Ergani: İbrahim Hakkı Bey, Mehmet Emin Bey, Nusret Bey; Ertuğrul: Mustafa Kemal Bey, Necip Bey; Erzincan: Emin Bey, Hüseyin Bey, Tevfik Bey; Erzurum: Celalettin Arif Bey, Hüseyin Avni Bey, Mehmet Salih Efendi, İsmail Bey, Nusret Efendi, Süleyman Necati Bey, Ziya Bey, Zihni Bey; Eskişehir: Halil İbrahim Efendi; Genç: Celal Bey, Fikri Faik Bey, Ş. Fikri Efendi; Hakkari: Tufan Bey; İçel: Ali Rıza Efendi, Hacı Ali Sabri Efendi, Haydar Lütfü Bey, Naim Efendi, Sami Bey, Şevki Bey; Isparta: Cemal Paşa, Hacı Tahir Bey, İsmail Remzi Efendi, Mehmet Nadir Efendi; İstanbul: Ahmet Şükrü Bey, Ahmet Mazhar Bey, Hacı Arif Bey, Hüseyin Hüsnü Efendi; İzmir: Enver Bey; İzmit: Halil İbrahim Efendi, Hamdi Namık Bey, Sırrı Bey; Karahisar-ı Sahib: Halil Hilmi Efendi, Hulusi Bey, Mehmet Şükrü Bey, Nebil Efendi, Ömer Lütfü Bey; Karahisar-ı Şarki: Mehmet Vasfi Bey, Mustafa Bey; Karesi: Abdülgafur Efendi, Hasan Basri Bey; Kars: Ali Rıza Bey; Kastamonu: Abdulkadir Kemali Bey, Besim Bey, Sabri Bey; Kayseri: Osman Bey, Rifat Bey; Kırşehir: Müfit Efendi, Rıza Bey, Sadık Bey; Konya: Arif Bey, Rifat Efendi; Kütahya: Şeyh Seyfi Efendi; Lazistan: Doktor Abidin Bey, Necati Bey, Osman Bey, Ziya Hurşit Bey; Malatya: Sıtkı Bey; Maraş: Hasip Bey; Mardin: Mithat Bey; Menteşe: Ethem Fehmi Bey; Mersin: Salahattin Bey, Yusuf Ziya Bey; Muş: Abdülgani Bey, Kasım Bey, Mahmud Sait Bey; Oltu: Yasin Bey; Siirt: Hacı Mustafa Sabri Efendi; Sinop: Hakkı Hami Bey; Sivas: Emir Paşa; Vasıf Bey; Siverek: Mehmet Sırrı Bey, İhsan Bey, Mustafa Lütfü Bey; Tokat: Hamdi Bey; Trabzon: Ali Şükrü Bey, Hafız Mehmet Bey; Urfa: Pozan Bey; Yozgat: Bahri Bey, Feyyaz Ali Bey, Mehmet Hulusi Efendi (Tunaya: 1952: 538-539). Belirtilen 40 (kırk) isim bunların arasında olmalıdır.

6.4. Bir Ümit – İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı

Moskova'ya dönüşünde uzun süredir üstünde çalıştığı ve planladığı İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın ilk kongresini de gerçekleştiren Enver Paşa, Başkanlığa kendisini seçirmiştir. Mesut Erşan; eski Teşkilat-ı Mahsusacılardan olup Moskova'daki örgütlenme çalışmaları sırasında Enver Paşa'nın etrafında bulunmasına rağmen sonrasında karar değiştirerek Anadolu'ya geçen; Hüseyin Fevzi Bey'in İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı raporunu inceleyen çalışmasının girişinde Cemiyeti, merkezi Anadolu olan ama tüm İslam ülkelerini içine almaya çalışan bir örgütlenme olarak tasvir etmektedir (Erşan, 2009: 953). İttihadın üyeleri arasında İbrahim Tali Bey, Halil Paşa, Ziya, Azmi, Sami ve Seyfi Beyler bulunmaktadır. Geçici olarak oluşturulan ve daha sonra Batum'da Halk Şuralar Fırkası Programı olarak değiştirilecek olan programa "Mesai" ismi verilmiştir (Bardakçı, 2015: 220; Yamauchi, 1995: 135). 97 madde olan program ilk bölümü oldukça geniş bir "Meslek ve Gaye" kısmını içermektedir. Mete Tunçay, Eylül-Ekim 1920 arasında yazıldığını düşündüğü Mesai'deki en büyük katkının Birinci Meclis'te Halk Zümresi içinde görev yapan İttihatçılardan geldiğini düşünmektedir. Zamanla Halk Zümresinin Mustafa Kemal tarafından dağıtılmasıyla buradan gelen katkılar neredeyse sıfırlanmış ve yurtdışındaki İttihatçılar "Mesai" yerine yollarına yeniden kaleme aldıkları "Halk Şuralar Fırkası Programı" ile devam etmişlerdir. Oldukça kapsamlı Mesai'ye kıyasla daha dar olan fırka programı ise Enver Paşa'nın etrafında kalabilen İttihatçılar tarafından kaleme alınmıştır (Tunçay, 1972: 38).

Mete Tunçay'ın metne sonradan ilave edildiğini düşündüğü 'Mesai'nin "Meslek ve Gaye" başlıklı kısmında geçmişe dair çıkarımlar oldukça uzun bir şekilde anlatılmakta, yazılan programın fikri alt yapısı açıklanmakta ve bazı yenilikler vaat edilmektedir. Halk Şuralar Fırkası Programı'na nazaran Bolşevizm ve Komünizm kavramlarının oldukça sık kullanıldığı bu bölümde, bunun, Tunçay'ın belirttiği gibi, sol fraksiyonu temsil eden Halk Zümresi mebuslarının etkisiyle olduğu düşünülmektedir. Kaleme alanlar bir "memur devleti" olarak adlandırdıkları Osmanlı'nın bu yükü daha fazla kaldıramayacağını ve bir halk devletine dönüşmesi gerektiğini yazmaktadırlar. Burada yazılanlarda şüphesiz Ruslarla olan münasebetlerin de önemli bir etkisi vardır. Netice bölümünde ise, Fırkanın, milli bünyemize ve sosyal hayatımıza uygun bir inkılabı hayata geçirmek istediği, bunun için de Sovyet Rusya ile dostluğa devam edip ebedi düşman İngilizlere ve Batılı emperyalistlere karşı mücadele edeceği yazılmaktadır ancak Bolşeviklik konusuna mesafelidirler (Tunçay, 1972: 41-53). İkinci kısmı oluşturan genel hükümler arasındaysa kurulacak olan sistemin yapısı, seçimlerin nasıl icra edileceği, genel idare meseleleri, güvenlik, ekonomi, iktisadi teşebbüsler, ziraat, sanayi, maliye, eğitim, çalışma hayatı, hukuk ve adliye, sağlık ve askerlik gibi alanları kapsayan toplam 97

madde mevcuttur (Tunçay: 1972: 54-82). İlk anayasanın yapıldığı döneme de denk gelmesi açısından da önemli olan Mesai'nin oldukça kapsamlı bir çalışma olduğu söylenebilir.

İlk çalışmaların ardından, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın planlamasının tamamlanması adına 15-20 Ekim 1920 tarihleri arasında Sami, Cevad Tâli, M. Ziya ve Halil imzalarıyla ilk üç protokolü yayınlanmıştır (Yamauchi, 1995: 314-316). Birinci Protokol'e göre yapılacak ilk kongreye kadar geçerli olmak üzere Merkez-i Umumi üyeleri çeşitli ülkelere dağılmış olduklarından Mümessil-i Umumi ve Başkumandan olarak Enver Paşa belirlenmiştir. Paşa, merkezler arasındaki iletişimi sağlamaktan sorumlu olup istediği merkeze gidip orasını kontrole de yetkili kılınmıştır. Ayrıca askeri harekât başladığında da Başkumandanlık vazifesini yerine getirmesi istenmiştir. Ziya Bey, mesul katip olarak Moskova'da görev yaparken Anadolu, Kaşgar ve Afganistan otonom merkezler olarak ilan edilmiştir. Baha Şakir Bey murahhas olarak Bakü'de bulunurken Talat Paşa da Berlin Murahhası olarak atanmıştır. Komutanlar ve hareket reislerine ellışer lira, delegelere kırkar lira, müşavirlere ise otuzar lira maaş verilmesi kararlaştırılmıştır (Yamauchi, 1995: 314). İkinci Protokol, Kaşgar ile ilgili hususları içerirken Üçüncü Protokol'de ise Anadolu ile ilgili düzenlemeler yer almıştır. Son protokolde Anadolu'ya istediği gibi davranma hakkı verilirken sadece kendilerine haber verilmesi istenmiştir (Yamauchi, 1995: 315-316). Muhakkak ki bu protokolden Anadolu'nun sonradan haberi olacaktır (protokoller için bakınız EK P). Hazırlanan programa ve protokollere rağmen İttihad'ı siyasi bir fırka olarak değerlendirmek için henüz erkendir. Bu arada, Yamauchi'nin kitabında muhtemelen çeviriden kaynaklı maddi bir hata da göze çarpmaktadır. Üçüncü Protokol kitapta 20 Ekim-Teşrinisani 1920 olarak verilmektedir. Oysa Teşrinisani Kasım ayıdır. Kanımızca Ekim ayı protokolün doğru tarihidir (Yamauchi, 1995: 316). Kitabında bu protokollerden bahseden Gürsoy eş zamanlı olarak Trabzon'da da örgütlenme çabalarının başladığını yazmaktadır. Lazistan Teşkilat-ı Mahsusa Komutanı ve Enver Bey'in eski yaveri Şahin Bey'in 17 Ekim 1920 tarihinde yazdığına göre Trabzon ve civarındaki teşkilatlanma tamamlanmıştır. Hatta bölgenin güçlü simalarından Topal Osman Ağa da kendilerine taraftardır (Gürsoy, 2007: 25; Yamauchi, 1995: 116). Yine Gürsoy'a göre Paşa'nın teşkilat modeli merkezden çepere yayılmak yerine, mücadelenin yapılacağı merkezlerde mevcut bulunan veya yeni kurulacak yapıları kontrolü altına almak ile silahlı mücadeleyi başlatmak üzerine kuruludur ve İttihad, Teşkilat-ı Mahsusa'nın tabanına oturtulmaya çalışılmaktadır (Gürsoy, 2007: 26-27).

Bu esnada Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki irtibat da devam etmektedir. Mustafa Kemal, Enver'in 29 Eylül tarihli mektubuna cevabını 4 Ekim'de yollamıştır. "Kardeşim" diye başladığı mektubunda uzun uzun kendi görüşlerini anlatan ve bazı konularda

fikirler soran Mustafa Kemal atılacak her adımda çok dikkatli olunması gerektiğini dile getirerek Panislamizm benzeri savlarla Rusların kesinlikle şüpheye düşürülmemesini istemiştir. İhtilal hareketlerinin İngilizlerin baskıcı rejimine karşılık olarak bir hak arama mücadelesi şeklinde dile getirilmesini de özellikle vurgulamıştır (Karabekir, 2015: 34-36; Cebesoy, 2017: 100-102). Kutay'a göre oldukça dostane görünen bu mektupta Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'ya birkaç önemli mesaj vermiştir. Öncelikle Mustafa Kemal üstüne basa basa kullandığı Ankara Hükümeti tabiriyle İstanbul ile olan fiili ve resmi ayrılığa atıfta bulunmuş, yeni bir hareketin başladığını ilan etmiş ve Enver Paşa'nın da bu oyunun dışında olduğunu ifade etmiştir. İkinci olarak, Enver'i pan-islamist politiklardan uzak durması ve Ruslardan gelecek desteğe bilerek veya bilmeyerek mâni olmaması konusunda uyarmıştır. Enver bir yerlerle ilgilenecekse bu ancak İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan olmalıdır. İlaveten, Moskova'ya giden heyeti de Enver konusunda uyarın Mustafa Kemal Paşa, onların Enver'den uzak durmalarının pek mümkün olamayacağını ama oldukça dikkatli davranmaları gerektiğini özellikle istemiştir (Kutay, 2004: 41-42). Aydemir ise Enver ile Mustafa Kemal arasındaki mektuplaşmaları soğuk yazışmalar olarak nitelendirmektedir. Taraflardan birini, yani Mustafa Kemal'i, vatani için çalışan ve ayağı yere basan realist birisi olarak tanımlayan Aydemir, diğerini, yani Enver'i ise, sığındığı ülkede şartlara haiz olmayan ve hedeflerine yabancı biri olarak tanımlamaktadır. Mustafa Kemal hiçbir destek vaat etmemekte ama Ruslardan alınacak silah ve para yardımı için destek beklediğini belirtmektedir. Yine de Enver'in Moskova'dan gönderdiği mektuplar Mustafa Kemal'i ürkütmüş ve bu durum Sakarya Savaşı'nın sonuna kadar da devam etmiştir (Aydemir, 2017c: 518-520).

Aynı sıralarda, Mustafa Kemal Paşa ile diğer Paşalar arasında da mektuplaşmalar devam etmektedir. Mustafa Kemal'den Talat Paşa'ya giden mektup 25 Ekim, Cemal Paşa'ya giden ise 27 Ekim tarihlidir. Enver Paşa'ya yazılana benzer yorum ve cevapların olduğu mektuplarda Paşalardan yurtdışında kalmaları, memleket için çalışmaya devam etmeleri ve sürekli olarak kendileriyle temasta kalmaları istenmiştir (Cebesoy, 2017: 102-104). Bu mektuplaşmaların ve daha evvel yapılan görüşmelerin neticesi olarak İttihatçılardan hem Ankara'ya hem de Kazım Karabekir'e raporlar ve mektuplar gelmeye devam etmiştir. Örneğin Küçük Talat Bey ve Nail Bey, Bakü Kongresi'ne ilişkin oldukça kapsayıcı bir raporu Ankara'ya sunarlarken Kazım Karabekir ve Enver Paşa arasındaki dostça mektuplaşmalar da sürmüştür (Karabekir, 2015: 39-48). Bu metinlerde İttihatçılar, Kongre ve Bolşevik Rusya hakkında kendi görüşlerini sunarlarken komünizmin olası etkilerini de dile getirmişlerdir. Moskova'ya acilen bir elçi gönderilmesi ve bu kişinin özelliklerinin nasıl olacağına dair yorumlarını da ekleyen Küçük Talat ve Nail Beyler, halkı bilinçlendirmek için Müdafaa-i Milliye teşkilatlarının kullanılmasını

da tavsiye etmişlerdir. Anlaşılan, bir plan dahilinde hareket eden Mustafa Kemal Paşa, bir yandan Anadolu'da birliği sağlamaya çalışırken bir yandan da genelde İttihatçıların, özeldense Paşaların, Anadolu'ya girmelerini önlemek ancak kendilerinden memleket için maksimum faydayı elde etmek istemektedir. Paşalar başka projelerle meşgul olurlarken Anadolu'ya girmeyi veya Ankara Hükümeti'ne bir düşmanlık geliştirmeyi düşünmeyeceklerdir. Kazanılacak süre içerisinde de kendi hakimiyetini iyice pekiştirmeyi ummaktadır Mustafa Kemal Paşa. Her şey umduğu gibi gitmiştir.

Enver Paşa'nın Moskova'dan ayrılmadan hemen önce Karabekir'e yazdığı 28 Eylül 1920 tarihli mektup da oldukça ilginç bilgiler içermektedir. Buna göre, daha önce Karabekir ile görüştiklerini tahmin ettiğimiz, Halil Paşa'nın Şahtahtı (Nahcivan) işgali planına yeşil ışık yakan Enver Paşa, Ermenilerle araya bir hat çekmeyi düşünmekte olduğunu söylemektedir. Bu arada, Ruslardan 1921 İlkbaharında hazırlanmak üzere sadece Müslümanlardan oluşacak bir gönüllü süvari birliği istediğini bildiren Enver Paşa, bunun Rusya ile Lehistan arasında bir barış olması ve Vrangel Ordusu'nun ezilmesi suretiyle kabul edildiğini belirtmektedir. Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla gönüllü birliği hakkında Karabekir'in ve dolayısıyla Ankara Hükümeti'nin de bilgisi vardır. Üstelik Paşa, Anadolu'ya silah temin etmek için İtalya ve Almanya'ya gittiğini de yazmaktadır (Karabekir, 2015: 45-46). Benzer şekilde Halil Paşa da Anadolu Hükümeti ile koordineli çalışmaya devam etmektedir. 8 Eylül 1920'de 11. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği telgrafta Halil Paşa, Rusya'da kalan savaş esirlerinin Anadolu'ya getirilmesi ve bunlarla birlikte de silah ve mühimmat göndermesi için yaptığı çalışmalardan bahsetmektedir (Karabekir, 2015: 247-248). Enver Paşa'ya cevabi mektubunda Kazım Karabekir, Kafkasya'da kalan esirlerin bir kısmının serbest kalması için çaba harcamasını isterken genel durumun kötülüğünden bahsetmekte ve silah konusunda yardım istemektedir. Ancak daha hayati bir konu Karabekir'in mektubunda dile getirilmektedir: Şark yolunun açık kalması. Bunun için de Ruslarla görüşmesini ve onların karışmamalarını rica etmektedir Karabekir Paşa. Rusların korkusunu bertaraf etmek içinse Azerbaycan ile Anadolu'nun birleşmeyeceğine dair her türlü teminatı verebileceğini belirtmektedir Enver Paşa'ya, Karabekir mektubunda (Karabekir, 2015: 46-47). Enver Paşa, Karabekir'e gönderdiği cevabındaysa Rusların Polonyalılarla bir sulh yapacağını öngördüğünü, dolayısıyla İlkbaharda hazırlanacak gönüllü süvari birliğinin önünde bir engel kalmadığını düşündüğünü, orduya Almanya ve İtalya'da silah satın alınması için kredi açtırmaya muvaffak olduğunu ancak Ruslardan büyük bir maddi yardım alınmasının mümkün olmadığını yazmaktadır (Karabekir, 2015: 47-48). Sadece bu mektuplar bile Enver Paşa'nın Anadolu ile ilişkilerinin tahmin edilenin üstünde olduğunu, kendisini Anadolu adına plan ve

program yapmaya yetkili gördüğünü ve bunun Karabekir tarafından da onaylandığını göstermektedir.

Bu arada, İttihatçıların ne tür bir yol izleyeceklerine dair kendi aralarındaki yazışmalar da devam etmektedir. Çoğu zaman genel durum hakkında bilgiler içeren bu mektupların ilginç olanlarından birisi Kuşçubaşı Hacı Sami tarafından Enver Paşa'ya gönderilen 1 Ekim 1920 tarihli mektuptur. Hacı Sami yaptığı değerlendirmede İttihatçıların kafa karışıklığını da ortaya koymaktadır. İzmit bölgesinde bulunan Şükrü Bey'in davetine henüz icabet etmeyen Enver Paşa'nın Afganistan'a gitme fikrinde olduğunu düşünmektedir Kuşçubaşı. Afganistan'da bulunan Cemal Paşa'nın da Enver Paşa'nın Buhara ve Taşkent'te kendisine katılmasını istediğini yazan Sami Bey'e göre, Bekir Sami'den atıfla Mustafa Kemal'in kendilerinin Anadolu'ya gelmelerini istememektedir. Saf dışı kalmamak için Anadolu ile mutlaka anlaşılması gerektiğini düşünen Sami Bey, Rusların güveninin kazanılması halinde, Enver Paşa'dan tüm İslam ülkelerindeki askeri yapılanmanın başına geçmesini istemekte, diğer önemli komutanları da cephelere atmasını tavsiye etmektedir. İngilizlere karşı verilecek ciddi bir mücadelede hem Rusların hem de Anadolu'dakilerin desteğinin alınacağını da düşünmektedir (Yamauchi, 1995: 108-109). Burada kazanılacak başarılar neticesinde Enver Paşa ve beraberindekiler Anadolu dahil tüm İslam memleketlerine hâkim olup büyük düşlerini de gerçekleştirebileceklerdir. Mektuba göre, bir diğer ilginç hususa, Yenibahçeli Şükrü Bey'in kendisini İzmit'e davetini Enver Paşa kabul etmemiştir. Ziya Bey'in 13 Ekim'de Moskova'dan Enver Paşa'ya gönderdiği mektup da yapılan planı göstermesi açısından önemlidir. İslam İhtilaller Cemiyeti İttihadı'nın başında Mümessil-i Umumi ve Başkomutan olarak Enver Paşa'nın bulunacağını söyleyen Ziya Bey, muhtariyet verilen üç merkezin başında da Anadolu'yu temsilen Mustafa Kemal'in, Kaşgar'ı temsilen Hacı Sami Bey ve Halil Paşa'nın, Afganistan'ı temsilen de Cemal Paşa'nın bulunacağını yazmaktadır (Yamauchi, 1995: 113). Ancak bu durumdan Mustafa Kemal'in veya Afgan Emirinin henüz haberi yoktur.

Kendi aralarındaki umut verici yazışmalarına ve hatta Mustafa Kemal'in dahi kendilerine bağlanacağına olan yüksek özgüvenlerine rağmen İttihatçıların Anadolu'daki durumları çok da parlak değildir. 17 Ekim'de Trabzon'daki durum hakkında bir mektup gönderen Enver Paşa'nın eski yaveri ve Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinden Şahin Bey, parasızlıktan şikayet edip teşkilatı henüz kuramadıklarından yakınmaktadır. Trabzon civarında oldukça güçlü olduklarını belirten Şahin Bey yine de Kazım Karabekir'in yeteri desteği vermediğinden dem vurmaktadır. Enver Paşa'nın emirlerini Ankara'daki Eşref, Eyüp Sabri vesaire kişilere yazdığını da belirten Şahin Bey'in mektubundan İttihat ve Terakki'nin Trabzon harici yerlerde pek de güçlü olmadığı anlaşılmaktadır (Gürsoy, 2007: 25; Yamauchi, 1995:

116). Kardeşi Kâmil Bey'e yolladığı 25 Ekim 1920 tarihli mektubunda da yaptığı çalışmalara değinen Enver Paşa, Ruslarla İslam alemini İngilizler aleyhine yönlendirmek için çalışma konusunda mutabık kaldıklarını, bunun için İslam İttihadı'nı kurduğunu ve merkezin de Moskova olacağını yazmaktadır. Ayrıca, Ruslardan Türkiye için bir milyon altın ve bir milyon lira ile birlikte on bin tüfek ve ikişer bin cephane temin ettiğini ve bunların Anadolu'ya vardığını da ilave etmektedir. Gelecekte oldukça umutlu olduğunu da belirtmektedir Paşa (İnan, 1997: 112; Yamauchi, 1995: 117).

6.5. Berlin Günleri

Enver Paşa, Ekim 1920 başında Moskova, Petrograd, Reval yoluyla Budapeşte'ye dönmüştür. Yamauchi yolculuğun başlangıç tarihini 1 Ekim olarak vermektedir. 23 Ekim'de Budapeşte'ye ulaşan Enver Paşa peşi sıra ailesiyle buluşmak için Viyana'ya geçip 1921 Ocak başına kadar ailesiyle birlikte İtalya, İsviçre ve Avusturya'da tatil yapmıştır (Yamauchi, 1995: 42-46). Bardakçı ise Paşa'nın önce Berlin'e gittiğini, burada sürgündeki İttihatçılarla ve Almanlarla temaslarda bulunduktan sonra tatile çıktığını yazmaktadır ki bu daha akla yakın görünmektedir (Bardakçı, 2015: 211). Yazışmalar tatilde de devam etmiş ve Ocak başında Roma'da yapılacak İttihatçı buluşmasının altyapısı oluşturulmuştur. Cavid Bey'in günlüklerinde oldukça detaylı anlattığı bu buluşmaya ilişkin herhangi bir bilgi Murat Bardakçı'nın veya dönemle ilgili hatıralarda yer almamaktadır.

Bu dönem için, Cebesoy hatıralarında, Enver Paşa ile Talat Paşa'nın arasında oluşan ve giderek derinleşen bir ihtilaftan bahsetmektedir. Enver Paşa'nın Moskova'da bulunduğu sırada pek çok meselede Ruslarla anlaşmış ve faaliyete başladığını yazan Cebesoy, Paşa'nın bunların hiçbirinden ne Talat Paşa'ya ne Cemal Paşa'ya ne de diğer İttihatçılara bahsetmediğini yazmaktadır. Ruslar tarafından "Ali Bey Misyonu" olarak tanınan ve pek çok ayrıcalığa sahip bulunan Enver Paşa ve ekibinin Ruslarla çok fazla yakınlaşmasını doğru bulmayan Talat Paşa, Enver'in Anadolu'da bir fırka kurma girişimine de karşı çıkmış ve bu da aralarındaki soğukluğun daha da artmasına neden olmuştur (Cebesoy, 2017: 209).

Halil Paşa'ya gönderdiği 4 Kasım 1920 tarihini taşıyan mektubunda Enver Paşa, Moskova'da yapmayı planladığı işlerin bir özetini yapmaktadır. Buna göre Paşa, ilk kez telaffuz ettiği üzere, eski Osmanlı toprakları üzerinde bir "konfederasyon" teşkil etmeyi düşünmektedir. Bu planın son Avrupa seyahati sırasında olgunlaştığını söylemek yanlış olmaz çünkü daha önce buna benzer bir isteği mektuplarında görülmemektedir. Üstelik bunu Emir Faysal ve benzeri zatlarla da görüşüp hemfikir olduklarını da eklemektedir Enver Paşa. Lakin bunu gerçekleştirmek için kendisinin çalışması gerektiğini çünkü İngilizlerin izin vermemesi

nedeniyle ne Ankara ne de İstanbul Hükümetlerinin buna olumlu bakacaklarını düşünmektedir. Bu nedenle, ikna edebilirse Ruslardan alacağı yardımla sadece Müslümanların oluşturacağı süvari birliklerle Anadolu'ya girmeye çalışacak; Ruslar izin vermezse de kendi emrinde çalışacak arkadaşlarının arasına katılarak ülkeye geri dönecektir. Ruslarla gerekli görüşmeleri yapmak için de Halil Paşa'yı görevlendirmekte ve Paşa'nın Troçki, Skalenski, Çiçerin ve Karahan ile detaylıca görüştüğünden sonra sonucu kendisine şifreli olarak bildirmesini istemektedir (Karabekir, 2015: 243-244; Karaman, 2002: 79; Cebesoy, 2017: 209-210). Yazılanlardan Enver Paşa'nın tek başına, en azından Talat ve Cemal Paşalar olmadan; hareket ettiğini, planın başarısında Rusların belirleyici olduğunu, onlar izin vermezse atılacak alternatif adımın nasıl olacağı konusunda kendisinin de pek emin olmadığını çıkarabiliriz. Sanki ikinci kısım alternatifsiz görünmemek için yazılmış gibidir. Anadolu'da Mustafa Kemal'in tam hakimiyeti henüz yokken neden direkt olarak yurda dönmediğine ilişkin bir bilgi ise mevcut değildir.

Bu esnada, Anadolu'nun Enver Paşa'yı yakından takip ettiği, onun ve arkadaşlarının herhangi bir emrivakiyle Anadolu'ya girmesini istemediği ve bunu da çeşitli vesilelerle Enver Paşa'ya ilettiği görülmektedir. Mesela eski İttihatçılardan ve Paşa'nın yakınında da bulunmuş olan Ankara Hükümeti'nin Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, 5 Kasım tarihli mektubunda, Enver Paşa'nın Anadolu haricinde İslam alemi için çalışmasını istediklerini ve bu durumda kendisine her türlü desteği vereceklerini belirtmektedir (Yamauchi, 1995: 119). Anlaşıldığı kadarıyla bir taraftan Yunanlılarla uğraşan Mustafa Kemal, Enver Paşa ile de karşı karşıya gelmek istememektedir. Bunun için de pragmatik davranıp arayı bozmadan aracılar vasıtasıyla Paşa'yı ikna etme çabasına girmektedir. Bu arada, Enver Paşa'nın bazı mebuslarla mektuplaşmaları da Yamauchi'nin kitabında yer almaktadır. Mesela, Kozan Mebusu Doktor Fikret Bey, 16 Kasım 1920 tarihli mektubunda Enver Paşa'ya selam ve hürmetlerini sunduktan sonra Paşa'nın yurtdışında, kendilerininse yurtiçinde çalıştıklarını belirterek başarılı olmaları için Allah'tan muvaffakiyetler dilediklerini ilave etmektedir (Yamauchi, 1995: 121). Enver Paşa da kendisine müttefikler aramaktadır.

Roma görüşmeleri için hazırlıklar yapılırken Enver Paşa da Anadolu'da olup bitenleri çok yakından takip etmektedir. 5 Aralık 1920 tarihinde Halil Paşa ve Sami Bey'e yolladığı mektupta İzzet Paşa, Salih Paşa ve Kemal Beylerden mürettep bir heyetin Ankara'ya, anlaşma yapmak için gittiğinden, İtalyanlar ve Fransızların Sevr'i yumuşatmak istediklerinden ama İngilizlerin bunun için ayak sürüdüğünden bahsetmektedir. Ayrıca, silah bulmak umuduyla geldiği Avrupa'dan eli boş döndüğünü, Moskova'ya gidip Anadolu'ya girmek için çalışmalarda bulunacağını yazmaktadır Halil Paşa'ya. Amacı Rusları ikna ederek sadece Müslümanlardan

oluşacak bir askeri kuvvet sağlayıp bunlarla Anadolu'ya girmek ve Yunanlılara karşı savaşmaktır. Bu arada, Anadolu'da bir teşkilat kurmak için de Şükrü, Eşref ve Nail Beylere güvendiğini de mektubunda belirtmektedir Enver Paşa (Karabekir, 2015: 232; Karaman, 2002: 80-81; Cebesoy, 2017: 211). Enver Paşa'nın mektubunda belirttiği olayın detayları Tevfik Paşa'nın hayatını kaleme alan Nurten Çetin'in kitabında detaylıca anlatılmaktadır. 20 Ekim 1920'de kurulan yeni Osmanlı Hükümeti İtilaf Devletleri'nin de yönlendirmesiyle önceki yönetimde Damat Ferit tarafından uygulanan Ankara Hükümeti karşıtı eylemlere son vermiş ve iki Hükümet arasında bir uzlaşma sağlamak için çalışacağını ilan etmiştir. Bu bağlamda kurulan heyet, Ankara'dan gelen heyet ile Bilecik'te görüşmek üzere yola çıkmıştır. İstanbul Heyeti'nin başkanlığını Dahiliye Nazırı Ahmet İzzet Paşa yaparken heyette Bahriye Nazırı Salih Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım Bey, Hukuk Müşaviri Münir Bey, Bern Sefiri Cevad Bey ve Darülfünun öğretmenlerinden Fatin Efendi yer almıştır (Çetin, 2015: 406-407). Enver Paşa'nın mektubunda bahsedilen Kemal Bey listede olmayıp Kazım Bey ile karıştırılma ihtimalini düşünmek gerekir. Yine de detaylara bu kadar vakıf olması Enver Paşa'nın bilgilere hızlıca ulaştığını göstermektedir.

Bilecik'teki görüşmeye Ankara Hükümeti adına ise Atatürk'ün yanı sıra Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü, İktisat Vekili Mahmud Esat Bey, Kılıç Ali Bey ve Celal (Bayar) Bey katılmışlardır. Ancak görüşmeler İstanbul Heyeti'nin umduğu kadar yumuşak geçmemiş, genel hatlarıyla işgal kuvvetleri hakkında bilgiler veren ve İngilizlerin Samsun'a asker çıkarmasını beklediğini söyleyip birlikte çalışma arzusunu dile getiren İzzet Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa sert çıkmış, işgale karşı gelmede azimli olduklarını belirterek İstanbul Hükümeti ile birleşme gibi bir seçeneğin masada olmadığını belirtmiştir. Hatta, İstanbul Hükümeti'nin feshedilerek Anadolu Hükümeti'nin Padişah tarafından tek resmi Hükümet olarak tanınmasını istemiştir. Sonrasında da İstanbul'da yapılabilecek bir şey olmadığını, heyetin misafirleri olduğunu ve sonraki görüşmelerin Ankara'da yapılacağını belirterek toplantıyı sonlandırmıştır. Yapılan bu emrivakiyle heyet Ankara'ya gitmek zorunda kalmış ve İstanbul'a döndükleri 19 Mart 1921'e kadar orada zorunlu misafir olarak tutulmuşlardır (Çetin, 2015: 408-415). Bu süre zarfında, Ankara Hükümeti İzzet Paşa ve Salih Paşa'nın Anadolu Hareketi'ne katıldıklarını duyurmuş, bununla Anadolu'daki moral motivasyonun artırılması amaçlanmış, İstanbul Hükümeti'nin onlarla teması engellenmiş ancak herhangi bir kötü muamelede de bulunulmamıştır. Bu süre içerisinde gerek İzzet Paşa gerekse de Salih Paşa yapılan tüm ısrarlara rağmen Anadolu Hareketi'ne katılmak istememişlerdir. Neticede 7 Mart'ta, döner dönmez Hükümet'ten istifa edeceklerini yazılı olarak beyan etmeleri üzerine dönüşlerine izin verilmiş, 19 Mart'ta İstanbul'a varan her iki Paşa, Londra Konferansı'nda bulunan Sadrazam Tevfik Paşa'nın yurda

dönüşünden sonra istifa etmişlerdir (Çetin, 2015: 410-415). Bu süreç İzzet Paşa ile Halide Edip'in anılarında da yer almakta olup daha önceki bölümlerde onların ağzından da aktarılmıştır.

İttihatçıların yurtdışında yaptıkları en önemli toplantı serisi Ocak 1921'de Roma'da yapılan gayri resmi toplantılardır. Cavid Bey, Enver Paşa ve Talat Paşa'nın 6 Ocak'ta Roma'ya geldiklerini, 15 Ocak'a kadar hazırlıkların yapıldığını ve bu tarihten itibaren de toplantıların başladığını yazmaktadır. Avrupa'daki İttihatçıların önemli bir kısmının katıldığı bu toplantıların gündemleri sırasıyla Anadolu'daki son durum, Anadolu ve Bolşevizm ilişkileri, İtalya ve Fransa ile olan ilişkiler, İngiltere ile olan ilişkiler; İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin birleştirilmesi ve kamuoyuna yapılacak açıklamalardır (Cavid, 2000b: 95-101). Bu toplantılar esnasında Anadolu'ya gitme fikri de gündeme gelmiş ancak Ankara'nın onayı alınmadan dönmenin doğru olmadığına kani olunmuştur. Aynı esnada, Halil Paşa da Ruslarla, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesine destek vermeleri için görüşmeler yapmaktadır. Amaç, Paşa'nın Rus askeri ve maddi yardımıyla Müslüman askerlerden oluşacak Kafkas süvari birlikleriyle Anadolu'ya geçmesidir. Yapılan plana göre Anadolu'nun bu çok zor zamanlarında Enver Paşa bir kurtarıcı olarak ülkeye girecek ve önce Yunanlıları, sonra da İngilizleri alaşağı edecektir. Sami Sabit Bey hatıralarında Halil Paşa'nın yazdığı bir mektuba atıfta bulunarak, Halil Paşa'nın Karahan'a, Anadolu'ya girilmesine destek olunması halinde Mustafa Kemal'in Enver'in altında çalışmaya alışkın olduğundan ikilik çıkarmadan görevi Enver Paşa'ya bırakacağını söylediğini yazmaktadır (Karaman, 2002: 81-82; Cebesoy, 2017: 212). Her ne kadar İttihatçılar Anadolu'yu yakından takip etseler de bu tür bir söylemin, Mustafa Kemal'in her geçen gün daha da artan ve Anadolu tarafından kabul edilen liderlik vasfını ve Kazım Karabekir ile Ali Fuat Paşaların pozisyonlarını oldukça hafife aldığı aşikardır.

Halil Paşa anılarında Orta Asya'da İngilizlere karşı savaşmak üzere ihtilal birlikleri kurduğu sırada Enver Paşa'dan gelen bir emirle Moskova'ya döndüğünü ve Enver Paşa'nın mektubunu aldığını yazmaktadır. Enver Paşa, Halil Paşa'dan Ruslar ile görüşmesini ve Anadolu'ya geçip Yunanlılara karşı savaşmak için Azerbaycan, Dağıstan, Başkırdestan, Kazakistan, Türkmenistan, Türkistan gibi Türklerin yoğun yaşadığı yerlerden oluşturulacak bir süvari ordusunun emrine verilmesini istemektedir. Böylece Yunanlılar bozguna uğratılacak, İngilizler mağlubiyeti kabul edip Anadolu'dan çekilmek zorunda kalacaklar ve Rusların desteklediği Milli Mücadele galip gelecektir (Halil, 1972: 350). Cafer Tali Bey de benzer bir konuda Karahan ile görüşmüştür. Ruslara, Vrangel'den sonra kendilerine mühimmat yardımı yapılacağı konusunda verilen sözü hatırlattığını ve bunu Kırım üzerinden İnebolu'ya aktarmak istediklerini belirten Cafer Tali Bey'e, Karahan yine sadece umut vaat etmiş ve konuyu sonraya

ertelemiştir (Yamauchi, 1995: 131). Sonunda, bir süredir Enver Paşa ile Halil Paşa arasında konuşulduğu görülen düşünce ve Cafer Tali Bey'in bahsettiği istek Karahan tarafından 11 Ocak 1921'de reddedilmiştir. Daha doğrusu reddedilen Enver'in Anadolu'ya geçmek için istediği askeri birliklerdir. Ama görüşme esnasında Ruslar, Enver'in Anadolu'ya geçmesi fikrine, her ne kadar Türkiye'nin iç işi olarak görseler de çıkacak ikiliğin İngilizlerin işine yaraması nedeniyle karşı olduklarını da iletmişlerdir (Bardakçı, 2015: 230). Halil Paşa'ya göre ise mektup Moskova Büyükelçiliği tarafından ele geçirilmiş ve Ankara Hükümeti, Ruslara baskı yaparak Enver Paşa ile bir anlaşma yapmalarının önüne geçmiştir (Halil: 1972: 351). Ancak her hâlükârda Rusların durumu Enver ve Halil Paşalardan daha farklı, hatta daha iyi, okudukları görülmektedir.

Karabekir'in kitabında tüm metni verilen 12 Ocak 1921 tarihli mektupta Halil Paşa, Karahan ile yaptığı görüşmenin neticelerini Enver Paşa'ya bildirmektedir. Buna göre, Karahan, Müslümanlardan oluşan bir birliğin Enver Paşa'nın emrine verilmeyeceğini, Enver Paşa'nın gelmesi için Türkiye'nin tepkisini çekecek "resmi" bir davetin çıkarılmayacağını ama Paşa'nın Türkiye'den gelecek heyet ile kendileri arasındaki görüşmelerde hazır bulunmasının istendiğini söylemektedir. Üstelik Ruslar, Enver Paşa'nın, İngilizlerle barış görüşmeleri sonuçlanana kadar, Anadolu'ya gitmesini de istememektedir. Eğer Mustafa Kemal Hükümeti, Rusların da uygun bulunduğu bir anlaşma imzalarsa Enver Paşa'nın Anadolu'ya gitmesine gerek kalmayacaktır. Yok yapamazsa, Ruslar, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçip yönetime el koyması için her türlü yardımı yapacaktır ve bunun için de Moskova'da, bir anlamda ellerinin altında, bulunması elzemdir. Halil Paşa ise Hindistan'a gidip orada İngilizler aleyhine çalışmak istediğini yazmaktadır Enver Paşa'ya. Ancak, eğer direkt olarak Anadolu'ya gidilmek istenirse, o şıkkın da mevcut olduğunu belirtmekte ve nihai kararı Enver Paşa'ya bırakmaktadır (Karabekir, 2015: 263-264; Karaman, 2002: 85-90; Cebesoy, 2017: 213-216). Yani kısacası Ruslar tarih boyunca pek çok devletin yaptığı gibi iki alternatifi de elinde tutmak istemiş, başarısız olduğunu görene kadar Mustafa Kemal Paşa'ya destek çıkmaya, başarısız olduğunu gördükleri anda da tüm güçleriyle Enver Paşa'ya arka çıkmaya karar vermişlerdir. Her iki Paşa açısından da kendi kişisel tarihlerini değiştiren karar belki de budur.

16 Ocak tarihli mektubunda Halil Paşa bu durumu daha da perçinleyerek Karahan'ın maddi yardımda bulunma konusunda söz verdiğini belirtmektedir. Ayrıca, Şükrü Bey (muhtemelen Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey) ve Sami Bey'den gelen mektuplardan da bahseden Halil Paşa'nın Şükrü Bey'in bahsettiği teşkilatın derecesinden haberdar olmaması da ilginçtir. Görüldüğü kadarıyla, Anadolu'da bir teşkilatlanma çalışması bulunmasına rağmen Halil Paşa gibi üst konumda bulunan bir İttihatçının dahi bundan yeterli düzeyde haberi yoktur

(Karaman, 2002: 107-108; Cebesoy, 2017: 217). Sami Sabit Bey ise hatıralarında Enver Paşa'nın Halil Paşa'ya gönderdiği ve ele geçirilen 28 Ocak 1921 tarihli mektubunda "İstanbul'daki teşkilatlanmanın tamamlandığını, kendisinin İslam İhtilal Cemiyeti'nin başına geçip Anadolu'ya hareket için müsait bir zaman kolladığını" yazdığını belirtmektedir. Sami Sabit Bey o tarihlerde İstanbul'da bulunduğunu ve herkesin ağzında Enver'e bağlı bir "Yeşil Ordu" efsanesinin dolaştığını ancak çok araştırmasına rağmen detaylara vakıf olamadığını yazmaktadır (Karaman, 2002: 24). Bununla birlikte İttihad-ı İslam Cemiyeti Başkomutanı Enver Paşa'ya 6 Ocak 1921 tarihinde İstanbul'dan gönderilen bir mektupta Cemiyet'in İstanbul Merkezi'nin kurulduğu ve Reislığe Uygur'un, Sandık Eminliğine Balı'nın, katipliğe ise Subutay'ın getirildiği belirtilmektedir. Anadolu ile iletişimin sağlanmaya çalışıldığı da dile getirilen mektupta ayrıca biri merkez ve yirmisi şube adına olmak üzere resmi mühürlerin hazırlanarak gönderilmesi talep edilmektedir (Yamauchi, 1995: 133). Gerçek isimlerin yer almadığı görülen bu mektup İstanbul'daki yapılanmayı göstermesi açısından önemlidir. Ancak zamanın İttihatçılar için oldukça geç olduğu da es geçilmemelidir. Anadolu'da Yunanlılarla çatışmalar başlamış ve düzenli bir ordu artık kurulmuştur.

İstanbul merkezine Enver Paşa ve Ziya Bey tarafından gönderilen 25 Ocak 1921 tarihli mektup ise teşkilatın yapılanmasına dair geniş bir perspektif sunmakta ve geleceğe ilişkin öngörülerde bulunmaktadır. Merkez-i Umumi azalarının ilan edildiği (Reis: Enver Paşa – Katip Ziya Bey – Veznedar: İbrahim Tali Bey – Üyeler: Halil Paşa – Sami Bey – Azmir Bey ve Seyfi Bey) bu mektupta Talat Bey sert bir şekilde eleştirilmekte ve Cemiyet'e hâkim olmasını engellemek için çalışılması gerektiği dile getirilmektedir. Mustafa Kemal ile de görüşüldüğü belirtilen bu yazıda Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İttihatçı olduğu ancak gizlenmesi için kendisiyle görüşülmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, Meclis'te çoğunluğu elinde bulunduran Kör Ali İhsan Grubu'nun Talat Paşa'ya yakın olduğundan bahisle bunlara karşı önlemler alınması istenmektedir. Cemiyet üzerinde var olan rekabeti ve Enver Paşa ile Talat Paşa arasındaki çatışmayı göstermesi açısından bu mektup önemlidir. Ayrıca, Almanya'dan ve Rusya'dan temin edilecek silah ve cephanelerle birlikte kendilerinin de Anadolu'ya geçme niyetinde oldukları da açıkça vurgulanmaktadır (Yamauchi, 1995: 136-137). Halil Paşa'ya yolladığı 28 Ocak 1921 tarihli mektubunda ise Enver Paşa, İstanbul ve Anadolu ile de görüştüğünü ve şimdilik en doğru yolun Moskova'ya gitmek olarak görüldüğünü yazmaktadır. Bu kararı almasında yurtiçindeki hazırlıkların veya desteğin istediği boyutta olmamasının ciddi bir etkisinin olduğu düşünülebilir. Mektupta iki önemli söylemi daha bulunmaktadır Enver Paşa'nın. İlk olarak, bundan sonra Talat Paşa ile çalışmayı düşünmemektedir. İkinci olarak, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadını artık eline almıştır (Karaman, 2002: 90-91). Bu mektup

Cebesoy'un anılarında da yer almaktadır. Mektubunda Moskova'ya gelmeye karar verdiğini ileten Enver Paşa, şimdi Talat Paşa ile teşriki mesaiye devam etse de artık başkaları için çalışmak yerine idareyi üstüne almaya karar verdiğini, bu nedenle de İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadını elinde tuttuğunu belirtmektedir. Ayrıca, Şükrü Bey'e yazarak memlekete hâkim olabilecek bir parti teşkilatını kurma çalışmalarına başlamasını istediğini de eklemektedir. Üstelik Enver Paşa, eski klik olarak adlandırdığı İttihatçılarla çalışmak yerine Mustafa Kemal ile çalışmayı yeğleyeceğini de vurgulamaktadır. Ancak şimdilik sadece hazırlık safhasında olduğunu da ifade eden Enver Paşa, memleketin içinde bulunduğu koşullar altında bir savaş ilan etmeyi düşünmediğini de özellikle vurgulamaktadır (Cebesoy, 2017: 219). Bu mektup, birtakım hazırlıkların olduğunu ortaya koymakla birlikte henüz büyük çaplı bir teşkilatlanmanın veya birlikteliğin sağlanamadığını da göstermektedir. Enver Paşa ve ekibi için henüz her şey nüvedir. 16 Ocak ve 28 Ocak tarihli mektuplar Hikmet Bayur tarafından da işlenmiştir. Bayur'a göre yapılacak anlaşmayı kendi lehlerine çevirmek ve bunun için de Mustafa Kemal'i sıkıştırma yollarını arayan Ruslar, Enver Paşa'yı bir tehdit ögesi olarak ellerinde tutmak ve yeri geldiğinde kullanmak istemişlerdir. Bunun için Karahan 500.000 markı, istenildiği şekilde kullanmak üzere, Enver Paşa'nın emrine vermiş ve Paşa da bu paranın bir kısmını saklamanın, bir kısmını da İstanbul ve Berlin merkezlerinin kullanımına vermenin doğru olacağını düşünmüştür (Aydemir, 2017c: 526-527).

Tüm bu yazışmalara ve bilgilere rağmen Enver Paşa yine de Moskova'ya gitmeye karar vermiştir. Normal şartlarda her şey bu kadar açıkken Enver Paşa'nın Rusya'ya gitmemesi kendi kişiliğine daha uygun düşmektedir. Fakat olayların gidişatından bu cevabı kabullenmeyen Enver Paşa'nın son bir umut Moskova'ya gidip bir kez de kendisi direkt olarak Rus liderlerle görüşmek ve onları ikna etmek istediği düşünülebilir. Bu esnada, Halil Paşa Moskova'dan gönderdiği bir başka mektupta Sevr'i yumuşatmak için yapılacak Londra Görüşmeleri esnasında Anadolu'ya gitme teşebbüsünün İtilaf Devletleri'ni kızdıracığını, bu nedenle görüşmeler sonuçlanana kadar Paşa'nın harekete geçmesine taraftar olmadığını belirtmektedir (Karabekir, 2015: 233). Halil Paşa, bu tarihten sonra da çeşitli vesilelerle Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesine karşı çıkacaktır. Halil Paşa, anılarında, Enver Paşa'nın Moskova'ya gelmesinin durumu düzeltmediğini, bilakis Rusların kontrol altında tutamayacaklarını anladıkları bu genç generalle başlarının belada olduğunu anlamaya başladıklarını yazmaktadır (Halil, 1972: 351).

Yeri gelmişken vurgulamak gerekirse, İslam İttihadı, İttihatçıların yurtdışındaki en önemli yapılanması olmakla birlikte tek değildir. Zafer Toprak, İttihatçıların yurtdışındaki yapılanmalarının üç ülkede kurulan üç örgüt altında incelenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Buna göre, yurtdışına çıkan İttihatçılar Roma'da Şark Mazlum Halkları İttihadı, Berlin'de Şark Kulübü, Moskova'da ise İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı adı altında örgütlenmişlerdir. Toprak'a göre bu örgütlerin kuruluşlarında Bolşeviklerin ciddi katkıları hatta yönlendirmeleri vardır ve örgütler Üçüncü Enternasyonal çizgisinde faaliyet göstermişlerdir (Toprak, 1997: 7). Şark Kulübü'nün yerini ilerleyen dönemde İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı almış ve İttihad, İttihat ve Terakki'nin 1907'deki yapısına benzer şekilde iki merkezde örgütlenmiştir. İttihad'ın merkez komitesi üyelerini Enver Paşa, Talat Paşa, İbrahim Tali Bey, Ziya Bey, Sami Bey, Halil Paşa, Azmi Bey ve Seyfi Bey olarak saymaktadır Zafer Toprak. Talat Paşa Berlin Şubesi'nin, Enver Paşa Moskova Şubesi'nin başındadır. Şekip Arslan Bey Suriye'yi, Dr. Fuad Bey Mısır'ı, Bereketullah Efendi ve Cemal Paşa Hindistan'ı, Mehmed Başhampa Bey Kuzey Afrika'yı, Küçük Talat Bey ile Nail Bey ise Anadolu'yu temsil etmişlerdir. Roma'daki Şark Mazlum Halkları İttihadı'nın Başkanı Mısırlı Abdülhamid Said Bey de örgütte temsil edilmiştir (Toprak, 1997: 11). Yapılanmada kişiler hatta temsil ettikleri yerler bile lağvedilen Teşkilat-ı Mahsusa ile neredeyse birebir aynıdır. İngiliz kaynaklarına atıfta bulunan Toprak, İttihad'ın Anadolu Hareketi (muhtemelen Kuvvacılar), İttihatçılar, Mısırlı milliyetçiler, Afgan Yurtseverleri Ligi, Hint milliyetçileri, Kafkasyalılar, Dağıstanlılar Birliği, Çerkezler, Rusya Müslümanlar Kongresi ve İran Milliyetçileri Ligi gibi yerli, İslami ve milli birlikleri bünyesinde barındırdığını belirtmektedir. Üstelik İttihad'ın Anadolu, İran, Kafkasya, Türkistan, Afganistan ve Hindistan'a bakan Şark Heyet-i Merkeziyesi Anadolu'da Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında örgütlenmiş bulunmaktadır. Hatta Erzurum Kongresi de İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı tarafından organize edilmiştir (Toprak, 1997: 10). İttihad'ın 1919 ortasında örgütlenmesini bu isimle veya başka bir isimle tamamlamadığı düşünülürse kastedilenin kongreyi düzenlemeye ön ayak olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin zamanla İttihad'ın Şark Heyet-i Merkeziyesi görevini de üstlenmesi olduğu daha olasıdır. Bununla birlikte pek çok Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin İttihatçılar tarafından kurulduğu da unutulmamalıdır.

10 Şubat tarihini taşıyan mektubunda ise Halil Paşa, Anadolu Hükümeti'nin Londra Konferansı'na davet edildiğini, bu dönemde ortaya çıkılırsa Antanta'yı korkutabileceğini, dolayısıyla Anadolu'ya gidişi bir müddet erteleme için daha doğru olacağını yazmaktadır. Halil Paşa, Londra Konferansı kötü neticelenmezse Enver Paşa'nın Anadolu'ya gidişine taraftar olmadığını da ilave etmektedir (Cebesoy, 2017: 220). Anadolu'ya girme konusunda istekli olan Enver Paşa'yı Talat Paşa'nın ve İtilaf Devletleri'nin olası tepkilerinin alıkoymuş olduğu görünmektedir. Kitabında bu mektubu alıntılaman Cemal Kutay da Paşa'nın Anadolu'ya geçme konusunu daha önce Halil Paşa ile görüşüp kararlaştırdıklarını ancak Londra Konferansı'na olumsuz etki etmemesi için Halil Paşa'nın bu uyarı mektubunu yazdığını belirtmektedir. Fakat

Kutay ilerleyen paragraflarda daha farklı bir yorumda bulunarak Enver Paşa'nın asıl hedefinin Orta Asya olduğunu ve bunu da Rusları kuşkulandırmadan yapabilmek için onlarla anlaşmış gibi görüldüğünü ifade etmektedir (Kutay, 2004: 46).

6.6. Moskova'da Uzun Bir Bekleyiş

Ailesiyle vedalaşıp 18 Şubat'ta Berlin'den ayrılan Enver Paşa, Riga üzerinden trenle 20 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşmıştır (Bardakçı, 2015: 230; Yamauchi, 1995: 46; İnan, 1997: 77). Tam o günlerde Enver Paşa'nın fikirlerinden habersiz görünen Talat Paşa Anadolu Hükümeti'nin de bilgisi dahilinde İngilizlerle görüşürken (Cavid: 2000b: 110), Cavid Bey de Londra Konferansı için İtalya'da bulunan Türk Heyeti'ne tavsiyelerde bulunmaktadır (Cavid, 2000b: 118). Devam eden günlerde gerçekleşen Londra Konferansı'nda ise esir değişim anlaşmaları dışında çok fazla bir ilerleme sağlanamamıştır.

Anadolu Hükümeti'nin İngilizlerle olan yakınlaşmasından korkan Rusların gittikçe artan şüpheleri Enver Paşa'nın, Naciye Sultan'a yazdığı mektuplara da sinmiştir. Moskova'ya seyahati sırasında bir vesileyle yanına sokulan Rus yetkilinin ve yolculuk esnasında trende konuştuklarından Anadolu'nun İngilizlerle bir anlaşma yapmasından Rusların oldukça ürkütüklerini çıkarsayan Enver Paşa, kendisinin tüm bunlara rağmen daha farklı düşündüğünü yazmıştır. Bir anlaşma yapılsa bile İngilizlerin buna çok da sadık kalmayacaklarından hareketle Enver Paşa, açtığı İslam İhtilal bayrağı altına tüm Müslümanları toplayarak bağımsızlıkları için İngilizlere karşı savaşıma fikrinin kendisine çok daha hoş geldiğini itiraf etmiştir (Bardakçı, 2016: 52). Enver Paşa'nın bu dönemde yazdığı mektuplarda Anadolu'ya girmeye çalışacağına veya onlara karşı bir harekete girişeceğine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Mesela Naciye Sultan'a yolladığı 21 Şubat tarihli mektubunda Moskova'da Halil Paşa ve Naim Cevad ile görüştüğünü ve özellikle Halil Paşa'nın Anadolu ile birlikte çalışmak fikrinde olduğunu anlatmaktadır. Bunu reddettiğine dair bir beyanı da bulunmamaktadır. Üstelik Moskova'da bulunan Türk heyetinden Ali Fuad Paşa, Rıza Nur, Yusuf Kemal, Tevfik Rüşdü gibilerle de neredeyse gınaşırı görüşmeler yapmakta olduğunu ve hatta ısrarlar üzerine onlardan yüz Rus lirası aldığını da yazmaktadır. Ayrıca, Cemal Paşa'nın yolladığı mektupta çalışmak için kendisini İran'a davet ettiğinden bahsetmekte ve Afgan sefaretindekilerin Afgan halkının kendisi hakkındaki olumlu düşüncelerini anlatmasından da oldukça hoşlanmış olduğunu söylemektedir (Bardakçı, 2016: 55-61).

Bu sırada, 21 Şubat'ta başlayan Londra Konferansı'nda tüm süreci etkileyecek çok önemli bir gelişme yaşanmıştır. Toplantıda İstanbul heyetine Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Ankara heyetine ise Hariciye Nazırı Bekir Sami Bey başkanlık yapmaktadır. 22 Şubat'taki ilk

görüşmede söze başlaması istenen Tefvik Paşa, daha önce Ankara ile anlaşmaya vardıkları gibi, Türkiye'yi temsile yetkili heyetin Ankara Heyeti olduğunu belirterek sözü onlara bırakmıştır. Bekir Sami Bey ise İzmir ve Trakya'nın derhal Türklere bırakılıp işgalci güçlerin buralardan çekilmelerini, aksi halde Konferans'a devam etmeyeceklerini dile getirmiştir (Çetin, 2015: 435-445). Yukarıda da belirtildiği üzere, Konferans sonucunda çok fazla bir ilerleme kaydedilemeyeceği de Türkleri iki hükümetle birbirlerine vurdurma projesi suya düşmüş ve Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti'nin de onayıyla uluslararası arenada tüm Türkiye'nin haklarını savunacak tek meşru Hükümet olarak öne çıkmıştır. Burada, İstanbul'un askeri gücünün kalmaması ve tek umudun Anadolu olduğunun en azından Tefvik Paşa tarafından anlaşılmasının çok büyük bir etkisi vardır. Savaşın sonuna kadar Tefvik Paşa'nın İstanbul Hükümeti'nin başında kalması ve sözünü tutma çabaları da Ankara'ya oldukça yardımcı olmuştur. Mesela, Kasım 1920'de yeni kurulan Divan-ı Harp, 23 Nisan 1920'den sonraki tüm kararları temyize açmış ve Kazım Karabekir, Sakallı Nurettin Paşa, Ali Fuat Paşa ile Kazım Paşa gibi Anadolu Hareketi'nin önde gelen şahısları hakkında verilen idam cezalarını kaldırmıştır. 7 Mayıs 1921'de alınan bir başka kararla da Kuva-yi Milliye'ye katıldıkları için mallarına haciz konulan kişilerle ilgili hüküm de kaldırılmıştır. Bunlar sembolik olmakla birlikte taşıdıkları anlam bakımından oldukça önemlidir (Çetin, 2015: 471-474). Bundan sonra tüm ulusun geleceği sadece Ankara Hükümeti'nin avuçlarında olup bu durum Anadolu'da Mustafa Kemal'in elini de rakiplerine karşı oldukça güçlendirmiştir.

26 Şubat'ta Enver Paşa ile görüştüğünü belirten dönemin Moskova Elçisi Ali Fuad Cebesoy, Paşa'nın Rusların yapılacak dostluk anlaşmasında takınacağı tavrı az çok bildiğini ve kendilerine bazı tüyolar verdiğini yazmaktadır. Kafkasya ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyarak kendisine vaat ettiklerini söyleyen Enver Paşa, Azerbaycan Ordusu'nu yeniden yapılandırarak Anadolu'ya yardım etmesi için de Ruslardan söz aldığını belirtmektedir (Cebesoy, 2017: 204-205). Dolayısıyla, bir anlaşma Anadolu Hükümeti'nin, Enver Paşa'nın ve topraklarında Müslümanları barındıran ama bunların İngilizlerle iş birliği yapmasından korkan Rusların işine gelecektir. Oysa Cebesoy, Rusların Enver Paşa'yı kullanmak istediklerini düşünmektedir. Cebesoy'a göre Ruslar oluşturacakları ordunun içine Üçüncü Enternasyonal'e bağlı birlikler ile Türk komünistlerini de sokacaklar ve oluşacak anlaşmazlıklardan da faydalanarak Türkiye'de bir Türk Şuraları Hükümeti kuracaklardır. Bu korku Karabekir'in mektuplarında da ortaya çıkmaktadır. Zaten Mustafa Kemal Paşa da tehlikeyi sezip ona göre cevap vermiştir (Cebesoy, 2017: 206-207). Bu ihtimal zaman zaman İttihatçılarca da dile getirilmiştir. Bu arada, Ziya Bey, Berlin'den 1 Mart 1921'de Enver Paşa'ya gönderdiği mektubunda Avrupa'da yaptığı görüşmeler ve İttihatçıların son durumları hakkında bilgi

verdikten sonra, Anadolu'dan aldığı malumatları da paylaşmaktadır. Fevzi Paşa'nın istifa ettiğini yazan Ziya Bey, Mustafa Kemal'in Bakanlar Kurulu Başkanlığını ve Harbiye Vekilliği'ni açık tuttuğunu, Kazım Karabekir'in ise Enver Paşa'nın Anadolu'da yanlarında olmasını istediğini belirtmektedir. Salim Bey'in aktardığına göre ise Anadolu'daki herkes Enver Paşa'nın ve Talat Paşa'nın gelmesini dört gözle beklemektedirler (Yamauchi, 1995: 153). Ancak durumun İttihatçılar bakımından bu kadar iyi olduğunu gösterir bir bilgi veya belge elimizde mevcut değildir. Bu mektup, daha çok, okuyanı motive etmeye yönelik gibi görünmektedir.

Küçük Talat Bey'in Trabzon'dan yazdığı 2 Mart tarihli mektupsa oradaki durumu anlatması ve İttihatçılar için çalışan bazı kişilere teşekkür edilmesi için mektup yazılmasını istemesi açısından dikkat çekicidir. Mektupta Enver Paşa'nın Trabzon'a gelecek olmasından da bahsedilirken yanında sadece Doktor Nazım'ı getirmesi istenmektedir. Oysa o ana kadar Anadolu'ya girileceğine dair bir hazırlık göze çarpmamaktadır. Üstelik Doktor Nazım da Moskova'da bulunan Enver Paşa'dan uzakta Berlin'de Talat Paşa'nın yanı başındadır ve Enver Paşa'ya da hayli mesafeli durmaktadır. Mektubun bu kadar kati yazılması ortaya çıkmayan bazı belgelerin olduğunu ve bu durumun tartışıldığını da göstermektedir. Bu arada, Almanlardan sonra İtalyanların da işin içinde olduğu anlaşılmakta ve Kahya Yahya'ya gönderilecek mektuplaşmaların Trabzon İtalyan Konsolosu Amedi adıyla gönderilmesi istenmektedir (Yamauchi, 1995: 154-156). Görüldüğü üzere yabancı ülkeler de kendilerine pozisyon almaktadırlar.

4 Mart 1921'de Enver Paşa, Mustafa Kemal'e Moskova'dan bir mektup yazıp Halil Paşa'yı biraz dinlenmek ve kendisiyle görüşmek için Anadolu'ya göndereceğini bildirmektedir. Mektupta düşüncelerini de kısaca anlatan Enver Paşa'ya göre İngilizlere karşı İslam ittifadı sağlanamaz ve diğer müstemlekeler de harekete geçirilemezse Anadolu da bir müddet sonra İngiliz sömürgesi olmaya mahkumdur. Enver Paşa bunun için "İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı genişletmek istemektedir. Bundan sonraki çalışmasının ağırlığını bu amaç oluşturacağı için Moskova'da kalmaya karar verdiğini de belirtmektedir. İtilaf Devletleri, eğer sonunda Rusya ile savaşa tutuşmak zorunda kalınmayacak bir anlaşma önerirlerse hemen yapılmasını da tavsiye etmektedir Enver Paşa. Çünkü ömür boyu savaşmak mümkün değildir. Ama Rusya bir dayanak noktası olarak kalmalı ve küstürülmemelidir. Bu konuda çalışacak bir sol partiye izin verilmesini de isteyen Enver Paşa, İttihad'ın komünist olmayacağını ama komünistlerle iş birliği yapacağını ifade etmektedir (Karabekir, 2015: 106-109). Oldukça dostane yazıldığı görülen mektup birkaç ay içerisinde yaşanacakları da saklar gibidir. Ankara,

ilan edilen İttihadı ve hemen ardından kurulacak fırkayı Anadolu'ya girmenin ilk adımları olarak görecektir ve tüm gücüyle Enver Paşa ile etrafındakilerin dışarıda kalmasına çalışacaktır.

Halil Paşa'nın verem hastalığına tutulduğunu ve doktorların uygun bir yerde üç ay dinlenmesi gerektiğini 25 Şubat'ta Naciye Sultan'a yazan Enver Paşa, kendisinin onu hem dinlenmek hem de arkadaşları kontrol ettirmek için Trabzon'a göndermek istediğini de belirtmektedir (Bardakçı, 2016: 61). Dolayısıyla amaç Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'e yazdığı kadar masum değildir ki Halil Paşa'nın adı bile Ankara'da alarm zillerinin çalmasına neden olmuştur. Ancak öte taraftan, Enver Paşa hala Anadolu'nun Rusya'da görevli bir temsilcisi gibi davranmaya devam etmekte, Ruslarla yapılacak anlaşma için fikirlerini Türk heyetiyle paylaşmakta, anlaşmada düzeltmeler yapmakta, bazı maddelere şiddetle karşı çıkmakta veya son söz sahibiymiş gibi bunları savunmaktadır. Kendisinin anlatımına göre amacı İngilizlere darbe vurmak, Ruslarla Türkleri uzlaştırmak, sınır güvenliğini ve İngilizlere karşı İslam birlikteliğini sağlamaktır (Bardakçı, 2016: 69). Halil Paşa'nın yurda gelmesi sırasında yaşananlar Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın arasındaki sorunu gün yüzüne çıkarmıştır. Cebesoy, yurda gitmek isteyen Halil Paşa'ya önce izin verildiğini ancak sonrasında alınan bazı duyurular üzerine bundan men edildiğini yazmaktadır. Cebesoy'a göre Halil Paşa, Trabzon'a gitmeden önce Lenin ile görüşmüş ve görüşmede Ruslarla yapılması planlanan anlaşmanın neden yapılamadığı ile birlikte diğer güncel siyasi olaylar konuşulmuştur. Cebesoy bu görüşmeden Halil Paşa'nın kendisine hiç bahsetmediğini söylerken kendisinin elde ettiği istihbarata göre de Paşa, Anadolu'ya, Halk Şurası Fırkasını denetlemek için gitmektedir (Cebesoy, 2017: 208). Cemal Kutay, Halil Paşa'nın Trabzon'a gelmesini hem Mustafa Kemal Paşa'nın hem de Ali Fuat Paşa'nın çok doğal karşıladıklarını ancak özellikle Karahan ve Zivonyef'in çıkardığı, Enver Paşa'nın Trabzon'a gelişini ayarlamak üzere gittiği, şayiaları üzerine gerekli tedbirlerin Ankara Hükümeti'nce alındığını belirtmektedir. Bolşeviklerin amacı iki lider arasına aşılmaz setler çekmektir ve bunda da başarılı olmuşlardır (Kutay, 2004: 45). Enver Paşa'nın kardeşi Kâmil Bey'e gönderdiği 6 Mart 1921 tarihli mektubu da tüm bu şüpheleri doğrular niteliktedir: Halil Paşa hem dinlenmek hem de olan biteni biraz daha yakından görmek üzere ülkeye gitmektedir (İnan, 1997: 78). Öte yandan, Enver Paşa'nın hem Karahan hem de Çiçerin ile Türk-Rus sınırı üstündeki görüşmeleri ve pazarlıkları da devam etmektedir (Bardakçı, 2016: 72-73). Ankara'nın Halil Paşa'nın yurda girmesine izin vermeyeceğini ilan etmesinden sonra Ali mahlasıyla Halil Paşa'ya gönderdiği 23 Nisan 1921 tarihli mektubunda Enver Paşa, Ankara'nın şahsi düşüncelerle girişe izin vermediğini, kanuni bir kusur varsa bunun söylenmesi gerektiğini, yine de takma isimle Halil Paşa'nın yurda girmesi gerektiğini belirtmektedir. Mektupta yaşanan maddi sıkıntılardan da bolca bahsedilmektedir

(Karaman, 2002: 103-104). Bu durumda, Ankara Hükümeti ile yaşanan gerilime rağmen Halil Paşa'nın yine de ısrarla yurda girmesini sadece sağlık nedenlerine bağlamak kolaya kaçmak olur. Ankara şüphelerinde haklı görünmektedir. Halil Paşa da doktorların kendisine Kırım veya Kafkasya'da dinlenmesini tavsiye ettiklerini ancak kendisinin Trabzon'a gitmek istediğini ifade etmektedir (Halil, 1972: 351).

Mustafa Çolak'a göre ise Enver Paşa bir taraftan Anadolu'ya geçmek için hazırlıklarını yapıp en uygun anı kollarken diğer taraftan da Anadolu'daki Hareket'e sorun çıkarmamak ve onları başarısızlığa uğratmamak için çalışmaktadır (Çolak, 2019: 195). Ancak bu iki amacın nasıl olup da çakışmayacağına ilişkin bir açıklamada bulunmamaktadır Çolak. Bununla ilgili destekleyici bir metne Enver Paşa'nın Naciye Sultan'a yazdığı bir mektupta rastlıyoruz. 10 Mart 1921 tarihli mektupta Paşa, herhangi bir karar almadığını, bunun için Londra Konferansı'nın hitam bulmasını beklediğini yazmaktadır. Belki de kendisinin harekete geçmesinin İtilaf Devletlerini kızdıracığını ve olacak bir anlaşmayı da olmaz hale getireceğini düşünmekte ve bunu da mektubunda ifade etmektedir Enver Paşa (Bardakçı, 2016: 81). Ahmet Eyicil de Doktor Nazım'dan alıntıyla Enver Paşa'nın, kendisinin de aralarında bulunduğu İttihatçılara, Berlin'de yaptıkları toplantılarda Anadolu'dan çok sayıda davet geldiğini ancak kendisinin Kuva-yi Milliye'ye ve Mustafa Kemal'e zarar vermemek için bunları reddettiğini anlattığını yazmaktadır. Enver Paşa, ancak Mustafa Kemal çağırırsa koşup Anadolu'ya gideceğini aksi halde memlekete girmeyi asla düşünmeyeceklerini söylemektedir (Eyicil, 2021: 221-222). Paşa mümkünse dışarıdan destek vermek istemekte ve İslam İhtilalleri İttihadı Cemiyeti vasıtasıyla diğer Müslüman milletlerin kurtuluşu için çalışmayı öncelmiş gözükmektedir.

Bize kalırsa, Enver Paşa, en iyi ihtimalle, İstanbul'dan ayrıldığı süreçte pek çok defa yaşadığı gibi yine büyük bir tereddüt yaşamakta ve Anadolu'ya girip girmeme konusunda bir türlü karar verememektedir. Bu kararsızlıkta yeteri kadar askeri destek görememesinin ve maddi kaynakların kıtlığının da çok ciddi bir etkisi vardır. Karar vermeye en yakın olduğu andaysa, ilerde görüleceği üzere, Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Savaşı'nı kazanacak ve Anadolu'nun tartışmasız lideri konumuna yükselecektir.

6.7. Talat Paşa'nın Öldürülmesi ve İttihatçıların Yeniden Birleşmesi

Mart ortasında sadece İttihatçıları değil, tüm Avrupa'yı sarsan bir suikast gerçekleştirilmiş ve İttihatçıların siyasi lideri ve akıllı Talat Paşa 15 Mart 1921'de evinin yakınlarında Ermenilerce öldürülmüştür. Ermenilerin yine 1915 Tehcirini sebep göstererek düzenledikleri suikastlarda Said Halim Paşa 5 Aralık 1921'de Roma'da, Bahaeddin Şakir ve

Cemal Azmi Beyler 17 Nisan 1922 günü Berlin’de, Cemal Paşa ise 21 Temmuz 1922’de Tiflis’te katledilmişlerdir (Bardakçı, 2015: 233-235). Talat Paşa’nın öldürülmesi, bir anlamda, İttihat ve Terakki’nin üst aklının yitirilmesine ve Enver Paşa’nın hareketin tek lideri olarak kalmasına neden olmuştur. İttihatçıların Enver Paşa’ya daha önce pek yaklaşmayan siyasi figürleri de zamanla kendilerini Paşa ile birlikte hareket etmek zorunda hissetmişlerdir. İzin verilen bir kısmı ise Anadolu’ya dönüp Ankara Hükümeti’ne katılmışlardır.

İttihat ve Terakki’nin kuruluşundan beri kader ortağı olmalarına rağmen son dönemde yaşanan soğukluk Talat Paşa’nın ölüm haberini aldığı anda Enver Paşa’nın verdiği tepkide açıkça görülmektedir. Naciye Sultan’a yazdığı mektupta doğrusu Talat Paşa’nın ölümüne pek acıdığını ancak “kader böyle imiş” demekten başka elinden bir şey gelmediğini ifade etmektedir (Bardakçı, 2016: 91). Tamamı toplamda sadece bir paragraf ve beş altı cümledir. Sonrasında sanki hiçbir şey olmamış gibi başka şeylerden bahsetmektedir Enver Paşa. Açıkçası bu kadar soğuk bir kabulleniş Enver Paşa’ya pek de yakışmamaktadır. Veya gün yüzüne çıkmamış, ismi konulmamış çok büyük bir ayrılık vardır aralarında. Zaten meselenin Talat Paşa’nın şahsi hırsları nedeniyle adam yetiştirmemesi ve her şeyi ben yaparım sevdası olduğunu yazmaktadır birkaç gün sonra Naciye Sultan’a (Bardakçı, 2016: 92). Yine de bu durumu kendi lehine çevirmek isteyen Enver Paşa, tek adam olarak İttihatçıları yanına toplamak üzere hemen harekete geçmiştir. Bunu 20 Mart’ta Naciye Sultan’a yazdığı mektupta detaylıca anlatmaktadır. Eski İttihat ve Terakkicileri yeniden bir araya getirmek istediğini ve Moskova’ya gelirlerse emellerine ulaşmak için çok daha verimli çalışabileceklerini Rüşühi, Nazım, Baha Şakir, Naim Cevad ve Bedri Beylere yazdığını mektubunda belirtmektedir. Bunlardan muhtemelen olumlu cevap alacağını düşünen Paşa, Ziya Bey’i genel müfettiş olarak atadığını, Arif Cemil ile birkaç kişiyi daha Moskova’ya çağırdığını ve Roma’ya yazarak Talat Paşa’nın isteğiyle teşkilattan çıkarılanların teşkilata geri kabul edilmesini istediğini de kayıt altına almıştır. Aydemir’e göre hedef çok nettir: Anadolu. Üstelik Mustafa Kemal’in yurtiçinde yeterince destek bulamadığını düşünen Rus Dışişleri de Anadolu’nun Enver Paşa’yı beklediğini düşünerek onu desteklemektedir (Aydemir, 2017c: 543-544).

Askeri kanadın önderliğini yapan Enver Paşa’nın siyasi kanatta olanlarca pek de sıcak karşılanmadığı hatta biraz uzak tutulmaya çalışıldığı bilinmektedir. Talat Paşa’nın öldürülmesinden sonra Enver Paşa’nın birlikte çalışmak için Moskova’ya davet ettikleri de bu nedenle teklife, ilk başta, mesafeli durmuşlardır. Enver Paşa, 1 Nisan’da yazdığı bir mektupla Nazım, Rüşühi ve Baha Beyleri birlikte çalışmak için Moskova’ya davet etmiş, ancak Nazım Bey 1907’den beri birlikte olduğu Enver Bey ile çalışmak yerine Anadolu’ya gitmek için Eyüp Sabri Bey’e ve Mustafa Kemal Paşa’ya mektup yazmayı yeğlemiştir. Burada eşine duyduğu

özlem kadar Enver Paşa ile birlikte yeni bir maceraya atılmamak isteğinin de olduğu kabul edilmelidir (Cavid, 2000b: 178). Enver Paşa, teklifini 20 Nisan'da yinelerken Dr. Nazım hala Anadolu'dan bir cevap gelmesini beklemektedir (Cavid, 2000b: 184). Beklediği cevap gelmeyince de Cavid Bey'e yazdığı bir mektupta Mustafa Kemal'in İttihatçılarla, ki Anadolu'ya geçmeyen çok az İttihatçı kalmıştır o dönemde, çalışmayı istemediğini, Kuva-yi Milliye'yi bir partiye çevirme niyetinde olduğunu öğrendiğini söylemektedir (Cavid, 2000b: 191). Sonunda Enver Paşa'nın yoğun ısrarları ve Anadolu tarafından reddedilmesi üzerine, Nazım Bey, 20 Haziran'da Moskova'ya gitmeye karar vermiş ve bunu da eşine bir mektupla iletmiştir (Eyicil, 2021: 231). Cavid Bey ise aynı şekilde davet aldığı Enver Bey'in teklifini kabul etmemiştir (Cavid, 2000b: 204). 20 Mayıs'ta Enver Paşa ile İtalya'da görüşen Halil, Nesimi, Hacı Adil, Şükrü ve İsmail Canbulat Beylerden de davete icabet etmeyenler olmuşlardır (Cavid, 2000b: 203). Aynı dönemde, İttihadın Merkez-i Umumi azası olarak atanan Cemal Paşa ise, ilginç bir şekilde, Enver Paşa'ya Talat Paşa'nın etrafında bulunan ekipten uzak durulmasını tavsiye etmektedir. Enver Paşa'ya yolladığı mektubunda Talat Paşa ile arasının iyi olmadığını da gizlemeyen Cemal Paşa, İttihat ve Terakki'nin başına gelenlerden sorumlu tuttuğu Doktor Nazım, Doktor Rüsuhi ve Bahaeddin Şakir gibilerden hayır gelmeyeceğini belirtmekte ve bu kliğin İttihad'a yaklaştırılmamasını ısrarla istemektedir (Yamauchi, 1995: 198). Mektupta bu konunun daha önce görüşüldüğü belirtilmiş olsa da Cemal Paşa'nın bir kez daha yazması Enver Paşa'yı yakından tanıyor oluşuna delalet edebilir. Kafasına koyduğunu yapan Enver Paşa, bu konuda da Cemal Paşa'yı yine dinlememiş ve bu ekibi etrafına toplamıştır.

Talat Paşa'nın öldürülmesi onun etrafında bulunan üst düzey İttihatçı Türkleri, Enver Paşa'ya yaklaştırırken diğer milletlerden olanlarıysa uzaklaştırmıştır. O döneme kadar birlikte hareket eden ve İttihad'ın yayın organı olan Liva el-İslam'ın kuruluşunda yoğun emekleri olan Şekip Arslan, Abdülaziz Çaviş, Doktor Fu'ad Bey, Mehmed Başhampa gibi Ortadoğu ve Afrika kökenli üyeler dışlandıklarını söyleyerek önce Moskova'ya gitmek istememişler, sonraysa sırasıyla kenara çekilmişlerdir. Emir Şekip Arslan, Enver Paşa'ya bahsi geçen arkadaşlarının son durumunu anlatmak için yolladığı 21 Mart 1921 tarihli mektubunda Talat Paşa'nın ölüm haberini alan Şeyh Çaviş'in fenalık geçirdiğini, gazetenin çıkarılmasına bir müddet katkı sağlayamayacağını, bu durumda Moskova'ya gelmesinin mümkün olmadığını, Dr. Fu'ad Bey'in de o olmadan gelmek istemediğini yazmaktadır (Yamauchi, 1995: 162). Ahmed Fu'ad Bey ise 26 Nisan tarihli oldukça detaylı mektubunda yaşanan sıkıntıları tek tek dile getirmiştir. Mektupta derginin çıkarılması sırasında yaşanan sorunlar, Avrupa'daki İttihatçıların kendilerine karşı takındıkları olumsuz tavırlar, yapılan haksızlıklar, parasız kalmalarına rağmen

yardım isteklerinin geri çevrilmesi, yaptıkları önerilerinin dikkate alınmaması sebebiyle Ortadoğu ve Afrika'nın artık gözden çıkarılmış gibi görünmesi sebepleriyle oldukça dertlidir Fu'ad Bey (Yamauchi, 1995: 190-95). Ziya Bey'e yazdığı bir mektupta ise kendilerini haksız yere şikayet edenlerden ve parti programına uymayanlardan yakınan Fu'ad Bey bunların sürmesi halinde cemiyetin intizamsızlıktan kurtulamayacağını dile getirmektedir (Yamauchi, 1995: 196-197). Nihayet, Haziran 1921'de Abdülaziz Çaviş ile Ahmed Fu'ad Bey, Enver Paşa'ya bir mektup yazarak artık birlikte çalışamayacaklarını bildirmişlerdir. Mektubu gönderenlere göre Cemiyetin kurulmasının gayesi İslam birlikteliğini sağlamak olmasına rağmen gittikçe bu manadan kopup milliyetçiliğin hâkim olduğu bir ortama doğru gidilmiştir. Mesela Merkez-i Umumi'de her milletten en az iki üye olması gerekirken Türklerin ağırlıklı olduğu bir heyet teşkil edilmiştir. Üstelik Cemiyetin en mahrem bilgileri kendilerinden gizlenirken, üye olmayan Hristiyanlarla paylaşılmış ve gizliliğe hiç riayet edilmemiştir. Üstelik kendilerinin onayı alınmadan Merkez-i Umumi gibi organlara bile üyeler atanmıştır. Kendilerine karşı bu kadar itimatsızlık varken kendilerinin de bu Türk Cemiyetinde bulunmalarının hiçbir manasının kalmadığını ve dolayısıyla artık yola birlikte devam edemeyeceklerini Enver Paşa'ya bildirmişlerdir (Yamauchi, 1995: 225). İslam İttihadını sağlamak emeliyle kurulan Cemiyet artık içinde sadece Türklerin bulunduğu daha kısır bir harekete dönüşmek üzeredir.

Tüm bunlar olurken, Anadolu ve İstanbul'daki teşkilatlanma çalışmaları yine de devam etmektedir. Enver Paşa'nın Avrupa'daki işlerini takip eden küçük kardeşi Kâmil Bey'den gelen 27 Mart 1921 tarihli mektup İstanbul'daki teşkilatlanmaya dair bazı bilgileri de içermektedir. Buna göre teşkilatlanma çalışmaları devam ederken son dönemde ciddi bir destek veren Vehib Paşa'nın Irak Kumandanı Nihat Paşa'ya bir mektup gönderip onun da örgüte aza olmasını ve orada bir merkez kurmasını istediğini yazmaktadır (İnan, 1997: 42). Bu arada, Nihat Paşa ile ilgili bir bilgiye Fevzi Çakmak'ın günlüklerinde rastlandığını belirtmekte fayda vardır. 8 Ocak 1919 tarihli notunda İngilizlerin terhis edilen ordunun silahlarını halka dağıtmasından ve İslam harbini teşvik etmesinden dolayı Nihat Paşa'nın değiştirilmesini istediklerini yazmaktadır (Hatemi, 2021b: 633). Nihat Paşa İttihatçıların son döneminde atanmış komutanlardan birisidir ve silah bırakılması konusunda sonuna kadar ayak diremiştir. Bu arada, Ziya Bey'in de Anadolu Hükümeti adına Londra Konferansı'na katılıp Roma'ya dönen Bekir Sami Bey ile görüşmek üzere bu şehre hareket ettiğini de ilave etmektedir Kâmil Bey (İnan, 1997: 42). Bu görüşmeyi Ziya Bey de 25 Mart tarihli mektubunda Paşa'ya aktarmaktadır. Bekir Sami Bey ile görüşmenin asıl gayesi Vehib Paşa'nın da teklif ettiği gibi onun önderliğinde Meclis'te bir firka kurulmasını sağlamak ve Ziya Bey'in Anadolu Mümessilliğini teyit ettirmektir. Bu arada, Talat Paşa'ya

bağlı olan bazı kişilerle de onun ölümü üzerine ya irtibat kopmuş ya da adı geçenler söz dinlememeye başlamışlardır. Mesela Tayyareci Salim Bey Anadolu'ya geçmiş ama göndermesi gereken raporları göndermemiştir (Yamauchi, 1995: 165-166). Dolayısıyla İttihatçılar arasında da kopuşlar yaşanmakta ve bir kısmı Ankara'ya dönmektedirler. 6 Nisan'daki mektubunda Bekir Sami Bey'in, Ziya Bey'in Anadolu Murahhaslığı isteğini onaylayamayacağını söylediğini aktaran Kâmil Bey, yine de görüşmenin güzel geçtiğini ve Kuşçubaşı Sami Bey'in de Enver Paşa'nın artık Anadolu'ya geçmesi gerektiğini söylediğini aktarmaktadır. Talat Paşa'nın vefatından sonra bir araya gelen İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden de haber veren Kâmil Bey, yaklaşık 15 kişi olan bu zevatın Doktor Nazım Bey'i reis olarak seçip heyete üç aza tayin ettiklerini ve Enver Paşa'dan bir davet gelmesi durumunda kabul edebileceklerini yazmaktadır. Ayrıca, Malta'dan serbest bırakılan esirlerden Rauf Bey ve eski yaveri Mümtaz Bey'in de Enver Paşa'nın yanına gidebileceğinden bahsetmektedir (İnan, 1997: 45). Mustafa Kemal'in bu kadar güçlendiği bir ortamda İttihatçıların Ziya Bey'i Ankara'ya Anadolu Murahhası olarak kabul ettirebileceklerini düşünmeleri gerçeklerden kopuk olduklarını göstermektedir.

6.8. Halk Şurular Fırkası ve Liva el-İslam Dergisi

Mart 1921'de Moskova'da bulunan Enver Paşa çalışmalarına hız vererek daha önce arzu ettiği partiyi hayata geçirmeye karar vermiş ve daha sonra 1921 Eylül'ünde Batum'da ismi İttihat ve Terakki'ye dönüştürülecek olan Halk Şurular Fırkasını kurmuştur. Fırka, Talat Paşa'nın öldürülmesini takip eden dönemde kurulduğu için olsa gerek İttihatçılar içinden neredeyse hiç tepki almamış bilakis alternatifsiz olduğu için destek görmüştür. Fırkanın tartışmasız lideri de Enver Paşa olmuştur. Üstelik İstanbul'da teşkilatlanma tam gaz devam etmekte hatta Meclis'te 40 kadar vekilin Enver'in saflarına geçtiği konuşulmaktadır (Bardakçı, 2015: 222). Bu 40 rakamı Ardahanlı Hilmi Bey tarafından da Sami Sabit Bey'e dile getirilse de (Karaman, 2002: 32) sayının bu kadar yükseğe çıkması o dönemin mebuslarına bakıldığında, İkinci Grup mebuslarından dahi, çok da olası görünmemektedir. Ancak bu rakam pek çok yerde dile getirilmiştir. Enver Paşa fırka nizamnamesinin basım tarihini ise 22 Mart 1921 olarak bildirmektedir (Bardakçı, 2016: 100). Aynı dönemde Avrupa'da hummalı bir çalışmanın sonuna gelmiş ve Enver Paşa'nın uzunca bir süredir üstünde çalıştığı dergisi Liva el-İslam Berlin'de yayınlanmaya başlanmıştır. Derginin 15 Mart 1921 tarihli ilk sayısında dergiyi çıkaranların dünya görüşünü yansıtan "Siyasi Mesleğimiz" başlıklı bir başyazı yayınlanmıştır (tam metin için bakınız EK R). İsimsiz olarak yayımlanan bu yazıda derginin herhangi bir fırkaya bağlı olmadığı, hatta milliyetçilik ve din üzerinden siyaset yaparak İslam milletleri

arasına ayırım sokan tüm fırkaların bütünüyle aleyhinde olduğu ilk paragrafta net bir şekilde vurgulanmaktadır (Gürsoy, 2007: 135). Bu ifade Mütareke sonrası kurulan tüm cemiyetlerin nizamnamelerinde yer alan herhangi bir fırkaya bağlı olmama ifadesiyle neredeyse aynıdır.

İkinci paragrafta buna biraz daha açıklık getirilerek derginin tüm fırkalara değil, sadece milliyetçiliklerini, İslam dininin önüne alan fırkalara karşı olduğu yeniden belirtilmektedir. Dergide, Birinci Dünya Savaşı'ndaki mağlubiyetin faturası da sahte milliyetçilere ve kendi menfaatleri için fırkacılık yapanlara kesilmektedir. Derginin yayıncıları burada, Anadolu başta olmak üzere tüm İslam milletlerine Batılılara boyun eğmeyi tavsiye eden milli akımlara karşı duracaklarını ve bunlarla mücadele edeceklerini de belirtmektedirler (Gürsoy, 2007: 135-137). İttihat ve Terakki adına Enver Paşa'nın koordinasyonunda yayınlanan bu dergide hala milliyetçiliğin kötülenmesi onun Turancı olduğu savını da çürütmekte olduğu iddia edilebilir. En azından 1921 Mart'ında böyle bir durum söz konusu değildir. Paşa ve arkadaşları Osmanlı'yı yeniden diriltmeye çalışmaktadırlar. O dönem için mecburen ümmetçi olmuşlardır. Ayrıca mandacılığa karşı olduklarını da satır aralarında yinelemektedirler. Başyazıda düşman tanımını da net bir şekilde yapılmaktadır: Müslümanların ülkelerine tecavüz eden, onları sömürgeleştiren her millet düşmandır. Tabi ki buradaki başlıca kasıt İngilizler ve Fransızlardır. İslamiyetin başlangıcından beri hür yaşayan Müslümanlar gelecekte de hürriyetlerini yeniden ellerine alacaklar ve sonsuza değin hür yaşayacaklardır, denilmektedir. Ayrıca, Anadolu'daki hareket aleyhindekiler de şiddetli bir şekilde kınanmaktadır (Gürsoy, 2007: 135-137). İlerleyen dönemde İttihat ve Terakki ile bağlarını gizlemeyecek olan derginin Anadolu Hareketi lehinde olan yayın politikası dergi kapanana kadar devam etmiştir.

Liva el-İslam'ın yayın politikasını özetleyen Gürsoy'a göre bir numaralı düşman İngiltere'dir. Dergi hemen hemen her sayısında İngilizleri düşman olarak gören yayınlar yapmakta ve yanına zaman zaman Fransızları da eklemektedir. İngilizleri Anadolu'ya ve İslam alemine karşı işlediği suçlardan dolayı "namert düşman" olarak adlandıran dergiye göre Çarlık Rusyası bile İngilizlerden daha "mert düşman"dır. Yunanlıları ve mezalimini de sıklıkla dile getiren dergi Anadolu Hareketi'ne de sonsuz bir destek vermektedir. Bunun tek istisnasıysa Hakimiyet-i Milliye'nin Enver Paşa'yı direkt olarak hedef gösterdiği dönemlerdir. Burada bile oldukça duyarlı bir dil kullanılmıştır. Enver Paşa'nın Buhara'ya gidişine kadar Bolşeviklerle şartlı bir anlaşma yürüten dergi, sonrasında onlara da düşman kesilmiş ve eleştirel yazılar kaleme almıştır. Enver Paşa'nın büyük bir önem atfettiği dergi, kendisinin vefatının öğrenilmesinden sonra yayın hayatından kalkmıştır. Dergi, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadi'nin politikasına uygun olarak İslam aleminde var olan problemlerle de yakından

ilgilenmiş ve her sayıda mutlaka bunlarla ilgili yazılar yayınlamıştır. Bu yazılar genellikle çözümleri de içermektedir (Gürsoy, 2007: 53-119).

Anılarda özeleştiri olarak zaman zaman karşılaştığımız üzere İttihat ve Terakki'nin 1908'deki en büyük hatası Meşrutiyet sonrası için herhangi bir hazırlık yapmamasıdır. Öyle ki Cemiyet iktidarı eline almak istememiş, çekinmiş ve Babıali Baskınına kadar ülkeyi başkalarının, hatta zaman zaman muhaliflerinin, yönetmesini izlemiştir. İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadını kuran Enver Paşa mektuplarında bu hatayı açıkça dillendirmese de bu durumun eksikliğini hissederek bazı düzenlemeler yaptığını yazmaktadır. 29 Mart'ta Naciye Sultan'a yazdığı mektubunda Cemiyetin çalışma detaylarını gösteren bir izahname yazma gereği duyduğunu anlatmaktadır. Buna göre Enver Paşa, teşkilatların faaliyet gösterdikleri memleketlerde bağımsızlığı elde eder etmez idareyi ellerine almalarını ve ihtilalle birlikte hükümete de hazırlanmalarını arzu ettiğini ifade etmektedir. Bunun için içişleri, eğitim, maliye ve ordu teşkilatlarına ilişkin detaylı izahları da kaleme almakta olduğunu vurgulamaktadır (Bardakçı, 2016: 115). Enver Paşa, neredeyse tek başına, tüm bunlarla ilgilenirken yine de Talat Paşa'nın etrafında bulunan eski İttihatçıları da henüz yanına çekebilmiş değildir. Kamil Bey'den gelen bilgide 15 kişiden oluşan İttihatçıların bir toplantı yapıp Doktor Nazım'ı reisliğe ve adlarını zikretmediği üç kişiyi de azalığa seçtikleri ve çalışmalarına bu şekilde devam edecekleri bildirilmektedir. Ancak yine de bunların Enver Paşa'nın Moskova davetini kabul edeceklerinden ümitlidir Kamil Bey (Yamauchi, 1995: 180).

Öte yandan, her ne kadar Anadolu'ya göndermiş olsalar da Ankara Hükümeti'nin nizamname hakkında resmi olarak ne düşündüğünü öğrenmek de oldukça önemli görünmektedir, Enver Paşa için. 29 Mart'ta Cemiyet Nizamnamesini Fuat Paşa'ya ve Rıza Nur Bey'e incelenmek üzere verdiğini yazan Enver Paşa, her ikisiyle de Anadolu dışındaki yerlerin idaresini kendi üzerine alma ve istediği yardımı vermeleri konularında anlaşmalarını, karşılığında da kendisinin herhangi bir hükümet namına çalışmayacağını garantisini verdiğini ifade etmektedir (Bardakçı, 2016: 115). Üstelik kendisiyle baş başa görüşen Rıza Nur'un Mustafa Kemal'i kötülediğini ve kendisinin mutlaka Anadolu'ya gelmesi gerektiğini söylediğini de belirtmektedir. Paşa ise Anadolu'ya gitmesine kimsenin mâni olamayacağını ve uygun gördüğü anda gideceğini ancak şu anda devam eden Londra Konferansı'nda Ankara Hükümeti'ne kötü tesir etmemek için gitmeyeceğini söylediğini not etmektedir. Anadolu'nun kendisine ihtiyacı olduğunu gördüğü anda, Enver Paşa, ülkeye geçmeye karardır (Bardakçı, 2016: 118). Anadolu'ya girmeye karar verip vermeme tereddütlerini kısa aralıklarla yaşayacaktır Enver Paşa ama her defasında bir olay veya birileri kendisini gitmekten menedecektir. Bu kadar tereddüde ve vazgeçişe bakınca Yamauchi'nin kitabına "Hoşnut

Olamamış Adam” yerine “Karar Verememiş Adam” demesinin daha uygun olacağını düşünüyörüz. Nedense net bir karar verememektedir Enver Paşa.

Fırka ve Cemiyet hakkında Ankara Hükümeti'nin ne düşündüğünü öğrenmek isteyen Enver Paşa, Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa ile 11 Nisan'da yeniden bir araya gelmiştir. Ertesi gün Halil Paşa'ya konuyu anlattığı mektubunda Ali Fuat Paşa'nın gelmeden önce bu konunun Ankara'da görüşüldüğünü ve pek çok kişinin Doğu'da oluşacak böyle bir yapının Anadolu'nun kurtuluşuna da faydası olacağını ve dolayısıyla desteklediklerini söylediğini yazmaktadır. Ancak, Ankara Hükümeti, kontrolü eline almak istememekte, Cemiyet'e yine Cemiyet'in istediği şekilde yardım etmeye hazır bulduklarını belirtmektedir. Üstelik Halk Şurular Fırkası programını inceleyen Ali Fuat Paşa, Meclis'te yapılmakta olan anayasa ile pek çok maddenin benzeştiğini belirterek bir kopyasını Ankara'ya göndermek için almıştır. Enver Paşa'nın konuşulan konuların Ankara'ya yazılarak resmi cevap alınması isteğiyle kabul edilmiş ama resmi cevap bir türlü alınamamış ve sonuçsuz kalmıştır (Karaman, 2002: 109-110). Aynı gün Naciye Sultan'a gönderdiği mektubunda da benzer ifadeleri görülmektedir Enver Paşa'nın. Anlaşılan Cemiyetin kurulması hususunda zımnî bir anlaşma yapılmıştır (Bardakçı, 2016: 133). Enver Paşa'nın o güne kadar yaptıklarını anlattığı ve Türk Elçiliği'nde yapılan bu çok önemli görüşmenin tarihini Ali Fuat Cebesoy ise 15 Nisan 1921 olarak vermektedir. Görüşme isteği Cebesoy'dan gelmiştir (Cebesoy, 2017: 223). Enver Paşa, görüşmede, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin başarılarından gurur duyduklarını, Anadolu'ya yardım etmek için kolları sıvadıklarını, bu minvalde Türk İslam aleminden daha çok yardım bulmanın elzem olduğunu gördüklerini, bunu sağlamak için yurtdışında çalışmak üzere merkezi Moskova'da bulunan İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı kurduklarını ifade etmiştir. İttihad'ın Türkiye'de şubelerinin bulunmasının nedenini ise para ve insan kaynağı sağlamak için olarak açıklayan Enver Paşa, Türk Hükümetleri ile (Ankara ve İstanbul) bir alakaları olmadığını da özellikle vurgulamıştır. Kuruluş için Ruslarla anlaşmasını gizlemeyen Enver Paşa'ya göre asıl amaç İttihad vasıtasıyla İngiliz emperyalizmi ile mücadele iken İttihad'ın siyasi ayağı olarak kurulan Halk Şurular Fırkası da halkın idareye katılmasını sağlamak üzere tesis edilmiştir (Cebesoy, 2017: 226-227). Cebesoy dikkatle dinlediği Enver Paşa'ya, Batılılarla aralarında Bolşeviklerin Avrupalılarla olduğuna benzer bir ayrışmanın olmadığını, ileride barış antlaşmasının olabileceğini bu nedenle İttihad'ın adının İslam Sosyalist Cemiyetleri İttihadı olmasının Anadolu Hükümeti'ne çok daha fazla kolaylık sağlayacağını belirttiğini yazmaktadır. Cebesoy, ayrıca, İttihad'ın merkezinin Moskova'da olmasına Rusların kontrolü ve baskısı altında kalınacağı düşüncesiyle karşı çıktığını, bunun yerine Afganistan'da olmasının daha doğru olacağını söylediğini de belirtmektedir. Şubeler ise İran, Hindistan ve Roma'da olmalıdır

(Cebesoy, 2017: 230-231). Cebesoy'un İttihad'ın asıl amacının Anadolu'ya müdahale olduğundan hiçbir kuşkusu yoktur. Üstelik Rusların ikili oynadığının da farkındadır. Tavsiye ettiği yapılanmayla Enver Paşa'nın dikkatini Anadolu'dan uzaklaştırmaya çalışmaktadır ancak bunda ne kadar başarılı olduğu bir muammadır. Bunun Ankara'ca olayı geçiştirmek veya Enver Paşa'yı Anadolu'dan uzak tutmak için yapıldığı bir müddet sonra ortaya çıkacaktır.

Görüşme esnasında Paşa'nın Anadolu'ya girmeye iyice taraftar olduğunu anlayan Cebesoy, bunu önlemek için çabalamıştır. Enver Paşa'ya milli mücadele verilirken yurtdışında kalınmasının daha uygun olacağını vurgulayan Cebesoy, Anadolu'ya girilmesi halinde Paşa'nın taraftarlarıyla muhaliflerinin karşı karşıya geleceğini, bunun ikilik çıkaracağını ve memleket bu kadar zor durumdayken şiddetli iç çatışmalar yaşanacağını anlatmıştır. Bunun yerine, Enver Paşa, barış sağlandıktan Anadolu'ya girmeli, önceki sorumluluklarının hesabını, muhaliflerini de ikna edecek şekilde, vermeli ve açık alınla memlekete hizmet etmeye devam etmelidir (Cebesoy, 2017: 231-232). Bunun Enver Paşa'yı Anadolu'ya girmekten vazgeçirmediği açıktır ancak girme sürecini biraz daha uzatmış olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Yine de Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmeye yönelik planları hız kesmeden devam etmiştir. Bunun en önemli adımlarından biri olarak Halil Paşa, 1921 Nisan'da, verem ile savaşmayı öne sürerek Batum üzerinden Trabzon'a geçmiştir. Kendisini Trabzon'da çok ciddi bir ağırlığı olan ve İttihatçılığıyla bilinen Balıkçılar Kahyası Yahya karşılamış ve korumuştur. Enver Paşa, Naciye Sultan'a yazdığı 25 Şubat tarihli mektubunda Halil Paşa'nın gitme nedenlerini "hastalık" ve "arkadaşlarla temas" olarak açıklamıştır (Bardakçı, 2015: 254). Bardakçı'ya göre Halil Paşa, Trabzon'a gitme nedenini ilerleyen hastalığına ve ailesine duyduğu özleme bağlarken vazife verilirse yapacağını, verilmez ise köşesine çekileceğini özellikle vurgulamaktadır (Bardakçı, 2015: 255). Ali Fuat Paşa'nın verdiği istihbaratla niyetlerini farklı okuyan Ankara Hükümeti de Enver Paşa'nın veya yakınlarının ülkeye girmeye teşebbüs etmeleri halinde tutuklanmalarına yönelik birtakım emirler çıkarmıştır (Bardakçı, 2015: 562). Uzun süredir beklenen hesaplaşma başlamış ve Hükümet Enver Paşa'dan gelebilecek bir tehdide karşı kendisini korumaya almıştır. Bu karar ilk olarak da Trabzon'a gelen Halil Paşa'ya uygulanmıştır.

Halil Paşa anılarında 1921 Mayıs'ının başında Trabzon'a geldiğini ifade etmektedir. Kendisinin burada ikamet edemeyeceğini bildiren Trabzon Fırka Komutanı Miralay Nuri Bey'e hastalığının dönmesine izin vermeyeceğini bildiren Halil Paşa, şehir halkının da olağanüstü desteğiyle birkaç ay burada kalmıştır (Halil, 1972: 352-358). Enver Paşa'ya buradan yolladığı 8 Mayıs tarihli mektubunda da olayın gelişimini anlatmaktadır. Ankara'dan gelen emir doğrultusunda iskeleden geri çevrilmek istendiğini, bunun da Mustafa Kemal'in kendisinin İttihat ve Terakki için çalışacağından şüphelendiğine dayandırıldığını yazmaktadır. Trabzon'da

kalmaya muvaffak olsa da bunun uzun süremeyeceğini bildiren Halil Paşa, elinden geleni yapacağını ancak oradaki teşkilatın kısmen küçük ve parasız olduğunu da eklemektedir (Yamauchi, 1995: 182). Anlaşıldığı kadarıyla, sanılanın aksine, en güçlü olduğu Trabzon'da bile arzuladığı destek yoktur Enver Paşa'nın. Ancak işlerin gittikçe zorlaşması ve Ankara'dan gelen ısrarlı talepler üzerine Halil Paşa ailesiyle birlikte Temmuz ayında önce Tuapse'ye sonra da Batum'a dönmüştür. Anılarında dönüşlerine engel olmak isteyen Kahya Yahya ve Trabzon halkını zorla ikna ettiğini de yazmaktadır Halil Paşa (Halil, 1972: 352-358).

Trabzon geçmişten beri İttihat ve Terakki'nin en önemli merkezlerinden biri olarak bilinmektedir. Bir süre önce Küçük Talat'ın burada Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne hâkim olan İttihatçılarla yaptığı görüşmeler nedeniyle Kazım Karabekir'in gözü de Trabzon'un üzerindedir. Karabekir'e göre Anadolu'ya girmek için Enver'in kullanacağı tek giriş noktası Trabzon'dur. Kentin yapısı ve İttihatçılara verdiği destek de Karabekir'in kuşularını güçlendirmektedir. Üstelik, geçmişte, Enver'in yakın adamlarından ve Karakol Teşkilatı'nın önde gelen isimlerinden Yenibahçeli Şükrü Bey de benzer şüpheler nedeniyle buradaki görevinden el çektirilmiştir. Enver'in Cemal Paşa'ya yolladığı 11 Eylül 1921 tarihli mektubu da Karabekir'in düşüncelerinde pek de haksız olmadığını göstermektedir. Mektupta Enver Paşa, kurduğu Fırkanın Büyük Millet Meclisi'nde milletvekillerinin olduğunu söylemekte ve başta İstanbul olmak üzere 29 şubeye ulaştıklarını yazmaktadır. Enver Paşa'ya göre Kazım Karabekir, kendisi aleyhinde, bir Rus ordusuyla Anadolu'ya gireceğine dair dedikodular çıkartmakta ancak kendisi Mustafa Kemal Paşa'nın gerçeği görmesini ummaktadır (Bardakçı, 2015: 254).

Enver Paşa'nın Ali Fuad Paşa'ya verip Nisan ve Mayıs aylarında Anadolu'ya gönderilen Halk Şurular Fırkası Programı beklenenden büyük bir tepki yaratmıştır (Programın tam metni için bakınız EK S). Güzel bir hükümet programı gibi hazırlanmış olan metin pek çok alanda yeni kabinenin yapacaklarını uzun uzun anlatmaktadır. Uzun ve ciddi bir hazırlık sürecinde pek çok konu üzerinde düşünme imkanı bulunduğu görülen Enver Paşa ve ekibi hukuk, eğitim, içişleri, sağlık, tarım, esnaf, sanayi, maliye, ordu ve din konu başlıklarında neler yapacaklarını tek tek kaleme almışlardır. Asrın şartlarına uygun olarak Saltanat ve hilafet konularını da es geçmeyen program, cemiyetin maksadını; İslam milletlerini esaretten kurtarmak, geleceklere sahip çıkmak ve onları hâkim kılmak olarak özetlemektedir. Bunun için bir genel merkez-i umumi ve her özerk memlekette buraya bağlı bir yönetim merkezi ve bunlara bağlı yeteri kadar şubeye sahip bir sistem kurgulanmaktadır. Üstelik İttihat ve Terakki'nin kuruluşundaki gibi bir yemin metni bile yazılmıştır: *“Allah'a kasem eder ve namusum üzerine söz veririm ki mazlum kardeşlerimizi esaretten kurtarmak, manen ve*

maddeten yükseltmek için kudretimin yettiği her vazifeyi canımla ve malımla yapacağım, esrar-ı cemiyeti muhafaza edeceğim Vallahi” (Karabekir, 2015: 84-104).

Mesai’de yer alan ağır Bolşeviklik ve komünistlik unsurları bu metinde kaldırılmıştır. Ancak yine de satır aralarında Ruslara bolca selam çakılmaktadır. Fırka programının çeşitli yollardan Anadolu’ya girmesi başta Kazım Karabekir olmak üzere herkesi alarma geçirmiştir. Daha önce Enver Paşa’ya oldukça yakın çalışan Karabekir, Mayıs başında Mustafa Kemal’e ve Fevzi Çakmak’a yolladığı telgraflarda seksen beş maddelik programın aşırı Bolşevizm ve komünizm unsurları içerdiğini belirtmiş, Enver Paşa’nın da Karahan tarafından bolca para ve bir çapulcu ordusuyla Anadolu’ya girmek için hazırlandığını ifade etmiştir. Karabekir’e göre *“Manastır Dağları’nda iken milleti için varlığını feda etmeye yemin eden ama bu yemini sarayların fesat havasında bozulan Enver Paşa,”* Birinci Dünya Savaşı’na girilmemesi için kendisine yalvaran kurmay heyetini dinlemediği gibi (kendilerini kastetmektedir) şimdi de Rusların elinde yanlış yollara sapmaktadır. Şayet fırsat bulursa gücü yeniden ele geçirmek için Enver Paşa her fırsatı değerlendirecektir. Bunu önlemek için de her türlü önlem acilen alınmalıdır. Aksi halde, Ruslar önce Enver Paşa ile Anadolu’yu ele geçirecekler, sonra da kendi hakimiyetlerini ilan edeceklerdir (Bardakçı, 2015: 224-225; Karabekir, 2015: 97-99). Ruslar konusundaki korkusunda haksız değildir Kazım Paşa. Ruslar, o sıralarda, yardım maksadıyla etrafındaki ülkelerin yöneticilerinin emrine önce asker göndermekte, sonra da kendi adamlarıyla iktidarı ele geçirip bu ülkeleri kendi bünyelerine katmaktadırlar. Oysa, o sıralarda, Ruslarla arası çok da iyi değildir Enver Paşa’nın. Meclis’in açılışının yıldönümünde 23 Nisan’da Moskova’dan Halil Paşa’ya bir mektup yollayan Enver Paşa, Rusların ne kendisine ne de Orta Asya’da İngilizlere karşı çalışmak isteyen Cemal Paşa’ya istemiş oldukları yardımı yapmaya niyetli olmadıklarını anlatmaktadır (Karabekir, 2015: 244). Ruslar hem Ankara’yı hem de İngilizleri karşılıklarına almak istememektedirler. Onlar için birinci öncelik Rusya içinde birliğin sağlanmasıdır.

Ancak yine de Anadolu tedbir almakta haksız da değildir. Enver Paşa, 27 Mayıs tarihli mektubunda, Cavid Bey’e hariçte umutlarının fevkinde başarılı olduklarını ancak dahilde de çalışmalarını arttırmaları ve bunun için de bir fırkaya dayanmalarını şart olarak gördüklerini yazmaktadır. Fırka programını, bunu da dikkate alarak, halkçı bir nitelikte tasarladıklarını anlatan Enver Paşa, meseleyi İsmail Canbulat, Halil, Hacı Adil, Şükrü ve Salah Cimcoz Beyler ile görüşüğünü de not etmektedir. Anadolu’nun gittikçe daha çok Batı’dan kopup tehlikeli bir şekilde Rusya eksenine girdiğini düşünen Enver Paşa ile arkadaşları Anadolu’ya gidip oradaki fırka ile çalışmaları ilerletmek konusunda hemfikir olmuşlardır. Aydemir’e göre, İslam dünyasında ihtilaller çıkarıp emperyalistlere karşı savaşmak fikri birdenbire Anadolu’ya

girmek ve yönetimi ele almak olarak yön değiştirmiştir (Aydemir, 2017c: 560-561). Bu mektup niyeti somut biçimde ortaya koymaktadır ancak burada bahsedilen adımlar Enver Paşa tarafından bir türlü atılmamıştır.

Ankara Hükümeti'nin artan endişeleriyle Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Kazım Karabekir ve İsmet İnönü arasında 1921 Mayıs'ının son günlerinde oldukça hararetli tartışmalar yaşanmış, olayların gidişatı ve neler olabileceği hakkında karşılıklı fikir alışverişinde bulunulmuş ve bilahare Enver taraftarı gördükleri kişileri önemli pozisyonlardan uzaklaştırmışlardır. Bu minvalde, On Birinci Alay Kumandanı Binbaşı şükrü, Yedinci Alay Kumandanı Binbaşı Rıza, Enver'in eniştesi Erkân-ı Harbiye Reisi Kazım (Orbay) ve İstihbarat şubesi Müdürü Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Beylerin isimleri tartışma konusu edilmiştir. Bu arada, Kazım Karabekir de durumun vahametini, geçmişte kendisine sorulmadan yapılan atamaların arttırdığını belirterek sitemlerini dile getirmiştir. Ayrıca, Enver ile ilişki kurabileceğinden şüphelenilen hiçbir memurun Trabzon ve daha Doğu'suna gönderilmemesini istemiştir (Karabekir, 2015: 110-120). Diğer taraftan, Enver'in propagandalarına karşı koymak için matbuatın çok önemli olduğunu dile getiren Karabekir, fırka programının memleket için ne kadar zararlı olduğunun dile getirilerek Enver'in şahsına hücum edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunun için de Enver'in ve İttihatçılarının geçmişte yaptıkları hataların, Almanların yanında yer alıp vatani uçuruma sürüklemelerinin ve altınları alıp kaçmaları gibi konuların gazetelerde sürekli halka anlatılması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca, Enver'in Bolşevikliğine atıfta bulunularak Bolşeviklerin girdikleri her yeri silip süpürerek Rusya'ya götördüklerinin de Anadolu halkının dimağına işlenmesini istemiştir. Karabekir'e göre Enver'in çılgınlıkları halka düzgünce anlatılabilirse gelecek destek de azalacaktır. Karabekir'in fikirlerinden önemli bir kısmı Mustafa Kemal ve Fevzi Çakmak tarafından kabul görürken Bolşeviklik konusunda yapılacak neşriyat mevcut durumda mahsurlu görülerek refüze edilmiştir (Karabekir, 2015: 110-120).

Gidişatın farkına varan İttihatçılar da kendilerince bazı önlemler almaya çalışmışlardır. Örneğin, o sıralarda Trabzon'da bulunan Küçük Talat Bey, kendisinin de bölgeden uzaklaştırılması ihtimaline karşılık Kahya Yahya'yı reisliğe, Fethi Bey'i de katipliğe getirmiştir. Üstelik mektuplarında hem Trabzon Vali'sinin hem de İbrahim Tali Bey'in kendisine Ankara ile iş birliği yapması telkinlerinde bulduklarını ve karşılığında da Ankara'da bir pozisyona getirileceğini söylediklerini belirtmektedir. Anlaşılan Ankara Hükümeti Enver Paşa'nın etrafındaki tüm bireyleri kendisinden uzaklaştırmak için her türlü yola başvurmaktadır (Yamauchi, 1995: 203-204). Yaşanan gerginliğe Emir şekip Arslan da anılarında yer vermektedir. Enver Paşa'nın kendi örgütünün şubelerini Anadolu'da açma isteği

Mustafa Kemal Paşa tarafından geri çevrilmiş, Halil Paşa Trabzon'dan, eski Beyrut Valisi ve önde gelen İttihatçılardan Azmi Bey Erzurum'dan zorla çıkarılmış ve Enver Paşa'ya yakın görünen bazı değerli komutanların da görev yerleri değiştirilmiştir. Buna rağmen, yaptıkları toplantılarda, Kurtuluş Savaşı devam ettiği müddetçe, Anadolu'da ayrılık fitnesi çıkarmamak için, Mustafa Kemal ile iş birliğinin zorunluluk olduğunu söylediğini belirten Şekip Arslan, Doktor Nazım'ın da kendisine katıldığını yazmıştır. Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'i istibdat ile suçladığını da ifade eden Arslan, Mustafa Kemal'in de Bolşeviklerle temasa geçerek Anadolu Hükümeti ile varılan anlaşma gereğince Enver Paşa'ya herhangi bir para ve/ya silah yardımı yapılmasını engellediğini de not etmiştir. Aradaki çekişmeyi fırsat bile Ruslar da hem Enver Paşa'yı oyalamış hem de Mustafa Kemal'den istediklerini almaya çalışmışlardır (Arslan, 2004: 28-30). Bununla birlikte Moskova'da bulunan Enver Paşa hala Türk yetkililerden oldukça yumuşak bir muamele görmektedir. Rusların İngilizlerden çekindikleri için kendisine yardım etmediğini düşünen Enver Paşa, Anadolu'dan istediği yardım olan 250 altını cemiyet adına aldığını söylemekte ve Ali Fuad Paşa'nın kendisine karşı olan hürmetkar tutumundan da sitayişle bahsetmektedir. Üstelik Halil Paşa'nın Trabzon'da karşılaştığı durumdan mustarip olan Ali Fuad Paşa bu konuyu çözüme sözü de vermektedir (Bardakçı, 2016: 161-162). Anlaşılan Anadolu Hükümeti iyi polis, kötü polis oyununu oynayarak Enver Paşa'yı oyalamaya devam etmektedir.

Aylardır Moskova'da dişe dokunur bir şey yapmadan günlerini geçiren Enver Paşa, ancak Nisan sonunda harekete geçmeye karar vermiş görünmektedir. Paşa, Berlin ve Moskova'da yaptığı çeşitli görüşmeler sonrasında İstanbul'a gönderdiği Naim Cevad'dan orada bulunan ve önceden temasa geçilen Vrangel Ordusu ile kontak kurarak durumlarını görmesini, uygun bulunursa orada bulunan kurmay subayları bunların başlarına getirerek, vakit varsa Paşa'nın kendilerine katılmasını bekleyerek, yoksa hemen harekete geçerek İstanbul'u almalarını, bu mümkün olmazsa da Edirne'yi alıp Trakya'yı işgal etmelerini istemiştir. En kötü şartta bu ordunun silahlarının kendilerine aktarılması talep edilmiştir (Bardakçı, 2016: 164). Burada planlanan, Anadolu'ya bu zor durumda yardım olduğu kadar Enver Paşa'nın da muzaffer bir komutan edasıyla memlekete geri dönmesidir. Paşa, Rusların ileride İstanbul'a el koymasını ise Rus Kafkas Orduları içinde bulunan beş altı bin Müslüman askeri saf değiştirmeye ikna ederek önlemeyi düşünmektedir (Bardakçı, 2016: 182). Oysa bu plan da Naim Cevad'ın İstanbul yolunda, Ali Fuad Paşa'ya önceden haber verilmesine rağmen, Ankara Hükümeti tarafından tutuklanmasıyla suya düşecektir. Bu tutuklama Enver Paşa'yı daha da kızdıracaktır.

Sade bir bakış açısıyla Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesinin karşısında en sert duran, şüpheli gördüklerini önemli makamlardan geri plana çektiren, Trabzon ve Doğu'sundaki memurların Enver taraftarları olmasını engelleyen ve Enver'i gazeteler aracılığıyla halka kötü olarak aktaracak planları yapan Kazım Karabekir'dir. Kazım Paşa'nın tüm bu planı uygulamaya koymasının ardında Enver'in geçmişte ülkeye yaşattıkları kadar, gelmesi halinde Anadolu'da yaşanacak iç karışıklığın yol açacağı derin kriz endişesi de vardır. Ankara Hükümeti Yunanlılarla birlikte Enver ile de uğraşamayacak ve Bolşevik çizmesi altında ezilecektir. Ayrıca, bu karşı durmayı bir güç mücadelesi şeklinde okumak da mümkündür. Karabekir eline geçirmek üzere olduğu güce belki de Enver Paşa'nın ortak olmasını istememiş olabilir. Dönemin bir başka güçlü karakteri Fevzi Çakmak'ın günlüklerinde bu dönemdeki Enver Paşa'nın faaliyetlerinden neredeyse hiç bahsedilmemektedir. Döneme ait günlüklerde Enver ismi sadece iki yerde geçmektedir. 18 Mayıs 1921 tarihinde Enver'in Bolşeviklerin yardımıyla Anadolu'ya girmek istediğinden bahsetmektedir Mareşal (Hatemi, 2021b: 794). 30 Kasım 1921'deki notuysa daha kısadır: "*Enver Paşa Buhara'da isyan etti.*" (Hatemi, 2021b: 847). Bunu kendisine liderlik rolü biçmemesine de bağlayabiliriz, endişeye geçit vermeyen soğukkanlı kişiliğine de. Ayrıca Yunanlıların kendisini daha çok kaygılandırıldığını da düşünebiliriz. İsmet Paşa da hatıralarında bu günlerden bahsetmemektedir.

6.9. Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa Karşı Karşıya

Olayların yarattığı gerilim artarken Enver Paşa ise Mustafa Kemal ile olan irtibatını da koparmak istememektedir. Bu kapsamda Mayıs 1921'de yazdığı mektup oldukça önemlidir. Halil Paşa'nın ve Küçük Talat Bey'in Trabzon'dan çıkarılmalarına, Naim Cevad'ın İnebolu'da tutuklanmasına ve kardeşi Nuri Bey'in Erzurum'da yaşamaya mahkum edilmesine rağmen mektubunda ısrarla bir yanlış anlaşılma olduğunu belirtmekte ve Anadolu Hükümeti adına yaptıklarını sıralamaktadır. Anadolu'ya girme gibi bir gayesinin olmadığını altını özellikle çizen Enver Paşa, asıl amacının İslam alemi için emperyalistlere, özellikle de İngilizlere ve Fransızlara, karşı çarpışmak olduğunu belirtmektedir. Anadolu Hükümeti'ne en zor zamanlarında Rusya'da yardım ettiğini ve tavsiyelerde bulunduğunu söyleyen Enver Paşa yaşananlar karşısında şaşkınlığını da gizleyememektedir. Her ne kadar memleketin selameti için şu anda bunlara katlanıyorlarsa da kendisinin ve arkadaşlarının memleket dışında sonsuza değin kalmayacağını dile getiren Enver Paşa İslam alemi için ufak bir tehlike görmeleri durumunda bile Anadolu'ya gireceklerini de ifade etmektedir (Yamauchi, 1995: 205-208), (mektubun tamamı için bakınız EK T). Aynı mektup, Mayatepek ve Bayhan tarafından da alıntılanmıştır. Burada Enver Paşa, Yusuf Kemal (Tengirşenk), Rıza Nur ve Ali Fuad (Cebesoy)

Paşa ile Moskova'daki görüşmelerine atıfta bulunarak Anadolu'ya geçip bir parti kurmak isteğini açıkça bildirmesine rağmen arkadaşlarına yapılanlardan gücendiğini yazmaktadır. Hala bir yanlış anlaşılma olduğunu düşünen Enver Paşa, mektubunun devamında, ülkeden çıktuktan sonra yaptıklarını kronolojik olarak anlatmakta ve resmi görevli olmamasına rağmen Anadolu Hükümeti'ne yaptığı yardımları sıralamaktadır. Amacının “memleketin kurtarılması ve İslam kalması” olduğunu söyleyen Enver Paşa, kendisinin Mustafa Kemal Paşa'ya rakip olmadığını da özellikle vurgulamaktadır. Mustafa Kemal'in gereksiz vehme kapıldığını iddia eden Enver Paşa, memleketin selameti için dışarıda kalmaya devam edeceklerini ancak bunun memleket için faydasız olduğuna karar verdikleri anda geri döneceklerini bildirmektedir. Üstelik Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu halkına zulmettiğini de yazmakta ve halkın Sultan Abdülhamid zamanındaki halk olmadığını da altını çizmektedir. (Mayatepek ve Bayhan, 2015: 208-215). Bu mektupta Enver Paşa'nın, belki de kendisine yapılan haksızlıkların da etkisiyle, kesin kararını verdiğini ve memlekete dönmek için uygun zamanı beklediği görülmektedir. Sonuç olarak, iyice gerilen ipler kopma noktasına gelmiştir. Olayların akışı göz önüne alındığında Anadolu'ya girecek kuvveti kendinde bulsa Enver Paşa'nın kararının daha farklı olabileceğini düşünebiliriz. Ancak her iki taraf arasındaki ilişkilerin oldukça gergin olduğu açıktır.

Bu mektuba kitabında genişçe yer veren Bardakçı'ya göre de mektup oldukça serttir. Enver Paşa, Mustafa Kemal'i kanunsuz hareketler yapmakla ve lüzumsuz şiddetlere girmekle suçlamaktadır. Halkın uygulanmakta olan tahakküm ve cebre dayanmayacağını yazan Enver Paşa, kendilerinin Anadolu'ya gelmelerinin istenmediğini bildiğini ancak gelseler Moskova'da yaptıkları gibi yine vatan için çalışacaklarını ve Mustafa Kemal'e destek çıkacaklarını ifade etmektedir. Vatanın selameti ve ikilik çıkmaması için şimdilik dışarıda kalmaya rıza gösterdiğini söyleyen Enver Paşa ancak bunun Türkiye ve İslam alemi faydasız olduğunu gördüğü anda memlekete döneceğini yazmaktadır. Bunun için de kimseden onay alacak değildir (Bardakçı, 2015: 264-265; Cebesoy, 2017: 278-282). Kısacası Halil Paşa ve ardından Küçük Talat Bey'in Trabzon'u terke zorlanması Enver Paşa'nın tutumunun da değişmesine ve tepkilerinin sadece Kazım Karabekir'e değil direkt olarak asıl rakibi Mustafa Kemal'e yönelmesine sebep olmuştur. Enver Paşa'ya göre kendisinden korkan Mustafa Kemal, şahsı hakkında çeşitli dedikodular çıkarmakta ve iftiralar atmaktadır. Ancak kendisi ve arkadaşları yine de sulha kadar savunmada kalmaya devam etmeye karar vermişlerdir (Bardakçı, 2015: 262). Ankara Hükümeti tarafından serbest bırakıldıktan sonra İstanbul'a geçen Küçük Talat Bey'in 29 Mayıs'ta İttihat'ın Trabzon Bürosu'na gönderdiği mektup olaylar hakkında bazı detayları da içermektedir. İstanbul'da şimdilik emniyette olduğunu söyleyen Talat Bey'e göre Mustafa Kemal'in İttihatçılara karşı aldığı tavır İttihatçılara katılmak isteyenlerde soru işaretleri

oluşturmakta ve olumsuz tesir yaratmaktadır. Yine de eski Mebuslar Servet, Naci ve Nihad Beylerin katılımıyla Samsun Şubesi'ni kurduğunu ve Trabzon'a bağladığını belirten Küçük Talat Bey, üç olan sayının bilahare bu kişilerce beşe tamamlanacağını ifade etmektedir. Ayrıca, Mustafa Kemal'in yeni bir oyununa karşı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne kendilerine yakın arkadaşların sokulmasını da istemektedir (Yamauchi, 1995: 222-223). Anlaşıldığı kadarıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerindeki kontrol Mustafa Kemal'e geçmekte ve elimine edilme durumunu ortadan kaldırmak için İttihatçılar da çeşitli yollardan listelere sızma gayretindedirler. Bu kadar gizli yapımları da iddia ettikleri kadar güçlü olmadıklarını ortaya koymaktadır. Bu bile Anadolu'daki gidişatı göstermesi açısından önemli bir bulgudur.

Tüm bu sürecin sonunda Fevzi Çakmak 29 Mayıs 1921'de ordu komutanlıklarına gönderdiği bir yazıda Enver'in Moskova'yı gizlice terk ettiğini, bu kez de İngilizlerin maşası olarak komünizmi yayar gibi görünerek Anadolu'ya girmesinin beklendiğini, nihai amacının isyan çıkartmak olduğunu belirterek görüldüğü yerde derhal tutuklanmasını emretmiştir (Bardakçı, 2015: 225; Karabekir, 2015: 110). Oysa, Enver Paşa, Roma ve Berlin'e gitmek için çok daha önceden ayrılmıştır Moskova'dan. 4 Mayıs'ta başlayan bu seyahatin temel nedeni mektupla yanına getiremediği Talat Paşa'ya sadık İttihat ve Terakki erkanını ikna etmek ve aralarında süregiden bölünmüşlüğe son vermektir (Bardakçı, 2015: 252). Çünkü çok az kişiyle bir şeyler yapamayacağını sonunda görmüştür Paşa. İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadının ikinci toplantısını da tam bu esnada Moskova'da gerçekleştirmiştir. Yamauchi bu toplantının tarihini 27 Haziran olarak vermektedir. (Yamauchi, 1995: 49). Ancak toplantının Mayıs ayında, Enver Paşa Moskova'dan ayrılmadan hemen önce gerçekleşmiş olması ihtimali de bulunmaktadır. Bunu toplantıda bulunan ve oradaki bilgileri Anadolu'ya dönme karşılığında Mustafa Kemal'e rapor halinde sunan Hüseyin Fevzi Bey teyit etmektedir (Erşan, 2009: 957). ATASE Arşivi'nden çıkarılan rapora göre Hüseyin Fevzi Bey toplantıya Tunus ve Trablus vekili olarak katılmıştır. Toplantıda dahildeki ve hariçteki yapılanmalar tartışılmış, emperyalistlerin yönetimi altında olan diğer İslam ve dost halkalara yardım edileceği ve sömürgeci yönetimler aleyhinde çalışılacağı; Rusya içinde Ruslar aleyhine faaliyet gösterilmeyeceği, Anadolu Hükümeti Sevr'e mukavemete devam ettiği müddetçe tüm gücüyle destekleneceği ve Anadolu'ya girilmeyeceği ama bundan vazgeçerse de memlekete girilip yönetime el konulacağı kararlaştırılmıştır (Erşan, 2009: 961). Hüseyin Fevzi Bey'in raporuna göre bu toplantıdan 20 gün sonra Enver Paşa, toplantıda konuşulmamasına rağmen, Anadolu'ya ve Ankara'daki İttihat ve Terakki Merkezi'ne gönderdiği bir emirle İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın bir nevi maske olduğunu, amacın Anadolu'daki diktatörlüğü yıkıp yönetimi ele geçirerek İttihat ve Terakki'yi yeniden kurmak olduğunu herkese ilan etmiştir (Erşan, 2009: 961). Anadolu'ya geri

dönmeye çalışan Hüseyin Fevzi Bey'in bu raporuna, Enver karşıtlığının en üst düzeyde yaşandığı bir dönemde yazılması itibarıyla, biraz ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Enver Paşa'nın Anadolu'ya dönmeyi istediği bilinmekle birlikte bu kadar üst perdeden bir girişimde bulunması beklenmemektedir. Üstelik bu tamime ilişkin elimizde başkaca bir belge de bulunmamaktadır. Ayrıca, mesela Zafer Toprak, konuya ilişkin makalesinde Hüseyin Fevzi Bey'i kendisinin ifadesinin aksine Tunus, Trablusgarb veya Kuzey Afrika temsilcileri arasında saymamaktadır (Toprak, 1997: 11-13).

Bu rapordan biraz daha önce Ankara Hükümeti, Mayıs ve Haziran aylarında, Enver Paşa ve etrafındaki kişilere karşı yapılacakları belirlemiş ve harekete geçmiştir. Kazım Karabekir fırka ve kolordu komutanlıklarına gönderdiği emirlerde, Mustafa Kemal ve Fevzi Çakmak ile anlaşıldığı şekilde Enver Paşa'nın şahsına hücumlarda bulunmuş, programın negatif yanlarını dile getirmiş, komünizm için çalıştığını belirtmiş ve ülkeye girmesi halinde derhal tevkif edilmesini istemiştir (Karabekir, 2015: 121-123). Burada oldukça önemli bir hususa daha vurgu yapmakta fayda vardır. Kurtuluş Savaşı'nı örgütleyen kadroların tamamı Enver Paşa'nın emri altında çalışmışlardır. Hatta Kazım Karabekir ve İsmet İnönü bizzat karargahında bulunmuşlardır. İyi niyetle bile olsa henüz birkaç yıl önce Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekilliği yapmış kudretli bir Paşa'nın Anadolu Hareketi'ne katılıp Mustafa Kemal Paşa'nın emri altında sıradan bir ordu komutanı olarak çalışmasının zorluğu hatta imkansızlığı Hareket'in önder kadrosu tarafından değerlendirilmiş olmalıdır. Muhtemelen bu nedenle de Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesine engel olunmasına karar verilmiştir. Üstelik gelmesinin Anadolu'da büyük bir bölünmeye yol açacağı ve İtilaf Devletleri'nin tepkilerini de üzerlerine çekeceği su götürmez bir gerçektir (Mayatepek ve Bayhan, 2015: 203).

Enver Paşa'yı, yönettiği Şark Cephesi'nden, günü gününe takip eden ve ülkeye girmemesi için her şeyi yapmaya niyetli olan zamanın muktedirlerinden Kazım Karabekir, 12 Haziran 1921'de Mustafa Kemal ve Fevzi Çakmak'a yolladığı uyarı telgraflarında Enver Paşa'nın gittikçe daha çok tehlike arz etmeye başladığını, bu nedenle vatani için çalışmak isteğini her ortamda dile getiren Enver'in bir şekilde yurt içine getirilerek, bir davetle veya kandırılarak, burada tutuklanması gerektiğini yazmaktadır. Fevzi Çakmak 15 Haziran'da yolladığı cevabında ise Moskova Elçiliği Ataşemiliteri Saffet Bey'in Enver Paşa'nın her hareketini takip edeceğini bildirmektedir (Bardakçı, 2015: 263; Karabekir, 2015: 124-125). Kısacası, Enver Paşa ülkeye girme çalışmaları yaparken Mustafa Kemal Paşa da boş durmamış ve elinde bulunan tüm imkanlarla onun Anadolu'ya girmesine mâni olmaya çalışmıştır. Bunun içinde Paşa'nın aleyhine yapılan neşriyatlar da önemli bir yer tutmaktadır. Burada kullanılması en uygun kaynak ise Köprülülü Şerif Bey'in (İlden) Sarıkamış Harekatı'na ilişkin yazdığı

kitaptır. Olayların en hengameli zamanında, 1921 yılında, Akşam Gazetesi'nde neşredilen anılar daha sonra 1922 yılında "*Sarıkamış, İhata Manevrası ve Meydan Muharebesi*" adıyla yeniden yayınlanmıştır. Şerif Bey'e göre, Enver Paşa tam bir hayalperesttir ve bile bile orduyu felakete sürüklemiştir (İlden, 2003: 239). Bu kitap bir taraftan Sarıkamış Harekatı'nın tüm başarısızlığını Enver Paşa'nın sırtına yükleyip onu ve İttihatçıları karalarken diğer taraftan da özellikle Enver Paşanın kişiliğini hedef almaktadır. Oysa karşı cephede bulunan Rus komutanlar harekatı cüretkar bulmakla birlikte başarılması halinde Kafkasya bölgesinde üstünlüğün Osmanlı'ya geçeceği konusunda hemfikirlerdir (Serhat Kalkınma Ajansı, Erişim Tarihi: 28.08.2022). Mayatepek de Batum'da bulunan Enver Paşa'nın yurda girmesini engellemek için şöhretini kötüleyecek bu tür bir çalışmanın Ankara Hükümeti tarafından yapıldığını dile getirmektedir. Öyle ki kitap olayları abartmakla kalmamış Enver Paşa'yı, Bolşevik ve Türklerin ezeli düşmanı Rusların paralı bir adamı olarak tasvir etmiştir (Mayatepek ve Bayhan, 2015: 115-116).

Anadolu'da bu olaylar yaşanırken Enver Paşa yeniden Moskova'ya dönmüştür. Murat Bardakçı, Berlin'e ve Naciye'sine son kez veda eden Enver Paşa'nın, 18 Haziran'da Berlin'den yola çıkıp 24 Haziran'da Moskova'ya vardığını yazmaktadır (Bardakçı, 2015: 253). Yamauchi ise tarihleri biraz daha geç olarak vermektedir. Ona göre, Paşa 26 Haziran'da Berlin'den yola çıkıp 2 Temmuz'da Moskova'ya varmıştır. Temaslarına ara vermeden başlayan Enver Paşa, uzun uğraşlar sonunda ancak 28 Temmuz'da bir kez daha Çiçerin ile görüşme fırsatı bulmuş ama istediklerini yine elde edememiş, yine oyalanmıştır (Yamauchi, 1995: 61). Bu arada, Enver Paşa ile hareket etmekte tereddüt yaşayan diğer İttihatçılar için de durum değişkenlik göstermeye başlamıştır. Haziran 1921'e gelindiğinde Talat Paşa ebediyete irtihal ettikten sonra yurda dönmek isteyen Nazım, Bahattin Şakir ve Rüsuhi Beylerin bu istekleri; yurtdışına kaçan İttihatçı liderlerin dışında hemen tüm İTC genel merkez üyelerinin ve katiplerinin Ankara'ya gelmelerine izin verilmesine rağmen; kabul edilmemiştir. Bu ekibin tek seçeneği de Enver Paşa'nın peşinden Moskova'ya, gönülsüz de olsa, gitmek kalmıştır (Eyicil, 2021: 230-231). Enver Paşa kendisiyle birlikte Moskova'ya gelen ekibin Doktor Nazım, Rıza Bey, Fahri Paşa, Mısırlı Doktor Rıfat ve Mansur Bey'den oluştuğunu yazmaktadır (Bardakçı, 2016: 200).

Enver Paşa tarafından ortaya atılan ve dönem kitaplarında zaman zaman yer bulmasına rağmen çok fazla üstüne düşülmeyen bir başka konu ise İstanbul'daki Vrangal Ordusu'nun milli mücadelede kullanılmasıdır. Profesör Eyicil'e göre, Enver Paşa, Bolşeviklerle yapılan savaşta başarısız olan ve dağıtılmak üzere İstanbul'a gelen Vrangal Ordusu'nun Yunanlılara karşı bir lejyoner ordu olarak kullanılmasını düşünmüş, bu fikrini Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa ile paylaşmış ve kendisinin Ankara ile iletişime geçerek onları da bilgilendirmesini istemiştir.

Daha önce bahsedildiği gibi, İtilaf Devletleri tarafından bir süre sonra dağıtılacak olan bu ordunun son durumu hakkında bilgi toplamak için yakın adamı Naim Cevad'ı İstanbul'a gönderen Enver Paşa'nın, Naim Cevad'ın casusluk suçlamasıyla Ankara Hükümeti tarafından tutuklanmasıyla, Mustafa Kemal ile arasında var olan gerginlik seviyesi bir kademe daha yükselmiştir (Eyicil, 2021: 235). Eyicil, Fuat Paşa'nın Ankara'ya haberi geç verdiğinden dem vururken bu kadar önemli bir konuda Ankara'nın habersiz bırakılmasının mümkün olmadığını düşünmek akla daha yatkındır. Genel gidişat gereği Ankara, Enver Paşa'nın Anadolu ile olan tüm irtibatını kesmek istiyor gibi görünmektedir. Ali Fuat Cebesoy ise konuyu elçilikte Enver Paşa ile görüştüğünü anılarında yazmaktadır. Cebesoy, Halk Şuralar Fırkası Programı'nın Anadolu'ya emrivakiyle gönderilmesinden rahatsız olduklarını, bu nedenle Naim Cevad'ın Amasra'da tutuklanarak Ankara'ya getirildiğini iletmiş ve ülkede bulunan Halil Paşa'nın ise yurtdışına çıkarıldığını Enver Paşa'ya haber vermiştir. Enver Paşa'nın kendisine tüm bunlardan haberi olmadığını, Naim Cevad'ı ise Vrangel Ordusu'nu takip etmesi için İstanbul'a gönderdiğini söylediğini belirtmektedir Fuad Paşa. Ayrıca, Naim Cevad'ı habersiz olarak Anadolu'ya gönderenin Bedri Bey olduğunu da anılarına ilave etmektedir Cebesoy. Aralarında yaptıkları görüşmede durumun olağanüstülüğüne karşın İttihatçıların mutlaka yurtdışında kalmasını, Anadolu Hükümeti'nin bilgisi ve isteği dışında hareket edilmemesini ve Anadolu'ya yönelik bir eylemde bulunulmamasını isteyen Ali Fuad Paşa'ya, Enver Paşa ve Doktor Nazım vatanın selameti için bu yönde davranacaklarına dair söz vermişlerdir (Cebesoy, 2017: 269). Ali Fuad Paşa hatıralarında görüşmenin tarihi hakkında bir beyanatta bulunmamaktadır. Anlatılanlara ve tarihsel kronolojiye göre bu görüşmenin Haziran sonu veya Temmuz başı olması daha uygun düşmektedir. Ancak bu konuşmalardan pek de tatmin olmadığı görülen Cebesoy, birkaç gün sonra Enver Paşa, Doktor Nazım ve beraberindekilerle tekrar bir araya gelerek kendilerinden daha kati teminatlar almak istemiştir. Buna göre her iki taraf, aşağıdaki hususları içeren, bir anlaşmaya varmışlardır (Cebesoy, 2017: 270-271):

- İttihad, sadece İslam memleketlerinde faaliyet gösterecek olup Enver Paşa ve arkadaşları Anadolu'nun içişlerine karışmayacaklar ve memlekete dönmeye çalışmayacaklardır.
- Çalışmaların esas maksadı emperyalizmle mücadele olup İslam memleketlerinde yapılacak teşkilatlanma ve propaganda çalışmalarıyla aynı amaç uğrunda çalışan Anadolu Hükümeti de takviye edilecektir.
- Rusların, İttihadı, Anadolu Hükümeti aleyhine kullanmasına izin verilmeyecektir.

- Barış sağlanıncaya kadar Ankara Hükümeti, İttihad aleyhinde faaliyetlerde bulunsa bile buna mukabele edilmeyecektir. Aksi bir durum, Anadolu'nun kurtuluşunu tehlikeye sokacağı için sakıncalıdır.

Son maddedeki olağandışı isteği bile kabul eden Enver Paşa ve arkadaşlarının bunun aksi bir düşünce içinde olduklarını tasavvur etmek biraz güçtür. Aksi olsa, muhtemelen, bu şartları en baştan kabul etmezlerdi. Ancak vatanın selameti açısından Cebesoy'un isteklerine rıza göstermiş oldukları görünmektedir. Tabi ki Cebesoy'un da bunu, Anadolu Hükümeti'ne danışmadan gündeme getirdiğini düşünmek de pek doğru olmaz. Bunlar aynı zamanda Ankara'dakilerin istekleridir. Halil Paşa'nın Trabzon'dan çıkarılmasından sonra Küçük Talat'ın da tutuklandığını ve Nuri Paşa'nın Erzurum'dan ayrılmamasının istendiğini yazan Enver Paşa, Ali Fuad Cebesoy ile yapılan ve yukarıda bahsi geçen görüşmeyi Naciye Sultan'a da aktarmaktadır. Paşa'ya göre görüşme 28 Haziran'da gerçekleşmiş ve Doktor Nazım'ın da bulunduğu toplantıda Anadolu Hükümeti ile üç madde üstünde anlaşmaya varılmıştır:

1. İttihatçıların yurtdışında bulunan eski kurmayları şimdilik Anadolu'ya girmeyecek,
2. Ankara Hükümeti aleyhinde bir faaliyette bulunulmayacak ve
3. Ruslara iki grup arasında ihtilaf olmadığını göstermek için bazı toplantılara birlikte girilecektir.

Enver Paşa mektubunda bunun bir oyun olduğunu, ilk iki maddenin daha önce konuşulduğunu ancak son maddenin ilk defa ortaya atıldığını, kendilerinin ise kesin bir cevap vermediklerini yazmaktadır (Bardakçı, 2016: 207).

Tüm olan bitene rağmen, Enver Paşa'nın İttihatçıları bir araya toplama çabaları devam etmektedir ve bu da yukarıdaki düşüncemizi bir nebze de olsa sakat bırakmaktadır. Paşa eşi Naciye Sultan'a yazdığı 29 Haziran tarihli mektubunda yeni idare heyetinin seçildiğini belirterek kendisinin, Doktor Nazım ve Bedri Beylerin üye olduklarını, Doktor Raik, Yüzbaşı Fevzi ve Halid Gargani beylerin ise üye namzedi olduklarını yazmaktadır (Bardakçı, 2016: 205). Enver Paşa, 5 Temmuz 1921 tarihinde kardeşi Kâmil Bey'e yolladığı mektubunda ise Şekip, Halil ve Rıfat Beylerin döndüklerini, Dr. Nazım ve Rüsuhi Beylerin ise çalışmaya devam ettiklerini yazmaktadır. Kuşçubaşı Sami Bey'in Anadolu'daki işleri karıştırdığını ve kışkırttığı kuvvetlerin Batı Cephesi'ne gönderildiğinden bahseden Enver Paşa Anadolu Hükümeti'nin tamamen aleyhlerine döndüğünden söz etmekte ve ortalığın yatışması için Fuad Paşa'nın çaba harcadığından dem vurmaktadır (İnan, 1997: 92). Daha önce anlatılan nedenlerle Moskova'ya gitmeyi hiç istemediğini belirten Emir Şekip Arslan, Enver Paşa'nın ısrarlarına dayanamayarak kendisini ziyaret ettiğini anılarında yazmaktadır. Ancak teşkilat içinde yaşanan Türk-Arap

çatışmasına ilişkin herhangi bir detay vermemektedir. Gitme amacını ise Rusların güvenilirliğini sorgulamak ve Doğu halkları konusunda kendilerinden destek alınıp alınamayacağını görmek olarak yazmaktadır (Arslan, 2004: 49).

İlerleyen günlerde Eskişehir-Kütahya Savaşları'nın kaybedilmesi ve ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi üzerine Mustafa Kemal'in liderliğindeki Anadolu Hareketi'nin başarısız olacağına olan inancı daha da artan Enver Paşa, olası bir durumda ülkeye girebilmek için Moskova'da bulunan çalışma arkadaşlarıyla birlikte Batum'a gitme kararı vermiştir. Eyicil'e göre Dr. Nazım'ın da aralarında bulunduğu bir kısım İttihatçılar bu karara uymakla birlikte Anadolu'ya girmek için hala Mustafa Kemal'in izninin alınmasını şart koşmuşlardır (Eyicil, 2021: 237). Bu esnada, Trabzon'da üç ay kadar kalan Halil Paşa gelen baskılara daha fazla dayanamayarak sonunda Tuapse'ye dönmek zorunda kalmıştır. Ülke Sakarya Savaşı'na giderken Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu Hareketi ile Anadolu'ya girmek isteyen Enver Paşa ve İttihatçılar arasındaki çekişme de iyice gün yüzüne çıkmaktadır. Önceki yıllarda karşılıklı fikir alışverişi ve oyalamaca şeklinde geçen mektuplar 1921 ortasına geldiğinde iyice sertleşmekte ve gerçek niyetler ortaya dökülmektedir.

Enver Paşa, Mustafa Kemal'e yolladığı 17 Temmuz tarihli mektubunda gergin atmosferi ortaya koyacak şekilde Trablusgarb günlerine atıfta bulunmakta ve işi Mustafa Kemal'in ahlakının geldiği bu mevkide bile tebeddül edemediğine kadar götürmektedir. Enver'e göre Mustafa Kemal'in şansı bugüne kadar yaver gitmiştir ama şahsi hırsları onu gittikçe daha da küçültmektedir. Bu mektubun tam metnine Yamauchi kitabında yer vermektedir (Yamauchi, 1995: 233-234). Mektup Ankara Hükümeti'nin yayın organı Hakimiyet-i Milliye'de 13 Haziran 1921 tarihinde yayınlanan bir makaleye cevaben yazılmıştır. Bu makalede ise Enver Paşa, Osmanlı'yı yıktığı gibi Türkiye'yi yıkmaya çalışmakla suçlanmaktadır (<https://belleten.gov.tr/tam-metin/2143/tur>), (Erişim tarihi: 30.08.2022). Mektubunda, önceki yıl ülkeye dönmek istediğinde, Anadolu'daki isyanlar nedeniyle çok zor durumda olduklarını ve kendisinin girmesinin durumu daha da kötüleştireceğini söyleyen Bekir Sami Bey'in sözlerinden ikna olarak, memleketi ikiliğe sürüklememek için Anadolu'ya girmediğini hatırlatan Enver Paşa, şimdi ufukta başarı belirince kendisinin ve arkadaşlarının istenmediğini anladığını ancak bunun için yalana lüzum olmadığını yazmaktadır. Almanlardan, Bolşeviklerden veya bir başkasından şahsi bir menfaat elde etmediğini ve etmeyeceğini özellikle vurgulayan Enver Paşa, Mustafa Kemal'in halkı kendisine karşı kışkırtmak için gazeteye yalan haberler yazdırttığını iddia etmektedir. Bu bapta, Ruslarla birlikte Anadolu'ya saldırarak altı ilde büyük Ermenistan kuracağı yönündeki tevizatı da reddetmektedir. Son kısımdaysa aralarında Trablusgarb'dan beri var olan gerilime atıfta

bulunan Enver Paşa, Mustafa Kemal'in şimdiye kadar yaver giden şansının şahsi hırslarla küçüldüğünü görmekten üzüntü duyduğunu ifade etmektedir (Yamauchi, 1995: 233-234). Bu mektup arada var olan son ilmeği de koparmıştır. Satır aralarından anlaşıldığı kadarıyla, bir dönem “talihi oldukça yaver giden” Enver Paşa, şimdi “talihi yaver giden” Mustafa Kemal Paşa'yı kıskanmaktadır. Naciye Sultan'a yazdığı 18 ve 20 Temmuz tarihli mektuplarında ise Anadolu'ya giderse neler yapacağından ve Mustafa Kemal başarılı olsa bile gelecek günlerin gürültüler getireceğinden bahsetmektedir (Bardakçı, 2015: 266-267).

Trabzon'dan ayrılan Halil Paşa, Tuapse'de de çok fazla kalmayarak Temmuz 1921'de Batum'a geçmiştir. Bardakçı, Batum'a taşınma sebebini Enver Paşa ile yaptığı yazışmalar neticesinde kurulacak olan yeni teşkilatın merkezinin Batum olarak belirlenmesi olarak yazmaktadır (Bardakçı, 2015: 258). Eğer bu doğruysa Halil Paşa Tuapse'de bir aydan fazla kalmış olmamalıdır. Çünkü Yamauchi'ye göre Enver Paşa Moskova'dan 30 Temmuz'da trenle ayrılarak 10 Ağustos'ta Batum'a gelmiştir (Yamauchi, 1995: 69). Amacı orada buluşacağı İttihatçılarla birlikte partilerine son şeklini vermek, yaklaşan büyük savaşı Anadolu'ya yakın bir yerden izlemek ve yenilgi sonrası liderlik için Anadolu'ya girmektir (Yamauchi, 1995: 64). Enver'e Batum'da Halil Paşa, Küçük Talat, Raik, Bedri, Rıza, Nazım ve Kuşçubaşı Sami Beyler de katılmışlardır (Bardakçı: 2015: 258-259). Cebesoy'a göreyse Enver Paşa'nın yanında Doktor Nazım, Doktor Yüzbaşı Faik ve Naim Cevad'ın halasının oğlu Hikmet Beyler vardır. Bedri Bey o sırada Berlin'dedir. Halil Paşa ise Tuapse'den buraya gelmiştir (Cebesoy, 2017: 275). Anlaşıldığı kadarıyla Enver Paşa, Trabzon'a geçme kararını 1 Temmuz'da vermiştir. Bunun için Batum'a gidilecek ve şartlar uygun olursa Doktor Nazım veya kendisi Anadolu'ya geçecektir. Bu kararın alınmasında, Naim Cevad'ın tutuklanarak Ankara'ya götürüldüğünü kendisine haber vermek için gelen, Ali Fuad Paşa'nın da etkisi vardır. Fuad Paşa kendisinden Anadolu'dan uzak durmasını, tüm İttihatçıları alarak Buhara'ya gitmesini ve orada bir hükümet kurarak mücadeleye devam etmesini istediklerini iletmiştir (Bardakçı, 2016: 210-211). Bu emir notası, muhtemelen, Enver Paşa'yı kızdırmış ve bu kararı almasında etkili olmuştur.

Halil Paşa'nın kendisine yazdığı 19 Temmuz 1921 tarihli mektubuna göre tüm planlar yapılmış ve Anadolu'ya geçmek için günlerin sayılmasına başlanmıştır. Mektubunda, Trabzon ve Lazistan'da yaptığı temaslar neticesinde, Enver Paşa ve uygun gördüğü arkadaşlarının Türkiye'ye sorunsuz geçebileceklerini, orada bulunan güçlü bir teşkilatla korunabileceklerini ve arzu ettikleri kadar kalabileceklerini bildirmektedir Halil Paşa. Ülkeye girişin Türk elçiliğinin bulunmadığı Novorosisk veya Soçi gibi bir limandan ve istedikleri bir vasıtayla yapılabileceğini de ilave etmektedir. Ne zaman hareket edeceklerinin ve hangi limandan alınmak istediklerinin bir şifreyle kendisine bildirilmesi durumunda geri kalan ayarlamayı kısa

sürede yapacağını bildirmektedir Halil Paşa (Yamauchi, 1995: 234). Artık Anadolu'ya geçmek için her şey hazırdır. Ancak nedense bu karar bir türlü alınmaz veya hep ertelenir. Cemal Paşa'ya gönderdiği 22 Temmuz tarihli mektubunda Anadolu'nun kendisine ve arkadaşlarına olan tavrından dolayı şikayette bulunan Enver Paşa, ülkeye gidip gitmeme konusunda ise hala kararsız olduğunu yazmaktadır (Yamauchi: 1995: 236). Olaylar bu kadar gerginken dahi Türk Büyükelçiliği ve Fuad Paşa ile hem Enver Paşa'nın hem de Doktor Nazım'ın irtibatlarının olduğu mektuplarından anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal'e karşı olan öfkesinin her geçen gün arttığı görülen bu mektuplarda bir taraftan kendilerine karşı takınılan tutumun haksız olduğundan dert yanan Enver Paşa diğer taraftan da Anadolu'da olup biteni yakından takip etmeye çalışmaktadır (Bardakçı, 2016: 234-243). Yine de Türk ordusunun galip gelmesi için dua etmektedir. Mesela 26 Temmuz ve 27 Temmuz'da Naciye Sultan'a yazdığı mektuplarda ordunun galip gelmesini ve kendisinin de Anadolu'ya girmesine gerek kalmamasını dilemektedir Enver Paşa (Bardakçı, 2016: 234-243).

Anadolu'daki olayları dikkatlice takip eden Paşa 29 Temmuz'da biraz daha yakında bulunmak için Batum'a geçmeye karar verdiğini kardeşi Kamil Bey'e yazmıştır. Yanında Rüstem ve Raik Beylerin bulunduğunu belirten Enver Paşa, ülkenin kendini müdafaa edebileceğini gördükleri takdirde, ülkeye girmekten vazgeçeceklerini ancak kendilerine ihtiyaç olduğunu hissedersen de hemen gireceklerini belirtmiştir. Ancak hala kesin bir karar yoktur, hala bir tereddüt vardır. Ülkeye girmekten vazgeçerlerse de Berlin'e yanlarına döneceğini eklemiştir Enver Paşa. (Yamauchi, 1995: 238; İnan, 1997: 102). Batum'a doğru yola çıkmadan önce Naciye Sultan'a yazdığı 29 Temmuz tarihli son mektupta ise Enver Paşa, Yunan Ordusu galip gelirse hiç düşünmeden yardım için Anadolu'ya gireceğini, mağlup olursa da çocuklarına kavuşmak üzere temelli geri döneceğini yazmaktadır. Bu arada, Batum'a gitmeden önce Çiçerin ile de görüşmüş ve yardım sözü almıştır. Ancak yardım edeceğini ileten Çiçerin, bilahare durum hakkında Ali Fuad Paşa'nın nabzını yoklamış, Paşa'nın şiddetle karşı çıkması ve bunun Ankara Antlaşması'nın ihlal edeceğini söylemesi üzerine Enver Paşa'nın yardım isteklerini 27 Ağustos'ta reddetmiştir (Bardakçı, 2015: 267-275; 2016: 250). Anadolu'ya girip girmeme konusunda Enver Paşa'da hala bir tereddüt vardır ve durmadan tanıdığı insanlara mektuplar göndererek onların fikirlerini sormaktadır. Bu bağlamda görüştüğü kişiler arasında Ardahanlı Hilmi Bey, eski Maarif Nazırı Şükrü Bey, Eyüp Sabri Bey sayılabilir (Bardakçı, 2016: 253-259). Paşa gidip gitmeme arasında kararsızdır ve son güne kadar da bir türlü karar verememiş görünmektedir. İşin ilginç tarafı Türkistan'a gitmek gibi bir plana bu tarihe kadarki hiçbir mektubunda rastlanmamaktadır.

Cebesoy, anılarında, 28 Temmuz'da Çiçerin ile görüşen Enver Paşa'nın 30 Temmuz'da Moskova'yı terk ederek Batum'a gittiğini, aynı anda tamamı Müslümanlardan oluşan 10-15 bin kişilik bir kuvvetin de Bakü'ye yönlendirildiğini yazmaktadır (Cebesoy, 2017: 274-275). Fuad Paşa, kendilerine gelen yanlış bilgiler nedeniyle, Rusların Mustafa Kemal'in savaşı kaybettiğini ve bu nedenle savaştan çekilmeyi düşünebileceğini, ancak kendileri için savaşın devam etmesinin çok önemli olması hasebiyle hazırladıkları orduyu Enver Paşa'nın emrine vererek Anadolu'ya göndermeyi planladıklarını öğrendiğini ifade etmektedir. Ruslara durumun böyle olmadığını anlatmak için olağanüstü bir çaba sarf ettiğini de vurgulamaktadır Moskova Büyükelçisi (Cebesoy, 2017: 275-276). Cebesoy'a göre, Enver Paşa, Rusları ikna etmek için Anadolu'nun Batılılarla her an bir anlaşma yapmak üzere olduğunu ifade etmiş ve kendisinin başında olacağı bir hükümetin Ruslara daha yakın ve dost olacağını belirtmiştir. Üstelik, Moskova'daki teşkilatının Anadolu ile beraber hareket ettiğini yaymıştır. Ruslar da ordunun Sakarya'da dayanamayıp dağılacağını düşünerek Anadolu'daki pozisyonlarını kaybetmemek adına Mustafa Kemal'e alternatif olarak gördükleri Enver'e verdikleri desteğin ölçüsünü arttırmaya karar vermişlerdir. Fuad Paşa bunun üzerine Çiçerin nezdinde temaslarda bulunup Enver Paşa'ya verilecek desteklerin ve doğrusya bir ordunun Moskova Antlaşması'na aykırı olduğunu Ruslara bildirmiş ve bundan ivedilikle vazgeçilmesini istemiştir (Cebesoy, 2017: 276-277). Yine de Bardakçı'nın yazdıklarının aksine Rusların bunu kabul edip desteği çektiklerine dair bir ibare Cebesoy'un anılarında yoktur. Ruslar muhtemelen Sakarya Savaşı'nın sonucunu beklemişler ve ancak sonrasında harekete geçmişlerdir.

6.10. Türkiye Halk Şurular Fırkası – Yeni İttihat ve Terakki

Halil Paşa anılarında, Enver Paşa'nın Batum'a kendisinden habersiz geldiğini hatta geliş haberini Moskova Temsilcisi Tavarış Holzman'ın kendisine bildirdiğini yazmaktadır. Enver Paşa ile buluşmasında ağırlıklı olarak Türkiye'deki durumun tartışıldığını da belirten Halil Paşa, Enver Paşa'nın soruları üzerine Türkistan ve Basmacılar hakkında da kendisine bilgi verdiğini ama hazır olmadıkları için oraya gidilmesini tavsiye etmediğini ilave etmektedir (Halil, 1972: 358). Basmacılar ile ilgili ilk bilgiler burada ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, Anadolu'da işler hiç de iyi gitmemektedir. Yunan Ordusu'nun ilerlemesi üzerine Meclis'in sert eleştirilerine muhatap olan Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos 1921'de Başkomutanlık görevini alarak Tekalif-i Milliye emirlerini çıkarmıştır. Ülkenin tüm kaynaklarını ve en önemli yetkilerini yaklaşan kıyamet savaşını verebilmek için tek elde toplayan Kemal Paşa, ülkenin ve kendisinin kader savaşına hazırlanmaktadır. Savaşı kaybetmesi halinde belki de ülkeyi terk etmek zorunda kalacak, kazanması halindeyse tüm düşmanlarını dize getirip ülkenin en kudretli

lideri olacaktır. İşte tam bu denklemdede ve zor zamanda tüm sorunların düğümünü çözecek olan Sakarya Savaşı 23 Ağustos 1921’de başlamıştır (Anadolu Ajansı, Sakarya Savaşı, Erişim Tarihi: 30.08.2022).

Bu esnada, Batum’da bulunan Enver Paşa ise bir ay boyunca neredeyse hiçbir faaliyette bulunamamıştır. Memnuniyetsizliği kardeşi Kamil Bey’e yazdığı mektuplarda açıkça görülmektedir. Trabzon ve Lazistan ile temasa geçilmesine rağmen henüz bir araya gelinemediğini yazan Enver Paşa, genel gidişata dair ise pek fazla bilgi vermemektedir (Yamauchi, 1995: 244). Anlaşıldığı kadarıyla Halil Paşa’nın kolaylıkla sağlanacağını umduğu Anadolu’ya geçiş planı istenildiği gibi yürümemiştir. Enver Paşa’nın Türkiye ile yaptığı her yazışma ise Moskova Büyükelçiliği’nin eline geçmekte ve hemen ardından da Ankara’ya ulaştırılmaktadır. Enver Paşa’nın Anadolu’daki arkadaşlarına yazdığı 31 Ağustos 1921 tarihli mektubuna göre Batum’da Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Efendi ile bir araya gelen Paşa, Hafız’ın tanıdıkları tarafından cepheye sevk edilmek üzere toplanacak gönüllülerin arasına karışarak Anadolu’ya girmeyi düşünmektedir. Buradaki gönüllüler Enver Paşa’nın “arkadaşımız” diye hitap ettiği Deli Halit Paşa komutasında olacağı için hareket etmekte de bir sıkıntı yaşanmayacaktır. Bu fikri tatbik etmeye karar veren Enver Paşa yine de Anadolu’dakilerin fikirlerini almak istediğini mektubunda belirtmektedir (Cebesoy, 2017: 284). Cebesoy hatıralarında, hükümetin zaaf içinde olduğu bir anda, Küçük Talat ve Kayıkçılar Kahyası Yahya’nın önderliği ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin organizasyonu ile binden fazla mahpusun tahliye ettirilip silahlandırıldığını ve Enver Paşa’nın bunların başına geçip Ankara’ya giderek milli mücadeleye katılmasının planlandığını anlatmaktadır. Hatta bu plan bir adım daha ileri götürülerek Halit Paşa’nın komuta ettiği firkanın da bunlara katılmasıyla bir hükümet darbesi yapılması ve ülkenin kontrolünün ele alınması da umulmuştur (Cebesoy, 2017: 361). Bu fikir Enver Paşa’nın da mektuplarında da bulunmaktadır. Fikrin Doktor Nazım’dan çıktığını belirten Paşa, yukarıda anlatılanların doğru olduğunu teyit etmektedir. Bunu Trabzon ve İstanbul teşkilatlarıyla görüştüğünden sonra yapacaklarını belirten Enver Paşa 2 Eylül’de Trabzon heyetinin kendilerini davet için bir motor göndermek istediklerini, kendisininse bunun için Sovyet motorunu kullanmak istediğini Naciye Sultan’a yazmıştır (Bardakçı, 2016: 274-279). Belki de verilen ve tarihi değiştiren yanlış karar da budur. Ruslar bu motoru bir türlü hazır edememişler, hazır ettiklerindeyse hava hep denize açılmayacak kadar bozuk olmuştur. Dolayısıyla haftalar boyunca ikisi bir türlü bir araya gelememiştir. Bunun en önemli nedeni Mustafa Kemal’in Rusların desteğini Enver Paşa’ya verdiğini görmesi üzerine İtilaf devletleri ile bir anlaşma yapabileceği korkusudur. Enver Paşa bunun yersiz olduğunu söylese de Rusları bir türlü ikna edememiştir. (Bardakçı, 2016: 285).

Ruslar da basit oyunlarla Enver Paşa'yı haftalarca oyalamışlardır. Tabii hatıralarda oldukça basitmiş gibi anlatılan bu planın gerçekleşmesi için onlarca faktörün bir araya gelmesi gerektiği de gözlerden kaçırılmamalıdır. Ki bu plan Sakarya Savaşı'nın kazanılması ve Mustafa Kemal'in gücünü daha da pekiştirmesiyle ölmüştür. Yine de bunu haber alan Anadolu Hükümeti'nin planı oldukça ciddiye aldığı ve bazı önemli tedbirler almaya çalıştığı da yine Cebesoy'un hatıralarında anlatılmaktadır.

Öte yandan, Enver Paşa'nın İttihatçıları yeniden derli toplu bir yapının altına sokma çabaları Batum'da da devam etmiştir. Sonunda, Enver Paşa ve diğer İttihatçılar, Sakarya Savaşı'nın en kanlı günlerinde Batum'da 5-8 Eylül 1921 tarihleri arasında Türkiye Halk Şuralar Fırkası Kongresi'ni gerçekleştirmişlerdir. 10 maddelik karar metni, 25 Eylül 1921 tarihinde İstanbul'a ve Anadolu'nun çeşitli merkezlerine yollanmıştır (Bardakçı: 2015: 282). Kongre kararları Karabekir'in ve Cebesoy'un anılarında da yer almaktadır (Kongre kararlarının tümü için bakınız EK U), (Karabekir, 2015: 126-131; Cebesoy, 2017: 284-285). Bu kongreyle Kasım 1918'de yurttan ayrılmalarından ve Cemiyet'in kapatılmasından sonra İttihatçılar ilk defa İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini yeniden kullanmaya başlamışlardır. İttihatçılığın yurt içinde bir hastalık gibi görüldüğü üç yıllık bir dönemden sonra Enver Paşa yeniden Cemiyetine ve onun ismine sahip çıkmaktadır. İsim değişikliğinin ilk işareti Enver Paşa tarafından Halil Paşa'ya Moskova'dan yazılan 26 Ağustos 1921 tarihli mektupta verilmektedir. Sultan Hamid döneminde yaşananların ve İttihat ve Terakki'nin neden kurulduğunun kısaca anlatıldığı mektupta fırkanın artık eski şerefli ismini yeniden alması gerektiği ve bunun karşı propagandaları da sonlandıracağı belirtilmektedir. Yurt içinde ve yurt dışında fırka mensupları da eski ismin kullanılması yönünde görüş beyan ettiklerinden Eylül başında yapılacak kongrede fırkaya yeniden İttihat ve Terakki isminin verilmesinin uygun bulunduğu ifade edilmektedir (Karaman, 2002: 111-112). İTC konusunda önyargılı olduğunu not ettiğimiz ve kendince haklı nedenleri bulunan Sabit Karaman, fırka programını eleştirmek için programın bazı maddelerinin halife ve saltanata yer verdiğini belirtse de 1921 itibarıyla ne saltanatın ne de halifeliğin henüz kaldırılmadığını hatta ilk anayasada bunların da mevcut olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.

Kongre kararlarına göre Cemiyet, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadi'nin Türkiye temsilcisi olarak belirlenmekte ve İttihad'ın maksatlarına uygun olarak emperyalistlere karşı halkı esareten kurtarmayı kendisine amaç edinmektedir (Madde 1). İttihad'ın birlikte hareket etmek amacıyla Sovyet Rusya ile oluşturduğu ilişkilerin Cemiyet tarafından da kabul edildiği ama bundan Türkiye'nin komünist olunacağını çıkarılmaması, sadece emperyalizme karşı birlikte mücadele olarak algılanması, gerektiği belirtilmektedir. Üstelik, Cemiyet, Saltanatı ve

Hilafet Makamını sürdüreceğini de beyan etmektedir (Madde 2). “Mesai” adı altında daha önce yayınlanan Halk Şuraları Fırkası programı gözden geçirilmekte ve bazı tadilatlar gerekli görülmeyle birlikte en kısa zamanda Türkiye’de yapılacak genel kongrede bunların yapılması şartıyla bunun şimdilik Cemiyet’in esas programı olması konusunda hemfikir olunmaktadır (Madde 4). Devam eden savaşta memleketin halâsı için eleştirilerini şimdiye kadar üst perdeden dile getirmeyen Cemiyet, halkın menfaatleri için Anadolu’da uygulandığını düşündüğü “şahsi diktatörlüğe” karşı kıymetli ve samimi vatan evlatlarını kendi bayrağı altında toplanmaya çağırılmaktadır (Madde 5). Bu arada, Mütareke’den sonra Cemiyet içinde meydana gelen fikir ayrılıklarının da farkında oldukları, bunları gidermek için çalışacakları beyan edilmekte ve bunun için de seçilen Merkez-i Umumi yetkilendirilmektedir (Madde 6). Halil Paşa ve Küçük Talat Bey başta olmak üzere Anadolu’ya geçmeye çalışanlara karşı Anadolu Hükümeti’nin tutuklama ve yurt dışı etme kararlarını da eleştiren Kongre, bunların bir daha yaşanmaması için gerekli çalışmaların yapılması gerektiğinden bahsetmekte ve Anadolu Hükümeti’nden yurtiçinde çalışacak teşkilatlarına alan açmasını istemektedir. Üstelik, Meclis içinde de çok sayıda Cemiyet üyesi olduğuna işaret edilmekte ve Büyük Millet Meclisi içinde bulunan Cemiyet mensuplarından da İttihat ve Terakki Fırkası adında bir parti kurup buraya geçmeleri talep edilmektedir (Madde 7). Malta’da ve Avrupa’da zorda kalan üyelerine yardımları unutmayan (Madde 8), Berlin’de katledilen Talat Paşa’nın ruhuna Fatihâ gönderen (Madde 9) kongre üyeleri Doktor Nazım’ı da Türkiye Vekili olarak atama kararı almaktadırlar (Madde 10). Bu arada, Birinci Dünya Savaşı esnasında ve sonraki mütareke yıllarında kötü yönetimde ve suiistimallerde bulunarak fırkanın şerefini ve menfaatlerini ihlal edenlerle de hesaplaşılacağı vurgulanmaktadır. Üstelik, Kongre kararları, o sırada Moskova’dan Ankara’ya dönmek üzere yola çıkan Tefvik Rüşdü ve Fuat Beyler vasıtasıyla hem Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na hem de Şark cephesi Kumandanlığına gönderilmektedir (Karabekir, 2015: 126-131). Zamanın şartları göz önünde bulundurulduğunda bu Mustafa Kemal’e ve Enver Paşa’nın yurda dönmemesi için her şeyi yapan Kazım Karabekir’e karşı büyük bir meydan okumadan başka bir anlam taşımamaktadır. Enver Paşa her şeyi açık açık yapacağını ilan etmektedir.

Bu kadar şaşaalı görünmesine rağmen kongrenin yapıldığı anda kaç kişinin orada bulunduğuna bilinmemektedir. Hatta imzası olanların dahi orada buldukları şüphelidir. Örneğin, İstiklal Mahkemeleri’ndeki yargılaması sırasında, Halil Paşa ve Küçük Talat Bey ile birlikte kongre kararlarında imzasının bulunmasının sorulduğu Dr. Nazım Bey, kongre sırasında Çurça’da olduğunu, kongreye katılmadığını ve kendisi adına başka birisinin imzalamış olduğunu iddia etmiştir (Eyicil, 2021: 240). İddiasının doğru olduğuna ve kendisi orada olmasa dahi arkadaşlarının Dr. Nazım’ın alınan kararları imzalayacağından emin oldukları için

onun imzasını koydukları olayların gidişatından tahmin edilebilmektedir. Ancak Batum'daki bu Kongre, Dr. Nazım'ın 1926 yılındaki İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmasının ve idam edilmesinin en önemli bahanelerinden biri olmuştur.

Halil Paşa da Enver Paşa'nın kendisine Büyük Millet Meclisi'ne yollanmak üzere bir mektup ve beyanname bıraktığını ancak bunun kongre kararları olarak imzalandığını gördüğünde oldukça şaşırıldığını anlatmaktadır. Çünkü Batum'da ne böyle bir kongre yapılmış ne de bu kararlar alınmıştır. Halil Paşa, kendisinin ve Küçük Talat Bey'in Enver Paşa'yı kırmamak için beyannameyi imzaladıklarını hatta o sırada Batum'da bulunmayan Dr. Nazım'ın yerine de imza attıklarını yazmaktadır (Bardakçı, 2015: 260; Halil, 1972: 361). Açıkçası Halil Paşa'nın bu kadar önemli bir belgeye imza atması veya attığını söylemesi onun Enver Paşa'ya olan sadakatini gösterebileceği gibi gelecekte oluşabilecek olumsuz durumlara karşı bir ön alma olarak da okunabilir. Nitekim belgedeki imzası, kendi ifadesine göre, sahte olmasına rağmen Dr. Nazım, Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından idama mahkum edilirken gerçek imza sahipleri Halil Paşa ve Küçük Talat Bey'e dokunulmamıştır.

Hüseyin Fevzi Bey, Mustafa Kemal'e yazdığı raporunda kongre hakkında biraz daha fazla detay vermektedir. Kongre kararlarına göre Enver Paşa, Anadolu'ya girecektir. Bunun için Ruslardan alınan 4 bin tüfek Trabzon'a yollanmıştır. Yine Ruslardan 400 bin frank ve 7.000 Rus altını alınmış ve ihtiyaçlar için harcanmıştır. Rus Genelkurmayı tarafından Tiflis'te 25 bin kişilik bir ordu hazırlanmış ve rahat durmaları için de Ermenilere Muş, Van ve Bitlis verilmiştir. Son olarak, birlikte hareket etmek için Kazım Karabekir'e de ittifak teklif edilmiştir (Erşan, 2007: 973). Bunların bir kısmının elinde olması bile Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesi için yetecektir ancak bunların olması pek de olası değildir. Açıkçası raporun son kısmı sadece Enver Paşa'yı değil Kazım Karabekir'i de hedef almak için yazılmış gibidir. Öte yandan, Cebesoy'un Times Gazetesi'nin İstanbul muhabirine dayandırdığı bir bilgi Hüseyin Fevzi Bey'i bir nebze de olsa doğrulamaktadır. Muhabir, Enver Paşa'yı Batum'da gördüğünü, Rusların Müslüman askerleri kuzeye hareket etmek üzere Dağıstan'da topladığını ve bu hareketi himaye etmeye kararlı olduklarını bildirmektedir. Üstelik Ankara Hükümeti'nin Fransa ile yaptığı Ankara Antlaşması'na oldukça bozulan Rusya'nın Kafkasya'daki devletlerin özerkliklerini de ellerinden aldığı not edilmektedir (Cebesoy, 2017: 286).

Enver Paşa, sadece kongre düzenleyip İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırmakla kalmayıp Avrupa'daki İttihatçıları da tamamıyla kontrolü altına almaya çalışmıştır. Aydemir, Enver Paşa'nın İttihatçıların Avrupa'daki mali koordinatörü Ziya Bey'e 5 Eylül'de Batum'dan yazdığı mektubun bir bölümüne kitabında yer vermiştir. Buna göre, Ziya Bey'den, çıkarılacak Liva el-İslam isimli dergi için Ekim ayından itibaren 10.000 markın Berlin Merkezi'ne

verilmesi, Karakol teşkilatı için İstanbul'a Kara Vasıf Bey'e yollanan 6.000 markın 20.000 marka çıkarılması ve Malta'dan firar eden arkadaşlar için kullanılmak üzere 40.000 markın Münih'teki Kara Kemal'e gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca, hesaplarla ilgili mizanın da üçer aylık dönemleri kapsayacak şekilde Batum'daki Halil Paşa'ya gönderilmesi emredilmiştir (Aydemir, 2017c: 525). Açık bir şekilde Enver Paşa tüm işlere vakıf olmaya ve teşkilatını güçlendirmeye çalışmaktadır. Tüm bu yazılanlar Türkistan'a gitmeyi düşünen birinden ziyade, Anadolu'ya girmeye çalışan birinin atacağı adımlara daha çok benzemektedir.

Aynı sırada, karşı tedbir olarak Ankara da boş durmamakta ve Enver Paşa'ya yakın olduğunu düşündükleri askerleri Ankara'ya almaktadırlar. Bu babda, Enver Paşa'nın eniştesi Kazım Bey Ankara Piyade Dairesi Reisliği'ne atanmış, Nuri Paşa da Erzurum'dan Ankara'ya getirilmiştir (İnan, 1997: 108). Bu arada, Kazım Paşa da süreci yakinen kontrol etmekte ve yapılan tüm mektuplaşmaları istihbarata takip ettirmektedir. Ele geçirilen mektuplar arasında, Enver Paşa'ya yakınlığıyla bilinen Trabzon Heyet-i Merkeziyesi ile yapılan bazı yazışmalar da bulunmakta olup Trabzon Teşkilat-ı Mahsusa Komutanı Şükrü Bey, Kayıkçılar Kahyası Yahya ve heyet üyeleri Fethi, Fazıl, Zekeriya ve İmam Rahmi Efendilerin isimleri de geçmektedir. Ruslardan yardım gelmeyeceğini anlayan Enver Paşa'nın Trabzon'da kendisine bağlı olduğunu düşündüğü kişilerle bir şeyler yapmayı planladığı görülmektedir (Karabekir, 2015: 219-220).

Halil Paşa hatıralarında, Enver Paşa'nın "faydalı olurum" düşüncesiyle Anadolu'ya geçmek istediğini, Kuşçubaşı Sami'nin buna destek olduğunu ancak kendisinin ve Küçük Talat Bey'in bu fikre şiddetle karşı çıktıklarını yazmaktadır. Onlara göre Enver'in Anadolu'ya geçmesi Yunanlılarla ölüm kalım savaşına giren Mustafa Kemal'i güçsüz bırakacak, ikilik yaratacak ve belki de savaşın kaybedilmesine neden olacaktır (Halil; 1972: 359-360). Ancak ısrarla Anadolu'ya geçmeye çalışan Enver Paşa'ya yine Karadeniz, bir kez daha, engel olmuş ve Sakarya Savaşı'nın kazanıldığının duyulması üzerine de Paşa yönünü Türkistan'a çevirmiştir. Paşa, Naciye Sultan'a gönderdiği 2, 9, 19, 24, 25, 27 ve 28 Eylül 1921 tarihli mektuplarında Trabzon'a gitmek istediğini, birkaç defa yola çıktığını ama her defasında Karadeniz havasının buna mâni olduğunu yazmıştır (Bardakçı, 2015: 277-278). Sanki ilahi bir güç Paşa'nın Anadolu'ya geçmesine tekrar engel olmuş, buna da bir kez daha Karadeniz'i vesile kılmıştır. Talihi, maalesef, yine yanında değildir Enver Paşa'nın. Kongre kararlarıyla birlikte başladığı düşünülen yeni mücadele süreci, Çiçerin'in 27 Eylül'de gönderdiği ve artık Enver'in Anadolu'ya geçişine izin verilmeyeceğini ileten telgrafi ile bir anda sona ermiştir (Bardakçı, 2015: 286). Bu kendisini Trabzon'a götürecek motorun neden bir türlü bulunamadığını da açıklamaktadır. Sakarya Savaşı'nı kazanan Mustafa Kemal Paşa, artık Sovyetler için vazgeçilmez bir lider olmuş ve Enver Paşa'ya gerek kalmamıştır. Sakarya

Savaşı'nın kazanılması Enver Paşa'yı oyunun dışına itmiş, Kongre'nin aldığı tüm kararları, bir manada, anlamsız kılmıştır. Bu reddediliş Rusların Enver Paşa'yı tamamen gözden çıkardıkları anlamına gelmemekle birlikte Anadolu'daki tercihlerini göstermesi açısından önemlidir. Ruslar muhtemelen Paşa için başka roller planlamışlar ve Ankara'ya karşı ona zaman zaman destek çıkmaya devam etmişlerdir. Örneğin, İngilizlerin, 17 Kasım tarihli istihbarat raporuna göre, Ankara Hükümeti'nin, düşmanca tavırları nedeniyle, Enver'in sınır dışı edilmesi isteğini Bolşevikler o dönemde geri çevirmişlerdir (Aksu, 2017: 132). Bu sırada Enver'in Türkistan'da olduğunun ve Ruslarla arasının gittikçe bozulduğunun da altını çizmek gerekir. İstek buna rağmen kabul edilmemiştir. Ruslar Enver Paşa ile aralarının kötü olmasını pek de istememekte gibi görünmektedirler. Çiçerin'in 27 Eylül tarihli telgrafından hemen önce 19 Eylül'de Naciye Sultan'a yazdığı mektupta Enver Paşa, Anadolu'ya girmekten vazgeçtiğini ve Cemal Paşa ile buluşup durum değerlendirmesi yapmak için Buhara'ya gideceğini, sonrasında da Moskova üzerinden Berlin'e dönmeye karar verdiğini ifade etmektedir. Türkistan ile ilgili bir plan veya program bu mektupta bile hala mevcut değildir (Bardakçı, 2016: 292). 24 Eylül'e kadar, sonuçsuz kalacak olan, Trabzon'a gitme çabaları Çiçerin'in bahsedilen telgrafi ile tamamen sona ermiştir (Bardakçı, 2016: 302). Bunun Enver Paşa'da büyük bir hayal kırıklığına ve öfkeye sebep olduğunu tahmin etmek güç değildir.

Emir Şekip Arslan, başından beri Rusların, Enver Paşa'ya silah ve para yardımı yaparak onu güçlendireceklerini ummadığını ve bu düşüncesini de Enver Paşa ile paylaştığını hatıralarında yazmaktadır. Ruslar, Paşa'yı kontrollerinde tutmak ve gerektiğinde de İngilizlere karşı kullanmak siyasetini gütmüşler ancak onun kalabalık İslamlara ulaşmasından da hep çekinmişlerdir. Çünkü bunları kontrolü altına alabilecek bir Enver, Ruslar için en az İngilizler kadar tehlikeli olacaktır. Oysa, Enver Paşa, Ruslarla hep dost olacaklarını düşünmüş ve bu uğurda kardeşi Nuri Paşa'nın Ruslara saldırmasına bile karşı çıkarak ona mani olmaya çalışmıştır. Yapılanların bir oyun olduğunu ve Bolşeviklerin gücü ele geçirdiklerinde Çarlık Rusyasından aşağı kalmayan katliamlar gerçekleştirdiklerini gördüğünde ise kendi siyasetini de değiştirmeye karar vermiş ancak geç kalmıştır (Arslan, 2004: 30-33).

Enver Paşa, Türkistan'a doğru yola çıkmasına rağmen hem kendisine yakın İttihatçıların hem de Ankara Hükümeti'nin bu durumdan haberdar olmadığı ve Paşa her an bir yerlerde ortaya çıkacakmış gibi önlemler almaya çalıştıkları görülmektedir. Enver Paşa'nın ortadan kaybolduğu Eylül ayından 1921 yılı sonuna kadar geçen süre içerisinde herkes Paşa'ya ulaşmaya çalışmıştır. Mesela Halil Paşa, anılarında Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmekten vazgeçtikten sonra Türkistan'a gidip Afganistan'dan gelecek Cemal Paşa ile buluştuktan sonra Almanya'ya geçeceğini söylediğini yazmıştır. Üstelik Halil Paşa kendisini Hacı Sami ve

Basmacılar Hareketi hakkında uyarılmış ve böyle bir maceraya girmemesini ısrarla istemiştir. Enver Paşa'nın verdiği cevap tam da kendisine yakışır cinstendir: “*Ama ben çocuk muyum?*” (Halil, 1972: 360). Fakat Halil Paşa'yı dinlememiştir.

6.11. Enver Paşa Türkistan Yolunda – Geride Kalan İttihatçılar

Mustafa Kemal ile Enver arasında ipler bu kadar gerginken ve herkes safını netleştirmeye çalışırken olaylara bambaşka bir pencereden bakanlar ve arayış bulmaya çalışanlar da vardır. Bunlara göre her iki Paşa da vatanın selameti için gözlerini kırpmadan vazifeye atılırlarken ayrılığın faydası değil, zararı vardır. Dolayısıyla bir araya gelmesi mümkündür ve bunun için de çalışılmalıdır. Bunların birisinden Kazım Karabekir hatıralarında bahsetmektedir. Bahse konu kişi eski mebus ve Vatan Gazetesi Başyazarı Muhittin Bey olup Karabekir'e yolladığı mektup 16 Ekim 1921 tarihini taşımaktadır. Mektupta Ankara'da bir yıl kaldıktan sonra Anadolu'dan ayrılmaya karar veren Muhittin Bey'in hem Anadolu Hükümeti hem de Enver Paşa hakkındaki fikirleri yer almaktadır. Ankara'yı sert sözlerle eleştiren Muhittin Bey, Anadolu Hükümeti'nin merkezini eski ile yeninin gücü ele geçirmek için savaştığı bir yer olarak tanımlamaktadır. Moskova'da kaldığı dönemde kendisini Ankara Hükümeti ile İslam İhtilal Cemiyeti arasında eşit mesafede gören Muhittin Bey, Cemiyeti, faydalı ama düzeltilmesi gereken bir kurum olarak görmektedir. Enver Paşa'nın Ruslardan hiçbir yardım almadığını yazan Muhittin Bey, Paşa'yı inkılap etmiş gördüğünü ve İslam İhtilal Cemiyeti'nin hiçbir şekilde komünistlerle dost olamayacağını belirtmektedir (Karabekir, 2015: 142-145). İlginç bir şekilde, ama ne o dönemde ne de sonraları göremediğimiz bir tarzda, Muhittin Bey Hakimiyet-i Milliye ve Varlık gazetelerinde Enver Paşa aleyhinde yazılan makalelere mektubunda şiddetle itiraz etmekte ve suçlamalara tek tek cevap vermektedir. Muhittin Bey'e göre Enver, saldırıldığı gibi, tahakkümü seven, cüretkâr işlere kalkışan bir mecnun değildir. Enver'in bulunduğu gibi bir inkılap ve mücadele içerisinde olanların cüretkâr olması ve işleri yoluna koymak için de tahakküm uygulaması kaçınılmazdır. Mücadelenin kazanılmasına veya kaybedilmesine göre Enver değerlendirilmektedir. İnkılap sırasındaki cüretkâr Enver iyi olarak addedilirken Sarıkamış'ta kaybedilen savaş sonrası cüretkarlığı, kötü olarak addedilmektedir. Aynı tahakküm Mustafa Kemal'de de vardır. Olmasa Ankara'yı kurmasının imkanı yoktur. Muhittin Bey, Enver'in tahakkümünü sert ve kırıcı, Mustafa Kemal Paşa'nın tahakkümünü ise yumuşak ve güler yüzlü olarak adlandırmaktadır (Karabekir, 2015: 144-145).

İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadi'nı oldukça faydalı bir teşebbüs olarak adlandıran Muhittin Bey, Ankara'da İtalyanlar ve Fransızlarla gizli ortaklık kuranların olduğunu Karabekir'e aktarmaktadır. Ankara'nın İttihadi baltalamak için her yolu denediğini belirten eski

başyazar, bunun İngilizleri sevindireceğini ama onun baskısı altında inleyen İslamları rencide edeceğini yazmaktadır. İttihatçıların, Anadolu Hareketi'ne bugüne kadar uzak durmasını, Talat Paşa'nın ölene kadar sürdürdüğü Anadolu'nun işlerine karışmama düsturuna bağlayan Muhittin Bey, Enver Paşa'nın kurduğu Cemiyet'e bazı İttihatçılar tarafından bile soğuk bakıldığını belirtmektedir. Bu arada, İttihatçıların Mustafa Kemal'e yardım etmesine rağmen onun İttihatçılara karşı her zaman mesafeli durduğunu da ifade eden Muhittin Bey, memleket düşmanları Hürriyet ve İtilafın etrafında toplanırken memleket sevdalılarının bir araya gelmesinin engellenmesini anlayamadığını dile getirmektedir. Oysa Kuvvacılar, İttihat ve Terakki'nin gövdesinin merkez ve sol kısmında zuhur etmiş ve vatani kurtarmak için yola koyulmuşlardır. Bu bilinmesine rağmen gereken ihtimam gösterilmemiştir. Satır aralarında bunun Ankara'daki liderlik kavgasından dolayı olduğunu izah etmeye çalışan Muhittin Bey, Kazım Karabekir'in Mayıs 1920 ile Mayıs 1921 arasında Ankara'da olsa kendisi gibi olanlara isyan edeceğini vurgulamaktadır (Karabekir, 2015, 147-149). Satır aralarında Ankara Hükümeti'nin yanlış yolda olduğunu belirten Muhittin Bey, bu nedenle mektubu hala "emin" olarak gördüğü Karabekir'e yazmayı uygun bulmuştur. Kitabında Muhittin Bey'in Ankara hakkındaki yorumlarına katılmadığı açıkça görülen ve onu sert sözlerle eleştiren Karabekir'in mektubu yorumlarken kendini çok güçlü gördüğü ve Muhittin Bey'in bahsettiği yanlışları kendisi ile hemfikir olduğunu düşündüğü Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele ile önleyeceğine inandığı görülmektedir (Karabekir, 2015: 154-155). Oysa zaman kendisini haksız çıkaracak ve güvendiği grup kısa sürede dağılacaktır.

Muhittin Bey'in bu mektubu yazmasını Enver Paşa'ya olan sevgisine bağlamak mümkünken iki vatan sevdalısı grubun çatışmasını önlemek istemesine de yormak mümkündür. Her iki tarafı da tanıyan ve bilen birisi olarak belki de gazeteciliğinin verdiği cüretkarlıkla bu mektubu yazmayı uygun bulmuştur. Yorumlarının büyük bir kısmı önemli ve yerindedir. Kazım Karabekir'in onu hiç dikkate almaması ise büyük bir hatadır. Çünkü Karabekir'in tüm dikkati, Enver'in her an yapacağını düşündüğü planları önlemek üzerindedir. 1 Ekim 1921'de, Trabzon'daki On Üçüncü Fırka Komutanı Seyfi Bey'in bir gizli telgrafı kendisini yeniden harekete geçirmiştir. Telgrafta Enver Paşa'nın "Ali" imzasıyla Kayıkçılar Kahyası Yahya Bey'e yolladığı bir mektubun ele geçirildiğinden bahsedilmektedir. Mektup, İttihatçıların kontrolünde olan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin Enver Paşa ile buluşmak için Batum'a gitmeleri ve onun ülkeye gelişini temin için çalışmaları gibi hususları içermektedir (Karabekir, 2015: 132-134). Karabekir, hemen Fevzi Paşa'ya yazdığı bir telgrafla Enver Paşa'ya bağlı olduğunu düşündüğü Miralay Halit Bey ile Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburu Komutanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi'nin Ankara'dan uzaklaştırılmasını ve Ardahan Mebusu

Hilmi Bey gibi İttihatçılara da dikkat edilmesi gerektiğini bildirmektedir. Seyfi Bey'e yolladığı telgrafla da Kahya Yahya'nın hemen tevkif edilerek Erzurum'a yollanmasını istemektedir (Karabekir, 2015: 135-136). Bu arada, Enver Paşa'nın Trabzon'dan yurda girmek istemesi halinde Fırka Kumandanı Seyfi Bey'in durumu idare etme konusunda yetersiz kalacağını düşünen Kazım Karabekir, emrinde yeni kurulan Altıncı Süvari Fırkası Kumandanı Sami Sabit (Karaman) Bey'i On Üçüncü Fırka Kumandanı olarak Ekim 1921 ortasında Trabzon'a atamıştır. Göreve hemen başlayan Sami Bey'in, Kasım 1921'de Mebus Ardahanlı Hilmi Bey'in Mustafa Kemal'in onayıyla ve birtakım önerileriyle Kazım Karabekir'den habersiz Enver Paşa ile görüşmek için Moskova'ya gitmek üzere Trabzon'a gelmesini Karabekir'e bildirmesi gidişatı değiştiren bir başka hamledir. Mustafa Kemal'den aldığı tezkereyi, Ali Fuad Paşa'ya götürmek üzere yola çıkan Hilmi Bey'in ifadesine göre Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'dan savaş devam ettiği müddetçe Anadolu'ya gelmemesini, İngilizlerle barış imzalandığı takdirde İslam İttihadı Cemiyeti'nin faaliyetlerine son verip diğer İslam ülkelerinde İngilizleri rahatsız etmemesini ve barıştan sonra da Türkiye'yi bir süre rahat bırakmasını istemektedir. Sami Bey'e göre Meclis'te kırk civarı İttihatçı vekil olduğunu belirten Hilmi Bey, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa hakkında da ileri geri konuşmaktadır (Karabekir, 2015: 163-164).

Fevzi Çakmak'ın bu olaydan haberdar olmadığını söyleyen Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'nın yurda gelemeyeceğini düşündüğü Enver Paşa'yı kendisine karşı bir denge unsuru olarak kullanmak istediğini, kendi aleyhinde propagandalar yaptığını ve bunu ancak Ankara'ya döndüğünde öğrendiğini belirtmektedir. Mustafa Kemal'e yazdığı telgrafta İslam İhtilal Cemiyeti'nin hem Moskova hem de Almanya tarafından alkışlandığını, bu iki ülkenin birbirlerine yanaşırken Enver'i de kullandığını, Anadolu'da Enver'e gerek olmadığını, tüm işi Meclis'in yapabileceğini belirten Karabekir, Hilmi Bey'in görevinin iptal edilmesini istemiştir. Gelen cevapta Mustafa Kemal, Enver Paşa'nın Batum'daki faaliyetlerinden rahatsız olan İttihatçıların içlerinden birisini gönderip ikaz etmek istediklerini, kendisinin de durumu Fuad Paşa'ya bildirmek için bir mektup yazdığını ama buna zaten daha önce de rızası olmadığını, şimdi de bir telgrafla görevi iptal ettiğini Kazım Paşa'ya bildirmiştir (Karabekir, 2015: 169-171). Bu yazışmalar boyunca Hilmi Bey'in Batum'a gidişi Sami Sabit Bey tarafından engellenmiş, Hilmi Bey'in bir mebusa bunun yapılamayacağı şeklindeki veryansınları ve şikayet telgrafları Ankara tarafından göz ardı edilmiştir. Sonunda görev izni iptal edilerek Ankara'ya dönmesi istenmiştir. Ardahanlı Hilmi Bey daha sonra Atatürk'e suikast davalarında idam edilecektir. Olayın bu safhası Sami Sabit Bey'in hatıralarında da detaylıca anlatılmaktadır. Karabekir'in aldığı bir mektup Enver Paşa ile Trabzon'daki Balıkçılar Kahyası Yahya arasındaki yazışmayı deşifre etmekte ve Paşa'nın Trabzon'a geleceğini göstermektedir.

Bunun üzerine Karabekir çok güvendiği Sami Sabit Bey'i On Üçüncü Fırka Kumandanı olarak 15 Ekim'de Trabzon'a göndermiştir. Atanmanın hemen ardından Kahya Yahya ve adamlarını ele geçirmek için çalışmalara başlayan Sami Sabit Bey, İttihatçıların elinde olan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile sorunlar yaşamaya ve tehditler almaya başlamış ancak gerekli direnişi göstermiştir (Karaman, 2002: 32-34).

Kasım ortasında kendisini ziyaret eden Ardahan Mebusu Hilmi Bey, Mustafa Kemal'den Ali Fuat Paşa'ya yazılan bir tezkereyi sunarak Enver Paşa ile buluşmak üzere Batum'a gideceğini belirtmiş ve gerekli seyahat izinlerinin verilmesini istemiştir. Konuyu 17 Kasım 1921'de bir telgrafla Kazım Karabekir'e ileten Sami Sabit Bey, Hilmi Bey'in kendisine Enver Paşa'ya üç maddelik bir teklif ulaştırmak için Mustafa Kemal Paşa tarafından görevlendirildiğini, bunların 1) Enver Paşa'nın savaş boyunca Anadolu'ya gelmemesi, 2) İngiltere ile sulh olması halinde İslam ülkelerinde onlar aleyhinde faaliyetlerde bulunmaması ve 3) barış olursa bir müddet daha Anadolu'ya girmemesi olduğunu söylediğini yazmaktadır. Hilmi Bey'e göre Ankara'da Envercilik oldukça yaygın olup Mustafa Kemal Paşa kaybetmeye mahkumdur. Üstelik Kazım Paşa da Erzurum civarında sevilmediği için ülkeyi yönetmeye muktedir değildir. Dolayısıyla ülkenin tek şansı Enver Paşa'nın üçüncü bir seçenek olarak gelip ülkenin başına geçmesidir (Karaman, 2002: 35-36). Sakarya Savaşı'nı kazanmasına ve ülkenin tek hâkimi olarak öne çıkmasına rağmen Mustafa Kemal'in hala Enver Paşa'nın geri dönüşünü önlemeye çalışması ve Karabekir Paşa'nın da ülkenin başına geçebilecekler arasında görülmesi oldukça önemlidir. Güç çatışmasının sadece Mustafa Kemal ile Enver arasında değil, Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir arasında da devam ettiği anlaşılmaktadır.

Karabekir'in hatıralarında da belirtildiği üzere Sami Sabit Bey, Ardahanlı Hilmi Bey'in gitmesine çeşitli vesilelerle engel olmuş, bu durumu Hilmi Bey aralarında Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir, Meclis İkinci Reisi Adnan Adıvar ve Eskişehir mebusu Eyüp Sabri (Akgöl), İzmir Mebusu Mahmud Esat, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, İzmir Mebusu Yunus Nadi, Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Beyler gibi siyasetler ve İttihatçı olarak bilinen mebuslar nezdinde protesto etse de bir sonuç alamamıştır. Tezkeresi iptal edilen Hilmi Bey, Enver Bey ile buluşmak için Rusya'ya gidememiştir. Sami Sabit Bey'in bu tutumu başta bu mebuslar olmak üzere Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Güzel Trabzon ve İstikbal gibi gazeteler tarafından da Ankara'ya iletilmiş ancak buradan da bir sonuç alınamamıştır (Karaman, 2002: 38-54). Bu olaydan Cebesoy da anılarında bahsetmektedir. Trabzon'un İttihatçılar açısından önemini dile getiren Ali Fuad Paşa, Sami Sabit Bey'in bu süreçte yaptıklarından takdirle bahsetmektedir. Cebesoy'a göre, Anadolu Hükümeti, Enver Paşa ve arkadaşlarına karşı daha önce harekete geçmeli ve özellikle Trabzon gibi hayati öneme haiz bir kentte ciddi bir otorite

boşluğunun oluşmasına izin vermemeliydi. Ancak On Üçüncü Fırka Kumandanlığına atanan Sami Bey aldığı tedbirlerle Trabzon'da hükümet otoritesini yeniden tesis edip İttihatçıları çökertmiş ve dolayısıyla Enver Paşa'nın Trabzon'dan yeni bir hikâyeye başlama olasılığını da sıfırlamıştır (Cebesoy, 2017: 363). Olayların gidişatından ve yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Ardahanlı Hilmi Bey, belki de İttihatçıların rızasıyla, Enver Paşa'ya Mustafa Kemal'in isteklerini iletme için görevlendirilmiş ancak Kazım Karabekir'in müdahalesiyle görev, yerine getirilememiştir. Görünen o ki, Mustafa Kemal tüm gücü elinde toplamaya başlamış ama yine de Karabekir'i şimdilik karşısına almayı istememiştir. Karabekir ise gidişatta hala söz sahibi olmakla birlikte eskisi kadar güçlü olmadığını bu kadar önemli bir kararın kendisinden habersiz alınmasıyla anlamış olmalıdır. İşin trajikomik tarafıysa seyahat iznini alsan bile ancak Aralık 1921 başında Moskova'ya ulaşabilecek olan Hilmi Bey'in Enver Paşa'yı orada bulamayacak olmasıdır. Enver Paşa o sıralarda Türkistan'dadır.

Mustafa Kemal ile Enver Paşa'nın arasında bir anlaşma yapılması isteğini İttihatçıların bir çabası olarak görmek veya göstermek genel bir teamül gibidir. Lakin Aksu'nun kitabına aldığı 9 Şubat 1922 tarihli geniş bir İngiliz istihbarat raporunda yazanlar olayı oldukça ilginç kılmaktadır. Rapora göre Fahri Paşa (Anadolu Hükümeti'nin Kabil Büyükelçisi Medine Muhafızı Fahreddin Paşa) aracılığıyla Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşma ile Enver Paşa'nın Anadolu'ya ve içişlerine, Mustafa Kemal'in ise Enver Paşa'nın yurtdışındaki faaliyetlerine karışmaması imza altına alınmıştır (Aksu, 2017: 133). Bu tam da Ardahanlı Hilmi'nin Enver Paşa'ya götürdüğüne benzer bir anlaşmadır. Anlaşıldığı kadarıyla Mustafa Kemal Paşa sadece Büyük Taarruza değil, onun sonrasında kuracağı devlete dair çalışmalarına da başlamış ve en büyük rakibi olan Enver ile de anlaşma yoluna gitmiştir. Enver Paşa ise Mustafa Kemal'in Anadolu üstündeki hakimiyetini kabul etmiş ve kendisini başka amaçlara yöneltmiş gibidir. İngilizlerse Anadolu'ya girmemeyi taahhüt eden Enver Paşa'nın Pan-İslamist politikalarla Hindistan'ı karıştırıp karıştırmayacağını öğrenmeye çalışmaktadırlar. Bu belgenin gerçekliğiyle ilgili başka bir kaynağa ulaşmamız mümkün olmamıştır. Enver Paşa'nın o dönemde yazdığı mektuplarında da böyle bir anlaşmadan söz edilmemektedir.

Kazım Karabekir'in Enver Paşa'yı takibi, Paşa'nın nerede olduğunun bilinmediği, ama gerçekte Türkistan'da olduğu dönemde de devam etmiştir. Karabekir, Başkumandanlığa gönderdiği 30 Kasım 1921 tarihli telgrafında Halil Paşa'dan yeni ele geçirilen evraklar hakkında bilgi vermektedir. Enver Paşa'nın 1921 yılında yapmış olduğu faaliyetlerin bir özeti niteliğinde olan bu mektuplara göre Paşa, Halil Paşa'ya kendisine Anadolu'ya geçmesi için gelen davetlerden bahsetmekte, bunun için de Ruslardan istediği ve sadece Müslümanlardan

oluşacak bir kuvvetten söz etmektedir. Mektuplara göre İstanbul'daki merkez harekete geçmek için emirlerini beklemekte ve üstelik Azerbaycanlılardan alacakları olduğundan bahisle paraya da ihtiyaç duymamaktadırlar (Karabekir, 2015: 218). Burada davet edenlerin kimler olduğuna ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamakta olup ülkeden ayrıldıktan sonra ciddi para sıkıntısı çektikleri bilinen İttihatçıların bu kadar bol paraya sahip olmalarını da şüpheyle karşılamak gerekir. Bu arada, Halil Paşa, Tiflis Ataşemiliteri Hüsamettin Bey ile 25 Kasım'da yaptığı görüşmede Enver Paşa'nın Batum'da bulunduğu esnada Türkiye'ye geçmek istediğini ancak Türkiye'de bulunan teşkilatların hiçbirisinin gelmesine rıza göstermediğini ifade etmiştir. Hatta Halil Paşa, kendisinin de buna karşı çıktığını ve bu nedenle Enver Paşa'nın Batum'dan küskün ayrıldığını dile getirmiştir. Üstelik tevkif edilen Kâhya Yahya ve diğerleri de ancak Paşa'nın Rusya'da can güvenliği söz konusu olursa Türkiye'ye gelmesine rıza göstereceklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla Halil Paşa'ya göre onları da yardımla suçlamak doğru değildir. Halil Paşa, ayrıca, görev verilirse, ülke için Irak'ta İngilizlere karşı çalışmak istemiştir (Karabekir, 2015: 227-228). Fakat bundan sonra Halil Paşa hakkında gelen bilgiler de karışıktır. Mesela 5 Aralık'ta gelen bilgilere göre Halil Paşa'nın etrafındakiler Mustafa Kemal'in Anadolu'ya barış getireceğine kani olduklarını ama sonrasında yürütemeyeceği gibi kendilerinin hükümeti yıkacaklarından bahsetmektedirler. Üstelik, Halil Paşa, Rusların Anadolu Hükümetine itimadının olmadığından bahsetmekte ve bir nevi aba altından sopa göstermektedir (Karabekir, 2015: 229). Halil Paşa'nın sözlerinin doğruluğuna veya etrafındakilerin kimler olduğuna dair bir bilgi mektuplarında mevcut değildir. Dolayısıyla buradaki bilginin doğruluğu kanıtlanamamaktadır. Ancak şüphenin bu kadar yoğun olduğu bir ortamda bu tür bilgilerin görmezden gelinmesi ve tedbir alınmaması, gayet tabii, mümkün değildir. Anadolu Hükümeti de gereken tedbirleri uygulamakta bir saniye bile tereddüt etmemiştir. Öte yandan, Enver Paşa, Basmacılar Hareketi'ne katıldıktan sonra Halil Paşa'ya gönderdiği bir kuryeyle Kafkasya'da hemen Ruslara karşı bir ihtilal başlatması isteğinin, Ruslarla Anadolu arasındaki irtibatın kesileceği düşüncesiyle Halil Paşa tarafından yerine getirilmediği de Paşa'nın hatıralarında yer almaktadır (Halil, 1972: 362-363).

Ele geçen mektuplardan Sami Sabit Bey de anılarında bahsetmektedir. Mesela, Enver Paşa Naciye Sultan'a 3 Ekim 1921 tarihinde yazdığı mektubunda hala hareket edemediklerini belirtmektedir. Hareketin yönü konusundaysa detay bulunmamaktadır. Ancak mektubun satır aralarında Kuşçubaşı Sami'nin ve ismini vermediği Ankaralı bir tüccarın Türkistan hakkında anlattıklarına da değinen Paşa orada bir ihtilal gerçekleştirmek için gerekli şartların mevcut olduğundan söz etmektedir. Yine de bunun için çok istekli olmadığını ve Allah'tan kendisini bir an önce Naciye'sine kavuşturmasını istediğini yazmaktadır (Karaman, 2002: 76-77). Enver

Paşa'nın o ana kadar Orta Asya'ya gidip Basmacılara katılma gibi bir arzusunun olmadığı açıktır. Belki de hedefsiz kalan Paşa'nın aklını Kuşçubaşı'nın anlattıkları çelmiş, hiç bilmediği bir yerde ve sonu olmayan bir maceraya atılmasına neden olmuştur. Bu durum, kardeşi Kâmil Bey'e yazdığı mektuplarda da göze çarpmaktadır. 28 Eylül'de yazdığı mektupta, Kuşçubaşı Sami eşliğinde Cemal Paşa ile görüşmek ve değerlendirmelerde bulunmak üzere Çarçuy'a gideceğinden ve bir ay sonra Berlin'e döneceğinden bahseden Enver Paşa bir sonraki mektubunu 16 Ekim'de Buhara'dan yollamıştır. Burada bir müddet kalacağını söyleyen Paşa buradaki amacını da ihtilalcilerin yanına gidip durumu gözlemlemek olarak açıklamıştır (İnan, 1997: 110-111). Aydemir ise Enver Paşa'nın Türkistan ile ilgili bilgilerinin çok az olduğunu yazmaktadır. Bakü Doğu Halkları Kurultayı sırasında şahsen görüştüğü Enver Paşa'dan Türkistan konusunu dinleme fırsatını bulduğunu ifade eden Aydemir için duydukları tam bir hayal kırıklığıdır. Enver Paşa'nın Türkistan ile ilgili bilgileri ancak askeri okul coğrafya dersinde öğretilenler kadardır (Aydemir, 2017c: 549). O dönemde Paşa'nın Türkistan'da böyle bir maceraya atılacağını bilse Aydemir, muhtemelen, bunu önlemeye çalışırdı.

Enver Paşa'nın Buhara'daki faaliyetleri üzerine gidişatın vahametini en çok hisseden belki de Cemal Paşa olmuştur. 15 Kasım 1921'de Enver Paşa'ya gönderdiği mektubunda son bir buçuk yılda çok fazla olay yaşadıklarını ancak şimdi sakinlikle düşünmek gerektiğini tavsiye etmiştir Cemal Paşa. Enver Paşa'nın Buhara'da olmasını çok tehlikeli bulduğunu yazan Cemal Paşa, kendisini alıp Moskova'ya gitmesi için Doktor Nazım ve Bedri Beyleri Buhara'ya gönderdiğini de yazmıştır. Üstelik Enver Paşa, Halil Paşa ve Küçük Talat Beyleri de İran'a gitmekten vazgeçirmeli ve onları da yanına alıp bir an önce Moskova'ya dönmelidir. Enver Paşa'nın oradan da ivedilikle Berlin'e gelmesini isteyen Cemal Paşa, burada Malta'dan dönen arkadaşlarıyla birlikte bir umumi kongre tertip edip işe yeniden başlamaktan bahsetmiştir. Buhara'da kalmaya devam etmesinin ve yapacaklarının Rusların tepkisini çekmesinden korkan Cemal Paşa, bunda ısrarın yaptıkları son girişimi mahvedeceğini, bu olursa da kendileri için yaşama veda etmekten başka bir şans kalmayacağını da yazmıştır (Cebesoy, 2017: 328-329). Cemal Paşa bunda başarılı olacağını düşündüğü için olsa gerek 16 Kasım'da Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta Enver, Halil ve Küçük Talat'ın Kafkasya'dan uzaklaştırılacağından bahsetmiştir (Cebesoy, 2017: 330). Bu dileklerin hiçbiri gerçekleşmemiş ancak Cemal Paşa'nın yazdığı gibi Enver Paşa'nın ısrarı belki de hepsinin sonu olmuştur.

Bu dönemde, Rusların desteğini alabilmek tüm taraflar için hayati önem arz etmiştir. Cebesoy, Rusların Enver Paşa ve arkadaşlarını desteklemelerinin nedenlerini, İttihatçıların hâkim olurlarsa ülkeyi Antanta aleyhine çevirebileceklerine inanmaları; Anadolu'da ve İstanbul'da çok sayıda mebusla birlikte hareket ettiklerini düşünmeleri; yaşananlar ne olursa

olsun hala Türkiye’de ve İslam dünyasında etkili şahsiyetler olduklarını zannetmeleri; Enver Paşa’nın peşinde koştuğu Panislamizm’i kendi kontrolleri altında tutmak istekleri ve Ankara Hükümeti’nin bir dönem ortalığı boş bırakması olarak saymaktadır. Üstelik Enver, Cemal ve Halil Paşaların bir dönem Anadolu namına hareket etmeleri de Rusların bu kararında etkili olmuştur (Cebesoy, 2017: 324-325). Ertürk ise Mustafa Kemal Paşa’nın Enver Paşa’nın Kafkasya’da kurulacak ve sadece Müslümanlardan oluşacak bir “Yeşil Ordu” ile Anadolu’ya girerek Yunanlılara ve dolayısıyla emperyalist İngilizlere karşı savaşmasına hep soğuk durduğunu ve engellemeye çalıştığını anlatmaktadır. Ona göre Bolşeviklerin İslam sancağına sarılmış olmaları çok gülünç bir tertiptir. O dönemde Hive ve Buhara’da da örnekleri görüldüğü üzere bir bölgeyi korumak için oraya giden Bolşevikler bir daha oradan çıkmamakta ve zamanla bölgeyi ele geçirip ahaliyi de zorla komünist yapmaktadırlar. Ertürk’e göre Batı demokrasilerini ülkeyi Bolşevik yapmakla korkutan Mustafa Kemal, Rusları da bu ordunun girmesi durumunda Batılıların ülkeyi zorla zapt edeceği korkusuyla durdurmuştur. Moskova’nın sempatisi kazanılarak Enver Paşa’nın içeriye girmesi engellenmiş ve böylelikle ülke bir Bolşevik istilasından kurtarılmıştır (Tansu, 2016: 327).

Enver Paşa, Türkistan’da Ruslara karşı savaşırken bile Mustafa Kemal Paşa, ona yakın olabilecekleri tek tek kontrolü altına almaya ve ondan uzaklaştırmaya çalışmıştır. Çünkü Enver hayatta iken kendi yönetiminin her zaman bir tehdit altında olduğunu düşünmüştür. 4 Ocak 1922’de, öteden beri diğer ikisine göre daha fazla dost oldukları, Cemal Paşa’ya gönderdiği mektup ve gelen cevap bu anlamda önemlidir. Anadolu’da çok önemli bir devrim olduğunu ve bir halk hükümeti kurulduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa, artık tek gücün Meclis’te olduğunu ve kaba kuvvetle hükümete hâkim olunamayacağını ifade ederek, Enver’in memlekete girmesiyle kendisinin ve hükümetinin korkutulamayacağını yazmaktadır. Üstelik Cemal Paşa’nın, Enver Paşa ile hareket etmesi de kendisine ancak zarar verecektir. Dolayısıyla Cemal Paşa’nın artık bir karar vermesi gerekmektedir. Birkaç gün sonra Cemal Paşa tarafından yazılan mektup şu kararı ihtiva etmektedir: Cemal Paşa ruhen Ankara’ya bağlı kalacak ve Enver ile olan bütün münasebetlerini kesecektir (Aydemir, 2017c: 564-565). Mustafa Kemal Paşa İttihatçı liderleri de birbirlerinden ayırmış ve istediğini almıştır.

Şüphe yok ki Enver Paşa’nın muhteşem enerjisi, idealistliği ve 1908 sonrası oluşan ülkeyi eski müreffeh günlerine kavuşturma ülküsü, emri altında çalışan ve kendisinden sonra gelen tüm askerleri bir şekilde etkilemiştir. Öyle ki Çolak’a göre ümmetçi Osmanlı’dan, ulus devlet Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişte Enver Paşa ile İttihat ve Terakki itici güç işlevini görmüştür (Çolak, 2019: 203). Ancak başarısız olan Osmanlı ile başarılı olan genç Türkiye arasındaki en önemli fark hayallere kapılmayan, pragmatik, realist ve her hamleyi ince ince

düşünerek gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa'dır. Aydemir'e göreyse Enver Paşa'nın başarısızlığının temel sebepleri doğru okuyamadığı jeopolitik ve yaşadığı dönemin hızlıca değişen akımlarıdır. Bu nedendir ki Enver Paşa hem Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmış hem de Anadolu'ya girişte başarısız olmuştur. Üstelik biraz daha ileri gidersek Paşa'nın Türkistan'da hayatını kaybetmesine de bunlar sebep olmuştur (Aydemir, 2017c: 6).

Son bölümde, Enver Paşa'nın ölümünden sonra İttihatçıların yaşadıklarını da kısaca özetlemek de fayda vardır. Çünkü Enver Paşa öldükten sonra da İttihatçıların peşi bırakılmamış ve 1926 İzmir Suikasti davalarında kalan İttihatçılar ortadan kaldırılmışlardır. İzmir Suikasti Davası'nın özellikle Ankara İstiklal Mahkemesi kısmı ülkede muhalif olarak kalan son İttihatçıları tasfiyeye yönelik bir teşebbüs olarak gözükmektedir. İkinci Meclis'in oluşturulması sırasında hala güçlü olan İttihatçılar namına Kara Kemal ile görüşen Mustafa Kemal arkadaşlarıyla görüşmesini ve seçimlerde alacakları tavrı kendisine bildirmesini istemiştir. 12 Nisan 1923'te eski Maliye Nazırı Cavid Bey'in evinde toplanan ekip İttihat ve Terakki'yi yeniden kurmaya karar vererek bir nizamname hazırlamışlar ancak Mustafa Kemal'in çıkaracağı adayların desteklenmesini de kararlaştırmışlardır. Sonrasında bu nizamnamenin ana hatlarının Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasınca kullanıldığı iddia edilmiştir. İzmir Suikastının ortaya çıkması üzerine, lehinde şahitlik yapan Doktor Rüsuhi Bey, Hüsnü Bey ve Yenibahçeli Nail Bey'in sözlerine karşın Kara Kemal, Birinci Dünya Savaşı sırasında işlediği suçlar nedeniyle ve eski İttihatçıları tekrar iktidara taşıma isteğinde olduğu gerekçesiyle idama mahkum edilmiş ancak yakalanamadan evinde çıkan bir çatışmada öldürülmüştür. Sonrasında kendisine ait milyonlarca lira değerindeki şirketlerine ve bankasına el konularak kamulaştırılmıştır (Çam, 2018b: 39-42).

Mithat Şükrü Bleda, kendi anlatımına göre Malta'dan döndükten sonra Ankara'ya gidip Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş, onun görev verme ısrarlarını geri çevirmiş ve dinlenme ihtiyacı olduğunu ileri sürerek İstanbul'a dönmüştür. Sonrasında 18 yaşından beri siyaseten yaşadıklarını kaldıramayarak herkesten ve her şeyden uzaklaşmak isteyerek İzmir'e yerleşmiştir. Burada, yeni bir hayat kurmaya çalışıp Selanik'te bulunan mülklerinin mübadeleyle elinden alınması üzerine yeni verilecek arazileri takip ederken İzmir Suikasti nedeniyle 30 Haziran 1926 günü İzmir'de gözaltına alınmıştır (Bleda, 2010: 158-160). İzmir'de sorgulanmadan Ankara'ya nakledilmiş ve burada sorgulanmıştır. Kendisiyle aynı anda tutuklananlar arasında Nazım Bey, Galatalı Şevki Bey ve Küçük Talat Bey de bulunmaktadır. Ankara'da tutuklanma sebebinin Mustafa Kemal'e suikastle ilgili olduğu kendisine söylenmiştir. Ancak kendisinin özellikle yazdığı gibi çoğunlukla sual edilen konular 8-10 yıl öncesine aittir. Bunlar İttihat ve Terakki'nin nasıl kurulduğu, Birinci Dünya Savaşı'na neden

girildiği, İttifak devletleri ile yapılan iş birliği anlaşmaları, Talat Paşa ve beraberindekilerin ülkeyi nasıl ve neden terk ettikleri gibi sorulardır. Yakın döneme ait olan sorularsa Terakkiperver Fırka'ya ve Fırka'nın İzmir Reisi Rahmi Bey ile olan ilişkilerine aittir. Bunların üzerinde ısrarla durulmuştur (Bleda, 2010: 177-180). Bleda anılarında bunları büyük bir hayretle karşıladığını belirtmektedir. Çünkü soruların bir kısmının suikastle hiçbir ilgisi bulunmamakta ve zaten Büyük Millet Meclisi'nce çıkarılan af kapsamına girmektedir. Bir kısmının ise kendisi gibi sürgünden döndükten sonra aktif siyasetle ilişkisi hiç bulunmayan birine sorulması abestir. Üstelik suikastle ilgili tutuklanmasına rağmen direkt olarak bu konuda bir soru da sorulmamıştır. Muhtemel amaç, suikast vesilesiyle, TCF ile ilgili ilgisiz genel bir temizlik yapmak ve buna eski İttihatçıları da dahil ederek herhangi bir grubun yakın bir gelecekte benzer bir muhalefet girişiminde bulunmasının önünü almaktır. Durumun vahametini ve kurtulmanın ne kadar güç olduğunu serbest bırakıldıktan sonra fark etmiştir Bleda. Olayların gittiği noktada, mahkeme, Türkiye tarihinde sıklıkla karşılaşılabileceği üzere, tutuklunun suçluluğunu kanıtlamak yerine, onun suçsuzluğunu kanıtlamasını istemiştir. İttihatçıların önde gelenlerinden Doktor Nazım, Ardahanlı Hilmi, Yenibahçeli Nail, eski Maliye Nazırı Cavid Bey, eski Dahiliye Nazırı İsmail Canbulat, Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, eski Ankara Valisi Abdülkadir idam edilmiş, Kara Kemal ise evinde saklanırken öldürülmüştür (Bleda, 2010: 184-185).

Anılarında İsmet İnönü, bu mahkemelerin İttihatçılarla ilgili aldığı kararlara ihtiyatla yaklaşmaktadır. Milli Mücadele sırasında İttihatçıları takip etmediğini söyleyen İnönü, savaşın en zor günlerinde, Sakarya Savaşı sırasında, onların sınırda beklediklerini ve girmeleri için bir imkan doğmasını ümit ettiklerini duyduğunu aktarmaktadır. Paşa'nın yine aldığı duyumlara göre, İttihatçılar Anadolu Hareketi'ni kendi eserleri olarak sunmak istemişler ve fırsat bulduklarından iktidara yeniden kurulmayı düşünmüşlerdir. Doktor Nazım'ın Talat Paşa ve Enver Paşa'nın yurtdışında ölmelerinden onları Anadolu'ya kabul etmeyenleri suçladığını söyleyen İnönü, Atatürk'ün özellikle Enver Paşa gibi gözünü budaktan sakınmayan birinin yurda dönmesini milli mücadele için oldukça tehlikeli bulduğunu belirtmiştir (İnönü, 2018: 476). İnönü, yargılanan ve idama mahkum edilen İttihatçılar hakkındaki düşüncelerini de büyük bir samimiyetle yazmaktadır anılarında. Cavid Bey'in böyle bir teşebbüste olacağına hiçbir zaman ihtimal vermediğini söyleyen İsmet Paşa, Atatürk'ün yakın arkadaşı Ayıcı Arif'in ve Erzurum Mebusu Rüştü Paşa'nın böyle bir tertibatta olmasını da büyük bir şaşkınlıkla karşılamıştır. İzmit Mebusu Şükrü Bey de Atatürk'ün yakından tanıdığı, üstelik mebus yaptığı insanlardan birisidir ve onun da bu tertipte yer alması şaşırtıcıdır. Kara Kemal, Doktor Nazım, Halis Turgut ve Sarı Edip'in suikastle ilişkilerini tam olarak bilmediğini aktaran İsmet İnönü

bunlara karşı da ihtiyatlı bir dil kullanmaktadır. İttihat ve Terakki'nin en önemli fedailerinden olan sınıf arkadaşı Abdülkadir Bey'i yakından tanıyan İsmet İnönü, onun böyle bir tertipte yer alması halinde işin icra kısmını mutlaka kendi üstüne alacağını ve öyle olması halinde de işi mutlaka bitireceğini yazmaktadır (İnönü, 2018: 478-479). Paşa'nın anılarında Terakkiperver Fırkacılarla ilgili kısımda yaptığı saptamaya burada yargılanan İttihat ve Terakkiciler için de katılmamak elde değildir: *“Bunlara karşı uzun zamandan beri biriken olumsuz duygular iktidardakileri insafsız davranmaya itmiştir”*. Sonuçta Türkiye'deki İttihatçıların kalan elebaşları da temizlenmiştir. Geride kalan Mithat Şükrü, Kara Vasıf, Yenibahçeli Şükrü ve Küçük Talat gibi isimlerse bir daha seslerini çıkaramamışlardır.

İttihatçılarla ilgili çarpıcı bir başka saptamayı da Ahmet İzzet Paşa yapmıştır: Önce Vahdeddin, sonra Damat Ferit, devamında işgal güçleri ve en sonunda da Mustafa Kemal'in takibatı ile İttihatçıların önce gizli faaliyetleri durdurulmuş, gizli gelirlerine temlik konulmuş, lider kadrosu intikam silahlarının hedefine oturtulmuş, içlerinden kurnaz olanları yeni efendilere bağlanıp güçlünün yanında yer almış, namuslularıyla, eğer hayatta kalmayı başardılarsa, kendi köşelerine çekilmişlerdir (İzzet: 2019a: 313).

6.12 Sonuç

Ülkeden ayrıldığı Kasım 1918'den sonra 1919 yazına kadar Kafkasya'da vakit kaybeden Enver Paşa, Berlin'e döndükten sonra yeni temaslarda bulunmak ve Rusların desteklerini almak için kaçak yollarla üç defa Moskova'ya uçmaya çalışmış ancak her seferinde başarısız olmuş ve aylarca hapis yatmıştır. Sonunda Moskova'ya ulaştığındaysa tarihler 1920 Ağustos'unu göstermektedir. Bu süreçte Anadolu Hareketi kendine Mustafa Kemal'i lider olarak seçmiş, İzmir ve İstanbul işgale uğramış, Birinci Meclis Ankara'da açılmış ve Yunanlılarla ilk çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Liderlik için bu kadar geç kalınan bir dönemde ve üstelik Talat Paşa'nın da desteğini alamayan Enver Paşa, kendisi için istediği desteği de Ruslardan alamamıştır.

Bakü'de Doğu Halkları Kurultayı'na katılan Enver Paşa, ardından Moskova'da İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadi'nin ilk temellerini atmış ancak önemli bir şey elde edememiştir. Yeniden döndüğü Berlin'de Talat Paşa'dan ve etrafındaki eski İttihatçılardan da kabul görmeyen Enver Paşa, Halil Paşa'nın görüştüğü Rusların yardım yapamayacaklarını bildirmelerine rağmen şansını denemek için yeniden Moskova'ya dönmüştür. Burada Halk Şurular Fırkasının kuruluşunu yapmış ve nizamnamesini yayınlayarak Meclis'e ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gönderen Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile Kazım Karabekir'den çok ciddi bir tepki görmüştür.

Talat Paşa'nın öldürülmesi üzerine eski İttihatçıları yanına toplayan Enver Paşa, Liva el-İslam Dergisi'ni çıkartmaya ve Anadolu'da teşkilatlanma çalışmalarına başlamıştır. Bu kapsamda Halil Paşa Trabzon'a gönderilmiş ancak Ankara Hükümeti'nin verdiği tepkilerle Enver Paşa'ya yakın olanları tutuklaması üzerine ipler kopma noktasına gelmiştir. Sakarya Savaşı'nda Yunanlıların galip gelmesi durumunda olacaklar karşısında Rusların da desteğini alan Enver Paşa, Eylül 1921'de Batum'a kadar gelmiş ve kendisi için hazırlanan bir ordu ile beklemeye başlamıştır. Savaşın kazanılması Mustafa Kemal'i Rusların gözünde de tartışmasız hale getirince Enver Paşa'nın girmesine izin verilmemiş ve Paşa yönünü Türkistan'a çevirmiştir. Geride kalanlar bir müddet sonra Anadolu'ya dönebilseler de pek çoğu İzmir Suikasti Davası'nda idam edilmiş veya siyasetten uzak durmaları şartıyla bırakılmışlardır.

YEDİNCİ BÖLÜM

7. SONUÇ

7.1. Genel Değerlendirme

Araştırmamız Enver Paşa'nın Büyük Cihan Harbi'nin kaybedileceğini düşünüp devamında yapılacak bir bağımsızlık savaşına hazırlık yapıp yapmadığı ve bu Kurtuluş Savaşı sırasındaki faaliyetlerinin neler olduğu sorularına geçerli yanıtlar aramaya çalışmıştır.

Bu konuda mevcut literatür tarandığında iki yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Birinci ve daha az seslendirilen yaklaşım, Türk Kurtuluş Savaşı'nın, en azından başlangıcında, ciddi bir İttihatçı etkisi olduğunu kabul ederek süreci özellikle Karakol Cemiyeti üzerinden tartışmakta ancak bu hareketi İstanbul'dan Anadolu'ya insan, silah ve cephane kaçırılmasıyla sınırlandırmaktadır. Bu yaklaşım Enver Paşa veya Talat Paşa gibi diğer İttihatçı liderleri çok az anmakta, hareketin kendiliğinden başladığını ve devam ettirildiğini öne sürmektedir. Bu yaklaşımda adı çokça anılan Kara Vasıf'ın Enver Paşa komutasında önemli görevler verilen bir albay olduğu ve eski İaşe Müdürü Kara Kemal'in Birinci Dünya Savaşı sırasında oluşturduğu başarılı esnaf örgütlenmesinin ise Talat Paşa tarafından kurdurulduğu es geçilmektedir. Dolayısıyla Kara Vasıf ve Kara Kemal'in birlikte kurduğu bir gizli örgütün Enver ve Talat Paşalardan bağımsız olduğunu düşünmek çok da olası değildir. Üstelik İttihatçı liderlerin yurtdışına gitmesini takip eden ilk günlerde faaliyete geçen Karakol'da bir üst aklın olmadığını kabul etmek de İttihatçılığın bilinen yapısına ters düşmektedir. Ancak bu yaklaşım İttihatçıların ve liderlerinin hiç ortada görünmediği ikinci safhada Kurtuluş Savaşı'nın nasıl başarıya ulaştığını da açıklamamaktadır.

İkinci ve daha çok kabul edilen yaklaşımsa İttihatçıları anmadan Kurtuluş Savaşı'nın yerel güçler tarafından başlatıldığı ve Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Heyet-i Temsiliye tarafından devralındığını iddia etmektedir. Bu yaklaşım ise Atatürk dahil diğer Paşaların ve siyasetçilerin İstanbul'dan Anadolu'ya nasıl geçtiklerini çok fazla tartışmamakta, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Mütareke'den hemen sonra aynı anda birçok yerde ve benzer şekilde kurulmalarını göz ardı etmekte ve her şeyin Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra başladığını iddia etmektedir.

Konu tartışılırken sürecin iki aşamalı olduğu gözden kaçırılmakta, İttihatçılarla Mustafa Kemal ve çevresindekilerin birbirlerine rakip oldukları düşünülmektedir. Bu yüzden bir tarafı destekleyenlerin diğerinin önemini yeterince dillendirmemesi kanıksanmaktadır. Oysa araştırmamızda da belirttiğimiz gibi süreç İttihatçılar tarafından başlatılmış ancak Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği ele almasından sonra devre dışı bırakılmışlardır. Ancak İttihatçıların

başlattığı süreç bir kurtuluş savaşından ziyade bölgesel mekanizmaların işgali önlemesine yönelik resmi dernekler üzerinden kurgulanmıştır.

Dolayısıyla temel argümanımız Enver Paşa liderliğinde İttihatçıların Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedileceğini öngörmeleri üzerine savaşın ikinci safhasında verilecek bir mücadeleye yönelik planlama yapmış oldukları ancak hareketin lideri olarak düşünülen Enver Paşa'nın uzun süre ortaya çıkmaması nedeniyle bunun başarıya ulaşamamış olduğudur.

Savaşın ikinci safhası için yapılan hazırlıklar kapsamında, orduda tek karar verici olarak oldukça aktif bir rol üstlenen Enver Paşa, 1918 yılında Kafkasya'da modern ve güçlü bir ordu kurup başına kardeşi Nuri Paşa'yı getirerek 1918 Eylül'ünde Bakü'nün alınmasını sağlamıştır. Öncesinde 28 Mayıs 1918'de Mehmed Emin Resulzade liderliğinde bir Azerbaycan devleti de kurduran Enver Paşa, yurdu terk ettikten sonra bu devletin ve kurduğu düzenli ordunun başına geçerek uygun bir zamanda işgal güçlerine karşı savaşmak için Anadolu'ya geçmeyi planlamıştır. Enver Paşa, ayrıca, amcası Halil Paşa'yı Şark Orduları Grup Komutanlığı'na ve kabiliyetli subayları da Anadolu'da önemli görevlere getirmiştir. Bu subaylar Mondros sonrası işgalin başlangıcında, aldıkları emirler gereği, orduların terhislerini geciktirmişler ve silahları işgal kuvvetleri yerine yerel hükümetlere veya cemiyetlere teslim etmişlerdir. Bu ordular daha sonra Kurtuluş Savaşı'nın da askeri nüvesini oluşturmuşlardır.

Asıl amacı farklı olsa da Enver Paşa'nın 1914 başında orduda yaptığı değişikliklerle siyasete bulaşmış, yaşlı, çalışmayan ve verimli olmayan subayları emekliye ayırarak yerlerine genç ve liyakatli olanlar getirmesi Kurtuluş Savaşı'nı da etkilemiştir. Yaş ortalaması 38 olan bu genç subaylar Anadolu Hareketi'ne liderlik yapmışlardır. Dört yıllık Büyük Savaş boyunca ülkenin dört bir tarafına koşan bu subaylar çok sayıda cephede pek güç şartlarda savaşmışlardır. Burada kazanılan inanılmaz tecrübe ve birikimler Kurtuluş Savaşı'nın en zor günlerinde kendilerine çok yardımcı olmuştur. Elbette ki bunun savaşın ikinci safhası için bilinçli yapılan bir planlama olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Ancak endirekt etkisinin olduğunu kabul etmek gerekir.

Araştırmamızın alt sorularında yanıt aradığımız üzere yurtiçinde kalan diğer İttihatçılar da bu sürecin başarıya ulaşması için gayret göstermişlerdir. Bunların bir kısmı yurt genelinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve yerel hükümetlerin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Bunlar için İttihatçılarca daha önce kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin altyapısı kullanılmıştır. Başlangıçta barışçıl amaçlarla kurulan ve ülkede Türklerin yoğunlukta bulunduğu bölgelerin işgale uğramasının önüne geçmeyi amaçlayan bu cemiyetler, İzmir'in işgalinden sonra yaptıkları kongrelerde işgal güçlerine karşı silahlı direniş kararı almış ve ülkeyi savunmaya

girişmişlerdir. Bu cemiyetlerin pek çoğunda önde gelen İttihatçılardan Kara Vasıf'ın önemli rol aldığı görülmektedir.

Eski Teşkilat-ı Mahsusacılardan oluşan diğer bir kısmı ise işgale silahlı direnişi organize etmek amacıyla Kasım 1918'de Karakol Cemiyeti'ni kurmuşlardır. İstanbul'dan Anadolu'ya insan, silah ve cephane kaçıran bu gizli örgütün temelindeki insan kaynağıysa Kara Kemal'in örgütlediği esnaflar, hamallar ve gümrükçülerden oluşmuştur. Bu sayede örgüt çok kısa sürede İstanbul'a yayılmış ve pek çok başarılı operasyon gerçekleştirmiştir. Görüldüğü üzere Mondros Ateşkesi imzalanır imzalanmaz savaşın ikinci safhası için yapılan plan uygulanmaya konmuştur. Hatıralarda bu planın askeri ve istihbarat konularında tek yetkili olarak görev yapan Enver Paşa ve Talat Paşa tarafından yapıldığı dillendirilmektedir.

Bir başka araştırma sorumuz ise teşkilatçılık yönünün oldukça kuvvetli olduğunu her zaman gösteren Enver Paşa'nın ülkeyi terk etmek yerine Anadolu'ya geçerek İtilaf Devletleri'ne karşı bir harekete neden önderlik yapmadığıdır. Bu tartışma dönemin İttihatçıları arasında da yapılmıştır. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla, Anadolu'da dahi olsa, ülkede bulunmalarının kendilerinin tutuklanmalarına neden olabileceği, Mondros ateşkesinin daha sert uygulanabileceği ve sevenlerine yönelik kötü muamele olabileceği endişesiyle Anadolu'ya gitmekten vazgeçilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki ilişki de cevabı aranan sorularımızdandır. Araştırmamızda açıkça tartışıldığı şekilde Mustafa Kemal Paşa ve etrafındakiler, başlangıçta yakın davrandıkları Enver Paşa'dan daha sonra ülkeye girip ikilik yaratabileceği korkusuyla uzaklaşmışlar ve faaliyetlerine de engel olmaya çalışmışlardır. Çeşitli defalar Anadolu'ya girmek isteyen İttihatçı liderlerin bu istekleri reddedilmiş ve özellikle elebaşları olarak görülen Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa ve Doktor Nazım'a izin verilmemiştir.

Bir başka araştırma sorumuz ise Rusların takındığı tavrın tartışılmasına yöneliktir. Süreç boyunca Rusların desteği her iki taraf içinde çok önemli olmuştur. Enver Paşa Anadolu'ya girip kontrolü ele alabilmek için Rusları iknaya çalışmıştır. Anadolu Hükümeti ise, Rusların Enver Paşa'ya çok yaklaştığı anlarda Batılılarla anlaşma yapabileceklerini Ruslara sızdırmışlar ve Enver Paşa'ya verilen desteği azaltmaya çalışmışlardır. Ruslar ise hep ikili oynayarak her iki tarafı da ellerinde tutmaya çalışmışlardır. Sonuçta, Sakarya Savaşı'nda kazanılan muazzam zaferle Rusların seçimi netleşmiş ve Enver Paşa da Türkistan yollarını tutmuştur.

7.2. Sonuç

II. Abdülhamit'in politikalarına karşı gizli bir örgüt olarak kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından de facto olarak yönetimi eline

geçirmiş ve Talat Paşa Kabinesinin istifa ettiği Ekim 1918'e kadar ülkede tek söz sahibi olmuştur. Paris'te ve Selanik'te iki ayrı grup olarak hareket ederlerken Doktor Nazım'ın çabalarıyla 1907'de birleşen ve tek bir örgüte dönüşen bu yeraltı cemiyeti, uyguladığı gizlilik prensipleri nedeniyle kendisine tek bir lider belirlemekten hep uzak durmuştur. Bu lidersiz yapı Meşrutiyet'in ilanından sonra da devam etmiş ve Cemiyet, Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa, Ahmet Rıza Bey, Doktor Nazım, Halil Bey gibi isimlerden oluşan bir liderler sultası tarafından yönetilmiştir. Zamanla siyasi kanadın öncülüğünü Talat Paşa, askeri kanadın öncülüğünü ise Enver Paşa üstlenmiştir.

Abdülhamit yönetimine tepki olarak dağa çıkan Enver Paşa, Meşrutiyetin ilanından sonra "Hürriyet Kahramanı" olarak tüm ülkeye yayılan bir üne sahip olmuştur. Trablusgarb'da İtalyanlara karşı Arapları örgütleyerek bir yıl boyunca sahilde tutması ve İkinci Balkan Savaşı'nda Edirne'yi geri alan birliklerin başında şehre girmesi şöhretini, ülkenin en ücra köşesine kadar taşımıştır. İttihat ve Terakki'nin politikaları gereği Hafız Hakkı ile birlikte saraydan evlenerek saltanat ailesine de giren Enver Paşa, 1914 başında Harbiye Nazırlığı ve Başkomutanlık Vekilliği görevlerini üstlenmiştir. Kısa sürede orduda sağladığı intizam, yaşlı, siyasete bulaşmış ve yeterince çaba harcamayan subayları emekliye sevk ederek gençlerin önünü açması ve orduda düzensizliğe izin vermemesi de kendisine duyulan saygıyı arttırmıştır. Göreve getirdiği ve önemli sorumluluklar yüklediği genç subaylar sahada kazandıkları tecrübelerle, ileride Kurtuluş Savaşı'nın liderliğini üstlenmişlerdir. Enver Paşa'nın tecrübe eksikliğinin önemli süreçlerde yanlış kararlar almasına neden olduğuna yönelik eleştiriler dile getirilmişse de ordunun yaşlı ve tecrübeli kademelerinin görevde bulunduğu Balkan Savaşları sırasında yüzlerce yıllık Osmanlı şehirlerinin tek bir kurşun dahi atılmadan kaybedildiği de unutulmamalıdır. Yaşanılan başarısızlıklarda Enver Paşa'nın veya İttihatçıların yanlış kararları kadar, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve finansal güçsüzlüğün, askeri yetersizliklerin, 93 Harbi ile Balkan Savaşları'nın yarattığı travmaların da ciddi etkisi vardır.

Kanımızca, Enver Paşa, Osmanlı devletinin yönünü de değiştirmiştir. Enver Paşa'nın dağa çıkması II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasiyi ilanını ve Meclis'in yaklaşık 30 yıl sonra yeniden açılmasını sağlamış, açılan Meclis ile birlikte Osmanlı'nın en önemli çok partili dönemi yaşanmıştır. İttihatçıların siyasal rakiplerine karşı uyguladığı politikalar oldukça eleştirilse de başında sadece padişahın bulunduğu monarşik yapı (mutlakiyet), bu dönemde İngiltere benzeri ülkelerde uygulandığı şekilde parlamentonun da dahil olduğu bir parlamenter monarşiye (meşrutiyet) evrilmiştir. Üstelik, buradan elde edilen kazanımlar ve tecrübeler, en umutsuz günlerde, tek kurtarıcı olarak 23 Nisan 1920'de Ankara'da ilk meclisin açılmasını sağlamış,

ülke bu Meclis yönetiminde işgalden kurtarılmış ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. Ülkenin geleceğinde parlamenter sistem vazgeçilmez olarak yerini almıştır.

Dönemle ilgili yapılan çalışmalarda en çok eleştirilen konulardan birisi de Almanlarla yapılan İttifak Anlaşmasıdır. Bu anlaşma Birinci Dünya Savaşına girişin ana nedenlerinden biri olarak da kabul edilmektedir. Oysa, araştırmamızda da ortaya koyduğumuz gibi, İttihatçılar Almanlarla bir anlaşma yapmayı ilk seçenek olarak görmemişlerdir. Öncesinde İngilizlerle, Fransızlarla, hatta Ruslarla ve Balkan Devletleri ile ittifak anlaşması yapmak isteyen İttihatçılar başarıya ulaşamamışlardır. İngilizler ve Fransızlar, ittifak ortakları olan Rusları küstürmemek için Osmanlı'nın taleplerini reddederlerken Osmanlı'nın Almanlarla bir antlaşma yapmasına da karşı çıkıp tarafsız kalmasını istemişlerdir. Oysa, İttihatçılar, tarafsız kalmayı, savaş sonrası kazanan tarafın Osmanlı'yı yutacak olması olarak değerlendirmiş ve mutlaka bir ittifaka dahil olmayı istemişlerdir. Geçmişteki düşmanlıklara rağmen anlaşma önerilen Ruslar ise, Boğazlarda ve Doğu'da kabul edilmesi imkansız tavizler istemişlerdir.

Dolayısıyla, 1914 Ağustos'unda, yaklaşan savaşa karşı bir büyük gücün desteğini almak isteyen İttihatçılar için tek seçenek olarak Almanya kalmıştır. Anlaşma, İstanbul'daki Alman Büyükelçisinin direnmesine rağmen Alman Hükümdarının baskısıyla imzalanmıştır. Öte yandan, bu ittifakın saldırı değil, savunma amaçlı olduğu da dönemin önemli siyasilerinin anılarında yer bulmuştur. İttihatçıların amaçlarının savaşa girişi olabildiğince, en azından birkaç yıl, geciktirmek ve bu sürede ülkeyi toparlamak olduğu da açıktır. Ancak Rus limanlarının bombalanması tüm planları alt üst etmiştir. Burada, tüm sorumluluğun Enver Paşa'ya bırakılması doğru olmayıp en azından Sadrazam Said Halim Paşa'nın, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın ve Meclis Başkanı Halil Bey'in olaylardan haberdar oldukları ve ortak karar verdikleri anılarda göze çarpmaktadır.

Üç kıtada ve sayısız cephede tüm imkanlarla savaşılan dört yılın sonunda Dünya Harbinin kaybedileceğinin anlaşılması üzerine Talat Paşa Kabinesi, Ekim 1918'de istifa etmiş ve yerine sadece 25 gün görevde kalacak olan Ahmet İzzet Paşa Kabinesi gelmiştir. İlk iktidara gelmelerinden tam on yıl sonra ülkenin yönetimini bırakan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kasım başında son kongresini toplayıp ismini Teceddüt Fırkasına çevirirken Enver Paşa başta olmak üzere önemli liderleri de 2-3 Kasım 1918 gecesi gizlice ülkeyi terk etmişlerdir. Son ana kadar ülkeden ayrılmayacağını iddia eden Talat ve Enver Paşa'nın ülkeden kaçması, sadece muhalifleri değil İttihatçıları da oldukça şaşırtmış ve kızdırmıştır. Cavid Bey gibi dönemin önde gelen İttihatçıların yazılarında bu duygular oldukça açıktır. Bu kaçışın yarattığı hayal kırıklığının, ülke sathında o sıralarda bile çok güçlü olan, İttihat ve Terakki ruhunun dağılmasına neden olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Terk edilen İttihatçılar

kendilerine yeni bir lider aramışlardır. Bu nedenle, bazı İttihatçıların Mustafa Kemal'in arkasında bu kadar dik durmasını sadece ülkeyi kurtarmak veya ikilik çıkarmamakla açıklamak kolaycılık olur. Bu aynı zamanda kendilerinin terk edilişlerine de duyulan bir tepkidir.

Yurt dışına çıkmaya karar vermeden önce, Enver Paşa ile Talat Paşa, diğer bir seçenek olarak, Anadolu'ya geçerek orada işgalcilere karşı bir milli mücadeleye başlamayı da ciddi bir şekilde tartışmışlardır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla, ülkede kalmalarının tutuklanmalarına neden olabileceği, ateşkesin daha sert uygulanabileceği ve diğer İttihatçılarla tüm aile fertlerine yönelik kötü muamelelere yol açabileceği endişesi ağır basmıştır. Çok iyi bir teşkilatçı olduğu herkesçe kabul edilen Enver Paşa'nın, ülkeyi terk ettiğinde neden direkt olarak Anadolu'ya geçmediği sorusunun cevabı da buradadır. Oysa, bu düşüncelerinde hepsi yanılmıştır. Mütareke sonrası Divan-ı Harb'e verilip Beşinci Şube'de soruşturma geçiren Sadrazam Said Halim Paşa dahil üst seviye yöneticilere ceza verilmemiş, 1920 yılında tutuklanıp Malta'ya sürgüne yollananlar dahi yargılanmamışlar ve bir müddet sonra tepkilerin artması üzerine de hepsi serbest bırakılmışlardır. Öte yandan, İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmelerine rağmen mütareke koşulları İtilaf kuvvetlerince oldukça ağır uygulanmış ve ülkenin her tarafı ağır bir işgale uğramıştır. İttihatçıların aile fertleri ise rahat bırakılmamış ve yoğun bir baskı uygulanarak ülkeden kaçırılmışlardır. Geride kalan tüm mallarına da işgal kuvvetlerince el konulmuştur.

Diğer taraftan, Enver Paşa gibi önemli İttihatçıların Anadolu'ya geçseler bile tutuklanıp İstanbul'a geri gönderileceğini düşünmek de fazla iddialı bir öngörüdür. Mustafa Kemal Paşa gibi, o dönem için, Enver Paşa ve Talat Paşa'ya göre, siyasi olarak daha az etkili ve daha düşük rütbeli bir subayı bile geri döndürmeyi başaramayan İstanbul Hükümeti'nin, kanunsuzluğun kol gezdiği Anadolu'da, çok güçlü olan İttihatçıların arasından Enver Paşa'yı alabilmesi neredeyse imkansızdır. İngilizlerin de bunun için bir başka büyük savaşı daha göze almaları oldukça zordur.

Araştırmamızda da gösterdiğimiz gibi, Enver Paşa, Kafkasya'ya geçmek üzere ülkeden ayrılmıştır. Edirne'nin de Balkan Savaşlarının ikinci safhasında kurtarıldığını her zaman dile getiren Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedileceğini anladıktan sonra savaşın ikinci safhası için çok önceden hazırlıklara başlamıştır. Öncelikle, kardeşi Nuri Paşa'yı Libya'dan getirip yeni kurduduğu Kafkas İslam Ordularının başına geçirmiş ve Almanlarla karşı karşıya gelme pahasına bu ordunun Eylül 1918'de Bakü'ye girmesini sağlamıştır. Bundan hemen önce de Haziran 1918'de de Tiflis'te bir Azerbaycan Devletinin kurulmasına ön ayak olmuştur. Gerekli olan maddi desteği sağlamak için Yusuf İzzettin Paşa'yı önemli bir meblağ parayla Kafkasya'ya yollamış ve amcası Halil Paşa'yı da Doğu'daki en önemli orduların başına atamıştır. Kurulan Azeri devletinin Bakü'ye geçmesine de öncülük eden Enver Paşa, Nuri

Paşa'nın Almanların olası bir müdahalesine karşı İngilizlerin ve Amerikalıların desteğini almasını ve hatta yeni kurulan devletin onlar tarafından tanınması için görüşmelerde bulunmasını da istemiştir. Enver Paşa'nın planı yeni kurulan devletin başına geçip olaylar yatıştıktan sonra savaşın ikinci safhası için Anadolu'ya girmek olarak görünmektedir.

Enver Paşa, Talat Paşa ile birlikte ülke içinde de savaş sonrası için hazırlıklar yapmışlardır. Yenibahçeli Şükrü, Hüsamettin Ertürk, Ahmet İzzet Paşa, Halil Paşa, Arif Cemil Bey gibi dönemin önemli aktörlerinin hatıralarında; Zürcher, Aydemir ve Yamauchi gibi yazarların da eserlerinde belirttikleri gibi yurtiçindeki İttihatçılar, aldıkları emirler gereği, hemen Mütareke sonrası harekete geçmişlerdir. Meclis Grubu, Teceddüt Fırkası olarak, yeni kurulan hükümetlere karşı mücadeleye girişirken, Tefik Paşa Kabinesi kendilerine nefes dahi aldırılmayan bu fırkadan, İngilizlerin de baskısıyla, ancak Meclis'i kapatarak kurtulabilmiştir. Birinci Meclis açıldığında Ankara'ya gelen mebusların önemli bir kısmını Teceddüt Fırkasına bağlı eski İttihatçılar oluşturmuştur. Bu Meclis'teki İttihatçı etkisi de uzunca bir süre kendisini hissettirmiştir.

Aynı günlerde lağvedilen Teşkilat-ı Mahsusa yerine, Enver Paşa'nın emriyle kurulan, gizli Karakol Cemiyeti ise Anadolu'daki silahlı örgütlenme için İstanbul'dan silah, cephane ve insan kaçırmaya başlamıştır bile. Milli Mücadele'nin altyapısını oluşturan örgüt üyeleri, Enver Paşa'nın uzun bir süre ortaya çıkmaması üzerine, Anadolu hareketine liderlik yapması için önce Ahmet İzzet Paşa'ya sonra da Yakup Şevki Paşa'ya başvurmuşlar ancak her ikisinin de reddetmesi üzerine onların tavsiye ettiği Mustafa Kemal Paşa'yı ikna etmeyi başarmışlardır. Dönemin en önemli siyasi figürlerinden olan Ahmet İzzet Paşa'nın ve Yenibahçeli Şükrü'nün hatıralarında aktardığı bu hususların Atatürk tarafından Nutuk'ta reddedildiğini ve İttihatçıların bu süreçte hiçbir etkilerinin olmadığını yazdığını da belirtmek gerekir.

Aynı esnada, olası bir işgali engellemek için, henüz mütarekenin mürekkebi dahi kurumadan, Anadolu'nun önemli merkezlerinde, daha önce İttihatçılarca kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin altyapısı ve elemanları kullanılarak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmaya başlanmıştır. Trakya-Paşaeli, Trabzon, Erzurum, Kilikya, İzmir, Kars gibi bölgelerde kurulan cemiyetler ve yerel hükümetler bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bir müddet sonra neredeyse her bölgede bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş ve milli mücadele bunlar üstünden organize edilmiştir. Bu derneklerde tanınmış İttihatçılar, resmi olarak görev almamakla birlikte, geri planda ama gerçek liderler olarak kalmayı tercih etmişlerdir. Kurulan cemiyetlerin hepsi için valiliklerden resmi onaylar alınmıştır. Bu derneklerin temel amaçları, kuruldukları bölgelerin işgale uğramaması için çalışmak ve çoğunluğun Türklere ait olduğunu bilimsel olarak başta Amerika Birleşik Devletleri olmak

üzere tüm yabancı devletlere ispatlamak olarak sıralanmıştır. Bu ispatlanırsa da Wilson Prensiplerinin 12. maddesi gereği Türklerin çoğunlukta olduğu bu bölgelerin işgale uğramasının önüne geçeceği düşünülmüştür. Cemiyetlerin kurucularının meslekleri, kuruluş zamanları, yapıları ve nizamnameleri neredeyse birebir aynıdır. Başlangıçta barışçıl amaçlarla kurulan bu dernekler, İzmir'in işgalinden sonra topladıkları kongrelerde silahlı mücadele kararı almışlardır.

Ülkeyi gizlice terk eden Enver Paşa ise Kırım'a çıktıktan sonra Kafkasya'ya geçmeyi defalarca denemiş ancak Karadeniz geçişine izin vermemiştir. Birkaç defa boğulma tehlikesi de geçiren Enver Paşa kolay iyileşemeyeceği bir hastalığa yakalanmış ve kendini bilmez bir halde 1919 baharına kadar Kırım'da kalmıştır. Kendisinden uzunca bir süre haber alınmamış ancak yıl ortasında Berlin'e dönebilmiştir. Enver Paşa'nın yeni kurulmuş ve modern teçhizatla donatılmış orduların başına Kafkasya'ya gelmesini bekleyenler, Paşa'nın uzunca bir süre ortaya çıkmamasıyla ne yapacaklarını bilememişlerdir. Sonunda yeni Sadrazamların emirlerine uymak zorunda kalmışlar ve Kafkasya'da görevli ordular Anadolu'ya döndürülmüştür. Halil Paşa tutuklanmış, Nuri Paşa görevden alınmış, Yusuf İzzet Paşa ise bir başka görevle Bandırma'ya yollanmıştır. Benzer şekilde, orduların dağıtılmasını geciktiren Yakup Şevki Paşa ve Nihat Paşa gibi komutanlarsa görevden el çektiler ve İstanbul'a geri çağırılmışlardır. Yine de silahların işgal güçlerinin eline geçmesi engellenmiş ya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri aracılığıyla yerel kuvvetlere dağıtılmış ya da Kars'taki gibi kurulan yerel hükümetlere teslim edilmiştir. Enver Paşa'nın ortada görünmediği süre boyunca, yeni lider olarak Mustafa Kemal Paşa ortaya çıkmıştır.

Yurtdışına çıkan İttihatçıların Avrupa günleri ise çok kolay geçmemiştir. Her ne kadar İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelerle temasları olsa da Avrupa'da yaşayan İttihatçılar içinde siyasi ve askeri olarak eski gücünü yeniden kazanmaya çalışan yalnızca Enver Paşa olmuştur. Talat Paşa'nın başını çektiği sivil kökenli İttihatçılar, Anadolu'nun istekleri doğrultusunda çalışıp siyasetten uzak durmayı tercih ederlerken Enver Paşa Moskova'ya gidip kimi zaman Anadolu Hareketi için yardım bulmaya, kimi zaman da kendisini desteklemesi için Rusları ikna etmeye çalışmıştır. Bunun için Bakü Doğu Halkları Şurası'na katılmış ve sunmasına izin verilen bildirisinde komünizm ile Anadolu'yu harmanlayacağını Bolşeviklere kanıtlamaya ve onları iknaya çalışmıştır. Moskova'da kurduğu İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı ile faaliyetlerini arttırmaya çalışmıştır. Bu çabalarında 1921 Mart'ına kadar çok fazla bir ilerleme kaydedemeyen Enver Paşa, Talat Paşa'nın öldürülmesi üzerine, geride kalan İttihatçı Türk ekibi zor da olsa etrafına toplamayı başarırken uzun süredir birlikte çalıştıkları, Liva el-İslam dergisini de çıkarmasına yardım eden Arap İttihatçıları kaybetmiştir. Bu noktadan sonra

İttihatçılık da mecburen tutunduğu ümmetçilik çizgisinden Turancılığa doğru kaymaya başlamıştır.

Mustafa Kemal'in hareketin liderliğini üstlenmesiyle birlikte, yurttan kalan İttihatçılar ile orduların başındaki subayların desteklerini önemli ölçüde kaybeden Enver Paşa, değişik dönemlerde Anadolu'ya girmek istemiş ancak muvaffak olamamıştır. Bunda çevresinde bulunan ve Anadolu'ya girmeye, milli mücadelede ikiliğe yol açacağı düşüncesiyle, karşı çıkan Talat Paşa, Doktor Nazım ve Halil Paşa gibi önemli figürlerin çok büyük etkisi vardır. İlk planının başarısızlığa uğramasının ardından yeniden harekete geçmek için Talat Paşa'nın desteğini alamayan Enver Paşa, bu esnada, ne yapacağına da bir türlü karar verememiştir. Özel mektuplarında da görüldüğü üzere bir hafta Anadolu'ya geçmeye niyetlenirken ertesi hafta daha uzun bir süre Rusya'da kalacağını yazmıştır. Naciye Sultan'a Berlin'e döneceğini yazmasının üstünden bir ay geçmeden Türkistan'a gitmiştir. Bu kararsızlık hayatının sonuna kadar kendisini takip etmiş ve belki de hayatına mal olmuştur.

Bolşevik Rusyası ise Enver Paşa'yı kendi çıkarlarına uygun olarak desteklemiş, ülke içinde belirli oranda hareket serbestisi tanımış ancak çok fazla ileri gitmesine de her defasında engel olmuştur. Üstelik her türlü haberleşmesi kontrol altında tutulmuştur. Rusların, bu dönemde, Enver Paşa'yı desteklemesinin altında başlıca iki sebep vardır. Bunlardan birincisi, İtilaf Devletleri'ne karşı savaşan Anadolu Hareketi'ni kendi güdümü altında tutmaktır. Destekledikleri Mustafa Kemal'in Yunanlılarla savaşta başarılı olamayıp İngilizlerin Batı'dan kendilerini kuşatabileceği veya Batılılarla her an bir anlaşma yapabileceği ihtimallerine karşı Enver Paşa yedek güç olarak elde tutulmuştur. Enver Paşa'yı küstürmemek için de Çiçerin ve Karahan ile yaptığı görüşmelerde dile getirdiği istekleri kabul edilmiş gibi davranılmış ancak bir müddet sonra bir bahaneyle ötelenerek zaman kazanılmıştır. Sakarya Savaşı'nın en zor günlerinde Batum'a kadar gitmesine ve Mustafa Kemal'in olası bir yenilgisi durumunda Anadolu'ya girmesine izin verilmiş ancak savaşın kazanılması üzerine bundan da geri adım atılmıştır. İkinci beklentileri ise İngilizlerin Rusya'nın içişlerine karışmasını engellemektir. Bunun için İngilizlerin sömürgesi altında bulunan Müslüman nüfusun ağırlıklı olduğu bölgelerde Enver Paşa'nın şöhretinden faydalanılarak ayaklanmalar çıkarılması planlanmıştır. Enver Paşa'nın kurduğu İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadının başlangıçtaki gayesi de Müslüman bölgelerdeki halkların sömürgeye karşı ihtilallerini gerçekleştirmek ve bağımsızlıklarını kazanmasına yardımcı olmaktır. Bu amaç için her türlü desteği vereceğini belirten Ruslar, İngilizlerin kendi kazanımlarına ses çıkarmaması üzerine burada da Enver Paşa'ya engel olmuşlardır. Her iki konuda da vaatlerin yerine getirilmemesinin Enver Paşa'da yarattığı müthiş

hayal kırıklığı tutumlarına da yansımış, Basmacılar Hareketi'ne katılıp Ruslara karşı savaşmak için Türkistan'a geçmesinde etkili olmuştur.

Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu Hareketi ile ilişkileri ise, son dönem hariç, hep mesafeli olmuştur. İlk dönem, Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir'in ricası üzerine Moskova'dan Anadolu'ya silah ve para yardımı sağlanması için çalışan Enver Paşa yaptığı tüm faaliyetlerden ve temaslardan onları haberdar etmiştir. Moskova'ya gönderilen Türk heyetine mihmandarlık etmiş ve Ruslarla yapılacak anlaşmanın görüşmelerinde de aktif rol oynamıştır. Ancak bu süreç içerisinde resmi olarak Anadolu'yu temsil etmediğini de Ruslara bildirmiştir. Hatta Anadolu'nun çatışma kuvvetinin oldukça düşük olduğunu öne sürerek Ruslardan, kendi emrine verilmek üzere, sadece Müslümanlardan oluşan süvari birliklerinin oluşturulmasını ve bunlarla Doğu'dan Anadolu'ya girip Yunanlılarla savaşması için desteklenmesini istemiştir. Ancak bu öneri hem Ruslar hem de Anadolu Hareketi tarafından olumsuz karşılanmıştır.

Enver Paşa'ya karşı oldukça pragmatik davranan Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu Hareketi, Paşa'nın Halk Şuralar Fırkasını kurması ve fırka programını tüm Anadolu'ya göndermesi üzerine tavrını değiştirmiştir. Özellikle Kazım Karabekir'in oldukça sert bir tutum gösterdiği Enver Paşa ile yakınlarının Anadolu'ya girmesine izin verilmemiş, Halil Paşa gibi girmiş olanlar ise sıkı gözetim altında tutulmuş, akrabaları ve eskiden yakın maiyetinde olanlar da Enver Paşa'nın girebileceği bölgelerden Ankara'ya kaydırılmıştır. Paşa'nın yoğun destek alabileceği düşünülen Trabzon, Erzurum ve Kars gibi yörelerde valiler ve birlik komutanları bu dikkate alınarak atanmışlardır. Enver Paşa'nın Vrangeli Ordusu ile ilgili temaslarda bulunmak üzere İstanbul'a yolladığı Naim Cevad Amasra'da casusluk suçlamasıyla tutuklanmış ve Ankara'ya getirilmiştir.

Tüm bu yaşananların üzerine, iki taraf arasındaki ilişkiler karşılıklı restleşmeye dönüşmüş ve Sakarya Savaşı'nın en zor günlerinde Mustafa Kemal'in dayanamayacağını düşünen Rusların da oluruyla, Enver Paşa arkadaşlarıyla birlikte, Anadolu'ya girmek için Batum'a kadar gelmiştir. Burada bir kongre düzenlemiş ve kurduğu Halk Şuralar Fırkasının ismini İttihat ve Terakki olarak değiştirmiştir. Bazı tanıklara göre, bu esnada, Ruslar, Paşa'nın emrine verilmek üzere Müslümanlardan oluşan birlikler ve silahlar hazırlamışlardır. Trabzon'a geçmek için 20 gün boyunca bir tekne bekleyen Enver Paşa'ya kimi zaman Karadeniz'in havası kimi zaman da Ruslar engel olmuşlardır. Sonunda, Mustafa Kemal'in galip geldiğinin belli olması üzerine, Çiçerin Anadolu'ya geçmesine izin verilmeyeceğini Enver Paşa'ya bildirmiştir. Daha önce, Anadolu'ya geçmezse, Berlin'e döneceğini eşine yazan Enver Paşa da aniden karar değiştirip Türkistan'a gitmiştir. Yamauchi'nin de dediği gibi Paşa'nın hoşnut olamamış karakterinin bu radikal kararların alınmasında önemli bir payı vardır.

Enver Paşa'yı Anadolu'dan uzak tutma çalışmaları kendisi Türkistan'a geçtikten sonra da devam etmiştir. Kazım Karabekir ve Sami Sabit Karaman'ın hatıralarından anlaşıldığı kadarıyla Mustafa Kemal Paşa araya giren bazı İttihatçıların da yönlendirmesiyle Enver Paşa ile yurt dışında kalacağına dair bir anlaşma yapmak istemiş ve bu niyetle İttihatçı mebus Ardahanlı Hilmi'yi Enver Paşa'ya yollamıştır. Durumun Sami Sabit tarafından Karabekir'e bildirilmesi üzerine Mustafa Kemal ile görüşen Kazım Paşa buna engel olmuştur. Bu, Enver Paşa'nın hala önemli bir aktör olarak kabul edildiğini ve kontrol altında tutulması için çalışmalar yapıldığını göstermesi açısından önemlidir.

İttihatçıların yurttan ayrılışına kadar olan döneme ilişkin Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüklerine dair bilgiye ise ulaşılamamıştır. Atatürk 1927 yılında kaleme aldığı Nutuk'ta Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç tarihi olarak kendisinin Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919'u göstermiş ve Enver Paşa'ya ilişkin bir yorumda bulunmamıştır. Anadolu'ya geçmeye nasıl karar verdiğine, nazır olma düşüncesinin nasıl değiştiğine ve bu kararı kimlerle tartışıp şekillendirdiğine dair bilgiler de mevcut değildir. Atatürk, Enver Paşa'yı tarihin değerlendirmesine bırakırken Anadolu'ya çıktıktan sonra kendisini savunan eski İttihatçıları da incitmek istememiş gibidir.

Burada önemli bir hususun altını çizmek gerekir. Döneme dair hatıralarda ciddi bir otosansür uygulanmıştır. Araştırmamızda sıklıkla başvuru alan kişisel anılar ya uzun yıllar sonra yazılabilmişler ya da oldukça kısa tutulmuşlardır. Kısa tutulanların çoğunluğunda ise Kurtuluş Savaşı yılları kapsam dışı bırakılmıştır. Bu hatıralar araştırmamızda kullanılırken aradan geçen uzun yıllar, hafızalardan silinme ihtimalleri, geçen sürede oluşan önyargılar, kişisel çıkarlar gibi nedenlerle diğerleriyle karşılaştırılmış ve birden çok kaynaktan doğrulatılmaya çalışılmıştır. Enver Paşa'ya çok yakın olup son İttihatçıların siyaset sahnesinden tamamen silindiği 1926 Ankara İstiklal Mahkemelerinde beraat eden Kara Vasıf ve Küçük Talat Bey gibi isimlerse anılarını yazmamayı tercih etmişlerdir. Anıların bu dönemi de kapsayacak şekilde uzun ve detaylı yazılmasının veya anıları olmayanların bildiklerini kaleme almasının o günlerin anlaşılmasına çok ciddi katkı sağlayacağına hiç kuşku yoktur.

Bununla birlikte, Enver Paşa'nın Kurtuluş Savaşı'na katkısına ilişkin kendisi, hükümeti veya İttihat ve Terakki tarafından hazırlanmış yazılı bir bilgiye veya belgeye ulaşmak da mümkün olmamıştır. Bunun birden fazla sebebi olabilir. Birincisi, savaşın kaybedilmesiyle birlikte bu tür belgelerin ele geçmemesi için pek çoğunun yok edilmesidir. Enver Paşa ve arkadaşlarının ortada kalan yazılı emirlerin işgal güçlerinin eline geçmesi ihtimaline karşılık, ülkeyi terk etmeden önce bunları ortadan kaldırtmaları büyük bir olasılıktır. İttihat ve Terakki, Tecedüt Fırkasına dönüştürüldükten sonra da imha işlemleri muhtemelen devam etmiştir.

İkinci olarak, Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol Cemiyeti ile ilgili tüm önemli işlemler, işin doğası gereği, el altından gizlice yapılmıştır. İttihatçılar yapıları gereği bu işlerde oldukça mahirdirler. Ortada belge bırakmalarını beklemek doğru değildir. Ayrıca, İstanbul'un İngilizlerce işgalinden önce de birtakım arşivlerin ortadan kaldırılması olasıdır. Eğer kalmışsa son arşiv belgelerinin de Cumhuriyet Dönemi'nde elden çıkarıldığı düşünülmektedir.

Son dönem genç nesil Osmanlı komutanlarının hemen hepsinin hayali Osmanlı'yı eski muhteşem günlerine geri döndürmek olmuştur. 93 Rus Harbi'nin intikamını almak, Bulgar, Makedon ve Yunan çetelerinin zulümlerini tersine çevirmek ve kaybedilen toprakları geri kazanmak hepsi için itici güçtür. Cesareti, gözü pekliği ve teşkilatçılığıyla kariyer basamaklarını emsallerinden çok daha hızlı tırmanan ve kendini ordunun başında bulan Enver Paşa'nın da aynı duyguları hissettiğine şüphe yoktur. Lakin, belki de tecrübe eksikliğinden kaynaklanan kararsızlıklarının veya tam aksine ani kararlarının da yaşananlarda etkisi olduğu açıktır. İstanbul'dan ayrılmadan itibaren tüm planlarını tek başına veya Talat Paşa ile birlikte yapmış görünmekte ancak yaşananlar bunları nasıl gerçekleştireceği konusunda kafa karışıklığının bulunduğu da işaret etmektedir.

Enver Paşa ve İttihatçı liderler Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedildiğini ama savaşın ikinci safhasının olacağını öngörmüşler ve buna göre bazı tedbirler almaya çalışmışlardır. Fakat yurtdışına çıkmaları, lider kadronun arasında yaşanan sorunlar, zamanlama hataları, Enver Paşa'nın Kırım'da uzun süre ortadan kaybolması ve daha sonra yaşadığı uzun tutukluluk süreleri, Malta Sürgünü gibi meseleler kurdukları mücadele yapılanması ile olan bağlarını kopartmıştır. Enver Paşa'nın 1914'e kadar yaver giden meşhur "talihi" 1918'den sonra kendisini terk edip, Mustafa Kemal Paşa'nın yanı başında yerini almıştır. Ahmet İzzet Paşa'nın reddetmesiyle liderliğin teklif edildiği Mustafa Kemal Paşa, bu süreci askeri ve siyasi olarak büyük bir beceri ve başarıyla yönetmiş, sadece milli mücadelenin değil, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de tartışmasız lideri olmuştur. Sivas Kongresi'ne kadar aktif rol oynayan İttihatçıların bir kısmı bu tarihten sonra Atatürk'ün emrine girmişler ve yavaş yavaş sürecin dışına çıkarılmışlardır. Geride kalan İttihatçılar ise zor günlerin ardından 1926'da tamamen tasfiye edilmişlerdir.

7.3. Öneriler

Türk Tarihi açısından oldukça yakın ve önemli olmasına rağmen Osmanlı'nın son dönemi üzerine çalışmalar yapılması hala bir tabu gibidir. İttihat ve Terakki çok partili döneme geçilmesine ön ayak olanlardan ilki ve belki de en önemlisi olmasına rağmen halen uzak durulmaktadır. Araştırmamız esnasında az bilinen ve hatta hiç bilinmeyen, hakkında hiç eser

bulunmayan İttihatçılarla karşılaşmak bir sürpriz olmuştur. Bu bağlamda, Cemal Paşa, Doktor Nazım, Halil Bey, Mehmed Cavid Bey, Kara Vasıf, Kara Kemal, Mithad Şükrü Bey, Bahaaddin Şakir, Şeyhülislam Hayri Efendi ve dönemine göre oldukça cesur düşünceleriyle Ahmet Rıza Bey üzerinde kapsamlı çalışmalar görmek güzel olacaktır. Ayrıca, son dönem sadrazamları Said Halim Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve Tefik Paşa hakkında da az sayıda eser bulunmaktadır. Bunlar hakkında da çalışma yapılması düşünülebilir.

Diğer taraftan, Enver Paşa ve Talat Paşa hakkında yapılan araştırmaların da daha kapsamlı ve başarıları üzerine odaklı olarak yapılması temennimizdir. Çünkü her ikisi de ülkeyi hem çok partili hayata geçirmişler hem de parlamenter sistemi sökülmez bir çivi gibi demokrasimize işlemişlerdir. Kurtuluş Savaşımızın en zor günlerinde Mustafa Kemal ve hareketin önderleri de tek çare olarak meclisin açılmasını görmüşler ve tüm çözümleri Meclis'te aramışlardır.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulurken seslerini duyurabilmek için birer gazete de kurulmuş ve bu cemiyetler lehinde yayın yapmışlardır. Bu gazetelerin yayın politikaları ve milli mücadeleye katkıları üzerine yapılacak çalışmalar cemiyetlerin süreç içerisinde geçirdikleri evrimi göstermesi açısından oldukça yararlı olacaktır.

Benzer bir çalışmanın İstanbul'da yayın yapan gazeteleri kapsayacak şekilde genişletildiği çalışmalar literatüre önemli katkılar sağlayacaktır. Önemli dönemeçlerde her gazetenin attığı başlığı incelemek ve milli mücadele boyunca izlediği yolu takip etmek oldukça ilginç olacaktır. Bu çalışmaya Yahudi, Ermeni ve Rum gazeteleri de dahil edilebilir.

KAYNAKÇA

- Adivar, H. E. (Haz. M. Çevikdoğan). (2020a). Mor Salkımlı Ev (29. Basım). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Adivar, H. E. (2020b). Türkün Ateşle İmtihanı (20. Basım). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Adnan Adivar. 28.07.2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/adivar-abdulahak-adnan>
- Ahmad, F. (1971). İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler) (Çev. N. Ülken). İstanbul: Sander Yayınları.
- Ahmad, F. (2014). Bir Kimlik Peşinde Türkiye (Çev. S. C. Karadeli) (5. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ahmad, F. (2016). İttihatçılıktan Kemalizme (Çev. F. Berktaş). (8. Basım). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2017). Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler, Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar (Çev. A. Gür). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ahmet Hamdi Apaydın. 14.11.2022, (https://www.turkcebilgi.com/ahmet_hamdi_apaydin#post)
- Akbaş, R. (2020). Mareşal Fevzi Çakmak. Eskişehir: Dorlion Yayınları.
- Akçura, Y. (Haz. E. Mura). (2012). Hatıralarım (2. Basım). İstanbul: Hece Yayınları.
- Akçura, Y. (2015). Üç Tarz-ı Siyaset (Çev. M. Yeni), (5. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akgöl, E. S. (Haz. M. M. Demir). (2021). Osmanlı'nın Son On Yılı. İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları.
- Akın, R. (2014). İttihat ve Terakki Hükümetleri'nin Divan-ı Harb-i Örfi'de Yargılanması ve Malta Sürgünleri (1918-1921). Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 1, 59-120.
- Aksoley, İ. (Haz. M. Hastaş). (2016). Teşkilat-ı Mahsusa Enver Paşa'nın Sırdaşı Anlatıyor (2. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aksu, K. (2017). İngiliz Belgelerinde Enver Paşa. İstanbul: İyidüşün Yayınları.
- Akşin, S. (1992). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele. Cilt I. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akşin, S. (2017). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki (8. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Akşin, S., Balcı S., Ünlü, B. (Ed). (2017). 100. Yılında Jön Türk Devrimi (2. Basım). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Alman Subaylar. 30.08.2022, <http://forum.axishistory.com//viewtopic.php?f=80&t=107127&start=0>
- Alp, H. (Haz.). (2005). Naciye Sultan. İstanbul: Emre Yayınları.
- Alpaslan, T. (2007). Mustafa Kemal Paşa'nın Koruma Birliği Komutanı "Öncü Kuvvacı" Gazi Milis Yarbay Topal Osman Ağa. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Alşan, S. ve Akın, G. (2019). Tarih Metodolojisi Tarihi Kaynaklar ve Araştırma Yöntemleri. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Ardahan Kongresi. 25.08.2022, <http://www.ardahan.gov.tr/kongre-binasi1>
- Armaoğlu, F. (2017). Türk Siyasi Tarihi. İstanbul: Kronik Kitap.
- Arslan, E. Ş. (2004). Sürgünde Üç Ölüm (Çev. A. Akpınarlı). İstanbul: Truva Yayınları.
- Artuç, N. (2019). Milli Mücadele Döneminde Kazım Karabekir Paşa'nın Enver Paşa Hakkındaki Düşünceleri ve İstihbarat Çalışmaları. SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos, 47, 125-138.
- Aslan, B. (2004). Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma. Atatürk Dergisi, 4(1), 29-63. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26106>. (Erişim Tarihi: 09.09.2022).

- Ataöv, T. (1974). 1-7 Eylül 1920 Doğu Hakları Birinci Kongresinde (Bakü) Enver Paşa'nın Konuşma Metni ve Bununla İlgili Kongre Kararı. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 29 (01). DOI: 10.1501/SBFder_0000000942
- Atatürk, M.K. (2017). Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk (20. Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atay, F. R. (2020). Çankaya. İstanbul: Pozitif Yayınevi.
- Ayastefanos Antlaşması. 28.08.2022, <https://antlasmalar.com/ayastefanos-yesilkoy-antlasmasi/>
- Aydemir, Ş. S. (1976). Suyu Arayan Adam. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (2017a). Enver Paşa, Makedonya'dan Orta Asya'ya, 1860 – 1908, Cilt I (14. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (2017b). Enver Paşa, Makedonya'dan Orta Asya'ya, 1908 – 1914, Cilt II (15. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (2017c). Enver Paşa, Makedonya'dan Orta Asya'ya, 1914 – 1922, Cilt III (13. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bademci, A. (2008a). 1917 – 1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi, Korbaşılar ve Enver Paşa (1). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bademci, A. (2008b). 1917 – 1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi, Korbaşılar ve Enver Paşa, (2). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bahar, İ. (2009). Teşkilat-ı Mahsusa, MİT ve İstihbarat Örgütleri. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Bardakçı, M. (2015). Enver. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bardakçı, M. (Haz.). (2016). “Naciyem, Ruhum, Efendim” Enver Paşa'nın, Eşi Naciye Sultan'a Rusya ve Orta Asya'dan Yazdığı Sürgün Mektupları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bardakçı, M. (2021). Şahbaba – Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları. İstanbul: Turkuvaz Kitap.
- Başol, G. (2008). Bilimsel Araştırma Süreci ve Yöntem. Kılıç, Cinoğlu (Ed.). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. 113-143. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Bayar, C. (2018a). Ben de Yazdım, Cilt I, Milli Mücadele'ye Gidiş. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bayar, C. (2018b). Ben de Yazdım, Cilt II, Milli Mücadele'ye Gidiş, Milli Mücadele'ye Giriş. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bayar, C. (2018c). Ben de Yazdım, Cilt III, Milli Mücadele'ye Giriş, Milli Mücadele. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1983). Türk İnkılabı Tarihi, VIII. Dizi, No:13, C.II, K.IV. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bekir Sami Kunduh. 28.07.2021, [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Bekir_Sami_Kunduh_\(1867-16_Ocak_1933\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Bekir_Sami_Kunduh_(1867-16_Ocak_1933))
- Bennett, A., George, A. L. (1997). Process Tracing in Case Study Research. https://uzh.ch/cmsssl/suz/dam/jcr:00000000-5103-bee3-0000-000059b16b9d/05.19.bennett_george.pdf (Erişim Tarihi: 09.09.2022).
- Berlin Antlaşması. 30.08.2022, <https://antlasmalar.com/berlin-antlasmasi/>
- Berkes N. (2017). Türkiye'de Çağdaşlaşma (24. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bıyıklıoğlu, T. (1987). Trakya'da Milli Mücadele. Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bleda, M. Ş. (2010). İmparatorluğun Çöküşü İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi. İstanbul: Destek Yayınevi.
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. Qualitative Research Journal, 9(2), 27–40. doi:10.3316/qj0902027.

- Brest-Litovsk Barış Antlaşması. 31.08.2022, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/bl34.asp#treatytext
- Castles, S and Miller, M. J. (1998). The Age of Migration, International Population Movements in the Modern World (Second Edition). London: Macmillan Press Limited.
- Cavid, M. (Haz: O.S. Kocahanoğlu). (2000a). Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi -I-. İstanbul: Temel Yayınları.
- Cavid, M. (Haz: O.S. Kocahanoğlu). (2000b). Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi -II-. İstanbul: Temel Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (2017). Moskova Hatıraları, Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya. İstanbul: Temel Yayınları.
- Cemal, A. (Haz: F. Parin). (2018). Anılarım 1913-1922 (2. Basım). İstanbul: Parola Yayınları.
- Cengiz, H. E. (Haz.). (2017). Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908 (9. Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cevdet, A. (Haz. M. Gündüz). (2008). İctihad'ın İctihadı, Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Collier, D. (2011). Understanding Process Tracing. Political Science and Politics. 44/4. 824-830.
- Coşkun, A. (1996). Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu, En Uzun 15 Gün / Ödemiş Direnişi. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Creswell, J. W. (2016). Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni (Çev. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir), (3. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çakmak, A. N. (2007). İşgal Günlerindeki İşbirlikçiler Hüsnüyadis Hortladı (10. Baskı). İstanbul: Kumsaati Yayın Dağıtım.
- Çam, M. M. (2017). İttihat ve Terakki Düşerken, Eski Bir İttihatçının Gizli Defteri, Kod Adı: Amil. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çam, M. M. (2018a). Enver Paşa, Baştan Sona Bir Hayat. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çam, M. M. (2018b). Kara Kemal, Küçük Efendi. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çapa, M. (1991). İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyet (Aralık 1918-Mart 1920). Yıl 1991, Cilt 7, Sayı 21, 553 – 565. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1004838>.
- Çelik, Dr. K. (2001). Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri ve Milli Mücadele'de Mut. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Çetin, N. (2015). Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Çetinkaya, A. ve Özalp, K. (2009). Direniş 1919. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Çifci, E. (2018). Kutü'l Amare Kahramanı, Halil Kut Paşa'nın Hatıraları (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çolak, M. (2019). Komitenin Kahramanı Enver Paşa (3. Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Çukurova, B. (1994). Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları. Ankara: Ardıç Yayınları.
- Demirbaş, O. (2013). Liderlerinin Yurtdışına Kaçmaları Üzerine İttihat ve Terakki İçinde Gelen Tepkiler. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, (1), 131-145. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/955/10765>.
- Demirel, A. (2015). Birinci Meclis'te Muhalefet – İkinci Grup (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirtaş, A. A. (2015). Rus Kaynaklarına Göre Sarıkamış Harekâtı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Denker, A. C. (Haz. Y. Demirel). (1992). İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları. İstanbul: Arma Yayınları.

- Denker, A. C. (Haz. V. Soran). (2020). Talat Paşa'nın Son Günleri Bir Türk Vurulmuş Diyorlar. İstanbul: Kronik Kitap.
- Efe, İ. (2015). 1914 Yılı Başından Birinci Dünya Savaşı'na Orduyu Modernleştirme Çabaları ve Türk-Alman İttifakı. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 123-136.
- Ercoskun, T. ve Torun, S. F. (2020). İsmail Fâzıl [Cebesoy] Paşa'nın Mütareke'nin Akdinden Evvel Vaziyet ve Hâl Üzerine Ufak Bir Nazar Başlıklı El Yazısı Notları. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı. 18(28), Bahar, 189-216.
- Erden, A. F. (Haz. A. Kabacalı). (2003). Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erdoğan, T. (Haz.) (2018). II. Meşrutiyet'in İlk Yılı 23 Temmuz 1908-23 Temmuz 1909. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erşan, M. (2009). Hüseyin Fevzi Bey'in, Enver Paşa – İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı – Anadolu Arasındaki İlişkilere Dair Raporu. Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/3, Spring, 952-975.
- Ertosun, E. (2016). Türkiye'de Siyasi Tarih Çalışmaları: Metodoloji Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi Olarak Örnek Olay Çalışması. Uluslararası İlişkiler Dergisi, 12(48), 117-133.
- Ertürk, F. (2017). Milli Mücadele Kahramanı Ali Fuat Cebesoy. İstanbul: Halk Kitabevi.
- Esengin, K. (2006). Milli Mücadelede Ayaklanmalar. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Eyicil, A. (2021). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Liderlerinden Doktor Nazım Bey 1876 – 1926. Eskişehir: Dorlion Yayınları.
- Gedikli, Dr. Y. (2018). Enver Paşa Nutukları, Makaleleri, Bazı Beyannameleri ve Mektupları. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Gençoğlu, M. (2015). Batı Bilgi ve Teknolojisinin Osmanlı Bahriyesine Aktarımı. Tarih Araştırmaları Dergisi, 34 (58), 603-628. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/781118>.
- Gorman, G.E. and Clayton, P. (2005) Qualitative Research for the Information Professional: A Practical Hand Book (2. Basım). Londra: Facet Publishing.
- Gökalp, Z. (1977). Türkçülüğün Esasları. İstanbul: Kadro Yayınları.
- Güner, Z. (1998). Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Güneş, İ. (1997). Birinci TBBM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güven, C. (2019). Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Karakteristik Özellikleri. İnsan Ve Medeniyet Araştırmaları. İstanbul: Çizgi Kitabevi. Ekim.
- Hakimiyeti Milliye. 30.08.2022, <https://belleten.gov.tr/tam-metin/2143/tur>
- Hakkı Behiç. 14.11.2022, <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bayic-hakkı-behic.html>
- Halil, (Haz. M. T. Sorgun). (1972). İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e, Bitmeyen Savaş, Kütulamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları. İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- Halperin, S. ve Heath, O. (2012). Political Research Methods and Practical Skills. New York: Oxford University Press.
- Hanioğlu, Ş. (Haz.). (1989). Kendi Mektuplarında Enver Paşa. İstanbul: Der Yayınları.
- Hatemi, N. (2021a). Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, Birinci Cilt (3. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hatemi, N. (2021b). Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, İkinci Cilt (3. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İlden, K. Ş. (Haz. S. Önal). (2003). Birinci Dünya Savaşı Başlangıcında 3. Ordu Sarıkamış Kuşatma Manevrası ve Meydan Savaşı (3. Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, A. (Haz.). (1997). Enver Paşa'nın Özel Mektupları. İstanbul: İmge Kitabevi.

- İnan, A. (2018). Tarihe Tanıklık Edenler, Cumhuriyet'in Kurucu Kuşağıyla Söyleşiler (3. Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnönü, İ. (Haz. S. Selek). (2018). Hatıralar (5. Basım). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- İslamoğlu, A. H. ve Alınçık, Ü. (2019). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (6. Basım). İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- İsmet İnönü. 14.11.2022, (https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/ismet_inonu/)
- İşyar, Ö. G. (2019). Devletler ve Davranışları Dış Politika. Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım.
- İzzet, A. (Haz: S. İ. Furgaç ve Y. Kanar). (2019a). Feryadım, İstiklal Harbi'nin Gerçekleri, I. Cilt. (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- İzzet, A. (Haz: S. İ. Furgaç ve Y. Kanar). (2019b). Feryadım, İstiklal Harbi'nin Gerçekleri, II. Cilt. (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Jaeschke, G. (2001). Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri I. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Kabacalı, A. (2019). Talat Paşa'nın Anıları (12. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kansu, A. (2016). İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908 – 1913 (Çev. S. Somuncuoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kansu, A. (2017). 1908 Devrimi (Çev. A. Erbal) (8. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kara, İ. (2018). Türkistan'da Bir Bozkurt Enver Paşa. Ankara: Kripto Basım.
- Karabekir, K. (1982). İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909. İstanbul: Türedav Yayınları.
- Karabekir, K. (Haz. F. Özerengin). (1995). İstiklal Harbimizin Esasları. İstanbul: Emre Yayınları.
- Karabekir, K. (2015). İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı (2. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabekir, K. (2019a). İstiklal Harbimiz 1. Cilt (7. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabekir, K. (2019b). İstiklal Harbimiz 2. Cilt (7. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karadoğan, U. C. (2008). Birinci Dünya Savaşı'na Girerken Donanmada Yapılan İslah Çalışmaları ve Yabancı Uzmanlar. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 24 (72), 757-796. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/996043>
- Karaman, S. S. (2002). İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa, Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 (2. Baskı). İstanbul: Arma Yayınları.
- Kaşıyüğun, A. (2009). Enver Paşa'nın Orduyu İslah Çalışmaları 1914-1918. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Kaya, E. (2008). İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurtdışına Kaçışları ve Bunun İstanbul Basınındaki Yankıları. Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, 10(1), 181-201.
- Kayadibi, M. (2020). Kazım Özalp, Karanlığı Yırtanlar 7. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları.
- Kayalı, H. (2017). Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918 (Çev. T. Yöney). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kılıç, A. (Haz. H. Turgut). (2020). Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kocahanoğlu, O. S. (2017a). İttihat ve Terakki'nin Yüce Divan Sorgulaması, Meclis-i Mebusan Beşinci Şube Tahkikatı 1918. İstanbul: Temel Yayınları.
- Kocahanoğlu, O. S. (2017b). İzmir Suikasti ve İttihatçılar Davası, Ankara Yargılamaları Cilt: II, Ankara'da Beş İdam Sehpa. İstanbul: Temel Yayınları.
- Kocahanoğlu, O. S. (2018). Atatürk – Rauf Orbay Kavgası, Milli Mücadele ve Sonrası (3. Baskı). İstanbul: Temel Yayınları.
- Koçak, C. (Ed.). (1998). Birinci Meclis. İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- Koçak, C. (2005). Belgelerle Heyeti Mahsusalar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kösoğlu, N. (2008). Şehit Enver Paşa. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kutay, C. (1983). Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları (2. Baskı). Cilt I. İstanbul: Kültür Matbaası.

- Kutay, C. (2004). Atatürk Enver Paşa Hadisesi, Talat Paşa'yı Nasıl Vurdular, Milli Mücadelede Yeşil Ordu Efsanesi, Mütarekede Pontos Sukasti (2. Baskı). İstanbul: İklim Yayıncılık.
- Lewis, B. (2017). Modern Türkiye'nin Doğuşu (Çev. B. B. Turna), (III. Edisyon, 9. Baskı). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2017). Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908 (21. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mayatepek, O. ve Bayhan, F. (2015). Dedem Enver Paşa. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Menteşe, H. (2019). Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentese'nin Anıları. İstanbul: Altınordu Yayınları.
- Milanlıoğlu, N. (2011). Emine Naciye Sultan'ın Hayatı 1896-1957. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Mondros Ateşkes Antlaşması. 14.11.2022, (<https://antlasmalar.com/mondros-ateskes-antlasmasi/>)
- Moralı, N. (1973). Mütarekede İzmir Olayları. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mustafa Fehmi. 28.07.2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gerceker-mustafa-fehmi>
- Okday, Ş. (1986). Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa. İstanbul: Bateş Bayilik Teşkilatı.
- Okyar, F. (Haz. C. Kutay). (1980). Üç Devirde Bir Adam. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Okyar, A.F. ve Şarman, K. (2016). Büyük Günlerin Adamı, Fethi Okyar'ın Hayatından Kareler. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Orbay, R. (2018). Siyasi Hatıralar (4. Baskı). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Orhunlu, B. (2009). Mütareke Dönemi. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Özcan, N. (2018). Nitel Araştırma Yöntemlerinden İz Sürme (Tracer) ve Kan Transfüzyonu Sürecinde Bir Uygulama Örneği. Journal of Health Services and Education; 2(2): 58-65 ISSN: 2636-8285.
- Özgüldür, Y. (2020). İttifaktan Savaşa 2 Ağustos 1914 Tarihli Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması ve Yansımaları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Erken Görünüm. https://sbfdergi.ankara.edu.tr/dergi/erken_gorunum/1655---Yavuz-Ozguldur.pdf
- Piyale, M. (1992). Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Polat, N.H. (2013), Milli Mücadelede Sivil Direnişin Kökleri: Müdafaa-, Milliye Cemiyeti (1913-1919). <https://www.altayli.net/milli-mucadelede-sivil-direnisin-kokleri-mudafaa-i-milliyecemiyeti-1913-1919.html>
- Pomianski, J. (1990). Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü "1914-1918 Birinci Dünya Harbi" (Çev. K. Turan). İstanbul: Kayıhan Yayınevi.
- Rıza Nur. 28.08.2022, <https://islamansiklopedisi.org.tr/riza-nur>
- Rumi Takvimin Dönüştürülmesi. 14.11.2022, (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/takvim-saat-ve-olcu-sistemlerinin-degistirilmesi/?pdf=3343>)
- Sabahaddin, P. (Haz. A. Z. İzgöer). (2013). İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar, Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Ve İzahlar. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Sabis, A. İ. (1943). Harb Hatıralarım, Birinci Cild. İstanbul: İnkılab Kitabevi.
- Sakarya Meydan Muharebesi. 28.08.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkun-buyuk-zaferi-sakarya-meydan-muharebesi-100-yasinda/2362449>
- Sander, O. (2003). Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarıkamış Savaşı Hakkında Rus Görüşleri. 28.08.2022, <https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/21c27311c0eb9bf5e6a7f07dbd337abd.pdf>
- Semiz, Y. ve Akdağ, Ö. (2011). Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları. Konya: Çizgi Kitabevi.

- Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume 2. Reform, Revolution and Republic. The Rise of Modern Turkey 1808-1975.* London: Cambridge University Press.
- Shaw, S. J. (2014), *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu. Savaşa Giriş.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sonyel, S. (1987). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika. Cilt I.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sonyel, S. R. (2001). Kurtuluş Savaşı Döneminde İstanbul Kabineleri ve İngiliz İstihbarat Servisi. *BELLETEN*, 65 (243), 661-708. DOI: 10.37879/belleten.2001.661
- Sorgun, T. (2007). *Devlet Kavgası, İttihat ve Terakki (5. Baskı).* İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Soytürk, M. (2005). İttihatçı Paşalar Yurtdışına Nasıl Çıkarıldılar? *Popüler Tarih*, 63, 46-52.
- Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2021). Uluslararası İlişkilerde Nitel Yöntemlerle Makale Yazımı: Vaka Analizi ve İncelikleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42 (1), 149-168.
- Süreyya, R. (2017). *Milli Mücadele Kahramanı Refet Bele.* İstanbul: Halk Kitabevi.
- Şakir, Z. (2018a). *İttihat ve Terakki – I, Nasıl Doğdu? (2. Baskı).* İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Şakir, Z. (2018b). *İttihat ve Terakki – II, Nasıl Yaşadı? (2. Baskı).* İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Şakir, Z. (2018c). *İttihat ve Terakki – III, Nasıl Öldü? (2. Baskı).* İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Şen, İ. (2000). *Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kuruluşu Faaliyetleri ve Atatürk'ün Cemiyete Katkıları.* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi, XVI, Temmuz, 47, 537-559.
- Şimşir, B. (1970). *Malta Sürgünleri.* İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Şimşir, B. (1973). *British Documents on Atatürk 1919-1938. Cilt: I.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tamura, E. H. (2011). Narrative History and Theory. *History of Education Quarterly*, 51(2), 150–157. <http://www.jstor.org/stable/41303866>.
- Tanör, B. (1998). *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920).* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tansu, S. N. (2016). *İki Devrin Perde Arkası, Hüsametin Ertürk, Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı.* İstanbul: Parola Yayınları.
- Tansu, S. N. (2017). *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe (3. Baskı).* İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tayfur, K. (2012). *Balkan Göçü: 1912 – 2012 Yüz Yıllık Sürgün. Atlas Dergisi, Kasım, 236.* <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/kultur/balkan-gocu-1912-2012-yuz-yillik-surgun.html>
- Tekin, Dr. A. (2016). *Enver Paşa ve Dönemi.* İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Temiz, A. (2007). *Velid Ebuzyiya'nın Lozan Mektupları.* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Temo, Dr. İ. ve Rıza, A. (2009). *Biz İttihatçılar.* İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Tetik, A. (2018a). *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıye Dairesi) Tarihi Cilt I: 1914-1916 (4. Basım).* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tetik, A. (2018b). *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıye Dairesi) Tarihi Cilt II: 1917.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tevetoğlu, F. (1970). *Milli Mücadelenin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti II. Türk Kültürü Dergisi, Eylül, VIII-95, 757-763.*
- Togan, A. Z. V. (1985). *Tarihte Usul,* İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Topallı, O. F. (2017). *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihlerinde Giresun, Milli Mücadele Günlerinden İzler, Notlar, İntibalar.* Trabzon: Serander Yayınları.
- Toprak, Z. (1997). *Boşevik İttihatçılar ve İslam Kominterni, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (İttihat-ı Selâmet-i İslam).* *Toplumsal Tarih*, 43, Temmuz, 6-13.
- Toprak, Z. (2016). *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918 (2. Basım).* İstanbul: Analiz Basım Yayın.

- Toprak, Z. (2017). Türkiye’de Milli İktisat, 1908-1918 (2. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.
- Tunaya; T. Z. (1952). Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2016). Türkiye’de Siyasal Gelişmeler [1876-1938], Birinci Kitap - Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918) (4. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunçay, M. (1972). “MESAÎ” Halk Şuralar Fırkası Programı 1920. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Turan, K. (2000). Türk - Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Turan, Ş. (Haz.) (1967). Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı’nın Kuvayı Milliye Hatıraları. Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Turan, Ş. (1975). Kurtuluş Savaşı’nda Kongreler. Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Semineri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Turlybek, A. (2013). Enver Paşa 1918-1922. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tursun, S. (2013). II Meşrutiyet’in İlanı ve 31 Mart Olayı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Türk, M. (2018). Enver Paşa’nın Osmanlı Dış Politikasına Etkisi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uşi Barış Antlaşması. 30.08.2022, <http://www.turkishgreek.org/kuetuephane/item/129-1912-usi-baris-andlaşması>
- Ülkü, İ. (2016). KGB Arşivlerinde Enver Paşa, Türklüğün Son Cephesi. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Ünal, S. (2017). Mustafa Kemal Paşa’nın Yol Arkadaşlarının Cumhuriyet’in İlanına Tepkileri. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 7(3), 665-675.
- Ventresca, M. J., & Mohr, J. W. (2017). Archival Research Methods. The Blackwell Companion to Organizations, 805–828. doi:10.1002/9781405164061.ch35
- Vural, C. (2017). Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı. Ankara: Panama Yayıncılık.
- White, H. (1988). Historiography and Historiophoty. The American Historical Review, 93(5), 1193-1199. doi:10.2307/1873534.
- Wilson Prensipleri. 28.08.2022, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/wilson-ilkeleri/>
- Yalçın, H. C. (Haz. R. Mutluay). (1976). Siyasal Anılar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yamauchi, M. (1995). Hoşnut Olamamış Adam – Enver Paşa, Türkiye’den Türkistan’a. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Yel, S. (2002). Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yılmaz, Dr. M. (2015). Konya’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Mümtaz Bahri Kuru. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yusuf Kemal Tengirşenk. 14.11.2022, (https://www.mfa.gov.tr/sayin-yusuf-kemal-bey_in_-ozgecmisi.tr.mfa)
- Zürcher, E. J. (1992). Terakkiperer Cumhuriyet Fırkası (Çev. G. Ç. Güven). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Zürcher, E. J. (1995). Milli Mücadelede İttihatçılık (Çev. N. Salihoğlu), (2. Baskı). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

EKLER

EK A - UŞİ BARIŞ ANTLAŞMASI

Majesteleri Osmanlı İmparatoru ve Majesteleri İtalya Kralı iki ülke arasında süregelen savaşı durdurma konusundaki karşılıklı arzuları çerçevesinde tam yetkili temsilcilerini tayin etmişlerdir:

Majesteleri Osmanlı İmparatoru, Ekselansları Mehmed Nabi Bey, Osmaniye Emperyal Birliği Büyük Nişanı, Majesteleri Osmanlı İmparatorunun Yüksek Temsilcisi ve Orta elçisi:

Ekselansları Rumbeyoğlu Fahreddin Bey, Mecidiye Emperyal Birliği Yüksek Görevlisi, Osmaniye Emperyal Birliği Yüksek Yetkilisi, Majesteleri Osmanlı İmparatorunun Yüksek temsilcisi ve Orta elçisi.

Majesteleri İtalya Kralı, Sayın Pietro Bertolini, İtalya Krallığı Büyük Nişanı, S.S. Maurice ve Lazare Yüksek görevlisi, Parlamento milletvekili.

Bay Guido Fusinato, İtalya Krallığı Büyük Nişanı, S.S. Maurice ve Lazare Yüksek yetkilisi, Parlamento milletvekili, Devlet danışmanı.

Bay Giuseppe Volpi, S.S. Maurice ve Lazare ve İtalya Krallığı şövalye nişanı.

Karşılıklı tam yetkilerinin değişimi ve bunları usulüne uygun şekilde hazırlanmış bulduktan sonra aşağıdaki maddeler üzerinde anlaşmışlardır:

Madde I - Her iki hükümet bu antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra savaşın derhal ve aynı anda durdurulması için gerekli önlemlerin alınmasını taahhüt eder. Söz konusu önlemlerin alınması ve yürütülmesini sağlamak amacıyla ilgili bölgelere özel görevliler gönderilecektir.

Madde II - İki hükümet bu antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra, subaylarının, birliklerinin ve sivil görevlilerinin, sırasıyla Osmanlı hükümetinin Trablusgarb ve Bingazi'den ve İtalya hükümetinin Ege denizinde işgal ettiği adalardan çekilmesi için emir vermeyi taahhüt eder.

Yukarıda sözü edilen adaların İtalyan subaylar, birlikler ve sivil görevliler tarafından boşaltılması, Osmanlı subayları, birlikleri ve sivil görevlilerinin Trablusgarb ve Bingazi'den çekilmesinden hemen sonra gerçekleştirilecektir.

Madde III - Savaş esirleri ve rehineler mümkün olan en kısa sürede değiştirilecektir.

Madde IV - Hükümetler, Kraliyet hükümeti Trablusgarb ve Bingazi halkları, İmparatorluk hükümeti de Osmanlı egemenliğindeki Ege adaları halkları için, çatışmalara karışmış olan veya bu fırsatla uzlaşmaya varmış olanlar hakkında, adi suçlar dışında, tam ve topyekün af ilan etmeyi taahhüt ederler. Sonuç olarak, sınıfı veya şartları ne olursa olsun hiç kimse hakkında, kişisel veya mallarıyla ilgili veya haklarını kullanırken, askeri veya siyasi eylemlerinden veya savaş sırasında ifade etmiş olabileceği fikirleri yüzünden soruşturma açılmayacaktır.

Bu çerçevede tutuklanan ve sürgüne gönderilen kişiler derhal serbest bırakılacaktır.

Madde V - Savaş ilanı dışında her iki taraf arasında imzalanan her çeşit, türlü ve cins Antlaşma, sözleşme ve yükümlülükle, derhal yürürlüğe konacak ve iki hükümetin birbirleriyle ilişkileri ve karşılıklı konular, düşmanlıklardan önceki buldukları duruma dönecektir.

Madde VI - İtalya diğer Güçlerle ticaret antlaşmalarını yenilerken Türkiye ile Avrupa sivil hakları temelinde bir ticaret antlaşması imzalamayı taahhüt eder , yani Türkiye'ye tüm ekonomik bağımsızlığını vererek, ticaret ve gümrük konusunda hareket hakkını, tüm Avrupa Güçleri gibi ve kapitülasyonlar ve bugünkü diğer akitlere bağlı kalmayacak şekilde kullanmasını kabul eder. İyi bilinmektedir ki söz konusu ticaret antlaşması, Osmanlı Hükümeti'nin aynı temelde diğer Güçlerle imzaladığı ticaret antlaşmalarının yürürlüğe konmasıyla yürürlüğe girecektir.

Bunun dışında İtalya, Türkiye'de geçerli gümrük haklarının yüzde 11'den yüzde 15'e çıkarılmasına ve yeni tekeller kurulması veya aşağıdaki beş maddeden tüketim vergisi alınmasına razı olmuştur: petrol, sigara kağıdı, kibrit, alkol, oyun kartları. Bu karar diğer ülkelerle ithalatta benzer bir antlaşmanın aynı anda ve ayırım yapmaksızın uygulanması koşuluyla alınmıştır.

Tekelle ilgili maddelerin ithalatı söz konusu olduğundan, bu tekellerin yönetimi, İtalya'dan gelecek maddelerin sağlanması ve bunun da aynı maddelerin yıllık ithalat temellerine göre belirlenmiş oranlar takip edilerek yapılmasından ibarettir. Böylece bu tekel maddelerinin verilmesi için teklif edilecek fiyatlar satış sırasında piyasanın durumuna uygun olmakta, verilecek malların kaliteleri ve söz konusu kaliteler için savaş ilan edilen yıldan önceki üç yıl boyunca belirlenen fiyatların ortalaması dikkate alınmaktadır.

İyi bilinmektedir ki eğer Türkiye, yukarıda belirtilen beş madde üzerinde yeni tekeller kurmak yerine tüketim vergisine bağlamaya karar verirse, bu vergiler Türkiye'nin ve tüm diğer ülkelerin benzer ürünlerine aynı ölçüde uygulanacaktır.

Madde VII - İtalya hükümeti Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İtalyan posta merkezlerini, Türkiye'de posta bürosu bulunan diğer Devletlerin bürolarını kapattıkları zamanda kaldırmayı taahhüt eder.

Madde VIII - Osmanlı Hükümeti, Avrupa konferansı şeklinde veya ilgili Büyük Güçlerle, Türkiye'deki kapitülasyon rejimine son vermek ve yerine uluslararası hukuk rejiminin kurulması amacıyla görüşmeler başlatılmasını önerirken, İtalya, Osmanlı Hükümetinin bu niyetlerinin haklılığını kabul ederek daha şimdiden bu konuda kendilerine tam ve samimi desteklerini ifade eder.

Madde IX - Osmanlı Hükümeti, kendi kuruluşlarında görev yapan ve savaş sırasında işten atmak zorunda kaldığı İtalyan vatandaşlarının verdikleri iyi ve fedakar hizmetlerden dolayı memnuniyetini kanıtlamak amacıyla, onları ayrıldıkları görevlere yeniden başlatmaya hazır olduğunu ifade eder.

Bu kişilere işsiz kaldıkları aylara ilişkin ücretleri ödenecek ve emekli tazminatına hak kazanan görevliler için işsiz kaldıkları süreler bakımından hiçbir zarar söz konusu olmayacaktır.

Bunun dışında Osmanlı Hükümeti ilişkide olduğu kurumlar (Kamu Borçları, Demiryolları Şirketi, Bankalar, vs..) nezdinde, daha önce bu kurumlarda görev yapmış olan ve aynı durumda bulunan İtalyan vatandaşlarına da aynı uygulamayı yapmaları için girişimde bulunmayı taahhüt eder.

Madde X - İtalya hükümeti, her yıl Osmanlı Kamu Borçları kasasına Osmanlı Hükümeti hesabına savaşın ilan edildiği yoldan önceki üç yılın her biri içinde, iki bölgenin gelirleri üzerine Kamu Borçları servisine yatırılan paraların ortalamasına eşit miktarda bir parayı her yıl yatırmayı taahhüt eder. Bu söz konusu yıllığın miktarı, biri Kraliyet hükümeti, diğeri de İmparatorluk hükümeti tarafından atanacak iki yetkili tarafından anlaşma sonucu belirlenecektir. Anlaşmazlık durumunda karar bu iki yetkili ve her iki tarafın atayacağı bir üçüncü hakemin yer aldığı bir hakem kuruluna devredilecektir. Eğer bu konuda anlaşma sağlanamazsa, taraflardan her biri değişik bir devleti seçecek ve üçüncü hakemin seçimi böylece atanacak devletler tarafından birlikte yapılacaktır.

Kraliyet hükümeti ve Osmanlı Kamu Borçları idaresi, Osmanlı Hükümeti aracılığıyla, yukarıda sözü edilen yıllık yerine, yüzde 4 oranında artırılmış aynı miktarda bir paranın ödenmesini isteme hakkına sahiptirler.

Bir önceki fıkraya atıf yapanlar için Kraliyet Hükümeti şu andan itibaren, yıllık ödentinin iki milyon İtalyan lirenin altında olamayacağını ve Kamu Borçları idaresine aynı miktarda artırılmış paranın, istekte bulunulduğu anda verilmesine hazır olduğunu açıklar.

Madde XI – Bu antlaşma imzalandığı gün yürürlüğe girecektir.

Buna dayanarak tam yetkili temsilciler mevcut antlaşmayı imzalamışlar ve mühürlerini basmışlardır.

Lozan'da iki nüsha şeklinde 18 Ekim 1912'de imzalanmıştır.

İmzalayan : Mehmed Nabi

İmzalayan : Rumbeyoğlu Fahreddin

İmzalayan : Pietro Bertolini

İmzalayan : Guido Fusinato

İmzalayan : Giuseppe Volpi

Fransızca orijinal metninden Bingül Yarkent tarafından Türkçeye çevrilmiştir. (Turkish Greek, Uşi Barış Antlaşması, Erişim Tarihi 30.08.2022)

EK B - OSMANLI İTTİHAT VE TERAKKİ ŞERÂİTİ

Merkezi Paris olan “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” ile merkezi Selanik olan “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” 19 Şaban 1325 ve 27 Eylül 1907 tarihinden itibaren “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” namı altında âtiyüzzikir şerâit ile ittihat etmiştir:

Madde 1 – Cemiyetin biri dahili diğeri harici olmak üzere iki merkezi umumisi olacak ve bunlardan harici merkezi umumi Paris’te ve dahili merkezi umumi de şimdilik Selanik’te bulunacak ve her iki merkezin ayrı ayrı amirleri olacaktır.

Madde 2 – Amaç-ı esasi 1292 (1876) tarihinde neşrolunan Mithat Paşa Kanun-i Esasisinin tatbik ve devamı meriyetini teminden ibaret olan cemiyetin bu maksuda vasıl için istidat ve icabatı mahalliyeyi nazarı dikkate alarak teşkilat ve vezaifi efradı tayin eden dahili ve harici ayrı ayrı iki nizamnamede bulunacaktır.

Madde 3 – Umur-u daire-i maliyede merkez-i umumiler her ne kadar müstakil iseler de icabında yekdiğerine muavenete mecburdurlar.

Madde 4 – Dahili Genel Merkeze doğrudan doğruya irtibatında mahzur görülen şuaat ve efrat, Paris Genel Merkezi vasıtasıyla muhabere etmek üzerine dahildeki merkez-i umumiye tabi olacaktır.

Madde 5 – Harici Merkez-i Umumi şuaatı hariciyenin merciliğinden başka cemiyetin harice karşı murahhaslığı vazifesini ifa eyleyecektir. Hükümat ve matbuatı ecnebiye olan münasebatın mesuliyetini harici Merkez-i Umumi’ye ve dahildeki teşebbüsat ve icraatın mesuliyeti de kamilen dahili Merkez-i Umumi’ye aittir.

Madde 6 – Merkez-i Umumiler yalnız ikna ile yekdiğerinin harekâtını tadile selâhiyettardırlar.

Madde 7 – Cemiyetin vasıta-i neşri efkârı şimdilik Türkçe “Şura-yı Ümmet” Fransızca “Meşveret” gazeteleridir. Dahili Merkez-i Umumi’nin muavenet ve iştirakiyle harici Merkez-i Umumi’nin tahtı nezaretinde tab’ı neşredilecek “Şura-yı Ümmet” ile Türkçe bilcümle neşriyatta harici Merkez-i Umumi’nin tekalifini nazarı dikkate almaya mecbur olduğundan mesuliyetine dahili Merkez-i Umumi’de iştirak edecektir.

13 Eylöl 1323 Saat 1 Ezanı (27 Eylöl 1907)

(Eyicil, 2021: 96)

EK C - ALMAN ASKERİ HEYETİ'NDE GÖREVLİ SUBAYLAR

1. Mareşal Otto Liman von Sanders - Alman Askeri Heyeti Başkanı - 1. Ordu Komutanı
2. Korgeneral Bronsart von Schellendorf - Genelkurmay Kurmay Başkanı
3. General Posseldt - Ağır Topçu Birlikleri Başmüfettişi - Erzurum'da Komutan
4. General Erich Weber - İstihkam Birlikleri Başmüfettişi
5. Albay Ulrich Back - Askeri Okullar Başmüfettişi
6. Albay Trommer - 10. Tümen Komutanı
7. Albay Weidtmann - Halep Ordu Depoları Kurmay Subayı - Yedeklik Dairesi Başkanı
8. Albay Albert Heuck - 13. Tümen Komutanı
9. Albay Eduard von Sodenstern - Piyade Atış Okulu Komutanı
10. August Nikolai - 3. Tümen Komutanı - 2. Kolordu Komutanı - 4. Ordu Müfettişi
11. Albay von Frankenberg und Proschlitz - 1. Ordu Kurmay Başkanı - 2. Ordu Kurmay Başkanı
12. Albay Hans Kannengiesser - Savaş Bakanlığı Ordular Şubesi Bölüm Başkanı
13. Albay Bischof - Malzeme Nakliye Birlikleri Başmüfettişi
14. Yarbay Walter von Stempel - Alman Konsolosluğu Askeri Ataşesi - Alman Askeri Heyeti Kurmay Başkanı - Savaş Sırasında Almanya'da Askeri Okullarda Eğitim Gören Osmanlı Şehzadelerinden Sorumlu Subay
15. Yarbay von Legat - Askeri Akademiler Başkanı - 5. Ordu Kurmay Başkanı
16. Yarbay Schlee - Sahra Topçu Birlikleri Başmüfettişi
17. Yarbay Wehrle - Ağır Topçu Atış Okulu Komutanı - Çanakkale Topçu Birlikleri Komutanı
18. Yarbay Friedrich Kress von Kressenstein – Harbiye Nazırlığı Ordular Dairesi Başkanı - Erkan-1 Harbiye-i Umumiye Harekat Dairesi Başkanı
19. Yarbay Potschernik - Ordular Ulaşım İşleri Başmüfettişi
20. Yarbay Stange - Piyade Alay Komutanı – Yedek Birlikler Müfettişi
21. Yarbay von Hopffgarten - Süvari Birlikleri Başmüfettişi – İstihbarat Subayı
22. Yarbay Perrinet von Thauvenay – Erkan-1 Harbiye İstihbarat Başkanı - 2. Kolordu Kurmay Başkanı
23. Yarbay Albrecht - Halep 6. Kolordu Kurmay Başkanı
24. Yarbay Otto von Feldmann – Erkan-1 Harbiye Sınır Askeri Yığınak Dairesi Başkanı – Erkan-1 Harbiye Harekat Başkanı

25. Yarbay Felix Guse - Sivas 10. Kolordu Kurmay Başkanı - Erzurum 3. Ordu Kurmay Başkanı
26. Yarbay Lauffer - Süvari Subayları Binicilik Okulu Komutanı - Filistin İstihbarat Subayı
27. Yarbay Kirsten - Sivas 1. Süvari Alayı Komutanı
28. Yarbay Böttrich – Erkan-1 Harbiye Demiryolu (4.) Şube Başkanı - Sahra Demiryolu Dairesi Başkanı
29. Yarbay Burchardi – Harbiye Levazım Dairesi Subayı - 1. Ordu Levazım Subayı
30. Yarbay Prof. Dr. Otto Mayer – Harbiye Sağlık Dairesi 2. Başkanı
31. Binbaşı Dr. Huttner - Eczacılık Dairesi Müfettişi - 1. ve 5. Ordu Eczacı Subay
32. Binbaşı Schuch – Harbiye Yedeklik Dairesi Subayı
33. Binbaşı von Frese - Harp Akademilerinde Öğretmen - 1. Ordu Karargah Subayı
34. Binbaşı Rabe - Edirne 15. Piyade Alayı Komutanı - İstanbul Tümen Komutanı
35. Binbaşı Binhold - 3. Sahra Topçu Alayı Komutanı - Topçu Okulu Komutanı
36. Binbaşı Wilhelmi - Ağır Topçu Tabur Komutanı – Çanakkale ve Irak Ağır Top Taburu Komutanı
37. Binbaşı Stange - Edirne Topçu Subayı - Lazistan Çete Birlikleri Komutanı - Topçu Piyade Atış Okulu Komutanı
38. Binbaşı Vonberg - Sivas 30. Sahra Topçu Alayı Komutanı
39. Binbaşı Schierholz - Kurmay Subay Okulunda Öğretmen - 9. Piyade Alayı Komutanı
40. Binbaşı Otto Welsch - Süvari Subayı - Binicilik Okulu Öğretmeni - Filistin Süvari Tugayı Karargah Subayı
41. Binbaşı Franz Carl Endres - Genelkurmay 1. Şube Başkanlığı Subayı
42. Binbaşı Hunger - 20. Piyade Alayı Komutanı
43. Binbaşı Eggert - Harp Akademilerinde Öğretmen - 1. Kolordu Kurmay Başkanı
44. Binbaşı Alexander Efnert - İstihkam Taburları Komutanı - Çanakkale ve Filistin İstihkam Birliği Komutanı
45. Binbaşı Karl von Staszewski - Edirne Mühendis Subay - Erzurum İstihkam Birlikleri Komutanı
46. Binbaşı Schröder - 1. Malzeme Nakliyat Taburları Komutanı - Halep ve Mersin'de Cephe Gerisi Komutanı
47. Binbaşı Erich Prigge - Süvari Subay Okulunda Komutan - Askeri Heyet Başkanı Emir Subayı
48. Binbaşı Lange Askeri Akademi'de Öğretmen - Sivas 10. Kolordu Kurmay Başkanı

49. Binbaşı von König - Askeri Heyet Kurmay Başkanlığı Subayı - 1. Ordu Komutanı Emir Subayı
50. Binbaşı Carl Mühlmann - Askeri Heyet Başkanı Emir Subayı – Tarihçi
51. Yüzbaşı Fischer – Erkan-1 Harbiye Kurmay Başkanı Emir Subayı
52. Yüzbaşı von der Hagen – Askeri Beden Eğitimi Okulu Komutanı - İstihbarat Subayı
53. Yüzbaşı von Wrochem - Kurmay Okulu Öğretmeni - 2. Ordu Cephe Gerisi Müfettiş Yardımcısı
54. Yüzbaşı Leo Pohl - İstihkam Birlikleri Başmüfettişi Emir Subayı - Genel Kurmay Emir Subayı
55. Yüzbaşı Gerlach - 1. İstihkam Taburu Komutanı - 3. Kolordu İstihbarat Subayı, 307. İstihkam Taburu Komutanı
56. Yüzbaşı Heibey - Ağır Topçu Taburu Komutanı - 4. Kolordu İstihbarat Subayı- Filistin Topçu Tümeni Komutanı
57. Yüzbaşı Thieme – Harbiye Veteriner Dairesi Subayı - 1. Ordu ve Yıldırım Orduları Veteriner Subayı
58. Yüzbaşı Sterke - Levazım Dairesi Subayı - Filistin Cephesi Levazım Subayı
59. Teğmen Meinke - Mühendis, Edirne Tahkimat Subayı
60. Teğmen Weis - Mühendis, Edirne Tahkimat Subayı
61. Teğmen Jaenicke - Edirne Ateşçi Subayı
62. Astsubay Meier - Edirne Ateşçi Subayı
63. Astsubay Brimberg - Levazım İşleri Muhasebeci
64. Astsubay Paul Wagner – Erkan-1 Harbiye 1. Daire Sekreteri
65. Astsubay Hardt - Askeri Heyet Sekreteri - 1. Ordu Sekreteri
66. Astsubay Westermeier – Harbiye Nazırlığı Sağlık Daire Sekreteri - 1. Ordu Sağlık Daire Subayı
67. Astsubay Heiden - Sahra Topçu Birlikleri Acemi Öğretmeni
68. Astsubay Thiel – Ağır Topçu Birlikleri Acemi Öğretmeni
69. Astsubay Egid Mühlbauer - Piyade Alayları Acemi Öğretmeni
70. Astsubay Mowitz - Piyade Alayları Acemi Öğretmeni
71. Astsubay Kutter - Binicilik Okulunda Ahırlar Sorumlusu
72. Astsubay Ludwig Bader - Gülhane Harp Okulu İlaç Fabrikası

(Axis History, Alman Askeri Heyeti, Erişim Tarihi 30.04.2022)

EK D - OSMANLI – ALMAN İTTİFAK ANLAŞMASI

İstanbul-Tarabya, 2 Ağustos 1914

1 – Anlaşma tarafları Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki mevcut ihtilafta tarafsız kalmayı taahhüt eder.

2 – Rusya, faal askerî adımlarla müdahale eder ve Avusturya-Macaristan dolayısıyla casus foederis ile Almanya'yı karşısına alırsa, Türkiye de casus foederis koşullarına tabidir.

3 – Almanya savaş durumunda askerî misyonunu Türkiye'de bırakacaktır. Anında yürürlüğe girmiş olan, Türk savaş bakanı ekselansları ve Alman askerî misyon şefi arasında gerçekleşen önceki anlaşmalara göre, Türkiye adı geçen askerî misyonun Türk ordusunun genel komutasında etkin nüfuz sahibi olacağını garanti eder.

4 – Tehdit durumunda ve gerekli olduğunda Almanya imparatorluğu, Türkiye imparatorluğu topraklarını silahlı kuvvetlerle savunmayı taahhüt eder.

5 – İşbu anlaşma iki ülkeyi mevcut ihtilaftan doğabilecek uluslararası karışıklıklardan korumak için yapılmıştır; belirtilmiş tam yetkili kişiler tarafından imzalandığı andan itibaren yürürlüğe girer ve 31 Aralık 1918 tarihine kadar, mevcut tüm kararlarıyla bağlayıcıdır.

6 – İmza taraflarından herhangi biri anlaşma bitim tarihinden altı ay öncesine kadar anlaşmanın iptal olacağını bildirmezse anlaşma beş yıl daha uzamış olur.

7- İşbu belge Alman Kayser ekselansları, Prusya kralı ve Osmanlı İmparatoru ekselansları tarafından tasdik edilecektir. Tasdikler imza tarihinden bir ay sonra takas edilecektir.

8- İşbu anlaşma gizli kalacaktır ve imza taraflarının biri tarafından ancak diğer tarafın onayı ile yayınlanabilir.

(Özgüldür, 2020: 10)

EK E - PEACE TREATY OF BREST LITOVSK

ARTICLE 1

Germany, Austria-Hungary, Bulgaria and Turkey on the one hand and Russia on the other declare that the condition of war between them has ceased. They have decided to live in peace and accord in the future.

ARTICLE 2

The contracting parties will refrain from all agitation or propaganda against the governments or all state and military institutions of the other side. Inasmuch as this obligation affects Russia, it affects also the territories occupied by the powers of the Quadruple Alliance.

ARTICLE 3

The territories lying to the west of the line determined by the contracting powers and which formerly belonged to Russia will no longer be under her sovereignty. The line determined upon is marked on the appended map (Appendix I), which is an important part of the present treaty of peace. The precise location of this line will be worked out by a German-Russian commission.

In respect to the mentioned territories no obligations towards Russia are to be considered as issuing from their formerly having belonged to that country.

Russia gives up all interference in the internal affairs of the said territories. Germany and Austria-Hungary intend to determine the future fate of the said territories with the consent of their inhabitants.

ARTICLE 4

Germany is ready, as soon as general peace is established and Russian demobilization will have completely taken place, to vacate the territories lying east of the line mentioned in part 1 of Article 3, inasmuch as Article 6 does not rule otherwise.

Russia will do all in her power to have the provinces of eastern Anatolia promptly evacuated and returned to Turkey.

The territories of Ardakhan, Kars and Batum will also be cleared without delay of Russian troops. Russia will not interfere in the new organization of internal juridical and international juridical relations of such territories, but will allow the populations of these territories to establish new governments in agreement with neighboring states, especially with Turkey.

ARTICLE 5

Russia will, without delay, proceed to demobilize her army, including those army units newly formed by her present government.

Moreover Russia will either bring her warships into Russian ports and keep them there until general peace is concluded, or will disarm them at once. The warships of the countries continuing in a state of war with the Quadruple Alliance, in so far as such warships are within the sphere of Russian sovereignty, must be treated as Russian warships.

The prohibition zone of the Arctic Ocean remains in force until the conclusion of general peace. In the Baltic Sea and those parts of the Black Sea under Russia's supremacy, the clearing away of mine defense must be begun at once. Merchant navigation in those sea regions is free and is to recommence at once. Mixed commissions are to be formed for the purpose of framing more concise regulations and especially for the purpose of publication of general information as to safe courses of sailing for trading vessels. Such courses must always be free of floating mines.

ARTICLE 6

Russia undertakes to conclude peace at once with the Ukrainian people's republic and to recognize the treaty of peace between the state and the powers of the Quadruple Alliance. The territory of the Ukraine must be, at once, cleared of Russian troops and of the Russian Red Guard. Russia ceases all agitation or propaganda against the government or the public institutions of the Ukrainian people's republic.

Esthonia and Livonia must be also immediately cleared of Russian troops and the Russian Red Guard. The eastern boundary of Esthonia passes in general along the River Narova. The eastern boundary of Livonia, in general, crosses the Lakes Chud [Peipus] and Pskov up to the southwestern corner of the latter, thence it runs across Lake Luban in the direction of Lievenhof on the Western Dvina. Esthonia and Livonia will be occupied by German police force until

public safety is secured by proper institutions of the country and until governmental order is reestablished. Russia will at once liberate all the inhabitants of Esthonia and Livonia who have been arrested or deported and will secure a safe return of all deported Esthonians and Livonians.

Finland and the Aland Islands will be also, without delay, cleared of Russian troops and the Russian Red Guard and Finnish ports of the Russian fleet and of Russian naval forces. While ice renders impossible the conveying of warships to Russian ports there must remain on board only a limited crew. Russia ceases all agitation or propaganda against the government or public institutions of Finland.

The fortifications constructed on the Aland Islands must be razed at the first opportunity. As regards the prohibition to erect fortifications of these islands in the future, as well as the question of their future in general in a military respect and in respect to the technical side of navigation, a special agreement must be concluded between Germany, Finland, Russia and Sweden; the parties consent that at Germany's desire other countries bordering the Baltic Sea may be called upon to take part in the above agreement.

ARTICLE 7

Considering the fact that Persia and Afghanistan are free and independent countries, the contracting parties bind themselves to respect the political and economic independence and the territorial inviolability of Persia and Afghanistan.

ARTICLE 8

The prisoners of war of both parties will be allowed to return home. The regulation of questions in connection with the above will be the subject of special treaties mentioned in Article 12.

ARTICLE 9

The contracting parties mutually renounce all indemnifications for their war expenses, that is, for government expenses for conducting the war, as well as all compensation of war losses,

that is, such losses as were caused them and their citizens in the zone of war by military operations, including all requisitions made in the enemy's country.

ARTICLE 10

Diplomatic and consular relations between the contracting parties are resumed at once after ratification of the treaty of peace. The question of allowing consuls of both parties free entrance will be decided by a separate agreement.

ARTICLE 11

The economic relations between the powers of the Quadruple Alliance and Russia are regulated by decisions contained in Appendices II to V. Appendix II determines the relations between Germany and Russia, Appendix III between Austria-Hungary and Russia, Appendix IV between Bulgaria and Russia and Appendix V between Turkey and Russia.

ARTICLE 12

The reestablishment of public and private legal relations, the exchange of war and civil prisoners, the question of amnesty as well as the question regarding merchant ships which have been seized by one or the other side, will be provided for in separate treaties with Russia, which form an important part of the present peace treaty, and as far as it is possible come into force simultaneously with the latter.

ARTICLE 13

In interpreting this treaty the authentic texts for relations between Germany and Russia shall be the German and Russian texts, between Austria-Hungary and Russia the German, Hungarian and Russian texts, between Bulgaria and Russia the Bulgarian and Russian texts, between Turkey and Russia the Turkish and Russian texts.

ARTICLE 14

The present peace treaty must be ratified. Exchange of ratification documents must take place in Berlin as soon as possible. The Russian Government binds itself to execute the exchange of ratification documents at the desire of one of the powers of the Quadruple Alliance in the course of two weeks. The peace treaty enters into force at the moment of its ratification,

unless otherwise stipulated in the respective articles, appendices thereof or supplementary agreements thereto.

In witness thereof the plenipotentiaries have with their own hand signed the present treaty.

Done in quintuplicate, Brest Litovsk, March 3, 1918.

(Yale, Treaty of Brest Litovsk, Erişim Tarihi: 31.08.2022)

EK F - MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI (30 EKİM 1918)

1. Çanakkale ve İstanbul Boğazları İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilecektir. Bu Boğazlar geçişe açılacak ve Karadeniz'e geçiş serbest olacaktır.
2. Sulara yerleştirilen mayın, torpido, kovan ve diğer engellerin yerleri İtilaf Devletleri'ne gösterilecek ve bunların kaldırılması için yardım edilecektir.
3. Karadeniz'e yerleştirilen mayınlar hakkında da gerekli bilgi İtilaf Devletleri'ne verilecektir.
4. Osmanlı Devleti'nin esir ya da tutuklu olarak tuttuğu İtilaf güçlerinin ve Ermenilerin bütün esirleri kayıtsız ve şartsız olarak salıverilecektir.
5. İç güvenliği ve sınır güvenliğini sağlayan birlikler haricindeki bütün Osmanlı ordusu derhal terhis edilecektir. Türk ordularının ilerideki durumu ise İtilaf Devletleri tarafından Türk ordusuna danışılarak belirlenecektir.
6. Türklerin hâkimiyet gösterdiği sulardaki bütün savaş gemileri İtilaf Devletleri'ne verilecek ve bu gemiler belirlenen limanlarda gözaltında tutulacaktır.
7. Sınırlar içerisinde İtilaf Devletleri'nin güvenliğini tehdit edecek bur durum söz konusu olduğunda, İtilaf Devletleri istedikleri herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdir.
8. Osmanlı Devleti'ne ait olan liman, demiryolu ve tersaneler İtilaf Devletleri'ne açılacak ve rahatça kullanabilecekler. Osmanlı gemileri, bu devletlerin hizmeti altında olacaklar.
9. Osmanlı Hükümeti'ne ait olan tersane ve limanlardaki bakım onarımla ilgili araçlardan İtilaf Devletleri yararlanacaktır.
10. İtilaf Devletleri, Toros tünellerinde hâkimiyet sağlayacaktır.
11. Kuzeybatı İran ve Kafkasya'dan Osmanlı derhal geri çekilecektir.
12. Türk Hükümetlerinin makam haberleşmeleri dışındaki telsiz telgraf ve kablolar İtilaf Devletleri tarafından denetlenecektir.
13. Ticari, askeri ve denizle ilgili tüm araç ve gereçlerin tahribi önlenecektir.
14. Mazot, yağ ve kömür rezervleri Türkiye'den alınacak ve bu maddeler kesinlikle ihraç edilmeyecektir.
15. Halkın ihtiyaçları göz önünde bulundurularak bütün demiryolları halkın kullanımına açık hale getirilecektir. Bu demir yollarının kontrol ve denetimi belirlenen zabıta tarafından yapılacaktır.
16. Suriye, Yemen, Hicaz, Asir ve Irak'taki birlikler en yakın İtilaf güçlerine giderek teslim olacaklardır.

17. Bingazi ve Trablus'ta ki Osmanlı subayları İtalyan garnizonlarına teslim olacaktır.
18. Subaylarla birlikte bu topraklarda bulunan limanlar İtalyanlara bırakılacaktır.
19. Asker ya da sivil fark etmeksizin bütün Alman ve Avusturya uyruklu kişiler en geç bir ay içinde Türkiye sınırlarından çıkartılacaktır.
20. Askeri teçhizatın, Osmanlı ordusunun ve nakil vasıtalarının terhis ve teslim edilmesi konusunda, İtilaf Devletleri'nin verdiği emirler kayıtsız şartsız derhal yerine getirilecektir.
21. İtilaf Devletleri'ni temsilen bir üye belirlenecek ve bu üye İaşe Nazırlığı'nda çalışacaktır. Bu üye istenilen her bilgiyi ilgili devletlere verecek ve bu devletlerin ihtiyaçlarını da temin edecektir.
22. Savaşta İtilaf Devletleri tarafından esir alınan Türk askerleri, Türk devletine teslim edilmeyecek ve İtilaf Devletleri nezdinde bulundurulacaktır. Askerlik çağının dışındaki ve askerlik yapamayacak durumda olan sivillerin Türkiye'ye verilmesi konusu ise bu devletler tarafından görüşülecektir.
23. Osmanlı'nın merkezi devletlerle olan ilişkisi tamamen kesilecektir.
24. Vilayet-i Sitte adı verilen altı vilayette (Erzurum, Van, Sivas, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır) herhangi bir karışıklık çıkması durumunda İtilaf Devletleri bu bölgeleri işgal edebilecektir.
25. Silahlı çatışmalar ve düşmanca faaliyetler 31 Ekim 1918 Perşembe günü öğlen zamanından itibaren son bulacaktır.

(Antlaşmalar, Mondros Ateşkes Antlaşması, Erişim Tarihi: 14.11.2022)

EK G - KARAKOL CEMİYETİ PROGRAMI

Karakol Cemiyeti

Türkiye Merkez-i Umumisi

Hukuk-ı beşer ve istikal-i milliyi muhafaza eder.

1. Saadet-i beşeriyeyi temin, istiklal ve hukuk-ı milliyeyi istihlal ve tamamen vatanı müdafaaya çalışan bir cemiyet vardır. Adı Karakol'dur.

2. Karakol'un maksadı, milletlere hürriyet ve hukuk-ı tabiye ve serbesti inkişafını temin ettirmek ve akaid-i vicdaniye ve menaf-i hukuk-ı ve vataniyeye muhalif her nevi istibdadı kırmak icrası dairesinde çalışan bütün hükümet ve cemaat ile birlikte çalışmaktır.

3. Karakol, kuvvetini insaniyet aleminin en necibi bulunan sulhperver heyetlerin ve umum sosyalist ve amele grupların müzaheret-i beynelmileliyeden ve Türk ve Müslüman aleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her fert ve cemiyetin muavenetinden alır.

4. Karakol'un dahildeki faaliyeti: Vahdet-i milliye ve mülkiyeyi, hürriyet ve hukuk-ı tabiye teşebbüsat-ı meşrua-i sakitane temine matuf ve maksur olan şu kadar var ki, her hürriyeti boğan, her hakkı ezen ve yalnız kuvvet ve menfaat önünde secde eden müstebitlere karşı indeliztırar silah-ı ihtilale sarılarak ve kırılmaz bir azim ile yumruğunu sallayacak, hür ölecek fakat zelil ve esir yaşamayacaktır.

Karakol bu maksat-ı mukaddesinin elde edilmesi uğrunda dökülecek kanlar, sönecek ocakların maddi ve manevi mesuliyeti, kendilerini kudretullahın fevkinde nazım-ı cihan addeden mütecaviz zebunküşlere ait olduğunu ilan eder.

5. Karakol'un hariçteki faaliyeti: ikinci maddede mezkur esatir-i insaniyeye imtisal ve tevfiği hareket eden bilcümle Kuva-yı hariciye ve teşrik-i mesaiyeyi istihdaf ederek teşkilat-ı mevcudiyeye müzaheret eyler ve onlardan da mütekabilen yardım bekler.

(Semiz ve Akdağ, 2011: 63-65; Tunaya, 1952: 522-523)

EK H - BOLŞEVİKLERLE UŞAK KONGRESİ ARASINDA İMZALANAN ANLAŞMA

"Rusya Müttehid Sovyetler Cumhuriyeti namına hareket eden ahali komiserleri sovyetinin Kafkasya'daki İştirakiyun Fırkası Kafkas Mahalli Merkez Komitesi temsilcisi ile Türkiye İhtilal Hareketini temsil eyleyen Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi Hey'et-i İcraiyesi namına hareket eden Kafkasya'daki temsilci Baha Sait arasında aşağıdaki anlaşma akdolunur:

1- Anlaşmayı yapan taraflar gerek memleketleri içindeki karşı ihtilallerde ve gerek dıştaki Batı Avrupa istilacı hükümetlerine karşı bütün vasıta ve kuvvetleriyle yekdiğerine yardım etme esası içinde koruma ve saldırmaya ilişkin bir sözleşme akdederler.

2- Anlaşmayı yapan tarafların işbu anlaşmayı yapmaktaki başlıca amaçları;

a) Bütün İslam ülkelerinin Batı Avrupa emperyalistlerinin boyunduruğundan kurtarılması,

b) İran, Arabistan, Mısır, Hindistan vb. gibi memalik-i İslam ülkelerinde Batı Avrupa'nın emperyalist burjuva hükümetlerine ve bilhassa Asya ve Afrika'da İngiliz emperyalistine karşı mücadele.

c) Bugün teşekkül etmiş bulunan ve Avrupa emperyalistlerine karşı açılan mücadele neticesinde teşekkül edecek olan Sovyet tarzı idaresinin kabul ve teyidini teminden ibarettir.

3- İşbu gayeye ulaşmak için Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti zikri geçen Türkiye ihtilal teşkilatına silah, mühimmat ve para vesaire tedarik ve temini hususunda kemaliyle ibrazını taahhüt eyler. Türkiye ihtilal teşkilatı işbu anlaşmanın imzasından sonra silah, mühimmat ve para ihtiyacını Rusya Sovyetlerine bildirecek ve mezkur Sovyetler işbu istenilen şeyleri ihmal göstermeden kabul ve icra edecektir.

4- Zikri geçen Türkiye teşkilatı Rusya Cumhuriyeti'nden talep eyleyeceği miktarda silahlı askeri kuvveti Denikin, Kolçak ve Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti diğer düşmanlarına karşı; harp etmek için hazırlamayı taahhüt ederler.

5- Türkiye Geçici İhtilal Hükümetini temsil eyleyen Karakol Cemiyet-i İhtilaliyesi ve Uşak Kongresi Hey'et-i İcraiyesi Batum, İran, Afganistan ve Hindistan'da İngiltere aleyhine bir

ayaklanma vücuda getirmek için gereken atılımlara hemen başlayacakları ve Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti de gereken para, silah ve mühimmatı kamilen tedarik eylemeyi taahhüt eder.

6- Batı Avrupa emperyalistleri aleyhine İslam memleketlerinden yapılacak iş bu milli ihtilalleri himaye edecek olan Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti bu Müslüman memleketlerinden her birinin istiklallerini tanıyacağını ve iç meselelerine katiyen müdahale etmeyeceğini yerli ahalinin arzusuna ters düşen sosyal ve siyasi teşkilat meydana getirilmesini istemeyeceğini taahhüt eder.

7- Rusya Sovyet Cumhuriyeti, Batı emperyalistlerine karşı ayaklanan bütün Müslüman memleketlerini ve bu hareketlerin başındaki her hükümeti işbu saldırı ve savunma anlaşmasını kendisi imza eylemişcesine müttefik ad ve kabul ettiğini taahhüt eder.

8- İşbu memleketteki siyasi ve sosyal idare tarzının tesis ve teşkili ahalisinin serbest seçim ve arzu ve içtihadına tabi olup anlaşmayı yapan taraflar zikredilen kavimlerin arzularını zorlamayacaklarını ve baskı altına sokmayacaklarını taahhüt ederler.

9- Türkistan'da müteşekkil olan Sovyetler idaresinin tahkim ve tarsini için icap eden tedbirlerin alınmasını Türkiye Geçici İhtilal Hükümeti kabul ve taahhüt eyler.

10- Denikin ve Kazaklara karşı Dağıstan'da yapılan mücadelelerde Dağıstanlılar, Sovyetler idare tarzı lehine temayül eylediğinden işbu memleketteki işçi ve köylü ve ahalinin serbest arzusuna uygun teşekkül eyleyen Sovyetlere müzaheret göstermeyi, Türkiye Geçici İhtilal Hükümeti taahhüt eyler. Dağıstan Hükümeti'nin terkîp tarzına gelince, bunu tayin Dağıstan işçi ve köylü kongresinin hakkı olup anlaşmacı taraflar bu meseleye katiyen karışmayacaklarını taahhüt ederler.

11- Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti ve Türkiye İhtilal Hükümeti'nin İngiltere ve Rusya emperyalistlerine karşı Kafkasya'da açacağı ortaklaşa hareket, Avrupa emperyalistlerinin emir ve nüfusu altında işbu anlaşmanın hedef bildiği amaçlara muhalif hareket ve bugün anlaşmacı tarafları yekdiğerinden ayıran Gürcistan ve Ermenistan ve Azerbaycan mevcut hükümetleri tarafından ihlal edildiğine göre Türkiye Geçici İhtilal Hükümeti'ni temsil eyleyen Uşak Kongresi Hey'et-i İcraiyesi ve Karakol İhtilal Cemiyeti yukarıda anılan üç hükümeti gerek Rus emperyalistleri gerek İngiltere ve gerek Batı Avrupa'nın diğer istilacı devletlerine karşı anlaşmış taraflar ile birlikte hareket edecek hükümetlerle bu hususta Kafkas mahalli teşkilatına

yardımcı ve müzahir olmayı taahhüt eyler. İşbu hükümet darbesini Azerbaycan'da tatbik için Türkiye Geçici İhtilal Hükümeti, Azerbaycan Türk ahalisinin ırkı temayüllerinden ve Azerbaycanlılarca ünlü Türk milliyetçilerinin nüfuz ve şahsiyetlerinden istifade etmeyi taahhüt eyler. Azerbaycan İhtilal Hükümeti'nin teşekkül tarzı Azerbaycan İşçi ve Köylü Kongresi'nin serbestçe vereceği karar dairesinde olacağından anlaşmacı taraflar kongre kararlarına muhalefet etmemeyi taahhüt eyler.

12- Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya gibi bütün Kafkas hükümetlerinin tam istiklalleri anlaşmacı taraflarca kabul edilmiş olduğundan bunların yekdiğerinden ayrı bir surette müstakilen veyahut Kafkas ittihadına katılmak suretiyle veyahut federasyon şeklinde Düvel-i Muazzama'dan birine iltihak şeklinde hükümet tesis eylemleri hususunda alakadaranın kemaliyle serbest bırakılacaklarını ve bu meseleye hiçbir suretle müdahale etmeyeceklerini anlaşmacı taraftar kabul ve taahhüt eyler,

13- İşbu Anlaşma'nın iki nüshası evveleminde bir taraftan Rusya Sovyetleri Cumhuriyet Hükümeti'nin Kafkasya'daki temsilcileri yani Rusya Komünist Partisi'nin mahalli komitesi ve diğerk taraftan da Karakol İhtilal Cemiyeti'nin ve Uşak Kongresi İcra Heyeti'nin temsilcisi tarafından imza edilecektir. Bu suretle imzalanmış nüshalardan bir tanesi Karakol İhtilal Cemiyeti ve Uşak Kongresi Genel Merkezleri tarafından tasdik edilecek, diğerk nüshası Dışışleri Ahali Komiserleri Sovyet Reisi ve Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti'nin Merkez İcra Heyeti Reisi tarafından tasdik olunduktan sonra karşılıklı imza edilen anlaşma taraflarca birbirlerine sunulacaktır.

14- İşbu anlaşma 13. maddede zikredilen surette imza edildikten sonra kesinlik kazanmış olacaktır. Anlaşmacı tarafların Kafkasya'daki temsilcileri kendi imzalarını müteakip anlaşmayı yürürlüğe koyacak ve bağılı buldukları hükümetlerinin tasdikini beklemeyerek ortaklaşa uygulamaya geçeceklerdir.

15- İşbu anlaşma Baha Sait Bey tarafından 1920 yılı Ocak ayının 11. (Pazar) günü Bakü şehrinde akid ve imza edilmiştir.

(Aslan, 2004: 48-51)

EK I – İŞGAL DÖNEMİNDE KURULAN BAZI ÖNEMLİ CEMİYETLER

Sıra	Kuruluş Tarihi	Kur. Yeri	Adı
1	15 Kasım 1918	Kars	Milli Şura Hareketi - Kars İslam Şurası
2	Kasım 1918	İstanbul	Karakol Cemiyeti
3	Kasım-Aralık 1918	İstanbul	Milli Kongre Cemiyeti
4	2 Aralık 1918	İstanbul	Vilayât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
5	10 Mart 1919	Erzurum	Vilayât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi
6	Aralık 1918	Manisa	İstihlas-ı Vatan Cemiyeti
7	14 Aralık 1918	İzmir	İzmir Müdâfaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti
8	15 Aralık 1918	Edirne	Trakya – Paşaeli Müdâfaa-i Heyet-i Osmaniyesi
9	Aralık 1918	İstanbul	Kilikyalılar (Müdafaa-i Hukuk) Cemiyeti
10	10 Şubat 1919	Trabzon	Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti
11	20 Mart 1919	Tokat	Tokat Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti
12	Nisan 1919	Rize	(Rize) Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Heyeti
13	Nisan 1919	İstanbul	İstanbul Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti
14	14 Mayıs 1919	İzmir	İlhak-ı Red Heyeti Milliyesi
15	İşgal Sonrası	İzmir	Hareketi Milliye – Redd-i İlhak ve Redd-i İşgal Heyetleri
16	İşgal Sonrası	Aydın	Aydın Heyeti Milliyesi
17	17 Mayıs 1919	Muğla	Menteşeliler Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti
18	27 Mayıs 1919	İstanbul	Türkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
19	29 Mayıs 1919	Denizli	Redd-i İlhak Heyeti Milliyesi
20	29 Mayıs 1919	Havza	Havza Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
21	Mayıs 1919		Diyârbekir “Muhâfaza-i Vatan Cemiyeti”
22	14 Haziran 1919	Amasya	Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
23	16 Haziran 1919	İstanbul	Rodos ve İstanköy Adaları Müdafaa-i Hukuk-ı İslâmiye Cemiyeti
24	24 Ağustos 1919	Erzurum	Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti
25	11 Eylül 1919	Sivas	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

26	5 Eylül 1919	Urfa	Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
27	23 Ekim 1919	Antep	Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

(Güven, 2019: 489)

EK J - KONGRELER TABLOSU VE DELEGE SAYISI

1. Kars İslam Şûrası	5 Kasım 1918	5*
2. Birinci Kars Kongresi	14 Kasım 1918	10*
3. Kars İslam Şûrası Büyük Kongresi	30 Kasım-2 Aralık 1918	70
4. Birinci Ardahan Kongresi	3-5 Ocak 1919	8
5. İkinci Ardahan Kongresi	7-9 Ocak 1919	20
6. Büyük Kars Kongresi	17-18 Ocak 1919	131
7. Birinci Trabzon Kongresi	23 Şubat 1919	27*
8. İzmir Büyük Kongresi	17-19 Mart 1919	165
9. İkinci Trabzon Kongresi	22 Mayıs 1919	17*
10. Birinci Balıkesir Kongresi	27 Haziran-12 Temmuz 1919	?
11. Erzurum Kongresi	23 Temmuz-7 Ağustos 1919	56
12. İkinci Balıkesir Kongresi	26-30 Temmuz 1919	48
13. Birinci Nazilli Kongresi	6-8 Ağustos 1919	16*
14. Alaşehir Kongresi	16-25 Ağustos 1919	46
15. Muğla Kongresi	18 Ağustos 1919	32*
16. Sivas Kongresi	4-11 Eylül 1919	31
17. Üçüncü Balıkesir Kongresi	16-27 Eylül 1919	35
18. İkinci Nazilli Kongresi	19-20 ya da 23-24 Eylül 1919	52
19. Üçüncü Nazilli Kongresi	6 Ekim 1919	50
20. Birinci Edirne Kongresi	16 Ekim 1919	?
21. Sivas İçin Muğla Kongresi	20-31 Ekim 1919	8
22. Dördüncü Balıkesir Kongresi	19-29 Kasım 1919	?
23. İkinci Edirne Kongresi	15 Ocak 1920	?
24. Oltu İslam Terakki Fırkası Kongresi	21 Şubat 1920	63
25. Beşinci Balıkesir Kongresi	10-23 Mart 1920	58
26. Lüleburgaz Kongresi	31 Mart-2 Nisan 1920	67
27. Üçüncü (Büyük) Edirne Kongresi	9-14 Mayıs 1920	236
28. Afyon Kongresi	2 Ağustos 1920	?
29. Birinci Pozantı Kongresi	5 Ağustos 1920	75
30. İkinci Pozantı Kongresi	8 Ekim 1920	60

Toplam: 1.396

(*) Delegerden adları bilinenlerin sayısıdır. Toplam katılım daha fazladır.

(Tanör, 1998: 148)

EK K - WILSON PRENSİPLERİ

1. Tüm barış antlaşmaları açık olacaklar bu antlaşmalardan başka uluslararası gizli antlaşmalar yapılmayacak, bundan böyle diplomasi açık olacak gizli diplomasi kaldırılacak.
2. Denizlerde gidiş geliş tamamen serbest olacak yalnız kara suları ve uluslararası antlaşmaların uygulanması yolunda gene uluslararası bir hareket sonucu kısmen ya da tamamıyla kapatılmış olan denizler bundan ayırıcıdır.
3. Barışa katılacak ve barışı korumak için birleşecek olan uluslar arasında ekonomik bütün engellerin kaldırılması ve ticari ilişkilerde eşitliğin kabul edilmesi.
4. Her ülkenin silahlarını iç güvenliğin gerektirdiği dereceye indirmek için karşılıklı garantilerin verilmesi. Ülkeler silahlanmayı bırakacaklar.
5. Sömürgeler üzerindeki isteklerin serbestçe ve tam bir yansızlıkla incelenerek ve bu bölgeler halkının çıkarları da göz önünde tutularak bir sonuca bağlanması.
6. İşgal edilmiş olan tüm Rus topraklarının boşaltılması ve Rusya'nın kendi kendisini istediği gibi yönetmesi yolunda önlemlerin alınması.
7. Belçika'nın egemenlik haklarına hiçbir biçimde dokunulmaksızın boşaltılması ve yeniden kurulması.
8. Tüm Fransız topraklarının kurtarılması, 1871 yılında Prusya'nın Alsas-Loren'i almakla yapmış olduğu haksızlığın düzeltilmesi yani bu toprakların yeniden Fransa'ya verilmesi.
9. İtalyan sınırlarının ulusal temele göre düzeltilmesi.
10. Avusturya-Macaristan imparatorluğundaki uluslara en serbest biçimde özerklik elde etmek için gereken olanakların verilmesi.
11. Romanya, Sırbistan, Karadağ'ın boşaltılması Sırbistan'ın denizde serbest ve güvenli bir kapı elde etmesi, Balkan devletlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin ulusallık bakımından tarihsel temellere göre dostça düzenlenmesi Balkan devletlerinin siyasal ve ekonomik bağımsızlıkları ve sınırlarının dokunulmazlığı yolunda uluslararası garantilerin verilmesi.
12. Osmanlı imparatorluğunda Türklerin oturdukları, çoğunluk sağladıkları bölgelerin bağımsızlığının sağlanması, Türk egemenliği altında bulunan diğer unsurlara da özerk bir

gelişme için tam ve engelsiz bir fırsatın sağlanması, Türk Boğazlarının uluslararası garanti altında tüm devletlerin ticaret gemilerine açılması.

13. Bağımsız bir Polonya devleti kurulacak.

14. Büyük ve küçük, bütün devletlere siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti altına almak imkânını sağlamak amacıyla, bir Uluslararası Milletler Teşkilatının kurulmasının sağlanması.

(Atatürk Ansiklopedisi, Wilson Prensipleri, Erişim Tarihi: 28.08.2022)

EK L - BALIKESİR MİLLİ KONGRESİ KARARLARI

Balıkesir’de Yunan tecavüzatına karşı müdafaaat ve mücadelatı tevhid ve tespit etmek üzere, 26 Temmuz sene 1335 tarihinde teşekkül ve içtima eden Milli Kongre’nin ittihaz ettiği mukarrerat ber-vech-i ati’dir:

Madde 1- Balıkesir Kazası namına murahhas Hacim Muhittin, Mehmed Vehbi, Sabri, Keçecizade Hafız Mehmet Emin, Yırcalızade Şükrü, Arabacızade Hacı Hafız Mehmed, Kocabıyıkzade Mehmed, Kunduracı Nuri, Basribeyzade Şevki, Gönenli Osman, Keşkekzade Hacı Baha, Barutçuzade Süleyman; Bandırma namına Yahya Sezai, Rıza; Burhaniye namına İbrahim, Hasan; Balya namına Mustafa Çavuş, İsmail; Soma namına Müfti-i sabık Hafız Osman, Müftü İsmail; Erdek namına Said, Saib; Akhisar namına Reşad, Kamil, Hüsnü; Kırkağaç namına Ahmed Faik, Müderris Hüseyin; Sındırgı namına Mustafa, Şatırzade Emin; Giresun nahiyesi namına Abdulgafur, Hatib Mustafa; Fart nahiyesine namına Daniş, İbrahim; Kepsud nahiyesi namına Basri, Hafız Arif; Şamlı nahiyesi namına Hafız Mehmed; İvrindi nahiyesi namına Hafız Hamid, Mehmed; Bigadiç nahiyesi namını Emirzade Ali, Azazade Mustafa; Konakpınarı nahiyesi namına Lütfü bey ve efendilerden teşekkül etmiştir.

Madde 2- Kongre müzakeratı devam ettiği müddetçe riyasete Hacim Muhittin bey, kitabete Abdulgafur ve Hasan efendiler ve reis vekaletlerine Vehbi ve Sabri beyler intihap edilmişlerdir.

Madde 3- Teşekkül eden Kongremiz hiçbir Fırka-i Siyasiye ile alakadar olmamakla beraber çetecilikten nefret ve teşkilat-ı muntazama dahilinde Yunanlıları Anadolu’dan tard etmeye azmetmiştir.

Madde 4- Kongrenin maksat ve gayesi, istihlas-ı vatandır. Her ne suretle olursa olsun siyasetle iştigali nefretle reddeder.

Madde 5- Kongre, müzakeratı devam ettiği müddetçe sabahleyin gurubi saat ‘2’den ‘5’e ve ‘2’ saat teneffüsten sonra ‘7’den ‘10’a kadar her gün içtimaı kabul etmiştir.

Madde 6- “Redd-i ilhak” tabiri, vaziyeti hazıraya göre nakıs olduğundan bu tabirin “Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Hey’eti” suretine ifrağı münasib görülmüştür.

Madde 7- Yunan'a karşı harekât devam ettiği müddetçe milli seferberlik umumi olup herkes hizmeti vataniye ile mükelleftir. Yalnız şimdilik bazı menatıkta alınan tevellüdat-ı muhtelif erbabı vazifelerinde iptal edilmek şartıyla, 300'den 309'a kadar ve icab-ı hale göre diğer tevellüdat erbabı da peyderpey celb ve sevk olunacaktır.

Madde 8- Merkez liva'da olduğu gibi kazalarda dahi Teşkilat, Maliye, Levazım Heyetleri teşekkül edecek ve kaza ve nevahiden gönderilen efradın masarifi bilahare masarif-i umumiyeden mahsub edilmek üzere kendilerine aid olacak ve başlarında eşraftan bir zat bulunacak ve cephede efratla beraber kalacaktır.

Madde 9- Takib edilen gayeye vusul ve bütün hareketi tevhid ve tespit etmek için bir Hey'eti Merkeziye teşkil ve vezai fi tespit olunmuştur.

Madde 10- Hey'eti Merkeziye'de kalacak azanın intihabından evvel mıntikalara taksim usulü teemmül edilmiş ve Balıkesir, Ayvalık, Bandırma, Akhisar, Soma olmak üzere '5' mıntıkaya bittefrik Balıkesir'den '2' diğer mıntikalardan birer zaten intihabı takarrür etmiştir.

Madde 11- İcra edilen intihab neticesinde Heyet-i Merkeziye'ye Balıkesir namına Hacim Muhittin, Yörükzade İbrahim; Bandırma namına Gönenli Osman, Ayvalık namına Vasıf, Akhisar namına Kamil, Soma namına Hafız Osman bey, efendiler aza ve Balıkesir namına Şükrü, Hacı Baha, Bandırma namına Ömer, Ayvalık namına Hoca Mehmed, Akhisar namına Sındırgılı Azmi, Soma namına Niyazizade Hüseyin bey ve efendiler mülâzimate intihap ve tefrik edilmişlerdir.

Madde 12- Heyet-i Merkeziye'nin vezai fi ber-vech-i ati takarrur etmiştir:

1) Menatık ve Heyat'ı mahalliye, Kongrece kabul edilen şekil ve mesaisinde müstakil ve Heyet-i Merkeziye'nin murakabesine tabiidir.

2) Menatık ve kazalar, hal edemedikleri hususatda Heyet-i Merkeziye'nin delaletine müracaat ederler.

3) Kazaların deruhte edecekleri masarif bir bütçe mes'elesi olup hal ve idaresi Kongre'ye aittir.

4) Asker celb ve cem'inde halihazır menatığın şimdiye kadar vücade getirdiği hususata müdahale edemez.

5) Menatık-ı hazıra haricindeki mahallerin hareket-i milliyeye temin-i iştirakine Heyet-i Merkeziye çalışacaktır.

6) Menatıktan toplanıp teçhiz edilen askerin bir mıntukadan diğerine sevk veya iaşesine Heyet-i Merkeziye tavassut eder.

7) Heyet-i Merkeziye, istihbarat ve vukubulan fecayiin enzar-ı medeniyeye arzı hususatını da idare edecektir.

Madde 13- Cebhelerdeki umum askerlerin iaşe, ilbas ve hastalarının tedavisi, techizatlarının ikmali ve ihtiyat bölükleri bulundurulması hususatını düşünüp vakt ve zamaniyle temin için cebheler karargahı gerilerinde bu işle meşgul birer Menzil Müfettişliği bulundurulması münasib görülmüştür.

Madde 14- Masarif-i umumiyenin, her yerin cesamet ve serveti nisbetinde taksim edilmesi münasib görülmüş ve neticede Balıkesir kazası masarif-i umumiyenin % 21'ine, Edremit %17'sine, Burhaniye % 7'sine, Balya % 4'üne, Bandırma % 10'una, Gönen % 6'sına, Sındırgı % 4'üne, Gördes % 4'üne, Soma % 5'ine, Bergama % 2'sine iştirak etmesi takarrur etmiştir.

Madde 15- Menzil teşkilatı, Ayvalık, Soma, Akhisar cephelerinde olacak ve bunlardan Ayvalık '1', Bergama-Soma '2', Akhisar '3' numaralı Menzil Müfettişliği namını alacaktır.

Madde 16- Zabitan ve efrada verilecek maaşat ve ikramiye, mahallerinin takdir ve selâhiyetine terk edilmiştir.

Madde 17- Zahirenin İzmir'e men-i ihracı esas olmak üzere, tarz-ı icrası Heyet-i Merkeziye'ye bırakılmıştır.

Madde 18- Kongrenin hitamında, Kongrenin ne maksatla teşekkül ettiği hakkında Hakipay-i Şahâne'ye, Makamı Sadarete ve İtilaf mümessil-i siyasilerine birer arıza-i telgrafiye yazılması takarrur etti.

Madde 19- Kongrenin maksad-ı içtima'ı hakkında bir beyanname tanzimi ve münasib mahallere irsal ve ta'liki tensib edildi.

Madde 20- Şehit olanların ailelerine, mecruhlara verilecek hediye miktar ve derecesi mahalleri takdirine bırakılmıştır.

Madde 21- Kongrenin küşadını telgrafta tebrik eden Soma kumandanı Hulusi Beye teşekkür telgrafi çekilmesi takarrur etti.

Madde 22- 'Heyet-i Milliye Redd-i İlhak Hey'eti' namıyla hak edilecek olan mühürlerin yeknesak bir suretle Heyet-i Merkeziye tarafından yaptırılarak mahallerine gönderilmesi kabul edildi.

Madde 23- Her kaza heyeti, göndereceği gerek kumandan ve gerek efrada birer vesika ita edecektir. Binaenaleyh kumandanlar, milli orduya dahil olacak olan zabitan ve efrattan vesikasız olanları kabul etmeyecek, vesikalarda almış oldukları eşya ve paranın miktarı muharrer bulunacaktır.

Madde 24- Heyet-i Merkeziye'nin hesabat ve muamelatını tedvir için kafi katib ve muhasib istihdam edilmesi ve bunlara verilecek maaşatın miktarının tayini hususu Heyet-i Merkeziye'nin selâhiyeti dahilindedir.

Madde 25- Ahali yedinde bulunan silahların toplanması esas olarak kabul edilmiştir. Yalnız bazı mahallerin hususiyetine binaen bu hususta yapılacak icraat ora Hareket-i Milliye Heyetleri'nin idare ve icraatına bırakılmıştır.

Madde 26- Yunanlılarla hiçbir surette müzakere edilmemesi tensib edilmiştir.

Madde 27- Yunanlıları memleketimizin her tarafından tard edinceye kadar harbe devam etmek, vezaifin en birincisi olmak üzere kabul edilmiştir.

Madde 28- Vazife-i vataniyeye davet edilip de gitmemek için firar edenlerle cepheden firar edenlerin ailelerine dokunulmamak şartıyla kendileri memleket haricine çıkarılacak ve mümkün olursa Yunan tarafına gönderilecektir.

Madde 29- Kongre, Eylül ibtidasında 100 kişilik olmak ve her mahallin vereceği paranın yüzdesi nispetinde aza iştirak etmek üzere tekrar içtima edecektir.

(Turan, 1967: 112-115)

EK M - ALAŞEHİR MİLLİ KONGRE MUKARRERATI

Yunan tecavüzatına karşı mücadelat ve müdafaatı tevhid etmek ve bilhassa hareket-i milliye'nin muvaffakiyat ve tesiri neticesi olarak Paris Sulh Konferansı tarafından muvakkat olan Yunan saha-i işgalinin tahdidi ve işgal menatıkında ve hatta Yunanlılar tarafından ika olunan mezalim ve fecayiın tesbiti için düvel-i mutelife generallerinden mürekkep büyük bir tahkikat komisyonunun İzmir'e gönderildiği şu mühim zamanda mezkur komisyona mufassal raporlar takdim eylemek üzere Aydın'dan Bandırma'ya kadar bütün cephelerde Harekat-ı Milliye Redd-i İlhak heyetleri murahhaslarından mürekkep olarak fi 16 Ağustos sene 335 tarihine müsadif Cumartesi günü küşat edilen ve fi 25 Ağustos sene 335 tarihinde Pazartesi günü müzakeratına hitam verilen Alaşehir (Harekat-ı Milliye ve Redd-i İlhak) büyük Kongresi mevad-ı atiyeyi takrir eylemiştir.

Madde 1- Kongrede esamisi zirde muharrer Murahhaslar bulunmuştur:

Alaşehir Murahhası Belediye Reisi Galip Bey, Alaşehir Murahhası ve Kongre Katibi Ömer Bey, Alaşehir Murahhası Akif Bey, Alaşehir Murahhası Cevdet Bey, Alaşehir Murahhası Nazmi Bey, Alaşehir Murahhası Hacı Ali Bey, Alaşehir Murahhası ve Kuvayı Milliye Kumandanı Mustafa Bey, Eşme Murahhası Müftü Hacı Nazif Efendi, Eşme Murahhası Belediye Reisi Yunus Efendi, İnegöl Murahhası Ethem Efendi, İnegöl Murahhası Mazlum Bey, Ödemiş Birgi Murahhası Salih Vecdi Bey, Ödemiş Birgi Murahhası İsmail Hakkı Efendi, Ödemiş Murahhası İbrahim Ethem Efendi, Ödemiş Murahhası Ali Efendi, Ödemiş Kaymakçı Murahhası Mehmet Ağa, Ödemiş Bozdağ Cephe Murahhası Postlu Mestan Efe, Akhisar Cephe Murahhası Süleyman Efendi, Ayvalık Cephe Murahhası Hacı Ali Bey, Ayvalık Cephe Murahhası Mustafa Bey, Aydın ve Denizli Murahhası Şükrü Bey, Aydın ve Denizli Murahhası Tahir Bey, Balıkesir Murahhası ve Kongre Reisi Hacim Muhittin Bey, Balıkesir Heyet-i Merkeziye Murahhası Akhisar Belediye Reisi Kamil Efendi, Balıkesir Murahhası ve Kongre Katibi Müftüzade Abdulgafur Efendi, Buldan Murahhası Hattatzade Mehmet Efendi, Demirci Murahhası Müderris Mustafa Efendi, Sarayköy Murahhası Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Soma Cephe Murahhası Refet Efendi, Sındırgı Murahhası ve Akhisar Cephe Kumandanı İzmirli Ethem Bey, Salihli Murahhası Müft-i sabık Mehmet Lütfi Efendi, Salihli Murahhası sabık Kadı Zahit Molla Bey, Uşak Murahhası İbrahim Bey, Kasaba Murahhası Süleyman Bey, Kula Murahhası Raşit Efendi, Kula Murahhası Hacı Fehmi Bey, Karahisar-ı Sahib Murahhası Fakir Bey, Karahisar-ı Sahib Murahhası Haydar Bey, Karahisar-ı Sahib Murahhası Ahmet Efendi,

Gördes Murahhası Müftü-i sabık İsmail Hakkı Efendi, Manisa Murahhası Bahri Bey, Manisa Murahhası Süleyman Bey, Manisa Murahhası Ramazan Bey, Nazilli Murahhası İlhami Bey, Nazilli Murahhası Ali Enveri Bey.

Madde 2- Kongre müzakeratı devam ettiği müddetçe riyasete Balıkesir Heyeti Merkeziye Murahhası Hacim Muhittin ve Reis vekaletlerine Alaşehir Kuvayı Milliye Kumandanı Hüseyin Paşazade Mustafa ve Uşak Murahhası İbrahim Bey ve Efendiler ve kongre kitabetine de Alaşehir Murahhası Ethem Beyzade Ömer Beyle Balıkesir Murahhası Müftüzade Abdülğafur Efendi intihap edilmişlerdir.

Madde 3- Kongre ilk içtimamı akteylediği Alaşehir eşrafından Mustafa Beyin salonunu Hareketi Milliye - Reddi İlhakın tarihi bir hatırası olarak ruznamesine kaydeder.

Madde 4- Büyük Kongreye atfen umum Hareket-i Milliye Redd-i İlhak heyeti, hakipay-ı hilafetpenahi ve sidde-i saltanat-ı Osmaniye ve seniyyeye sadakat-i kamileyi bir akide olarak hıfzeder.

Madde 5- Hareket-i Milliye'nin gaye-i yeganesi, bin beş yüz seneyi mütecaviz bir zamandan beri Türk ve İslam olan sevgili memleketlerimizden vahşi ve aduvv-i ırkımız olan Yunanlıların tardından ibaret olduğuna göre, vatan tehlikesi karşısında bir kütle-i muvahhide halinde birleşen kardeşler her türlü fırka ihtirasatıyla mesalik-i saire efkâr ve hissiyatının suret-i katiyede merdut addedilmesi Kongrece alelittlak kabul edilmiştir.

Madde 6- (Hareketi Milliye – Reddi İllah) bu gayeye matuf Hareket-i Milliye'yi teşkilat-ı muntazama ile yaptığı gibi icabederse bundan sonra aynı tarzda kabul edildiğinden şekavete müncer çeteciliği nefretle reddeder.

Madde 7- Balıkesir Kongresi'nce kabul edilen Hareket-i Milliye – Redd-i İlhak ismi Alaşehir Büyük Kongresi'nce aynen kabul edilmiştir.

Madde 8- Harekât-ı harbiye-i milliye devam ettiği müddetçe Alaşehir Kongresi de milli umumi seferberlik kabul eder. Fakat muhtelif menatık ve cephelerde şimdiye kadar tatbik edilen usuller de ibka edilecek ve hareketi milliye heyetleri lüzum görülen esnan erbabını silah altına alacaklardır.

Madde 9- Kongre makasid-ı teşekkülünün en esaslarından birisi de Yunan mezalim ve cinayatını tetkik ve telfikiyle İzmir'deki muhtelif tahkikat komisyonuna arzulunduğunu ve bu tahkikat komisyonu riyasetinde bulunan İngilizce Generali Milne cenaplarına iblağını kabul etmiştir. (Mektubun sureti 1 numara ile zirde muharrerdir).

Madde 10- Kongrenin maksad-ı teşekkülünün Hakipay-ı Şahane'ye arz ve Makam-ı Sadaret'e iblağına karar verildi (suretleri nihayette, 2, 3 numarada muharrerdir.)

Madde 11- Kongrenin maksad-ı teşkili hakkında enzar-ı umumiyyeye bir beyanname neşretmesi takarrür etmiştir (sureti nihayette 4 numarada muharrerdir.)

Madde 12- Hareket-i Milliye – Redd-i İlhak heyetleri ile heyet-i merkeziyelerinin suret-i teşkili ve vezaifinin taksimi talimatnamesi Alaşehir Kongresi'nde umumi olarak kabul edilmiştir (talimatname sureti merbuttur.)

Madde 13- Merbut talimatnamede görüleceği veçhile Alaşehir ve civarında bir saha-i mesai kabul edilerek burada ayrıca yedi kişilik bir Heyet-i Merkeziye teşkiline karar verilmiştir.

Madde 14- Denizli, Nazilli cihetlerinde bir saha-i mesai olarak orada da bir Heyet-i Milliye-i Merkeziye teşkiline karar verilmiştir.

Madde 15- Talimatname-i mahsusuna tevfikan heyet-i merkeziyelerin heyetin hülasası olarak merkezi Alaşehir'de olmak üzere ve üçü heyet-i merkeziyelerce müntehap, birisi hariçten olmak üzere Encümen-i Müdiran namiyle bir heyet teşkil olunacaktır.

Madde 16- Kaza Menzil müfettişlikleri ve heyet-i merkeziyeler ile Merkez-i Umumi mühürlerinin Balıkesir Kongresi'nce kabul edilen tarzda ve yeknesak olarak hak ettirilmesi karargir oldu.

Madde 17- Kongreyi tebrik eden Balıkesir heyet-i merkeziyesine ve Aydın Kuvayı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Bey'e beyan-ı teşekkür edilmesi karargir oldu.

Madde 18- Yunanlıların işgal sahalarında yaptıkları mezalim hakkında umumi bir rapor tanzim ve İzmir'deki muhtelit tahkikat komisyonuna iblağ edilmesi kabul edilmiştir.

Madde 19- Zahirinin İzmir'e serbesti-i ihraç, memnuniyeti meselesinin tevhid-i ile men'inde hiçbir fayda olmayacağı gibi bilakis sui istimali intaç edeceği Kongre'ce kanaat hasıl olduğundan Hareket-i Milliye'nin bu hususla meşgul olmaması muvafik görüldü. Mahalli hükümet ve belediyelerin ittihaz edecekleri mukarrerata bittabi müdahale edilemez.

Madde 20- Harb-i millide şehit olanların aileleriyle mecruh düşenlere muavenet-i mukteziyenin icrası esas kabul edilmiş fakat muavenetin tarz-ı icrası tesbiti gayrı mümkün olmakla beraber muavenetin mikdar-ı muayyenle takriri Hareket-i Milliye'nin kıymet-i vatanperveranesini tenzil edeceği cihetle hediye miktarının tayini kumandanlarla milli heyetlerinin âray-ı müsterekesine bırakılmıştır.

Madde 21- Bir cepheden firar veya herhangi bir sebeple infikak edenlerin diğer cephelere kabulü ancak mahalleri kumandan veya heyetlerinin müsaadesine mütevakıftır.

Madde 22- Harb-i milli devam ettiği müddetçe Yunanlılarla hiçbir veçhile müzakere edilmemesi kabul olunmuştur.

Madde 23- Yunanlıları memleketlerimizden tamamen tardedinceye kadar Harb-i Milli'de devam Hareket-i Milliye'ye atfen Kongre'ce esas olarak telakki edilmiştir.

Madde 24- Kongrenin hitam-ı müzakeresiyle hülasa-i mukarrerattan bahisle Hakipay-ı Şahâne'ye arıza-i telgrafiye takdimi ve düvel-i mutelif mümessillerine telgraf yazılması karargir oldu (suretleri 5, 6 numaraları varakada münderictir.)

Madde 25- Cephe mürettebatının hatt-ı harb gerilerinde bile vazife müsellahan dolaşmaları suret-i katiyede memnudur.

Madde 26- Nakliye ücretlerinin tenzili ve nakliyatta suhulet ibrazı için şimendifer kumpanyası nezdinde teşebbüs-ı lâzımede bulunulması hakkında karar verildi (suretleri zirde münderictir.)

(Turan, 1967: 205-208)

EK N - TRAKYA-PAŞAELİ MÜDAFAA HEYET-İ OSMANİYESİ’NİN PROGRAMI

1. Trakya’nın Osmanlı Padişahlığındaki rabıta ve tamamıyet-i mülkiyesinin temini maksadıyla “Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi” namında bir cemiyet teşkil edilmiştir.
2. Cemiyetin merkez-i idaresi Edirne şehridir.
3. Heyet-i idarenin itimadnamesini haiz zevattan mürekkep irsad edeceği mes’ul murahhaslar vasıtasıyla memalik-i ecnebiyede ve pay-ı tahtta makasidini müdafaa edecektir.
4. Cemiyetin gayesi: Cemiyet-i Akvam nazariyesinin müessisi olan Wilson Prensiplerine riayetle memleketin hakk-ı hakimiyet ve tamamıyetini kanun dairesinde müdaafa ve istihsaldir.
5. Cemiyet bir reis ve on iki azadan mürekkep bir heyet-i idare ile tedvir edilir.
6. Cemiyet’in bütün teşebbüsâtı senedat ve vesaik üzerine müesses olarak haricen ve dahilen neşriyat ve telkinat ile meşru davasını ve tarihe müstenit olan hakkını müdaafa ve istihsal eylemektir.
7. Cemiyet’in Osmanlı Padişahlığında mevcut fırkalardan hiç birisiyle alakası yoktur.
8. Cemiyet: Kanun mucibince kendi tedarik edeceği menafı ile tedvir-i mesalih eyleyecektir.
9. Makasid-i cemiyet olan Trakya birliği ve tamamıyetinin husuliyle cemiyet infisah edecektir.
10. Cemiyet kavainn-i Devlet-i Aliye’ye tabi bir şahs-ı manevidir.

(Bıyıklıoğlu, 1987: 129-130).

EK O - ENVER PAŞA TARAFINDAN BAKÜ KONGRESİ'NDE YAPILAN KONUŞMANIN ORJİNAL METNİ

Arkadaşlar.

Bugün Bakü şehrinde Dünya Emperyalizm ve Kapitalizmine karşı harbeden Şarkın ihtilalci âlemi vekilleri olan bizlerin burada toplanmasını vesile olan Üçüncü Enternasyonal'e ve bunun azimkar re'islerine umum arkadaşlarım namına teşekkür ederim.

Arkadaşlar.

Bugün bizi asırlardan beri ezen ve çırılçıplak soymakla kalmayarak, kanımızı emen, öldüren Dünya Emperyalist ve Kapitalistlerine karşı mücadelemizde elini tutacak ve Avrupa politikacılarının yalancılığının büyüklüğü nispetinde hak yolunda doğru ve sözüne inanılır ve milletlerin hukuk ve hürriyetini tanımayı programına yazmış olan Üçüncü Enternasyonel gibi bir müttefikin yanında mevkii almakla mübahi olduğumuzdan birbirimizi tebrik ederim.

Arkadaşlar.

Türkiye Harb-i Umumi'ye girdiği zaman dünya ikiye ayrılmış idi. Birisi emperyalist ve kapitalist olan eski Çar Rusya'sı ve müttefikleri, diğeri de yine emperyalist ve kapitalist olan Almanya ve müttefikleri idi. Bu iki gruptan bizi doğrudan doğruya boğazlamak ve mahvetmek isteyen Çar Rusya'sı ve İngiltere dostlarına karşı, yalnız hayatımızı bağışlamaya razı olan Almanlarla yan yana harb ettik. Fakat biz her vakit Emperyalizm aleyhinde bulunduk. Alman Emperyalizmi de bizden kendi mektubuna göre istifade etmek istemiş olabilir. Fakat biz istiklâlimizi muhafazadan başka bir hedef takip etmedik.

Arkadaşlar.

Bizleri Berlin'in müreffeh hayatından Trablus'un kızgın çöllerine, fakir Bedevi çadırlarına sevk eden ve onlarla hayatın en sıkışık ve ağır günlerini yaşattıran his hiçbir zaman emperyalizm hissi değil idi. Biz nasıl Trablus'u ve Trabluslular için kurtarmaya çalıştık ve nihayet tam dokuz sene mücadeleden sonra İtalya Emperyalistlerini tard ettiklerini görmekte mübahi olduk ise, Azerbaycan'da başka bir emel beslemedik. Biz Azerbaycan'ı zararlara pek müteessifiz.

Arkadaşlar.

Ben Harb-, Umumi'de en mühim bir mevkide bulundum. Fakat sizi temin ederim ki, bu harbde yan yana harb ettiğimiz Almanlar içerisinde emperyalist düşüncelerin bulunmuş olmasına

müteessifim. Ve Alman Emperyalizm ve emperyalistlerine de aynı İngiliz Emperyalizm ve emperyalistleri derecesinde hasımım. Bence bila-emel halkın kesesinden zengin olmayı düşünen her beyin parçalanmaya layıktır. İşte benim emperyalizm hakkındaki düşüncelerim.

Arkadaşlar.

Sizi temin ederim ki, eğer bugünkü Rusya o zaman mevcut olarak şimdiki gaye ile harbetseydi, biz muhakkak bugün olduğu gibi Rusya'nın yanbaşında bize has olduğunu emsaliyle gösterdiğimiz hulus ile ahz-i mevkii ederdik. Bu maksadımızı biraz daha izah için şunu söylemek isterim ki, Rus Şurular Hükümeti ile beraber çalışmaya karar verip teşebbüs ettiğimiz zaman, Yudenic Ordusu Petersburg civarına kadar yaklaşmış, Kolçak Uralları aşmış, Denikin Moskova cenubuna doğru takarrüb etmiş idi. Bu kuklaları oynatan Avrupa emperyalistleri de bu oyunu kazanılmış sayarak yırtıcı dişlerini göstererek ellerini sevinçle oğuşturuyorlardı. Biz bu vaziyette Rusya ile hemhal olmaya çalışmıştık. Eğer Karadeniz'in kasırgaları bindiğim geminin direklerini kırarak beni geri atmamış ve Kovno, Riga hapishanelerinin demir parmaklıkları ve bindiğim tayyarelerin düşüp parçalanması gibi mevâni yoldan alıkoymamış bulunsaydı, ben Rusya'nın en sıkışmış bir zamanında aranızda bulunarak bu lüzumsuz hikayeleri size söyleyerek bazı arkadaşları tenvire lüzum görmeyecektim.

Arkadaşlar.

Bildiğiniz gibi Cihan Harbi'nin ilk emperyalistleri mücadelesinde mağlup olduk. Fakat ben mazlumlar mücadelesi nokta-i nazarından mağlup olduğumuzu kabul etmiyorum. Çünkü Türkiye Boğazları Kapamakla ceberuti ve dünyayı yutmakla doymak bilmeyen Çarlık Rusya'sının yıkılmasındaki ve yerine bugün dünya ezilenleri için tabii bir müttelik haline gelen Rusya Şurular Hükümeti'nin gelmesinde âmillerden biri oldu. Ve böylece mazlumlar aleminin kurtuluş yolunun açılmasına yardım etti. Ben bunu dünya mazlumlar için bir galibiyet addederim.

Arkadaşlar.

Bugün bütün Emperyalist Dünyasına karşı meydan okuyacak kadar cesaret gösteren ve kuvvetini Türkiye köylülerinden alan mücahitler ordusu dediğim gibi mağlup olmadı idi. Yalnız bir an için silahını bırakmıştı. İşte hele son on beş seneden beri mütemadi harbettığı bu düşmanlara karşı, iki senedir, en büyük mahrumiyetler içinde yeniden uğraşılıyor. Fakat bugünkü uğraşma bundan evvelkilere makis değildir. Ba-husus böyle Şark âleminin Üçüncü

Enternasyonel ile birlikte yani dünyanın mazlum halkı ile mazlum sınıflarının kendi mühlik davasına iştirakini görünce kat-i ümid-i muzafferiyet ile çalışacaktır.

Arkadaşlar.

Transvaal Muharebesinden başlayan Cihanı Harbin büyük meydan muharebesi 1914'ten 1918'e kadar devam ve emperyalistler arasında idi. Fakat şimdi halk asıl kat'i devresine girmiş bulunuyor. Ve herhalde bizim yani mazlumların galibiyetiyle emperyalizmin değil teslim-i silah fakat mahvıyla neticelenecektir.

Bu kongrenin içtimai mazlumlar müdafaasında elindeki bayrağı kanla boyayan Kızıl Ordu ile Türk muhriplerine yeni bir itimad-ı nefis bahşedecek ve herhalde bu mücadelenin bizim tarafın galibiyeti ile neticelenmesine yardım edecektir. Bizi Üçüncü Enternasyonale sevk eden sebep yalnız girdiğimiz mücadelede kendimize dayanacak bir yer bulmak değildir. Belki aynı zamanda prensiplerinde birbirine yakınlığıdır. Biz her vakit ihtilal kuvvetimizi halktan, halkın ezilen kısmı olan köylüden aldık. Belki bizim fabrika amelemiz de kuvvetli olsaydı onları başta sayardım. Mamafih onlar da bizimle idi. Bunlar istedikleriyle ruhlarıyla beraber çalıştılar. Şimdi de öyledir. Bina-en-aleyh işte bu suretle halkın ezilmiş kısmına dayanarak onun dertlerini biliyoruz. Onunla yaşıyoruz. Onunla öleceğiz.

Arkadaşlar.

Biz halkın arzusunu dinlediğimize göre onu da kararını vermekte serbest bırakmak taraftarıyız. Biz bizi isteyen de birlikte yaşar, onunla birlikte ölürüz. İstemeyen halkın da kendi işini kendisinin düzmesi taraftarıyız. İşte bizim milletten hakkındaki nokta-i nazarımız bu.

Arkadaşlar.

Biz harb yani insanların tecebbür için birbirini boğazlanması aleyhindeyiz. Ve işte ebedi bir sulha varmak için de Üçüncü Enternasyonel ile birlikte gidiyoruz. Buna binaendir ki, biz bugün her türlü mevani'e rağmen en kanlı mücadelelerde bulunuyoruz ve devam edeceğiz.

Arkadaşlar.

Biz çalışan halkın refahı taraftarıyız. Yani gerek Avrupalı ve gerek yerli murabahacı ve muhtekirlerin emeklerini gasbetmesi aleyhindeyiz. Memleketimizin büyüt mikyasta ziraat ve sanayinin inkişafında müşterek sa'inin neticesinden istifade taraftarıyız. Vergilerin müterakki

surette tevzi ile çalışan fukaranın menafiini muhafazayı hedef edinmişizdir. İşte bugünkü iktisadi düşüncelerimiz.

Arkadaşlar.

Biz çalışan halkın ancak benliğini tanımasıyla refah ve hürriyet bulacağı kanaatindeyiz. Bunun için de sa'î ile birlikte giden ve halkın mukaddesatına hürmet ederek hürriyet-i hakikiyeyi temin eden esaslı bir maarifin memleketi tenvir etmesi taraftarıyız. Bu yolda ve amelde erkek ve kadın farkı bilmeyiz. İşte içtima'î düşüncelerimiz.

Arkadaşlar.

Size şunu tebşir ederim ki, bu mücadelemizde beni vekil olarak buraya göndermiş olan Cezayir, Tunus, Trablusgarb, Mısır ve Arabistan'la Hindistan İhtilal Cemiyetleri İttihadı bu maksatta tamamıyla bizimle müşterektirler. Ve o suretle azmetmişlerdir ki, kullanacağı her türlü vasıtayı ihtilaliye ile üzerlerine çöküp benliklerini kemiren vahşi hayvanların en nihayet dişlerini kırarak, onları önlerinde yere serilmiş göreceklarına imanları tamdır.

Arkadaşlar.

Bu maksat etrafında birleşen azimkar ruhları tahrik ettiği eller burada birbirine uzatılmış bulunuyor. Ben arkadaşlarım namına bu uzun ve ancak galebemizle neticeleneceğini tamamıyla iman ettiğim mücadelede sonuna kadar beraber eşleyecek olan elleri sıkar, hepimiz için Hak'tan muvaffakiyetler temenni ederim. Yaşasın mazlumlar ittifakı. Kahrolsun bu ittifak karşısında titreyen zalimler.

(Yamauchi, 1995: 283-285)

EK P - İTTİHAD-I İSLAM CEMİYETLERİ İLK ÜÇ PROTOKOLLERİ

İttihad-ı İslam Cemiyeti'nin Birinci Protokolü

Moskova, 15 Ekim 1920

Protokol

İslam İhtilal Cem'iyetleri İttihadı Merkez-i Umumi Moskova'da bi'l içtima programa zeyl ve programın ol bâbtaki ahkâmına mu'addel olarak, ber-vech-i âti mukarreratı havi protokolün Kongre içtimâ'ına kadar ma'mûlün-bih olmak üzere kabulünü ittifak-ı ara ile taht-ı kararı almışlardır.

Merkez-i Umumiye teşkil eden â'zâ bi'z-zât icra-i fa'aliyet etmek üzere birer tarafa çekilmiş olduklarından bu başlatılan harekât-ı ihtilaliye netice pezir olarak bir kongre akdedilinceye kadar Enver Paşa'yı Mümessil-i Umumi ve Başkumandan olarak kabul etmişlerdir. Enver Paşa icra-yı fa'aliyet eden merakiz arasındaki münâsebâtı te'min ve hin-i hacette bu merakize giderek bi'z-zat teftiş-i umûra salâhiyettardır. Harekât-ı askeriye başladığı zaman Başkumandanlık vazifesini icraya me'murdur.

Merkez-i Umumice Ziya Bey kâtib-i meshul ve me'mur-ı siyasi olarak intihab edilmiştir. Şimdiki hâlde Enver Paşa ile Moskova'da bulunan ve hin-i hacette başka şehir ve yerlerde Cem'iyetin umur-i siyasiyesini idare eder.

Bu zevattan başka Moskova'da bu Cem'iyet namına söz söylemeğe ve icra -yı fa'aliyet etmeye kimse salâhiyettar değildir. Muhtâr merakiz şimdiki halde ber-vech-i âtidir.

1. Anadolu
2. Kaşgar
3. Afganistan

Bundan başka Cem'iyetin muhtelif şehirlerde murahhasları vardır. Bunlar şimdiki halde Bakü'de Baha Şakir Bey, Berlin de Tal'at Paşa'dır. Mümessil-i Umumi lazım gelen yerlere murahhaslar intihab ve i'zam etmeğe selâhiyettardır. Binâ-en-aleyh Cem'iyete ithal edilerek, Mısır, Arabistan, İran gibi yerlere murahhaslar iz'amı Mümessil-i Umumiye aid bir vazifedir.

Merâkiz-i muhtâra dahi murahhas iz'am edebilir. Şu kadar ki, daire-i fa'aliyetleri haricine gönderecekleri murahhasları Mümessil-i Umumiye ilâmı mecburdur. Mümessil-i Umumin nezdinde lazım geldi derecede müşâvir ve rûfeka bulundurmaya selâhiyettârdır. Bunlar için mesarif-i müteferrika da bulunmak üzere bir bütçesi mevcut olacağından bir propaganda hey'eti dahi Mümessil-i Umumi'nin riyaset-i tahtında icra-i fa'aliyet eder ve bütçe ve mesarifini tanzim eder.

Moskova, 15 Teşrin-i evvel 1920

Ma'aşât: Kumandanlar, harekât-ı ihtilaliye rü'esası, siyasi me'mur ve re'sen hizmette bulunacaklara 50'şer lira, Müşavirlere 40'ar lira ve Mütahasıslara 30'ar lira verilecektir.

Sami

Cevâd Tâli

M. Ziyâ

Halil

İttihad-ı İslam Cemiyeti'nin İkinci Protokolü
Moskova, Tarihsiz (15 – 20 Ekim 1920 Arası)

Protokol

1. Kaşgar'da hareket-ı askeriye ve ihtilaliyeden dolayı bu vuku-i melhuz her şeyden kumandan ve hareket-i ihtilaliye reisi yalnız Mümessil-i Umumi ve Başkumandana karşı mes'uldür.
2. İstihsal-i muvaffakiyetten sonra teşekkül edecek Kaşgar Cumhuriyeti'ne dahi aynı suretle mes'uldür. Askeri ve siyasi hareketlerini bildirmeye de mecburdurlar.
3. Harekât-ı askeriye ve ihtilaliye hasbe'l-icab devam ettirilmek icab ederse, bu hükümet-i mahhalliyenin karar ve tasvibi ile icra' olunur.
4. Kaşgar'da hükümet teşekkülden sonra re'isicumhur Merkez-i Umumiye Kaşgar mümessili olarak dahil olur.

5. Kaşgar Hükümeti tarafından talep edilecek ecnebi müşavir ve mütehasşsılar Başkumandan ve Mümessil-i Umumi tarafından intihab ve Merkez-i Umumi'nin dahi re'yi inzimam etmek suretiyle tavzif olunurlar. Bu me'murin vazifeleri dolayısıyla Merkez-i Umumi dahi mes'uldürler.

6. Kaşgar'da mukim ve muvazzaf her şahıs ve ecnebi me'murin Kaşgar Kanun-i esasisine tabi'dirler.

Sami

Cevâd Tâli

M. Ziyâ

Halil

İttihad-ı İslam Cemiyeti'nin Üçüncü Protokolü

Moskova, 20 Ekim 1920

3 Numaralı Protokol

1. Bir numaralı protokolde mezkûr merakiz-i muhtareye Anadolu merkezi dahil değildir. Memâlik-i Osmaniye tamamiyle hür ve müstakil bir merkezdir.

2. Cem'iyet hareket-i ihtilaliyeye ibtidar etmek veyahud esasen başlanılan hareket-i ihtilaliyeyi idame etmek üzere Devlet-i Aliye'nin siyaset-i umumiyesine bağlıdır.

3. Mümessil-i Umuminin teftiş edeceği merakiz Anadolu haricindedir.

4. Anadolu Merkezi müstakilen istediği yere murahhas i'zam edebilir. Yalnız bunu Cem'iyete ihbara mecburdur.

5. Cemiyet merakiz-i İslamiye ve Garbiye'de istihdam edeceği murahhasları Anadolu Hükümeti'ne bildirmeye mecbur olduğu gibi bunlar için de şahsen Anadolu Hükümetince şayan-ı itimad görünmeyenler kendisine iş'ar edildikçe tebdil edilir.

20 Teşrin-i sani 1920

(Yamauchi, 1995: 314-316)

EK R - LİVA EL-İSLAM - I. SAYI – İLK MAKALE

Siyasi Mesleğimiz

Dergimizin başlığındaki ayet siyasi mesleğimizi en açık bir surette ifade eder. Derginin hiçbir fırka ile alakası yoktur ve olmayacaktır. Milliyet veya meslek-i siyasi kaydıyla İslam milletleri arasında tefrika husulüne sebep olan bütün fırkaların ve cemiyetlerin aleyhindedir. Bütün emeli İslam milletleri arasında İslamiyetin emrettiği birliği teşvik ve temin etmektir.

Bundan milliyet prensibinin ve siyasi fırkaların aleyhinde bulunduğumuz anlaşılmasın. Elbette milli, tarihi ve mensup olduğu milletin İslam topluluğuna olan hizmeti ile övünmeyen bir Türk, bir Arnavut, bir Kürt, bir Hintli, bir Gürcü, bir Laz, bir Boşnak, bir Çerkes şayan-ı takdir bir şahsiyet değildir. Bizim reddettiğimiz milliyet kisvesi altında İslam milletleri arasına bölücülük sokarak düşmanlarımızın caniyane emellerine hizmet eden veya milliyetçiliği şahsi çıkar sağlamak için alet edinen hasebi, nesebi belirsiz serserilerdir. Muhtelif İslam milletlerine mensup birçok gençler tanıyoruz ki, son 13 sene zarfında milliyetçi görünmeyi şiar edinmişlerdir. Bunlar evvela Arap veya Türk veyahut Kürt sonra Müslüman idiler. Halbuki bunlar, kutsal İslam toprakları ayaklar altında çiğnenirken İstanbul kahvehanelerinde oturup Hilafet-i İslamiye ve Saltanat-ı Osmaniye vesayetinin şu veya bu devlete takdimi lüzumunu münakaşa ile meşguldüler. Bu nesebsizler aleni bir surette: (Mon cher! Biz kendimizi mümkün değil idare edemeyiz, bizi Batı adam etmeli!) diyecek kadar ahlaksız ve namussuzdurlar. İşte biz bu ayardaki milliyetçilerin ve sefil ve sefihlerin İslam milletlerini sürüklemek istedikleri çıkmaz ve tehlikeli yolun aleyhindeyiz.

Fırkacılığa olan aleyhtarlığımız da tabii ki birçok kayıt ve şarta tabiidir. Fırkalar bulunmasın da, bir şahıs veya zorba bir zümre İslam milletlerinin kaderi ile oynasın demek istemiyoruz. Zaten bu İslamiyetin emirlerine de aykırı olur. Yalnız fırkacılarımız meşru bir tarzda ve usulü dahilinde fırkacılık yapmalıdır. Sadece rakip fırka iktidara gelmesin diye İslam memleketlerinin İngilizlerin veya Fransızların malikanesi ve İslam milletlerinin de bunların kölesi olmasına göz yumacak fırkalar İslam memleketlerinde mevcut olmamalıdır.

Sahte milliyetçiler ve şahsi çıkarları için fırkacılık yapanlar İslam hilafetinin ve Osmanlı saltanatının düşman idaresine girmesine sebep oldular. Kahraman Osmanlı ordusunun kanını akıtarak savunduğu İslam toprakları bugün ayaklar altında çiğneniyor. Harb-i Umumi adını

verdikleri dördüncü haçlı savaşını bu sahte milliyetçilerin ve böyle firkaçıların yüzünden kaybettik. Bu vatansız ve dinsiz serserilerin İslam âleminin başına getirdikleri felaketler artık yeter.

Namert düşmanın İslam Hilafetine ve Osmanlı Saltanatına kabul ettirmeye çalıştığı zalim muahedenameyi reddetmeye çalışan ve yedi asırdan beri İslamiyet'i savunan Türk ordusunun Anadolu'daki o kahraman bakiyesi aleyhine bir takım çapulcu ve hırsızlardan oluşan kuvvetler toplayarak İslam âleminin son ümidi olan kutsal bir kuvveti yıkmak isteyecek kadar efendilerine sadık bazı firkaçılar artık haya etmelidir. İslam tarihi bu şahsiyetleri lanetle hatırlayacaktır. İngilizler ve Fransızlar başkentlerine bu adamların heykellerini dikmezlerse kadirbilmezlik etmiş olurlar.

Kısacası; dergimiz İslam milletlerine düşman hakimiyetine boyun eğmeyi telkin eden ve İslam topluluğunu zayıflatacak sun'i milli cereyanları karşısında olacak ve bunlarla mücadele edecektir.

İslam memleketlerine tecavüz eden her millet düşmanımızdır. İslamiyet zuhurundan beri hür ve müstakil yaşamıştır ve istiklalini ebediyen muhafaza edilecektir. Biz bu iman ve kanaatteyiz. Aynı iman ve kanaate sahip din kardeşlerimiz için dergimizin sayfaları açıktır. Tevfik Cenabı Hak'tandır.

(Gürsoy, 2007: 135-137)

EK S - HALK ŞURALAR FIRKASI PROGRAMI

Birinci Kısım: Siyaset-i Umumiye

Madde 1.

En meşruti ve en müsavatperver hükümetlerden bile vücuda getirilen müessesât-ı teşriyenin muhtelif esbab-ı içtimaiye ve iktisadiye tahtında maksad-ı müsavatı ve hakimiyet-i milliyeyi temin eylemekten pek uzak olduğunu gören ve mahalli idarelerden en büyük merkezi teşkilata kadar hakimiyet-i milliyeyi doğrudan doğruya kendi sa'y u amelleriyle iktisab-ı hayat eden sınıf-ı ahalinin elinde bulunduracak bir teşkilat vücuda getirilmedikçe hürriyet-i hakikiye ve müsavat-ı kamilenin tesisindeki adem-i imkanı nazar-ı dikkate alan fırka, evvel emirde her türlü teşkilat-ı milliyenin bu esasat dairesinde tanzimini kendisi için düsturü'l-amel ittihaz etmektedir.

Madde 2.

Fırka, hâkimiyet-i milliyenin aynı esasat dairesinde temin ve takviyesi zımında memleketin hukuk-ı siyasiye ve intihâbiyesine iştirak etmek hakkını yalnız memleketin bünye-i içtimaisine nafi hususat ile işigalen efradına hasr ve tahsis edecek ve muzır ve tufeyli bir hayat takip eden eşhasın bu hukuk-ı siyasiye ve intihabiyeden istifadesine mani tedabir ittihaz edilecektir.

Madde 3.

Milletin istikbal ve hayat-ı siyasiye ve içtimaiyesine bizzat ve bilâ-vasıta kendinin temin-i hâkimiyeti ile aynı heyet-i içtimaiye dahilinde yaşamak isteyen efrad-ı millet arasındaki münasebat-ı içtimaiye ve iktisadiyeyi bu esas dairesinde tanzim ederek bu heyet-i içtimaiye haricinde kendi kendilerine idare olunmak arzusu izhar eden milletlerin dahi bu haklarına riayet etmek, fırkanın siyaset-i milliyedeki tarz-ı hareketini teşkil eder.

Madde 4.

Beşeriyetin, yekdiğerini manasız ve bisûd bir surette parçalanmasından ibaret olan ve kuvvet ve iktidarın galebesinden başka bir manayı ifade etmeyen muharebeden suret-i kafiyede mücanebet ve muharebenin herhangi bir taraftan zuhur ve icra-yı tahribat eylemesine mani olunacak surette sarf-ı mesai etmekle beraber beşeriyeti tufeyli hayattan kurtarmak ve bahusus bu tufeyli hayatın tevlit ettiği “emperyalizm” belasını bütün cihandan kaldırmak maksadı ile

ilan olunan mesai herhangi bir tarafta zuhur ederse etsin bila-kaydüşart bu mesaiye zahir olmak firkanın siyaseti ve hariciyedeki maksat ve gayesini teşkil eder.

Madde 5.

Şimdiye kadar cemiyet-i beşeriye içinde bir vazife-i tanzimkârane ifa etmiş olan kapitalizm bugünkü bünye-i içtimaiye ve şerait-i istihsâliye itibarı ile hassa-i tanzimiyesini tamamen kaybettikten başka zekâ ve irfan-ı beşeriyeti öldürecek ve kapitalizmin menafiinden istifade temin eden mahdut bir sınıf halkın istifadesi için beşeriyeti ilânihaye mahkûm-ı esaret edecek ve istihsâlâtın terakkisine mani olacak bir şekil almış bulunduğu ve artık şerâit-i içtimaiyenin tebdili, bir zaruret-i içtimaiye haline inkılap ettiği bir zamanda yerli ve ecnebi hiçbir kimsenin diğerinin sa'yından gayr-ı meşru surette istifade temin ederek bu suretle erbâb-ı sa'y u gayretin ve köylü ve erbâb-ı üçürâtın bu tarz-ı içtimaiyenin ücretli esirleri haline inkılâp etmemesini teminen kati bir hatt-ı hareket takip eylemek ve sanayi ve ziraatın temin-i inkişafı ile memleket-i ahali arasındaki bir sa'y-i müşterekin bütün tevaidinden istifade ettirmek, firkanın gaye-i iktisadisi dahilindedir.

Madde 6.

Herhangi teşkilat-ı siyasiye-i hazır ile idare olunursa olunsun bir milletin kendi kendisini tanzim ve idare edebilmek hakkı kabul ve teslim olunmadığı ve milletin bünye-i içtimaisi bu tarzda ve kaide tahtında tanzim ve tensik edilmediği takdirde o milletin saadet ve hürriyet-i hakikiyesinin temini birçok esbab-ı iktisadiye ve içtimaiye dolayısı ile gayr-ı kabil-i husul bulunmaktadır. Bu suretle bu gayeyi umum millete telkin edecek bir ilim ve irfan-ı hakiki ve sa'y-u amelde bir vahdet-i intizamkârane temini ve erken ile kadın arasında sa'y-u amelde hiçbir fark kabul etmeyecek bir tarz-ı mesai tesisi sureti ile yeni bir hayat-ı içtimaiyenin temin ve tesisi firkanın siyaset-i içtimaiyesini teşkil eder.

Madde 7.

Karye, nahiye, kaza ve vilâyet teşkilatı gibi idare-i dahiliye teşkilâtında bu cüz'i idarilerden her birinin idare-i mahalliyelerinin tanzim ve idaresi hakkının mahalli şûra heyetlerine terki ve heyet-i umumiye arasındaki ahenk ve intizam-ı mesaiyi temin zımında idare-i merkeziyelerde vücuda getirilecek bilcümle teşkilâtın yine şûralar esasatına müstenit olmasının temini firkanın idare-i dahiliyedeki umde-i esasıyesidir.

Madde 8.

Silsile-i memurin, polis, jandarma vesaire gibi teşkilât-ı müteferriasından mürekkep olan (Bürokrasi) tarz-ı teşkilat her vakit sınıf-ı tahakküm veya o günkü kuvvet ve iktidarı elinde bulunduran herhangi bir fırka-i galibenin vasıta-i cebir ve tahakkümü olarak hukuk-ı milliyeye müteallik hususatta hiçbir kabiliyet gösterememekte oldukları hakayık-ı içtimaiyeden bulunduğundan efrad-ı milletin umûr-ı devleti “bizzat idare edebilmeleri imkânının behemehal temini ve bu maksadı istihsâl için adliye memuriyetleri dahi dahil olduğu halde ahaliye kendi memurlarını intihap edebilmek hak ve selâhiyetinin itası ve seviye-i irfanın yükselmesine müteallik tedabir-i ciddiye ittihaz olunarak bu suretle hükümet teşkilatının tamamen bir halk teşkilatına kalb ve ifrağı ve bu suretle devlet kuvveti denilen bir sınıf-ı mütehakkimin veya galip bir partinin bu kabil vesait-i icraiyesinden başka bir şey olmayan muhassala-i kuvvanın tamamen milletin kendi eline tevdi ve icrai kezalik fırkanın siyaset-i dahiliyesi icabatıdır.

Madde 9.

Hürriyet-i içtima, hürriyet-i matbuat ve her nevi cem’iyat teşkil edebilmek gibi hukuk-ı beşerin en tabii kavaidinden olan hürriyetler bugünkü tarz-ı tatbikat itibarı ile tamamen mütehakkim bir sınıfın vesait-i icraiyesinden ve yalnız bu sınıfın tahakkümü tahtında istifade edebileceği hususattan ibaret kalmaktadır. Fırka, bu hukuk-ı hürriyetin doğrudan doğruya milletin eline intikal ve matbuat ve cemiyetlerin hayat-ı tufeylâne süren halkın tesirat-ı maddiye ve maneviyesinden istihlâsını ve halka doğrudan doğruya vesâit-i neşriye ve tabiiye ihzar ve itasını vezaif-i esasiyesi cümlesinden addeder.

İkinci Kısım: Siyaset-i Umumiye-i Dahiliye**Birinci Fasıl****Zat-ı Şahane ve Hukuk ve Selahiyeti****Madde 10.**

Türkiye halk hakimiyetine müstenit ve şuralar usulü idaresi şeklinde ber-vech-i ati teşkilat-ı esasiye ve dahiliye ile idare olunacaktır. Hanedan-ı Osmaniden olan zat-ı şahane İslam’ın halifesi ve Türkiye’nin hükümdarıdır. Zat-ı şahane vazife-i hilafeti “meclis-i İslam” tarafından müntehab şeyhülislam vasıtası ile ifa eder. Şeyhülislam, münhasıran umur-ı diniye ile iştilal ederek doğrudan doğruya makam-ı hilafete merbut ve meclis-i İslam’a karşı mes’uldür.

Madde 11.

Zat-1 şahanenin vazife-i hükümdarisi re'y-i âmm usulü ile ve aşağıda gösterilen surette teşekkül edecek olan “şura-yı umumi” tarafından intihap olunan heyet-i vükela tarafından ifa olunur. Zat-1 şahane her iki tarafın mukarreratını kabul ve tasdik eder. İttihaz ve tasdik olunan mukarrerattan ve bunların icraatından dolayı zat-1 şahaneye bir mes'üliyet terettip etmez.

İkinci Fasl

Şura'yı umumi, şuralar ve idare-i dahiliye-i memleket

Madde 12.

Türkiye'de hâkimiyet- milliye “şura'yı umumiye” mevdu olacaktır. Selâhiyet-i teşriiye ve selâhiyet-i icraiye tamamen şura-yı umuminin vazife ve selahiyeti dahilindedir. Şura-yı umumiden başka hiçbir teşkilat umûr-ı hükümette ve vezaif-i teşriiyede hakim olamaz.

Madde 13.

Şura-yı umumi vazife-i teşriyesi ve bilcümle umur ve muamelat-ı hükümet üzerindeki hâkimiyet, teftiş hukukunu doğrudan doğruya ifa edeceği gibi herhangi bir nezarete ait vezaif-i icraiyesini dahi bilâ-vasıta kendi aralarında tefrik ve intihap edeceği “heyet-i vükela” marifetiyle icra eder. Heyet-i vükelâ idare-i hükümete müte'allik vezaiften ve fırkanın prensiplerini ve programını en seri ve sahih bir surette tatbik ve icra etmek gibi vezaif-i saire-i esasiesinden dolayı şura-yı umumiye karşı mes'uldür. Heyet-i vükelânın riyaseti ile şura-yı umumi riyaseti şahs-ı vâhidde içtima edemez.

Madde 14.

Türkiye'de elli haneyi ihtiva eden her köy bir idare-i muhtare teşkil eder. Bu köylerin rençber ve köylü ve amele tarafından müntehap ve beş kişiden mürekkep bir şûrası vardır. Bu şûra aynı zamanda heyet-i icraiye vazifesi ifa eder. Köy şurâsı azasından her biri münavebe ile vazife-i riyaseti ifa eder. Köyün idare memurunun intihabı bu şuraya aittir. Bu memurun daimi bir kâtibi vardır. Memur mühim hususatta şurânın reyine müracaata memurdur. Memurun bilcümle muamelât ve harekâtı şurânın teftiş ve kontrolü altında bulunacaktır.

Madde 15.

Bu'd-ı mesafe ve icabat-ı iktisadiye ve içtimaiye nazar-ı dikkate alınarak muhtelif köyler bir nahiye teşkil ederler. Her nahiyeyi teşkil eden köylerin şûra azalarından adet ve nüfus nazar-ı itibara alınmak üzere intihap olunan azaların içtimaiyle nahiye merkezinde her sene için bir

kongre teşekkül eder. Bu kongre nahiyeye müteallik mesail-i umumiyyeyi müzakere ve taht-ı karara aldıkları gibi içlerinden nahiyeye mecmu-ı nüfus nazar-ı itibare alınarak muayyen azalarını bir heyet-i icraiye olmak üzere intihap ederler. Bu heyet-i icraiye kongrenin mukarreratını takip ve tatbik etmek ve nahiyeyi teşkil eden karyelerin şûraları arasında bir ittihad-ı mesai vücuda getirmek vazifesi ile mükellef bulunurlar. Bu heyet-i icraiye nahiyenin bilcümle umur ve muamelât-ı sairesini hüsn-i tanzim ve idare eder.

Nahiye müdürünün bilcümle muamelâtının teftiş ve takibi ve icraat-ı sairesinin göz önünde bulundurulması kezalik bu heyet-i icraiyenin teftiş ve nezareti altında bulunur.

Nahiyeyi teşkil eden bu karyelerin bu vezaif-i umumiye ve müşterekelerinden maada diğer karye şurâları misillü vezaif-i mahalliye ile iştigal etmek üzere her nahiyeye merkezinde dahi ayrıca bir mahalli şûra bulunur. Bu şurâların idare-i umumiyyeye ait hukuk ve selahiyeti diğer karye şurâları derecesinde olup nahiyeye merkezinde teşekkül etmeleri itibarı ile diğer karyelerin muamelât-ı dahiliyesinde bir vazife-i tanzimkâraneleri yoktur. Bu hak ancak kongreye ve onun tarafından intihap olunan nahiyeye heyet-i icraiyesine aittir.

Madde 16.

Müteaddit nahiyelerden yine münasebat-ı mevkiye ve iktisadiye gözetilerek kazalar vücuda getirilir. Kaza merkezinde diğer nahiyeye merkezlerinde olduğu gibi aynı vazife ve selahiyet ile birer şûra bulunacağı gibi her kaza merkezinde o kazayı terki eden nahiyelerin şurâları azası meyanından aded-i nüfus nazar-ı dikkate alınmak üzere tefrik ve intihap olunan âzâların içtimaı sureti ile her sene bir kongre akdolunacaktır. Bu kongre kazayı teşkil eden nahiyeler arasındaki her türlü mesail-i müştereke ve umumiyyeyi tanzim etmekle beraber azası meyanında aded-i nüfus itibarı ile bir “heyet-i icraiye” teşkil edip vazife-i teftiş vesaire bu heyet-i icraiye marifeti ile icra olunur. Memurin-i mahalliyyenin tefrik ve intihabı vezaif-i icraiyenin bu heyet azası meyanında suret-i tevzi ve tefsire kezalik bu heyet-i icraiyenin vazife ve selahiyeti dahilindedir.

Madde 17.

Müteaddit kazalardan vücuda getirilecek liva cüz-i idarelerinde dahi merkez liva muamelât-ı mahalliyesi ile iştigal etmek üzere birer şurâ bulunacağı gibi livayı teşkil eden kaza şurâları tarafından aded-i nüfus nazar-ı itibara alınmak şartı ile her sene birer kongre in'ikat edecek ve bu kongre dahi kezalik azaları meyanından aded-i nüfus nispetinde muayyen azasını tefrik ve intihap ederek kazalar arasındaki muamelât ve münasebat-ı umumiyyeyi tanzim ve idare etmek

selahiyetini bu heyet-i icraiye tevdi edecektir. Bu kongre ve heyet-i icraiye'nin hukuk ve selahiyet-i kanuniyesi dahi diğerlerinin tamamen aynıdır.

Madde 18.

Muhtelif livalardan mürekkep bir daire için şurâ-yı umumi tarafından müntehap ve şurâ-yı umumi azalarından birinin riyaseti altında muhtelif mütehasıs memurlardan mürekkep olmak üzere bir heyet-i teftişye bulunacak ve heyet-i teftişye mesail-i ameliyeyi şurâ-yı umumi ve merkezi hükümet namına teftiş edecek ve kararları mahallinde tetkik ve icabatı icra edecektir.

Maddde 19.

Livaları teşkil eden devair-i intihabiyeden her livanın aded-i nüfusu nazar-ı dikkate alınmak üzere intihap edilecek aza her sene merkez-i hükümette bir kongre akdederler. Bu kongre umum Türkiye'nin en âli meclisi ve selahiyet-i teşriye ve icraiye'nin temerküz ettiği en âli makamdır. Bu kongre aded-i nüfusu itibarı ile içlerinden intihap eylediği muayyen azaları bi'l-intihap bir "şûra-yı umumi" teşkil ederler. Kezalik şûra-yı umumi azalarından intihap olunacak azalar ahali vekilleri meclisini teşkil eder. Ahali vekillerinden herbiri vezaif-i umumiye-i hükümetten bir kısmını deruhte ederek bilcümle selâhiyet-i icraiyelerini şûra-yı umumi namına icra ederler. Vazife ve selahiyetlerinin suret-i ifasından dolayı şûra-yı umumiye karşı mes'ûldürler. Vezaif-i hükümeti memurin-i mahalliye marifeti ile ve vazife-i teftişleri şûra-yı umumi namına ifa-yı vazife ile heyet-i teftişye marifet-i ile veyahut herhangi bir şube-i idariye için kendi teşkil edecekleri sair heyet-i teftişyeler marifeti ile icra ederler.

Madde 20.

Herhangi bir şûra azası ve şûra-yı umumi azaları kendi müntehiplerine karşı mes'ul oldukları gibi ef'al ve hareketlerinden ve tarz-ı mesailerinden kezalik kendilerini intihap eden müntehiplere karşı her vakit izahat vererek onları tenvir etmek mecburiyetindedirler. Müddet-i intihabiyeleri zarfında fırka programına müteallik yolsuz hareketlerinden ve rehavet adem-i iktidarlarından dolayı müntehiplerinin itimadını zayi eden aza dahi şûra-yı umumiden çekilmeye mecburdur. Yerlerine yeniden intihap olunur.

Madde 21.

Yirmi yaşını ikmal eden her şahıs doğrudan doğruya şuralara aza intihap olunmak hakkını haizdir.

Müntehap ve müntehip olmak hakkını haiz olmayan eşhas şunlardır:

1. Murabahacılık ve ihtikar gibi hasis vesait-i maişet ile geçinmeyi itiyat eden eşhas,
2. Şurular tarafından intihap olunmayıp doğrudan doğruya nasp ve tayin sureti ile ifa-yı vazife eden memurin-i mülkiye ve ilmiye ve askeriye,
3. Cemiyete nafi bir vazife-i içtimaiye ifa etmeyerek yalnız kendi iradıyla geçinenler.

Madde 22.

Şura-yı umumi azalarının ticaretle iştigalleri ve bizzat veya bilvasıta veya teşkilat-ı hükümetten bilistifade kendilerine veya yakın akrabalarına bir menfaat-i maddiye temin edecek teşebbüs-1 ticariye veya ziraiye ve umraniyeye girişmeleri memnudur. Aksi halinde sübutu azalık haklarının ziyasını mucip olacaktır.

Madde 23.

Memleket idare-i dahiliyesinde fırkanın istinat eylediği prensiplerden sekizinci maddede gösterilen bürokrasi usul-i idaresinin tamamen ortadan kaldırılmasını temin edecek tedabir cümlesinden olmak üzere adliye memuriyetleri dahi dahil olduğu bilcümle silsile-i memurinin ve polis ve jandarma rüesası gibi vesait-i icraiye-i hükümetin intihap sureti ile ahali tarafından intihapı temin olunacaktır.

Madde 24.

Bürokrasi hayatının değiştirilmesi zımında fırkanın kabul ve tatbikini deruhte eylediği prensip teşkilat-ı hükümeti tamamen bir sınıf-ı mütehakkimin vasıta-i icraiyesi olmaktan çıkararak bunları bir cemiyetin teavün-ü mütekabile esasına istinat eden efrat ve müstahdemini şekline ifrağ etmek ve hakk-ı intihabı ahaliye bırakarak memurların bir memuriyete tayin olunmadan çok zaman evvel ahali kitleleri arasına karışarak onların ahval-i ruhiye ve ihtiyacat-ı içtimaiyelerine kesb-i vukuf etmelerini temin eylemek ve şekl-i mütekamilin inkişaf-ı müstakbelini temin ederek teşkilat-ı hükümetin nâfi bir cemiyet idaresi haline istihalesini temin etmekten ibaret olduğunu fırka esas itibarı ile kabul ve bütün tatbikat ve icraatını bu esas dairesinde tanzim ve idare edecek ve bu suretle halk ile hükümet arasındaki ikiliği bertaraf ederek halkın kendi işlerini kendilerinin görmesini temin edecektir.

Üçüncü Fasl

Münasebat-ı milliye

Madde 25.

Türkiye’de sakin milletler ekalliyet ve ekseriyet nazar-ı dikkate alınmaksızın aynı hukuk-ı mütesaviye ve siyasiyeye sahip olacaklardır. Vaziyet-i etnografiye itibarı ile bir kısım ahalinin hukuk-ı siyasiyesini istimale imkân kalmayan mahallerde ekalliyetin hukuk-ı siyasiyesini temin edecek tedabir ve mukarrerat ittihaz olunacağından ve bu suretle ekalliyetin hukuk-ı siyasiyesinden istifadesi imkânı ihzar olunacaktır.

Madde 26.

Türkiye’de sakin olup madde-i salifede gösterildiği veçhile hukuk-ı mütesaviyeye malik olan her şahıs, fırkanın siyasi programı dairesinde hareket ettiği müddetçe hukuk-ı siyasiyesi her suretle mahfuz kalacağı gibi emperyalizm aleyhine vuku bulacak mücadelâta iştirak etmeyen ve bu mesaiyi fiilen veya manen ihlal eden ekalliyet dahi milliyetleri nazar-ı dikkate alınmaksızın ancak bu kabil harekâta ictisar eden diğer ekseriyetin mensup olduğu millet efradı sıfatı ve suretinde hukuk-ı siyasiyeden mahrum edileceklerdir.

Madde 27.

Müstemleke siyaseti, fırkaca hukuk-ı beşere vuku bulan tecavüzatın en zahiri ve emperyalizmin en ziyade bihakkın mücadele olunması icap eden bir şekl-i maddisi olmak üzere telakki olunmaktadır. Binaenaleyh fırka müstemlekelerin bizzat tayin-i mukadderatlarına kendilerini hakim ve sahip addettiği gibi müstemlekelerin henüz bu haklarını kendilerinin ibka edemeyeceği fikir ve kanaatini dahi hiçbir suretle bir medar-ı mazeret olmak üzere kabul edemez. Fırka müstemlekelerin bu yoldaki inkişaf ve hürriyetlerine her suretle müzahir olmayı bir prensip olmak üzere kabul eder.

Madde 28.

Fırka münesebat-ı hariciyesini tanzim ve idarede milliyet prensiplerini nazar-ı dikkate almayacaktır. Herhangi millete mensup olursa olsun fırkanın amâl ve efkârı dairesinde bir hatt-ı hareket ittihaz etmiş olan her millet ile ve hususiyle şûra usulünü kabul etmiş olan milletlerle sıkı bir rabıta-i itilaf husule getirilmesini ve imkân ve halin müsaadesi derecesinde bu milletlerin tanzim-i hallerine yardım olunması fırkanın siyaset-i muayyenesi icabatındadır.

Dördüncü Fasl

Umûr-ı askeriye

Madde 29.

Mecburiyet-i askeriye umum efrad-ı millete tam ve şâmil olup din ve mezhep farkı ve vaziyet-i içtimaiyedeki fark ve tefavüt velhasıl bu kabil sair esbap hizmet-i askeriyeden istisnayı icap edemez.

Madde 30.

Daimi hizmet-i askeriye harp devam ettiği müddetçe tatbik olunacaktır. Zaman-ı sulhte ordu milis haline firağ olunacaktır.

Madde 31.

Mesai-i umumiye nin şuralarca tarz-ı tanzim ve idaresi icabatından olmak üzere bazı hidemat-i umumiye nin ifası için hükümet ahaliyi iş ordusu halinde seferber edebilir.

Madde 32.

Efrad-ı askeriye ile zabitan, hukuk-ı siyasiye itibarı ile aynı derecede addolunacak ve amirlik hakkı yalnız vezâif-i askeriye dolayısı ile emir ve kumandaya mahsus olacaktır.

Madde 33.

Küçük zabıt teşkilatına ehemmiyet verilerek ufak kıt'aların efrad-ı ahali arasından yetiştirilmiş eşhas elinde bulunması temin edilecek ve bu suretle ordunun dahi içinden ayrıldığı kütle-i halkın tabi tutulduğu veçhile kendi idaresinin sahibi bir hale ifrağına çalışılacaktır.

Beşinci Fasl

Siyaset-i iktisadiye

Madde 34.

Siyaset-i iktisadiyede beşinci maddede gösterilen fikre ve kanaat-i siyasiyeye malik bulunan fırka bir taraftan sanayi ve ziraatte memleketin terakkisi ve bir taraftan memleketi sa'y-i müşterek tabi tutarak bunun fevâidini umuma teşkil etmek yolundaki gayelerinin istihsali zımında evvel emirde istihsalatı tanzim ve saniyen istihlakatı tufeyli bir hayat süren eşh^sın yedinden kurtarmak gayesini kendisine rehber ittihaz edecektir.

Madde 35.

İstihsalâtın tanzimi için evvelemerde küçük sanayi erbabını bir araya toplamak ve bunların her türlü vesait-i maddiye ve maneviye ile takviye ederek makine istimal eder bir hale getirmek ve kuvve-i maneviye ve maddiye ve sa'y-u amellerini memlekete en ziyade istifade bahş olacak bir şekle ifrağ etmek için bir teşkilat-ı mahsusa vücuda getirilecektir.

Madde 36.

Bir sınıfa mensup olup gerek müctemian ve gerek müteferrikan çalışan erbab-ı san'atın tanzim-i mesaisi zımında bunların bir esnaf ittihadı vücuda getirmeleri temin olunacaktır. Ve bu suretle muhtelif esnaf ittihat cemiyetlerine dahil olan sanayi erbabı tarafından intihap olunacak vekiller marifetiyle "umum esnaf ittihatı cemiyeti" teşkil olunacaktır.

Madde 37.

Esnaf ittihadı cemiyetlerine iştirak etmek bütün esnaf efradı için mecburidir. Esnaf ittihadı cemiyetlerine mensup olan azaların daire-i intihabiyeleri her neresi olursa olsun esnaf ittihadı cemiyetleri namına şura-yı umumiye vekil intihap etmek hakkını haiz olacaklardır.

Madde 38.

Esnaf ittihadı cemiyetleri mensup oldukları esnafın terfi ve ikdar ve memleketteki istihsalatın derece-i azamiye iblağı ve saat-i mesainin tanzimi ve ücretlerin takdiri gibi hususat ile alakadar olacak ve bunların bu hususlardaki mukarreratı mahalli şuralarca nazar-ı dikkate alınacaktır.

Madde 39.

Esnaf ittihatları diğer taraftan amelenin seviye-i zihniyetlerinin yükselmesi ve memlekette iktisadiyatın tanziminden bizzat amelenin alakadar olduğundan amele arasında neşir ve telkin ve sa'y-u amelin tanziminden başka kapitalizmin tahripkar usul-i mesaisinden kurtulmak imkanı olmadığını neşir ve tamim vazifesi ile de mükellef addolunacaktır.

Madde 40.

Bir taraftan istihsalat tanzim ve memleketin kuvve-i muhassalası hadd-i azamisine irca edilmekle beraber, diğer taraftan istihlakatın eşhas-ı hususiye marifeti ile israfına mani tedabir ittihaz ederek istihlakatın ve kooperatif şirketleri ve hükümetçe teftiş ve kontrole tabi sair müessesat vasıtası ile icrasını taht-ı temine alınacaktır.

Madde 41.

Kooperatif teşkilatının en nafi bir şekilde ve memleketin her tarafına müteammim bir tarzda icrası ve kooperatiflerin ahalinin ihtiyacını katıyyen tecavüz etmeyecek surette bilcümle mahsulatı elde ederek bu hasılatı en ameli ve en nafi bir tarzda erbab-ı ihtiyaca tevzi etmesini temin etmek üzere kooperatiflerin sür'atle teşekkülü ve temin ve tevsi-i faaliyetleri ve muamelat-ı dahiliyelerinin tanzimi hususunda hükümetçe hiçbir muavenet diriğ edilmeyecek ve bunların eşhas sermayesine veya hisse senedatına müstenit olmasından ziyade millet sermayesi ile teşekkülleri tercih ve tatbik olunacaktır.

Madde 42.

Lüzum ve icap ettiği takdirde bazı nevi mahsulatın doğrudan doğruya hükümetçe muayyen kavaid-i istihsaliyeye tabi tutulması ve istihsalatın kezalik muayyen bir tarzda toplanarak bütün ahalinin ihtiyacı nispetinde ve muntazam bir usul-i tevzi altında tevzi ve taksimi taht-ı karara alınabilecektir.

Madde 43.

İstihsâlâtın harice çıkarılması tamamen serbest bırakılmayacak ve istihsâlât ve istihlâkât arasındaki muvazeneye hanel gelmemek üzere Şuraların bu kabil hususatı daima nazar-ı dikkate alarak ona göre tedbir ittihaz etmeleri temin edilecektir.

Madde 44.

Hariçten celp ve dahilde istihlâk olunacak emval ve eşyanın tedarik ve celbi kezalik kavaid-i muayyeneye tabi tutulacak ve tercihen istihlâkât ve ithalat kooperatifleri marifeti ile icra olunacak olan bu ithalatın daima ihtikara mani olacak ve halkın ihtiyacı nispetinde bir suret-i adilane de tevziini temin edecek kavait dairesinde cereyanı temin edilecektir.

Madde 45.

Gerek memleket dahilinde elde edilen ve gerek hariçten celp ve ithal olunan mevâdd-ı ibtidaiyenin bilcümle fabrikaların ve küçük erbâb-ı mesainin ihtiyacını temin edecek ve şahsi ticaretlerin monopol altında bulunmayacak bir surette taksim ve tevzii ve bu suretle bir taraftan istihsalatın tanzimi ve diğer taraftan ihtikârın önünün alınması esnaf ittihat cemiyetleri vasıtası ile hükümetçe temin olunacaktır.

Madde 46.

Bilcümle vesait-i istihsaliye cemiyetin mülkü müştereki haline ifrağ olunarak herkes kabiliyeti nispetinde bir hizmet-i umumiyede istihdam ve herkese sa'y u amelinin derecesi nazar-ı dikkate alınmaksızın lüzum ve ihtiyacı nispetinde bir hisse ita olunarak istihsalat ve istihlakatta bir adalet-i mutlaka temin olununcaya değin bir taraftan istihsalatın tezyidi ve diğer taraftan istihlakatın tanzimi gayesini takip edecek olan fırka, bu gayeye vusul bularak erbab-ı sa'y u amelin hiçbir suretle zarar görmemelerini temin edecek tedabir ittihaz eyleyecek ve mahsulatın elde edilmesinde makul bir usul takip edeceği gibi istihsalat ve istihlakatın makul ve mutedil fiatlar dairesinde cereyanını temin etmekle beraber hükümet sermayesi ile teşekkül eden kooperatifler de husule gelen karı sermayeye zammederek kooperatifler muamelatının tevsi ve teşmili nazar-ı dikkatte bulunduracaktır.

**Altıncı Fasıf
Umûr-ı ziraiye****Madde 47.**

Memlekette ziraat ve her nevi sanayi-i ziraiyenin inkişafı ve köylü ve rençber hayat-ı içtimaiyesinin tanzim ve tensiki zımında firkanın ittihaz eylediği gaye-i esasiye bir taraftan köylü ve rençberin şahsiyetini temin etmekle beraber diğer taraftan küçük ziraat eshabını himaye ederek bunların makine istimal edecek ve ziraat-ı cesime icra edebilecek bir kabiliyeti-i ziraiyeye ref ve bu suretle memleketin hayat-ı içtimaiyesine köylü ve çiftçinin en nâfi bir uzuv olmasını temin edecek tedabir-i maddiye ve fiiliye ittihaz etmekten ibarettir.

Madde 48.

Bu iki gaye-i esasiyeye vusul için evvel emirde rençber ve köylü ve ziraatle iştigal eden her şahsa kendi iaşesi ile beraber memleketin hayat-ı içtimaiye ve umumiyesinin teminine yardım edecek bir mikyasta icra-yı ziraat edebilmesini temin edecek bir kısım arazi temin ve ita olunacaktır. Kezalik rençber ve köylünün her türlü tufeyli bir hayat süren eşhas ve teşkilatın müdahalatından ve bu suretle istihsalatı tenkis ve hayat-ı umumiyeye zarar veren her türlü tesirattan azade bir hayat-ı sa'y ü ameale tabi olmasını temin edecek tedabir-i fiiliye ittihaz olunacaktır.

Madde 49.

Köylü ve rençber ve erbab-ı ziraate tefrik ve ita olunan arazide ziraat-i cesilme icrası sureti ile bir taraftan doğrudan doğruya köylünün mefaat-i içtimaiyesinin ve diğer taraftan umumi hayat ve refah-ı içtimainin tanzimi nazar-ı dikkate alınarak bu kabil rençber ve köylüleri usul-i ziraatte ve müşterek makine ve alât ve edevat istimalinde birleştirmek ve şûra çiftlikleri tesis etmek ve muhtelif köy ve karyeleri lüzum ve imkân derecesinde müşterek bir sa'y u amele tabi tutmak kezalik firkanın programı iktizasındandır.

Madde 50.

Küçük arazi eshabını ve küçük çiftliklerin ziraat-i cesime usulünden istifadelerini temin etmek için istihsâli ziraat kooperatifleri tesis ve teksir edilecektir.

Madde 51.

Köylüye tefrik ve taksim olunan arazide ziraat etmek ve bu suretle istihsâlâtı mütezayit bir tarik-i faal ve müsmire isal etmek üzere ziraat bir mecburiyet ve mükellefiyet-i ziraiyeye tabidir. Bu suretle arazisini bilâ-sebeb ziraat etmeyen eşhas bu araziye tasarruftan menolunacaktır.

Madde 52.

Köylü ve erbab-ı ziraat arasında hükümetçe tedarik ve tevzi ve taksim olunan hakk-ı ziraat sahiplerinin malı addolunmayıp umumun mülk-i müştereki ad ve itibar olunacaktır. Binaenaleyh eshab-ı ziraatin bu kabil araziye satarak ellerinden çıkarmaları caiz değildir. Bu kabil arazi hakkında usul-i veraset cari olduğu gibi müteveffanın veresesinin ihtiyacına kâfi gelmeyen arazinin tezyidi dahi firkanın cümle-i makasidindedir.

Madde 53.

Köylü üzerinde ihtikâr ve tahakküm ve tegallüp sureti ile istihsâlâtın tezyit ve hayat-ı umumiyenin tanzim ve tensikine mani olacak her türlü teşebbüs en ağır mukabele-i maddiye ve fiiliye ile men olunacak ve bu kabil harekâta cür'et edenler hakkında ahkâm-ı müzeyyele tatbik ve icra edilecektir.

Madde 54.

Bir şahsın şahs-ı aher tarafından istimtâan istihdamının men'i firkanın umde-i esasiyesinden olmakla beraber ziraatin teşvik ve tevsil zımında fakir köylü ve erbab-ı mesainin diğerlerinin

arazisinde çalışması yani istihsâlât-ı iştirakleri halinde bu kısım halkın en nâfi ve eksplüatasyondan uzak bir tarzda istihdamının temini, her neye mütevakıf ise tevessül edilecektir.

Madde 55.

Ecnebi sermayesinin ve vesait-i istihsâliyesinin memleketin inkişaf-ı iktisadisi yolundaki iştiraki tanzim etmek vazifesi hükümetçe tanzim ve idare edilecektir. Bu sermayenin, fırkanın prensipleri dairesinde ve memleketin inkişaf-ı iktisadisi ve içtimaisine en ziyade müsmir bir tarzda tanzim ve idaresinin temini fırkanın makasid-i mahsusası cümlesindedir.

Yedinci Fasl

Siyaset-i maliye, bankalar

Madde 56.

Vergilerin tarh ve tahsilinde nazar-ı dikkate alınacak en mühim cihet memleketteki istihsâlâtı tezyit edecek ve tufeyli bir hayat süren eşhasın bu istifadelerini fiilen mendecek bir esasa müstenit olmasından ibarettir.

Madde 57.

Bilâ-vasita alınan vergilerde mütezayit servet vergisi esası kabul ve tatbik edileceği gibi bilvasita istihsâl olunan vergiler dahi memleketin kuvve-i istihsâliyesi ve hariçten celp olunacak malın dahildeki kuvve-i istihsâliyei tezyide olan kabiliyet ve lüzumu nazar-ı dikkate alınarak usulü himayeye veya serbest bir usule tabi tutulacaktır.

Madde 58.

Vergi tarh ve tevziinde masarifata mukabil varidat temini gayesi takip edilmekle iktifa edilmeyerek daima memlekette istihsâlât ve istihlâkâtı tanzim edebilecek bir kabiliyet-i içtimaiye vücuda getirilmesine mukezi bir fazla-i varidatın temini siyaset-i iktisadiye cümlesinden bulunmaktadır.

Madde 59.

İstihlâkatın tanzim ve tensiki ve istihsâlâtın bir vesile-i ihtikâr ve menfaat olmaktan kurtarılması zımında memleketin hayat-ı içtimaiyesini tazyik etmemek şartı ile doğrudan doğruya hükümetçe muhtelif inhisarlar tesisi ve liman inşaatı ve madenlerin işletilmesi gibi teşebbüsa-

t-1 nafia ve maliyenin aynı hedefe müteveccih muayyen bir plan dairesinde vücuda getirilmesi firkanın siyaset-i maliyesine müstenit mütalaat cümlesindedir.

Madde 60.

Memleket dahilinde icra-yı faaliyet eden bankaların mümkün olduğu takdirde birleştirilerek bir milli bankaya ifrağı temin olunacaktır. Bu suretle vücuda getirilecek milli banka kapitalizm tarz-ı mesaisinden ayrılarak bütün mesai ve faaliyetini memleket dahilindeki kuvve-i istihsâliyenin tezyidi noktasına atfetmeye ve kezalik aynı maksatla vücuda getirilecek diğer müessesatı bir himayeyi mahfuza altında bulundurmaya veya bizzat yeniden bu kabil müessesat vücuda getirmeye sarfetmesi temin olunacaktır.

Sekizinci Fası

Umûr-ı adliye

Madde 61.

Umur-ı adliyede halkın vicdan-ı adaletinin icra-yı ahkâm edebilmesini teminen halk arasından müntehap azalardan müteşekkil ve bir dereceden ibaret mahkeme teşkilatı kabul olunacak ve usul-i muhakemedeki lüzumsuz ve fuzuli merasim ve kavaid lağv olunarak onun yerine adaletin en seri ve en ziyade vicdan-ı halka muvafik bir tarzda teminini tekeffül eyleyecek yeni usuller ikame olunacaktır.

Madde 62.

İcabat-ı mahalliyeye göre yine halk tarafından müntehap seyyar sulh hâkimleri ve seyyar diğer mahkemeler teşkilâtına ehemmiyet verilerek bu suretle adaletin her türlü vesait ile neşir ve tamimi teshil olunacaktır.

Madde 63.

Şimdiye kadar men ve terhip ve ibaret-i müessire gibi avâmil ve nazariyata istinat eden hakk-ı mücazatın bu esaslarının tebdili ile herkesin cemiyet-i beşeriye içinde deruhde edeceği vazife-i sa'y u amelin ehemmiyeti kendisine anlatılmak ve bu suretle halk arasında bir vicdan-ı içtimal vücuda getirilmekle beraber bu vicdan-ı içtimai hilâfında hareket eden eşhâsın terbiyesinde bir fikr-i intikamdan ziyade vicdan-ı içtimaisine ârız olan nevâkısın esbâbı taharri olunarak bu esbâbın ref ve izalesini mütekeffil birtakım kavait dairesinde mücrimin islâh-ı ahvali ile

müterafik bir usûl-i tecziye ve daha doğrusu bir usûl-i terbiyeye tabi tutmak fırkanın âmâlî cümlesindedir.

Madde 64.

Tevkifhane ve hapishanelerin bu noktadan yeniden tanzim ve tensiki ve buralarda mücrimlerin ahvâl-i ruhiyelerinin daimi bir müşahede-i içtimai altında bulunduracak sıkı bir idare-i dahiliye tesisi ve sa'y u amelde cemiyetin menafi-i umumiyesi hilâfında hareket eden amele teşkilâtı vesair erbab-ı sa'y u amel arasında sıkı bir inzibat-ı vicdani vücuda getirilmesi esbabının istikmâlî ve arkadaşlarının tevbih-i umumisine maruz bırakmak ve serbest olarak sa'y-i mecburi'ye tabi tutmak gibi bir takım avamil ve müessirat altında vcidan-ı sa'y u amelin ıslahına kezalik fırkanın bu cümleden olan efkâr ve niyatı cümlesindedir.

Dokuzuncu Fasıf
Umûr-ı maarif

Madde 65.

Fırkanın umûr-ı maarifteki gayesi memlekette teessüs eden seyyani ve mecburi bir usulü tahsis ve terbiyenin esasatını bilcümle makasid-ı siyasiye ve milliye ve içtimaiye ve maliyesinin en azami bir suhulet ile tatbikini temin edecek ve ensâl-i âtiyeyi bu fikir ve maksatla mücehhez olacak bir surette yetiştirecek bir surette tanzim etmekten ibarettir.

Madde 66.

Bir taraftan ensâl-i âtiyenin tahsil ve terbiyeleri tanzim edilmek üzere bu esasat dairesinde kısa ve kati programlara müstenit bir usul-i maarif ihdas olunmakla beraber diğer taraftan ensal-i mevcude ve sinn-i tahsilleri geçmiş olanlar dahi nazar-ı dikkate alınarak bunların aynı esasat-ı içtimaiye dairesinde tenvir ve tahsilleri zımında gece dersleri, muhtelif kurslar vesaire vücuda getirilecek ve amelenin saat-i mesaisinden tasarruf edilecek muayyen zamanlarda amele vesaire gibi müctemi teşkilat-ı içtimaiyenin terakki ve tekâmülüne müteallik esbab-ı müessire ittihaz olunacaktır.

Madde 67.

Hayat-ı mesaiye iştirakte kadın ve erkek farkı ortadan kaldırılmak maksadı ile kadınlar dahi erkeklerin tabi tutuldukları şerait ve esasat dairesinde muntazam bir usul-i tahsil ve terbiyeye tabi tutulacakları gibi bunların tahsillerinde fazla olarak hayat-ı aile ve cemiyetteki vazife-i

tanzimkârane ve analık sıfatlarının icap ettirdiği vaziyet-i istisnaiye dahi ayrıca nazar-ı dikkate alınarak talim ve terbiyeleri bu noktadan da mazhar-ı inkişaf olacak surette bir usul-i talim ve terbiyeye tatbik olunacaktır.

Madde 68.

Tahsil ve terbiye muallimler ve müteallimlerden her iki taraf için mecburidir. Sinn-i tahsile dahil olan her çocuk hükümet müessesatında veya müessesat-ı saire-i hususiyede talim ve terbiyeye mecbur olduğu gibi mevcut muallimlerin istihdamı kabiliyet-i tedrise malik sair efrad-ı millet arasından muallim tedariki hususatından dolayı hükümetin seferberlik usulü ile istifade edebilmek hakkı kabul edilecektir.

Madde 69.

Tahsil ve terbiyede nazariyat ile müterafık amelî ve hayati bir usulü tedris takip olunacak ve tahsil ve terbiye gören eşhasın ileride cemiyet-i beşeriye içinde tufeyli bir hayat takip etmemesini temin edecek bir vicdan-ı içtimainin ilk esaslarının ta mektep sıralarında atılmasına sarf-ı gayret olunacaktır.

Madde 70.

Tahsil ve terbiyenin her derecesi umum efrad-ı millet için açık ve serbesttir. Bunlardan mecburi olmayan derecat-ı âliye tahsilini bir sınıf-ı mümtazın hakk-ı müktesebi halinden çıkararak ta en fakir halk kitleleri arasına kadar neşir ve tamimi için bu kabil efrad-ı milletin tahsil-i âlileri her suretle hükümetçe himaye ve teşvik edilecek ve hatta icap ettiği takdirde mecburi tutulacaktır.

Madde 71.

Tahsil-i ibtidai sinnine vâsil olmayan küçük çocukların terbiye-i ibtidaiyelerinin yeknesak ve aynı gayelere müsteniden ve mütezayiden husulünü temin zımnında çocuk bahçeleri vesaire gibi müessesat-ı nafia vücuda getirilecek ve çocukların ötede beride serseri bir hayat takip etmemeleri için çocuk ve eğlencelerinin umumi bir şekilde müctemian ve bir muayyen program ve bir nezâret-i terbiyekâr ve müşfikane altında tanzim ve idaresine çalışılacaktır. Bu fikir ve maksadın daha vasi bir program dahilinde icrasını teminen fakir işçilerle köylülerin alelumum çocuklarını bizzat yaşatamayacak ailelerin çocuklarının beslenmesi, terbiyesi ve tahsilleri için emzikteki çocuklardan başlayarak muhtelif yaştaki çocuklar için vâsi miyasta çocuk yurtları tesisi ve bu tesisatın köylere kadar teşmiline sarf-ı mesai olunacaktır.

Madde 72.

Levazım ve vesait-i tedrisiyenin en müsait şerait dairesinde hükümetçe tedarik ve mekteplerin lüzum ve ihtiyacatına göre taksim ve tevzii icra olunacak ve bu istifadelere mekatib-i hususiye vesaire gibi herhangi bir müessese-i âliyenin istifadesi dahi ihmâl olunmayacaktır.

Onuncu Fası**Umûr-ı diniye ve mezhebiye****Madde 73.**

Serbesti-i vicdan Türkiye'nin siyaset-i diniyesinde daima nazar-ı itibarda bulundurulacaktır.

Madde 74.

Serbesti-i vicdan icabat ve esasatından olmak üzere din ve mezhep farkı dolayısı ile hiçbir kimsenin hukuk-ı siyasiyeden temami-i istifadesine mani olmamak ve muamelat-ı hükümette serbesti-i vicdana mugayir hiçbir hatt-ı hareket takip ve icrasına müsaade olunmamak firkanın siyaset-i esasiyesi cümlesindedir.

Madde 75.

Müessesat-ı diniyenin hüsn-i halde muhafazası ve vezaif-i şer'iyeye ve diniyenin her dine mensup eşhasın kendi icabat-ı diniye ve mezhebiyeleri idaresinde hüsn-i cereyanının temini zımında bu teşkilât-ı diniye ve evkaf mesaili teşkilat-ı resmiye dairesinden çıkarılarak doğrudan doğruya halkın yed-i idaresine tevdi olunacaktır.

Madde 76.

Edyânın ve teşkilât-ı ruhaniyenin maksad-ı esasilerini terk ile emperyalistlerin maksad-ı siyasisinin istihsâli için alet olmamalarını teftiş ve temin etmek hükümetin vazifesidir.

Onbirinci Fası**Mesken meselesi, muavenet-i içtimaiyenin temini
ve şerait-i mesainin tespiti****Madde 77.**

Bütün efrad-ı milletin şerait-i sıhhiye ve iyi şerait-i içtimaiye dairesinde ikametlerini temin zımında hükümet mesken inşaatını teşvik edecek ve inşaatı kontrol etmek hakkına malik

bulunacaktır. Evvela: Mesakinin şerait-i sıhhiye dairesinde inşaatına ve saniyen: Lüzumundan fazla ve bir hayat-ı tufeylâne sürecek surette cesim daireleri havi mesakinden ziyade fikara-yı halkın her türlü ihtiyacat-ı âcile ve mübremesini en kolay ve en ehven bir tarzda ufak daireleri muhtevi bir tarz-ı inşaat tatbik ettirilecektir. Mesakin inşaatının tesrii zımında hükümet icap eden müessesatı teşkil etmekle beraber inde'l-iktiza bu müesseselere tazminat ita ederek mesakin meselesini doğrudan doğruya himayesi altında bulunduracaktır.

Madde 78.

İhtiyaçtan fazla meskenlere malik olanların kendi meskenlerinden istifade etmeleri hakkı kabul olunmakla beraber mesakin-i cedide inşa olunarak herkesin ihtiyacı temin olununcaya kadar hükümet, nizamât ve kavanin-i mahsusa neşri sureti ile bu meskenleri erbab-ı ihtiyaca icar etmek hakkını muhafaza edecektir.

Madde 79.

Erbab-ı sa'y u amelin iskân eylediği haneleri bir teftiş-i sıhhi altında bulundurularak bunlardan gayr-i kabil-i sükna bir hale ifrağ etmek isteyen erba-ı sa'y u amele hükümetçe şerait-i muayyine dairesinde muavenet-i lâzımede bulunulacaktır.

Madde 80.

Sa'y u amel bütün erbab-ı mesai için bir mecburiyet-i içtimaiye olduğundan bütün erbab-ı mesainin himayesi ve esbab-ı içtimaiye ve iktisadiye dolayısı ile işsiz kalan erbab-ı sa'y u amele iş tedarik etmek ve açıkta kalan amelenin maruz kalacağı müşkil şerait-i hayatiyeyi tahfif eylemek firkanın prensipleri meyanındadır.

Madde 81.

Erbab-ı sa'y u amelin hayat-ı saikâranelerinin tanzimi ve kendi sa'ylarından doğrudan doğruya kendilerinin istifadelerinin temini zımında mevâdd-ı âtiyenin kabul ve tatbiki cihetine getirilmek, firkaca bir gaye-i mühimme teşkil etmektedir.

a) Saat-ı mesai umumiyetle sekiz saat olacaktır. Henüz sinn-i buluğa dahil olmayan çocuklar ile şekl-i mesaileri itibarı ile mugayir-i sıhhat vaziyette uzun müddet kalmaya mecbur olan erbab-ı mesainin müddet-i mesaisi yevmi altı saati tecavüz etmeyecektir.

b) Yevmi saat-ı istirahatden maada bütün erbab-ı mesai için yirmi dört saat hafta istirahati olunacaktır.

c) On altı yaşını ikmâl etmeyen çocuklar çalıştırılmayacaktır.

d) Şerait-i sa'y u amelde kadınların hususiyet-i ahvali ayrıca nazar-ı dikkate bulundurulacaktır. Bu cümleden olmak üzere on sekiz yaşını ikmâl etmeyen çocuklarla kadınların gece hizmetlerinde ve saât-ı mesai haricinde çalıştırılmaları men olunacaktır.

e) Hamile kadınlara, va'z-ı hamilerini teshil ve va'z-ı hamiden evvel bir müşahede-i tıbbiye ve istirahatata tabi tutulmak üzere va'z-ı hamiden evvel ve sonra sekizer hafta mezuniyet verilecektir. Va'z-ı hamî esnasındaki muavenet-i tıbbiye ve müdavat-ı lâzime meccanen ifa olunacak ve emzikli kadınların vazife-i irza üzere bir yarım saat bir müsaadeye tabi tutulacak ve emzikli kadınların iaşe ve sair hususatdaki ihtiyacatı ayrıca tavsiye edilecektir.

f) Erbab-ı mesainin ahval-i sıhhiyeleri şahsen ve tarz-ı mesaileri ve mahall-i mesaileri fennen daimi bir mürakabe-i resmiye altında bulundurulacaktır.

g) Her ne sebeple olursa olsun çalışmaya kabiliyetini zayi edenlere müddet ve şerait-i istihdamı nazar-ı dikkate alınmaksızın muavenet-i içtimaiye temin edilecektir.

h) Bir sene bilâ-inkıta hizmet etmiş olan her şahsın bir aylık mezuniyete istihkakları olacaktır.

i) İşçilerin ücretleri mensup olduğu esnaf ittihat cemiyetlerinin muvafakati ile tayin olunacak ve evvelce bu esas dairesinde tesviye-i ücretlerine delâlet edilecektir.

Onikinci Fasl

Sıhhat-i umumiye

Madde 82.

Serbest icra-yı tababet eden etıbbadan başka her karye ve nahiye ve sairede kezalik lüzum ve ihtiyaca göre şehir ve kasabaların tabi tutulacağı taksimat dairesinde teşkilat-ı sıhhiye vücuda getirilerek sıhhat-i umumiyenin muhafazası esbâbı vesâilinin neşir ve tamimine çalışılacaktır.

Madde 83.

Devlet teşkilat-ı resmiyesi haricinde olmak üzere muhtelif ve müteaddit eşhasın bir araya gelerek kendilerine bir muavenet-i sıhhiye temin etmek üzere hususi cemiyetler teşkil etmeleri teshil olunacak ve bu suretle halkın doğrudan doğruya ve kendi teşebbüs-i şahsileri ile bir muavenet-i tıbbiye mazhariyetleri temin olunacaktır.

Madde 84.

Verem vesair sâri hastalıklara karşı mücadele teşkilât-ı resmîyesi haricinde olmak üzere ahali üzerinde vücuda getirilecek teşkilat-ı hususiye ile bu mücadelenin fiili ve müsmir bir şekle ifrağı temin olunacaktır.

Madde 85.

Eczahanelerin kolayca ecza tedarik edebilmeleri ve bunları en nâfi şerait dairesinde ahaliye tevzi etmeleri için icap eden tedabir-i cebriye ittihaz olunacak ve istihlâkât kooperatiflerinin daire-i faaliyetine bu kabil müessesat vücuda getirmek esas ve kaidesi dahi ithal olunacaktır.

İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Nizamnamesi**A) Cemiyetin Maksadı**

Emperyalist ve kapitalistler tarafından taht-ı tahakküm ve esarete alınarak köle gibi kullanılmakta olan İslamları, başta Türkiye olduğu halde, esaretten tahlis ile kendi milli medeniyetleri dahilinde hür ve müstakil olarak teşekküllerini temin etmek ve mukadderatlarına sahip ve hâkim kılmaktır. Bu gayenin temini için İslamları ruhen ve maddeten yükseltip birleştirerek istihsal-i maksad için teşkilat-ı lazime vücuda getirmek cemiyetin gayesidir. İslamların ekalliyette buldukları mahallelerde hukuk-ı medeniyelerinin teminine çalışılır.

B) Teşkilat

1. Cemiyetin bir merkez-i umumisi ve muhtelif memalikte birer muhtar merkezi ve bu merkezlere merbut icabı kadar şubeleri vardır.

2. Merkez-i umumi, müessislerden 3-7 zatla teşkilata dahil her merkezin birer vekilinden mürekkeptir. Merkez-i umuminin muamelat-ı cariyesini tedvir etmek ve merkez-i umumi heyet-i umumiyesine arz edilecek hususatı takrir etmek üzere bir sene müddetle bir reis ve bir katib, bir de sandık emini intihap olunur. Bunların gayububetinde vazife görmek üzere birer de namzet ekseriyet-i ârâ ile seçilir. Evraka reis ve katip veya reis ve sandık emini cemiyet mührünün yanına imza ederler.

3. Merkez-i umuminin vazifesi: Cemiyetin muhtelif memalikte teessüsünü temin ve teşkilatını teftiş, aralarındaki vahdeti emin, İslam'dan gayrı olup hürriyetlerini istihsal için çalışan diğer

mağdur millet ve sınıflarla teşrik-i mesai ve onlarla temin-i münasebatı tanzim, umumi kongreyi davet ve kongre mukarreratını tatbik ettirmektir. Umumi tezahürat, teşebbüsat ve icraat merkez-i umuminin muvafakatiyle icra olunur.

4. Merkez-i umuminin azasının sülüsü her kongrede tebdil olunarak yerlerine yenisi tayin olunur. Çıkan azanın tekrar intihabı caizdir.

5. Merakiz: Hudud-ı coğrafisi muayyen her bir memleket, muhtar bir merkez tarafından müstakilen idare olunur. Her bir merkez 3-7 azadan mürekkeptir. Azanın tebdili merkez-i umumi azaları gibi icra olunur, vezaifi aynı suretle taksim olunur.

6. Merkezlerin vazifesi: Kongrelerde tespit ve merkez-i umumice tayin edilmiş esasat dahilinde mıntıkaları dahilinde elzem her nevi teşkilatı tesis ve müstakilen idare eder.

7. Şubeler: Her memleketin taksimat-ı mülkiyesine göre birtakım mıntıkalar ayrılır ki bunlara “şube” denir. Şubeler ait oldukları merkez veya fevk şube tarafından müntehap 3-7 azadan mürekkep bir heyet tarafından idare olunur. Azanın vezaifi merkezlerdeki gibi ifa olunur. Şubeler her nevi evamir ve talimatı merkez veya fevk şubeden alır.

C) Kongreler

8. Memalik kongreleri: Her merkez senede bir kere muayyen zamanda şubelerden gelecek murahhaslarla kongre halinde içtima ederek kendi teşkilatına ait bütün mesâili tezekkür ile ittihaz-ı mukarrerat eyler. Umumi kongre için senelik icraat vaziyet-i umumiyesi, hesabat raporu gibi ilh istihzaratta bulunur. Umumi kongreye gönderecek murahhas ve merkezlerin yeni azasını intihap eyler.

9. Umumi kongre: Merkez-i umumi tarafından muayyen zaman ve mahalde muhtelif memalik murahhaslarıyla merkez-i umumi büyük kongre halinde toplanır. Gelecek murahhaslar adedi ne kadar çok olursa olsun her memleket bir reye maliktir.

10. Kongreler dağıldıktan sonra merkez-i umumi ve muhtelif merkezler, mes’uliyeti kendilerine râci olmak üzere mukarreratında kongre salahiyetini haizdir.

11. Umumi kongre, merkez-i umuminin raporunu dinler, cemiyetin hesabat ve icraatını tedkik eder, bütçeyi tasdik ve icabında nizamnameyi tâdil siyasiyat ve icraat programının hududu umumiyesini tayin ve merkez-i umumi azasını intihap eder.

D) Efrad

12. Cemiyetin maksadına hizmet edecek her fert kabul olunur. Efrat arasında mevki ve itibar farkı yoktur. Hepsi kardeş ve müsavidir.

13. Bir ferdin cemiyete girmesi için eski efraddan ikisinin teklif ve kefaleti muktezidir. Bu teklif şubeler tarafından tedkik ve kabul olunduktan sonra usulü dairesinde tahlif muamelesi yapılır. Cemiyete giren fert hayatıyla taahhüdüne bağlanmıştır. Ve bir daha cemiyetten çıkamaz.

14. Her kardeş kabiliyetine göre cemiyet tarafından tevdi olunacak vazifeyi ifaya ve cemiyete malen ve bedenen her suretle yardıma mecburdur

E) Yemin sureti

Allah'a kasem eder ve namusum üzerine söz veririm ki mazlum kardeşlerimizi esaretten kurtarmak, manen ve maddeten yükseltmek için kudretim yettiği her vazifeyi canımla ve malımla yapacağım, esrar-ı cemiyeti muhafaza edeceğim Vallahi.

(Karabekir, 2015: 84-104).

EK T - ENVER PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA MEKTUP (MAYIS 1921)

Muhterem Paşam,

Yusuf Kemal Bey ve Rıza Nur Beyler Moskova'da iken, Berlin'den avdetimde gerek bunlara ve gerekse Fu'ad Paşa biraderimize hariçteki tarz-ı mesaimizi anlatmış ve Zat-ı âlilerine yazdığım mektupta ve gönderdiğim nizamname ve programlarda da izah ettiğim vechile hariçteki tarz-ı mesainin memlekette bir fırkaya istinat etmesi lüzumunu bildirmiştim. Bu sırada ise gerek Rus doktorları ve gerekse bizim doktorların muayenesi neticesinde kendisine veremin başlamış oldu Halil Paşa'nın memlekete gitmesi ve hav'sı mutedil bir yerde oturması cümlece muvafık görülmüş ve bu suretle Tuapse'ye hareket etmiş idik. Kendisinin hareketinden sonra gelen mektupları ailesinin de Taşkent'e gitmek üzere Trabzon'a geldiğini, mamafih kendisi oraya uğrayacağını anlatıyordu. Fuat Paşa bir akşam Afgan Sefareti'nde Halil Paşa'nın Anadolu'dan gelecek telgrafi Tuapse'de beklemesini söylemiş olduğunu anlatması üzerine anlamadığım tuhaf bir vaziyet karşısında bulunulduğunu izmar ettim. Halbuki Tuapse'ye giden Halil Paşa hareminin gelmiş olduğunu anladığından Fu'ad Paşa'nın izin gelip gelmediğini anlamadan telgrafi zannımca iki hafta kadar istirahat ile Trabzon'a hareket etmiş.

Size yazdığı telgrafa rağmen, Avrupa'da İttihat ve Terakki manevrası başladı diye üzerimize yüklendiler ve bu arada siz Bolşeviklerle münasebette bulundunuz, diyerek memleketten çıkmasında ısrar edilmiş. O da ailesi geldikten sonra çıkmıştır. Sonra buna müteakip Küçük Talat Bey tevkif ettirilerek, yine çıkarılmış olduğunu buraya gelmesinden anladım.

Biraderimiz Nuri Bey'in de Erzurum'da kal'abend edildiğini öğrendim. Size malumat vermek üzere Fu'ad Paşa'ya bildirdiğim İstanbul ve Trakya işi için Naim Cevad Bey'i İstanbul'a göndermiş iken, İnebolu'ya uğrayan motordan aldırılarak İstanbul'a gitmesine mümana'at edilmiş. Kendisinin Erzurum'dan vaktiyle izinsiz gitmiş olduğu vesilesiyle Ankara'da mefkur bulunduğunu da haber aldım. Her şey size açık bildirdim. Akraba ve arkadaşlarımın maruz olduklarını doğru bulmuyorum. Binaenaleyh size bir daha vaziyeti duyurmayı ve izah etmeyi muvafık buldum:

1. Memleketi çıkınca ben Kafkasya'da kalmalarını İzzet Paşa Kabinesi vasıtasıyla temin etmiş olduğum kuvvetler yanına gitmek ve diğer arkadaşların da hariçte bulunarak seyyanen çalışmak

ve dahilindeki arkadaşlar üzerinde düşmanlarımızın hücumunu kısmen tahlif etmek için Meclis-i Umumi kararıyla çıktıklarını bildirsinler.

2. Ben Kırım'da kalıp Kafkasya'ya geçmeye savaştım. Birçok tehlikelere karşılık muvaffak olamadım. Sonra Berlin'de bulunan arkadaşlarla görüşmek üzere oraya gittim. Ve müzakeremiz şimdi o anda Anadolu'ya imdadın ancak Rusya'dan geleceğini anlayarak buradakilerle anlaşp Baha Bey'le Rusya'ya hareket ettim idi. Halbuki bir sene zarfında iki defa tutularak beş ay hapis olmak ve altı defa tayyareden düşmek suretiyle nihayet Moskova'ya geldim. Halbuki son muhbusiyetim zamanında kararlaştırıldığı üzere Moskova'ya başka tahrikle gelen Cemal Paşa ve arkadaşlarıma bu sırada Moskova'ya gelmiş olan Halil Paşa ile birlikte Anadolu'ya yapılacak yardımı temine çalışmak ve verilen katar vechile bir taraftan bunu temin ile beraber İngiltere'ye karşı hasıl etmek üzere Halil'in İran'a ve Cemal Paşa'nın Afganistan'a gitmesi kararlaştırılmış ve bu suretle hareket olunmuştur.

Bu sırada Cemal Paşa tarafından zat-ı âlinize yazılan mektup Mülazım İbrahim Efendi'nin vürûdiyle gerek Halil'in ve gerekse Cemal Paşa'nın Anadolu hesabına bir şey yapmamalarını emretmişsiniz. Bunun üzerine tabii onlar belki vakitsiz olmakla beraber şu arzunuzun Tevfik-i hareketini muvafık görmüşler. Ve Anadolu'ya resmen vasıta olmayarak yardıma ve maksada hizmete devam etmişlerdir.

3. Ben geldiğim zaman Bekir Sami Bey ve rüfekasını buldum. İki aydan beri Moskova'da bulunuyorlardı. Ben bu arzunuzu haber alınca, Çiçerin'in sualine karşı resmen bir vazifem olmadığını yalnız mevcut her suretle Anadolu'ya yardım edilmesine taraftar olduğumu söyledim. Ve Bekir Sami Bey'in arzusu üzerine Anadolu Hükümeti taraftarı olduğumu göstermek için beraberce yalnız bir kere Çiçerin'e gittim. Ve sonra da yine aynı arzu üzerine yalnız arkadaşların hususi müzakeresinde bulundum. Ruslar henüz müzakereye bile başlamamışlardı. Çünkü Yusuf Kemal Bey biraderimiz, (Bunlar Anadolu'nun komünist olmasını isteyecekler. Siz ve biz de olmaya karar verdik. Binaenaleyh yine de müzakere olunmuyor), diyorlar. Sızlanıyorlar. Ben hususi olarak evvelce Berlin'de hapishanede tanıştığımız Radek ve diğer rüesa ile işin bir an evvel halline çalıştım. Ve nihayet müzakere başladı. Ve Yusuf Kemal Bey biraderimizin zannı gibi Bolşeviklik teklif edilmedi. Maddi yardıma gelince ne verilerse, alınması prensibinin kabulü imdi muvafık olacağı, böylece Anadolu'nun Rusya'dan bir şey geliyor diye kuvve-i maneviyesinin artacağı ve Avrupa'da Anadolu Bolşeviklerle anlaşp diye bizi daha kuvvetli ve mehib göreceğini ileri sürerek

bildiğiniz ilk maddi anlaşmaya çalıştım. Fakat bunda hiçbir vakit resmen Anadolu namına hareket etmedim. Sonra Bakü'ye geldiğimde değil yalnız Türkiye'de fakat bütün İslam memleketlerinde derhal asker temini İngilizlere yardım edileceğine kani olduğumdan Türkiye'ye Şark'ta komünizm taraftarı olduğumu alenen Kongre'de söylediğim gibi Anadolu halkının menfaatine daha muvafık ve cidden ezilen halkı düşünüp idare esasına müstenid bir programla Talat Bey ve diğer iki arkadaşın Anadolu'ya gitmesine karar verdik. O zaman Kazım Karabekir Paşa ve zat-ı Samileri komünistlik esasını kabul eder gibi görünmüş olduğumuzdan tabii bu hususun yaptığımızı değil yalnız size fikrimi yazmakla ittifak etmiş idim.

Bil-ahara Ankara'dan aldığım mektuplarla ve buraya Üçüncü Enternasyonale gelen delegelerden zat-ı âliniz diktatörleri olmak üzere Çerkes Ethem Bey ve diğer bazı arkadaşların Ankara Komünist Fırkasını teşkil buyurduğunuzunu anladım. Ve burada Rüştü Bey kardeşimize, ben komünistliğin memleketimiz vaziyet-i içtimaiye ve iktisadiyesi için doğru ve mümkün olduğunu bilmekle beraber âleme karşı gülünç bir vaziyete girmemek üzere hiç olmazsa kendim ve komünist geçinen arkadaşların büyük bir kısmının bu fikirde sebat etmesi lazım geleceği, mütalaasında bulundum. Hatta zat-ı âlinizin sevk ve idaresini ilanıyla diktatörlüğünüze karar verdiğinizizi ve buna muhalefet edildiği mümanaat edilerek, memlekete muzır olabilecek bu kişinin mevcut olmamasına muvafık olduklarını ve Yusuf Kemal Bey'in diktatörlüğünüze muhalefet ettiklerini iddia ettiler.

4. Bakü'den avdette Bekir Sami Bey bulunmadığından İbrahim Tali Bey ve Seyfi Bey, Aydın Bey ve Çiçerin ve Harbiye Nazırı ve Başkumandan Kamenef ile olan müzakerede Seyfi Bey biraderimiz 200.000 tüfek vesaire alıncaya bence buna o günkü ihtiyacı bulunmasından geçerli gördüm. Rusların kredisinin bu işe sürtmeyince de kalması mütalaasına binaen Rusların ne verirlerse kabul edeceğimizi söylemiştik. İş maddiyata dökülmesi halinde ve bu suretle bir miktar altın para ile 15.000 tüfek vesaire temine muvaffak olundu. Yalnız Ruslar bu sırada eğer Almanya'ya giderek oradan silah vesaire almaya muvaffak olursam o vakit Anadolu'ya daha fazla vereceklerini söylediklerinden ben arkadaşlarım seyahati hususundaki ihafiye aldirmayarak Berlin'e gittim idi. Fakat o sırada Leh sulhu olduğundan Ruslar oradan silah almaya hacet olmadığını söylemeleri üzerine avdet ettim.

Bakü'de iken Kazım Paşa biraderimize yazdığım mektupta kendisinin ve sizin o kadar arzu ettiğiniz veçhile Rusların Ermenistan'a bir hareket yapmayacaklarını bildim. Halbuki Şark cephesi beklerse Ermeniler kuvvetle Harb-i Umumiden sonraki gibi beklemeden elde mevcut

kuvvetle taarruz etmekten başka çare olmayacağını, aksi halde onlar hücum ederek bizi ezeceklerini izah etmiş ve böyle bir harekete Sovyet Hükümetin şimdi ses çıkarmayacağını da anlatmış idim.

5. Berlin'den avdette burada Fu'ad Paşa ve diğer arkadaşları buldum. Ben Anadolu'nun iktisab ettiği muvaffakiyet şerefini milli (?) mülaza ile hiçbir yerde ve hiçbir kimseye resmen Anadolu Hükümeti namına hiçbir işe girişmediğimiz halde Moskova'ya gelmekte olan Anadolu Heyeti azalarının daha buraya gelir gelmez, Enver Paşa sefir ve diğer arkadaşların bizimle münasebet yoktur, diye hemen her önlerine gelen Ruslara söylemelerini yine bir şeye hamlemedim. Bununla beraber Rusların vaziyeti gördüğümünden ve Londra'dan da bir şey çıkmayacağına anladığından arkadaşlara Londra mukarreratını beklemeden Ruslardan azami istifadenin teminine çalışılmasını tavsiye ettim. Ve Karahan ve Çiçerin üzerine Halil ile hususi surette tazyik.

Bu gayretimizde hiçbir vakit resmen sizin namınıza değil, ancak memleketin bir ferdi olmak itibariyle hususi çalıştık. Hatta sonra arkadaşların sineması alınırken, Ruslar benim de bulunmamı ısrar ettikleri halde ben bütün şerefın bunu resmen yapanlara mahsus olmak lazım geldiğini ileri sürerek vazgeçtim. Yalnız Rusya ile artık mesele halledildikten arkadaşlar giderken, harici teşkilatımızın memlekete faydeli olabilmesi için size de yazdığım gibi Bakü'deki programın ıslahatından ibaret olan ve iki İttihad ve Terakki Kongresinde hakiki şekli taayyün edecek program ile fırka şeklinde arkadaşların bir kısmının bizim anti-emperyalist programımıza memlekette vasıta olmamız ve böylece İngiliz ve Fransızlara daha müsait bir vasıta-i tesir bulacağımızı dahi düşünmüştük. Bu suretle Anadolu'ya şimdi azami faideyi vermekle beraber sulhtan sonra da bugün ihtilale sevk ettirdiğimiz İslamlarla Cenab-ı Hakk'ın şimdiye kadar size yaver kıldığı talihinize biz de hallederiz. İktidarınızı ise bundan evvel takdir ettiğimden Harbiye Nezaretim ve ondan evvelki hareketimle belli olduğundan buna dair fazla bir şey söylemem. Yalnız bir ricam var. Ve siz vehim ve hislere kapılmayınız. Sizden cidden sizi seven bir kardeş gibi rica ediyorum. Şimdi muvaffakiyetinize bakarak, size iğva edenlere uyup memlekette bir şahsın ve yalnız bir kısmının tahakkümüne doğru gitmeyiniz. Yoksa yine lüzumsuz tazyikler ve bunlar neticesi feveanlar zuhur edebilir.

Bugün emin olunuz ki, bütün vatanı seven herkes olan biten her şeye rağmen sizin muvaffakiyetinize çalışıyor. Çünkü muvaffakiyetiniz Anadolu'nun muvaffakiyeti demektir. Fakat eğer siz şimdiden kanunsuz hareketler ve lüzumsuz şiddetlere giderseniz, korkarım ki,

hayırlı neticeler vermez. Millet Sultan Hamit idaresi zamanındaki millet değildir. Artık tahakküm ve tecebbüre çok dayanamaz.

Bak şimdi bütün arkadaşlarım namına temin ederim. Bizim hiçbir mevkide ve memuriyette gözümüz yok. Bana gelince ben yalnız bir ideal takip edeceğim. O da İslamı ezen Avrupa canavarları ile pençeleşmek için müslümanları harekete geçirmek. Bunun için sizin çekinmenin vehme düşerek böylece düşmanlarımıza memlekette yeni bir mücadele çıkacak ümidini verilmeyin. Lüzumsuz şiddeti bırakın.

Bekir Sami Bey'le ve diğer arkadaşlarla gönderdiğin haberlerden memlekete gelmememizi istediğini anlıyorum. Eğer bunun Halil'e de şumulü olduğunu bilseydim memleketin hatırı için onlara destek olmaz katlanır göndermezdim. Şimdi sen, ben başta olmak üzere arkadaşların memlekete gelmesini istemiyorsun, değil mi? Sebebi de güya bizim gelmemizle memlekette bir ikilik çıkacak diyorsun, öyle mi? Halbuki ben ve arkadaşlarım o kanaatteyiz ki, eğer biz memlekette bulunsaydık, belki de bugün devam eden lüzumsuz tazyiklere hiç hacet kalmayacaktı. Çünkü herkes görecekti ki, biz tazyik edecek ve daha kolaylıkla birlikte yürüyecektik. Mamafih şimdilik Moskova'da bulunarak hariçten yine memlekete yardım edebilmeye devam ettiğimizden gelmiyoruz. Fakat bunu da itiraf etmemiz lazım gelir ki, her ne sebepten kanuni olarak, memleket haricine nefh şeklindeki arzunuza ilelebet tahammül hakikaten pek ağır ve sefilane gelir.

Mamafih vatan için buna da şimdilik katlanıyoruz. Binaenaleyh hariçte kalmanın maksadı umumi olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslam alemi için çaresiz belki de tehlikeli olduğunu hissettiğimiz anda memlekete geleceğiz.

İşte size açıkça vaziyeti anlattım. Benim açık sözlü olduğumu bilirsin. Eğer başka bir fikrin bulunmuyorsa seni sevenlere inanırsın. İşte bu kadar. Yine kemâli hürmetle gözlerinden öper, Cenabı Hakk'a senin için yücelikler ve İslam ve vatana nafi' büyük mevkiiler dilerim. Kardeşim efendim.

(Yamauchi, 1995: 205-208)

EK U - İTTİHAT VE TERAKKİ KONGRESİ KARARLARI (8 EYLÜL 1921)

Ahval-i hazıranın gösterdiği lüzuma ve işlerin son derece nezaket ve ehemmiyet kesbetmiş bulunmasına mebni cemiyetin tarih-i teşekkülü olan 5 Eylül'de fevkalâde içtima eden kongrede ittihaz edilen mukarrerat suretleri leffen gönderiliyor. Merkez-i umuminin mufassal raporunu ve merbutu layihalar tabettirildikten sonra irsal edilecektir.

1. Mukarrerat, suret-i umumiyede üç kısmı ihtiva etmektedir.
 - a) Cemiyetin hatt-ı hareketine ve kabul ettiği prensiplere dair;
 - b) Büyük Millet Meclisi'ne tebliğ edilecek mevadd;
 - c) Nizamname-i dahiliye ve tarz-ı mesaiye ve muamelata dair.

Rapor, ber-vech-i ati mevaddan bahistir:

- a) Mütarekeden beri tahaddüs eden memlekete ahvaline umumi bir nazar;
- b) Anadolu mücadelesi ve İttihat ve Terakki'nin bu mücadeleye nispeti;
- c) Vatan haricindeki mesai ve İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı ve Sovyet Rusya ve bilhassa Üçüncü Enternasyonal ile münasebet;
- d) İttihat ve Terakki'nin tekrar faaliyet-i siyasiyeye geçmesine saik olan esbap ve İttihat ve Terakki'nin İslam İhtilal Cemiyetleri'nde vaziyeti;
- e) Garp'ta sınıflı mübareze, siyasi ve iktisadi bühran;
- f) Düvel-i Mütelif siyasetine ve ahval-i dahiliyesine bir nazar ve buna nazaran Türkiye'nin vaziyeti;
- g) Sovyet Rusya ve Şark memleketlerinin ahval-i hazırası;
- h) İslam memleketlerindeki mücadele ve buna nazaran İttihat ve Terakki'nin tarz-ı hareketi;
- i) Asli teceddüt ve ıslahat-ı esasiyenin lüzum ve ehemmiyeti;
- j) İttihat ve Terakki'nin memleketteki anasır ve sınıflara karşı vaziyeti;
- k) İttihat ve Terakki'nin memleketteki firak-ı muhtelifeye karşı tarz-ı hareketi;
- l) Umumi teşkilat ve program meseleleri;
- m) Anadolu hükümetinin İttihat ve Terakki'ye karşı vaziyeti ve cemiyetin şimdiye kadar ittihaz ettiği tarz-ı hareket ve Milli Mücadele'ye yaptığı muavenet;
- n) Maksada vusul için cemiyetin bundan sonra intihap edeceği vesait ve tarz-ı hareket;
- o) Şühedaya Fatih ve Talat Paşa merhumu tebcil.

2. Büyük Millet Meclisi'ne ait olan mevad, bir nüshası Şark Cephesi Kumandanlığı, bir nüshası Trabzon vilayeti ve bir nüshası da Meclis azasından olup Moskova'dan Ankara'ya giden Tevfik Rüştü ve Fuat Beyler vasıtası ile tebliğ edilmiştir.

8 Eylül 1921

İttihat ve Terakki Cemiyeti

Merkez-i Umumi mührü

a) İttihat ve Terakki kongresi mukarreratı

(Cemiyetin hatt-ı hareketine ve Kabul ettiği prensiplere dair)

5 Eylül 1921'de fevkalade içtima eden İttihat ve Terakki Kongresi, Merkez-i Umumi tarafından, memleketi ve cemiyeti sıkı bir surette alakadar eden muhtelif mesail-i mühimmeye ve mütarekeden beri tekevvün ve tahaddüs eden vakayi ve hadisata ve son zamanlardaki icraatına dair tanzim edilen raporu dinledikten sonra ber-vechi ati mukarreratı ittihaz etmiş ve vatan ve milletin bugünkü mücadelesinde muvaffakiyet-i tammeye mazhariyetini temenni ve harbin memleket nef'ine muvafık bir tarzda neticeleneceği hakkındaki iman ve kanaatini izhar ile 8 Eylül'de dağılmıştır.

1. Cemiyet, kendisini İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın Türkiye'deki mümessil ad ve mezkur İttihat nizamname-i esasisinin A maddesindeki maksadı kendisine hedef ittihaz ile Türkiye'deki hatt-ı hareketini buna nazaran tanzim eder. "İslam İhtilal Cemiyetleri Nizamnamesi. A- Cemiyetin maksadı: Emperyalistler tarafından taht-ı tahakküm ve esarete alınarak köle gibi kullanılmakta olan İslamları, başta Türkiye olmak üzere esaretten tahlis ile kendi hudud-ı coğrafyeleri ve milli medeniyetleri dahilinde hür ve müstakil olarak teşekküllerini temin etmek ve mukadderatlarına sahip kılmaktır. Bu maksadın temini için İslamları ruhen ve maddeten yükseltip birleştirerek istihsal-i maksat için teşkilat-ı lazime vücuda getirmek cemiyetin gayesidir. İslamların ekalliyette buldukları mahallerde hukuk-ı medeniyelerinin teminine çalışıyor".
2. İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı ile "Sovyet" Rusyası ve hassaten komünist partileri arasında emperyalizmine karşı müşterek hareket hususunda teessüs etmiş bulunan samimi hüsn-i münasebat tasvip edilmiştir. Cemiyet içtimai ve iktisadi akide ve mefkureleri itibari ile komünist olmamakla beraber kati surette halk hakimiyetinin

tesisini ve birinci derecede Türkiye'nin hâlâsı nokta-i nazarından emperyalizm ile fiili mücadeleyi ve bu meyanda dini, milli an'anelere tevfikân saltanat ve hilafet makamını muhafaza etmeyi esas meslek olarak kabul eder.

3. Tarihin ve icabat-ı hayatiyenin idare-i umumiyede icrasını istilzam ettiği ıslahat-ı esasiye zaruretlerine rağmen elân tanzimatçı ruh ve zihniyetle hareket eden idare-i mevcudenin system itibarı ile katiyyen iflas ettiğine ve sınıf-ı müdiranın, halk tabakalarının hayati menfaatleri zararına taazzuv etmiş “fuzuli bir heyet-i müntefia” mahiyetinde tecelli etmekte bulunmuş olduğuna kani olan cemiyet, çalışan halk tabakalarının bilhassa iktisaden ve irfanen serbest ve ameli bir surette inkişafını temin, hürriyet-i hakikiyeyi tesis ve refah-ı âmmeyi tahsil edecek yegane idare vesaitinin, en tabii ve rehakâr bir idare sistemi olan halkçılık idaresi tarzında mevcut bulunduğunu teemmül ile geniş halk tabakalarının fiili ve hakiki iştirakine müstenit bir idarenin memlekette tatbikini bir umde-i esasiye ittihat eder.
4. 1920 senesi içtimasında takarrür eden “meslek ve gaye” mukaddemesi ile yazılan ve muvakkaten “Mesai” unvanını alan program ile daha sonra tanzim ve kabul edilen “Halk Şurular Fırkası” program tetkik edilmiş ve bunları bazı nokta-i nazar farkları ile aynı esasları ihtiva etmesine mebni son programın cemiyetin esas programı addedilmesi; mamafih Türkiye'nin içinde bulunduğu hal ve ilcaat-ı siyasiye nazar-ı dikkate alınarak umde ittihaz olunan esaslar dahilinde yapılması icap eden tadilatın ilk fırsatta memlekette in'ikat edecek umumi kongrede teemmül ve tezekkür olunması musib görülmüştür.
5. Tedricen kavanin-i mevcude ihlal edilerek şahsi diktatörlüğe ve bu sebeple halkın ve memleketin menafi-i hakikiye ve siyasiyesi ile gayr-i kabil-i telif mühlik harekate yol açan idare-i hazıraya karşı münhasıran “hal-i harp” dolayısı ile şimdiye kadar sükuti bir vaziyet almış olan Cemiyet, “10 Temmuz”la başlayan tarihi ve milli vasifesini ifa için kıymetli ve samimi evlatlarını hür ve namuskar bayrağı altına davet ederek atideki esbattan nâşi artık faaliyete geçmeye karar vermiştir.
 - a) En iyi ve müsait şerait dahilinde bir sulh akdedilmek için halkın maddi ve manevi mücadele kuvvet ve kabiliyetini tezyit ve maksat etrafında tevhit eyleyecek en müessir ve emniyet bahş bir tarz-ı idare ve mesai vücuda getirebilmek ve bu suretle cephe gerisini her an için kuvvetli bulundurmak;
 - b) Şimdiye kadar idari ve siyasi müstakar ve muayyen bir mesleği olmadığı muhtelif vesilelerle tezahür eden ve aynı zamanda bir taraftan kuvve-i müsellahaya istinat ederek fikr-i hürriyeti ve ruh-ı meşrutiyeti darbelemek sureti ile maksattan inhiraf

eyleyen ve diğerk taraftan lüzumsuz bir kudret-i cebbarane ihsas edilmek zu'muyla, Meclis-i Milli'nin dahi hüsn-i niyetini ve hissiyat-ı vatanperveranesini su-i istimal ile kuvve-i milliyeyi israf eden hükümeti suret-i ciddiyede murakabe-i milliyeye tabi bulundurmak;

- c) Çalışan halk tabakalarının kendi menafii ve inkişaf ve halası zararına ika edilen yolsuzluklara mani olmak ve harbin daha uzun müddet devam etmesinden tahssul edebilmesi melhuz olan ani ve müessif hadiselere karşı kuva-yı memleketi inhilalden vikaye etmek.
6. Kongre, mütarekeden beri muhtelif sevaik altında cemiyet içinde zuhur etmiş olan gruplar arasındaki ufak tefek nokta-i nazar farklarının ref'i sureti ile cemiyetin vahdetini temin ve aynı zamanda teşkilatı tevsi hususunda Merkez-i Umuminin ikdamatını takdir etmekle beraber şimdiye kadar gerek memlekete karşı ve gerekse hariçte takip etmiş olduğu siyaseti tasvip ederek kendisine beyan-ı itimat ve gelecek kongreye kadar selahiyeti kâmile ita eder.
7. Yağmager fütühâtçılara karşı açılan Milli Mücadele, halkın mukaddes davayı bir galebe-i kâmile ile tetvic edebilmesi imkânını ihzar ve temin maksadı ile memleketten gelen yardım nidalarına hasr-ı nefis ederek, bugün netayic-i meşkuresi cephelerin muvaffakiyetleri üzerinde mahsus olan maddi muavenetlerin teminine fiili surette delâlet eden Halil Paşa ile Talat Bey vesair cemiyet azaları hakkında yapılan hodserane muameleye şiddetle beyan-ı teessüf eden kongre, bu gibi hak ve hürriyeti tahdid eden muamelâta nihayet verdirmek üzere teşebbüsât-ı lâzımede bulunulmasını icra bürosundan talep eder. Bununla beraber kongre ümit eder ki, halkın arzusuna tebaiyet ve hürriyet ve meşrutiyete mürââtın esas muvaffakiyete zımân teşkil edeceğini nazar-ı dikkate alması lazım gelen Anadolu hükümeti, bu örfi ve gayr-ı kanuni harekâta nihayet vermek suretiyle vatanın en muhtaç olduğu bir zamanda prensip ve mefkureye müstenit teşkilatların meşru ve kanuni bir tarzda çalışmalarına muvafakat eder. Ve buna nazaran kongre, Büyük Millet Meclisindeki cemiyet azalarının kavanin-i hazıraya tevfikân "İttihat ve Terakki Fırkası" namı altında serbest bir surette faaliyet-i siyasiyeye geçmelerine intizar eder.
8. Kongre, Merkez-i Umumi hesabatını tetkik ettiği sırada gerek Malta'da ve gerek hariçte maksad-ı cemiyet uğrındaki fedakarlıkları sebebiyle elim bir vaziyette bulunan cemiyet erkân ve azasına yapılan muavenetleri kemâl-i memnuniyetle kabul eder ve devamını muvafık görür.

9. Kongre, gerek Anadolu'da ve gerek Fas, Hindistan vesair İslam memleketlerinde hürriyet ve istiklal için feda-yı nefis eden şühedayı tebci ve takdis ve emperyalistlere karşı nihayetsiz husumet ve nefretlerini beyan eder. Ve bu meyanda kongre, gerek meşrutiyetin istihsâlinde ve gerek vatanın halâsı emrinde gösterdiği fevkalâde ikdamat, zeka ve liyakat, azim ve fedakarlık gibi şahsında birçok hasail-i aliyeyi cem'etmiş olması itibarı ile cemiyetin en mühim ve en kıymetli bir rüknü Talat Paşa merhumun büyük namını kemal-i hürmet ve sitayişle yad ve tezkâr ile ruh-i mübarekine fatihalar ithaf ve Alman heyet-i hakimesinin bu hususta ibraz etmek küçüklüğünde bulunduğu kayıtsızlık ve nankörlüğe alenen izhar-ı telehhüf eyler ve aynı zamanda merkez-i umumiden bu gibi caniyane hareketlere mani olacak en müessir tedbirin ittihaz olunmasını talep eder.
10. Emperyalizmin vaziyet-i hazırasına göre, İslam camiasına dahil bulunan mazlum milletlerin istiklalini, ancak, bir taraftan kendilerinin ilim ve irfan ile techiz edilmesi, diğer taraftan bu mukaddes maksat uğrunda ruhen fedakarlığa alıştırılması suretiyle ve aynı zamanda hakiki menfaatlerinin tesanütte ve yekdiğerini sıkı bir surette alakadar eden maddi ve manevi rabitalara sarılmakta olduğunu idrak ederek müttehiden hareket etmeleri ile istihsal edebilecekleri hakkında İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadının nokta-i nazarına tamamı ile iştirak eden Kongre, esas nizamnamesine tevfikân bütün ittihadı dahil teşkilatlar gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından da mezkur ittihat merkez-i umumisine Türkiye vekili olarak Doktor Nazım Bey'i intihap eder.

8 Eylül 1921

Kongre İcra Bürosu

Talat – Nazım - Halil

c- Cemiyetin muamelatına, nizamname-i dahiliye'ye ve tarz-ı mesaiye dair ittihaz olunan mukarrerattan müstahrec.

1. Memlekete dahilinde yapılacak ilk umumi kongrede;

- a. Fırkanın nüfuzu tarihisini iade;
- b. Fırkanın halk arasındaki mevkiini tarsin;
- c. Fırka zapt u raptını yeniden tesis ve takviye;
- d. Fırkayı mütecanis bir mahiyete irca etmek nokta-i nazarından âtideki karar ittihaz edilecektir.

Gerek Harb-i Umumi esnasında ve gerek mütarekeyi müteakip “Su-i idare, su-i istimal, ihtikâr, gasp vesaire” gibi muhtelif sebeplerle halkı ve devleti izrar ve fırkanın şeref ve menfaatini ihlal edenlerin mutlak surette cemiyetle alakaları kat’ edilecek ve aynı zamanda millet ve tarih muvacehesinde eşhasın kanuni meşguliyetleri kemal-i ciddiyetle nazar-ı dikkate alınacaktır.

8 Eylül 1921

İcra Bürosu

Talat – Nazım - Halil

İttihat ve Terakki Cemiyeti

Merkez-i Umumi Mührü

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Mehmet Murat AKPEK
Uyruğu : T.C.

EĞİTİM

Derece	Adı	Bitirme Yılı
Üniversite	: Yakın Doğu Üniversitesi	1996
Yüksek Lis.	: Marmara Üniversitesi	1999
Doktora	: Hasan Kalyoncu Üniversitesi	2023

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görevi
1997-1999	GTS Dış Ticaret A.Ş.	Genel Müdür Yard.
2000-2015	Süper Film Ambalaj San. Tic. A.Ş.	Pazarlama Müdürü
2015-.....	Ompack Plastik San. Tic. A.Ş.	YKB

UZMANLIK ALANI

Dış Ticaret – Pazarlama

YABANCI DİLLER

İngilizce

BELİRTMEK İSTEĞİNİZ DİĞER ÖZELLİKLER

İki çocuk babası

YAYINLAR

Decades of Relations Between African Countries and Turkey (Ed. Kieran E. Uchehara),
İstanbul: Kriter Yayınları, 2018.